اعزاز و شکرانۂ اعزاز

اعزاز — (۱) مین اپنی اس تالیف کی علی کامیابی پر خداوند کریم کا شکرگزار ہون اور یہہ بات میرے لئے باعث افتخار ہے کہ اس کا نام میرے **آقائے ولی نعمت حضور پر نور بندگان عالی متعالی مدظلہ العالی** کے مبارک تخلص کو اپنے سر پر لئے ہوئے ہے اور اُس کا آغاز آپ ہی کی مبارک چہل سالہ جوبلی کی تقریب مین ہوا۔

(۲) مین ہز اکسلنسی **لارڈ ہنڈنگ بالقابہم** گورنر جنرل ہند کا شکریہ ادا کرتا ہون کہ آپ نے براہ عنایت مجھکو اجازت عطا فرمائی کہ مین اس کا ڈیڈیکیشن آپ کے نام نامی سے کرون صاحب رزیڈنٹ حیدرآباد بذریعہ مراسلہ نشان (۸۵۲۴۴) مورخہ ۲۴ رجون ۱۹۱۵ عیسوی مجھکو اطلاع دیتے ہین کہ ہز اکسلنسی آپ کا شکریہ ادا کرتے ہین کہ آپ نے انکو ایسی عالمانہ تالیف مین انکی یادگار قائم ہونے کا موقع دیا۔

اعانت — (۳) مین ہز اکسلنسی ویسرائے موصوف کا دل سے شکرگزار ہون کہ آپ نے باجلاس کونسل یہہ حکم فرمایا کہ **مؤلف** کو اس کتاب کی ہر ایک جلد جس جس طرح وہ شائع ہوتی جائے

یان پانسو روپیہ کا آنریریم (صلۂ تالیف) عطا کیا جاے۔

(۴) مین اپنے آقاے ولی نعمت اعلیحضرت والی سلطنت دکن حضور پرنور سرکار عالی ادام اللہ اقبالہٗ کا شکریہ بجان و دل ادا کرتا ہون کہ سرکار ممدوح نے حکم فرمایا کہ سلطنت آصفیہ کے شاہی خزانہ سے بھی مؤلف کو اس کتاب کی ہر ایک جلد پر جس طرح وہ شائع ہوتی جاے سات سو اسّی روپیہ کی امداد عطا کیجاے۔

(۵) حیدرآباد کے امراے عظام سے جناب نواب فخر الملک بہادر رئیس معین المہام سیغۂ تعلیمات و عدالت و کوتوالی و امور عامہ کی علم دوستی کا بھی شکرگزار ہون کہ آپ نے اپنے خانگی خزانہ سے اس تالیف کی ہر ایک جلد پر سو روپیہ کا اعزازی انعام مقرر فرمایا۔

شکریۂ پبلک (۶) اگرچہ فی الحال اس کتاب کی ہر ایک جلد کے چار سو نسخون کی طبع کا حقیقی صرفہ مجموعۂ امداد سے زائد ہے اور چند نسخون کی جلد بندی کا بار بھی اس کے علاوہ لیکن محض اس خیال سے کہ پبلک کو نفع پہنچے مین نے جملہ نسخہاے مطبوعہ کو بلا لحاظ اپنے نفع کے مستحق تالیف کتاب بلا کسی معاوضہ کے پبلک لائبریریز مدارس اور نیز بعض خانگی کتب خانون کے لئے وقف کر دیا ہے۔ معزز ناظرین کتاب پر روشن ہے کہ بہت کثیر جلدون کی کتاب ہے اور مؤلف کی ضعیفی کی وجہ سے بکمال اہتمام کے ساتھہ سال بھر مین ایک اور کبھی دو جلدین شائع ہوتی ہین اور بظاہر مجھکو صرف خداوند کریم سے توقع ہے کہ مین اس کتاب کی تکمیل اپنی باقی ماندہ عمر مین کر سکون۔ وھو علیٰ کل شیٍٔ قدیر۔

پبلک کا فدائی

احمد عبد العزیز نائطی (خان بہادر شمس العلما۔ نواب عزیز جنگ بہادر)

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

للہ الحمد کہ نوبت بہ ہفدہمی جلد این کتاب رسید شکر اللہ آقاے ولی نعمت ما سرکار عالی مدظلہ العالی کہ تا پانزدہمی جلد این کتاب در تکملۂ قیمت کاغذ مدد کافی از خزانۂ شاہی عطا فرمودہ کہ بوسیلۂ آن سلسلۂ این کار جاری ماند حالا قیمت کاغذ روز افزون است و امداد محدودۂ سرکار کفایت نمی کند ناچار عوض پانصد نسخہ با بہ چہار صد اکتفا کردیم واے بر صدتا قدردانان کہ برائے تکمیل سلسلۂ خود گوارا نکردند کہ قیمت مزید کاغذ را ادا کنند ۔

این بمعنی اسمی ناز و نعمت کنند و بامصادر فارسی مرکب هم سازند که در ملحقات می آید
(ظہوری ے) سر پر لذت و ناز و تنعم ہے جگر خاریست بر خوان دل شب ہے (اردو)
ناز و نعمت ۔ مؤنث ۔

تنعم راندن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که ذوق ناز و نعمت حاصل کردن
است (سعدی ے) سیه نامه چندان تنعم
براند ہ که در نامه جای نوشتن نماند ہ ۔
(اردو) ناز و نعمت کا مزا اڑانا ۔

تنعم فرمودن مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که از نعمت عطا کردن
است (حافظ شیرازی ے) آن همه ناز و تنعم
که صبا می فرمود ہ عاقبت در قدم باد بہار
آخر شد ہ (اردو) ناز و نعمت عطا کرنا

تنعم کردن مصدر اصطلاحی ۔
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که بناز و نعمت بسر کردن
و ذوق برداشتن است (مخلص کاشی
ے) مباش از پی هر روزی مضطر و بنشین
تنعم کن ہ که از نان خوردن افتاد دست
دندانی که جنبیده ہ مخفی مباد که از سند بالا
استعمال مصدر کردن پیداست که بجایش
می آید (اردو) ناز و نعمت سے زندگی
بسر کرنا ۔ صاحب آصفیہ نے مزے اڑانا بہ
فرمایا ہے ۔ گلچھرے اڑانا ۔ عیش منانا ۔ عیش
و عشرت کرنا ۔ ہوس نکالنا ۔ (ذوق ے)
ہمین رقیبون سے مل مل کے تم جلاتے ہو ہ
ترستے ہم ہین تم مزے اڑاتے ہو ہ

تن غنودن استعمال ۔ بقول بہار و آنند
کنایه از مانده شدن تن (خواجه نظامی ے)

شخشوده تن مردم از رنج و تاب ؛ نظر بر زبانی
در آمد ز خواب ؛ **مؤلف** عرض کند که موافق
قیاس است (اردو) جسم کا تھک جانا۔

(الف) **تنقطار** بقول برهان و جامع بضم
اول و قاف و طای حطی بالف کشیده بر
وزن پر خمار (۱) پاسبان را گویند و (۲)
شمع باریک بلندی را نیز که از سر شب تا
صباح بسوزد و بر وزن ذوالفقار و بر دیا
هم آمده و صاحب جهانگیری هم در خاتمه ذکر
این کرده بهار ---------

(ب) **تنقطاری** را بزیادت تحتانی۔
بمعنی پاسبانی آورده (خان کلان سه)
که و قصر عالی شهزاده شهها تا بروز ؛ چون
دل از دیده ریزان تنقطاری می کنم ؛ **مؤلف**
عرض کند که از سند پیش کرده مصدر.....

(ج) **تن قطاری کردن** مصدر اصطلاحی
پاسبانی کردن پیداست یکی از معاصرین عجم
گوید که آنکه در قطاری یعنی در صف
لشکر ایستاده می باشد فارسیان آن
را تن قطار گویند یعنی تنی که در قطار
شریک می باشد کنایه از سپاهی
فوج و ازین که پاسبانی با سپاهیان
فوج متعلق است برای معنی اول مستقل
شد و معنی دوم مجاز آن که شمع هم در قد
و قامت و کار خود مثل پاسبان است
این است حقیقت الف و ب بزیادت
یای مصدری موافق قیاس و تبدیل اعراب
تصرف محاوره باشد مخفی مباد که در سند
خان کلان استعمال مصدر کندن آمده
عیبی ندارد که بجایش می آید (اردو)
(الف) (۱) دیکھو پاسبان (۲) باریک
موم بتی۔ مؤنث ب دیکھو پاسبانی (ج) پاسبانی کرنا

تنگ بقول بحر بفتحتین و قیل بفتح اول (۱) کم و اندک چون تنگ بهره و تنگ روزی

وتنک روشنائی وتنک سرمایہ وتنک فہم وتنک مایہ وتنک متاع (عرفی رہ) زبن سخن
جوہر فعال برآشفت و گفت ٭ کای تنک بہرہ ز فہم رصد علم و عمل ٭ (صائب رہ) من
آن حریف تنک روزیم کہ چون مہ عید ٭ تمام دورنشاطم بیک پیالہ گذشت ٭ (عرفی رہ)
گروہی بصورت چو صبح و بمعنی ٭ تنک روشنائی چو شام غریبان ٭ (میرزا بیدل رہ)
عشرت ما چون نگاہ از بس تنک سرمایہ است ٭ سایۂ مژگان تواند صبح ما را شام کرد ٭
(عرفی رہ) بصد جانش خریدم کی روا باشد کہ بفروشم ٭ بتحسین تنک فہمان و احسان
لئیمانش ٭ (میرزا رضی دانش رہ) دانش ز تنک مایگی دردمندالم ٭ داغ است بجا
آہ اگر در جگرم نیست ٭ (عرفی رہ) بروزگار فہیم سپہر شعبدہ باز ٭ تنک متاع شدہ اند
جنس ہای عیاری ٭ صاحب فدائی می فرماید کہ ہر چیز بسیار نازک و کم پشت را گویند۔
چنانکہ نان تنک کہ یک گونہ نان بسیار نازک است کہ آن را چپاتی نامند۔ صاحب
روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار می طرازد کہ (۳) جام را گویند مؤلف عرض
کند کہ معنی لفظی این بہ کاف تحقیر تن حقیر است۔ در محاورۂ زبان بضم اول و دوم ہم مستعمل
شد و بس۔ استعمال معاصرین بمعنی دوم ہم مجازاً صحیح باشد کہ جام و ساغر ہم تنک باشد
بمقابلۂ قدح (اردو) (۱) کم۔ تھوڑا (۲) جام۔ پیالہ۔ مذکر۔

تنک آب استعمال۔ بقول بہار کم آب۔ آب است و کشتی در گل است ٭ مؤلف
(میرزا طاہر وحید رہ) جان بہ تن از نارسائی عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی آب بہ
ہای ہمت ماندہ است ٭ بسکہ این دریا تنک تنک دارندہ (اردو) کم آب۔ پایاب

بھی لکھ سکتے ہیں۔

تنک آوند اصطلاح۔ بقول فدائی ہم تنگ حوصلگی کند۔ کسی را گویند کہ گنجایشش کم باشد و تاب آشنایی چیزی کہ یافتہ است نیاورد و خود را فراموش کند می فرماید کہ درین روز ہا ہمچنان کس را کم ظرف می نامند **مؤلف** عرض کند کہ آوند بمعنی اوست و معنی این تنک ظرف دارندہ۔ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تنک ظرف۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اوچھا برتن۔ کم ظرف۔ کمینہ کم حوصلہ۔ تھوڑے دل کا۔ پیٹ کا ہلکا۔ وہ شخص جسے بات نہ پچے۔

تنکابن بقول ناصری بفتح اول و دوم و ضم باء نام ولایتی است از ولایات تبرستان بر طرف رستمدار کہ نور و کجور باشد و در قدیم الایام کہ افراسیاب بر منوچہر لشکر کشیدہ منوچہر از راہ لاریجان بہ آن حدود رفتہ عیال را در دژ مور متحصن کردہ از آب دریا نہری برید و خندق حصار را انباشتہ و آن محلی بود در میانہ نوشہ دہ و قریہ کنس و گویند آثار خندق سالہا باقی بود و شہر رویان را منوچہر بنیاد کردہ کہ ہنوز در کجور معروف است و حکومت آن ولایت درین سنوات با حبیب اللہ خان امیر تنکابن باشد۔ حکیم مومن۔ صاحب کتاب تحفۃ المومنین در انجا بودہ **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیہ این متحقق نشد (اردو) تنکابن ایک ولایت تبرستان کا نام ہے۔ مؤنث۔

تنکار بقول جہانگیری با اول مفتوح و بثانی زدہ داروئی باشد کہ بدان زر و نقرہ و امثال آن را باہم پیوند کنند و آن را تنکر نیز خوانند و بہندی سہاگہ گویند۔ صاحب جامع می فرماید کہ بعربی ملح الصاغہ و آن معدنی باشد و مصنوع ہم کہ بکجرو قلیا و تنکار و بکجرو

وسہ جزو بورہ است ۔ صاحب ناصری گوید کہ ما این را از برہان نقل کردیم و در فرہنگہا نیافتیم ۔ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ ۔ صاحب محیط گوید کہ لغت فارسی است وآن را بعربی بورق الصناعیہ ولحام الذہب والفضہ وبیونانی قساوا و بہندی سہاگہ و بانگریزی بورکس نامند معدنی را از جبال شمالی ہند مثل نیپال وغیرہ می آرند و این بہتر است ومصنوعی آن بچند وجہ می سازند بالجملہ اقسام آن گرم وخشک در آخر سوم وملطف ومحلل وجالی ومسقط بواسیر ومنافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان می نماید (اردو) سہاگہ ۔ دیکھو بورق ۔

تنگ اندام | استعمال ۔ بقول بحر و بہار کنایہ از نازک اندام (امیر خسرو) آہ ازین تنگ قبایان تنگ اندامان کہ کہ نہ سر ماند مرا از غمشان نی سامان ہو ۔ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو) نازک اندام ۔

تن کاہی | بقول فدائی ریاضت و مشقت **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری بر تن کاہ زیادہ کردہ اند و کاہ امر حاضر کاہیدن است (اردو) ریاضت محنت ۔ مؤنث ۔

تنگ بیز | اصطلاح ۔ بقول بحر بفتحتین غربالی کہ از موی دم اسپ در غایت تنگ چشمی بافند و ترشی پالا کہ ظرفی است مانند کفگیر سوراخ دارندہ و بدان چیزہا را صاف کنند ۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی و (خان آرزو در سراج) ذکر این کردہ اند ۔ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است یعنی چیزی کہ بہ نزاکت و باریکی بیزد ۔ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بال کی نہایت باریک چھلنی جس میں مائعات وغیرہ چھانا اور دیکھو ترشی پالا ۔ مؤنث ۔

تنک پیچوله اصطلاح. بقول خان آرزو در سراج به کاف عربی و ضم نون بمعنی کسی که باشد که بسیار از شرم سخن قبول کند مرادف (تنک رو) که می آید **مؤلف** عرض کند که پیچوله بمعنی کنج و گوشه بجایش گذشت ما این را بدون سند استعمال بر مجرد بیان خان آرزو تسلیم نکنیم از آنکه همین لغت به کاف فارسی بمعنی زیبا می آید و دیگر محققین عجم هم تصدیق آن می کنند و ماخذ این تائیدش می کند بر خلاف این معنی که خان آرزو گفته خیال می کنیم که تسامح اوست (اردو) دیکھو تنک رو۔

تنکت بقول رشیدی بالکسر قصبه ایست مابین کولاب و حصار (سوزنی ع) ملکیست مر و را که نباشد در آن شریک ز شاه ختلا و تنکت و اکیون و اوزکند ؤ صاحب ناصری هم بکسر اول و ثالث کرده **مؤلف** عرض کند که از سند پیش کرده رشیدی ملکی معلوم می شود نه قصبه معاصرین عجم با ما اتفاق دارند. مخفی مباد که صاحب ناصری این را بعد لغت (تنگ به کاف فارسی) آورده صراحت حلیه لفظ نکرده و معاصرین عجم بکاف عربی درست دانسته (اردو) تنکت. ایک ملک ہے جو کولاب اور حصار کے درمیان واقع ہے۔ مؤنث۔

تنک ترکان اصطلاح. بقول سروری نام موضعی از ترکستان (اسعدی ع) عجیلت سرشت یک جو هم ز اگر من دگر تنک ترکان روم ؤ صاحب ناصری این را هم بذیل (تنگ بکاف فارسی) آورده گوید که در بیابان موضعی است از ترکستان **مؤلف** عرض کند که تصحیف کتابت سروری باشد که به کاف عربی نوشت ما صراحت این بکاف فارسی کنیم (اردو) دیکھو تنگ ترکان۔

تنک جام اصطلاح. بقول بهار عجم آنکه با اندک شراب خوردن بدمست شود (محسن تاثیر ع) باخبر باش که چون آینه در

در عالم آب کو زور دی پردہ نگردی زتنگ
جامی ما ؎ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
است و اسم فاعل ترکیبی (اردو) وہ شخص
جو تھوڑی سی شراب پینے سے بدمست ہو جاتا ہے

تنگ جامی اصطلاح۔ بقول بحر و آنند
بضمتین مرادف تنگ شرابی بسند وارستہ عیان
شعر محسن تاثیر است کہ بر تنگ جام مذکور شد
مؤلف عرض کند کہ یای مصدری بر تنگ
جام آوردہ اند مراد از بدمستی است کہ در
اندک شراب خوردن رو دہد (اردو)
وہ بدمستی جو تھوڑی سی شراب پینے سے عائد
ہو۔ مؤنث۔

تنگ حوصلہ اصطلاح۔ بقول بہار
بضمتین مرادف تنگ دل کنایہ از کسی کہ اخفای
مال و راز نتواند کرد و بعضی دون ہمت (ملا
ابوالبرکات منیر ؎) در سینۂ ما بود نہان
راز محبت ؎ شد اشک تنگ حوصلہ غماز
محبت ؎ (صائب ؎) ای بیجگر از تلخی عالم
تلخ مگداز ؎ این می بحریفان تنگ حوصلہ مگذار ؎
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و اسم
فاعل ترکیبی (اردو) تنگ حوصلہ۔ بقول آصفیہ
کاف فارسی کے ساتھ۔ پست ہمت۔ کم ظرف
کمینہ۔ اوچھا۔

تنگ خو اصطلاح۔ بقول تحقیق الاصطلاحات
یعنی بدخلق۔ سندی کہ از صائب پیش کردہ متعلق
بہ تنگ خوست کہ بجایش می آید **مؤلف** عرض
کند کہ معاصر عجم تنگ خو را بہ کاف عربی روا ندارند
مرادف تنگ حوصلہ باشد و بس (اردو) کم ظرف
تنگ حوصلہ۔

تنگدل بقول بہار مرادف تنگ حوصلہ کہ
گذشت (ملا نظیری نیشاپوری ؎) زنگاہ تو
شرہ رکھای جانش نیگاقند ؎ تنگدلی کہ چو من
چشم پرہی دارد ؎ (مولانا لسانی ؎) کی از
فریب تو با صد زبان لسانی گفت ؎ کہ در تنگ

دلی اقبا ندساختی بازم کہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس واسم فاعل ترکیبی است ۔ (اردو) دیکھو تنک حوصلہ ۔

تن کردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) بمعنی پیدا کردن و آفریدن معلوم می شود و بمعنی (۲) تنخواہ کردن ہم کہ تن بمعنی تنخواہ آمدہ (اسدی طوسی سلمہ) وی آورد ینک و بارو خوب و زشت ہمہ روان وادو تن کرد و رو سرشت ہمہ (اردو) (۱) پیدا کرنا (۲) تنخواہ مقرر کرنا

تنک رو اصطلاح ۔ بقول بحر بفتحتین (۱) صاحب شرم و حجاب و (۲) شخصی کہ باندک مبالغہ مطلب بزرگ را قبول کند ۔ بہار بدلیل (تنک روی) بمعنی اول قانع (میرزا رضی دانش) دوستی گردیدہ ام و آتش ندشمن دیدہ ام ہم چون تنک رویان زمین عیب مرا پنہان نداشت خان آرزو در چراغ ہدایت ہم بمعنی اول قانع و در سراج ذکر ہر دو معنی کردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس واسم فاعل ترکیبی است (اردو) (۱) شرمگین ۔ شرمندہ (۲) وہ شخص جو تھوڑے مبالغہ سے بڑی بات کو قبول کر لے

تنگر اصطلاح ۔ بقول جہانگیری بالفتح و بہ کاف عجمی و زای ہوز مرادف تنگس کہ می آید بمعنی درختیکہ خارہای بسیار دارد و گل آن برنگ گل کاسنی ۔ صاحب محیط ذکر این نکرد و صاحبان ناصری و سروری بہ تنگس بکاف عربی ہمزبان جہانگیری و زینستی مؤلف عرض کند کہ صاحب محیط ذکر تنگس ہم نکرد کہ صراحت مزید این لغت می کردیم چارہ جز این نیست کہ یکی ازین ہر دو اسم چارہ فارسی زبان دانیم و دیگری را مبدلش چنانکہ ایاز و ایاس یاسمار و غ و زمار و غ تکمیل سخت این بہ تنگر بہ کاف فارسی می آید خان آرزو در سراج اینقدر اضافہ کند کہ آتش ہم چلیپا (؟) لغت تند و تیز بود (اردو) ایک قسم کے خاردار درخت کو فارسیون نے تنگر کہا ہے

تنکس کہا جس کا پھول مثل گل کاسنی ہوتا ہے۔ مذکر

تنگ زہرہ اصطلاح بقول بہار و انند کنایہ از مرد جبان و ترسندہ (امیر خسرو ؎) مرد تنگ زہرہ بہ تیغ تیز ہا از تنگی لرزہ کند تیغ تیز ہا مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است کہ اسم فاعل ترکیبی (اردو) نامرد۔ کم ہمت۔ ڈرپوک۔

تنگس بقول سروری و ناصری بالفتح ہمان تنگز کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ ہر چہ بہ تحقیق رسید با ذکرش ہمدرانجا کردہ ایم۔ این مبدل آن باشد یا آن مبدل این۔ اسم جامد فارسی زبان تکمیل تعریف این بر تنگس بکاف فارسی می آید (اثیر الدین اخسیکتی ؎) چہرہ ہمہ گلگونہ تذرو چو لالہ ہا چنگال ہمہ ناخن دزدیدہ چو تنگس ہا (اردو) دیکھو تنگز۔

تنگست بقول سروری بفتح تا و کاف و سکون نون و سین نام مقامی کہ بلور آبی کہ بغایت ازبلور است در غایت شہرت از ان آرند کذا فی المؤید خان آرزو در سراج ذکر این کردہ۔ و تعریفی کہ بر تنگت بدون سین مہملہ گذشت نقل آن ہم درینجا فرمودہ مؤلف عرض کند کہ بخیال ما در ہر دو مقام فرق معلوم می شود و تحقیق آن از معاصرین عجم نشد (اردو) تنگست ایک مقام کا نام ہے جہاں بلور آبی بہت عمدہ قسم کا ہوتا ہے۔ مذکر۔

تنگ شراب اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی تنگ جام و کم ظرف و می تنگ ظرف ہم از ہمین است (امیر شاہی سبزواری ؎) شیشہ زان سر نہد بپای قدح کہ حریفی تنگ شراب افتادہ (امیر خسرو ؎) چو دل حریف نوشند زینہار ای ساقی تو تنگ شراب ترا ساغر گران ندہند ہا (ابوطالب کلیم ؎) پای تکہ ندامتم پای کشیدم از درش ہا تو بہ سزای او بود ہر کہ تنگ شراب شد ہا صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ اسم

فاعل ترکیبی (اردو) دیکھو تنگ جام۔

تن کشیدن بچیزی مصدر اصطلاحی بقول بہار و بحر خویشتن را رسانیدن بسے (شفیع اثر ؎) کشش بوادی افتادگی تن خود کش را ؛ کہ چو زر بخاک نہان ساز دشمن خود را ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) اپنے آپ کو کسی مقام پر پہنچانا۔

تنگ ظرف اصطلاح یعنی تنگ حوصلہ (میرزا رضی دانش ؎) بر تنگ ظرفی چو من بار است تکلیف چمن ؛ خندۂ گل می کند از بیدماغی تر مرا ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (اردو) دیکھو تنگ حوصلہ و تنگ آوند۔

تنگ فہم اصطلاح یعنی جاہل **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی (عرفی ؎) مرو در عرصۂ دانش کہ آنجا تنگ فہمان ؛ یقین را در پناہ پردہ داران گمان بینی ؛ (اردو) تنگ فہم بقاعدۂ فارسی جاہل کو کہہ سکتے ہیں۔

تنگ گردیدن مایہ استعمال۔ بمعنی کم زور و ضائع شدن آن باشد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) مایۂ صبر خویش تنگ گردید ؛ ای ظہوری بجز سفر چہ علاج ؛ (اردو) سرمایہ کا ضائع ہونا۔ کم رہ جانا۔

تنگ لب اصطلاح۔ بقول بحر یعنی نازک لب **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است معاصرین عجم بر زبان دارند۔ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) نازک لب۔

(الف) **تنگ مایہ** اصطلاح۔ صاحب
(ب) **تنگ متاع** بحر ذکر ب کردہ گوید کہ آنکہ متاع قلیل داشتہ باشد و بدین قیاس است تنگ بہرہ و تنگ روزی و تنگ روشنائی و تنگ سرمایہ و تنگ فہم

مؤلف عرض کند کہ الف مرادف آن و
ہرو و موافق قیاس۔ اسم فاعل ترکیبی (عرفی ۵)
تو ہم ز حرف تنگ مایہ تر زبان نشوی پکو کہ
صورت این فردہ از چہ بمعنی زادہ (اردو)
کم متاع۔ کم مایہ۔

تنگ مزاج اصطلاح بمعنی گرم مزاج مؤلف
عرض کند کہ مقصودش غیر از خشمناک نباشد
موافق قیاس است و اسم فاعل ترکیبی (اردو)
تنگ مزاج بقول آصفیہ تیز مزاج۔ زود رنج
چڑچڑا۔

تنگ مشرب اصطلاح۔ بقول بہار و آنند
مقابل فراخ مشرب مؤلف عرض کند کہ بمعنی
تنگ ظرف است کہ گذشت (طالب آملی
۵) عقل تنگ مشرب است بہ کہ چو طالب
بود رکف آشفتگی زمام سیاہم ۔ (اردو)
دیکھو تنگ ظرف۔ تنگ مشرب بھی کہہ سکتے ہیں

تنگ سغر اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی
تنگ سغر مؤلف عرض کند کہ قریب بمعنی
تنگ حوصلہ باشد۔ سند استعمال این پیش نشد
عیبی ندارد معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو)
دیکھو تنگ حوصلہ۔

تنگو بقول سروری بفتح تا و سکون نون
و ضم کاف نام پادشاہ خطا و ختن کذا فی الادات
(عبید زاکانی ۵) با حکم قدیم تو چہ کسری و
چہ قیصر و در پیش قضای تو چہ خاقان و چہ
تنگو۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بقول رشیدی
صحیح تنگوست بیای فارسی و در جہانگیری مخفف
تانگو نوشتہ بکاف فارسی بمعنی حجام و
بمعنی تونگوز ہم بہمین معنی آوردہ و سروری
صحیح، چہ حروف علت ہم در فارسی بدل شوند مؤلف
عرض کند کہ در بنا ہمین قدر کافی است کہ باعتبار
سروری کہ محقق زبان خود است ما این را صحیح دانیم و
وجہ تسمیہ این بوضوح نہ پیوست (اردو)
تنگو۔ پادشاہ خطا و ختن کا نام ہے۔ مذکر۔

تنکوب بقول ملحقات برہان بر وزن مرکوب اچاری کہ از ماست و سیر و مغز گردگان سازند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان دانیم و دیگر ہیچ نسبت ماخذ این ہمین قدر قرین قیاس است کہ شاید در ترکیب این اچار سیر و مغز گردگان را می کوبند واللہ اعلم بالصواب معاصرین عجم بہ زبان ندارند (اردو) اچار کے ایک قسم کو فارسیون نے تنکوب کہا ہے جو دہی لہسن اور اخروٹ کی گری سے بناتے ہین۔

تنکہ بقول ملحقات برہان (۱) ورق طلا و نقرہ بہار گوید کہ (۲) بفتح اول و ضم دوم تنبان پنبہ دار یا چرمین کہ تا سر زانو باشد و خیلی تنگ بود و وقت کشتی می پوشند چنانچہ در ہند چیزی می فرمایند کہ از اہل زبان بتحقیق پیوستہ (میرنجات ۔۔) تنکہ در قدش زود زہم می پاشد ہا ہر کہ زور پیش تنک افتاد چنین می باشد ہا صاحب سروری گوید کہ معروف و (۳) تنکہ بغرا یعنی برگ بغرا (بمعنی الحمہ ۔۔) قلیہ اطراف است و روغن مشتری ہا در میان شان تنکہ بغرا خوشست ہا صاحب ناصری می فرماید کہ بفتح تا و کاف بہا زدہ (۴) نام شہریست در کنار دریا و در تواریخ آمدہ کہ گرشاسب حاکم آنجا را کشتہ و از خود حکمرانی در آنجا گذاشتہ و معرب آن طنجہ و آن از بلاد مغرب است و شہر مہدیہ کہ از بلاد مہدی فاطمی است و در قیروان در دو سہ منزلی قیروانست و طنجہ در کنار بحر در شش منزلی مہدیہ واقع ۔ وارستہ در مصطلحات متفق با بہار خان آرزو در چراغ ہم و صاحب فدائی گوید کہ (۵) باہر دو پیش آوندہای پہنی کہ از آہن یا انیہال دیگر می سازند و نسبت معنی دوم گوید کہ بچیم شلواریست کہ پہلوانان ہنگام ورزش می پوشند و بصراحت معنی اول می فرماید کہ سومہ ایست از زر و نام ویژہ پولی است از سیم کہ پیش از اینہا در ہند روائی داشتہ اکنون آن را کہ از سیم است روپیہ می خوانند ۔

صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ (۶) جائی بر رود کہ آن را دربند تنگ
نامند مؤلف عرض کند کہ بقول معاصرین عجم در فارسی قدیم این بمعنی مطلق ورق است و ہمین
است معنی اول فارسیان سکۂ طلا و نقرہ راہم کہ مسکوک شدہ رائج می شود تنگۂ طلا و نقرہ نامند
و بمجاز شلوار کوچک را نام کردند و بمعنی سوم مطلق برگ کہ تنگۂ بغرا از آن است کہ یک قسم آش
را کہ بصورت برگ سازند نام کردند و صراحت آن بر بغرا گذشت و بمعنی چہارم علم است
کہ وجہ تسمیۂ آن تحقیق نہ پیوست ظاہر امعلوم می شود کہ بمعنی ششم را در وجہ تسمیۂ این دخل
است کہ این شہر را کہ بر لب دریاست تنگہ نام کردند بلحاظ معنی ششم نسبت بمعنی پنجم عرض
می شود کہ این ہم مجاز معنی اول است کہ ظرفی پہن را بدین اسم موسوم کردند و بمعنی ششم استعمال
معاصرین عجم باشد و نمیدانیم از کدام زبان این را گرفتہ اند (اردو) (۱) ورق۔ مذکر۔ جیسے سونے
اور چاندی کا ورق۔ یعنے سکہ۔ مذکر (۲) چڈی۔ مؤنث۔ پہلوانوں کی کوتہ ازار۔ یہہ دکن کا
محاورہ ہے (۳) دیکھو برگ بغرا (۴) ایک شہر کا نام تنگہ ہے جو عجم میں کنارۂ دریا پر واقع ہے۔
مذکر (۵) چوڑا ظرف۔ مذکر (۶) گھاٹ بقول آصفیہ۔ مذکر۔ دریا خواہ تالاب یا کنوین کا ایک کنارہ

تنگ بقول برہان بفتح اول و سکون ثانی و کاف فارسی (۱) نقیض فراخ و (۲) یک
لنگ بار و (۳) خروار شکر و (۴) کنایہ از دہان خوبان و (۵) بمعنی فرو بردن و ناپدید
کردن و (۶) ہر صفحہ یا تختہ کہ نقاشان و مصوران اظہار صنعت خود بران کنند خصوصاً و (۷)
نگارخانۂ مانی خصوصاً و بدین معنی با ثای مثلثہ ہم آمدہ و (۸) تواری کہ بر زین اسپ
مضبوط کنند و دوالی کہ بدان بار بر پشت باروار محکم سازند و (۹) درۂ کوہ و (۱۰)

نایاب و عدیم المثال و (۱۱) ستوه و آزرده و (۱۲) نام ولایتی باشد از بدخشان و (۱۳)
نام مقامی از ترکستان که ترکان تنگی بدان منسوب و بخوش صورتی مشهور شوند و (۱۴) بمعنی سخت
مقابل سست و (۱۵) بسیار مقابل اندک و (۱۶) قریب و نزدیک و (۱۷) تیر و کمان عصاری
بضم اول (۱۸) کوزهٔ سر تنگ گردن کوتاه و بکسر اول (۱۹) شمار مرغان را گویند (صائب
۱۰۸۱ه) چشم بر اطلس افلاک ندارد صائب ٭ کاین قبائی است که بر جامهٔ همت تنگ است ٭ (
انوری ۵۸۷ه) منصب مطلب که هر کجا هست ٭ هر خواری همین و تنگ است ٭ (ظهیر
۵۹۸ه) تنگ دهان من بیا تنگدلی من ببین ٭ بی تو هنوز زنده ام سنگدلی من ببین ٭ (مولوی
معنوی ۶۷۲ه) دران دهن که در او تنگ هست و صورت نیست ٭ گر فلان چه کس است و فلانه
چه شد است ٭ (مختاری ۵۴۴ه) گرفت آن ارج و آن قیمت زبان ما ز مدح تو ٭ که تنگ از خانه
ها نی و چوب از زندهٔ آذر ٭ (حکیم سوزنی ۵۶۹ه) زیر و زبر شود دل خصم تو در نبرد ٭ زینت
چو بسته شد زبر تنگ و زیر تنگ ٭ (اثیر الدین اخسیکتی ۵۹۹ه) عقاب تیر ترا چون گشاده
گرد و بپا ٭ سرین و سینه بر و تحفه آهوی تنگی ٭ (خواجوی کرمانی ۷۵۳ه) مبر نام دل گرچه از تنگ
نیست ٭ که این جنس در ملک ما تنگ نیست ٭ (قراری گیلانی ۱۰۱۱ه) تنگ آمده ام ز خون دل
خوردن خویش ٭ من پیر جوان دوست شدم دشمن خویش ٭ (نظامی ۵۹۹ه) بر آورد لشکر
بیکبار تنگ ٭ بیاراسته یک بیک ساز جنگ ٭ (خواجه سلمان ۷۷۸ه) گل فرخار ندیدیم
بدین حسن و جمال ٭ ترک تنگی نشنیدیم بدین شیوهٔ تنگ ٭ (سالک یزدی ۱۰۶۶ه) آنشب
که خدنگ به پهلوی من نشست ٭ شادم که تیر چو به تواند دل گذر نداشت ٭ (شیخ سروان ۵۰۱ه)

کیوه کهنه عاد کرده ؎ چو چوب تنگ دکان عطاری ؏ (انوری ۵۸۰ه) تنگ دهنش لعل و سوزی
مانده ؎ چو چشم مرکشد راست سوزی مانده ؏ صاحب جهانگیری معنی سوم را ذکر نکرده و غالباً داخل
معنی دوم کرده و معنی چهارم و پنجم و سیزدهم تا پانزدهم را هم ترک کرده. صاحب جامع تنگ
معنی چهارم و پنجم گوید که (۲۰) بفتح اول و کسر ثانی مقابل ضخیم و کثیف است. صاحب رشیدی
تنگ معنی اول و چهارم معنی سوم را داخل معنی دوم می داند و معنی پنجم و هشتم و چهاردهم و بستم را
گذاشته. صاحب سروری بجائی ذکر معنی نهم کرده و بجای دیگر ذکر دیگر معانی فرموده معنی [illegible]
را ترک کرده مقصودش هم همین باشد که داخل معنی دوم است و معنی پنجم و دهم و دوازدهم
و چهاردهم و نوزدهم و بستم را گذاشت بهار به ذکر معنی اول تا سوم و ششم و هشتم و دهم و
شانزدهم و نهم قناعت کرده بدیل معنی دهم کمیاب را هم آورده چون عیش تنگ و وقت تنگ
و معنی (۲۱) آغوش هم آورده (محتشم ۹۹۶ه) چنان به تنگ من از سرخوشی درآمد تنگ ؎
که گوئی آمد و تنگم گرفت در آغوش ؏ خان آرزو در سراج معنی سوم را داخل معنی دوم کرده
و معنی هفتم را غیر از معنی ششم نداند و معنی بستم و بست و یکم را هم نیاورده و در چراغ هدایت
ذکر معنی اول فرموده بدیل معنی دهم کمیاب مقابل ارزان را داخل کند و ارسته به ذکر معنی ظرف
خاص گلاب و شراب و امثال آن قانع که داخل معنی نهم است. صاحب فدائی به معنی اول
و هشتم و نهم و نوزدهم اکتفا فرموده صاحب [illegible] بحواله سفرنامه ناصرالدین شاه قاجار این را بمعنی
شیشه شراب مخصوص کند که داخل معنی نهم باشد و صاحب [illegible] بحواله ناصرین می فرماید که اصطلاحی است [illegible]
عرض کند که معنی اول و ششم و هفتم و یازدهم و دوازدهم و چهاردهم و پانزدهم و شانزدهم و هفدهم

و بستم اصل است و معانی دیگر همه بازو معنی پنجم چیزی نیست همان معنی وهم است منقص تعریف بیان
است که همان معنی وهم را بشکل مصدر بیان کرد (اردو) (۱) تنگ۔ فراخ کا مقابل (۲)
بستہ چھوٹا۔ مذکر (۳) بستہ تنگ خصوصاً۔ مذکر (۴) ستونوں کا منہ۔ مذکر (۵) دیکھو دسویں
معنی (۶) صفحہ تختہ جس پر مصور تصویر کھینچتے ہیں۔ مذکر (۷) البم جس میں متفرق تصویریں جمع
رکھتے ہیں یا وہ مکان یا کمرہ جس میں متفرق تصاویر ہوں۔ مذکر (۸) گھوڑے کا تنگ۔ مذکر
(۹) پہاڑ کا درہ۔ پہاڑی تنگ راستہ۔ مذکر (۱۰) نایاب۔ کم یاب (۱۱) دیکھو آزردہ۔ (۱۲)
بدخشاں کی ایک ولایت کا نام۔ مؤنث (۱۳) ترکستان کے ایک شہر کا نام۔ مذکر (۱۴) سخت
(۱۵) بہت (۱۶) قریب (۱۷) تیلی کا وہ ستون جس پر گھانا پھرتا ہے۔ مذکر (۱۸) کوزہ یا صراحی
جس کی گردن چھوٹی اور تنگ ہو (۱۹) پرند کی چونچ۔ مؤنث (۲۰) پتلا۔ نازک (۲۱) دیکھو آغوش

تنگ آستینی اصطلاح۔ بالفتح و بکاف فارسی
بقول بہار معروف صاحب انند نقل نگارش
مؤلف عرض کند که بزبان معاصرین عجم
بمعنی تنجل است و این کنایه باشد و بہار سند
خان آرزو هی هند نژاد که آورده برای معنی
تحقیقی است (ب) چون در عالم خود جا شند
بی‌زبانی‌ها است ٭ بود در حلقهٔ زنجیرها تنگ
آستینی‌ها ٭ (اردو) تنجل۔ مذکر۔

تنگ آغوش اصطلاح۔ بالفتح بکاف فارسی
بقول بہار آنکه آغوش تنگ داشته باشد۔
صاحب انند هم با اش **مؤلف** عرض کند که
اسم فاعل ترکیبی است و آغوش تنگ دارند
کنایه از کم مهر یعنی کسی که محبت کم کند از قبیل تنگ دل
معاصرین عجم تصدیق این می کنند (صائب) (۵)
نسیم لطف بهار از شمار بیرون است ٭ و فغان
که غنچهٔ این باغ تنگ آغوش است ٭ (اردو)

با مہربان کو کہہ سکتے ہیں کم مہر بہر و مہر ۔

تنگ آمدن از چیزی | مصدر اصطلاحی

بالفتح بکاف فارسی بقول بہار کنایہ از عاجز و ملول شدن مؤلف عرض کند کہ مرادف تنگ آمدن کہ بجایش گذشت (میر نجات سہ) گلا تلخ از تنگ غنچہ معلوم است مقدارش بہت آخر از بی دشنام دادن تنگ می آید بہ معنی بیاید کہ از سند بالا استعمال مصدر آمدن پیدا است کہ بمعنی آید (اردو) تنگ آنا دیکھو تنگ آمدن کے پہلے معنے ۔

تنگ آمدن جامہ | استعمال بالفتح

بکاف فارسی بقول بہار برای جامہ و مانند آن بر بالا یا بر چیزی او بود مشہور است و از تنگ بیت ناظم ہروی معلوم می شود کہ این قید ہم ضرور نیست (سہ) بگذر ز لباس ہستی ای خضر کہ این جامہ تنگ آمد کہ نیست (میرزا محمد زمان راسخ سہ) جامۂ صبر بہ بالای جنون تنگ آمد ہ آنچہ از دست بر آمد کہ بیان کردیم ہا می فرماید کہ جناب سراج المحققین کہ مقصودش از صاحب سراج و آرزوی اکبرآبادی است می فرماید کہ میرزای مذکور وقتیکہ این شعر را گفتہ در جرگۂ یاران سخن سنج خواند ملا محمد سعید اعجاز گفت جامہ بر بالا کوتاہ می باشد نہ در بر تنگ ۔ میرزای مذکور بعد استماع این حرف مصرع اول را چنین برگردانید (ع) کوتہی کرد و بہ بالای جنون جامۂ صبر کہ لیکن سخن فہم می داند کہ این مصرع بمصرع دوم من حیث المعنی چسپان نیست زیرا کہ در بدن جامہ در صورت تنگی مناسب است نہ در کوتاہی و نمی فہمد این معنی را مگر کسی کہ مہارت درین فن داشتہ باشد کہ مجبر کاشی (سہ) لباس اطلس خورشید بر تنم تنگ است کہ در طریقت دیوانہ پیرہن تنگ است (میرزا محمد حسین واہب سہ) لبی تنگ است برا ندام شعلہ قیم جامۂ ہستی کہ نمی آید برون از تنگی

این قبا دستم ہا مؤلف عرض کند کہ امثال
ناظم ہروی و سنجر کاشی و واہب ہر سہ برای
تنگ آمدن نیست و سند راسخ البتہ متعلق
بہ ہمین مصدر است و (تنگ آمدن جامہ) بمعنی
عام کنایہ باشد از نامناسبت و غیر موزونیت
مقصود راسخ از مصرع اول ہمین کہ جامۂ صبر
برای بالای جنون کافی نیست۔ کوتہی کردن یا
تنگ آمدن بمعنی مجازی ہر دو یکی است و ہر
داخل محاورہ۔ قصۂ کہ منسوب بہ راسخ کردہ اند
خدا داند کہ از کجا گرفتہ اند۔ راسخ شاعر ناموری است
و این شعرش را در اکثر کتب بر سبیل تمثیل دیدہ ایم
و در کلام راسخ ہم مگر اصلاح بیان فرمودہ
خان آرزو نشنیدہ ایم کہ آن بردارش را از کجا گرفتہ
خود خان آرزو در سراج یا چراغ ہدایت ذکر
این مصدر مرکب نکردہ آنچہ بہار بزبان سراج
المحققین گوید کہ (جامہ بصورت تنگی مناسب
است نہ در کوتاہی) و بہمین وجہ مصرع اصلاح
یافتہ راسخ را بہتر از مصرع اول ندانند نسبت آن
عرض می شود کہ آغا تنگ آمدن جامہ یا کوتاہ شدن
جامہ درین شعر بمعنی موزونیت جامہ نیست بلکہ
اظہار ناموزونیت مقصود است و اگر بجای
تنگ کوتہ را جای دہیم از ان ہم تنگی مراد است
آری مہارت این فن داری کہ این نزاکت
معنی را پیدا کردہ حق آنست کہ آنانکہ ذوق
زبان دارند (اختلاف ما با خان آرزو) را
بفہمند کہ او کوتہی جامہ را مقابل درازی دانستہ
و ما کوتہی را درین مصرع مرادف تنگی دانستہ ایم
تصفیۂ این کسی تواند کرد کہ ذوق محاورۂ زبان
دارد (اردو) جسم پر جامہ تنگ ہونا۔ کوئی
چیز غیر موزون اور ناکافی ہونا۔

تنگ آمدن منزل بر کسی | مصدر
اصطلاحی۔ بالفتح و کاف فارسی۔ بہار ذکر
این کردہ از معنی ساکت صاحب انندی فرماید
کہ تنگ آمدن جای بر کسی مرادف این و تنگ

کردن جای برکسی متعدی منه مؤلف عرض
کند که سبحان اللہ چہ خوش تحقیق و تعریف
است چراغی فرماید که مصدر زیربحث کنایہ
باشد از گنجایش قیام باقی نماندن و سند پیش
کردہ اش کہ از نظامی است متعلق بہ مصدر
(تنگ در آمدن منزل برکسی) است مرادف
عرصہ تنگ شدن برکسی یعنی تاب اقامت
نداشتن کسی (ف) چو منزل در آمد بہ بدخواہ
تنگ ٭ ہژبران بکین تیز کردند چنگ ٭ -
(اردو) مقابلہ کی طاقت نہ ہونا۔ قافیہ تنگ
ہونا۔ ٹھہر نہ سکنا -

تنگ آوردن مصدر اصطلاحی۔ بالفتح
وکاف فارسی بقول فدائی بستوہ آوردن و
تنگ گرفتن کار است مؤلف عرض کند کہ
متعدی تنگ آمدن باشد موافق قیاس -
(اردو) تنگ کرنا -

تنگابی بالفتح وکاف فارسی بقول فدائی
ہنگامی کہ بارش بہنگام نبارد و از ان کم گردد
آب چاہ ہا بخشکد و تنگی آب بہم رسد مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس است کہ موسم کمی
باران را نام است (اردو) بدہنگامی ہو تنگ
یہ دکن کا محاورہ ہے۔ مقامت فصل بھی
کہتے ہیں۔ کم ہنگامی کہہ سکتے ہیں یعنے وہ
فصل جس میں بارش حسب عادت نہ ہوئی ہو
بلکہ کم ہوئی ہو -

تنگا تنگ اصطلاح۔ بالفتح وکاف
فارسی بقول بہار بمعنی بسیار تنگ مؤلف
عرض کند کہ بہ الف عطف است کہ اصل این
تنگ و تنگ بود تکرار برای مبالغہ (میر خسرو
ف) بود زان جایگاہ تنگا تنگ ٭ آب دریا
بقدر یک فرسنگ ٭ (اردو) بہت تنگ

تنگ اختلاط اصطلاح۔ بالفتح وکاف
فارسی۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت
وصاحب آنند نقل نگارش مؤلف عرض کند

که اسم فاعل ترکیبی بمعنی کسی که اختلاط با هم کم
دارد بمعنی کم اختلاط است (ظهوری ع)
کاه از و تنگ اختلاط کهربا بمهر از و

هم خیمهٔ نیلوفر است ہو (اردو) اختلاط
کم رکھنے والا۔ فارسی ترکیب سے کم
اختلاط کہہ سکتے ہیں۔

تنگکار بالفتح و کاف فارسی بقول برهان که صراحت کاف فارسی نکرده بروزن انجبار
دارد ولی که صراحت کافش بکاف عربی گذشت صاحبان رشیدی و سروری و مؤید هم
صراحت کاف فارسی کرده اند (حکیم اسمعیل کوفی ع) اگر تنگکار را خواهی که سازی بوزن
اجساد در آتش گدازی ہو خان آرزو در سراج ذکر این بکاف فارسی کرده مؤلف
عرض کند که ما صراحت کافی بکاف عربی کرده ایم جز این نیست که این را مبدل آن دانیم چنانکه
کند و گند و ازینکه اسم جامد است جا دارد که این را باعتبار کاف فارسی اصل دانیم
و آن را مبدل این (اردو) دیکھو تنکار۔

تنگ افتادن کار مصدر اصطلاحی
بالفتح و کاف فارسی بقول بهار و آنند لازم
تنگ گرفتن کار مؤلف عرض کند که در مشکل
افتادن است و بس (محمد قلی سلیم ع) چها
سینه اسم هر یک دیر بتخانه است ہو از دل ما
کار بر اسلام تنگ افتاده است ہو (اردو)
کام مشکل میں پڑنا۔

تنگ بار اصطلاح۔ بقول برهان و جهانگیری
بر وزن زنگبار (۱) نامی است از نامهای
باری تعالی شانه و به اصطلاح سالکان حضرت
باری تعالی است باعتبار وحدت حقیقی که
آنجا گنجایش هیچ چیز نیست نه از طریق وجود
و نه از راه تعقل و (۲) شخصی را نیز گویند که
هیچ کس را پیش خود راه ندهد و مردم پیش او

بدشواری باریابند و (۳) چیزی را هم گویند که بدشواری بدست آید و لغایت عزیزالوجود — صاحبان جهانگیری و ناصری بمعنی اوّل و دوم قانع (شیخ نظامی ســه) وجودنواز حضرت تنگبار ہا کند پیک اندیشه راسنگسار ہا (جامی اسفرنگی ــه) در پردهٔ وصل عاشقان را ہا در کان خیال تنگبار است ہا صاحب سروری بمعنی دوم قناعت فرموده صاحب رشیدی بذکر بمعنی دوم گوید که (۴) جائی که مردم بدشواری باریابند — خان آرزو در سراج ذکر معنی دوم و چهارم کرده نسبت معنی اوّل بیان کردهٔ جهانگیری گوید که عجب است از وزیراچه در شعر نظامی بمعنی نام باری تعالی درست نمی شود و غایتش بر جناب الوہیت از جهت نارسائی خلائق نیز اطلاق می توان کرد واللہ اعلم (انتهی) مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است خیال خان آرزو نسبت معنی آخره من وجهٍ درست ولیکن باعتماد صاحب جامع و ناصری که محققین صاحب زبان اند معنی اوّل را صحیح دانیم و محتاج سند نیست (اردو) (۱) اللہ تعالیٰ کا نام فارسی میں تنگبار ہے — مذکر (۲) وہ شخص جس کے پاس کسی کی رسائی دشوار ہو — مذکر (۳) کیمیا چیز — مؤنث (۴) وہ مقام جہاں باریابی مشکل ہو — مذکر۔

تنگ بخت | اصطلاح — بقول بہار و آنند کنایه از مفلس و تهیدست (شیخ شیراز ــه) گر تنگ بخت فراموش شد ہا چو دوست در آغوش آغوش شد ہا مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) مفلس۔

تنگ برگیر | استعمال — بقول مؤید بمعنی سخت در کنار بگیر مؤلف عرض کند که (تنگ بر گرفتن) مصدر نیست و امر حاضرش (تنگ برگیر) محاورهٔ زبان بحذف یک موحّده این را قائم کرد طالب سند استعمال می باشیم که استعمال این از نظر نگذشت

(اردو) لپٹ کر گلے لگا لے۔

تنگ بستن استعمال۔ بقول آصفی۔ تنگ بستن کمر و میان برای دو چیزی باشد یکی برای زور کردن دوم در کارہای کہ اشتداد آنہا منظور باشد **مؤلف** عرض کند کہ این مصدر صرف برای بستن ہر چیز مستعمل و ہیچ خصوصیت کمر و میان ندارد۔ (نظامی ؎) عنان تاب شد شاہ فیروز تنگ ٭ کمر بست بر کین بدخواہ تنگ ٭ (کلیم شہرستانی ؎) ای خوش کمران تنگ ببندید میان را ٭ بر طاقت ما کار چنین تنگ نگیرید ٭ مخفی مباد کہ از سند دوم استعمال مصدر ببندیدن پیداست کہ بجایش می آید و تعمیم استعمال از کلام ظہوری پیداست (؎) از خوش سخن کہ قرب ساختہ پیراہن تو ام ٭ خود را بہ تنگ بستن بند قبا ببند ٭ (اردو) تنگ باندھنا اعم از ینکہ کمر ہو یا اور کوئی چیز۔

تنگ بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و بذیل آن ذکر ملحقات این کند **مؤلف** عرض کند کہ این مطلق بمعنی عام بود مقابل کشادہ بودن و استعمال این با اضافت در ملحقات می آید (اردو) تنگ ہونا۔ تنگ رہنا۔

تنگ بودن جای بر کسی استعمال۔ بقول بہار بمعنی تنگ آمدن منزل بر کسی **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی نبودن جای کسی بر مقامی سنا آصفی ہم ذکر این کردہ (اردو) کسی مقام پہ کسی کو جاے نہ رہنا۔

تنگ بودن خاطر مصدر اصطلاحی۔ بمعنی کلفت انگیز بودن خاطر است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ؎) خوش روی کشادی بہ بدو نیک نبودم ٭ گفتی کہ مگر خاطر ما تنگ نبود است ٭ (اردو) طبیعت کا متکدر رہنا۔

تنگ بودن فضای گفتگو اصطلاح
بقول بحر مجال سخن نبودن مؤلف عرض کند
که مرادف تنگ بودن میدان گفتگوست که
می آید (اردو) مجال گفتگو نہ ہونا۔ بات
کرنے کی مجال نہ ہونا۔

تنگ بودن قافیہ مصدر اصطلاحی
بقول بہار کنایہ از صعوبت و سختی (ملا نجود
جامی ؎) دلم ز تنگی دوران چگونہ بکشاید
که بغنچہ قافیہ خندہ است تنگ اینجا مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است بمعنی حقیقی هم
استعمال می توان کرد اگرچہ از سند بالا مصدر
تنگ بودن پیدا نمی شود ولیکن عیبی ندارد
که معاصرین عجم هم بر زبان دارند (اردو)
قافیہ تنگ رہنا۔ بقول آصفیہ کسی کا ضمن
میں عاجز رہنا۔ عجز ہونا۔ عاجز رہنا (آتش ؎)
بندش چست سے تیری آتش ہوا قافیہ تنگ
رہا کرتا ہے ہو قافیہ تنگ ہوا ہی

تنگ بودن کوی بر کسی استعمال
بمعنی حقیقی است مؤلف عرض کند که بہ تنگ بودن
جای کسی در کوی و موافق قیاس (ظہوری
؎) بود کویت تنگ بر ما از ہجوم بیکسی تا
پای رفتن خود بخود از فرق پاکردیم در رفت
(اردو) کسی کو کسی کے کوچے میں جگہ نہ ملنا۔

تنگ بودن میدان گفتگو مصدر
اصطلاحی۔ بقول بحر مرادف تنگ بودن فضای
گفتگو۔ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است
و صراحت کافی ہمدر آنجا (اردو) دیکھو
تنگ بودن فضای گفتگو۔

تنگ بیز اصطلاح۔ بقول سروری
بوزن سنگریز پالاون باشد و آن آلتی است
حلوائیان را مانند کفگیر که بدان روغن و امثال
آن را صاف کنند کذا فی المؤید و بحوالہ نسخ دیگر
اشارہ تنگ بیز ہم کنند کہ بہ کاف عربی گذشت
صاحب مؤید ذکر این کردہ مؤلف عرض

کہ بادی این لغت ہمین صاحب مؤید الفضلاست
بدون سند استعمال نظر باتفاق سروری این را
درست دانیم ۔ اسم فاعل ترکیبی است ودر دو
زبان ما تنک بیز را صحیح دانند کہ بکاف عربی گذشت
وبضم نون (اردو) دیکھو تنک بیز ۔

(الف) تنک بغوله اصطلاح ۔ بقول
(ب) تنک پغوله بحر وجامع وبرہان
دنیا ور وزگار **مؤلف** عرض کند کہ ہمین لغت
بیای فارسی ہم بقول رشیدی ومؤید وانند و
(جہانگیری در ملحقات) خان آرزو این را بکاف
عربی وضم نون بمعنی کسی کہ بہ اندک مبالغہ از شخص
سخن قبول کند آوردہ یعنی مرادف آزنک رو
مؤلف عرض کند کہ پغوله بہ بای فارسی
بمعنی کنج وگوشہ چشم گذشت وبغوله بموحدہ
بنا برین پ بہ صحیح باشد والف را تصحیف
کتابت دانیم (اردو) دنیا سے متنفر ہونا ۔

تنگ تاب اصطلاح ۔ بقول بحر وبہار و
انند بمعنی ناتوان (خواجہ نظامی ؎) سپاہ عرب
پشہ تنگتاب با چو دیدند روی جہان بی نقاب
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) ناتوان ۔ بی طاقت ۔

تنگ ترکان اصطلاح ۔ بقول برہان بہ
اضافت نام موضعی از ترکستان ۔ صاحبان مؤید
وبحر وانند این را بصراحت کاف فارسی نوشتہ اند
مؤلف عرض کند کہ ہمین لغت بہ ہمین معنی
بکاف تازی ہم گذشت وبر لفظ تنگ ہم ہمین
معنی مذکور پس ما این را اصل دانیم وآنچہ بکاف
تازی گذشت مبدل این چنانکہ گند وگت (اردو)
دیکھو تنگ ترکان ۔

تنگ تگاو اصطلاح ۔ بقول ناصری وانند
بکسر کاف فارسی وفتح تا وکاف تازی دوم نام
درہ ایست در ولایت کوہ گیلویہ فارس کہ حاکم
نشین آنجا شہر بہبہان است ودران تنگ
معدن مومیائی خوب پیدا شود **مؤلف** عرض کند

کہ مرکب اضافی است (اردو) تنگ تکاؤ ولا
کوہ کیلویہ فارس میں ایک درے کا نام ہے جہاں
مومیائی ہوتی ہے۔ مذکر۔

تنگ تنگ | اصطلاح۔ بقول بحر و
مؤید بسیار بسیار مؤلف عرض کند کہ این معنی
مخصوص باشد بجائی کہ ذکر سامانی کنند کہ با تنگ
تعلق دارد مثلاً می گویند کہ درین خرما تنگ
تنگ شکر است یعنی بسیار شکر است و در
تعریف این تکرار بسیار ہم تسامح محققین بالا
است۔ غور بہ محاورۂ زبان نکردند و از تکرار
تنگ در معنی ہم تکرار لفظ بسیار کردند۔
(اردو) بہت۔

تنگ چشم | اصطلاح۔ بقول برہان
و جامع (۱) کنایہ از مردم بخیل و ممسک و (۲)
ترکان را نیز گویند و (۳) مردم نادیدہ و (۴)
دنیور نگ و (۵) زنی کہ بغیر از یک شوہر ندیدہ
باشد۔ صاحب بحر بذکر معنی اول و دوم و
سوم و پنجم گوید کہ (۶) لو دولت و (۷) فقیر۔
صاحب مؤید بذکر معنی اول و پنجم و ہفتم نسبت
معنی سوم صراحت خوشی کردہ کہ مردم نادیدہ
ترین باشد صاحب ناصری در ملحقات بہ معنی
اول و ششم قانع۔ صاحب سروری در ملحقات
بہ معنی اول قناعت کردہ (شیخ سعدی ؎)
نہ آن تنگ چشمست بازارگان ہا کہ بر روی سر
از کبر بر آسمان و بہار بذکر معنی اول و ششم
گوید کہ معشوق را ہم کہ بطرف کسی میل نمی کند
و بجز خود مغرور می باشد یا از جہت حیا بود
یا آنکہ بہ جلال خود نظر داشتہ باشد چنانکہ در
قرآن مجید در تعریف حوران بہشت واقع شدہ
کہ ھن قاصرات الطرف ای زنانیکہ نظر از شوہر
خود در نگذرانند و استعمال این لفظ در محل
تعریف معشوقان خاصۂ قدماست و در کلام
متاخرین دیدہ نشد (خواجہ نظامی ؎)
مرغ و ریحان و آواز چنگ ہا بت تنگ چشم

اندر آغوش تنگ ہ مؤلف عرض کند کہ معنی
دوم متعلق از ہمین معنی بیان کردۂ بہار یافتہ
می شود کہ شعرا معشوق را تنگ گویند ولیکن نزد
محققین بالا معنی دیگر پیدا کرد یا می حال بہ
ہمہ معانی بالا کنایہ باشد و نسبت معنی چہارم
عرض می شود کہ بدصورتان چشم خرد و تنگ
دارند ازینجاست از تنگ چشم کہ اسم فاعل
ترکیبی است دیو رنگ مراد گرفتند و مقصود
ازین بدصورت و زشت صورت است
وبس (اردو) (۱) تنگ چشم بقول آصفیہ
بخیل کنجوس ممسک (۲) معشوق۔ مذکر
(۳) وہ مرد جس نے عورت کو نہ دیکھا ہو۔ مذکر
(۴) بدصورت (۵) وہ عورت جس نے غیر
ایک شوہر کو دیکھا ہو۔ مؤنث (۶) نو دولت
جو آبائی دولت مند نہو۔ (۷) فقیر۔ مذکر۔

تنگ چشمی اصطلاح۔ بقول بحر وانند (۱)
بخل و (۲) کم نگاہی معشوق۔ صاحب انند
بحوالہ غیاث بذکر ہر دو معنی گوید کہ کنایہ از بخل
بلحاظ آنکہ صاحبش بسبب دون ہمتی بدنیای
فانی بسند نمودہ و کنایہ از کم نگاہی معشوق و
این لفظ در صفت معشوق واقع شود از آن جہت
کہ معشوق از غرور حسن یا از فرط حیا بسوی کسی نمی
بیند۔ مؤلف عرض کند کہ یای مصدری بہ
تنگ چشم زیادہ کردہ اند وبس (اردو)
(۱) بخیل۔ مذکر (۲) معشوقوں کی کم نگاہی۔ مؤنث

تنگ حوصلگی اصطلاح۔ خان آرزو
در چراغ ہدایت گوید کہ بفتح اول و سکون دوم
و بہ تحریک نیز چنانکہ گذشت ہر دو صحیح است
کہ تنگی حوصلہ و تنگی حوصلہ ہر دو موجب افشای
چیز است مثلاً اگر کوزہ تنگ باشد بمعنی ضیق
است و اگر تنگ بود بمعنی بسیار کم ضخامت
غرض از ہر دو آب تراوش می کند دوم شہود
است (ظفر اسد) از شرم تنگ حوصلگی دو
بر نجاست پامشب کہ سوخت آتش می ہیچ

خس مراد ◆ مؤلف عرض کند که تنگ حوصله
بکاف عربی بجایش گذشت و تنگ حوصلگی آید
یای مصدری بران زیاده کرده اند و این یعنی
کم ظرفی و رذالت است و بس (اردو) تنگ
حوصلگی بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہین کم ظرفی ۔
رذالت ۔ مؤنث ۔

تنگ حوصله اصطلاح ۔ بقول بہار ۔
مقابل فراخ حوصله و مرادف تنگ حوصله که به
کاف تازی گذشت (صائب ره) چو تنگ
حوصلگان دور گذران از خود ◆ که آب رفته
درینجا بجو نمی آید ◆ مؤلف عرض کند که موافق
قیاس است (اردو) تنگ حوصله ۔ دیکھو
تنگ حوصله ۔

تنگ خانه اصطلاح ۔ بہار ذکر این
کرده از معنی ساکت و اند نقل نگارش مؤلف
عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است یعنی مقام تنگ
دارنده (شیخ اوحدی ره) اگر در میان لاغر
آن جان نیکوان که بپیچیده ایم آن کمر تنگ
خانه را ◆ (اردو) تنگ مقام رکھنے والا ۔

تنگ خو اصطلاح ۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات
گوید که یعنی بدخلق است مؤلف عرض کند
که اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (صنایع
ره) ز انجمن نیست خوشتر هیچ خلقی تنگ خویان
را ◆ چو پشت سر نباشد عذر خواهی زشت رویان
را ◆ (اردو) دیکھو بدخلق ۔

تنگ داشتن عرصه بر کسی مصدر
اصطلاحی ۔ متعدی تنگ بودن جای بر کسی
مؤلف عرض کند که خصوصیت عرصه درینجا
نباشد بهر اسم ظرف را هم استعمال توان کرد
یعنی مکان و جای و میدان و امثال آن
(شیخ اثر ره) کر اجل پیش آید ارشادی متعلق
می زند ◆ عرصه بر خصم تو از بس تنگ دارد
روزگار ◆ مخفی مباد که درین سند استعمال
مصدر را بدین است که بجایش می آید

(اردو) میدان تنگ کرنا۔ رہنے نہ دینا۔
رہنے کا موقع نہ دینا۔

(۱) تنگ در آغوش کشیدن	مصادر
(۲) تنگ در آغوش گرفتن	اصطلاحی
(۳) تنگ در بر کشیدن	بقول
(۴) تنگ در بر گرفتن	بہار
(۵) تنگ در بغل گرفتن	وانند

معروف مؤلف عرض کند کہ معانقہ کردن
بہ محبت تمام (فطرت مشہدی سلہ) کشم تنگ
در آغوش نگاہش ترسم ٭ کہ خلد خار بہ پیراہن
نازک بدنی ٭ (مخلص کاشی سلہ) از دود
دلم جامۂ او رنگ گرفت است ٭ یا سوختۂ
و بغلش تنگ گرفت است ٭ (اردو)
(۱) تا (۵) بکمال محبت کے ساتھہ معانقہ کرنا
سینے سے لگا لینا۔

تنگ درزی | اصطلاح۔ بقول بحر و
بہار بفتح دال مہملہ چسپان اختلاطی (محسن تاثیر
سلہ) بہ تنگ درزی ربط صد آشنا چہ کنم ٭ دلم
خوشست کہ بیگانہ ہمنشینت نیست ٭ خان آرزو
در چراغ ہدایت ذکر این کردہ مؤلف عرض
کند کہ درز بمعنی شگاف جامہ می آید لہذا بہ ترکیب
تنگ با درز و یائی مصدری این مصدر را
ساختہ اند و معنی کنایہ با الفاظ مرکبہ تعلق لطیف
ندارد البتہ (تنگ ورزی) بہ واو عوض دال
مہملہ بہتر ازین می نماید و محاورۂ زبان و استعمال
ورزی کہ از مصدر ورزیدن است در اکثر
لغت ہای فارسی می آید چنانکہ خلاف ورزی
و کشاورزی مخفی نیست کہ تصحیف کتابت ہم
محققین بالا را در غلط انداختہ باشد معاصرین
عجم با ما اتفاق دارند (اردو) زیادہ میل
جول رکھنا۔ گہری دوستی۔ مؤلف۔

تنگ در کسی رسیدن | مصدر اصطلاحی
بقول آنند بحوالۂ غواص سخن۔ قریب رسیدن
او (فردوسی سلہ) رسید آنگہی تنگ تند شاہ

ردهم و خورشید کاسی مرد بیداد شوم ۵ مولف
عرض کند که هرچند ما ازین سند خیال می کنیم مصدر تنگ
شدن پیداست که بجایش می آید و مصدر ز تعریف
محاوره زبان نیست قائل (اردو) کسی کے
قریب ہونا۔

تنگ دست اصطلاح۔ بقول برہان بر
وزن رنگ بست (۱) کنایه از فقیر و مفلس
و بی چیز می فرماید که (۲) تنگدستی و بی چیزی هم
و (۳) ممسک و بخیل و (۴) اسنه کوچک و
سندی که کم باشد آید صاحب جامع معنی دوم
را ترک کرده صاحب سروری در ملحقات
به معنی اول قانع (شیخ سعدی ۵) نثر ش
تنگدستی دو حرفی نوشته بود که ای نیک فرجام
فرخ سرشت ۵ صاحبان (ناصری در ملحقات)
و مؤید متفق با او صاحب بحر ذکر معنی اول و سوم
و چهارم کرده بهار ترک همه معانی می فرماید
که (۵) بمعنی تنگ بخت است صاحب والی
گوید که نیاز مند باشد که مقصودش غیر از معنی اول
نیست مؤلف عرض کند که بمعنی اول و دوم
اسم فاعل ترکیبی است الا معنی دوم خلاف
قیاس است معلوم می شود که مقصودش از ینجا
تنگدستی بود بمعنی بی چیزی و مفلسی و ممسکی لیکن
در کتابت واو عطف میان تنگدستی و بی چیزی
این فساد پیدا کرد که معنی دوم قائم شد از ینجا
که دیگر محققین ازین معنی احتراز کرده اند و مائیم
تسامح برهان دانیم و معنی پنجم بیان کرده بهار را
از تعمیم دارد متعلق بمعنی اول و سوم تعمیم که فقیر و
ممسک هر دو بد قسمت و تنگ بخت اند و لیکن
حق آنست که از لفظ تنگ دست این تعمیم پیدا نیست
و بدون سند استعمال معتبر ندانیم (ظهوری ۵)
تنگ دستان چه دل دست فراخی دارند که شود
صد بهار یک هیچ بهشت سوگند ۵ (اردو)
(۱) فقیر، مفلس، تنگدست بھی کہہ سکتے ہیں۔
(۲) تنگدستی، مفلسی، مؤنث (۳) ممسک بخیل

(۴) چھوٹی سند۔ مؤنث (۵) کم قسمت۔

تنگدستی | اصطلاح۔ بقول فدائی (۱) بی پولی و نیازمندی۔ صاحب مؤید گوید کہ بمعنی فقیری بود (۲) ممسکی و بخیلی **مؤلف** عرض کند کہ یای مصدری بر تنگدست زیادہ کردہ اند دیگر ہیچ (اردو) (۱) تنگدستی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مؤنث۔ مفلسی۔ ناداری۔ فلاکت۔ (۲) ممسکی۔ بخیلی۔ مؤنث۔ دکن میں بخالت کہتے ہیں۔ مؤنث۔

(الف) **تنگدل** | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و آنند (۱) ملول و ناخوش (خواجہ شیراز ؎
غنچہ گو تنگدل از کار فروبستہ مباش ٭ کز دم صبح مدد یابی و انفاس نسیم ٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس معاصرین عجم (۲) بمعنی بخیل ہم استعمال کنند۔ و از سند بالا مصدر ---------

(ب) **تنگدل بودن** | بمعنی ملول بودن پیداست مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر باشیدن پیداست کہ بجایش گذشت (اردو) (الف) (۱) ملول (۲) تنگدل بقول آصفیہ۔ بخیل۔ کنجوس (ب) ملول ہونا۔

تنگدل نشستن | استعمال بمعنی ملول نشستن است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس ظہوری ؎
زندانیان بخلد نشینند تنگدل ٭ زین باغ و بوستان کہ بزندان سپردہ اند ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر نشستن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) ملول بیٹھنا۔

تنگدہان | اصطلاح۔ بقول بہار و آنند و رشیدی (۱) از اسمای محبوب است خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ این کنایہ باشد و (۲) بمعنی حقیقی کسی کہ دہان او تنگ باشد کہ داخل حسن است (اردو) تنگ دہان (۱) معشوق (۲) وہ شخص جس کا منہ چھوٹا ہو۔

تنگ رزق | اصطلاح۔ خان آرزو
در سراج بکاف عربی گوید که بمعنی کمی رزق مستعمل
است **مؤلف** عرض کند که تنگ روزی خورد
است اسم فاعل ترکیبی بکاف فارسی باشد
بمعنی کسی که رزق تنگ دارد و مرفه الحال نباشد
باشد و الله تحقیق ناصر نظیر قواعد فارسی خوب
دارد که تنگی رزق را مرادف تنگ رزق می
داند تحقیق مباد که اگر بکاف عربی هم گیریم اسم فاعل
ترکیبی است یعنی رزق کم دارنده نه بمعنی
کمی رزق (اردو) تنگ رزق بقاعدہ
فارسی اُس شخص کو کہہ سکتے ہیں جسکی آمدنی کم
ہو اور باعتبار معیشت مرفہ الحال نہو۔

تن گرفتن در چیزی | مصدر اصطلاحی
بقول بحر پوشیدن تن در چیزی۔ صاحب آصفی
بسند خسرو ذکر این کردہ (ع) تن چو دران
خلعت روشن گرفت ۵ خون بواقعت گردن
گرفت ۵ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس
است (اردو) تن ڈھانپنا یعنی بدن کا مجازہ
ہے۔ لباس پہننا۔ جسم کو لباس میں چھپانا۔

تنگ روزی | اصطلاح۔ بقول بہار
و بحر و انند تنگ دست (میر خسرو ع) بران
تنگ روزی ببایدگریست ۵ که از بیم تنگی بود
تنگ زیست ۵ **مؤلف** عرض کند که موافق
قیاس و اسم فاعل ترکیبی است (اردو) مفلس

تنگری | بقول اند بکسر کیم و سوم در فارسی
زبان خدای تعالی و تقدس را گویند **مؤلف**
عرض کند که ظاہر اسم جامد فارسی قدیم می نماید
ولیکن لغت ترکی است و صاحب لغات ترکی
ذکر این کردہ خبری نیست که فارسیان استعمال
این کردہ اند (اردو) خداوند تعالی مذکر۔

تنگرا | بقول برہان و جامع و رشیدی ہمان
تنگری بکاف تازی گذشت **مؤلف** عرض
کند که با شارہ این مصدر انجا کردہ ایم (اردو)
دیکھو تنگری۔

تنگ زعفران | اصطلاح ۔ بقول بحر و آنند و مؤید باضافت ۔ برگ ہای زرد کہ درخت زعفران می ریزد و بہار ہم بحوالۂ کشف اللغات ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس باشد مشتاق سند استعمال می باشیم از آنکہ محققین اہل زبان ازین ساکت اند (اردو) وہ زرد پتے جو خزان میں درختوں سے گرین ۔

تنگ زیست | اصطلاح ۔ بقول بحر و انند ۔ مفلس و تنگدست مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ زندگی بہ تنگی کند موافق قیاس (اردو) دیکھو تنگدست کے پہلے معنے ۔

تنگس | بقول برہان و رشیدی و جامع ۔ ہمان تنکس کہ بکاف تازی گذشت مؤلف عرض کند کہ باشارۂ این ہمدرا انجا کردہ ایم اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دیکھو تنکس

تنگ ساختن کار | مصدر اصطلاحی بقول آصفی سخت کردن آن مؤلف عرض کند کہ مشکل انداختن کار است (حالی صفاہانی ص)

ہر دہانش خط ندانم کار را چون تنگ ساخت
کو اینقدر دانم برات بوسہ را تنخواہ نیست

(اردو) کام کو دقت اور مشکل میں ڈالنا سخت کر دینا ۔

تنگسار | اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و ناصری بر وزن سنگسار (۱) بمعنی فسخ است و فسخ در لغت بمعنی ضعف و جہل و فساد راے و نقصان عقل باشد و باصطلاح اہل تناسخ ۔ (۲) چیزی را دو مرتبہ تنزل واقع شدن چنانکہ انسانی بصورت حیوان دیگر جلوہ نماید و او را بگذارد و بصورت نبات چمن پیرا شود ۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ در فرہنگہای معتبر دیدہ نشد غالباً تصحیف سنگسار است بمعنی کسی کہ سرش مثل سر سنگ باشد چہ سار بمعنی سر آمدہ مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ چہ خوش فرمایا کہ لفظاً و معنیً چیز دیگر است ۔ صاحب سفرنگ

بشرح نوزدهمی فقرهٔ (نامهٔ شت ساسان نخست) تنگسار را بفتح تای فوقانی و سکون نون گفته که بمعنی دوم است و این قدر صراحت فرید که السنائی که بر وبیندگان پیوند دو آنکه از بدی درزت. جانوران ناگو یا در خور خوی در آیند آن را تنگسار بفتح نون و سکون نون ثانی نام است مؤلف عرض کند که لغت زند و پازند باشد معاصرین عجم ازین بی خبراند باعتبار جامع و ناصری که هر دو اہل زبانند این لغت را بہر دو معنی اسم جامد فارسی قدیم دانیم (اردو) (۱) ضعف۔ جہل۔ نقصان عقل۔ مذکر (۲) اصطلاح اہل تناسخ میں روح انسان کی وہ حالت جو دوسرے جسم میں نباتات میں منتقل ہونے سے پیدا ہوتی ہے۔

تنگسال | اصطلاح۔ بقول بحر و انند بمعنی سال قحط و امساک باران مؤلف عرض کند که بموافق قیاس است و معاصرین عجم هم تصدیق این می کنند (اردو) وہ سال جس میں قحط یا امساک باران ہو۔ دکن میں بدہنگام اور کم ہنگام کہتے ہیں۔ مؤنث۔

تنگگست | بقول جامع ہمان تنگکست که بکاف عربی گذشت مؤلف عرض کند که صراحت معنی ہم در آنجا کرده ایم نظر باعتبار جامع که محقق زبان خود است این را مبدلش مثلًا بیانگه کند و گند (اردو) دیکھو تنگکست۔

تنگ سودا | اصطلاح۔ بہار ذکر این کرده از معنی ساکت صاحب انند نقل نگار بہار مؤلف عرض کند که بمعنی گران فروش اسم فاعل ترکیبی است (سنجر کاشی سه) مصرعه
تا جر گشاده دل باید نه تنگ سودا و اکثر زبان نرخ ہا (اردو) گران فروش۔

تنگ شاپور | اصطلاح۔ بقول ناصری و انند تنگی است در حوالی شہر کازران فارس که آن را خورهٔ شاپور گویند و در آنجا شهری بوده که شاپور پادشاه ایران بنا نهاد

بنا نموده و در میان آن تنگ فراخ رودی
آب روان است که آن را رود شاپور گویند
و هر دو طرف رود حجاریها بر کوه کرده اند و
صورتها ساخته اند و چهار مرتبه مقرر داشته اند
از طرف یمین شکل سوار است کشیده اند
و چنان می نماید که چهار نعل سواران بحرکت
آمده و هر مرتبه شانزده شکل سوار است و
طرف دیگر پیاده صف کشیده و در زیر منقش
شاپور در مرتبه ثالث شکل سوار ایستاده است
که خود شاپور باشد که یک تن را در زیر پای
اسپ انداخته و گویند صورت قیصر روم است
که بدست شاپور اسیر گشته و هنگام سواری
می خفته و شاپور پای بر شانه و کتف آن می نهاده
سوار می شده و پیادگان هر یکی در دست چیزی
دارند یکی شیری می کشد و یکی پیل می راند و دیگری
اسپ باغراده در حرکت آورده و بعضی شمشیر
و بعضی نیزه در دست دارند که از نظر سلطان

می گذرانند و منقش طرف دیگر کوه که او نیز پسر شاپور
می ماند و اکنون نیمی از تن آن باقی است از زیر
اشکال جدول آبی از کوه تراشیده اند و به آن
واسطه خراب شده است و این جدول را از
رودخانه برداشته که تخمینا از رودخانه پهلی پنجاه
ذرع از زیر آن اشکال جاریست و از بالا از
رود جدا کرده اند و یک طرف را که بجانب رود
است از آهک و سنگ بالا آورده اند تا اکنون
آباد و بحال خود باقی است و بعضی جا سنگ را
تراشیده ممر آب قرار داده اند اکنون اگر کسی بخواهد
به تماشای آن اشکال رفته از همان ممر آب باید
رفت که اکنون خشک است از آن جایی که سنگ
تراشیده اند ختم شده عبور باید کرد و وقتی [illegible]
از در سفید به کازران و شیراز می رفتم عمدا
برای تماشای آن صور از درون تنگ به
پهلوی رودخانه آمدم نقوش دیگر نیز در آنجا
حجاری و نقاری شده که تفصیل آن در این مقام

لازم نیست مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی
است (اردو) تنگ شاپور ایک درہ مخصوص
کا نام ہے جس کو شاہ شاپور نے حوالی شہر کازرون
میں بنایا ہے جس میں سنگی تصاویر ہیں۔ مذکور

تنگ شام | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار
وانندہ گیر اگر شام (مخلص کاشی ؎) باین حال
پریشان خندہ بر صبح وطن دارد ہ دل آوارہ ام
در تنگ شام طرفہ مدعی ہو مؤلف عرض کند
کہ مقصود محققین بالا از وقت تنگ شام است
کہ میان روز و شب بسیار کم باشد (اردو)
شام ہونا۔

تنگ شدن جا | استعمال۔ بمعنی حقیقی
است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
(ظہوری ؎) ہر چہ دولی بدرون آمد و جا
شد است ہو بہم دارم کہ تنگی ندہد بیرون را
(اردو) جگہ تنگ ہونا۔

تنگ شدن جامہ بر بالا | استعمال
بقول بہار بمعنی حقیقی است و خصوصیتی با
لفظ جامہ و بالا ندارد بلکہ براے ہر ذات
آنہم مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است (محمد قلی سلیم ؎) جسم زار ما بس
بالید از غمہای او ہ شد لباس زندگانی
تنگ بر اندام ما ہ (اردو) لباس جسم
پر تنگ ہونا۔

تنگ شدن خبر | مصدر اصطلاحی
بقول بہار کنایہ از کم بہم رسیدن و دشوار
یاب شدن خبر است (ظہوری ؎) قلم
شکستم و اندوہ نامہ کردم مختصر ہ چہ حرف
در لب قاصد ہم خبر تنگ است ہ مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس است اگرچہ از سند
بالا استعمال این مصدر لفظاً پیدا نیست و
لیکن عیبی ندارد و حاصل آن ہمین است
(اردو) خبر نہ ملنا۔

تنگ شدن دستگاہ | مصدر اصطلاحی

بقول بہار و بحر دشوار یاب شدنش مؤلف عرض کند که مقصودش غیر از تنگ شدن قدرت و طاقت نباشد (صائب ؎) گر باین دستور گردد دستگاه عیش تنگ ٭ صبح نتوان غنچهٔ را لنگر ز ساختن ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال تنگ گردیدن دستگاه پیدا است چیزی ندارد که شدن و گردیدن مرادف یکدیگر است (اردو) قدرت اور طاقت کم ہونا۔

تنگ شدن قبا استعمال ۔ بہار ذکر این کرده (۱) مرادف ہمان تنگ شدن جامه باشد و (۲) بقولش کنایه از بی طاقت شدن و (۳) تنگی معاش (نعمت خان عالی ؎) از شوق اینکه روی تو گلرنگ می‌شود ٭ گل را قبای رنگ بہ تنگ می‌شود ٭ مؤلف عرض کند که ورای معنی اول معنی دوم و سوم بصورت اضافت باشد نه بدون آن و تخصیص معنی دوم و سوم ہم درست نباشد مثلاً اگر گوییم که قبای عقل بر و تنگ شد معنیش ہمین باشد که کم عقل شد باید الیش پس برای مصدر زیر تعریف معنی اول کافی است مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر شودن پیدا است که بجای خودش می‌آید۔ (اردو) دیکھو تنگ شدن جامہ۔

تنگ شدن کار استعمال بقول بہار لازم تنگ گرفتن کار (سلمان ساوجی ؎) کار شد تنگ برین دل خبر یار کنید ٭ دوستان بہر خدا چاره بیمار کنید ٭ (صائب ؎) چنان ز حسن تو شد کار تنگ بر خوبان ٭ که دور خوبی مه در حصار ہاله گذشت ٭ (ظہوری ؎) کار بر تو به ز ساقی شده خوش تنگ و گر ٭ دل گرفتار باین وسعت مشرب شده است ٭ مؤلف عرض کند که این لازم تنگ کردن است بمعنی تنگی کار یعنی کشایش در کار باقی

نماندن از قبیل تنگ شدن میدان (اردو)
کام میں گنجایش اور وسعت باقی نہ رہنا کام کم ہونا

تنگ شدن متاع مصدر اصطلاحی
بقول بہار بقیاس تنگ شدن خبر صاحب بحر
گوید کہ بمعنی دشوار یاب شدن متاع است و
خصوصیت با متاع ندارد بلکہ برای مانند متاع
ہم تنگ شدن را مضاف توان کرد مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس باشد (مخلص کاشی
ے) زلیخا بیت متاع دل چنین گر تنگ خواہد شد
بہ زر قحط ہوس میان دلربایان جنگ خواہد شد
(اردو) متاع کا کمیاب ہونا۔

تنگ شدن میدان استعمال بہار
بذکر این از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
وسعت میدان باقی نماندن موافق قیاس است
و بمعنی حقیقی ولیکن بحالت اضافت این بسوی
چیزہا معانی دیگر پیدا می شود کہ حاصل آن تنگی
میان مضاف الیہ باشد چنانکہ تنگ شدن میدان
رقم وامثال آن (صائب ے) از شکوہ حسن
میدان تنگ بہا درون شد است دامن صحرا
ز یک دیوانہ پر چنون شد است (عرفی ے)
عرفی ہمہ لافی بدعا تیز قلم شو شتاب کہ میدان
نشود تنگ رقم را مخفی مباد کہ از سند دوم
استعمال مصدر شودن پیداست کہ بجای تنگ شدن
می آید (اردو) میدان تنگ ہونا۔ وسعت
میدان باقی نہ رہنا۔

تنگ شدن وقت استعمال۔ بقول
بہار عبارت از کم فرصتی مؤلف عرض کند
کہ موافق قیاس و بمعنی حقیقی است۔ (صائب
ے) تا نگہ دیدہ است از خط تنگ وقت آن ماہ را
بوسہ زان لعل شکر بار می خواہد دلم مخفی مباد
کہ از سند بالا استعمال تنگ گردیدن وقت
پیداست چیزی ندارد کہ شدن و گردیدن ہر دو
مرادف یکدیگر است (اردو) وقت تنگ
ہونا۔ فرصت کم ہونا۔

تنگ شق استعمال. بہار ذکر این از بمعنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی شگاف زائد ندارندہ اسم فاعل ترکیبی است (عرفی [illegible]) حرف مقصود دلی ریزد زود ہ خامۂ طالع ما تنگ شق است ہ۔ (اردو) سخت شگاف جیسے یہ قلم سخت شگاف ہے یعنے اس کا شگاف سخت ہے اور

تنگ شکر اصطلاح۔ بقول برہان (۱) کنایہ از دہان معشوق است مؤلف عرض کند کہ این استعارہ باشد و (۲) بمعنی حقیقی مرکب اضافی است کہ بستۂ شکر است بالفتح صاحب بحر ذکر بمعنی اوّل گوید کہ (۳) فنی است از کشتی و آن ہر دو پای حریف تنگ گرفتہ زور بر سر و سینہ اش آوردہ بر زمین زدن است بہار ذکر بمعنی اوّل و سوم گوید کہ (۴) بمعنی محبوب ہم۔ صاحب سروری در ملحقات بمعنی اوّل و دوم قالغ (خاقانی [illegible])

تنگ شکر تو ای بت خور شادہ سبحان اللہ چہ تنگ و شیرین افتادہ (سعدی [illegible]) ز راوی چنین یاد دارم خبر ہ کہ پیشش فرستاد تنگ شکر ہ (حکیم شفائی [illegible]) آن زمان می کشتی پشیمانی ہ گر بہ بیت گشتم بہ تنگ شکر ہ (صائب [illegible]) بوسۂ از لب شیرین تو ای تنگ شکر ہ ما گرفتیم بخواہیم عطای تو کجاست ہ وارستہ بمعنی سوم قناعت کردہ و ناصری در ملحقات بمعنی اوّل۔ خان آرزو در سراج ہمزبانش صاحب تحقیق الاصطلاحات معنی چہارم را آوردہ بخیال ما و رای معنی دوم دیگر ہمہ معانی استعارہ باشد نسبت معنی سوم عرض می شود کہ چون استعمال فن کشتی کنند ہیئات مغلوب بشکل تنگ شکر می باشد کہ در دست غالب است (اردو) (۱) تنگ شکر بقاعدۂ فارسی دہان معشوق کو کہہ سکتے ہیں۔ مذکر (۲) تنگ شکر بمعنی حقیقی۔ بستۂ شکر۔ مذکر (۳) فن کشتی کا ایک مخصوص داؤن۔ مذکر (۴) معشوق مذکر

تنگ شکر برخاستن | مصدر اصطلاحی
پیدا شدن تنگ شکر است مؤلف عرض کند
که موافق قیاس باشد (ظهوری ﷺ) دهنش
با این تنگی و این شیرینی ٭ که بهر حرفش تنگ شکری
برخیزد ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر
برخیزد بدین پیداست عیبی ندارد که بجای خودش
می آید (اردو) تنگ شکر پیدا ہونا۔

تنگ شکر گشادن | مصدر اصطلاحی
بمعنی حقیقی است مؤلف عرض کند که موافق
قیاس (ظهوری ﷺ) تنگ شکر اگر گشاید بر
سوال ٭ کی بشنوند از آن لب شیرین جواب
تلخ ٭ (اردو) تنگ شکر کھولنا۔ تنگ شکر کھولنا

تنگ ظرف | اصطلاح - بقول ملحقات
برهان بمعنی ساده لوح - بهار گوید که مرادف
تنگ ظرف است که بکاف تازی گذشت -
مؤلف عرض کند که اتفاق داریم با او
(صائب ﷺ) دیدن لعل لبش خاموش می سازد
مرا ٭ تنگ ظرفم رنگ می مدهوش می سازد مرا
بو (بیدل ﷺ) زحیثیم تنگ ظرف خود جمعیت
برنمی آیم ٭ چیان گرداب گیرد بحر را در حلقه دامی
٭ (اردو) تنگ ظرف - بقول آصفیه اوچھا
کم حوصله - پست همت -

(الف) تنگ عیش | اصطلاح - بقول
برهان و بحر و رشیدی کنایه از مفلس و تهیدست
و صاحب اندوه - خان آرزو در سراج همزبان
برهان و در چراغ هدایت هم (سلیم ﷺ) برای
چلیست دگر تنگ عیشی مرغان ٭ که غنچه کرد چه
گلبن فراخ دامان را ٭ بهار گوید که مرادف تنگ
روزی است (کمال خجند ﷺ) بی رخت شد
چون دهانت عیش من ٭ تنگ عیش است آنکه
مهمانیش نیست ٭ مؤلف عرض کند که اسم
فاعل ترکیبی است و از سند اول استعمال ....

(ب) تنگ عیشی | هم پیداست که بمعنی مفلسی
باشد (اردو) الف مفلس ب مفلسی ہونا

تنگ فرصت اصطلاح - بقول انند
بمعنی کم فرصت می فرماید که در قصیده مرزا ازا
بیگ جو پا مستعمل است مؤلف عرض کند که
اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تنگ فرصت
کم فرصت -

تنگ کردن استعمال - بقول بہار بمعنی
سخت گرفتن مؤلف عرض کند که موافق قیاس
است بمعنی حقیقی و بحالت اضافت این مصدر
بسوی دیگر معانی دیگر پیدا می شود که در ملحقات
می آید (اردو) تنگ کرنا -

تنگ کردن جای برکسی مصدر
اصطلاحی - بقول بہار متعدی تنگ بودن جای
برکسی که گذشت (صائب ؎) خط جای کوچه
برلب لعل تو تنگ کرده ٭ اینش سزا که حرف
بجا نشنود کسی ٭ مؤلف عرض کند که موافق
قیاس است (اردو) جگه تنگ کرنا -

تنگ کردن کار برکسی مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر تنگ کردن کار کرده گوید که
سخت کردن آن (صائب ؎) بر طوطی ما
شکر اگر کار کند تنگ ٭ چون خوش سخنی طوطی ما
را شکری هست ٭ مؤلف عرض کند که بمعنی
دشواری انداختن کار کسی است مقابل آسان
کردن کار برکسی (اردو) کام میں دشواری
پیدا کرنا -

تنگ کردن معده مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که کنایه از پرخوردن
است (سعدی ؎) بجز سنگدل کی کند معده
تنگ ٭ چو بیند کسان بر شکم بسته سنگ ٭ مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است معنی بہار که در مصدر
بالا استعمال مصدر گذشتن است که بجای خودش
می آید (اردو) سیری کے ساتھ کھانا -

تنگ کردن نفس مصدر اصطلاحی
بقول بہار خفه کردن (صائب ؎) نقش
بر آئینه نتواند نفس را تنگ کرد ٭ از هجوم غم نگردد

تنگ میدان خانہ ام ہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دم رو کنا تنفس کو بند کرنا۔

تنگ کشادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی واکردن تنگ شکر و امثال آن (امامی ہروی ؎) عقد لولو نمودہ دریاقوت ہ تنگ شکر کشادہ در گفتار (اردو) تنگ شکر وغیرہ کو کھولنا۔

تنگ گردیدن دستگاہ مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ کم بہم رسیدن و دشوار یاب شدن آن است مؤلف عرض کند کہ بمعنی تنگ شدن قدرت و کم شدن اقتدار باشد و بس (صائب ؎) گر باین دستور گردد دستگاہ عیش تنگ ہ صبح نتواند تبسم را مکرر ساختن ہ (اردو) قدرت تنگ ہونا اقتدار گھٹنا۔

تنگ گردیدن میدان مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ سفیر باید کہ تنگی و سختی مبتلا شدن است مؤلف عرض کند کہ کافی نبودن جا معنی حقیقی این است و کنایہ باشد از سختی و تنگی (صائب ؎) نفس بر آئینہ نتواند نفس را تنگ کرد ہ از ہجوم غم نگردد تنگ میدان خانہ ام ہ (اردو) جگہ تنگ ہونا تنگی میں مبتلا ہونا۔

تنگ گردیدن وقت مصدر اصطلاحی صاحب آصفی گوید کہ بمعنی تنگ شدن وقت است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس ولیکن از سند صائب بمعنی کم فرصت شدن پیداست و ہمان باشد مقصود آصفی (صائب ؎) تا نگردید است از خط تنگ وقت آن دہان ہ بوسہ زان لعل شکر بار می خواہد دلم ہ (اردو) کم فرصت ہونا۔

تنگ گرفتن مصدر اصطلاحی بقول بحر تنگ کردن و تنگ بودن۔ بہار گوید

بمعنی سخت گرفتن (علی خراسانی ؎) در حوصلهٔ
نیست علی طاقت آهی ٭ از بسکه مرا شوق بتی
تنگ گرفتست ٭ (مخلص کاشی ؎) تنگیر
برد هم گرفت اسپند تماشاست ٭ کز گرفتش تنگ همین
بگیرد و روز بر سر ماست ٭ صاحب شیدائی می فرماید
که بمعنی سخت گیری است برای در مانده ساختن
و بیچاره گردانیدن مؤلف عرض کند که در
سند دوم استعمال گیردن است که بجالش می آید
(اردو) تنگ کرنا تنگ ہونا سختی برتاؤ کرنا

تنگ گرفتن کار | مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کرده می فرماید که سخت
گرفتن است مؤلف عرض کند که بمعنی سختی
کردن در کار باشد (کلیم همدانی ؎) بر طاقت
ما کار چنین تنگ مگیرید ٭ ای خوش کمران تنگ
چشم بد میان را ٭ سختی مباد که در سند بالا استعمال
مصدر گیردن است که بجالش می آید (اردو)
کام میں سختی کرنا۔ سختی کرنا۔

تنگ گشتن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر (تنگ گشتن میدان) کرده گوید که بمعنی باطل
شدن بتنگی و سختی است مؤلف عرض کند
که تنگ گشتن مرادف تنگ شدن بمعنی حقیقی
است اضافت این بسوی جا و میدان و وقت
همه بمعنی تنگ شدن آن است و تنگ گشتن
کسی بمعنی تنگ شدن کسی است (کمال اصفهانی
؎) گشته بر دشمن تو روی زمین تنگ چنان ٭
که نیابد بجز از زیر زمین جای مفر ٭ (صائب
؎) از بس کشید ابر بسر تنگ باغ را ٭ پنهان
خنده بر دهن غنچه گشت تنگ ٭ (اردو)
تنگ ہونا۔

تنگ گیری | اصطلاح۔ بقول بهار و بحر
داننده کنایه از سخت گیری است (صائب
؎) از تنگ گیری چرخ خسیس نزدیک
است ٭ که در گلوی همان صائب استخوان
ماند ٭ مؤلف عرض کند که حاصل بالمصدر

تنگ گیرن است (اردو) سخت گیری سختی ۔ مؤنث ۔

(الف) تنگلوشی
(ب) تنگلوشا

الف ۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع بالام بروزن پردہ پوش (۱) نام کتاب لوشای حکیم رومی است وصنائع وبدائع این کتاب در برابر صنائع وبدائع ارتنگ مانی نقاش است وہمچنانکہ کتاب مانی را ارتنگ خوانند این کتاب را تنگ نامند وبعضی گویند (۲) نام خانۂ رومیان است در صورت گری وصنائع وبدائع نقاشی واین بمقابل نگارخانۂ چینی است وبعضی گویند (۳) نام حکیمی است بابلی ۔ صاحب رشیدی معنی سوم را ترک کرد صاحب ناصری بذکر معنی اوّل گوید کہ اصح اینکہ تنگ لوشی از اہل بابل ومعاصر ضحاک برملت صابئین وصاحب کتاب وجوہ وحدود وبودہ است (حکیم خاقانی سہ) بنام قیصران سازم تصانیف ٭ بہ از ارتنگ چین وتنگ لوشا ٭ (نظامی سہ) قطب آن ہیکل جنوب وشمال ٭ تنگ لوشای صدہزار خیال ٭ خان آرزو در سراج بذکر ہر سہ معانی بالا گوید کہ در نسخۂ غایۃ المراد فی وفق الاعداد مسطور است کہ بدانکہ آنچہ در این باب از اعمال انبیا واولیا ومکاشفات حکما وقدما بافادہ واستفادہ رسانیدہ باشد چون صحف ہرمز ادریس وخواص درجات وثابتات تنگلوشاہ بابل واز نوامیس افلاطون الٰہی وخواص طلسمات ہندبیطاس وبلیناس واز کلیات ارسطو وذخیرۂ اسکندری واز سخنان طمطم وتلنیۂ ہندی واز شامل سکاکی واز سر مکتوم امام فخر الدین رازی واز کتاب خاتم امام محمد غزالی اقتباس رفتہ پس ازین عبارت واضح می شود کہ تنگلوشا نام حکیمی است از ساکنان بابل کہ در علم طلسمات ونیرنجات وارثماطیقی مشہور ومعروف بود وغالبش در بیت خاقانی

درین صورت یک گونہ مسامحت خواہد بود و نام صاحب کتاب یعنی کتاب استعمال کردہ می شود چنانچہ لفظ سیبویہ کہ بجای کتاب او استعمال نمایند و این طرز در زبان تازی بسیار استعمال کردہ می شود کما لایخفی علی المتتبع **مؤلف** عرض کند کہ خیال ما ہمین قدر است کہ تنگلوش نام حکیم است و تنگلوشا نام کتاب یادگار خاندانش کہ بمعنی اوّل و دوم است و ہمین است خیال صاحب ناصری ہم واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) الف و ب (۱) ایک کتاب کا نام ہے جو فن صنائع اور بدائع سے متعلق ہے جس کا نام تنگلوش ہے۔ مؤنث۔ (۲) ایک مکان جس میں حکیم تنگلوش کے صنائع اور بدائع جمع تھے۔ مذکر (۳) ایک حکیم کا نام ہے جو اس کتاب کا مصنف تھا۔ مذکر

تنگ معاش اصطلاح۔ بقول بہار و بحر دانند بمعنی تنگ عیش (عرفی سہ) بہ تجمل وعدہ تراش و قناعت عیاش ٭ بصدق تنگ معاش و خوشامد جرّار ٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس و اسم فاعل ترکیبی است (اردو) تنگ عیش۔ تنگ عیش۔

تنگ میدان اصطلاح۔ بقول بہار و ہا انند آنکہ میدان کوتاہ داشتہ باشد (شیخ شیراز سہ) فزون تنیم اوصاف شہ از حساب ٭ نگنجد درین تنگ میدان کتاب ٭ (صائب سہ) پردہ پوش پای خواب آلود صائب دامن است ٭ پا گران جانی ز خاک تنگ میدان ستر پیچ ٭ **مؤلف** عرض کند کہ (۱) از سند اوّل بمعنی میدان تنگ پیداست و بدین معنی قلب اضافت باشد و از سند دوم (۲) اسم فاعل ترکیبی (اردو) (۱) تنگ میدان۔ وہ میدان جو تنگ ہو (۲) وہ شخص جس پر میدان تنگ ہو۔

تنگ میدانی صبح اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی بی بقائی صبح **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است۔ صاحب ملحقات برہان ہم

این ما آورده (اردو) صبح کی ناپایداری مؤنث

تنگنا اصطلاح. بقول ناصری ضد فراخنا (۱) بمعنی جای تنگ و (۲) دره میان کوه و (۳) راه میان دو کوه و (۴) محل زحمت و رنج. (خواجه حافظ ﷺ) در تنگنای حیرتم از نخوت رقیب ۞ یارب مباد آنکه گدا معتبر شود ۞ بیفزاید که (۵) کنایه از قبر و لحد نیز. صاحب فدائی به جای تنگ قانع. خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و دوم و چهارم گوید که بمعنی قالب آدمی و (۷) بمعنی دنیا هم و تحقیق آنست بنونان بمعنی مقدار است چنانکه فراخنا و پهنا. صاحبان بحر و برهان و جامع به (تنگنای) که فرید علیه همین است ذکر هر پنج معانی اوّل کرده. بهار گوید که حق آنست که بمعنی مطلق جای تنگ است چنانچه از مواقع استعمال همین معلوم می شود (محمد حکیم ﷺ) در تنگنای حلقه این اژدهای پیر بد شد ۞ چون لعاب افعی در حلق من زلال ۞ (ظهیر فاریابی ﷺ) از سموم قهرت اندر تنگنای معرکه ۞ چون عرق بیرون تراود مغز خصم از استخوان ۞ مؤلف عرض کند که معنی اوّل حقیقی است و دیگر همه معانی مجاز آن. قلب (تنگنا) نای تنگ است و اسم فاعل ترکیبی هم مخفی مباد که نا بمعنی محل و مکان هم آمده چنانکه برهان هم در نا غذا این ذکرش کرده (اردو) (۱) تنگ جگہ مؤنث (۲) پہاڑی درہ. مذکر (۳) گھاٹی. اسم مؤنث. بقول آصفیہ دو پہاڑوں کے درمیان کا راستہ (۴) زحمت اور رنج کا مقام. مذکر (۵) قبر. مؤنث (۶) انسان کا قالب مذکر. (۷) دنیا. مؤنث.

تنگنای خاک اصطلاح. بقول بحر و ملحقات برهان (۱) دنیا (۲) قالب آدمی (۳) قبر. چنانچه مؤید به معنی اوّل و دوم قانع. مؤلف عرض کند که هر سه معنی موافق قیاس و کنایه باشد (اردو) (۱) دنیا. مؤنث (۲) قالب انسان. مذکر (۳)

قبر۔ مؤنث۔

تنگنای دہر | اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان و مؤید دنیا باشد **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) دنیا۔ مؤنث

تنگنای ظلمت | اصطلاح۔ بقول بحر (۱) کنایه از دنیا **مؤلف** عرض کند که شک نیست که موافق قیاس است و (۲) برای قبر هم استعمال توان کرد (اردو) (۱) دنیا (۲) قبر۔ مؤنث

تنگ نشیمن نهنگ | اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان (۱) آسمان (۲) دنیا (۳) زمانه **مؤلف** عرض کند که قلب اضافت نهنگ تنگ نشیمن است و موافق قیاس (اردو) (۱) آسمان۔ مذکر (۲) دنیا۔ مؤنث (۳) زمانه۔ مذکر۔

تنگ نظر | اصطلاح۔ بهار و انند ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که (۱) قلب اضافت نظر تنگ است و (۲) کنایه از ممسک هم (صائب ـله) اشکم که بهر تنگ نظر گرم نجوشم ؛ آهم که بهر سرد نفس یار نباشم (اردو) (۱) نظر تنگ۔ مؤنث (۲) بخیل۔ ممسک

تنگو | بقول برہان و جہانگیری و جامع بالفتح با واو مجهول بر وزن بدرو نام پادشاه ختا و ختن است (تمپار لوپکی ص) با حکم قدیم توجه کسری و چه قیصر ؛ در پیش قضای توجه خاقان و چه تنگو ؛ صاحب رشیدی بجای می فرماید که صحیح بیگوست بیای فارسی و بای حطی و بقول جهانگیری مخفف تانگو بمعنی چیاهم صاحب مؤید بحواله اداة متفق با برہان **مؤلف** عرض کند که نمیدانیم صاحب رشیدی بتصحیح این لغت به بیگو چگونه کرد، بیگو بجای خودش گذشت و اشاره ازین معنی در آنجا نیست ما باعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود است این را صحیح دانیم۔ علم است و وجه تسمیه بوضوح نه پیوست البته تنگو به کاف عربی بهمین معنی گذشته است و محقق نشد که درین هر دو اصل کدام است و مبدلش کدام (اردو) تنگو۔ پادشاه خطا و ختن کا نام۔ مذکر

تنگوز بقول انند و غیاث بالفتح و کاف فارسی مضموم و سکون زای معجمہ و قبل ازان واو غیر ملفوظ بمعنی خوراک است مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال بدست آید اسم جامد فارسی قدیمہ دانیم (اردو) خوراک ۔ مؤنث ۔

تنگہ بقول برہان و جامع بفتح اول و ثالث و سکون ثانی (۱) مقداری از زر و پول باشد باصطلاح صرافی ۔ بہار گوید کہ نوعی از نقد رائج ہندوستان و آن دو فلوس باشد و بحوالۂ صاحب تاریخ فرشتہ گوید کہ دران عصر یک تولہ طلا و نقرہ مسکوک را می گفتند (الخ) (میر خسرو ۔ ہ) بود ز احسان جلالی بدوام ؛ تنگہ زاہر و سیم بنازرم العام ؛ صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم گوید کہ (۲) مقام تنگ را ہم گویند و (۳) راہ تنگ مؤلف عرض کند کہ اصل این بمعنی اول بہ کاف عربی است کہ گذشت و اینا مبدل آن چنانکہ کند و گند و بمعنی دوم و سوم فارسی جدید و موافق قیاس است کہ ہای نسبت بر لفظ تنگ زیادہ کردہ اند (اردو) (۱) دیکھو تنکہ کے پہلے معنے (۲) تنگ مقام ۔ مذکر (۳) تنگ راستہ ۔ مذکر ۔

تنگہ بغرا اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و مؤید و ناصری کنایہ از برگ بغرا است مؤلف عرض کند کہ اصل این تنکہ بغرا بود کہ اشارۂ آن بمعنی سوم تنکہ بکاف تازی گذشت و این مبدل آنست چنانکہ کند و گند (اردو) دیکھو تنکہ کے تیسرے معنے اور برگ بغرا ۔

تنگی بقول فدائی ۔ دشمن فراخی و فراوانی کہ کم بودن چیزہای خوراکی باشد و بتازی قحط و غلا (ظہوری ۔ ہ) ہیچکس مہر و محبت ز انقلاب در دل نچید ؛ طاقت و آرام را از تنگی جا رخصت است ؛ مؤلف عرض کند کہ یای مصدری بالفظ تنگ مرکب است موافق قاعدہ (اردو)

تنگی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ فراخی کے خلاف۔ کوتاہی۔ کمی۔

تنگ یاب اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و سروری و ناصری و بہار بایای حطی بر وزن فتح یاب آنچہ بدشواری بدست آید و عزیز الوجود (حکیم خاقانی ؎) صاحب سران ہمہ ہا تنگ بر ایشان زدند٭ کاین حرم کبریاست بار بود تنگ یاب ٭ (ولہ ؎) خاقانیا وفا مطلب ز اہل عصر از آنکہ٭ در تنگنای دہر وفا تنگ یاب شد٭ خان آرزو در سراج گوید کہ تنگ یاب در اینجا بمعنی کم است **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اردو) کمیاب وہ چیز جو کم مل سکتی ہو۔ مؤنث۔

تنگ یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و سندش ہمان کہ بر تنگ یاب گذشت **مؤلف** عرض کند کہ مغیر از تنگ یاب کہ محاورۂ زبان است استعمال دیگر مشتقات این مصدر در فارسی با ازنظر ما نگذشت و این مصدر را محققین اہل زبان و زبان‌دانان نیاوردہ اند پس ما ہم این را بدون ترکیب بالفظ دیگر درست ندانیم مثلاً می توان گفت کہ توحمہ را بر وتنگ یافتیم (اردو) تنگ پانا۔

تنگی اندوختن استعمال۔ مصیبت و پریشانی دست خود جمع کردن و بر خود گرفتن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) محبت نبود دل آن تنگی کہ می اندوخت ٭ چنین فراغ غمش ہیچ جای دانہ نشست٭ (اردو) پریشانی اور مصیبت کا اپنے ہاتھوں مول لینا۔

تنگی خانہ از بیرون در است مثل۔ بہار گوید کہ کنایہ ایست کہ وجود نیک و بد امروزی نیست بلکہ از روز ازل است صاحب انند نقل نگار بہار بدین اختلاف کہ بیرون را درون

(۵۵۰)

کردہ۔ مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم قول
بہار را می پسندند و فارسیان این مثل را بجای
(حالی کہ گوسفند از بہارش پیداست) استعمال
کنند مقصود آنست کہ خانہ تنگ است یا کشادہ
از در او ظاہر می شود و ضرورت آن ندارد
کہ ما از داخل مکان این امر را معلوم کنیم بلکہ از
بیرون معائنہ در آن ہم معلوم می شود پس احوال
دل انسان از مشاہدہ رویش معلوم می گردد و کہ
قیافہ انسان خبرش می دہد و در ہمین قسم موقع
استعمال این مثل می کنند پس آنچہ بہار بتشریح
این مثل کردہ است درست نباشد قائل
(اردو) دکن میں کہتے ہیں گھر کی گنجایش
دروازہ ہی سے ہے جس کا مطلب ہے
کہ ہم کو دروازہ سے خود معلوم ہوتا ہے کہ یہ گھر
چھوٹا ہے یا بڑا اس کا استعمال اس مقام پر
کرتے ہیں جہاں کسی شخص کے باطن کو قیافہ
سے معلوم کرتے ہیں۔

تنگی سال اصطلاح۔ بقول بہار و آنند
بہ معنی کنایہ از امساک باران و قحط (باقر کاشی ؎)
آنکس کہ فراخ روزی آمد ۔ از تنگی سال غم ندارد
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است۔
(اردو) امساک باران۔ قحط۔ [illegible]

تنگی کشیدن استعمال۔ بہار ذکر این
کردہ از معنی ساکت و صاحب آنند نقل بہار کردہ
مؤلف عرض کند کہ مبتلای تنگی شدن و زحمت
تنگی برداشتن است (صائب ؎) چہ فارغ
اند ز بیم فشار تنگی قبر ۔ کسان کہ تنگی مسکن
کشیدہ اند امروز (اردو) تنگی میں مبتلا ہونا۔

تن مجرم آسا اصطلاح۔ بقول ملحقات
برہان و بحر کنایہ از تن برہنہ است باعتبار بی
نقطہ بودن لفظ مجرم۔ صاحب مؤید بحوالہ قنیہ
ذکر این کردہ گوید کہ شاید بنا بر آنست کہ لفظ
مجرم را ہیچ نقطہ نیست بخلاف اسامی اعضای دیگر
کہ منقوط اند و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال مؤلف

عرض می‌کند که یکی از معاصرین عجم گوید که در ایران
مجرمان را لباس نمی‌دهند بغیر لنگی مختصر و ازینجا
رسم و آئین معلوم می‌شود که درین اصطلاح
مجرم است که محققین بالا آن را مجرم خوانده‌اند و
از اینکه لطف معنی در لفظ مجرم به از بی‌نقطی لفظ
محرم است همین قیاس صحیح معلوم می‌شود۔
(اردو) ننگا۔ برہنہ۔

تلنند | بقول برہان و جہانگیری و جامع و
رشیدی بر وزن کمند (۱) عنکبوت باشد
و (۲) مردم کاہل و تنبل را نیز گویند۔ صاحب
برہان می‌فرماید که تلنندو هم بزیادت واو آخر
بمعنی اول می‌آید۔ صاحب سروری بمعنی اول
قانع و صاحب ناصری گوید که تلنند و تلنندو و
تلننده هر سه مرادف یکدیگر بمعنی اول (آغاجی
الف) تر باریکی و سستی هر دو پایم چو توگوئی
بیشکی پای تلنند است چو صاحب نوادر ذیل
مصدر تلنیدن ذکر این کرده **مؤلف** عرض
کند که این مخفف تلننده باشد که اسم فاعل مصدر
تلنیدن است بمعنی اول و تلنندو مبدلش تصرف
اعراب که کسر نون را به فتح بدل کردند نتیجهٔ فصاحت
زبان است و دیگر بیج و معنی دوم بر سبیل مجاز
باشد که کاہل هم مثل عنکبوت بر یک جای تا
و سیر بیکار نمی‌نشیند (اردو) (۱) مکڑی
مؤنث (۲) سست اور کاہل۔

(الف) تلنندو
(ب) تلننده | الف بقول برہان مرادف
تلنند که گذشت و ب
بقولش (۱) مرادفش و (۲) آلتی هم که جولاہگان
آن را کلوک می‌گویند و (۳) بمعنی تلنیدن و
گشتیدن۔ صاحب جامع نسبت الف همزبانش
و نسبت ب بذکر هر سه معنی بالا اینقدر اضافه
کند که (۴) فاعل آن۔ صاحب رشیدی هر دو
را مرادف یکدیگر بمعنی اول داند (میر معزی الف
ب) شود درین ماتم چو شمع سکندر چو اگر خانه
سازم نه تار تلنندو چو و هم او ذکر معنی دوم

ب ہم کردہ صاحب سروری نسبت الف
بہ دیگر معنی اول قناعت فرمودہ و نسبت ب معنی
اول و دوم را آوردہ صاحب ناصری الف را
باب بمعنی اول آوردہ صاحب فدائی نسبت الف
گوید کہ با ہر دو بہ معنی تندو کہ عنکبوت است
مؤلف عرض کند کہ ب اسم فاعل مصدر
تنیدن است بمعنی چہارم کہ حقیقی است و الف
مسابش بمعنی اولش مجاز آن کہ عنکبوت ہم تنندۂ
تار خود است و معنی دوم ب ہم مجاز معنی چہارم
کہ آلہ مذکور ہم کار تنیدن می کند و معنی سوم بیان
کردہ برہان غلط است کہ اسم فاعل اصطلاحی
مصدری نمی کند و صاحب جامع ہم در معنی سوم
با برہان سکندری خوردہ وای بر این محقق اہل
زبان کہ از قواعد زبان خود کار نمی گیرد (اردو)
الف۔ مکڑی۔ مؤنث۔ ب (۱) مکڑی۔ مؤنث
(۲) جولاہوں کا ایک آلہ جس سے بُننے کا کام
لیتے ہیں (۳) ناقابل ترجمہ (۴) بُننے والا۔

تن نہادن بر چیزی مصدر اصطلاحی صاحبان
آصفی و بہار و بحر ذکر این کردہ گویند کہ بمعنی رضا
دادن و قبول کردن است مؤلف عرض کند کہ موافق
قیاس است رودکی سمرقندی ؎ گر بلای عاشقی
من بلای ایزدیست ٭ تن نہادم بر بلا و دل بتنگ
با قضا ٭ (سعدی ؎) فرق عزیز بنہادمی
تا زکت نہادہ تن ٭ مسکین بہ خشت بالشی
و خاک بستری ٭ (اردو) دیکھو تن دادن
بہ چیزی ۔

تنو بقول برہان و جامع و سروری و مؤید بر
وزن زلو (۱) قوت و توانائی۔ صاحب فدائی می فرماید
کہ (۲) زور مند و (۳) دولت پادشاہی
و آنچہ بتازی قوت و قدرت و طاقت و
سلطنت می نامند مؤلف عرض کند کہ تن با
واو نسبت بر تن چنانکہ ہندو است (اردو)
(۱) قوت۔ توانائی۔ مؤنث (۲) طاقت ور
(۳) دولت پادشاہی۔ مؤنث ۔

تنوب بقول برہان وانند بفتح اوّل وضم ثانی وسکون واو وبای ابجد بلغت رومی نام درختی
است در کوه های روم که قطرهٔ آن را از بیخ آن گیرند و آن را بالعربی صنوبر صغیر خوانند چه مانند صنوبر
است لیکن کوچک تر از آن۔ صاحب محیط بر قسم صغیر صنوبر قانع و هرچه صنوبر نوشته **مؤلف**
عرض کند که ما اقتباس بر این کرده ایم۔ اگرچه این لغت فارسی نیست ولیکن فارسیان استعمال
این کنند که لغت خاص زبان خود ندارند از ینجاست که اہل لغت پابند فارسی زبان این را
جا داده اند (اردو) چھوٹا صنوبر۔ صنوبر کا بیان آرس پر گذرا ہے۔

تنوتاس بقول برہان وجامع با فوقانی بالف کشیده وسین بی نقطه زده صاحب علم
وعمل را گویند صاحب ناصری بحواله برہان ذکر این کرده گوید که در دیگر فرہنگ ها نیافتیم
صاحب مؤید این را بذیل لغات فارسی آورده **مؤلف** عرض کند که تاس بمعنی میل و
خواہش گذشت وتن مقابل آن هر دو بمعنی جسم پس معنی ترکیبی این مناسبتی با معنی صاحب علم وعمل
ندارد ما این را اسم جامد فارسی قدیم دانیم وحالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو)
صاحب علم وعمل۔ وه شخص جو عالم بھی ہو اور عامل بر علم بھی۔

تن وتوش استعمال۔ بہار ذکر این کرده
از معنی ساکت وصاحب آنند نقل نگارش **مؤ**
عرض کند که بمعنی جسامت و فربہی است وتوش یا
بمعنی تن باشد که می آید (علی خراسانی ۵) شو
تو سبز و شکوفتی مائل شعوهٔ با آنچه خداداد و بآن قائل
شوهٔ با این تن وتوشی که خداداد و هتر از هر خبیر
میان من واو صائل شعوهٔ (اردو) تن وتوش
بقاعدهٔ فارسی اردو میں بھی کہہ سکتے ہیں۔ مذکر
بمعنی جسامت۔ موٹاپن۔ فربہی۔

تنودن مصدر اصطلاحی بقول برہان وجامع وناصری

ورشیدی بر وزن نبودن بمعنی (۱) تنیدن و
(۲) کشیدن باشد که می آید. (ناصر خسرو ۵) اثر
چگونه لبیا و دگر زپای علم * که جان و دولت جز
از جهل و فعل بد نتنود * صاحب بحر این را
سالم التصریف داند که غیر از ماضی و مستقبل و
اسم مفعول نیاید و معنی با برهان اتفاق دارد.
صاحب موارد این را کامل التصریف داند و تنود
را بسکون نون و فتح واو مضارع این پندارد.

و صاحب نوادر هم بانش در معنی. خان
آرزو در سراج بذکر هر دو معنی گوید که
بمعنی اول مبدل تنیدن یا برعکس آن
و مرادف مؤلف عرض کند که دریجا این
قدر کافی است که این را مبدل تنیدن
دانیم که تحتانی بدل شد به واو چنانکه تارین و تارون
و صراحت ماخذ تنیدن بر تنستن گذشت (اردو)
(۱) دیکھو تنیدن یہ اسکے کل معانی پر شامل (۲) کھینچنا

تنور | بقول برهان بر وزن ضرور لفظی است مشترک میان فارسی و عربی و ترکی (۱) بمعنی
محل نان پختن. صاحب ناصری می فرماید که محل طبخ نان است و آن خم مانندی است که بنا
این حلقه را تنوره گفته اند. خان آرزو در سراج بذکر این گوید که مرادف تنوره بهمه معانیش که
می آید و می فرماید که امام سیوطی در مهذب از ابن درید و جوالیقی نقل کرده که این لفظ فارسی
است. و از جمله لغات عجمی است که در کلام الله واقع شده پس اغلب که به تشدید معرب باشد
و به تخفیف فارسی و (۲) قسمی از سلاح مانند جوشن که هنگام جنگ بپوشند و (۳) بمعنی حلقه زدن
لشکر و غیره نیز که آن را جرگه و کرنک خوانند هم او در چراغ هدایت می فرماید که (۴) جوبی که کاغذ
گران مایه را در آن به آب حل کرده کاغذ سازند (وحید ۵) ز آب تنور است کارش روا که
از بن آب می گردد این آسیا * ز نانش بود آب دائم چکان * که نمدیدا است کس

در تنور آب و نان کہ بہار بذکر معنی اوّل و چہارم گوید کہ بمعنی اوّل سرد۔ فسرده۔ گرسنہ نان گرم از صفات و شکم از تشبیہات اوست و با لفظ تافتن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ در معربیت بودن این شکی نیست۔ صاحب محیط المحیط این را در عربی زبان مرکب از تن و نور نوشتہ و تن بمعنی دخان آورده کہ لغت عرب نیست و صاحب سوار السبیل کہ محقق معربات است این را تائم کرده می فرماید کہ فارسی قدیم تنور را بواسطہ سریانی یا عبرانی است و از دو کلمہ تن کہ بمعنی دود است و کلمہ نور کہ بمعنی آتش و مرکب باشد می فرماید کہ بعضش عربی دانند بمعنی محل نان پختن **مؤلف** عرض می کند کہ فارسیان این را از تن و نور مرکب کرده اند کہ تن بمعنی خود است یعنی جسم و نور بمعنی روشنی یک نون از دو نون مجتمعہ حذف شد پس معنی ترکیبی این چیزی است نور در تن دارد و کنایہ از ظرف پختن نان کہ آتش دران روشن می باشد عربان این را بسبیل تعریب بہ تشدید نون خوانده اند معنی اوّل حقیقی است و بمعنی دوم مخفف تنوره دانیم کہ می آید و معنی سوم مجاز باشد کہ حلقہ لشکر است و معنی چہارم بیان فرموده خان آرزو مبنی بر کلام وحید است و وحید در کلام خود از تنور آلہ گرفتہ کہ فی زماننا آن را انجن گویند و آب در و جوش شد و بخار آب پیدا شود و از قوت این بخار کارہا می گیرند و آسیا را ہم می رانند پس فارسیان این آلہ را تنور آب گویند کہ دران آب می جوشد از بین تعریف تنور بمعنی چہارم حوض کاغذگران نیست بلکہ انجن است و بس (اردو) (۱) تنور مذکر۔ دیکھو آتشدان (۲) اسلحہ سے جوشن کی ایک قسم۔ دیکھو تنوره۔ مذکر۔ (۳) لشکر کا حلقہ۔ مذکر (۴) وہ انجن جس میں پانی گرم ہوتا ہے اور جس کی حرارت سے کام لیا جاتا ہے۔ مذکر۔

تنور از نان خود گرم داشتن	مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر بی نیازی روزگار

مؤلف عرض کند که معنی بالا موافق قیاس است ولیکن استعمال این از نظر ما نگذشت مشتاق سند استعمال می باشیم معاصرین عجم برزبان بدارند (اردو) بے فکری سے زمانہ بسر کرنا۔

تنور بدن اصطلاح۔ بقول بحر باضافت ہیمان کہ در عرف آن را کوٹھہ گویند۔ بہار ہمزبانش وصاحب انند نقل نگارہ مردہ **مؤلف** عرض کند کہ سبحان اللہ چہ خوش تعریف است حیرانی فرمایند کہ این کنایہ باشد از معدہ (اردو) معدہ۔ دیکھو اشکنہ۔

تنور تافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ روشن شدن تنور است (سعدی سه)

تنور شکم دمبدم تافتن ٭ مصیبت بود روز نایافتن ٭ (اردو) تنور روشن ہونا تنور میں آگ رہنا۔ تنور سلگنا۔

تنور تا گرم است نان توان بست مثل صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی محبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان چون بینند کہ کسی باوجود قدرت کاری خوب نمی کند ومدد وی بخود یا بدیگران نمی دہد می گویند آغا ٭ تنور تا گرم است نان توان بست ٭ یعنی حالا اقتدار وقدرت داری وتر اقابو حاصل است کاری خود یا دیگران را درست توانی کرد نباید این موقع را از دست دہی (اردو) دکن میں کہتے ہیں ٭ چولھا گرم رہنے تک سیکھ لو ٭ بن آئی ہے تو بنالو۔

تنور خانہ اصطلاح۔ بقول برہان وجامع ورشیدی وبہار وبحر مطبخ را گویند۔ خان آرزو گوید کہ این مجاز است کہ مشہور گشتہ **مؤلف** عرض کند کہ نہ خیر حقیقی است وتو اچہ تاش مالی بحقیقت نبودہ در مطبخ امرا وسلاطین وفی زمانناودر مطبخ متوسطین ہم تنوری باشد برای اغراض

خاص نجف و بیز پس مطبخ یا تنور خانه گفتن مجاز بکر نباشد بلکه معنی حقیقی است (اردو) باورچی خانه

تنورگر | اصطلاح ـ بهار بگذاین از معنی نباکت صاحب اند همزبانش مؤلف عرض کند که کارگیری که تنور درست می کند آن را فارسیان بقاعدهٔ خود تنورگر گویند از قبیل زرگر (سیفی ـ) ⁂ تنورگر از هجر خود چنانم سوخت ⁂ که آتش غمم او مغز استخوانم سوخت ⁂ (اردو) وہ لوہار جو تنور بناتا ہے ـ مذکر ـ

تنوره | بقول برهان بفتح رابع (۱) سلاحی باشد مانند جوشن لیکن غلیه های تنوره دراز تر از غلیه های جوشن باشد و غلیهٔ آهن جوشن را گویند و (۲) حلقه زدن مردم هم و (۳) پوستی باشد که قلندران مانند لنگی برمیان بندند و (۴) کومی که در پهلوی آسیا سازند تا آب از سوراخ آن بر پره های چرخ آسیا خورد و آسیا گردش در آید و (۵) بمعنی چرخ زدن و گردش هم صاحب جهانگیری می فرماید که (۶) بمعنی تنوره هم (نظامی ـ) تنوره ز تفسیدن آفتاب ⁂ بسوزندگی چون تنوری بتاب ⁂ (حکیم اسدی ـ) تنوره بزد گرد وش اندر سپاه ⁂ ز سم سمندان ز خمش گرفتند راه ⁂ (ذوقی اردستانی ـ) تنورهٔ بلبیان بر سر تنوره صبا ⁂ سفید مهره گر و ره قلندر زد ⁂ (حکیم سنائی ـ) چون تنورهٔ آن طارم ⁂ همه آهن دهان و آتش دم ⁂ صاحب جامع ذکر هر شش معنی بالا کرده صاحب ناصری بذیل تنور این را هم آورده معنی دوم را ترک کرده و غالباً آن را داخل معنی پنجم خیال کرده صاحب رشیدی ذکر همه معانی بالا نموده صاحب سروری معنی پنجم را ترک کرده مقصودش همین باشد که داخل معنی دوم است خان آرزو در سراج همزبانش ـ بهار می فرماید که (۷) گرد باد و (۸) نقاره که در روز جنگ نوازند و ذکر معنی اول و سوم و چهارم هم کرده مؤلف عرض کند که

ما ہمین را اصل دانیم و اسم جامد فارسی زبان
و تنور مخفف این است بحذف ہای ہوز معنی
ہفتم و ہشتم بیان کردۂ بہار را بدون سند
استعمال تسلیم نمی کنیم۔ مخفی مباد کہ صاحب بحر بذیل
تنورۂ آسیا این معنی حوضی نوشتہ کہ کاغذگران
مایۂ کاغذ را دران حل کردہ کاغذ سازند ما می گوئیم
کہ این معنی بوسیلۂ معنی تنور پیدا کردہ خان آرزو است
کہ حقیقتش ہمدرینجا بیان کردہ ایم (اردو)
(۱) مثل جوشن کے ایک آہنی لباس۔ مذکر (۲)
انسانوں کا گھیرا۔ مذکر (۳) ایک قسم کا لپیٹ
جس کو قلندر بجائے لنگ استعمال کرتے ہیں مذکر
(۴) ایک حوض جو پن چکی کے قریب ہوتا ہے
جس کا پانی پن چکی کو چلاتا ہے۔ مذکر (۵) چکمہ مذکر
مذکر (۶) تنور۔ مذکر (۷) بگولا۔ مذکر (۸) نقارہ مذکر

تنورۂ آسیا | اصطلاح۔ بقول بہار سرچ
بلندی کہ از آہک و سنگ سازند و سرش
دراز باشد و مشرف بر آب بود و تہ آن منفذے
بود کہ آب دران جمع شدہ بر پرۂ آسیا کہ از
چوب می باشد می زند و آسیا را بگردش می آرد
(نور الدین ظہوری سہ) از حسابت برای
دانہ سہ پا آسیا گشتہ بر تنورۂ خون ما صاحب
بحر بذکر معنی و سند بالا گوید کہ تنورہ مطلق مکانی
است محل جمع آمدن آب باشد و آنکہ بعض لغت
تنورۂ آسیا بمعنی چیزی کہ در تہ آسیا سازند تا
آرد دران ریزد نوشتہ اند خلاف اہل لغت
و محاورہ دانان ایران است۔ خان آرزو در
چراغ ہدایت ہمان معنی بیان کردہ است کہ
صاحب بحر تردیدش کردہ و وارستہ ہم با صاحب
بحر اتفاق دارد مؤلف عرض کند کہ ما اتفاق
داریم با صاحب بحر و وارستہ کہ تنورۂ آسیا
ز بہار برای محافظت آرد نباشد (اردو)
پن چکی کا وہ حوض جس کے پانی سے چکی چلتی ہے
جو مقام آسیا سے بلندی پر ہوتا ہے۔ مذکر۔

تنورہ زدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر

(۱) بمعنی ہوا گرفتن دیو بود می فرماید کہ این اصطلاح از ترجمہ عبارت معلوم شد و صفاہانی می گفت کہ آواز خیشومی است کہ دیو در وقت ہوا گرفتن ازو شد۔ بہار گوید کہ (۲) بمعنی چرخ زدن و گرد گشتن و حلقہ بستن است چنانکہ گرد باد تنورہ می زند و دگر معنی بیان کردہ بحر ہم می گوید (محمد قلی سلیم ؒ) بسوی آسمان از شہر و بارہ ؎ زبانہ دیو زد و آتش تنورہ ؎ (حکیم اسدی ؒ) ہزاران دلیران جوینده کین ؎ بگردش تنورہ زدو از کمین ؎ خان آرزو در چراغ ہدایت بر معنی دوم قانع و راست متفق اللفظ با صاحب بحر و بہار مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل لغو و فضول و پیدا کردہ تحقیقی کہ بر معنی سند اوّل غور نکردہ اند تنورہ زدن بمعنی دوم است و بس (اردو) چکر پھرنا۔ حلقہ باندھنا۔

تنورہ گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بر دست آوردن و پوشیدن ہمان سلاح کہ بمعنی اوّل تنورہ گذشت (نظیری) می نگیرد بہ رزم بہر فلاح ؎ جوشنان و تنورہ ہیچ صلاح ؎ (اردو) تنورہ لینا۔ تنورہ پہننا۔

(الف) تنوز	بقول برہان و جامع الف با واو مجہول بر وزن تموز بمعنی چاک و شگاف باشد
(ب) تنوزہ	صاحب ناصری الف و ب ہر دو را مرادف یکدیگر بمعنی چاک و شگاف گفتہ

(خاقانی ؒ) برتن ز رشک جامہ عیدی ؎ ہر روز با تمم و دست دل تنوزہ ؎ خاقانی صبح خیز ہر شامی ؎ بگشاید جز بجز دل روزہ ؎ می فرماید کہ ازین سند استعمال این بہ تشدید می کشاید صاحبان برہان و رشیدی بر خلاف ناصری در الف و ب فرق کردہ اند یعنی الف بمعنی چاک و شگاف و ب بمعنی شگافتہ و چاک زدہ خان آرزو در سراج بر الف قانع و بذیل آن ذکر ب کردہ با برہان متفق مؤلف عرض کند کہ قیاس ہم ہمین می خواہد کہ الف اسم جامد

فارسی زبان است بمعنیش و ب با ضافهٔ های هوز در آخرش که افادهٔ معنی مفعولی کند بمعنی چاک
زده صاحب جهانگیری هم بذیل ب ذکر الف کرده فرق معنی هر دو ظاهر می کند محقق مبادکه
در نقل سند اکثر محققین تحریف کرده اند ما این قطعهٔ خاقانی را چنین یافتیم (و هو هذا) بر تن ز شکاف
جامهٔ عیدی بود بماتم دوست دل تنوزه؛ خاقانی صبح خیز سر شام؛ بکشا از خون قلب روزه
؛ اندرین صورت ضرورت تشدید ب هم یافته می شود (اردو) الف چاک شگاف۔
مذکر ب چاک زده شگاف یافته۔

تنومند اصطلاح۔ بقول برهان و بحر بفتح اول
و میم و سکون نون و دال ابجد توانا و تندرست
و بلند و بالا و عریض و صاحب قوت و فربه را گویند
و شاد و خرم و دارندهٔ تن را نیز گفته اند که تن پرور
باشد صاحب جهانگیری گوید که مرادف تناور است
که مرقوم شد (نظامی ۵) تنومند را قدر چندان
بود؛ که در خانهٔ کالبد جان بود؛ صاحبان
سروری و ناصری و جامع هم ذکر این کرده اند
و صاحب فدائی گوید کسی که دارای پایان زور
و نیرو باشد در همه چیز و بیره و شهنشاهی نمایان
آرزو در سراج گوید که تنو بمعنی قوت است
و مند بمعنی صاحب اما آنچه در برهان بمعنی شاخ
و تن پرور و خرم نوشته غالباً درست نیست
استعمال گواه کافی است و می فرماید که تنو اینجا
بمعنی تن است یعنی بدن بالکه همان تن است
که واو دران زیاده کرده اند و این مخفف در
ترکیب کلمهٔ مند زیاده کنند و بس و نظیر این لفظ
برومند است که بمعنی بارور آمده و اینکه تنو را
بمعنی قوت گفته اند سند آن در نسخهٔ معتبره دیده
نشد پس می تواند که بمجاز صاحب قوت را گفته
باشند و بمعنی توانائی تنو است بیای تحتانی به
نون پس تنو را بتصحیف تنو خوانده باشند

و دیگر نظیر این لفظ خردمند است بمعنی عاقل؛ چنانکه در سروری آورده و سندش هم پیش کرده مؤلف عرض کند که درست می فرماید اتفاق داریم با او که معنی لفظی این صاحب تن و توش است و فربه و مجازاً بمعنی قوت مند و محققین اهل زبان شاد و خرم را و معنی این ننوشته اند تسامح برهان می نماید که نوشت (اردو) تنومند بقول آصفیه۔ فارسی۔ بشه زور۔ زور آور۔ قوی۔ موٹا۔ تازہ۔ قوی جثہ۔ سانڈ۔ سینہ زور۔ تناور۔

تنومندی استعمال۔ بمعنی (۱) تنومندی و فربهی است و مجازاً (۲) بمعنی قوت و طاقت است مؤلف عرض کند که موافق قیاس با یای مصدری بر تنومند زیاده کرده اند (ظهوری ۵) بی ستون را بنگر چون به تنومندی عشق ؛ هیکل بازوی خاراشکنی ساخته اند ؛ (اردو) (۱) تنومندی بقاعدهٔ فارسی۔ موٹاپا کو کہہ سکتے ہیں۔ مؤنث۔ (۲) قوت۔ طاقت۔ مؤنث۔

تنومندی دادن استعمال۔ عطا کردن فربهی و قوت و طاقت دادن مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (نظامی ۵) بگشتن تو دای تنومندیم ؛ باده زانچه گشتم برومندیم ؛ (اردو) تنومندی عطا کرنا۔ قوت اور طاقت دینا۔

تنوهی بقول ملحقات برهان ترجمهٔ شاخص است مؤلف عرض کند که شاخص بمعنی حیران باشد و معلوم میشود که در ترکیب لفظ تن داخل است و وی بضم کلمهٔ ایست که بمحل تعجب و حیرت گویند و در هند زنان بر زبان دارند پس استعمال این بلحاظ ترکیب بالفتح و ضم واو باشد ولیکن بقول صاحب عجم بکسر واو مستعمل و حالا در محاوره غیر مستعمل (اردو) حیران۔ حیرت زده۔

تنویه بقول مؤید بمعنی بزرگی و ذکر این بذیل لغات فرس کرده مؤلف عرض کند که دیگر جمهور محققین اهل زبان و زبان‌دانان ازین ساکت اگر سند استعمال پیش شود ما این را اسم جامد فارسی

زبان دانیم و اعراب این هم متحقق نشد معاصرین عجم ازین لغت بی خبراند همین لغت بدون سین مهمله هم می آید و تکمیل بحث این همه در آنجا کنیم (اردو) بزرگی مؤنث ۔

تنوسه | بقول ملحقات برهان بمعنی تنوسه مؤلف عرض کند که در بعض نسخ قلمی ملحقات همین لغت را عوض تنوسه آورده و در بعض نسخ تنوه بدون سین مهمله بخیال ما همین است لغت تنومند که تصحیف کتابت و در بعض نسخ مؤید این را بزیادت سین مهمله قائم کرد و لغت عربیست تا تنوی نسبت فارسی قدیم می نماید (اردو) بزرگی مؤنث ۔

تنه | بقول برهان و جامع بفتح اول و ثانی (۱) تن و ترکیب و جثه را گویند و (۲) تنیده عنکبوت هم و (۳) بمعنی قبول و رضا چه تنه شدن بمعنی قبول کردن و راضی شدن می آید صاحبان سروری و ناصری و جهانگیری بمعنی اول و دوم قانع وارسته بمعنی سوم قناعت کرده صاحب فرائی بذکر معنی اول گوید که (۴) تنه درخت آن بخش درخت را گویند که میان کنده و شاخسار باشد چنانکه اندرخت آنچه در زمین است بیخ و ریشه های باریک کنده می نامندش و آنچه بیرون است تا جائی که دستی ازان برنیامده تنه اش می گویند (منوچهری سلّه) خسرو تنه ملکست او چون و لهٔ ملک ٭ ملکست چو قران او چون معنی قرآنست او ٭ (نظامی سلّه) چند پری چون مگس از بهر قوت ٭ در دهن این تنهٔ عنکبوت ٭ (سیف اسفرنگی سلّه) برگذرد منجنیق سوره با جزم او ٭ و رتنه عنکبوت حصن برآید حصین ٭ (فقره جلالای طباطبائی) فلانی را که بخته روزگار و تنه مادر زاد است بیخته و تنه کرده دستش را بر پشت بسته پیش شما فرستاده ٭ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم و چهارم نسبت معنی سوم گفته باید که در عرف حال بمعنی راضی و قبول کننده لیکن اکثر استعمال آن

ور شاہد بازی است۔ بہار بر معنی سوم قناعت
فرمودہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد
فارسی زبان و بمعنی دوم مخفف تنیدہ بحذف
تحتانی و دال و بمعنی سوم مخفف تن دادہ۔ فارسیان تن
را بزیادت ہای ہوز بر آخرش کہ افادہ معنی مفعولی
کند بمعنی راضی و قبول و رضا استعمال کردہ باشند
و در معنی چہارم ہای نسبت است بر لفظ تن کہ تنہ
ہر تن حصہ پائین درخت را گفتہ اند کہ زیرش شاخہا
و بالای بیخ باشد و آنچہ تنہ بمعنی اوّل است ہای
آخرہ را دران زائد دانیم (اردو) (۱) دیکھو
تن (۲) دیکھو تنیدہ (۳) راضی اور رضا بمعنی
رضامندی۔ مؤنث (۴) تنہ۔ دیکھو بزرگ کے
تیسرے معنے۔

تنہا بقول برہان و ناصری (۱) معروف است
کہ از منفرد بودن مراد باشد و (۲) بمعنی اجسام نیز
چہ تن بمعنی جسم است (ملا علی نوری لہ)
ز تنہا گر کسی تنہا نشیند ٭ نشیند با خدا ہر جا نشیند
ہم وابستہ گوید کہ (۳) بمعنی خالی ہم آمدہ (سالک
لہ) درون کلبۂ تنہا بیا و او سالک ٭ ہزار گونہ
سخن با لب خموش زنم ٭ بہار گوید کہ معنی سوم مجاز
است **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد
فارسی زبان باشد و بمعنی دوم جمع تن و معنی سوم
مجاز معنی اوّل (اردو) (۱) تنہا۔ مجرد (۲) کئی
تن کئی بدن تن کی جمع (۳) خالی۔

تنہا آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکرش
کردہ از معنی ساکت و سندی پیش نکردہ حوالۂ
بہار دہد **مؤلف** عرض کند کہ عیبی ندارد کہ بر
زبان معاصرین عجم است (اردو) تنہا آنا
اکیلے آنا۔

تنہا بودن استعمال۔ بمعنی مجرد بودن است
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس باشد
(سہ نثر ظہوری) بعبارت تمکین تر از شور محبت
فرمودند اگر تنہا می بودی چنین بودی چون شریک
داری می توان ساخت کسی چہ سازد ۔

(۵۸ ب)

(اردو) تنہا رہنا۔ اکیلا رہنا۔

تنہا پیش قاضی روی راضی آئی مثل
صاحبان مخزنۃ الامثال وامثال فارسی ومجوب الامثال
ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت مؤلف
عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجی کسی زنند کہ
بتصفیۂ استغاثۂ آن بغیاب مقابل می شود مقصود
آنست کہ چون مقابل تو پیش قاضی نیست یعنی علی
پس فیصلۂ قاضی بحق تو باشد (اردو) اس
فارسی مثل کا استعمال دکن میں ہے جس کا مطلب
یہہ کہ قاضی کے پاس صرف ایک فریق کے مقابل
جو تصفیہ چاہتا ہے اُس میں وہی کامیاب ہوتا ہے۔

تنہا رفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ کسی
را با خود نداشتہ رفتن ومجرد بذات خود رفتن
(سعدی ؎) دیدۂ سعدی ودل ہمراہ تست
تا نپنداری کہ تنہا می روی ہ مخفی مباد کہ
از سند بالا استعمال مصدر رویدن پیدا است
کہ بجای پیش می آید ومرادف رفتن است (اردو)
تنہا جانا۔ اکیلا جانا۔

تنہا رو اصطلاح۔ بقول فدائی ہر کہ با ہمراہی
کسی راہ نہ پیماید وتنہا راہ رود واز ہمراہی
مردم کنارہ گزیند (ولہ ؎) باش چون آفتاب
تنہا رو ہ نہ چو مہ با ستارگان بگروہ ہ مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو)
تنہا رو بقاعدۂ فارسی اُس شخص کو کہہ سکتے
ہیں جو تنہا جاتا ہے۔

تنہا شگفتن استعمال بمعنی شگفتن در
تنہائی مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(ظہوری ؎) ہیچکس در چمن عشق تو چون
ما نشگفت ہ لالہ زاریست جگر داغ تو تنہا
شگفت ہ (اردو) تنہا شگفتہ ہونا۔

تنہا ماندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
بمعنی خالی بودن وماندن است (ظہوری ؎)

ذوق دربار عام چندان نیست که بزم خاص کسی
که تنها ماند (اردو) خالی رہنا جیسے آج
مجلس بالکل خالی ہے۔

تنہائی | بقول فدائی (۱) تنہا و بیکس ماندن
است و (۲) باردادن پادشاہان و بزرگان
کسی را بی انباز دیگری می فرماید که این روزہا
خلوت می گویند مؤلف عرض کند که تنہائے
فرید علیہ تنہاست که گذشت و بزیادت یای
مصدری تنہائی بمعنی حقیقی بی کسی و تجرد است
و معنی دوم مجاز آن که خلوت را تنہائی گفتند
(اردو) تنہائی (۱) دیکھو باخویش (۲) خلوت

تنہ خواری | اصطلاح بقول بحر واند کاہش
تن کردن اند باعث غم و اندوہ و شکنجہ و عذاب
ظہوری. در تعریف باغ نورس پور گوید که
بیا از تنومندی اشجار خزان در تنہ خواری
و از برومندی شاخسار بہار در برخورداری
مؤلف عرض کند که استعمال این بہ تخفیف
نباتات بہتر از انست که تنعم را گیریم (اردو) جسم
کی کاہش غم کی وجہ سے کوفت عذاب کا
شکنجہ مذکر

تنہ شدن | استعمال بقول برہان که بدیل
تنہ نوشتہ و بقول بحر ہم بمعنی قبول کردن و راضی
شدن باشد مؤلف عرض کند که موافق قیاس
است و لیکن بر زبان معاصرین عجم مستعمل نیست
محاورہ قدیم باشد (اردو) قبول کرنا راضی
ہونا مانتنا۔

تنی | بقول برہان بروزن غنی بمعنی جسمانی چنانچه
ناصری گوید که بمعنی منسوب به تن است چنانکه
تنانی بمعنی جسمانی گذشت خان آرزو در
سراج گوید خود این بمعنی جسمانی است و تنیان
جمع این مؤلف عرض کند که حقیقت تنیان
بجایش می آید و این موافق قیاس است۔
(اردو) جسمانی منسوب بہ جسم بقاعدہ فارسی
اس کا استعمال ہو سکتا ہے جیسے (جسمانی قوت)

تلبیان | بقول برهان بفتح اول وکسر ثانی و
تحتانی بالف کشیده وبنون زده (۱) بمعنی جسمانیات
باشد صاحب ناصری بصراحت معنی اول گوید که
(۲) اولادی که از یک پدر ویک مادر باشند
مؤلف عرض کند که موافق قیاس باشد و
معنی دوم اصطلاحی را باعتبار صاحب ناصری
تسلیم کنیم که محقق زبان خود است (اردو)
(۱) جسمانی کی جمع (۲) وہ اولاد جو ایک باپ
اور ایک ماں سے ہو جسکو محاورہ میں حقیقی کہتے
ہیں علاتی کا مقابل مؤنث۔

تلیدن | بقول برهان بر وزن رسیدن (۱)
معروف است و (۲) بمعنی خاموش بودن
و (۳) فریب دادن صاحب جامع باکبر هر سه
معنی صراحت معنی اول کند که بافتن عنکبوت تار
خود را است صاحب ناصری بر معنی دوم وسوم
قناعت فرموده وطرز بیانش معنی دوم را هم
در شک می اندازد خان آرزو در سراج هم فرموده
که معروف و می طرازد که در جهانگیری بمعنی خاموش
شدن نیز آورده لیکن تن زدن مشهور است
و در رشیدی تن زدن بمجاز بمعنی خاموشی است
صاحب فرائی می فرماید که لغتیه باقی نشده است
گرد اگرد خود برای شکار مگس و (۴) بالیدن
کرم ابریشم در پیله و ذکر معنی دوم وسوم هم
فرموده صاحب بحر می فرماید که (۵) بمعنی تنیدن
چون کشیدن تار عنکبوت و صراحت معنی اول
کند که بافتن است بتقسیم و (۶) پیدا کردن
و (۷) گرد اگرد چیزی گردیدن و (۸) توجه
و التفات نمودن و ذکر معنی دوم وسوم هم کند
(کامل التصریف) گوید که مضارع این تلند است
صاحب موارد معنی اول و دوم وسوم و هفتم
و هشتم را نوشته (منه) عشق او عنکبوت
را ماند همه که تنید است تلند گرد دلم صاحب
نوادر این را مرادف تنیدن وتنودن داند که
بجایش گذشت (محسن تأثیر) نظاره [illegible]

لعلت با نگبین نه تنند ٭ مگس که شهد چنین یافت
بر چنین نه تنند ٭ ز اشک بی تو نگه پای و رخ داد از
٭ بهر و ماه نه بیند بجور عین نه تنند ٭ ز آفتاب کجا
هاله می توان دیدن ٭ بعارض تو اگر خط عنبرین نه تنند
٭ بجلق و دلق اگر هست دسترس تا شیر ٭ چو کرم
پیله هنر و ربه آن و این نه تنند ٭ مؤلف عرض
کند که صراحت ماخذ این بر تنستن کرده ایم معنی
اوّل و چهارم اصلی است و دیگر معانی مجاز آن
(اردو) (۱) مکڑی کا جالا تننا (۲) خاموش
ہونا (۳) فریب دینا (۴) پھولنا (۵) کھینچنا۔
(۶) پیدا کرنا (۷) کسی چیز کے اطراف پھرنا (۸)
توجہ اور التفات کرنا۔

تنیده | بقول برہان بر وزن رسیده (۱) بمعنی
خاموش گردیده و معروف۔ صاحب ناصری گوید
این با مصدر تنیدن کرده مؤلف عرض کند
که اسم مفعول مصدر تنیدن است بر جمله معانی
مفعولیش شامل ضرورت بیان نبود و هر چه قابل
بیان بود هر دو محققین آن را ترک کرده اند یعنی
فارسیان (۲) تار عنکبوت را تنیده گویند و موافق
قیاس باشد (اردو) (۱) تنیدن کا اسم مفعول
اُس کے تمام معنوں پر شامل (۲) مکڑی کا جالا ایک

تنیده ریسمان | اصطلاح۔ بقول بحر چیزی نسبت
که ہندی اٹیا گویند صاحب آنند نقل نگار غیاث
و غیاث هم زبان صاحب بحر مؤلف عرض
کند که وای بر این محققین که در تعریف این لغت از
صراحت کافی کار نگرفتند و بیان نکردند که اٹیا
چه چیز است ما ازین لفظ ہندی بی خبریم صاحب
ساطع هم ساکت و از سکوت آصفیه معلوم می شود
که در اردو استعمال لغت اٹیا نیست که بالف
و تای ہندی و تحتانی و الف باشد و معاصرین
عجم هم ازین لغت فارسی بی خبر اند بمعنی اصطلاحی
الا اینکه بمعنی حقیقی درست دانند یعنی چیزی که
از ریسمان تنیده است البته در دکن اٹالا
به الف و تای ہندی و الف دیگر و لام و الف

سوم مقامی را گویند که در خانه بر بلندی از زمین درست کنند و سامان بی کاره و غیر مستعمله بران نهند که من وجهٍ با تنیدهٔ ریسمان مناسبت دارد ولیکن هرگاه فارسیان تنیده ریسمان را بمعنی خاص بر زبان ندارند و محققین اهل زبان و زبان دان ورای بحر دانند و غیاث ازین ساکت اند صراحت مزید بیرون از حیطهٔ امکان ماست والله اعلم بحقیقة الحال اگر ترجمهٔ هندی این را انٹا به الف و نون و تای هندی و الف صحیح دانیم البته در هندی زبان بازی را گویند بر سر تختی کنند که در چهار گوشهٔ آن کیسه های مشبک از ریسمان تنیده می باشد و گوی عاجی در بازیدن دران کیسه ها می افتد و در انگلیسی زبان آن را بلیرڈ گویند و خیال ما همین است که محققین بالا در ترجمهٔ لفظ هندی انٹا را اٹیا نقل کرده و همین تعریف آخر الذکر قرین قیاس است (اردو) اٹیا بقول غیاث بر (تنیده ریسمان) هندی حسب کی تعریف مزید نہو سکی اور اٹالا دکن میں اُس رسّی کی جال کا نام ہے جس کو گھر کے ایک کونے میں بلندی پر قائم کرتے ہیں جس پر غیر مستعملہ سامان محفوظ کرتے ہیں صاحب آصفیہ نے اٹالا بر اسباب خانہ اثاث البیت لکھا ہے۔ مذکر۔ اور بلحاظ تعریف آخر بلیرڈ۔ ایک بازی کا انگریزی نام ہے جو میز پر کھیلتے ہیں۔ مؤنث ۔

تلیسره بقول برهان و جامع و رشیدی و ناصری و اشند بازای هوز بر وزن تلیچه بمعنی طرف و دامن چنانکه گویند تلیسرهٔ کوه که از آن دامن کوه مراد باشد (نظامی ع) شاه بهرام زین هزار نگشت ؛ بسوی شهر آمد از تلیسرهٔ دشت ؛ خان آرزو در سراج این را آورده مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است دلیس و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) طرف۔ دامن۔ مذکر۔

تنین فلک اصطلاح بقول برہان وجامع وانند وغیاث ومؤید اشارہ بعقدۂ راس وذنب کہ محل تقاطع فلک حامل قمر باشد۔ یا مائل ومجرہ را نیز گویند کہ کاہ کشان است صاحب رشیدی بر راس وذنب قانع بہار گوید کہ (۱) عقدۂ راس وذنب و (۲) کہکشان۔ خان آرزو بر معنی اول قانع مؤلف عرض کند کہ صراحت کامل معنی اول بر اژدر کردہ ایم و تعریف کاہ کشان بجایش می آید واین مرکب از لغت تنین وفلک است۔ مرکب اضافی است وتنین بقول منتخب آنچہ در آسمان از تقاطع منطقۂ فلک جوزہر ومائل بصورت مار بزرگ باشد کہ یک طرفش را راس گویند وطرف دیگر را ذنب (اردو) (۱) دیکھو اژدر کے پہلے معنی (۲) دیکھو کاہکشان۔ تذکیر

فوقانی با واو

تو بقول برہان وجامع بفتح اول وسکون ثانی (۱) بمعنی تاب است کہ تابش آفتاب وامثال آن باشد و (۲) جائی را نیز گویند در صحرا کہ آب دران استادہ بود وبعربی غدیر خوانند وبضم اول وثانی مجہول بمعنی (۳) پردہ وتہہ ولای چنانکہ گویند تو بر تو یعنی پردہ در پردہ ولای بر لای وتہہ بہ تہہ و (۴) بمعنی درون ہم کہ در مقابل برون است و (۵) قیماق را نیز گفتہ اند وآن پردۂ باشد کہ بر روی شیر بندد و (۶) بثانی ساکن معروف کہ بعربی انت گویند و (۷) بمعنی خود ہم آمدہ کہ آن را خویش وخویشتن خوانند و (۸) مہمانی وضیافت ہم (حکیم سوزنی سنہ) مشکر شو از توانی تار حصیر را ٭ تا اندرو بحشر بسوزی وبر توی ٭ (شاعر سنہ) ز دست توامی درشتی تندست ٭ رخ من چو دشتی وچشمم چو تو ٭ (مولوی معنوی سنہ) رحمت صد تو بران بلقیس باد ٭ کہ خدایش عقل صد مرد داد ٭ (نجم گرگانی سنہ) تنی دارم لسان موی باریک دو جہان

بر چشم مستِ چون توی تاریک ۱۲ (نظامی ۵۲) ای نظامی پناه پرور تو ۱۲ بدر کیسه مرا نشِ از و رتو
۱۲ (حکیم شرف الدین شفائی ۵۵) هلاک جوششِ دیده های گستاخم ۱۲ که چون نظارهٔ روی تو تاب
می آرد ۱۲ صاحب جهانگیری بمعنی اوّل و سوم قناعت فرموده صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل
و به نقل سند حکیم سوزنی گوید که توی را بنون نوی نیز توان خواند یعنی نالکی و لبریزی ما می گوییم که
اصلاح در کلام قدما بر قیاس فضولی است و بذکر معنی سوم این را به یای تحتانی نوشته ما عرض
کنیم که آن هم بجای این است و یای آخر زائد و بذکر معنی چهارم و هشتم نسبت معنی هشتم گوید که ظاهرا
بدین معنی زبان مغل است و لیکن یای حطی دیده شد خیال ما آنست که تصرف در او الا از عربان عجم واقع
شده باشد و آنچه نسبت زبان مغول نوشته باشد که همچنین باشد و این تائید معنی غلط است فقط
که این لغت فارسی زبان و مال مغول است نه دیگری صاحب سروری بجائی ذکر معنی دوم فرموده
می فرماید که جامه آب در دشت است و بجای دیگر ذکر معنی سوم و چهارم و پنجم کرده و بجای سوم
معنی ششم و هفتم را آورده صاحب ناصری بمعنی اوّل و سوم قناعت فرموده خان آرزو در
سراج بذکر معنی سوم گوید که ظاهرا الف بواو بدل شده و ذکر معنی چهارم هم فرموده نسبت معنی ششم
گوید که بدون اظهار واو است و ضمیر مفرد مخاطب که بعربی انت گویند و می فرماید که گاهی اظهار واو
هم شود لیکن دران حال واو مجهول بود و بحوالهٔ جهانگیری معنی اول را آورده گوید که مشتق از تافتن
است ما گوییم که سکندری خورد تافتن از تاف وضع شد و تو بمعنی تاب و تابش مبدل تاب است
که اصل این تاو بود با بدل شده بواو چنانکه آب و آو والف حذف شد و ذکر معنی هشتم را کرده
گوید که جشن و میزبانی هم داخل این است ما عرض می کنیم که مقصودش جز این نباشد که بمعنی عام جشن است

کہ مہمانی و میزبانی داخل آن باشد بہار بر ذکر بمعنی چہارم و ششم و ہفتم قانع صاحب فدائی بمعنی چہارم و صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم ہمزبانش مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان بہمہ معانی بیان کردہ بیان کہ صاحب جامع ہم با او اتفاق دارد کہ محقق زبان خود است جا دارد کہ این را بمعنی سوم مبدل تہ گیریم چنانکہ اوسہ و اوسو یا بالعکس این و از معنی سوم سرشیر مراد است کہ در ہندی بالائی و ملائی گویند (اردو) (۱) دیکھو تالاب (۲) وہ جگہ جہاں پانی کھڑا ہو۔ مؤنث (۳) دیکھو تہ (۴) داخل۔ اندر (۵) بالائی اور ملائی۔ مؤنث (۶) لو بواو معروف (۷) خود۔ آپ (۸) جشن۔ مذکر۔ مہمانی۔ میزبانی۔ مؤنث۔

توا بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی بر وزن ہوا بمعنی ضائع و خراب و تلف (مولانا مطہری سے) زیر و زبر گردد ہمہ خانمان خراب ؛ و اسباب ملک جملہ تلف کردہ و توا کی خان آرزو در سراج گوید کہ بعضی گویند بدین معنی عربی است۔ می تواند کہ مخفف تباہ باشد کہ با بواو بدل شد و درین صورت بی تکلف فارسی باشد مؤلف عرض کند کہ توء بقول منتخب لغت عرب است بمعنی ہلاک شدن و جا دارد کہ این را مفرس گیریم و ماخذ بیان کردۂ خان آرزو ہم خلاف قیاس نیست و ما تفریس را قوی دانیم (اردو) ضائع۔ خراب۔ تلف۔

توابہ بقول برہان و جامع و سروری و مؤید بر وزن خرابہ نام مبارزیست تورانی کہ پسر او برتہ نام داشت مؤلف عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این لوضوح نہ پیوست و ہمین لفظ بانون عوض موحدہ می آید (اردو) توابہ ایک پہلوان تورانی کا نام ہے۔ مذکر۔ دیکھو توانہ۔

توار بقول لطائف برہان ریسمانی کہ بدان	بار بر چارپا بندند۔ صاحب مؤید بحوالۂ لسان الشعرا

ذکر این کرده مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم ولیکن بدون سند استعمال این را تسلیم نه کنیم از نیکه سندی پیش نشد و دیگر همه محققین صاحب زبان از ین ساکت (اردو) وہ رسّی جس سے جانور کی پشت بوجھ باندھتے ہیں ۔ مؤنث ۔

توارد لغت عرب است بقول غیاث بر وزن تفاعل باہم بیکجا فرود آمدن و باصطلاح شعرا واقع شدن مصرع یا بیت از طبع دو شاعری اطلاع یکدیگر مؤلف عرض کند که فارسیان استعمال این با مصادر خود ہم کنند که در ملحقات می آید (اردو) توارد بقول آصفیہ عربی ۔ اسم مذکر لغوی معنے باہم ایک جگہ اترنا ۔ اصطلاحی دو شاعروں کا باہم مضمون لڑجانا ۔ ایک ہی مضمون دو شخصوں کے ذہن میں آنا ۔

توارد افتادن استعمال ۔ واقع شدن توارد باشد مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظہوری ؎) بر دو منت نہم در نظم حکمت ؛ کہ توارد گر بہ افلاطونم افتد ؛ (اردو) ۔ توارد واقع ہونا ۔

توارد خوردن استعمال ۔ بقول تحقیق اصطلاحات مرادف توارد افتادن است (اشرف ؎) نوبیی کہ کتاب دانش خود بجو ؛ خورد بر فکر افلاطون توارد ؛ (ولہ ؎) گل ز رنگینی رخسار تو ماخذ دارد ؛ سرو بر مصرع قد تو توارد زدہ است ؛ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو توارد افتادن ۔

توارد زدن —

تواره بقول برہان و جامع بر وزن شراره (۱) نشیمن خانه و (۲) دیواری را گویند که از نی و علف سازند و بضم اول (۳) خار سر دیوار و در باغ و فالیز و (۴) خانه را نیز گویند که در ان کاه و سرگین و پلیدیها ریزند (ناصر خسرو ؎) بباید رفت آخر چند باشی ؛ تو متواری درین خانه تواره ؛

و صاحبان جہانگیری و ناصری بمعنی دوم قالیچہ صاحبان سروری و رشیدی بمعنی چہارم بہ مثالت آرزو در سراج بذکر اقوال محققین بالا گوید کہ معنی سوم درست است کہ توسی نیز چنین آوردہ مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان دانیم و صاحب جامع معتبر تر از توسی کہ محقق زبان خود است و ہر چہار معانی متفق با برہان (اردو) (۱) نشیمن بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر خلوت پرندوں کا گھونسلا مکان (۲) وہ دیوار جو گھانس اور بانس سے بنائیں۔ مؤنث (۳) دیوار باغ یا فالیز وغیرہ پر لگائے ہوئے کانٹے۔ مذکر (۴) وہ گھر جس میں گھانس اور کچرا کوڑا جمع رکھیں۔ مذکر۔

تواریدن | بقول موارد و مرادف ربند می فرماید کہ مضارع این توارد مؤلف عرض کند کہ دیگر محققین مصادر این را ترک کردہ اند اسم مصدر این ہمان توارہ باشد کہ بمعنی ... گذشت ہای ہوز حذف شدہ تحتانی معروف بر و زیادہ کردند یا غلط است مصدر دان فرس ساختند یا اصول یا مصدر اصلی است کہ اسم این مصدر ہمان فارسی زبانست (اردو) ہگنا۔

تواسی | بقول برہان و جامع و رشیدی و سروری بکسر اوّل و سین بی نقطہ بہ تحتانی رسیدہ (۱) فرش منقش را گویند مانند قالی و (۲) گلیم و پلاس الوان۔ صاحب جہانگیری بمعنی اوّل قالیچہ بدین الفاظ کہ گلیم و فرش منقش است (عبد القادر نائی سے) افگندہ ست فراش باد بہاری پا تواسی الوان ابر کوہ و کمر در۔ خان آرزو در سراج بر فرش منقش قالیچہ گوید کہ قالین باشد یا دیگر مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان باشد اگرچہ صورت لفظ تقاضای آن می کند کہ این را ترکی دانیم ولیکن لغات ترکی ازین ساکت۔ فارسی قدیم دانیم معاصرین عجم بر زبان ندارند معنی دوم حقیقی می نماید و معنی اوّل مجازیش (اردو) (۱) وہ فرش جس پر نقش و نگار ہوں۔ قالین چھوٹا

یا دری یا اور کسی قسم کا فرش۔ مذکر (۲) کمل یا منقش دار کپڑا جو مختلف رنگ کا ہوتا ہو۔ مذکر۔

تواضع بقول بہار فروتنی کردن و نمودن مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و ضمہ ضاد معجمہ فارسیان استعمال این با مصادر فارسی بترکیب خود کردہ اند کہ در ملحقات می آید (سیفی بخاری) تواضع ز گردن فرازان نکو ست گدا گر تواضع کند خوی اوست (اردو) تواضع بقول آصفیہ عربی اسم مؤنث۔ عاجزی۔ فروتنی۔ انکسار۔ خاطر مدارات۔ آؤبھگت۔ خوش اخلاقی۔

تواضع خواستن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ خواہش تواضع و طلب آن کردن (نطقی نیشاپوری سے) از خاک نشینان چہ تواضع خواہی ۔ اے انگار کہ از زمین غباری بہ ہوا است ۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر خواہیدن پیداست کہ بجای خود ش می آید (اردو) تواضع چاہنا۔ خوش اخلاقی اور انکسار اور آؤبھگت کی خواہش کرنا۔

(الف) **تواضع در سر دارد** مثل صاحب خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ مصدر۔۔۔۔۔۔۔

(ب) **تواضع در سر واریدن** بمعنی خوش آمدن محاورہ عجم است فارسیان مضارع این مصدر را اکثر بمعنی خوش خلق و مرد نیک بطور تعریف و توصیفش استعمال می کنند بخیال ما مقولہ عجم است و مثل نیست (اردو) (الف) بڑا اچھا آدمی ہے۔ بڑا خلیق ہے ۔ چند کی میں مستعمل ہے (ب) متواضع ہونا۔ خوش خلق ہونا۔

تواضع دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ یافتن تواضع از کسی است (قراری گیلانی سے) ز تواضعی کہ روزی ز تو دیدہ ایم اکنون ۔ ز تغافلت نرنجم کہ ہنوز شرمسارم (اردو)

تواضع پانا۔ خوش اخلاقی پانا۔

تواضع ز گردن فرازان نکوست مثل

صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان استعمال این بحق غنی و مالدار می کنند که متواضع باشد مقصود شان همین که این تعریف او نیست از اینکه مفلسی او وجه تواضع است و بر عکس صفت تواضع برای گردن افرازان قابل تعریف است (اردو) یہی فارسی مثل دکن میں مستعمل ہے۔

تواضع عزیزت کند در جهان مقوله

صاحب محبوب الامثال ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان بصفت تواضع این را بر زبان دارند مقوله است نه مثل (اردو) دکن میں کہتے ہیں "عاجزی محبت بڑھاتی ہے اور بد مزاجی دشمن بناتی ہے" یہہ کہاوت تعریف تواضع میں مستعمل ہے۔

تواضع کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی اخلاق و فروتنی کردن (فغانی شیرازی ع) قربان آن شوخم که چون از دور می بیند مرا \ چندان تواضع می کند کز انفعالم می کشد \ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کندن پیداست که بجایش می آید (اردو) تواضع کرنا۔

تواضع کم کن و بر مبلغ افزا مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان این مثل را بحق ممسک و بخیل می زنند (اردو) "سوگز وارے ایک گز نہ پھاڑے" یہہ کہاوت دکن میں بخیل کے لئے مستعمل ہے اگرچہ یہہ فارسی مثل کا لفظی ترجمہ نہیں لیکن دونوں کا مقصد ایک۔ بعض مقامات پہ یہہ بھی کہتے ہیں "خشک اخلاق کب تک کچھ دیجئے بھی"۔

تواضع گری استعمال صاحبان اسناد و بهار بذیل تواضع ذکر این کرده گوید که مثله مؤلف عرض کند که از قبیل چاره گری و دریوزه گری است موافق قیاس بمعنی حاصل بالمصدر مستعمل یعنی تواضع سازی (خسرو ع) خوشه پر شد به تواضع گری گر ؛ خوشه جای که تیر باران آوری ؛ (اردو) تواضع۔

تواضع نمودن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده بمعنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف تواضع کردن باشد و سندی پیش کرده اش متعلق به مصدر نمائیدن است که بجای خودش می آید و مرادف نمودن (امیر خسرو ع) چنگ زر گشته تواضع نمای ؛ باد تکبر به افگنده نای ؛ (اردو) دیکھو تواضع کردن

تواغج بقول برهان بضم اول و ثانی بالف کشیده و فتح غین نقطه دار و سکون جیم بلغت رومی نام نام پوست درختی است و آن سفید و بسیار تلخ و بواسیر را نافع است صاحب انند نقل نگارش ۔ مؤلف عرض کند که صاحب محیط این را ذکر نکرده و دیگر محققین فارسی زبان هم این را ترک کرده فارسیان از برای این لغت زبان خود ندارند از ینجاست که لغت رومی را جا داده اند ولیکن تعریف کامل این معلوم نشد که بدیگر السنه این را چه نام است و از خواص هم ذکری نشد (اردو) تواغج ایک درخت کے پوست کا نام ہے جو رنگ مین سفید اور نہایت کڑوا ہوتا ہے اور مرض بواسیر کو نافع ہے افسوس ہے کہ اس کا متعارف نام معلوم نہو سکا ۔

توالی بقول مؤید بالفتح طابچه کذا فی زفانگویا و در شرف نامه این لغت را در ترکی آورده است و بجای لام نون باشد مؤلف عرض کند که دیگری از محققین زباندان و اهل زبان ذکر این نکرد اگر سند استعمال این بدست آید توانیم عرض کرد که مبدل و مفرس باشد چنانکه نیلوفر و لیلوفر و توالی بدین معنی در لغات ترکی یافته نشد (اردو) طابچه ۔ مذکر ۔

توان | بقول برہان و جامع بضم اوّل بر وزن جوان (۱) قوت و قدرت و توانائی و (۲) بمعنی
ابر کہ بعربی سحاب گویند و (۳) امکان بر چیز راہم (حکیم ازرقی ؒ) بیا از آرزوی سخن چون
شریف بہ بدان قدر کہ بود قدرت و توان برسان بہ (امیر خسرو ؒ) ز سیلی کہ برکوہ ریزد توان
بہ شور و برسر کوہ کشتی روان بہ (کلیم ؒ) کز اقبال ثانی صاحب قران بہ لشکار چنین ہم بدہ کشتی
توان بہ صاحبان جہانگیری و سروری و ناصری بمعنی اوّل قانع و صاحب فدائی بمعنی اوّل
خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و دوم گوید کہ در جہانگیری بضم است و در برہان بر وزن
جوان بکثرت استعمال بمصداق قول اخیر است و اغلب کہ فتح و ضم اختلاف لہجہ ہا است
و ہم او در چراغ ہدایت ذکر معنی اوّل کردہ می فرماید کہ ازین ماخوذ است توانست و تواند
و آن اکثر با لفظ کرد و غیرہ مستعمل چنانکہ توان خورد و توان کرد و گاہی تنہا نیز بہار بنقل گذشتہ
مؤلف عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی سوم حاصل و معنی دوم
ہیچ تعلق ازین ندارد بلکہ بدین معنی ہم اسم جامد است مخفی مباد کہ این بمعنی اوّل اسم مصدر
توانیدن است کہ بجائش می آید و آن ورای مصدر توانستن باشد فرق در ہر دو ہمین
قدر کہ توانیدن کامل التصریف است و توانستن سالم التصریف آنانکہ تواند را مضارع توانستہ
دانستہ اند سکندری خوردہ اند و آنانکہ تواند و توانست را ماخوذ از توان خیال کردہ اند از
قواعد زبان بی خبر اند زیرا کہ توانست ماضی مطلق توانستن است و تواند مضارع مصدر
توانیدن (اردو) (۱) قوت قدرت توانائی مقدرت (۲) ابر مذکر (۳) امکان مذکر

توانا | بقول بہار بمعنی قوی و مقابل ناتوان ... ہم توانا است و ہمچنین لقدیر ناتوان گذشت

ناتوانا باشد (شیخ نظامی ﷺ) جهان آفرین از
جهان بی‌نیاز * بما توانا کن و ناتوانا گداز * صاحب
انند نقل نگارش. صاحب فدائی گوید که دارای
توان است که صاحب زور و نیرو و دولت و
اقتدار باشد که بتازی قادر است مؤلف
عرض کند که هر سه از حقیقت این بی خبر و سکته
خورده اند این اسم جامد نیست بلکه از قبیل
دانا و بیناست که بر امر حاضر توانیدن که توان
است الف فاعلی مرکب کرده اند که افاده معنی
فاعلی کند آنکه مصدر توانیدن را نمی دانند
و توانا را ماخوذ از توان پندارند نمی توانند که
بحقیقت رسند (اردو) توانا. قوی. قدرتمند

توانائی | بقول انند بالضم معروف. صاحب
فدائی گوید که زورمندی و نیرومندی که بتازی
قدرت است (حکیم سنائی ﷺ) اگرچند
از توانائی زننده هیچ چالیکی * و گرچند از گلیکی
خزنده هیچ سنائی * مؤلف عرض کند که
توانا گذشت اصل این است و توانائی مزید
آن که بران یای مصدری زیاده کرده دیگر
هیچ (اردو) توانائی. قوت. مونث.

توانچه | بقول برهان و جامع و رشیدی و
سروری و ناصری بر وزن و معنی طپانچه است
که بعربی لطمه خوانند صاحب جهانگیری گوید که
همان تپانچه باشد که گذشت. خان آرزو در
سراج می فرماید که تحقیق آنست که این مبدل تپانچه
است و فارسی دانان عربی خوان تای قرشت
را بطای حطی بدل کرده اند از عالم طپیدن
چنانکه گذشت مؤلف عرض کند که سماعی
قیاس است (اردو) دیکھو تپانچہ۔

(الف) توانست | الف (۱) ماضی مطلق
(ب) توانستن | ب باشد و (۲) بمعنی
این را اسم جامد بمعنی قوت استعمال کرده اند
و ب بقول بحر بضم اول و کسر نون قوت و طاقت
و توانائی داشتن بکاری و چیزی. می فرماید

کردانستن مخفف آنست۔ کامل التصریف باشد
و مضارع این تواند۔ صاحب موارد مثیر [?] باشد
(سلمان سه) دبیر چرخ همی خواست تا کند
قلمی که چو پیکر شکر شاه نتوانست۔ صاحب
توادر هم این را آورده۔ مؤلف عرض کند که
همه محققین بالاتفاق تحقیق او انکار دارد۔ اسم مصدر
این توانست که بمعنی توان باشد۔ توانیدن کامل
التصریف است و این سالم التصریف که از مشتقات
این بدون ماضی و مستقبل و اسم مفعول نیاید و
از آنکه تواند را مضارع این خیال کرده اند بلکه تحقیق
مشهور [?] دو اند آن مضارع توانیدن باشد و این
مضارع ندارد که سالم التصریفات فارسیان توانستن
را با علامت مصدر (تن) مرکب کرده اند و یک
فوقانی را از دو فوقانی مجتمعه حذف کرده مصدر
وضع ساخته چنانکه اسم مصدر توانستن هم
همان توان باشد که گذشت [illegible] جمله [illegible]
وضع مصدر زیاده کرده اند چنانکه در دیگر مصادر

هم چون پکیستن (اردو) الف (۱) بـ کا
ماضی (۲) دیکھو توان (ب) قدرت اور قوت
اور توانائی رکھنا (کسی پر یا کسی چیز پر)

توانش بقول سروری بکسر نون بمعنی توانائی
باشد (حکیم سنائی سه) سوی عالم نه سوی صاحب
طمع کو دانش جان به از توانش تن۔ مؤلف
عرض کند که این حاصل بالمصدر توانیدن است
که می آید (اردو) دیکھو توانائی۔ مؤنث۔

توانکن بقول ناصری و انند بنون موقوف
و کاف مضموم بمعنی آدمی با نیروی توانا بکار که هرچه
بخواهد کردن تواند و بران قادر باشد و ترجمہ
فاعل مختار است بپارسی زیرا که توانا بمعنی قادر
و ناتوان بمعنی عاجز است۔ صاحب سفرنگ شرح
نود و هشتمی فقرہ (دساتیر آسمانی بفرزاباد و خشور
و خشور) ذکر این کرده گوید که بمعنی فاعل مختار
است۔ مؤلف عرض کند که معنی لفظی این کننده
هرچه خواهد۔ و مرادف توانا۔ فارسی قدیم است

که حالا در محاورهٔ زبان مستعمل نیست (اردو)
دیکھو توانا ۔

توانگر بقول بہار (۱) بمعنی صاحب قوت
مرکب از توان بمعنی قوت وگر که کلمهٔ نسبت است
و بمجاز (۲) بمعنی مالدار و مستغنی استعمال یافته
و در رسم خط بدون الف نوشتن خطا ست
و خواندن روا (سلمان ساوجی) اگر بقاعده
خدمت نمی دہد دستم ؛ از آنکه نیست بقوت مرا
توانگر پای ؛ صاحب بحر ہمزبان بہار صاحب
فدائی می فرماید که خداوند مال و ثروت را گویند
مؤلف عرض کند که رسم الخط معاصرین عجم بدون
الف است (ظہوری ﷺ) تونگرم بچون گر چه
مفلسم بحرد ؛ ہمه خطای ظہوری ثواب گردیده است
(اردو) (۱) دیکھو توانا (۲) تونگر بقول آصفیه
فارسی غنی ۔ مالدار ۔ دولتمند ۔

توانگری بقول فدائی بمعنی دولتمندی و
بی نیازی و استغنا مؤلف عرض کند که بر لفظ
توانگر که گذشت یای مصدری زیاده کرده انتهی موافق
قیاس است (اردو) توانگری ۔ دیکھو توانگر

توانگری بدل است نه بمال المثل
صاحب محبوب الامثال ذکر این کرده از معنی
و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که
فارسیان این مثل را در تعریف توانگری استعمال
می کنند و از قبیل (بزرگی بعقل است نه بسال)
مقصود آنست که اگر دل توانگر است مسکین
هم توانگری می کند (اردو) دکن مین کہتے
ہین "دل سے ساری توانگری ہے"

توانه بقول خان آرزو در سراج بر وزن
خزانه نام سیاره ز تورانی مؤلف عرض کند
که وجه تسمیه این ہمین معلوم می شود که بر لفظ توان
های نسبت زیاده کرده اند بلحاظ قوت و طاقت
لقب او باشد نه نام والله اعلم بحقیقی سیاد که ہمین
لفظ به تشدید [illegible] تون [illegible] ہمین می گفته
است [illegible] معلوم می شود که [illegible] اصل [illegible] این

(اردو) تواند۔ ایک پہلوان تورانی کا نام
یا لقب ہے۔ مذکر۔
توانیدن مصدریست مرکب از اسم
مصدر توان و یای معروف علامت مصدر
ودن۔ باصول مؤلف مصدر اصلی است
ازینکه اسم این مصدر سال فارسی زبان است
مرادف توانستن که بجایش گذشت محققین
مصادر این را ترک کرده اند و مضارع این
را که تواند است مضارع مصدر توانستن
قرار داده اند۔ کامل التصریف (اردو) دیکھو
توانستن۔
تواهچه بقول ملحقات برهان گوشت پخته
نرم و نازک صاحب رشیدی با تباهچه که همین
معنی گذشت ذکر این کرده است صاحب
مؤید به معروف و خان آرزو در سراج
هم این را با تباهچه نوشته مرادفش گوید مؤلف
عرض می کند که صراحت کامل چهد را اینجا گذشت

ودرینجا همین قدر کافی است که این مبدل
آنست چنانکه آب و آو (اردو) دیکھو تباہچہ
تواهیه بقول برهان و جامع بفتح اول و یای
هوز (۱) قلیه بادنجان را گویند و (۲) کوکو و
خاگینه و (۳) گوشت پخته نازک و (۴) کباب
هم۔ صاحب رشیدی این را با تباهه نوشته۔
سروری را مرادف تباهچه گوید۔ صاحب سروری
نسبت معنی اول می فرماید که نام طعامی است
که مرکب باشد از گوشت و بادنجان چنانچه مرقی
دران باشد و آن را تباهه نیز گویند کذا فی الشرفنامه
و بحواله مؤید ذکر معنی دوم می فرماید به حواله دیگر
نسخ معنی سوم و چهارم هم و نسبت معنی سوم صراحت
می فرماید که گوشت قیمه باشد در روغن تبریشه
صاحب ناصری به نقل جمله معانی بیان کرده بر این
گویا که در فرهنگها یافتیم همان تباهه است با
که تصحیف شده باشد۔ خان آرزو در سراج گوید
در آن باشد که با تقدیم نام طعامی است و بعضی گویند از گوشت

و بادانجان باشد می فرماید که تحقیق ہمان است
که در فصل بای موحده گذشت مؤلف عرض
کند که مقصودش از فصل بای موحده بای دوم
است مگر آن را فصل گفتن در غلط انداختن ۔
حاصل اینست که او این را مبدل تباہه پندارد
چنانکه آب و آو و بدیگر معانی بالا ہم صحیح نداند
و ما با او اتفاق نداریم و به سند قول صاحب
جامع که محقق زبان خود است ہمه معانی بالا
را ہم پنداریم حقیقت ماخذ ہمین قدر که این
مبدل تباہه باشد و صراحت ماخذ بر تباہه
کرده ایم و دیگر معانی که ورای معانی تباہه در ینجا
مذکور است مجاز (اردو) (۱) گوشت
کا دہ قلیہ جو بیگن کے ساتھ پکایا جائے۔ مذکر (۲) انڈے
کا خاگینہ۔ مذکر (۳) پکا ہوا قیمہ۔ مذکر (۴) کباب۔ مذکر

تواہی | بقول برہان و جامع و ناصری بروزن
و معنی تباہی است که نابود کرده شده و ضائع
گردیده و بکمال نرسیده باشد۔ خان آرزو
در سراج گوید که مبدل تباہی است مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است چنانکه آب و
آو (اردو) دیکھو تباہی۔ مؤنث۔

توب | بقول ملحقات برہان بروزن خوب بمعنی (۱) دیده و (۲) طاقه که بهنای تہمان
باشد۔ صاحب مؤید بحواله زفانگویا بمعنی اول قناعت فرموده۔ صاحب آصفی بحواله بہار
گوید که (۳) یکی از آلات جنگ است که از ہفت جوش ریزند که استعمال این با مصادر در
ملحقات می آید مؤلف عرض کند که بہار این را به بای فارسی نوشته۔ تسامح صاحب آصفی
معلوم می شود که در ینجا قائم کرد ولیکن از زبان بعض معاصرین عجم این را بمعنی سوم ببای عربی
ہم شنیده ایم و جز این نیست که مبدل توپ باشد چنانکه اسب و اسپ۔ اسم جامد فارسی زبان
دانیم (اردو) (۱) دیده۔ مذکر (۲) تھان۔ مذکر (۳) دیکھو توپ۔

توباره | بقول ملحقات برهان بیزنره باشد صاحب سروری بحوالهٔ ادات الفضلا گوید که بفتح
تا و سکون واو و بعد از واو بای تازی و فتح رای مهمله است بمعنی بیزنره صاحب مؤید بضم این را
آورده مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم می نماید بسیاری از محققین اهل زبان و زبانها
وان این را ترک کرده اند عجب است از صاحب سفرنگ سپاجامع (اردو) بیزنره چهیلا نکره۔

توبال | بقول برهان بمعنی (۱) مس باشد که بعربی نحاس گویند می فرماید که بباء فارسی هم آمده (۲)
براده و سوهش مس و نقره و امثال آن را نیز گفته اند و بعضی گویند مس و آهن و امثال آن را چون تپانیده
و چکش و تیک بران زنند ریزه‌هائی که از ان می ریزد و می باشد آنها را توبال می گویند و این اصح
است چه توبال النحاس ریزه‌هائی را نامند که بوقت چکش زدن از مس تافته می باشد و آن را
پوست مس می گویند و آن لطیف تر از مس سوخته است و همچنین توبال الحدید آنچه از آهن تفته
ریزد۔ اگر توبال و براده آهن بر کسی بندند که در خواب دندان بدندان بساید و بخاید دیگر آن
عمل نکند و اگر از ان قدری در شراب بزهر آمیخته ریزند زهر را بخود در کشد و اگر آن شراب را
بخورند زیان نکند۔ صاحب جامع این را به بای موحده و فارسی هر دو بمعنی عام براده و ریزه
طلا و نقره و مس وغیره گوید و فرماید که ریزه‌هائی که بوقت چکش زدن از مس تافته و آهن تابیده بریزد
صاحب انند نقل نگار برهان و این را لغت فارسی داند صاحب مؤید می طرازد که مس باشد که بتازیش
نحاس نامند و در لغات طب است توبال پوست مس یعنی سوهش۔ صاحب محیط گوید که معرب
تفال فارسی است و بیونانی ایاطیس نامند و آن ریزه‌هاست از مس و آهن تفته که هنگام کوبیدن
جدا شود و از مطلق آن مراد توبال مس است مؤلف عرض کند که توبال اسم جامد فارسی بان

است و توفال مثالش ہمچون سپید و سفید و این بقول محیط معرّب کہ فارسیان این را ہم بر زبان دارند (اردو) (۱) تانبا۔ مذکر (۲) سونے چاندی تانبے۔ لوہے وغیرہ کے ریزے جو انگوٹھی گرم کرکے ٹھونکنے اور رگڑنے کے وقت گرتے ہین۔ بقول محیط اعظم اصطلاح طبی مین صرف توبال سے تانبے ہی کے ریزے مراد ہین۔ مذکر۔

توباطلن | بقول برہان وانند بضم میم والاہم وسکون نون بلغت یونانی نوعی از تیوعا نست و آن را بعربی علقی خوانند برگ آن مانند برگ کبر باشد چون شاخی را بشکنند شیر بسیاری از ان روان شود صاحب محیط گوید نباتی است کہ آن را بیونانی اوسیرس مانند ہم او ذکر اوسیرس نکند البتہ اوسیوس را نوشتہ می فرماید کہ نباتے است کہ در سوختن آتش مشتعل و چوب آن در ابتدا مائل بسیاہی و در آخر مائل بسرخی می شود و شاخہای آن باریک و بدشواری کوفتہ می گردد و برگ آن مثل برگ کتان و در طعم تلخ فلہذا دران تفتیح بالغ است شرب آن مفتح سدد و چون طبیخ آن بنوشند یرقان را نفع دہد و گاہی از چوب آن کاسہ ساختہ دران آب می نوشند و یرقان را مفید می شود مؤلف عرض کند کہ خیال ما این است کہ در کتابت تا را بشکل واو نوشتند یا واو را بشکل تا و تصدیق این ازین می شود کہ صاحب محیط بر علقی ذکر اوسیرس کردہ و بجایش عوض اوسیرس اوسیوس را نقل کردہ واللہ اعلم بحقیقۃ الحال ما حقیقت مزید این نقد استقیم معلوم کردہ و عجبی نیست کہ این ہمان درخت است کہ آن را در دکن کوروی وکُروی نامند کہ ہمچون مشعل می سوزد مخفی مباد کہ فارسیان از برای این لغتی در زبان خود ندارند و ہمین لغت یونانی را استعمال کنند ازینجا ست کہ صاحب برہان این را جا دادہ (اردو) ایک درخت کو فارسیون نے

توبالن کہاہے جس کا متعارف نام معلوم نہ ہوسکا۔ صاحب محیط نے اوسیہ ین کہاہے اور کیا عجب ہے کہ یہہ وہی درخت ہو جسکو دکن مین کردی یا کوروی کہتے ہین جس کی لکڑی مثل مشعل کے روشن ہوتی ہے۔ مذکر۔

توبان بقول برہان و سروری بروزن چوبان تنبان چرمی باشد کہ کشتی گیران پوشند (شمس فخری سہ) فغان و زاری برخیزد از زمین و زمان ٭ بگاہ کشتی کہ نیست چو بر کشد توبان ٭ بہار این را با تنبان نوشتہ۔ خان آرزو در سراج ہم این را آوردہ مؤلف عرض کند کہ مبدل ہمان تنبان است کہ نون بدل شدہ بواو چنانکہ پسانیدن و پساویدن (اردو) دیکھو تنبان۔

توب انداختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ سر کردن و آتش دادن بہ توپ است (عالی شیرازی سہ) لم یقع چہ فتح قلعہ لم یکن یعنی ٭ بود رشک تو سینہ لہو زینہ لغو توپ انداختن ٭ (اردو) توپ چلانا۔

توب بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی ساختن و درست کردن و ریختن توپ است وبس (طاہر نصیر آبادی) از تصرفات مرغوب در بستن توپ کردہ ٭ (اردو) توپ ڈھالنا توپ بنانا۔ تیار کرنا۔

(الف) توبتو اصطلاح۔ الف بمعنی تہ بتہ
(ب) توبتو کردن باشد و از ہمین است (ب) بمعنی حقیقی مؤلف عرض کند کہ ظہوری استعمال ہر دو کردہ موافق قیاس است (سہ) در محبت ہیچکہ نشست انتظار سادگان ٭ کینہ ورزیدن چرخ توبتو آخر نشد ٭ (ولہ سہ) عبث بر دوش ہم این خرقہ ہا چہ پوشد شیخ ٭ اگر ہزار ازین کردہ توبتو خواست ٭ تکمیل بہشت بر تو بر تو می آید۔

(اردو) (الف) دیکھو تہہ بہ تہہ (ب) تہہ بہ تہہ کرنا گٹھری کرنا لپیٹنا۔

توبرتو اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع با واو مجہول بر وزن موبرمو بمعنی (۱) لابرلا و تہ بہ تہ و (۲) پی در پی و دنبال یکدیگر و (۳) نام حلوائی و (۴) ہزار خانۂ گوسفند و (۵) مردم سر در خود و (۶) حرام توشہ۔ صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید کہ (۷) چند خانہ کہ درون یکدیگر ساختہ باشند (نخشبی ﷺ) دل خود در تہِ چاہ ذقنت بشناسم ۔ وز سیہ دلان توبتوفتند اگر تو بر توئی (ناصری ﷺ) ای ہدایت گر خدا جوئی تو دنیا جو مباش ۔ جانت چون پاکست و نیکو بدل و بدخو مباش ۔ برپا کن لعل و رمان دار تا بر تا سنہ ۔ بر سر آور و ترو عمان سار توبہ تو مباش ۔ و بحوالۂ برہان ذکر دیگر معانی ہم فرمودہ صاحب جہانگیری بر معنی اول قانع مؤلف عرض کند کہ معنی اول حقیقی و دیگر ہمہ معانی مجاز آن وجہ دارد کہ این را مبدل تہ بر تہ دانیم کہ ہای ہوز بدل شود بہ واو چنانکہ آوسہ و آوسمہ مخفی مباد کہ بمعنی سوم حلوائی کہ گفتہ اند آن ہم ورق بورق آرد باشد کہ در ہندی آن را پورن پوری نامند (اردو) (۱) تہہ بہ تہہ (۲) پی در پی (۳) پورن پوری۔ مؤنث۔ مٹھائی کی ایک قسم (۴) ہزار خانہ۔ مذکر۔ دکن میں بکرے کی ایک خاص عضو دخالی کو کہتے ہیں (۵) خود سر شخص۔ خود رائے (۶) حرام خوار (۷) چند گھر جو ایک احاطہ میں ہوں جن کے اندر سے ایک دوسرے کا دروازہ ہو۔ مذکر۔

توبرہ بقول سروری آنچہ در وجو و کاہ کنند و بر سر اسب و استر و خر نہند تا بخورد (لہیری ﷺ) از بہر مرکب تو کہ نعلش ز مہ و ہلال باشد کہکشانش چو آخر و پروین چو توبرہ بادمی فرماید کہ بحذف واو نیز آمدہ صاحب انند بحوالۂ نفائس گوید کہ بضم اول و سکون واو مجہول و بای موحدہ و رای مہملہ

و با در آخر لغت فارسی است بمعنی کیسهٔ مذکور
و بعربی آن را مخلاة گویند و بفارسی تبره هم گفته‌اند
واو. صاحب فدائی هم این را آورده می‌فرماید
که پیله‌ایست که از چرم یا پشمینه دوزند و بر دو
جای دهنهٔ آن دو ال یا رسنی می‌پیوندند و
دران جو و کاه ریخته از گردن ستور بگوشه‌ها می‌آویزند
که پوزش دران رود و آن را بخورد. صاحب
رهنما بحواله سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار هم
ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی
زبان است و حیف است که بر مخفف این تبره
که بمعنی دیگرش گذشت اشارهٔ این دراینجا تر
شده ازینجاست که بتلافی مافات سندش را
همین جا نقل می‌کنیم (حافظ) بسته بر آخور
او استر من جو می‌خورد و تبره افشاند وین گفت
مرا می‌دانی؟ و بعضی از معاصرین عجم گویند که در عجم
این را بشکل دراز می‌سازند و همچون توب
می‌نماید که مرکب است با توب و راه یعنی راه
مثل توب دارنده الف حذف شد و همین
است وجه تسمیهٔ این (اردو) توبڑا بقول آصفیہ
اسم مذکر. فارسی میں توبرہ. گھوڑے کو دانہ کھلانے
کا ٹاٹ یا چمڑے کا تھیلا۔

توب ریختن استعمال. صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که مرادف همان توب بستن است
که به جایش گذشت (طاهر نصیرآبادی ؏)
برای ریختن توب تازه شد تعیین ٭ بشاه
راه عقیدت زصدق شد پویان ٭ (اردو)
دیکھو توب بستن۔

تو بزه بقول برهان و جامع با ثانی مجهول و فتح زای هوز بر وزن موصده (۱) ساق خربزه
را گویند. صاحب رشیدی این را بمعنی (۲) بیخ بیارهٔ خربزه گوید و صاحب جهانگیری هم با نکته
صاحب ناصری می‌فرماید که بضم و واو مجهول و با و زای مفتوح بیخ و بن و ساق بوتهٔ خربزه

راگویند۔ خان آرزو در سراج بر بیخ بپاره قائع مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان
است و باعتبار صاحب ناصری ہر دو معنی را تسلیم کنیم (اردو) (۱) خربزه کی بیل۔ مؤنث
(۲) خربزه کی جڑ۔ مؤنث ۔

توپک بقول برہان و جامع بضم اوّل بر وزن خوبک بمعنی گنجینه و مخزن باشد صاحب برہان
می فرماید که بفتح اوّل نیز باین معنی گفته اند و به ہمین معنی بجای بای ابجد تای قرشت و نون و یای حطی
و به بای فارسی عوض بای ابجد ہم آمده صاحبان جہانگیری و ناصری ہم ذکر این کرده اند خان آرزو
در سراج بذکر تعریف بالا می فرماید که قوسی در فصل کاف تازی آورده و در ینجا بکاف فارسی
است و در اداة بفتح تای اوّل و دوم و در شرفنامه بجای تای دوم نون و بقول رشیدی
توپک بپای فارسی در اوّل و تای مفتوح بمعنی زربکه در قدیم رائج بود و بخیال ما این سهو
است از وجه پوته بپای فارسی بمعنی خزانه نه از رائج قدیم و بدین معنی پوتکی بیای تحتانی است
نه پوتک بحذف آن مؤلف عرض کند که حاصل تعریفش ہمین که بالغت ہذا اتفاق دارد و
باعتبار جامع و ناصری ہم ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و اتفاق اکثر محققین بر کاف فارسی
است و بعض محققین بکاف عربی (اردو) مخزن۔ خزانه۔ مذکر۔ دیکھو توپک کے پہلے معنی۔

توبلی بقول برہان بسکون بای ابجد بر وزن سروری ہمز بالش (استاد عماره ۵) باید جست
توبجی نام درمی است که در قدیم زده بودند ماند ہمیشه دست اسیر چگونه ابر کجا توبکیش بار است
و رائج بود طرز تعریف برہان کاف عربی را ظاہر صاحب رشیدی بذکر این بکاف عربی گوید که این
کنند و صاحب جامع ہم به کاف عربی نوشته صاحب نیز توبکی باید بتقدیم بابر تا مؤلف عرض کند که

مابر توبک تسلیم کرده ایم که بمعنی مخزن باشد و یای معروف در آخر این برای نسبت است و بس و باعتماد محققین اہل زبان این را صحیح دانیم (اردو) توبکی۔ ایک قدیم سکہ کا نام ہے جو رائج تھا۔ جس کی تعریف مزید معلوم نہ ہو سکی۔ مذکر۔

توبہ بقول برہان بضم اوّل و سکون ثانی و فتح بای ابجد (۱) قوس قزح را گویند و بایں معنی بجای بای ابجد یای حطی ہم آمده صاحبان جامع و مؤید ہم این را آورده اند بہار گوید که (۲) باز ماندن از کارہای بد و ناقص و نادرست سنگین و شکستہ از صفات اوست و با لفظ دادن و شکستن و فرمودن و کردن و گسستن مستعمل مؤلف عرض کند که بمعنی اوّل لغت فارسی زبان است و بمعنی دوم بقول منتخب بفتح اوّل لغت عرب فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر کنند و با مصادر فارسی مرکب ہم که در ملحقات می آید (ظہوری ۵۲)
دامان رندم گشته تر ای شیخ از من درگذر ٭ آلوده چون سازم دگر از توبہ استغفار را ٭۔
(اردو) (۱) قوس قزح۔ مؤنث۔ دیکھو اغلیسون (۲) توبہ۔ بقول آصفیہ مؤنث۔ عربی۔ دیکھو نیت۔

توبہ بخشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که ہدایت دادن توبہ باشد (سعدی ۵)
گر او توبہ بخشد بماند درست ٭ که پیمان ما بی ثبات است و سست ٭ (اردو) توبہ کی ہدایت

توبہ برای شکستن مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان می خوار در میخانہ استعمال این بجا کسی کنند که از میخواری توبہ کرده باشد گویند

،، آغا توبہ برای شکستن است ،، یعنی شکستن
توبہ را وحی خواری کن (اردو) توبہ توڑنے
کے لئے پیدا ہوئی ہے۔ یہ اُس کا لفظی ترجمہ
ہے دکن میں کہتے ہیں ،، بس توبہ ہو چکی یعنی
کرلینا،، یعنی اب توبہ توڑ دو اور پھر توبہ کرلو
یہ اکثر مستورں میں مستعمل ہے۔

توبہ بستن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
بمعنی توبہ کردن است (سلمان ساوجی)
آن نرگس مست را بخوابانی وسن ؎ از لب کہ شکستہ
باہم بستم توبہ ؎ (اردو) توبہ کرنا۔

توبہ بودن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی قائم بودن توبہ باشد (سعدی)
یار دیرین مرا گو بزبان توبہ مدہ ؎ کہ مرا توبہ
بشمشیر نخواہد بودن ؎ (اردو) توبہ قائم رہنا

توبہ خواستن | استعمال یعنی خواہش توبہ
کردن یعنی خواستن کہ توبہ کند مؤلف عرض
کند کہ موافق قیاس است (ظہوری)
ظہوری خوشت توبہ می خواست ساقی بارزی
غلغلۂ ریگلوی تو باشد ؎ (اردو) توبہ چاہنا

توبہ دادن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
امر کردن بہ توبہ ای بہ ترک کارہای بد حکم کردن
صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ اتفاق داریم با بحر
واصل این حکم توبہ دادن بود در ینجا ورد زبان
لفظ حکم حذف شدہ توبہ دادن باقی ماند۔
(کمال اصفہانی) پارسا از لب ساغر بدہان
آب آرد ؎ دیگران را زمی و نقل چو توبہ دہدا
مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بامصدر دہیدن
است کہ بجایش می آید (اردو) توبہ کا حکم دینا

توبہ دہ | اصطلاح۔ بقول بہار معروف
واز کلام ظہیری نیشاپوری سندش آوردہ۔
() الفت دہ ہجران و وصال است صبوحی

ظہوری ؎ می توبہ دہ و توبہ شکن شد ؏ مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی حکم توبہ
دہندہ و متعلق بہ مصدر (توبہ دہیدن) و
بس دیگر ہیچ (اردو) توبہ کا حکم دینے والا

توبہ شکستن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر خلاف عہد کردن و رجوع کردن بہ گناہ
صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ اتفاق داریم با بحر
(طالب آملی ؎) بر ما گنہ توبہ شکستن منہ کہ ما
کہ این توبہ بفرمان می ناب شکستیم ؏ (اردو)
توبہ توڑنا۔

توبہ شکست یافتن مصدر اصطلاحی
لازم مصدر (توبہ شکستن) است مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس (ظہوری ؎) ساقی
ہندزرہ و ظہوری نمی کند ؏ با آنکہ توبہ یافتہ خون
موی او شکست ؏ (اردو) توبہ توڑا جانا
باقی نہ رہنا۔

توبہ شکن استعمال۔ بہار گوید کہ معروف
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی کسی کہ توبہ بشکند متعلق با مصدر (توبہ شکستن)
کہ گذشت و بہ اصول ما متعلق بہ مصدر (توبہ
شکنیدن) کہ مرادف آنست سند این از ملا
نظیری بر (توبہ دہ) گذشت (اردو) توبہ
شکن۔ ترکیب فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہیں
جس نے توبہ کر کے توڑ دی ہو۔

توبہ فرمایان چرا خود توبہ کمتر می کنند مثل۔ صاحبان
خزینۃ الامثال و
امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال
ساکت مؤلف عرض کند کہ (توبہ فرمودن)
مصدریست کہ بمعنی حکم توبہ دادن می آید و
مرادف مصدر (توبہ دادن) و این مثل متعلق
بہ مصدر مذکور است فارسیان بحق موعظت
کنندگان این مثل را فہمیدہ مقصود شان طعن
است بر ایشان کہ چون بہ دیگران حکم توبہ می کنند

پھر اخود توبہ کنتر می کنند (اردو) دکن میں کہتے ہیں "خود نصیحت دیگری را نصیحت" یہ بھی کہاوت واعظوں کے حق میں مستعمل ہے یعنے ہمکو تو نصیحت کیجاتی ہے اور خود اس کے خلاف عمل کرتے ہیں۔

توبہ فرمودن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر مرادف توبہ دادن مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است اگرچہ بمعنی لفظی این ظاہر است توبہ کردن است ولیکن بمعنی اصطلاحی ہمان کہ بالا گذشت (ظہوری ے) توبہ فرمائی ظہوری از تو ابود ہ ہم تو فکری کن پشیمانیم ما ہ (ولہ ے) توبہ فرما بدیدہ مستی من ہ ورنہ این ظلم کی روا شید ہ محقق مباد کہ اصل این مصدر (فرمودن توبہ) بود و بحذف کلمہ ب توبہ فرمودن باقی ماند محقق مباد کہ ہر دو سند بالا متعلق بمصدر فرمائیدن است کہ می آید (اردو) دیکھو توبہ دادن۔

توبہ کار بقول بہار و انند معروف مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی توبہ کنندہ (ملا طغرا ے) شرابی کہ از مین او توبہ کار ہ زند بند تقید شود رستگار ہ (اردو) توبہ کرنے والا

توبہ کردن استعمال۔ بقول بحر بمعنی باز ماندن از کارہای بد۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و بمعنی حقیقی (ظہوری ے) زلف ساقی رہا بتی شکست ہ گرگند توبہ را رعیت اوست ہ (فغانی ے) دگر ز عشق جوانان مست اگر توبہ نکردہ ہ بہ نکتہ کہ فغانی ز پیر جام شنید ہ محقق مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر گردن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) توبہ کرنا۔

توبہ کشودن مصدر اصطلاحی۔ ظہوری بمعنی توبہ شکستن استعمال این کردہ مؤلف عرض کند کہ از قبیل روزہ کشودن (ے) زچہرہ شوخی ساقیست گر خطائی رفت ہ کشود توبہ عذر لب ایاغ کجاست ہ (اردو)

توبہ توڑنا کسی کام سے توبہ کرنے کے بعد پھر
وہ کام کرنا۔ صاحب آصفیہ نے ایک سند
لاادری پیش کی ہے (ع) زاہد کا دل نہ
خاطر میخوار توڑیئے ٭ سو بار توبہ کیجیے سو بار
توڑیئے ٭

(۱) **توبہ گسستن** | مصادر اصطلاحی بقول
(۲) **توبہ گسلیدن** | بحر (۱) مرادف توبہ شکستن
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است صاحب
آصفی ہم ذکر این کردہ از عرفی سند آوردہ (ع)
بر توبہ بدوز کیسہ آخر ٭ تا بگسلد از شراب
توبہ ٭ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر
گسلیدن است نہ گسستن عیبی ندارد کہ ہر دو
یکی است محقق ہند نژاد فرق لفظی ہر دو
نگیرد (اردو) دیکھو توبہ شکستن۔

توبہ گفتن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت صاحب
حقیقت گوید کہ مرادف توبہ کردن است مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس است (کلیم ہمدانی ع)
توبہ می گفتم زبس تکلیف بیدردان ولی ٭ حکم
صد توبہ از میخانہ ذوق بادہ ام ٭ (اردو)
توبہ کرنا۔

توبہ نامہ | استعمال۔ بقول بہار معروف
و صاحب انند نقل بہارش۔ مؤلف عرض
کند کہ بمعنی حقیقی موافق قیاس است کاغذی
را نامند کہ پشیمانان بوعدہ ترک فعلی بطور وثیقہ
می نوشتند (اردو) توبہ نامہ۔ وہ کاغذ
جو کسی فعل کے ترک کے متعلق لکھیں۔ اقرار نامہ
لکھیں۔ مذکر۔

توبہ نمودن | استعمال۔ مرادف توبہ کردن
است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
(ظہوری ع) آتشی در دل عطا فکر نیا کم توبہ
با عمر بگذشت و گداز شرم استغفار ہست
دیگر مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر نمائیدن
است عیبی ندارد (اردو) توبہ کرنا۔

توپ بقول بهار بواو مجهول (۱) یکی از آلات جنگ صاحب آنند نقل نگارش صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم گوید که (۲) بمعنی گنجفا و صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار می فرماید که (۳) طاقهٔ قماش را گویند مؤلف عرض کند که بزبان معاصرین عجم بمعنی اول بوجشکا آمده است و فارسیان اسلا بتای فارسی می گویند بهار از غلطی املای شعر محمد طاهر نصیرآبادی سکندری خورده باشد که کاتبش نقلش بیای فارسی کرده (طا) غلام بیدل و یکرنگ توپچی باشی که سخت قلی که کند جان نثار در رسیدن آن شاه برای ریختن توپ تازه شد تعیین که پادشاه را عقیدت ز صدق شد پیدا و دیده او ذکری سوم هم کرده (۱۳۰) ز ترا زیست عمل کند گشته داغ که شد توپ اطلس نعیم ایاغ و صاحب لغات ترکی این را بموحده آخر لغت ترکی گفته اگر استعمال فارسیان بتای فارسی تحقیق شود می توانیم سندش گفت چنانکه اسپ و اسپه (اردو) (۱) توپ (۲) گنجفا (۳) تهان - مذکر -

توپا بضم و بای فارسی بالف کشیده بلغت ژند و پاژند سیب را گویند و بعربی تفاح صاحب ناصری بحوالهٔ برهان ذکر این کرده و صاحب جهانگیری ذیل لغات زند و پاژند این را درملحقات آورده مؤلف عرض کند که فارسی قدیم است و حالا بزبان معاصرین عجم نیست صاحب محیط اعظم فرماید که سیب اسم فارسی است و نیز بفارسی کتل و بعربی تفاح و بهندی سیو نامند ما می گوئیم که سیو هم لغت فارسی است اقسام است بهترین آن شامی شیرین آن معتدل در حرارت و برودت و گویند گرم در اول و ترش آن سرد و خشک در اول کثیرالمائیت قلیل المنافع مطلوب کلی از سیب تقویت قلب و احشاست و سیب تقمیر ازین فعل می کند و بعضین

خام آن وقیچی آن غلیظ تر و بارد تر و رطب تر از آن و عفص و قابض و حامض بارد و غلیظ است
(ابخ) (اردو) سیب۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک میوۂ شیرین کا نام جو امرود
سے کسی قدر مشابہ اور سرخ اور خوشنما ہوتا ہے۔

توپا شوہر و مقولہ۔ صاحب رہنما بحوالہٗ
سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر این بطور
مقولہ کردہ فارسیان معاصر بحالت خشم
و غصہ با کسی استعمال این می کنند یعنی برخیز
و برو۔ **مؤلف** عرض کند کہ پاشدن بجایش
گذشت کہ استعمال امر حاضرش درین است
(اردو) اٹھ چلا جا۔

توپاک باش برادر مثل۔ صاحبان
مدار از کس پاک خزینۃ الامثال و
امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال
ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ این مقولہ ایست
یہ مثل فارسیان استعمال این بحق شخص متدین
بہ تعریف دیانت می کنند (اردو) پاکباز کو
کیا ڈر۔ یا یہ دکن کا محاورہ ہے اور دکن میں
اس فارسی مقولہ کا استعمال بھی دیانت دار کے
حق میں ہوتا ہے۔

توپال بقول برہان بدیل توبال مرادفش
صاحبان جہانگیری و رشیدی و جامع و سروری
ہم ذکر این کردہ اند و ما ہم در آنجا ذکر این کردہ ایم
و صراحت ماخذ ہم۔ صاحب سواد التبیل این را
اصل داند و توبال را کہ بموحدہ گذشت معرب
این۔ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیانی کہ استعمال
معرب ہم کردہ اند تبدیل باشد چنانکہ اسپ
و اسب۔ خان آرزو در سراج می فرماید یعنی
ریزۂ مس و آہن صحیح است کہ بوقت کوفتن جدا
شود و بیای تازی لفظ تازی چنانکہ در قاموس
آوردہ بلکہ اغلب کہ معرب باشد (اردو)
دیکھو توبال۔

توپ توپ اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی فوج فوج و بسیار مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است کہ تکرار توپ مبالغہ در معنی کرد در محاورۂ عجم این استعمال این مخصوص باشد با کار و بار جنگ چنانکہ لشکر جرار توپ توپ می آید یعنی بسیار می آید (اردو) فوج فوج کثرت سے۔

توپ تہ پر بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم۔ توپی کہ باروت و گلولہ از پس او داخلش کنند صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار با او متفق مؤلف عرض کند کہ از قبیل تفنگ تہ پُر است کہ بضم بای فارسی گذشت و در ینجا ہم بای فارسی ششم را باید بالضم خواند (اردو) وہ کلدار توپ جس کے گولے پیچھے سے اس میں داخل کریں۔ مؤنث۔

توپچی استعمال۔ بقول بہار معروف می فرماید کہ داروغۂ توپخانہ را در ہندوستان میر آتش نیز گویند صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ توپ را با چی مرکب کردہ اند و چی لغت ترکی است بمعنی شخص و از توپچی کسی مراد است کہ توپ سر دہد ظاہر الغت ترکی می نماید و شک نیست کہ باشد ولیکن صاحب لغات ترکی این را ترک کردہ است معاصرین ترک این را بزبان دارند و فارسیان معاصر ہم استعمال این می کنند (اردو) توپ چلانے والا۔ دکن میں اسکو برق انداز کہتے ہیں۔ صاحب آصفیہ نے برقنداز پر۔ بندوقچی کہا ہے اور یہ ہمارے مقصد کے خلاف ہے۔

توپ خاندار اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار توپی کہ خارہ دار باشد می فرماید کہ گویند ؎ توپ خاندار می کنند ؎ یعنی توپ را خارہ دار می سازند مؤلف عرض کند کہ خارہ توپ و بندوق آن نوک ہا را نام است کہ داخل نالش قائم کنند

در ساخت۔ صاحب بول چال ہم بحوالہ معاصرین
عجم ذکر این لغت کردہ۔ محاورۂ زبان خار
را خاین کردہ چنانکہ تار تاتان (اردو) خاردار
توپ۔ مؤنث یعنی وہ توپ جس کے جوف اور
نال میں آہنی خار ہوں۔

توپخانہ استعمال۔ بقول بہار معروف۔
مؤلف عرض کند کہ مقامی و مکانی کہ در آنجا
توپ ہا را نگاہدارند مستقر توپہا۔ قلب اضافت
خانۂ توپ است (اردو) توپخانہ۔ دیکھو ارسنال

توپ خوردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
روزنامہ بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار
ذکر این کردہ گوید کہ (توپ می خورد) یعنی بہ
توپ خاک سیاہ می کند یعنی اطراف توپ می زنند
مؤلف عرض کند کہ از ترجمۂ او کہ در انگلیسی
نوشتہ [illegible] بالش توپ سیر
می کنند یعنی بواسطۂ مکانی کہ در پس توپ ساختہ اند
ہم بہ جہم آن را سر می کند الحاصل توپ خوردن
یعنی سر کردن توپ ولایتی و مبدہم خلاف قیاس
محاورۂ ایست (اردو) کلدار توپ کو متواتر چلانا

توپ صحرائی اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ
سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار۔ توپ میدان باشد
صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم گوید کہ این را
در ہندی گھوڑ نال و میدانی توپ گویند مؤلف
عرض کند کہ توپ ہا کہ بر در سلاطین دارند آن
توپ میدان و توپ جنگی نباشد بر خلاف آن
توپ جنگی سبک تر کہ بر پشت اسپ و شتر ہم
نقل مقامش می کنند و بعض آن بذریعۂ کالسکہ ہا
ہمین را معاصرین عجم توپ صحرائی گفتہ اند پس ترکیب
توصیفی است (اردو) جنگی توپ۔ گھوڑ نال

توپک بقول جامع ہمان توپک است کہ
بموحدہ گذشت مؤلف عرض کند کہ آن
مبدل این باشد یا این مبدل آن چنانکہ آسیا
واسپ و تب و تپ (اردو) دیکھو توپک

توپ گروپ استعمال۔ صاحب رہنما

بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاجار گوید که توپی
گرگلوله بارود را در و از پشت او اندازند. صاحب
بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم گوید که توپی آن را
ذریعهٔ کرپ سازند. مؤلف عرض کند که کرپ
گریپ و رپ در فارسی زبان لغتی نیست معلوم می
شود که از لغات انگلیسی این لغت را گرفته با توپ

مرکب کرده اند و کروپ بکاف فارسی در انگلیسی
زبان آلمانی جمع و کثرت است فارسیان آن را
بکاف عربی برای توپی استعمال کنند که در آن
گلوله های متعدد باشد و به جهت اسمی و هندی گرفت
اضافی است (اردو) ولایتی توپ جس سے کئی
بارود گولے کو پیچھے سے بھریں نوشتہ۔

توپی | بقول صاحب بول چال بحوالهٔ معاصرین عجم بمعنی گنجان. مؤلف عرض کند که لغت جدید
معاصرین عجم است و محقق نشد که از کدام زبان گرفته اند قیاس همین می خواهد که از فرنساوی اخذ
کرده باشند والله اعلم وای بر ایشان که لغت قدیمهٔ خود را ترک کردند حق آنست که از و خبر ندارند
(اردو) گنجان۔ گھنا۔

توت | بقول برهان بضم اول و سکون ثانی و فوقانی میوه ایست معروف سفید آن قائم مقام
انجیر است و سیاه آن را توت شامی گویند چون آن را نارسیده خشک کنند قائم مقام سماق
است و معرب آن توث که بجای فوقانی ثانی مثلثه باشد سفید آن را بعربی توث حلو و سیاه
آن را توث حامض خوانند. صاحب ناصری ذکر این کرده گوید که عوض فوقانی دال مهمله هم آمده
صاحب جامع بر میوهٔ معروف قانع. صاحب سواء السبیل این را در معربات آورده و توت
و توث هر دو را معرب گوید در تعریف آن بیدانه را هم ذکر کند نمی دانیم که مقصودش چه باشد
صاحب محیط فرماید که توت دو صنف است یکی فرصاد و شیرین که قائم مقام انجیر است و در

غذا از وی تر و قلیل تر و مولد خون فاسد و مفسد آن و اکثر اطبا بر آنند که مائل بسردی و تری و گویند سرد در دوم و خشک در اوّل (الخ) مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و بحث این بر اوزرمه هم کرده ایم (اردو) توت۔ دیکھو اوزرمه۔

توت ابریشم اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی شہتوت۔ صاحب محیط ذکر این نکرده و بر شہتوت گوید که اسم توت است و بس مؤلف عرض کند که در ہند قسم لطیف و کلان توت را که بسیار نرم و دراز می باشد شہتوت می نامند گویا در اقسام توت این را مرتبۂ فائق است و فارسیان هم لفظ شہتوت بر زبان دارند۔ معاصرین عجم همین شہتوت را توت ابریشم گفته اند مرکب اضافی است و معنی لطافت و نرمی ظاهر می شود بر سبیل کنایه و از آنکه برگ های درخت این قسم توت کرم ابریشمی را غذا است معاصرین عجم این توت ابریشم گفتند و صراحت کامل توت بر توت و اوزرمه گذشت ۔ (اردو) شہتوت۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ ایک قسم کا بڑا شہتوت۔ جلیبا سا نہایت لمبے لمبے شیرین پھل کا نام جس میں کھجور کے رنگ کا میٹھا اور دوسرے رنگ کا (کھٹ مٹھا) ہوتا ہے اس کے پتّے ریشم کے کیڑوں کی خوراک ہے ۔

توت سہ گل اصطلاح۔ بقول ناصری بضم تای اوّل و کسر تای ثانی و بضم کاف فارسی نباتی است خار دارد برگ و گل شبیه به گل سرخ و ثمر آن در طعم و شکل مانند توت سیاه اندک مدوّر و سه پهلو آن را بفارسی و رودبار گویند و در دیلمان و مازندران تمش و تبرکی لکور نیکان خوانند و در عربی علیق نامند ۔ (کذا فی المخزن) صاحب محیط بر توت سه گل گوید که

علیق است مؤلف عرض کند که با صراحت | این بر بالش کرده ایم (اردو) دیکھو بالش

(الف) توتک (ب) توتنگ الف بقول برہان و جامع با اوّل مضموم و ثانی مجہول بروزن موشک (۱) طوطی سخن گو را گویند و (۲) قسمی از نی باشد که شبانان نوازند (۳) نوعی از نان که در قزوین و توابع آنجا خصوصاً در راوند خوب می پزند و (۴) نام محلہ ہم از شیراز و بفتح اوّل (۵) گنجینہ و مخزن۔ صاحب جہانگیری معنی پنجم را ترک کردہ صاحب سروری ذکر معنی اوّل کردہ بحوالۂ فرہنگ معنی دوم و چہارم ہم ذکر کند و معنی پنجم را بکاف فارسی می نویسد و می فرماید کہ عوض تای دوم نون و موحدہ ہم دیدہ شد صاحب رشیدی ہم معنی پنجم را گذاشت صاحب ناصری بر معنی اوّل قناعت کردہ گوید کہ این را فارسیان توتی گویند و بیغا چیز دیگر است خان آرزو در سراج ہم معنی پنجم را ننوشت و در چراغ ہدایت نسبت معنی دوم صراحت مزید کند کہ ہمین است الغوزہ (تاثیر ۲ ص) بشوخی گر کند توتک نوازی ز پیری را دل بردار شیشہ بازی ہا زشد توتک او اندک اندک ہا ضرو قالب تہی سازد چو توتک بہار بر معنی دوم قانع **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان باشد بہمہ معانی و آنچہ بیک معنی بہ کاف فارسی آوردہ اند جا دارد کہ مبدل الف دانیم چنانکہ کند و گند (اردو) الف (۱) دیکھو بیغا اور توتی (۲) الغوزہ۔ دیکھو بلبان (۳) توتک۔ دکن میں اس روٹی کو کہتے ہیں جس کے دو پرت میدے سے ہوتے ہیں اور دونوں کے درمیان قیمہ۔ مؤنث (۴) شیراز کے ایک محلّہ کا نام توتک ہے۔ مذکر (۵) دیکھو توبک (ب) دیکھو توبک۔

توت وحشی اصطلاح بقول محیط ہمان | توت سگ است کہ بجایش گذشت مؤلف

عرض کند که مرکب توصیفی است و موافق قیاس	(اردو) دیکھو توت سے کل -

(الف) **توتون** | بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار تنباکو را گویند بہم اوست

(ب) **توتون سازی** | را بمعنی آلہ گفتہ کہ بوسیلۂ آن تنباکو را پارہ پارہ کنند۔ صاحب
قول چال ہم بحوالۂ معاصرین عجم ذکر الف کردہ۔ مؤلف عرض کند کہ الف اسم جامد ترکی
است و فارسیان الف را از زبان ترکی گرفتہ اند و مفرس این تتن است (اردو)
الف۔ دیکھو تمباکو۔ مذکر (ب) تمباکو کاٹنے کی کل مؤنث۔

توتہ | بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و ناصری بر وزن شعلہ (۱) گوشت
زیادتی باشد کہ گاہ در اندرون پلک چشم و گاہی در بیرون آن برآید و گاہ بسرخی و گاہ بہ
سیاہی گراید و نرم بود مانند توت سیاہ آویختہ و گاہ خون از وی روان شود و گاہی نشود
و با ثانی مجہول (۲) طوطی را گویند۔ خان آرزو در سراج ذکر معنی اول بنسبت معنی دوم گوید کہ
بمعنی مرغ معروف و این لفظ ہندیست زیرا کہ غیر ہندوستان پیدا نشود و بنگالہ و ہند
دو جانور است یکی را توتہ گویند و آن مشہور است کہ در عربی طوطی خوانند و دیگری را توتی بہ
یای تحتانی و آن جانوریست شبیہ بہ گنجشک خانگی آواز خوشی دارد و سخن گو نیست و شکر خائی
نسبت بہمین جانور دارند نہ با جانور اول و شعرای ایران بسبب اشتراک و اشتباہ طوطی را
شکر خا گمان بردہ اند و آن غلط مشہور است۔ صاحب محیط می فرماید کہ اسم ہندی طوطی است
و ہندیان نوشتہ اند کہ گوشت او منی را زیادہ کند و رنگ را فربہ زرد و بدن را جلا دہد و
اشتہا و ہاضمہ و قوت بیفزاید و اگر چیزی ضرر رساند مصلح آن طباشیر است و اشال دخوا

آن بقول یونانیان در طوطی خواهد آمد **مؤلف** عرض کند که ماخذ این بمعنی اول درست است و نسبت معنی دوم آنچه صاحب محیط بر طوطی نوشته ما ذکرش بر بیغا و ببغا کرده ایم حق آنست توته و توتی هر دو در فارسی زبان یکی است و در اردو. صاحب آصفیه توتا را مرادف طوطی عربی نوشته و توتی را جانوری دیگر و رای آن گفته که همیشه میوهٔ توت می خورد و خان آرزو فرقی که در هر دو پیدا کرده موافقت دارد با فرقی بیان کردهٔ صاحب فرهنگ آصفیه ولیکن این فرق در فارسی زبان نیست و در نیجا همین قدر کافی است که توته و توتی هر دو مفرس است این بمعنی طوطی عربی است و صفت شکرخائی بلاشک متعلق به طوطی است. خان آرزو غلطی شعرای فرس که ظاهر می کند غلطی اوست از نیکه توتی تعلیم سخنان شیرین نمی پذیرد و شکرخائی متعلق به سخنان شیرین است نه قند و نبات خوردن بمعنی حقیقتش این است حقیقت معنی دوم (اردو) (۱) فارسیون نے توته اُس گوشت کو کہا ہے جو بوجہ مرض پلک میں پیدا ہوتا ہے صاحب اکسیر اعظم نے توتهٔ اجفان پر اس کا ذکر کیا ہے۔ مذکر (۲) دیکھو بیغا و ببغا۔

توتی بقول برهان و جامع و سروری (۱) بر وزن و معنی طوطی است و (۲) بمعنی کشتی صاحب جهانگیری بذکر هر دو معنی نسبت معنی دوم صراحت کند که کشتی و جهاز است صاحب رشیدی بذکر معنی اول نسبت معنی دوم می فرماید که شاهد آن بنظر نرسیده البته بقول قاموس نوتی بضم نون بمعنی کشتی بان است صاحب ناصری بر معنی اول قانع (خاقانی سله) عدلش بدان سامان شده کاقلیم ها یکسان شده ﴿ شکر به هندستان شده توتی به بلغار آمده ﴾ خان آرزو هر چه نسبت این بمعنی اول نوشته ما ذکرش بر توته کرده ایم و نسبت معنی دوم بر نقل قول رشیدی قناعت فرموده

مؤلف عرض کند که حقیقت معنی اوّل بر توتیا عرض کرده ایم و نسبت معنی دوم عرض می شود که قول صاحبان جامع و سروری که محققین زبان خود اند سندی را مانند اشکال رشیدی و نقل نگاری	خان آرزو دلیل آنست که سروری از محاورهٔ زبان خبر ندارند و بحث لفظی می کنند و ندیدانند که تحقیق معانی بیان زبان معتبرتر از ماست (اردو) (۱) دیکھو توتیہ کے دوسرے معنے (۲) گشتنی سوتش . چبانہ . ندکرت

توتیا بقول بهار بواو معروف سنگ سرمه می فرماید که با لفظ شدن و کردن کنایه از سپیا سوده و باریک شدن و کردن. صاحب اند نقل نگارش صاحب ناصری می فرماید که بمعنی سنگ سرمه و بحوالهٔ تحفه می فرماید که آن بر سه قسم است یکی زرد و یکی کبود و معدنی و انابیبی و مشتق از انبوبه است بپارسی توتیای قلمی نامند و یکی از انها از دود مس است که در گداختن سنگ مس در کوره دو طبقه بهم می رسد و از سائر چیزها تیز گیرند و بهترین مصنوع آن انابیبی کرمانی است و اصل این در لغت (دودیا) بوده و توتیا معرب آنست صاحب سواء السبیل تصدیق این تعریب این می کند و هم فرماید که توتیا فارسی بمعنی سنگ سرمه و زنگ و جست صاحب محیط می طرازد که بضم تا و سکون واو و کسر تاء فوقانی و فتح یای تحتانی و الف معرب از (دودیا) فارسی است و بعربی حجر الکحل و بپارسی سنگ سرمه و بیونانی سونس و بسریانی قادما و در انگریزی سلفت آف کاپر نامند و توتیای اخضر در امراض چشم نادر مستعمل است اطبا نوشته اند که آن معدنی و مصنوعی می باشد تحقیق آنست که غیر مصنوع نمی باشد و فی الحقیقت اصل توتیا دخانی است که هنگام برآوردن اسرب و مس از سنگریزه و خاک معدن و به انبوبه ها منجمد می گردد و بقول جالینوس سرد در اوّل و خشک در دوم بالجمله جمیع انواع آن مجفف نشف رطوبات

فضلیه بالذات قلیل است و منافع دارد (الخ) مؤلف عرض کند که ذال حهمله بتای فوقانی بدل شود چنانکه زردشت و زرتشت پس این مبتدل دودیا باشد (اردو) توتیا بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ نیلا تھوتا۔ مس کشته۔ سرمه۔

توتیا دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی عطا کردن سرمه باشد (خسرو ؎) خاک ریش بمردم آسوده کی دهند ؎ این توتیا بدیده بی خواب می دهند ؎ مخفی مباد که درین سند استعمال مصدر رسیدن است که بجایش می آید (اردو) سرمه عطا کرنا۔ سرمه دینا۔

توتیا رساندن استعمال۔ صاحب آصفی

توتیا رسانیدن ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی رسانیدن سرمه (خسرو ؎) ای باد بوی یار باین مبتلا رسان ؎ چشم مرا ز خاک درش توتیا رسان ؎ (ظهوری ؎) از کحل عقل چشم تماشا غبار داشت ؎ اگر گرد کوی جلوه صبا توتیا رساند ؎ (اردو) سرمه پهنچانا۔

توتیا رسیدن استعمال۔ بدست آمدن سرمه مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (ظهوری ؎) گفتم برای دیدهٔ جان توتیا رسید ؎ تا گفتم این غبار رهی از هوا رسید ؎ (اردو) سرمه پهنچنا۔ سرمه حاصل هونا۔

توتیا ساز اصطلاح۔ بقول بهار آنکه توتیا را سوده بکار دارد (ابوطالب کلیم ؎) دیدهٔ خواهش نه بیند توتیا سازی چو من ؎ خاک کوی یاس در چشم تمنا کرده ام ؎ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) توتیا ساز۔ سرمه بنانے والے کو بقاعدهٔ فارسی کهه سکتے هیں۔

توتیا شدن استعمال۔ صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که بمعنی سرمه قرار یافتن است (حزین ے)
صفاهان بسبب فیضم سر جهان امروز روشن شد ٭
غبار تربت من توتیای چشم دشمن شد ٭
(اردو) سرمہ ہونا ۔ سرمہ قرار پانا ۔

توتیا فروختن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که بمعنی حقیقی است یعنی فروختن و بفروش دادن
سرمه (ظهوری ے) از برای چشم نصرت بر سر
بازار رزم ٭ باد گرزش می فروشد توتیای
استخوان ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال
مصدر فروشیدن پیدا است که بجایش می آید
(اردو) سرمہ بیچنا ۔

توتیا کردن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که (۱) بمعنی حقیقی سرمه ساختن و سودن است
(صائب ے) دل بی صبر خواهد توتیا کرد استخوانم را
٭ باین تمکین که شیرین بر سر فرهاد می آید ٭ مخفی مباد
که (۲) بمعنی توتیا قرار دادن هم (ظهوری ے)
غبار رهگذرت توتیا نکرد این است ٭ که خوب
دیدهٔ خورشید در جلا نشست ٭ (اردو)
(۱) سرمہ کرنا ۔ باریک کرنا (۲) سرمہ قرار دینا

توتیا گرفتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
بمعنی حقیقی سرمه حاصل کردن است (صائب
ے) چشمیکه از غبار خطش توتیا گرفت ٭ از
اشک خویش دامن آب بقا گرفت ٭ (اردو)
سرمہ حاصل کرنا ۔

توتیا گشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
بمعنی سرمه شدن و سائیده شدن مرادف توتیا
شدن (خالص اصفهانی ے) غبار راه گشتم
سرمه گشتم توتیا گشتم ٭ بچندین رنگ گشتم تا بچشمش
آشنا گشتم ٭ (اردو) سرمہ ہونا ۔ سرمہ قرار پا

توتیا نوش | اصطلاح - بقول ناصری واند
نام حکیم از اکابر حکمای یونان بوده که بعد از رفتن
اسفندیار بکصر و روم و یونان تمد بیج آئین زردشت
در میان آتشکده یا از آذربائیجان آن حد و اهالی
یونان توتیا نوش را روانهٔ ایران کردند که با
زردشت مناظره کند و حقیقت حال او را دریابد
چون به بلخ آمد با زردشت ملاقات و مقالات کرد
و به آیات او ایمان آورد و بیونان مراجعت گزید
و اهل آن آئین را بپرورید و تفصیل آن در دبستان
و دبستان و بعضی تواریخ مانند ناسخ التواریخ
وغیره مسطور است صاحب سفرنگ بشرح ذیل
دو دوین فقرهٔ نامهٔ شت وخشور زردشت هم
ذکر این بهمین معنی کرده مؤلف عرض کند که
تسمیهٔ این همین معلوم می شود که توتیا را نوش
می کرد - اسم فاعل ترکیبی است (اردو) توتیا
نوش - ایک حکیم یونانی کا نام تھا - مذکر -

توتیای اخضر | اصطلاح - بقول محیط توتیای
سبز و توتیای هندی نیز گویند و بهندی نیله تهوتهو
نامند و آن را از مس با زاج سفید بطریق احراق
می سازند و آن حار حاد یابس در چهارم و
گویند در سوم - اکال محفف و در رفایت تجفیف
است و با قوت سمیت و اسهال قوی و قاتل
و بشرب استعمال آن جائز نیست سوخته وغیر
سوخته آن در بعضی امراض چشم در اکحال
و ذرورات و بعض جروح و قروح وغیره مستعمل
مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است
(اردو) نیلا تھوتھا بقول آصفیہ اسم مذکر
توتیا سے سبز زنگار - زاک سبز - زاج الاخضر
ایک دوا کا نام جو تانبے سے تیار کی جاتی ہے
اس سے نہایت قے آتی ہے گویا ایک قسم
کا زہر ہے -

توتیای اکبر | اصطلاح - بقول بهار و
بحر و جامع نوعی از صدف است که آن را در
عربی شنج گویند صاحب محیط هم اشاره به شنج کند

و برشیخ گوید که این را بفارسی سفید مهره و کچک و
گوش ماهی نامند۔ در ہندی سنکھ بود و آن
مهرهٔ بحری است که کاغذ را بدان صیقل کنند۔
سرد و خشک در دوم و گویند رطب است و بقول
گیلانی طبع آن گرم و خشک و از خواص آنست که
اگر در خانه بود صاحب آن خانه ذی مال و ثروت
باشد محرق و مغسول آن در ادویهٔ جلای چشم
و شیافات او داخل می شود و منافع دارد
(الخ) مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است
(اردو) مہرہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر
گھونگا بمعنی۔ کاغذ وغیرہ گھوٹنے کا آلہ۔

توتیای غوره | اصطلاح۔ بقول بہار۔
توتیائی است که ادویه چند در آب غورهٔ انگور
سلایه کنند و برای تقویت بصارت در چشم کشند
(طاهر وحید ع) علاج خویش کن از توتیای
غوره می بترا که دیده به گلهای باغ روشن نیست
و صاحب بحر هم ذکر این کرده و وارسته هم آورده
و خان آرزو در چراغ ہدایت۔ صاحب محیط
ذکر این نکرد مؤلف عرض کند که مرکب اضافی
است (اردو) ایک قسم کا سرمہ جو چند ادویہ
کو غورۂ انگور میں حل کرکے بناتے ہیں جس کی
صراحت مزید معلوم نہ ہو سکی۔ اس کو توتیا سے
غورہ کہتے ہیں۔ مذکر۔

(۱) توتیای قلم
(۲) توتیای قلمی | اصطلاح۔ (۱) بقول
بہار و بحر و وارستہ قسمی
از توتیا می فرماید که (۲) هم همین است (باقیای
کاشی ع) آید چو توتیای قلم یک قلم مرا ٭ از
سوز دل عیان بنظر استخوان بمغز ہو (محمد علی ماہر ع)
کلکش زده دم ز نکته های قلمی ٭ و ز دو به قد خرد
را ست توتیای قلمی ز سر گزنشود سپید زیرا که کشند
بر دیده چشم دوات توتیای قلمی ٭ صاحب تحقیق الاصطلاحات
ذکر (۱) کرده مؤلف عرض کند که صاحب
محیط که محقق مفردات طب است ذکر این نکرد
معلوم می شود که این را بشکل قلم درست می کنند

و هیچ میل در چشم می کشند همین باشد وجه تسمیه
این که معاصرین عجم تصدیق خیال ما کنند (۱)
مرکب اضافی است و (۲) مرکب توصیفی باشد
(اردو) (۱) و (۲) ایک قسم کا سرمہ ہے
جس کی صراحت مزید معلوم نہ ہو سکی۔ مذکر۔

توتیای هارونی اصطلاح۔ بقول محیط
بیخی است خرد و سرخ و تیره رنگ و از اندرون
سفید و نبات آن قریب آب و آجام می روید
مزاج آن گرم و خشک در اول و دران قوت
جالیه است که بدان سبب بصارت را
تیز گرداند و گویند اول کسیکه این دوا را برای
روشنائی چشم یافت آن هارون برادر موسی علی نبینا
و علیهما السلام بود لهذا منسوب بسوی ایشان
شد اکثر کحل او و شیاف او بجا آورده استعمال
می کنند در تقویت بصر نفع می کند (انتهی) مؤلف
عرض کند که حیف است که نام این در دیگر السنه
معلوم نشد (اردو) توتیائے ہارونی ایک شے
کا نام ہے جو تقویت بصارت کے لئے مفید ثابت ہوئی ہے۔ مؤنث

توتیائی کردن مصدر اصطلاحی بقول بحر
کار سرمه کردن یعنی چشم را جلا دادن مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است حیف است که
سند استعمال پیش نشد (اردو) آنکھ کو روشن کرنا

توج بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و ناصری و سراج بضم اول بر وزن عوج
میوه ایست که آن را بهی گویند صاحب محیط هم این را آورده اشاره به بِه کند و هرچه بر به
نوشته ما ذکرش در موحده کرده ایم مؤلف گوید که این بجز این نیست که اسم جامد فارسی قدیم
است که بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) دیکھو بہ۔

توجبه بقول برهان و جامع بفتح جیم و بای ابجد بر وزن موصده (۱) سیلاب را گویند
و (۲) بمعنی فرشته هم۔ صاحب سروری بر معنی اول قائل (استاد رودکی ؏) خود ترا

چوید همه خوبی و زیب ۹ همچنان چون توجیه جوید نشیب ۹ خان آرزو در سراج بذکر هر دو معنی گوید که اگرچه به این معنی دوم را نوشته ولیکن در هیچ نسخه معتبره دیده نشد مؤلف عرض کند که ما دیدیم در جامع که صاحب آن محقق اہل زبانست و بہر دو معنی اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) (۱) دیکھو سیلاب۔ مذکر (۲) دیکھو فرشتہ۔ مذکر۔

توجه بقول بہار رو آوردن بچیزی می فرماید که با لفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند که بفتحتین و ضم جیم عربی لغت عربیست فارسیان استعمال این بمعنی ہمه سعی حاصل بالمصدر میکنند و استعمال این با مصادر فارسی در ملحقات می آید (اردو) توجہ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ رغبت۔ رجحان۔ میل۔ رجوع۔ مہربانی۔ عنایت۔

توجه داریدن و داشتن استعمال ظہوری بمعنی التفات و میلان داشتن استعمال کرده مؤلف عرض کند که موافق قیاس باشد (وله ~) دارد توجهی بحر دعشق خام نیز ما کو
عاقل فسرده که دیوانه درگرفت ما (اردو) توجہ رکھنا۔ متوجہ رہنا۔

توجه فرمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف توجه کردن است و این بتعظیم مخاطب خصوصیت دارد حاصل این رجوع شدن و التفات کردن و بمجاز بمعنی قصد کردن و فرمودن هم (نثر قاسمی گونابادی) توجه فرمودن رایات خسرو نشان بجانب خراسان و خبر یافتن محمد شیبانی خان (الخ) (اردو) توجہ فرمانا۔ رجوع ہونا۔ التفات کرنا۔ ارادہ فرمانا۔ کرنا۔

توجه کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند بمعنی حقیقی است و مرادف مصدر گذشته

به تتمیم (صائب ؒ) دل بیدار می باید درین
وادی توجه کن ﴿ که من پای خواب آلوده کردم
قطع منزل ها ﴿ مخفی مباد که از سند بالا استعمال
سند رگذشتن پیداست که بجایش می آید (اردو)
توجه کرنا ۔

توجه گماشتن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که مرادف توجه کردن است (نثر ظهوری)
به آوازهٔ مرحمت و مکرمت و به بیت نصفت ﴿
و عدالت توجه به تسخیر جهان گماشته ﴿ (اردو)
توجه کرنا ۔

توجه نمودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این
کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف
توجه کردن است (کلیم همدانی ؒ) ز دهلی به پیام
توجه نمود ﴿ که نخچیرگاه شهنشاه بود ﴿ (اردو)
توجه کرنا ۔ اراده کرنا ۔

توچال بقول بول چال بحواله معاصرین عجم بمعنی مغاک صاحب روزنامه بحواله سفرنامهٔ
ناصرالدین شاه قاچار ذکر (توچال البرز) کرده گوید که بمعنی ناکه البرز کوه است صاحب
رهنما به تعریف این مرکب می فرماید که بمعنی (در غار کوه البرز) مؤلف عرض کند که هر دو
محققین اول الذکر سکندری خورده اند ۔ چال در فارسی زبان بمعنی گوی و مغاک می آید
و تو بمعنی حقیقیش گذشت که بمعنی درون و داخل است چنانکه توی خانه و امثال آن پس معنی توچال
درون مغاک است و تعریف (توچال البرز) که صاحب رهنما کرده درست و موافق قیاس
تاهم صاحب بول چال است که (توچال) را برنگ لغتی قائم کرده و بمعنی مغاک نوشت
معنی لفظی توچال ـ درون مغاک است و این محاوره نیست که ذکرش شد تو بمعنیش برجای
خودش گذشت و چال بجایش می آید (اردو) گڑھے میں ۔

(الف) **توخت** (ب) **توختن** (ج) **توخته** (د) **توخش**

صاحب برہان بذکر الف گوید کہ بر وزن سوخت ماضی ادا کردن وگذاردن وجمع نمودن وحاصل کردن وکشیدن باشد وہم او بر ب گوید کہ بر وزن سوختن این لغت از اضداد است بمعنی (۱) فرو کردن و (۲) کشیدن ہردو و (۳) بمعنی خواستن و (۴) جمع نمودن واندوختن وحاصل کردن و (۵) گذاردن و (۶) واپس دادن چیزی بصاحب اعم ازانکہ قرض ووام باشد یا امانت و (۷) بمعنی جستن بضم جیم و (۸) دوختن ہم وبذکر ج گوید کہ بمعنی ادا کردہ وگذاردہ وجمع نمودہ وحاصل کردہ وکشیدہ ونسبت (د) می طرازد بفتح اول وثانی وسکون ثالث وشین قرشت بمعنی کشیدن باشد مطلقاً۔ صاحب سروری بذکر الف بصراحت چند معانی ماضی کردہ وصاحب ناصری ہم ہمچنان ونیز صاحب سروری بصراحت چند معانی مفعولی ذکر (ج) فرمودہ و (د) را بمعنی کشیدن آوردہ وصاحب جامع ہم د را بمعنی مطلق کشیدن نوشتہ صاحب بحر نسبت ب بہر ہشت معانیش متفق ومی طرازد کہ کامل التصریف است ومضارع این توزد وتوزیدن را ہم بمعنی توختن آوردہ وآن را ہم کامل التصریف گفتہ مضارع توزد را متعلق بدان ہم کند صاحب مؤید توختن وتوزیدن را بیکجا قائم کردہ توزیدن را مخفف توزیدن گوید وذکر ہمہ معانی بالا کردہ گوید کہ (۹) بمعنی برکشیدن و (۱۰) بمعنی تاخت وتاراج کردن ہم۔ صاحب نوادر ہم باختلاف لفظی معانی این را آوردہ مرادف توزیدن قرار می دہد۔ خان آرزو در سراج بحوالہ جہانگیری گوید کہ از لغات اضداد است کہ بمعنی خواستن وگذاردن وفرو کردن وکشیدن باشد ومی فرماید کہ آنچہ برہان بمعنی

جستن بالضم۔ و دوختن نیز آوردہ این مطلقاً سند ندارد و استعمال نیز گواہ آن نیست و می طرازد
کہ برین قیاس توزیدن و توزد و توخت و توختہ **مؤلف** عرض کند کہ ما بلغت بتوخت کہ بجای خود
گذشت صراحت ماخذ و معانی و حقیقت این کردہ ایم ضرورت ندارد کہ درینجا اعادۂ آن کنیم
الف ماضی مطلق این و (ج) اسم مفعول و (د) حاصل بالمصدرش تسامح صاحب بحر است
کہ این را کامل التصریف گفت و مضارع توزیدن را متعلق باین فرمود و حقیقت این است کہ
این سالم التصریف است کہ غیر ماضی و مستقبل و اسم مفعولش نیاید و مضارع ندارد برخلاف توزیدن
کہ کامل التصریف باشد و بجایش می آید (اردو) (الف) ماضی مطلق (اب کا) اور (ب) دیکھو
بتوخت جس پر اُس کے تمام معنون کا بیان ہے اور ج اسم مفعول ب اور د حاصل بالمصدر

تود بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی
و سروری بر وزن سود (۱) بمعنی ہمان توت کہ
گذشت و (۲) با ثانی مجہول بمعنی تودہ و بالائی ہم
ریختہ صاحب ناصری بذیل توت ذکر این کردہ
(ناصر خسرو ؒ) بفعل و قول زبان یک نہاد باش
و مباش ہمچو بدل خلاف زبان چون پشیز روانہ
ہمچو مباش مادح خویش و مگوی خیرہ مرا ہم کہ من ترنج
لطیف و خوشم تو بی مزہ تودہ ہم (مولوی معنوی ؒ)
آسمان نسبت بعرش آمد فرود ہم ورنہ بس عالی است
پیش خاک تودہ ہم خان آرزو در سراج گوید کہ معنی
اول مبدل توت چنانکہ زرتشت و زردشت
و بمعنی دوم مخفف تودہ **مؤلف** عرض کند کہ اتفاق
داریم باو (اردو) (۱) دیکھو توت (۲) تودہ
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ انبار۔ ڈھیر۔ اٹکم

تودارہی اصطلاح۔ بقول بحر و وارستہ بمعنی
درون داری کہ آن ذخیرہ و در دل داشتن است
(سعید اشرف ؒ) ہمہ صندوق ہای حلقہ در گوش
ہم ز تو داری چو رندان شد بپوش ہم تو آرد تا سخن گوش

توبمعنی داخل و درون بجای خودش گذشت
درینجا ترکیب آن بالفظ دارمی است که
حاصل بالمصدر داریدن باشد پس بمعنی
حاصل بالمصدر تو داشتن است (اردو)
دل مین کسی بات کے رکہنے کا حاصل بالمصدر

تودان وکارت مثل۔ صاحبان ذخیرۂ
الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از معنی
ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که فارسیان
استعمال این بجو کسی کنند که کارش پسند طبع شما باشد
مثلاً می گویند "آقا هر چه بکنی مقبول طبع ما نیست
می دانیم که خیلی خطرناک است تودان وکارت
" یعنی ذمه دار کار خود تو باشی (اردو) آپ
جانین اور آپ کا کام " یعنی آپ کے کام کے
آپ ذمہ دار ہین ہماری سمجھہ مین کچھہ نہین آتا
کہ آپ کیا کر رہے ہین۔

تودرتہ بقول روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ
ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی اندرون صاحب
رہنما گوید کہ بمعنی درجہ بدرجہ۔ صاحب بول چال
بحوالۂ معاصرین عجم می نگارد که پیچ در پیچ و درہم
مؤلف عرض کند که این اختلاف در تعریف
نتیجۂ آن است که یکی هم ازین هر سه قوت
تعریف ندارد و این مرادف تہ بتہ باشد
یعنی تہ در تہ چنانکه گویند "این قماش
را تودرتو دیدم" یا تودرتو دفترها را
دارد (اردو) تہہ بہ تہہ۔ دیکھو
پشتاپشت۔

توده بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی و سراج بثانی مجهول و رای قرشت
مفتوح بروزن موصده پرنده باشد بزرگ جثه که آن را شکار کنند و گوشت لذیذی دارد
و بعربی حباری گویند (حکیم اسدی ع) دهان یوز تازه بر آهو بره وکمین ساخته چرغ
بر توده ره صاحب سروری گوید که این را چال هم گویند صاحب ناصری گوید که بهو بره

مشہور است صاحب محیط می فرماید کہ بلغت مغربی لقلقہ الاوجاع را گویند و ہم او بلغات
الاوجاع گوید کہ بیونانی قاقالیا و اہل مغرب توجیرہ گویند و آن لقلقہ معروف است تحقیق آنست
کہ این از مقصد ما خارج است و ہم او بہ رجا را گوید کہ بفارسی ہوبرہ و شوآت و شوا و شبت
و شتوال و بترکی توغدری و بہندی چرز نامند و آن طائفہ ایست صحرائی بزرگ گردن بجائی
رنگ و منقار آن اندک طویل و پایہای آن دراز این را اہل یونان ططوفس نامند ماکولہ
گرم و خشک در آخر سوم بارد مزاجان را نافع و منافع دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ
لغت فارسی نیست ولیکن فارسیان استعمال این می کنند (اردو) چرز ایک پرند
کا نام جس کا متعارف نام ہندی ہمیں معلوم نہ ہو سکا صاحب محیط نے اس کا نام چرز گویند کہا ہے

توذری بقول برہان و جامع بفتح اول چو سوسری (۱) تخم گیاہیست کہ بعربی شفہ حیرہ
اصفہانی قدامہ و کرمانی مادر دخت گویند و (۲) سماق معروف صاحب سروری ہم
معنی اول قانع صاحب ناصری بذکر معنی اول گوید کہ معرب آن تودریج است صاحب محیط
بر تودری [illegible] باید کہ معرب آن توذری بذال معجمہ و آن را تودریج بزیادتی جیم گویند و بعربی
بذر الخم خم و بزر الہوہ و قصیصہ و بشیرازی نذری و باصفہانی قدوسہ و بکرمانی مادر دخت
و بتبریزی ورینہ و بیونانی ارومیمن و بلاطینی شسدلہ و بسریانی طوطرقیع و بہندی اسہوکا
و بہندی [illegible] نامند و آن تخم نباتی است کہ برگ آن دراز و بی ساق مثل برگ چہ گرم
در دوم و تر در اول و ہمہ اقسام در افعال قریب بہم و مشہی و محرک باہ و مولد منی و مشحم
و مقوی دماغ و مسمن و ملطف و نافع سرفہ و عرق النسا و منافع بی شمار دارد (الخ) مؤلف عرض

عرض کند کہ این بقول محیط اسم فارسی زبان متحقق و او برین اسم ذکر بمعنی دوم نکرده و ما ذکر
سماق بر تتری کرده ایم (اردو) (۱) دوری۔ ایک دوا کا نام ہے۔ مؤنث۔ دیکھو سماق
(۲) دیکھو تتری۔

تودریون بقول برہان بروزن روزافزون (بانون) بیونانی بیخ گیاہیست کہ آن را دورس گویند و تخم آن را شوکران خوانند اگر شاخ و برگ گیاہ آن را بکوبند و آب آن را بگیرند و بر پستان دختران بمالند نگذارد کہ از آن بزرگتر شود و آنرا بیخ کوہی نیز گویند صاحب ناصری ہم ذکر این کرده صاحب محیط حوالہ شوکران دہد مؤلف عرض کند بر شوکران ہرچہ نوشتہ ایم بالتفصیل بہ بابلیقون کرده ایم اگرچہ این لغت یونانی است ولیکن فارسیان استعمال این کرده اند (اردو) دیکھو بابلیقون

تودستی اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان ذاتی بمعنی مدد و یاری است مؤلف عرض کند کہ دیگر محققین صاحب زبان ازین ساکت ولیکن معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) مدد۔ یاری۔ مؤنث

تودوده بقول برہان و جامع و ناصری بضم اول و ثالث و سکون ثانی مجہول و واو و ہای کہ رابع و خامس باشد بمعنی جفت است کہ و برابر و طاق باشد و عرب زوج گویند و بجای دال ابجد رای قرشت ہم آمده صاحب رشیدی بذکر این گوید کہ تروده ہم بہمین معنی گذشت و در نسخہ سروری تورده ہم می آید۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ جمیع اہل لغت بی تحقیق نوشتہ اند چنانکہ در لفظ تروده گذشت مؤلف عرض کند کہ در تروده ہیچ ذکر این نکرد البتہ بر تروده (بہر دو واو) بحوالہ لسان الشعرا ذکر این معنی کرده لغات دیگر را تصحیف گوید و توروده را صحیح داند و بحوالہ شرف نامہ توروده را ما عرض کنیم کہ باعتماد جامع و ناصری کہ صاحبان زبان و محقق زبان خود اند

این را اصل دانیم و توروه را که به رای مہملہ عوض وال می آید بیدل این چنانکه باد و آن و باردان و ترو و مخفف آن۔ خان آرزو و اما خیال خود بہ تصحیف لغات رجوع می کند و تبدیل و حذف را پیش نگاه ندارد و قیاس را دخل نمی دہد و از تحقیق صاحبان زبان کار نمی گیرد۔ شایان آوردن (اردو) جفت۔ طاق کا مقابل۔ مذکر۔

تودہ | بقول ہان جامع و سروری و ناصری بر وزن سودہ تل و پشتہ خاکستر و خرمن غلہ و امثال آن و ہر چیز کہ بالای ہم ریزند (سعدی شیرازی ۔۔) یکی غلہ مرداد مہ تودہ کرد ز تیمار آن خاطر آسودہ کرد۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ بواو مجہول تل و پشتہ مطلق و اینکہ در ہندوستان بمعنی آماج کہ خاکی جمع کردہ بوضع مخصوص سازند و مشق تیر اندازی بران سازند فارسی اہل ہندوستان است و در اشعار استادان و کلام زباندانان بدین معنی دیدہ نشد۔ صاحب فدائی کہ از معاصرین علمای عجم است می گوید کہ پشتہ ہای ریگ و تل ہای سنگریزہ و مانند این ہا و اگر دانہ ہای خوردنی باشد ہمچون گندم و جو کپہ و خرمن ہم می گویند مؤلف عرض کند کہ استعمال این بمعنی عام است ولیکن مخصوص بخاک اکثر دیدہ شد و برای غیر خاک ہم مستعمل (ظہوری ۔۔) با شکم تودہ نسرین دہم صبح بہار آہم و سنبلہ ریحان دل شب ہا (اردو) تودہ۔ مذکر۔ دیکھو تود کے دوسرے معنے۔

تودہای خاک | اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان (۱) کنایہ از طبقات زمین و (۲) ہفت اقلیم و (۳) قالب آدمی زاد۔ صاحب مؤید ذکر معنی اول و دوم بحوالۂ قنیہ کردہ نسبت معنی سوم می نویسد کہ اول قالب بشر ہم تواند مؤلف عرض کند کہ محققین بالا معنی سوم را شک نیست کہ

از مؤید گرفته اند اگرچه در کنایهٔ جدید هر شاعر
را اختیار است که معنوی قائم کند ولیکن
لطافت و شباهت شرط است ما و معنی سوم
واحد را صحیح ندانیم و لطافت هم ندارد و بلحاظ الفاظ
اصطلاح کنایه باشد از اجسام انسانی (اردو)
(۱) زمین کے طبقات۔ مذکر (۲) ہفت اقلیم
مؤنث (۳) انسانی اجسام۔ مذکر۔

تودۂ کافور اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات
بہار (۱) کنایہ از انبار برف و (۲) تن و (۳)
سرین سفید۔ صاحب مؤید گوید کہ (۴) انبار
کافور و ثبت بمعنی دوم پیش گفتہ مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو)
(۱) برف کا تودہ۔ مذکر (۲) تن۔ مذکر
(۳) گورا سرین۔ مذکر (۴) کافور کا تودہ مذکر

تودہ کردن استعمال۔ بقول ظہوری
جمع کردن بشکل تودہ مؤلف عرض
کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؏)
بازدہ تاب طرّہ پر تاب را تودہ کن
تاب جہان دل بی تاب را مخفی مباد کہ در سند
بالا استعمال مصدر کندن آمدہ کہ بجایش
می آید (اردو) تودہ کرنا۔ جمع کرنا
انبار لگانا۔

تور بقول برہان بضم اول بر وزن شور (۱) گیاہی باشد ترش مزہ کہ آن را در آشہا
کنند و (۲) نام پسر بزرگ فریدون است کہ تورج باشد و این نام در مؤید الفضلا بالراء
فارسی ہم آمدہ و (۳) ولایت توران را نیز گویند و (۴) بمعنی دلاور و پہلوان و بہادر
و (۵) ترکی کہ نقیض تاجیک است و (۶) بمعنی تفحص و تجسس نمودن و (۷) وحشت و
رمیدن و (۸) ترلیدن یعنی بطرفی رفتن و دور شدن و (۹) معشوق و مطلوب ہر کسی
و (۱۰) نام دختر ایرج کہ زن منوچہر بود و (۱۱) ضیافت و مہمانی و (۱۲) اندک و قلیل

وبفتح اوّل و دوم (۱۳) تبر تیز مشکنی چه در فارسی با بواو و بر عکس آن تبدیل می یابد (امیر خسرو
سلہ) من پیاده هیچگه نارفته از اقبال شاه ٭ نامده زیر قدم هرگز و توره و کزم ٭ (فردوسی
سلہ) تو گاهی بنیره کشتی گاه پور ٭ بیاهه تراز رزم ایران و توره ٭ (حکیم قطران سلہ) هیچ توری
را نفرماید فلک پیکار توره ٭ در نفرماید بچون اندر شود مستور توره ٭ (فرهنگ منظوم سلہ) مرغ شکار
سبزه زار و توره از جوی ٭ متمرشمس است چون مستور مجوی ٭ صاحب جهانگیری بذکر معنی اوّل
نسبت معنی دوم گوید که مملکت توران از همین و ذکر معنی سوم و چهارم و ششم کرده نسبت
معنی هفتم و هشتم گوید که توریدن است و (۱۴) بمعنی رم صاحب جامع باتفاق کل معانی بیان کرده بر ثانی
گوید که بمعنی اوّل تیرتشه هم گویند و نسبت معنی هفتم و هشتم مقصودش از رم است و دوری
و معنی سیزدهم را ترک کرده صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل تا چهارم نسبت معنی ششم گوید که
صحیح یوز است بتحتانی اوّل و زای هوّز و آخر همه ذکر معنی هفتم کرده دیگر معانی را گذاشته
صاحب سروری جائی ذکر معنی اوّل و سوم و چهارم و هفتم و نهم کند و در معنی یازدهم مهمانان
را مهمان گوید و بجای دیگر معنی (۱۵) مرادف تار گوید که در حقیقت مبدّل است چنانکه تاغ و توغ
صاحب ناصری بمعنی دوم و سوم و چهارم قائع و نسبت معنی دوم گوید که پسر جمشید را هم توره
می گفتند و بجای معنی هفتم اسب نارام نوشته خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل تا چهارم
کرده معنی ششم را تصحیف گوید و ذکر معنی هفتم کرده می فرماید که توریدن مصدر این و معنی
نهم و دهم و یازدهم را خبط می داند. صاحب سواد السبیل این را بفتح اوّل گوید که معرب است
و در فارسی همین لغت بضم اوّل و (۱۶) بمعنی آفتاب بهجی. صاحب روز نامه بحواله مستدرکات

ناصر الدین شاہ قاچار می فرماید کہ (۱۷) بمعنی نقاب مشبک کہ زنان بر رو اندازند و صاحب
رہنما می فرماید کہ (۱۸) دامی مشبک کہ بوسیلہ آن شکار ماہی کنند و بجای دیگر می طرازد کہ (۱۹)
برج قلعہ را گویند۔ صاحب بول چال بحوالۂ معاصرین عجم بر جال جال قانع۔ مؤلف عرض کند کہ
اسم جامد فارسی زبان است و اسم مصدر توریدن کہ می آید صاحب محیط می فرماید کہ ہمان
آرہبر است و ہرچہ بہ آرہبر نوشتہ ما نقلش بر بارسطایون کردہ ایم و بمعنی دوم عکس جا دارد
نظر بر پیشی تحقیق اینہا لقب دادہ باشند و بمعنی سوم مخفف توران و بمعنی پانزدہم مبدل تار و آنچہ
خان آرزو نسبت معنی ہفتم تا یازدہم ضبط نوشتہ ضبط او می نماید کہ قول صاحب جامع کہ محقق زبان
خود است با برہان معتبر تر از وست و آنچہ نسبت معنی ششم تصحیف گفتہ عادت اوست
و ما این را ہم باعتماد صاحب جامع صحیح دانیم۔ اسم جامد است آنچہ صاحب سوار السبیل معنی
شانزدہم را بحوالۂ فارسی زبان قائم کردہ برای آن سندی باید کہ فارسیان این را ترک کردہ اند
و معاصرین عجم ہم زبان ندارند معنی ہفدہم تا نوزدہم محاورۂ معاصرین عجم می نماید آن را ہم اسم جامد
دانیم۔ صاحب فرہنگ بشرح (چارمی فقرۂ نامۂ شت وخشور منوچہر) می فرماید کہ نام پسر فریدون کہ
کہ ایرج سومی برادر خود را کشت (اردو) (۱) دیکھو بارسطایون (۲) فریدون کے بڑے
لڑکے اور بقول جمشید کے لڑکے کا نام یا لقب تور تھا۔ مذکر (۳) توران ایک مشہور ولایت
مؤنث (۴) دلاور۔ شجیع (۵) ترک۔ مذکر (۶) تجسس۔ مذکر۔ تلاش۔ مؤنث (۷) جست
مؤنث (۸) دوری۔ مؤنث (۹) معشوق۔ مذکر (۱۰) ایرج کی لڑکی کا نام تور تھا۔ مؤنث
(۱۱) مہمان۔ مہمانی۔ مؤنث (۱۲) قلیل۔ تھوڑا (۱۳) دیکھو تبر۔ مذکر (۱۴) دیکھو برہم (۱۵)

دیکھو تارہ یعنی تاریک (۱۶) برجی آفتاب۔ مذکر (۱۷) جال کا نقاب جو ولایتی عورتیں منہ پر ڈالتی ہیں۔ مذکر و مؤنث (۱۸) مچھلی پکڑنے کا جالا۔ مذکر (۱۹) برج قلعہ۔ مذکر۔

تورا بقول برہان و اننداضم اوّل و ثانی مجہول بر وزن غورا بلغت زند و پازند گاو را گویند کہ بعربی بقر خوانند **مؤلف** عرض کند کہ فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) گائے۔ مؤنث۔

توران بقول برہان و جہانگیری و رشیدی و جامع و سروری نام ولایتی است بر آن طرف آب آمو یعنی ماوراء النہر و چون این ملک را فریدون به تور پسر بزرگ خود دادہ بود به توران موسوم شد **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است الف و نون نسبت با تور مرکب شد (اردو) توران ایک مملکت کا نام ہے جو تور بن فریدون سے منسوب ہے۔ مذکر۔

تورانچہ اصطلاح۔ بقول ناصری و انند نام شہری از بلاد تترستان و او را بہ تعریف تورانچہ می گفتہ اند یعنی توران کوچک **مؤلف** عرض کند کہ قرین قیاس است از قبیل خوانچہ (اردو) تورانچہ بلاد تترستان سے ایک شہر کا نام ہے۔ مذکر۔

توران دخت اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و جہانگیری و سراج نام دختر پرویز است او یکسال و چہار ماہ پادشاہی کرد گویند حضرت رسالت پناہ صلوات اللہ علیہ در شان او فرمودہ (لن یفلح قوم استندوا امرہم الی امراۃ) صاحب رشیدی گوید کہ بعضی گفتہ اند نام او پوران دخت است بہ بای تازی **مؤلف** عرض کند کہ اشارۂ این بہ پوران گذشت و بہ (پوران دخت۔ بہ بای فارسی اوّل) ہم و ما ہم در آنجا ذکر ماخذ کردہ ایم (اردو) دیکھو پوران دخت۔ مؤنث۔

توران شاہ بقول انند بحوالۂ غیاث نام وزیر. **مؤلف** عرض کند کہ ترک این بربیان تفوق داشت نمی دانیم وزیر کہ بود (اردو) توران شاہ ایک وزیر کا نام ہے جس کی سرگذشت کا حال صاحبان غیاث اللغات اور فرہنگ آنند راج سے بالمشافہہ دریافت کرنا چاہیئے۔

تورانہ بقول ناصری و رشیدی بمعنی معشوق (مولوی جامی رہ) روزی نہ نہاد ایزد کسی در عمر چنین چیزی بہ معشوقہ وامق را تورانہ این را ۔ صاحب سروری گوید کہ مرادف تورکہ بہ ہمین معنی گذشت۔ خان آرزو در سراج از قیاس کار می گیرد کہ ہمین اصل می نماید و تور کہ گذشت مخفف این **مؤلف** عرض کند کہ اگر از قیاس کار گیریم می توانیم گفت کہ تورانہ بمعنی حقیقی مثل ولا و رو تشبیہ معشوق را نام کردند و تور مخفف این (اردو) معشوق۔ مذکر۔

توزیہ اصطلاح۔ بقول برہان و جامع بضم اول و سکون ثانی و ثالث و فوقانی مکسور بتحتانی و زای منقطہ دار زدہ۔ نفقہ کردن مال را بہ آسانی در امور حسنہ جمیلہ و آن را بعربی کفاف خوانند. خان آرزو در سراج نقلش بر داشتہ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حاصل بالمصدر باشد کہ کفاف در عربی زبان بقول منتخب روزی بہ روزگذار و ہر چہ کفایت شود و مستغنی سازد از طلب پس تعریف محققین بالا درست نیست و ہمین تعریف کفاف کہ در منتخب نوشتہ تعریف این لغت است۔ اسم جامد فارسی زبان دانیم معاصرین عجم بہ زبان ندارند فارسی قدیم باشد و حالا کفاف بہ زبان فارسیان است (اردو) کفاف بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ اندازہ۔ اسقدر معاش جو کفایت کرے۔

تورج بقول برہان بر وزن کوسج نام بزرگ ترین پسران فریدون است کہ تور باشد

وتوران منسوب بہ اوست چنانکہ ایران بہ ایرج۔ صاحب جامع گوید کہ پسر فریدون است وبس صاحب سروری ہمزبانش۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ این در اصل نام پسر بزرگ فریدون است و تورک بہ ہمین معنی گذشت مخفف این مؤلف عرض کند کہ اتفاق کنیم با خان آرزو۔ (اردو) تورج۔ فریدون کے بڑے بیٹے کا نام ہے۔ مذکر۔

تورک بقول برہان و جہانگیری و جامع بروزن کوچک (۱) تخم خرفہ را گویند و گیاہ خرفہ را نیز کہ آن را بعربی لبقلۃ الحمقا خوانند و بروزن بزرگ ہم بہ این معنی آمدہ و (۲) نام یکی از پہلوانان ایران ہم (عسجدی ملہ) اگرچہ خسارات سر کشش بزرگ ہیچ نباشد ور و نفع برگ تورک ہو (فردوسی ملہ) یکی پہلوان بود نامش تورگ ہو دلیر و سرافراز و گرد و سترگ ہو صاحب سروری بمعنی اول قانع۔ خان آرزو در سراج بمعنی اول اکتفا کردہ گوید کہ در کلام عسجدی با بزرگ قافیہ شدہ پس بہ وزن کوچک صحیح نباشد مؤلف عرض کند کہ ہر دو اعراب محتمل این باشد کہ صاحب جامع محقق اہل زبان ہم اتفاق دارد باید ہا صاحب محیط نسبت معنی دوم گوید کہ اسم فارسی خرفہ است و بہ خرفہ ہر چہ نوشتہ ما تخلص بہ بخلہ کردہ ایم (اردو) (۱) خرفہ۔ مذکر۔ دیکھو بخلہ (۲) ایران کے ایک پہلوان کا نام تورک۔

تورگاہ کشتی اصطلاح۔ بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم پردہ ہشتگی کہ از رسن سازند و دران گاہ بندند مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی و محاورۂ جدید است (اردو) گھانس باندھنے کی جال۔ مؤنث۔

تورگ بقول سروری مرادف تورک بہر دو معنی کہ بکاف عربی گذشت و ہر دو اسناد کہ در آنجا نقل شدہ در ینجا ہم منقول۔ صاحب رشیدی بمعنی خرفہ قانع مؤلف عرض کند کہ

معاصرین عجم هم بکاف فارسی صحیح دانند و باعتماد
محققین اهل زبان که قول شان بر لغت گذشته
گذشت ما آن را مبدل این دانیم چنانکه گند و
وگند (اردو) دیکھو تورک ۔

توره ماهی اصطلاح ۔ بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ
ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی دام شبکه دار که برای
ماهی گیری درست می کنند ۔ صاحب بہار عجم
ہمزبانش و صاحب روزنامہ (توره ماهی گیری)
را بہمین معنی آورده مؤلف عرض کند که مرکب
اضافی است و بقول روزنامہ مرکب توصیفی
و ہر دو صحیح باشد و توره ہم بمعنی مطلق پرده شکار
بجای خودش گذشت (اردو) مچھلی پکڑنے
کا جالا ۔ مذکر ۔

(الف) تورنگ الف ۔ بقول ناصری
(ب) تورنگ و برہان و جامع ہمان
تذرو است که او را تیرنگ نیز گویند و خسرو
دشتی ہم خان آرزو در سراج گوید که تترنگ
مخفف آن مرادف چنانکه رشیدی گمان برده
صاحب رشیدی این را بکاف فارسی نقل کرده
تترنگ را مرادف این گوید (منصور شیرازی
ب) شبر و کبک بدور تو جور از شاہین نکرد باز
زباس تو ظلم بر تورنگ ۔ صاحب سروری
ہم نقل این بکاف فارسی کرده و تترنگ که گذشت
ہم بکاف فارسی است صاحب محیط ہم این را
بکاف فارسی آورده اشاره تذرو کند
مؤلف عرض کند که متحقق است که این بکاف
فارسی است باعتماد جامع عرض کنیم که محققینی که
بکاف تازی آورده اند مبدل ب باشد
چنانکه گنبد و گنبد (اردو) دیکھو تترنگ ۔

توروده بقول برہان باواو بر وزن موصده
جفت را گویند که بعربی زوج است ۔ صاحب
رشیدی گوید که توده به دال مهمله عوض رای
مهمله ہم بہمین معنی گذشت صاحب سروری
بحوالہ شرف نامہ ذکر این کرده مؤلف عرض

کنند که متحقق نشد که ازین هر دو اصل کدام است یکی مبدل دیگری است تبدیل دال به رای مهمله آمده چنانکه بادوان و باروان و برعکس این تا بحال بنظر ما نرسید و ازین می توان قیاس کرد که تودده اصل است و این مبدل آن والله اعلم بحقیقة الحال (اردو) دیکھو تودده

توره بقول برہان و جامع بضم اوّل و ثانی مجہول بر وزن غوره (۱) جانوریست که او را اشغال گویند و (۲) شکاوه آہنی که بر دست و پای ستور گذارند و بترکی قاعده و قانون و روش باشد و نام شهریست که چنگیز خان از خود وضع کرده بود و بہندی کم را گویند که مقابل بسیار است و (۳) بفتح اوّل عزیز و گرامی۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی بر معنی اوّل قانع۔ صاحب سروری بذکر معنی اوّل نسبت معنی سوم می فرماید که در نسخه میرزا فرزند عزیز را گویند صاحب ناصری برای معنی اوّل از قطران سند آورده از دیگر معانی ساکت (ع) تنها من و یک شهر پر از خصم و تو با من چو شیری و یکی دشت پر از روبه و توره ؎ خان آرزو در سراج ذکر معنی اوّل و دوم و سوم کرده۔ بہار بترک جمله معانی بالا این را بمعنی (۴) زره آورده می فرماید که ظاہر تحریف می نماید و ہمانا زره صحیح است (نثر طاہر وحید ابادی در احوال میرزا داؤد) دیده شاہد معنی از امداد مداد خامه اش سرمه سلیمانی کشیده و صفحه از آثار اشعار دلپذیرش توره داؤدی پوشیده ؎ صاحب بول چال بحواله معاصرین عجم بالفتح بمعنی (۵) برج قلعه گوید۔ صاحب محیط گوید که شغال را نام است و بر شغال ہرچه نوشته ذکرش به تشتین کرده ایم۔ مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی قدیم است بہمه معانی (اردو) (۱) شغال۔ مذکر۔ دیکھو تشتین (۲) وه آہنی زنجیر جس سے چارپایوں کو مقام پر پابند کرتے ہیں۔ مؤنث (۳) عزیز یا عزیز القدر (۴) زره۔ مؤنث

دیکھو بدن کے دوسرے معنے (۵) برج قلعہ. مذکر۔

توری بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار فرقہ را نام است کہ دائماً طرفدار اختیارات شاہی است مقابل جمہوریت پسند مؤلف عرض کند کہ این را اسم جامد محاورۂ جدید دانیم (اردو) وہ جماعت جو حکومت خود اختیاری اور اقتدارات شاہی کی طرفدار ہو۔

توریان بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی آب بند کہ جاری نباشد۔ مؤلف عرض کند کہ محاورۂ معاصرین عجم است (اردو) بند پانی۔ مذکر۔

توریان جای اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار جائی کہ آب او استادہ باشد۔ صاحب بول چال گوید کہ بند آب را نام است کہ بواسطۂ آن آب روان استادہ شود مؤلف عرض کند کہ محاورۂ معاصرین عجم باشد (اردو) بند۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ پشتہ۔ مینڈہ۔ دیکھو بند کے گیارھوین معنے۔

توریدن بقول برہان بر وزن شوریدن بمعنی (۱) رمیدن و (۲) دور شدن و بیکسو رفتن و (۳) شرمندہ شدن در حضور خصم۔ صاحب جہانگیری معنی سوم را ترک کردہ می فرماید کہ تولیدن ہم بہمین معنی می آید صاحب جامع می فرماید کہ رمیدن و تولیدن و شرمندہ شدن پیش خصم خیال ما این است غلطی الا رمیدن را رمیدن نوشت صاحب رشیدی بر تو رہ گوید کہ توریدن مصدر آنست صاحب سروری بہ رمیدن و شرمندہ شدن قانع۔ صاحب بحر بذکر ہر سہ معنی بالا گوید کہ کامل التصریف است و مضارع این تورد صاحب موارد این را مرادف ترمیدن و تولیدن گوید و ذکر ہر سہ معنی بالا کند (میر خسرو ؎)

عاقلان زاحمق فرانجان رم خورند چو اسپ وحشی توز و در معنی دوم زخمرہ صاحب نوادر هم ذکر این کرده و خان آرزو در سراج بذکر این و صراحت معنی اول گوید که توزیدن بمعنی رم و وحشت ازین ماخوذ است مولف عرض کند که لا والله توز اسم مصدر این است فارسیان بر همین اسم بترکیب یای معروف و علامت مصدر مصدری وضع کردند و معنی اول اصل است و دیگر معانی مجاز آن (اردو) (۱) وحشت کرنا (۲) دور ہونا (۳) شرمندہ ہونا۔ نادم ہونا (دشمن کے مقابلہ میں)۔

توز | بقول برہان بضم اول و سکون ثانی و زای ہوز (۱) بمعنی تاخت و تاراج و (۲) نام شہری نزدیک به اهواز که آن شهر در عهد قباد آباد بوده و بعضی گویند شہری بوده نزدیک به کوفه و اکنون خراب است و (۳) جمع کننده و برآورنده و کشنده و حاصل کننده و (۴) بمعنی کشیدن و اندوختن و (۵) دوختن و (۶) جستن و (۷) امر به کشیدن و اندوختن و حاصل کردن و (۸) پوست درختی است که بر کمان و زین اسپ و امثال اینها پیچند۔ صاحب جامع بذکر معنی اول و دوم گوید که بچهار معنی توزیدن و تاختن کما مر و اسم فاعل و امر از معانی توزیدن و بذکر معنی هشتم گوید که به این معنی با زای فارسی و با فتح زای ہوز نیز آمده۔ صاحب جہانگیری به معنی اول و دوم قانع و صاحب رشیدی گوید که بواو مجہول امر به کشیدن و گذارنده و امر به گذاردن و بواو معروف شہریست به پارس و در قاموس توج و توز هر دو به تشدید واو بروزن بقم۔ صاحب سروری می فرماید که بمعنی اندوزنده و کشنده و گذارنده و اداکننده و بمعنی امر اندوختن و کشیدن و اداکردن و گذاردن و بذکر معنی دوم و هفتم هم کند۔ صاحب ناصری بذکر معنی دوم و هشتم می طرازد که بمعنی کشیدن و اندوختن و امر است نسبت معنی هشتم می فرماید

درختی است که چون پوست آن باز کنند تو تو باشد و در بین معنی با بہاران ہم مشتق و می فرماید که
بمعنی جستن و اندوختن هم آمده بہار نقل نگارش ـ خان آرزو در سراج بذکر معنی دوم می نگارد که
امر از توختن و اسم فاعل از جمیع معانی هم بذکر معنی اول ارشاد می کند که مشتق از توزیدن بمعنی
تاراج کردن و در آخر هم ذکر معنی ششم هم فرموده مؤلف عرض کند که پریشان بیانی
محققین بالادلیل است برین که قوت معترفه ندارند و از قواعد زبان بی خبر اند و فرق در
و اسم مصدر نمی کنند حق آنست که (۱) اسم مصدر توزیدن شامل همه معانیش که می آید (۲)
امر حاضرش و اصلاً بمعنی اسم فاعل نیست که این معنی بدون ترکیب با اسمی حاصل نمی شود و بجا است
ترکیب اسم فاعل ترکیبی است که در مجرد توز این معنی نباشد و (۳) نام شهر و (۴) پوست درختی
صاحب انند این را بمعنی دوم و ششم لغت عرب گوید این است حقیقت این لفظ که پریشان نگاری
برهان و جامع و جهانگیری و ناصری و سراج معترفه را در پریشانی انداخت ـ و این پریشان چه سرا
کامل معانی توزیدن بجایش می آید و در بجا همین قدر کافی است ـ صاحب [illegible] گوید که در
خور مسطور گردد و به تخوزی فرماید که این را بفارسی توز نامند تخمین شاید در [illegible] هم کنند
در اول درخت آن بزرگ تر گرم و خشک در سوم طبع آن در مراهم جالیه می افتد و بنا فیه بسیار
دارد الخ) (حکیم سوزنی [illegible]) بر و شاه جهان باشی تو فیروز که آنجا اشک [illegible] (امیر
خسرو [illegible]) تیر بالاش چو کمان شد که توز [illegible] کمان کہن بر آمد توز ها (اردو) (۱) توزیدن کا اسم
مصدر جس سے یہ مصدر بنا (۲) اسی توزیدن کا امر حاضر شامل اس کے تمام معنوں پر (۳)
ایک شہر کا نام جو کیقباد کے عہد میں آباد تھا نگر (۴) ایک قسم کے درخت کا پوست جس کو

توز اور توز کہتے ہیں اور انگریزی میں بھی اس کا بیان گذرا ہے۔

توزہ | بقول برہان بمعنی پوست درختی که آن را بر زین اسپ و کمان و مثل آن پوشند صاحب جامع ہمزبانش مؤلف عرض کند که ما بر توز اشارۂ این کرده ایم توز لغت عرب است و درینجا صراحت مزید کنیم که بقول منتخب نام درختی که پوست آن را بر کمان پیچند و بالای آن روغن دہند فارسیان بزیادت ہای نسبت برو بمعنی پوست آن استعمال کردند و آنچه توزہ بمعنی پوست گذشت محقق این است بحذف ہای ہوّز (اردو) دیکھو توز کے چوتھے معنے اور انگریزی۔

توزی | بقول برہان و جامع بائی مجہول بر وزن روزی (۱) قبا و جامۂ تابستانی بسیار نازک را گویند که آن را از کتان بافند و (۲) منسوب به توز را نیز گویند و (۳) بمعنی کشتی و جراب هم و (۴) بمعنی حاصل کنی و جمع نمائی چنانکه روزی بمعنی ادا کنی۔ صاحب جہانگیری بذکر معنی اوّل و دوم و سوم قانع (حکیم سنائی) بند بندم همه بگشاد چو توزی از ماه ؎ تا تو بنمای که خورشید بیستی قصبی ؎ (خواجه عبید زاکانی) هر که بر درگاه او کرد التجا بست از حصن مہرالنبی است از برج دریا هر که در توزی نشست ؎ و نسبت معنی دوم گوید جامه منسوب به توز است صاحب سروری ذکر همه معانی کرده نسبت معنی دوم با جہانگیری متفق صاحب ناصری می طرازد که بمعنی منسوب به توز است و بافته از جنس کتان در انجا می بافند خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل می فرماید که این جامه منسوب بشهر توز است و بمعنی کشتی هم و نسبت تعمیم معنی اوّل گوید که ظاهرا درست نباشد مؤلف عرض کند که نسبت معنی اوّل اتفاق داریم با ناصری و معنی دوم موافق

قیاس و بمعنی سوم اسم جامد دانیم و معنی چہارم
لغو است کہ مشتقات مصدر توژیدن را بیان
کردن فضولی است (اردو) (۱) ایک کپڑا
جو شہر توژین تیار ہوتا ہے جس کو فارسیوں نے
توژی کہا ہے۔ مذکر (۲) منسوب بہ توژ (۳)
(۴) کشتی۔ مؤنث۔

(الف) توژید | (الف) بقول برہان
(ب) توژیدن | بروزن کوشید ماضی

توژیدن و (ب) بقولش بروزن کوشیدن بمعنی
(۱) تاختن و تاراج کردن و (۲) اندوختن
و جمع نمودن و حاصل کردن و (۳) گذاردن
و ادا نمودن۔ صاحب سروری ذکر الف کردہ
و ہم او بر ب با ذکر معنی دوم و سوم کند
صاحب جامع بذیل توژ اشارۂ این کردہ۔
صاحب بحر بذکر معنی اول گوید کہ بمعنی توختن
(کامل التصریف) ہر مضارع این توزد صاحب [illegible]
بذکر ہر سہ معانی بالا گوید کہ بمعنی (۴) برگشتن کینہ و انتقام
گرفتن و (۵) فروبردن و (۶) خواستن و (۷) جستن و
(۸) دوختن و (۹) کشیدن است و صراحت کند
کہ بہمہ معانی مرادف توختن۔ مؤلف عرض کند کہ مصدر مستقل
ماخذ و بیان کامل این بر (توختن) گذشت نگرش
لا حاصل (اردو) دیکھو توختن اور توختن)

توژہ | بقول برہان بازای فارسی بمعنی آخر توز و آن پوست درختی است صاحبان جہانگیری
و رشیدی و اننند و مؤید ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ صراحت کامل ہم در اینجا
کردہ ایم این مبدل آنست یا آن مبدل این چنانکہ آزیر و آژیر و ژند و زند (اردو) دیکھو توز۔

توژی | بقول برہان بازای فارسی بروزن روزی آنست کہ اطفال ہرکدام چیزی بیاورند
و طعام بپزند و یکدیگر را ضیافت کنند و آن را بعربی توریع خوانند صاحب سروری گوید
کہ توشتی بہ شین عوض زای فارسی ہم آمدہ صاحب رشیدی گوید کہ ظاہرا توزیع عربی را فارسیان

چنین خوانده اند خان آرزو در سراج گوید که قیاس رشیدی درست نیست و هرچه صاحب
جهان نوشته اغلب که تحقیق همین باشد و لفظی باشد علیحده از ینجاست که زای آن را
به سین بدل نموده توسی نیز گویند لیکن تبدیل آن به سین دلالت دارد که زای تازی باشد
نه پارسی هذا نهایة ما ینبغی فی هذا المقام مؤلف عرض کند که توزیع بمعنی بخش کردن چیزی
را برای کسی لغت عرب است و صاحب منتخب ذکر این کرده اگر بقول رشیدی این را اصل
دانیم و توزی را مفرس حذف و تبدیل لازم آید و معنیٔ در هردو تعلق خاص هم نیست۔
اتفاق داریم با خان آرزو همین قدر که این اسم جامد فارسی زبان است بمعنی ضیافت
طفلان یکدیگر را و توسی اصل است بهمین جهه عوض زای فارسی و این مبدلش چنانکه باشکنه
و باژگونه (اردو) لڑکوں کی ضیافت اور مہمانی جو وہ باہم کرتے ہیں۔ مؤنث۔

توس بقول ناصری بضم اول (۱) نام پسر نوذر بوده که در دربار شاہنشاہ ایران کاؤس
و کیقباد و کیخسرو اسپہبدی داشتہ (فردوسی ؎) پیاده از اسب فرستاد توس بکوه تا اسپ
بستانم از اشکبوس و صاحب رشیدی می فرماید که نام پهلوان مشهور است و (۲) شهرکه توس
بنا کرده اوست و بنام خود مسمی کرده و طوس معرب آن و متاخرین قطع نظر از تعریب کرده
بهردو معنی طوس گویند بجهت دفع اشتباه و ملاحظهٔ اصل فرس نمی کنند صاحب رہنما بحوالہ
سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار این را بمعنی (۳) جام پر از می کردن آورده صاحب بولیکا
هم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که بمعنی سوم فارسی جدید است بمعنی حاصل بالمصدر یعنی
شراب اندازی بجام (اردو) (۱) نوذر کے بیٹے کا نام توس تھا اور بقول رشیدی (۲)...

پہلوان کا نام۔ مذکر۔ (۳) ایک قصبہ جو توس کا آباد کیا ہوا تھا توس ہی سے موسوم ہے۔ مذکر
(۴) ساغر کی تہ کی شراب ہے۔ مؤنث۔

توسعہ بقول بہار بروزن تذکرہ وسعت وفراخی (والہ ہروی سہ) کردہ یارب دلی از غصہ
کہ خالی کہ چنین بوید رخ توسعہ بستہ است در صحرا ہا۔ مؤلف عرض کند کہ لغت عربست
بقول انند بالفتح وکسر سین وفتح عین مہملہ بمعنی وسعت وفراخی۔ فضولی صاحب بہار کہ این را
در لغات فارسی جا داد ولغت فرس دانست غلطی اوست (اردو) وسعت۔ عربی۔ اسم
مؤنث۔ فراخی۔

توسک بقول ناصری بضم اول بمعنی قناعت وترک حرص است مؤلف عرض کند کہ
لغت عربی نیست و در لغات ترکی ہم یافتہ نمی شود۔ معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند و دیگر
محققین ہم ساکت باعتبار صاحب ناصری کہ محقق زبان خود است این را اسم جامد فارسی قدیم
دانیم ودیگر محققین این را بنون چہارم وکاف نوسنگ گویند کہ بجایش می آید (اردو) قناعت مؤنث

توسکا بقول بول چال بالضم بمعنی جنگل ومجموعہ درخت ہای جنگلی مؤلف عرض کند کہ بر زبان
معاصرین عجم فارسی جدید است (اردو) جھاڑی۔ مؤنث جنگلی درختوں کا مقام۔ مذکر۔

توس کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول رہنما
بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار جام صحت
پر از می کردن مؤلف عرض کند کہ توس بمعنی
خودش گذشت واستعمالش با مصدر کردن
فارسی جدید است۔ اہل ولایت در ضیافت
بعد از فراغ۔ جام خود را می پر کردہ برای صحت
داعی یا خود داعی برای صحت پادشاہ وقت یا
یکی از مدعوان می خورد و باتباع آن ہمہ اہل سفرہ

ہمین حمل کنند (اردو) جام صحت پینا بقول آصفیہ کسی دوست یا عزیز خواہ بادشاہ خواہ مصنف و عالم کی تندرستی کا گلاس پینا۔ آپ فرماتے ہین کہ انگلستان مین دستور ہے کہ اپنے دوستون۔ حاکمون وغیرہ کی صحت و کامیابی کے لیے عام پارٹی کے جلسون مین جام شراب پیتے ہین ہندوستان مین اس کے بجائے جام شربت کا رواج ہوتا چلا ہے۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ یہہ طریقہ دعوتون مین کھانے سے فراغت کے بعد میز ہی پر رائج ہے کسی ایک شخص یا داعی کی تحریک پر جام صحت کھڑے ہوکر پیا جاتا ہے۔

توسن بقول برہان و جامع بفتح اول و سین بی نقطہ بروزن کودن (۱) وحشی و رام نشونده راگویند عموما و (۲) اسپ سرکش و حرون و جہندہ را خصوصا صاحبان جہانگیری و سروری بہ معنی دوم قانع (شیخ نظامی سے) ازین توسن آن کہ باشیم رام ٭ کہ سیلی خورد مرکب بدلجام ٭ چو تازہ فرس بدلجامی کند ٭ خر مصریان را گرامی کند ٭ (خاقانی سے) لگامم بہ دہان افگند ایام ٭ کہ چون ایام بودم تیز و توسن ٭ صاحب رشیدی بذکر معنی دوم می فرماید کہ صحیح بضم تا و واو مجہول است چنانکہ در بطلان الانشا گفتہ صاحب ناصری در اعراب متفق با رشیدی می فرماید کہ در جواہر الحروف بضم اول و واو مجہول و شین معجمہ بمعنی سرکش و چہ توت بوده چہ توش بمعنی قوت است و شاید بکثرت استعمال مہملہ شده در ہر صورت توسن در مردم سرکش نیز استعمال می شود چنانکہ (رابعہ بنت کعب قزداری گفتہ سے) توسنی کردم ندانستم ہمی کز کشیدن سخت تر گردد کمند ٭ خان آرزو در سراج گوید کہ در اصل بمعنی اسپ و اشتر سرکش است و مجازا مطلق سرکش را ہم گفتہ اند نسبت اعراب بحوالہ رشیدی گوید کہ بسبب تخفیف الخ

معلوم نشد یا آنکه محاوره و استعمال گواه اند و تصریح اہل لغت علاوه آن مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است بمعنی دوم و معنی اول مجازش و اختلاف اعراب محاورۂ مقامی است که صاحب جامع بالفتح گوید و صاحب ناصری بالضم و ہر دو از اہل زبانند (اردو) (۱) سرکش (۲) سرکش گھوڑا ۔ مذکر ۔

توسنگ بقول برہان و جامع بضم اول با سین بی نقطه بروزن ہوشنگ بمعنی قناعت است که راضی بودن باشد بر آنچه میسر گردد و ترک حرص نمودن ۔ خان آرزو و سراج گوید که اغلب که بشین معجمه است مرکب از توش بمعنی قوت لایموت و تک که کلمۂ نسبت است چنانکه ہوشنگ که مرکب است از ہوش و نک مؤلف عرض کند که صاحب ناصری ہمین لغت بحذف نون بکاف تازی نوشته که بجایش گذشت عجبی نیست که آن مخفف و مبدل این باشد و جا دارد که بقول خان آرزو اصل این توشنگ به شین معجمه باشد ولیکن در محاورۂ زبان مبدلش به سین مہمله است چنانکه کشتی و کستی (اردو) قناعت ۔ مؤنث ۔ دیکھو توسک ۔

توش بقول برہان با ثانی مجہول بروزن گوش بمعنی (۱) تاب و طاقت و توانائی و قوت و قدرت و (۲) تن و بدن و جثه و ترکیب را نیز گویند و (۳) خوراک بقدر حاجت که قوت لایموت باشد و (۴) مخفف تواش ہم یعنی تو او را و در ترکی امر به فرود آمدن یعنی فرود آی صاحبان جامع و جہانگیری و رشیدی و ناصری و سراج بر ہر سه معنی اول الذکر قانع (حکیم فردوسی ؒ) بیازید پای و بپیچید دست ۔ ہمه تند و زنجیر در ہم گسست ۔ چو بگسست زنجیر بی توش گشت ۔ بیفتاد زان درد و بیہوش گشت ۔ (حکیم اسدی ؒ) بد و گفت تاراج مغزای کار ۔ که اینجا ابود ۔

کمر گردن بیشمار ۂ بہ بالای کاوی پر از خشم و جوش ۂ یکی جانور سر زیبایان بتوش ۂ (حکیم فردوسی ۵)
ہر آن می که خوردم بتو نوش گشت ۂ روان خردمند را توش گشت ۂ صاحب جہانگیری صراحت فرماید
کند که از ہمین است طعامی را که مسافران بر دارند توشہ نامند صاحب سروری بمعنی اوّل و سوم
قانع ۔ وارستہ بمعنی اوّل قناعت فرمودہ بہار ہمہ بالش ۔ صاحب سفرنگ لشرح (پنجاہ و دو و می
فقرۂ نامۂ شت و خشور یاسان) بمعنی دوم قناعت فرمودہ مؤلّف عرض کند کہ اسم جامد است
بمعنی حقیقی دوم و معنی اوّل و سوم مجازش و معنی چہارم موافق قیاس کہ مخفف توانش باشد (اردو)
(۱) طاقت ۔ توانائی ۔ قوّت ۔ قدرت ۔ مؤنّث (۲) جسم ۔ تن ۔ بدن ۔ جثّہ ۔ مذکر (۳) قوت
لایموت ۔ دیکھو اشام ۔ مؤنّث (۴) تواس کو جیسے ''تواس کو بلا لا''

توشک بقول برہان و جامع بروزن موشک (۱) برخوابہ را گویند کہ نہالی باشد و
گویند این لغت بہ این معنی ترکیست و در چند نسخہ برجوانہ نوشتہ ظاہراً تصحیف خوانی شدہ باشد
و در مؤیّد بمعنی (۲) گمر بہ کہ بعربی سنّور خوانند صاحب جہانگیری گوید کہ برخوابہ و بترکی نہالی را نامند
صاحب سروری می فرماید کہ حرکت این معلوم نشد بمعنی برجوانہ کذا فی التحفہ و بمعنی بالش نہالی
ترکی است صاحب رشیدی می فرماید کہ برخوابہ در فارسی زبان ہمین توشک را گویند و توشک
لغت ترکی است آنکہ بمعنی برجوانہ نوشتہ اند تصحیف است صاحب ناصری باتفاق رشیدی
نسبت معنی دوم گوید کہ گربہ را اشک نامند و بہ ترکی سہواً آتشک دانستہ اند ۔ خان آرزو در
سراج بذکر معنی اوّل می فرماید کہ معنی دوم بہ یای تازی است مؤلّف عرض کند کہ در نسخۂ
قلمی و مطبوعۂ مؤیّد ما این را بمعنی دوم نیافتیم بلکہ بذیل ترکی بمعنی اوّل نوشتہ البتہ دیگر نسخہ

قلمی این را بذیل لغات فارسی بمعنی دوم آورده ـ صاحب لغات ترکی این را بمعنی فرش و نہالی نوشتہ بخیال ما معنی دوم تصحیف محض است کہ کاتبین غلط کردہ اند ـ فارسیان این لغت ترکی را بمعنی اوّل استعمال کردہ اند و بمعنی دوم استعمال این یافتہ نشد (اردو) توشک ـ تو شک ـ دیکھو بچھونا ـ

توشکان بقول برہان و جامع و سروری و رشیدی گلخن و آتشدان کرمابہ و حمّام را گویند صاحب جہانگیری ہمی فرماید کہ این را توان ہم نامند ـ صاحب سروری بہ گلخن قائل ـ مؤلف عرض کند کہ اسم جامد مرکب است کہ از توش و کان مرکب شدہ و توش در بینجا بمعنی سوزش می نماید و بمعنی خوراک و کان بکاف عربی بمعنی معدن و بہ کاف فارسی کلمہ ایست کہ افادہ معنی لائق و سزاوار کند پس اگر بکاف عربی گیریم معنی لفظی این معدن غذا و کنایہ از آتشدان و مجازاً مخصوص باگرمابہ حمّام و اگر بکاف فارسی گیریم چنانکہ صاحب مؤید بحوالہ لسان الشعرا و فرہنگ فخری آوردہ بمعنی لائق غذا باشد و کنایہ از آتش دان و مجازاً گرمابہ حمّام عجب از دیگر محققین خصوصاً خان آرزو کہ بہ ترک این از زحمت تحقیق برست (اردو) آتشدان حمّام ـ وہ چولھا جو حمّام میں پانی گرم کرنے کے لئے بنایا جاتا ہے ـ مذکر ـ

توشک خانہ اصطلاح ـ بقول برہان و بحر و انند خانہ باشد کہ اسباب و رخوت توشیلی و ران گذارند مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت خانہ توشک یعنی لفظی این تقاضای آن می کند کہ ما این را بمعنی خوابگاہ گیریم از بسکہ خانہ توشک ہمان است ولیکن فارسیان در محاورہ خود بمجاز بمعنی بالا استعمال کردہ اند (اردو) توشک خانہ بقول آصفیہ ـ اسم مذکر ـ وہ مکان

جہان اوڑھنے بچھانے کے کپڑے رہیں۔ اسباب اور زیور کا تکان یا دفتر جواہرون کے بان ہوتا ہے۔ پارچہ خانہ۔ ملبوس خانہ۔

توشکان بقول انند ہمان توشکان کہ بکاف عربی گذشتہ۔ با اشارۂ این ہم درانجا کردہ ام بصراحت ماخذ (اردو) دیکھو توشکان۔

توشمال بقول بحر با واو معروف خوان سالار و ہم او توشہ مال را ہم بہمین معنی نوشتہ۔ صاحب رشیدی ہم ذکر این کردہ بہار بحوالۂ رشیدی ذکر این فرمودہ گوید کہ رکابدار ہم گویند و در سرکار شاہ۔ توشمال باشی نام است می فرماید کہ از اہل زبان بتحقیق پیوستہ (شاعر ع) از عید توشمال فلک برسماط دہر آورد بہر شکر او نان و دشتری ، (سنجر کاشی ع) بر سفرہ کشید توشمالش ، خوانی کہ بگنج ہفت خوان است ، وارستہ ہم این را آوردہ۔ خان آرزو در سراج ذکر این بلا صراحت ماخذ کردہ۔ مؤلف عرض کند کہ مخفف توشہ مال است اسم فاعل ترکیبی۔ توشہ بمعنی اوست کہ می آید و مال امر حاضر مالیدن و مجموعۂ این مرکب کنایہ باشد از خوان سالار کہ انتظام دستارخوان شاہان و امرا متعلق بدو باشد (اردو) خانساماں۔ بقول آصفیہ۔ صاحب لوگون کو کھانا کھلانے والا مہتمم باورچی خانہ بھی کہتے ہین۔

توش و بوش اصطلاح۔ بقول بحر و مؤید با ہر دو مجہول توانائی و کروفر۔ صاحب مؤید بحوالۂ زفانگویا گوید کہ با توش ہم بہمین معنی۔ می فرماید کہ در اصل این آواز چاوشان است مؤلف عرض کند کہ معنی بیان کردۂ صاحب بحر موافق قیاس معاصرین عجم بزبان ندارند و در کلام فارسیان قدیم نیافتیم واللہ اعلم بالتحقیق الحال محققین صاحب زبان این را ترک کردہ الند واوش بوش بہمین معنی گذشت (اردو)

کرو فرہ دیکھو اوش بوش ۔

توشہ بقول برہان و جامع بروزن گوشہ بمعنی (۱) اندک طعام و قوت لایموت و (۲) طعامی کہ مسافران باخود دارند صاحب ناصری قوت لایموت و طعام مسافران گفتہ بہار گوید و درست گوید کہ مرکب است از توش بمعنی قوت و قدرا لی کہ ہای نسبت بوی واقع شدہ می فرماید کہ بالفاظ کردن و کشیدن مستعمل و بالفظ برداشتن و بردوش و بگیر بستن و بستن و گرفتن کنایہ از تہیۂ سفر کردن **مؤلف** عرض کند کہ مقصودش ہمین باشد کہ معنی دوم اصل است و معنی اول مجاز رش کہ توش بمعنی عام گذشتہ و زیادت ہای نسبت بروی معنی خاص پیدا کرد (حکیم زلالی ـہ) جگر بر نوک مژگان خورشہ بندد ہا خاک بر دوشش انجم توشہ بندد ۔ استعمال این با صفا در لغات می آید (اردو) (۱) دیکھو توش کے دوسرے معنی (۲) توشہ ۔ دیکھو ناشتا ۔

توشہ برداشتن استعمال بقول برہان و بحر و رشیدی و (خاتمہ ناصری) کنایہ از مسافر شدن (ظہوری ـہ) سودا زدہ وامق کہ ہنگام سفر و توشہ بہر سودای عذرا برنداشت ۔ صاحب مؤید گوید (توشہ برداشتہ) کردہ بمعنی مسافر شدہ می نویسد **مؤلف** عرض کند کہ توشہ برداشت ماضی مطلق ہمین مصدر است کہ ہای ہوز در آخرش موافق قیاس باشد کہ افادۂ معنی مفعولی کند و از سند ظہوری پیدا است کہ معنی لفظی این توشۂ سفر باخود گرفتن است و معنی اول الذکر کنایہ باشد کہ ہر کہ توشہ باخود گیرد گویا تہیۂ سفر کند کہ توشہ مخصوص است باسفر ۔ (اردو) مسافر ہونا ۔ آمادہ سفر ہونا ۔ توشہ ساتھ لینا ۔

توشہ بردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی توشۂ سفر باخود گرفتن است (نظامی گنجوی ـہ) توشہ نہ دو من بہر کہ عمارت کم است ۔ آب خوشتر کہ سبو بی نم است ۔ (اردو) توشہ

ساتھ لینا۔ توشہ باندھنا۔

توشہ بر دوش کسی بندیدن استعمال۔ زلالی خوانساری استعمال این بمعنی آمادہ سفر کردن کسی را آوردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ع) جگر از اشک مژگان خوشہ بندد ہا۔ فلک بر دوش انجم توشہ بندد ہا مخفی مبادکہ بستن و بندیدن مرادف یکدیگر کہ بجایش گذشت (اردو) آمادہ سفر کرنا۔

توشہ بر کمر بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی تہیۂ سفر کردن است (وحید قزوینی ع) بر کمر از ترک جہان توشہ بست ہا در صف مردان مجرد نشست ہا مؤلف عرض کند کہ آمادہ سفر شدن باشد و بمعنی تہیۂ سفر ہم کہ ہر دو قریب یکدیگر است (اردو) آمادہ سفر ہونا۔ تہیۂ سفر کرنا۔

توشہ برگرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف (توشہ برداشتن) است کہ گذشت (حسن غزنوی ع) گوی امید ز چوگان فلک بربایند ہا توشۂ عمر ز دوران جہان برگیرند ہا مخفی مبادکہ در سند بالا استعمال مصدر گیردن است کہ بجایش می آید (اردو) دیکھو توشہ برداشتن۔

توشہ بر میان بستن استعمال۔ صاحب آصفی این را مرادف (توشہ بر کمر بستن) گفتہ کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ درست است کہ میان و کمر مرادف یکدیگر است۔ (صائب ع) توشہ چون پارۂ دل بر میان نہ بستہ اند ہا مرکبی چون ابلق لیل و نہار ست دادہ اند ہا مخفی مبادکہ از سند بالا معنی آمادہ سفر کردن پیداست و ازین معلوم می شود کہ (توشہ بر کمر یا میان خود بستن) بمعنی آمادہ سفر شدن است و (توشہ بر کمر یا میان کسی بستن) دیگری را آمادہ سفر کردن (اردو) دیکھو توشہ بر کمر بستن۔

توشہ بستن استعمال۔ بقول صاحب آصفی تہیۂ سفر کردن مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (خسرو ـــہ) زین سخن ہر سہ تن بجای شدند ٭ توشہ بستند و رگ ریسے شان شدند ٭ ۔

(اردو) توشہ باندھنا۔ آمادہ سفر ہونا۔

(الف) **توشہ پرورد** اصطلاح (الف)

(ب) **توشہ پروردن** بقول آصفی

(ج) **توشہ پروردہ** کسی کہ در سفر

قریب وشکارگاہ توشہ را بر دوش او بار کنند ٭ و ہم او (ب) را آوردہ از معنی ساکت و (ج) بقول بہار مثل توشہ کش کہ می آید می فرماید کہ درین مبالغہ است (خواجہ نظامی ـــہ) سکندر کہ شاہ جہان گرد بود ٭ بکار سفر توشہ پرورد بود ٭ مؤلف عرض کند کہ (الف) مخفف (ج) بہ حذف ہای ہوز و (ب) مصدر آن بمعنی توشہ بستن و آمادۂ سفر شدن و (ج) اسم مفعول بمعنی آمادۂ سفر یعنی تہیۂ سفر کنندہ و توشہ باخود گیرندہ اگرچہ (ج) اسم مفعول است ولیکن افادۂ معنی فاعلی کند (اردو) (الف) وہ شخص جو آمادۂ سفر ہو اور توشہ ساتھ لے (ب) آمادۂ سفر ہونا توشہ باندھنا (ج) مرادف ہے۔

توشۂ چشم اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان و رشیدی و بحر و بہار کنایہ از نگاہ کردن بافراط بود بجانب مطلوب (خسرو ـــہ) نگہ می کرد مہ از گوشۂ چشم ٭ دلش پر می نگشت از توشۂ چشم ٭ مؤلف عرض کند کہ بمعنی آمادگی چشم برای سفر است یعنی عدم سیری نظر یعنی مصدری بیان کردۂ محققین بالا قابل نظر است کہ اتفاق نداریم ازان (اردو) آنکھ کی آمادگی مشاہدہ کے لئے یعنے آنکھ کا سیر نہ ہونا یہ اس کا حاصل بالمصدر ہے یعنے عدم سیری۔

توشہ خانہ اصطلاح۔ صاحب انند بحوالۂ غیاث گوید کہ ظاہراً این لفظ غلط است و صحیح ہمان (توشک خانہ) کہ گذشت چہ توشک

بمعنی رخت است چنانچه در جهانگیری و برهان آمده. مؤلف عرض کند که لا و امثله ترکیب این صحیح و قلب اضافت خانهٔ توشه. مکانی و مقامی را توان گفت که دران سامان توشهٔ سفر می شود. تا آنکه این را بمعنی توشک خانه دانسته البتّه در غلط افتاده اند. (اردو) وه مقام جہاں سامان سفر ہوتا ہو۔ مذکر۔

توشه دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است (نظامی ۵) آنکه ترا توشه ره می دهد٭ از تو یکی خواهد و ده می دهد٭ مخفی مباد که ازین سند استعمال مصدر رہ میدادن پیداست عیبی ندارد۔ ہر دو یکی و تعریف ہر یکی بجایش می آید (اردو) توشه ساتھ کرنا۔

توشه ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند که بمعنی سامان توشه کردن و سامان سفر کردن هم (نظامی ۵) راه تو دور آمده منزل دراز٭ برگ ره و توشهٔ منزل بساز٭ مخفی مباد که ازین سند استعمال مصدر بسازیدن پیداست که مرادف ساختن است و هر دو بمعنی کردن که تعریف هر یکی بجایش می آید (اردو) توشه باندھنا۔ تہیۂ سفر کرنا۔

توشه شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند که بمعنی تہیۂ سفر شدن و توشه قرار یافتن لازم توشه ساختن است (وحید قزوینی ۵) آن قدر رفته ام از خود که اگر باز آیم٭ عمر جاوید خضر توشهٔ راهم نشود٭ مخفی مباد که از سند بالا مصدر رشودن پیداست که مرادف شدن است و تعریف هر دو بجایش می آید (اردو) توشه بنجانا۔ توشه ہونا۔ توشه قرار پانا۔

توشه کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند

بمعنی سامان توشہ سفر کردن و توشہ قرار دادن و بمجاز تہیہ سفر کردن ہم (نظامی ؎) منعم روا زجہان در گوشہ کردہ ؛ کفی پست جوین را توشہ کردہ ؛ (اردو) توشہ کرنا توشہ قرار دینا۔ تہیہ سفر کرنا۔ سفر کی تیاری کرنا۔

(الف) توشہ کش اصطلاح۔ الف

(ب) توشہ کشیدن بقول بہار کسی کہ در سفر قریب و شکارگاہ ہمراہ بگیرند و توشہ را بر دوش او بار کنند می فرماید کہ از اہل زبان بہ تحقیق پیوستہ (ظہوری ؎) زشہد قناعت طمع زہر جیش ؛ ہدایت براہ طلب توشہ کش ؛ (محمد قلی سلیم ؎) بفقیران تو در رہنما کہ ندارند آرام ؛ در طلب توشہ کش سہ بود وانہ ما ؛ صاحب جہانگیری گفتہ کہ کسی کہ زاد دیگری بر دارد و خان آرزو در چراغ ہدایت ہم آوردہ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است از ب و صاحب آصفی ذکر (ب) نکردہ از معنی ساکت و بخیال ما بمعنی توشہ با خود گرفتن است (ظہوری ؎) بر بوی تو پوئیدن این راہ عجب نیست ؛ دارم چو صبا توشہ گستی در سفر خود ؛ (تنہا شہرستانی ؎) دنبال نازاو چہ قدر ناشناو دیدہ ؛ آہ دلم کہ توشہ ز دشنام می کشد ؛ (اردو) الف توشہ اُٹھانیوالا (ب) توشہ ساتھ لینا۔

توشہ گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف توشہ کشیدن است کہ گذشت۔ (صاحب ؎) بی جگر خوردن نگردد قطع منازل راہ عشق ؛ توشۂ این راہ از لخت جگر باید گرفت ؛ (اردو) دیکھو توشہ کشیدن۔

توشہ مال اصطلاح۔ صاحب بحر می فرماید کہ مرادف توشمال کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ ما اشارۂ این ہمہ را انجا کردہ ایم کہ توشمال اصل است و آن مخفف این (اردو)

دیکھو توشمال۔

توشہ یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی حاصل کردن توشہ باشد (نثر نصیر ہمدانی) گوشہ چشم ہمت و توشۂ راہ دولت یافتنہا (اردو) توشہ پانا۔

توشی بقول برہان و جامع بروزن کوشی بمعنی توزی باشد کہ ضیافت کردن اطفال است یکدیگر را و این را در خراسان دانگانہ می گویند۔ صاحب رشیدی گوید کہ ظاہرا فارسیان توزیع عربی را کہ بہمین معنی است چنین خواندہ اند مؤلف عرض کند کہ ما این را از توشہ و یای نسبت مرکب دانیم بحذف ہای ہوز معنی لفظی این منسوب بہ توشہ و آنچہ بہ زای فارسی گذشت مبدل این و اشارۂ این ہم درانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو توزی۔

توغ بقول برہان و جامع و سروری و ناصری بروزن دوغ (۱) ہیزم تاغ را گویند و آتش آن بسیار بماند۔ صاحب جہانگیری می فرماید کہ این را تاغ و تاخ ہم نامند (منجیک) گوئی ہمچون فلان شدم نہ ہمانا بہا ہرگز چون عود کے تواز شد توغ و صاحب سروری صراحت مزید کند کہ در تحفہ تزغ بہ فتح تا و سکون زای معجمہ ہم بہ این معنی آمدہ۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ ہمان تاغ و تاخ و این سبب تبدیل الف است بہ واو و (۲) اینکہ بمعنی علم مخصوص شہرت گرفتہ بہ قاف است کہ بہ تغییر لہجہ غین خواندہ اند و لفظ ترکی است نہ فارسی۔ بہار این را با توق آوردہ می طراز کہ بواو مجہول و غین معجمہ و ایضا قاف چیزی است از عالم علم کہ بشکل پنجہ بر سر آن نصب کنند و آن بر دو گونہ بود یکی چتر توق از عالم علم لیکن کوتاہ تر از و کہ قطاسی چند بر افزایند دوم ہم از آن عالم لیکن دراز تر از و و در

علم با این را پایه برتر نهند مؤلّف عرض کند
که موضوع ما دراینجا تعریف توغ است نه توق
و با خان آرزو اتّفاق داریم که این مبدّل تاغ
است بمعنی اوّل که الف به واو بدل شد چنانکه
بالا و بالو وصراحت ماخذ تاغ هم دراینجا

کرده ایم که اصل آن تاغ است و دیگر بسیج و
بمعنی دوم لغت ترکی است (کذا در لغات ترکی)
که فارسیان استعمالش کرده اند و سند این
بر توغچی می آید (اردو) (۱) دیکھو تاغ (۲)
علم۔ جھنڈا۔ مذکر۔

توغاج بقول برہان بضمّ اوّل وسکون ثانی و ثالث به الف کشیده و بجیم زده بلغت رومی نام پوست درختیست و آن سفید و بسیار تلخ می باشد و رفع بواسیر کند و آن را تواغج هم گویند صاحب انند نقل نگارش مؤلّف عرض کند که ما این را مفرّس دانیم که فارسیان همان تواغج را که ذکرش گذشت به قلب بعض توغاج کرده اند چنانکه استخر و استرخ وصراحت ماخذ هم دراینجا گذشت (اردو) دیکھو تواغج۔

توغچی بقول بہار شخصی که توغ بردارد۔
(سیفی س) نگار توغچی آن پادشاه کشور حسن // که توغ بیرق او شد مدار لشکر حسن // صاحب

انند نقل نگارش مؤلّف عرض کند که مرکب
ترکی زبان است و فارسیان استعمالش کرده اند
(اردو) علم بردار۔ وہ شخص جو حامل علم ہو۔ مذکر۔

(الف) **توف** بقول برہان و جامع و سروری بر وزن صوف (۱) صدای کوه را گویند و (۲) شور و غوغا و غلغله را نیز گفته اند که از کثرت مردم و جانوران در افتد و باین معنی بجای حرف اوّل نون هم آمده (حکیم اسدی س) قلا دید در لشکر افتاد توف // از ان پهلوان حمله صف شکوف // صاحب ناصری گفتی دوم جنبش و انقلاب و بهم خوردگی را هم داخل کند

و صراحت فرماید که توفیدن مصدر این است و می فرماید که بمعنی طوفان را معرّب -----

(ب) **توفان** دانسته اند که در قاموس گفته باران سخت و آب که از زمین بر آید و هر چیز که بسیار و غالب باشد و همه را فرو گیرد و درین صورت طوفان بادی نیز ممکن است۔ چنانکه بعضی از منجمین در بعضی اوقات حکم کرده اند۔ صاحب برهان برب گوید که (۱) بروزن و معنی طوفان است که شور و غوغا باشد عموماً و شورش دریا خصوصاً و (۲) نام دوست وامق بود که با او نگریخت و صاحب جامع هم بانش صاحب سروری بر معنی دوم قانع (حکیم عنصری ؎) یکی دوستش بود طوفان بنام ٭ بسے آزموده بناکام و کام ٭ خان آرزو در سراج می فرماید که بوزن و معنی طوفان در برهان نوشته و این خطاست بمعنی شور و غوغا است عموماً و شورش دریا خصوصاً و ذکر معنی دوم هم کرده مؤلّف عرض کند که الف بمعنی اوّلش اسم جامد فارسی زبان است و هیچ تخصیص با کوه ندارد که در گنبد ها هم واقع شود و در دره های کوه هم که تعریفش بر بشروال گذشت و معنی دوم مجاز آن و همین است اسم مصدر توفیدن که می آید و ب در حقیقت اسم حال است از قبیل گویان از گو و روان از رو که بقاعدهٔ فارسی به ترکیب الف و نون بر امر حاضر مرکب شد یعنی طوف که امر حاضر توفیدن است آن را با الف و نون مرکب کرده توفان کردند که اسم حال توفیدن است بمعنی صدا و ندا کنان و فریاد و شور کنان و جنبش کنان۔ فارسیان بمجاز طوفان را بدین اسم نامیدند که دران هم شور و غوغاست هیچ تخصیص با دریا ندارد که طوفان در بحر و بر هر دو واقع شود عربان به تبدیل فوقانی به طای حطّی طوفان گفتند که معرّب توفان فارسی است۔ صاحب

برہان درست گشت و اعتراض خان آرزو بر او درست نیست خود او حقیقت لفظ را بدانست
و بر برہان حرف نہاد و اصلا بمعنی طوفان شور و غوغا نیست چنانکہ خان آرزو گفتہ ۔
بلکہ بمعنی شور و غوغا کنان است و کنایہ از طوفان و بمعنی دوم علم است و بس ۔
(اردو) الف (۱) گونج ۔ مؤنث ۔ وہ آواز جو درہ کوہ میں گونجتی ہے ۔ دیکھو
تروال ۔ (۲) شور و غوغا ۔ مذکر (ب) (۱) دیکھو طوفان (۲) وامق کے ایک دوست
کا نام جو اس کے ساتھ غرق ہوا ۔ مذکر ۔

(الف) توفید
(ب) توفیدن

الف بقول برہان بابای حطی بروزن گوشید ماضی توفیدن وہم او نسبت ب گویا کہ بروزن گوشیدن (۱) بمعنی صدا و ندا و فریاد و آواز و شور و غوغا کردن (۲) بمعنی غریدن و غضبیدن و عربدہ کردن ہم و (۳) بمعنی جنبش و برہم خوردگی خلائق و جوش نیز کہ آن را بعربی ہزاہز خوانند ۔ صاحب بحر ہم زبانش ۔ می فرماید کہ بمعنی التعریف است و مضارع این توفد ۔ خان آرزو و سراج بر معنی اول قانع و می طرازد کہ برین قیاس توف و توفیدن

صاحب موارد بر معنی اول می فرماید کہ صدا و فریاد کردن و غریدن است و بر معنی دوم می طرازد کہ عربدہ و جنگ کردن و بر معنی سوم برہم خوردن نوشتہ (فردوسی سلہ) بتوفید کوہ و بلرزید دشت ، ز خروش سپہ از فلک در گذشت ۔ و از (ولہ ع) بتوفید شہر و برآید خروش ، تو گفتی ہمی کر کند نعرہ گوش ۔ بر معنی اول قانع و صاحب جامع ہم زبان برہان ۔ مؤلف عرض کند کہ (ب) مصدر یست از اسم مصدر توف کہ بجایش گذشت و یای معروف و علامت مصدر دن و الف ماضی مطلق

آن و باصول با مصدر اصلی است که اسم مصدر بال فارسی زبان است (اردو) الف ب کا ماضی شور و غوغا کرنا۔ فریاد کرنا (۲) جنگ کرنا (۳) برہم ہونا جنبش کرنا۔

توفیر | بقول بہار تمام کردن حق کسی و بسیار کردن و در عرف بمعنی گرد کردن مال و اندوختن آن۔ می فرماید که با لفظ شدن و کردن مستعمل و بحوالۂ فراہانی می فرماید که در اصطلاح ہرگاه چیزی یا مبلغی یا مقداری معین با کسی مقاطعه کنند و در واقع حاصل آن چیز زیاده بر آنچه مقرر شده باشد آن زیادتی را توفیر خوانند (انوری ــه) مرا بگوی چه باقی بود ز رونق شغل؎ چو در معامله از اصل بگذرد توفیر؎ مؤلف عرض کند که لغت عرب است و بقول منتخب بمعنی بسیار کردن فارسیان استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر یعنی زیادتی و بیشی و ترکیب این با مصادر کنند که در ملحقات می آید (اردو) توفیر بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ زیادتی۔ بچت۔ فائده۔ فاضل۔ فراوانی۔

توفیر سنج | اصطلاح۔ بہار ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که ظاہر کننده توفیر (خواجہ نظامی ــه) دو مار از برای تو توفیر سنج؎ یکی مار مہره دگر مار گنج؎ صاحب آصفی از ہمین سند مصدر توفیر سنجیدن قائم کرده ما می گوئیم که غیر از توفیر سنج استعمال دیگر شده تا این از نظر ما نگذشت (اردو) زیادتی اور بیشی ظاہر کرنے والا۔

توفیر شدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی اضافه و بیشی قرار یافتن و از حساب زائد برآمدن است (ظہوری ــه) مرا از توجه مانده توفیر شد؎ ولی توبه ام آرزو پیر شد؎ (اردو) توفیر ہونا حساب سے زیادہ ہونا

توفیر کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی افزون کردن است (خسرو ؎) تو دیر زی کہ جہان کم کند ازین پیشہ ؎ بو زبہر خلق کہ در عمر تو کند توفیر مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر کندن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) توفیر کرنا۔ زیادہ کرنا۔

توفیر گذشتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (انوری ؎) مرا بگوی چہ باقی بود ز رونق شغل ؎ چو در معاملہ از اصل بگذرد توفیر۔ مؤلف عرض کند کہ ازین سند مصدر (توفیر از اصل گذشتن) پیداست بمعنی حقیقی یعنی زائد از اصل شدن چیزی کہ مراد از نفع است۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر گذردن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) اصل سے توفیر زیادہ ہونا۔ اصل سے نفع زیادہ ہونا۔

توفیق | بقول بہار سزاوار گردانیدن اسباب می فرماید کہ با لفظ داشتن مستعمل۔ مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر فا و بقول منتخب بمعنی دست دادن و مدد کردن کسی را۔ فارسیان بمعنی ہدایت و رہنمائی کہ منجانب اللہ شود استعمال این کنند۔ صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار این را بمعنی عام مدد نوشتہ۔ استعمال این با مصادر در ملحقات می آید (ظہوری ؎) جیب طاقت از ہجوم چاک دارد بر میان ؎ بولجہ توفیق در روی شد گریبان گیر ما (و لہ ؎) دست پیمان محبت بہ ظہوری دادند ؎ ز جامی در گوشہ توفیق شبا تم دادند (اردو) توفیق۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ خدای تعالی کا بندہ کی خواہش کے مطابق نیک اسباب بہم پہنچانا۔ ہدایت

رہنمائی۔ خدا کا فضل۔ مہربانی۔

توفیق دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که عطا کردن ہدایت (ملا جامی ؎) شکر خدا گوی که توفیق دادہ ره بسوی خانه خویشت گشاد ؎ (اردو) توفیق دینا۔ ہدایت کرنا۔

توفیق داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی ہدایت حق داشتن۔ لازم مصدر گذشته (واله ہروی ؎) ای که توفیق شکست توبه داری بیا که این زمان کاری دگر کن توبه را بار دگر ؎ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر واریدن پیداست که گنجایش می آید (اردو) توفیق رکھنا۔

توفیق دریافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی توفیق یافتن است که می آید (اوحدی کرمانی ؎) هرکو بنماز راز بشتافت ؎ توفیق حضور دوست دریافت ؎ (اردو) توفیق پانا۔ دیکھو توفیق یافتن۔

توفیق یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حاصل کردن توفیق است (خاقانی ؎) می کنم جهد می گزین خضرای خذلان بگذرم ؎ چند روزی که این توفیق یابم از خدا ؎ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر یابیدن پیداست که گنجایش می آید ؎ (اردو) توفیق پانا۔

توق بقول بہار عجم ہمان توغ که گذشت مؤلف عرض کند که صراحت کافی ہم در انجا کردہ ایم و این لغت ترکی نیست بلکه توق در ترکی بمعنی سپر است نه علم بدون سند استعمال این را مبدل توغ ندانیم اگرچه غین معجمه بقاف بدل شود چنانکه چناغ و چناق و آروغ و آروق۔ (اردو) دیکھو توغ۔

توقّع بقول بہار بمعنی چشم داشتن می فرماید کہ بالفظ داشتن و کردن مستعمل **مؤلّف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین و ضمّ قاف مشدّد۔ فارسیان استعمال این بمعنی امید می کنند و با مصادر فارسی مرکّب سازند کہ در ملحقات می آید (ظہوری ؎) بمردم از جدا ئی بزار و بپرسش احوالم ؛ برہ می باش گو چشم توقّع بیوفائی را ؛ (اردو) توقّع بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ امید۔ بھروسا۔ آس۔ خواہش۔ آرزو۔

توقّع داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلّف** عرض کند کہ بمعنی در توقّع بودن است (والہ ہروی ؎) توقّع مدار از کسی دستگیری ؛ بہ از سایۂ خود عصا کہ نیابی ؛ مخفی مباد کہ ازین سند استعمال مصدر داریدن پیداست نہ داشتن عیبی ندارد کہ ہر دو مرادف یکدیگر است کہ بجایش می آید (اردو) توقّع رکھنا۔ امید رکھنا۔

توقّع کردن استعمال۔ بقول بحر بمعنی امیدوار بودن۔ می فرماید کہ مرادف توقّع داشتن است **مؤلّف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (صائب ؎) در وصل از و توقّع کجو بہ می کشم ؛ بی طاقتی مرا بہ دیار دگر کشید ؛ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر کندن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) توقّع کرنا۔ امید کرنا۔

توقّف بقول بہار باز ایستادن می فرماید کہ بالفظ کردن مستعمل **مؤلّف** عرض کند کہ لغت عرب است بفتحتین وضمّ قاف صاحب منتخب ذکر معنی بالا کردہ گوید کہ بمعنی درنگ کردن ہم آمدہ **مؤلّف** عرض کند کہ فارسیان استعمال این بمعنی درنگ کنند و با مصادر فارسی مرکّب ہم کہ در ملحقات می آید (اردو) توقّف بقول آصفیہ۔ عربی

اسم مذکر ۔ دیر ۔ وقفہ ۔ ڈھیل ۔ صبر ۔ تامل ۔ تحمل ۔ تاخیر ۔

(الف) **توقف دارد** | مقولہ صاحب روزنامچۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ بمعنی سکونت دارد مؤلف عرض کند کہ از ہمین استعمال جدید معاصرین [illegible] را

(ب) **توقف داریدن و داشتن** | بمعنی سکونت داشتن استعمال توان کرد کہ الف مفارست ب باشد (اردو) الف سکونت رکھتا ہے ۔ ب سکونت رکھنا ۔

توقف فرمودن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تاخیر فرمودن و قیام فرمودن اگرچہ این مرادف توقف کردن است ولیکن نظر بہ بزرگی و مرتبت فاعل استعمال این می شود (نثر عالی شیرازی سے) در روز سعود نمودہ قدری توقف فرمود (اردو) توقف فرمانا ۔ دیر کرنا ۔ ٹھہرنا ۔

(۱) **توقف کردن** | استعمال ۔ صاحب

(۲) **توقف نمودن** | آصفی ذکر ہر دو مصادر کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تاخیر و قیام کردن است (صائب سے) دیدہ بحر ایشان از انتظارت پیشتر شود این قدر ہم توقف کردن ای تحمل چرا (نثر عزیز ہمدانی) اگر نہ شدت سرمای زمستان و کثرت برف و باران مانع آمدی این قدر توقف در قصبۂ گمنج نمی نمودم ٭٭ (اردو) ۱ و ۲ تاخیر کرنا ۔ دیر کرنا ۔ قیام کرنا ۔

توک | بقول برہان بر وزن خوک (۱) بمعنی چشم باشد کہ بعربی عین خوانند و (۲) یک دستہ موی و پشم را ہم می گویند و (۳) موی پیشانی و کاکل اسپ را نیز گفتہ اند و بعضی گویند کہ ہر دو معنی آخر ترکی است صاحب جامع بذکر ہر سہ معنی گوید کہ امر از ریختن ترکی

است صاحبان ناصری و جہانگیری بمعنی اوّل تائغ (فرالادی ۵) زتوکست توجاهم خواب است ع بپیچید زلف توخلقی گرفتار ۔ صاحب رشیدی ذکر بمعنی کرده جہانگیری بمعنی دوم وسوم قناعت فرموده خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و دوم نسبت بمعنی سوم می طرازد که موی پیشانی و کاکل و بعضی (۴) بمعنی پیشانی هر دو نوشته اند وبعضی گفته که این لفظ ترکی باشد مؤلف عرض کند که حقیقةً این لغت ترکی است بمعنی مطلق موی چنانکه صاحب لغات ترکی آورده ولیکن استعمال فارسیان بمعانی متعدده بسبیل تفریس است ومعنی چہارم بیان کرده خان آرزو محتاج سند استعمال از آنکه دیگر کسی از محققین زباندان و اہل زبان ذکرش نکرده ومعاصرین عجم ہم بزبان ندارند (اردو) (۱) اَنکھ ۔ مؤنث (۲) بالوں کی لٹ ۔ مؤنث (۳) گھوڑے کی پیشانی کے بال ۔ مذکر (۴) پیشانی ۔ مؤنث ۔

توکار زمین را نکو ساختی | که با آسمان نیز پرداختی ۔ مثل ۔ صاحب خزینة الامثال ذکر این کرده از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که این مثلی است که فارسیان بحق کسی می زنند که یک کار را تمام نکند و آغاز کار دیگر کند (اردو) دکن میں اسی فارسی مثل کا ترجمہ اُس شخص کے حق میں کہا جاتا ہے جو ایک کام ادھورا رکھ کر دوسرے کام کا آغاز کرتا ہے نیز ایسے شخص کی نسبت کہتے ہیں یا ایک کو تو ٹھکانے نہیں لگایا دوسرے کی فکر ہے یا زمین پر کیا کیا جو آسمان پر کرےگا

توکل القول بہار عجم اسپردن حمی فرماید که بالفظ کردن مستعمل مؤلف عرض کند که

لغت عرب است بفتحتین و ضم کاف عربی بقول منتخب اعتماد بر کسی کردن فارسیان استعمال این بمعنی اتکا بر کسی کنند کہ حاصل بالمصدر باشد و استعمال این با مصادر در ملحقات می آید (ظہوری سہ) تا طبع را گلو فشارہ فقر ٭ روز بہ بازوی توکّل بست ٭ (ولہ سہ) در کوی فقر پشت بدیوار احتیاج ٭ خود را بہ ترجمان توکّل گرفتہ اند ٭ مخفی مباد کہ استعمال مجرد این لغات در زبان بمعنی توکّل علی اللہ است (اردو) توکّل بقول آصفیہ عربی اسم مذکر۔ خدا پر بھروسہ کرنا۔ اپنے کاموں کو دوسرے پر چھوڑ دینا۔

توکّل کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلّف عرض کند کہ تکیہ کردن بر کسی۔ و استعمال این در ایران در فارسی بمعنی تکیہ بر خدا کردن آمدہ یعنی توکّل علی اللہ و برای غیر آن دیدہ نشد (اثیر اصفہانی سہ) افعال خلق چون بخطا منتہی شدہ ٭ در کارہا توکّل اگر بر خدا کنند ٭ مخفی مباد کہ در این شد استعمال مصدر گشتن پیداست عیبی ندارد کہ بجای خودش می آید (ظہوری سہ) خون دل اگرچہ زاد رہ رہروست ٭ سہل باشد اگر توکّل کردہ ٭ (اردو) توکّل کرنا۔ اللہ تعالیٰ پر بھروسہ کرنا۔

توکّل اینقدر از خواب محظوظی چہ ایمنی میری | مثل صاحب مخزن الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان استعمال این بحق کسی می کنند کہ دائما خواب راحت را پسند (اردو) دکن میں کہتے ہیں یا میاں اسقدر سونے کے مشتاق ہو تو مر کیوں نہیں جاتے یہ کہاوت اس شخص کے حق میں مستعمل ہے جو سونے کا زیادہ عادی ہو۔

توُل | بقول برہان و جامع بضم اوّل و سکون ثانی و لام بروزن غول (۱) بمعنی جنگ

چه پیداش آمده و (۲) کسی را نیز گویند که دهان او کجواج باشد و (۳) اطراف و پیرامون دهان و با ثانی مجهول (۴) رم و وحشت هم چه تولیدن بمعنی رمیدن است (حکیم آذری [illegible])
سها عقد بند زد سر انده ریحه شب پچا از درون سینه برند اوّل چنبر توله صاحب جهانگیری ذکر معنی اوّل و چهارم کرده. صاحب رشیدی بالنسبت معنی اوّل گوید که بمعنی شورش و وحشت و غوغا و نفرت است می فرماید که تولیدن مصدر رش. صاحب سروری ذکر معنی اوّل بحواله فرهنگ کرده و معنی دوم را بسند عجیبی آورده بذکر معنی چهارم می فرماید که تولیدن مصدر این است (پور بهای جامی ۳۴) از رشک توال ورو اگر کرد مقدمتش
به تر کون ابال برد ریکون پاره خیوک ۱۲ صاحب ناصری بذکر معنی اوّل با شورش و وحشت و غوغا و نفرت نیز نوشته فرماید که تولیدن تبدیل توریدن است و بذکر معنی دوم بالنسبت معنی چهارم همین قدر گوید که تولیدن بمعنی رمیدن باشد. خان آرزو در سراج بذکر سه چهار معنی می طرازد که بقول بعض (۵) بمعنی مطلق کج و خمیده و (۶) بمعنی فربه کردن نیز و می فرماید که بمعنی کج دهان تان توال است نه تنها توال و بمعنی اطراف دهان چون در هیچ نسخه معتبر نیست ظاهر تصحیف پوزه یا تصحیف توی و بمعنی فربه کردن تشریت تو نیز شاید تازیست مؤلف عرض کند که بمعنی چهارم اسم مصدر راست و بمعنی اوّل و دوم و سوم اسم جامد فارسی زبان بنظر بر اعتماد قول صاحبان زبان معنی اوّل و دوم و چهارم را صحیح دانیم و معنی سوم را هم غلط نپنداریم که معاصرین عجم تصدیقش می کنند اگرچه حالا بر زبان شان نیست و معنی پنجم و ششم بیان کرده خان آرزو لابد و

سند استعمال تسلیم نکنیم مخفی مباد که تُور به رای مہملہ عوض لام بمعنی وحشت و رم بجای خود گذشته است ما آن را اصل دانیم و این را مبدل آن چنانکه چنار و چنال (اردو) (۱) جنگ۔ شورش۔ نفرت۔ مؤنث۔ غوغا۔ مذکر (۲) وہ شخص جس کا منہ ٹیڑھا ہو (۳) منہ کا اطراف۔ مذکر (۴) وحشت۔ مؤنث (۵) مطلق ٹیڑھا۔ مذکر (۶) دیکھو فرو کردن۔ یہاں اس کا حاصل بالمصدر ہے۔

تَوَلّا بقول بہار (۱) بمعنی دوستی داشتن با کسی می فرماید که با لفظ کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند که لغت عربی زبانست بفتحتین و فتح لام مشدد صاحب انند ذکر این بمعنی محبت و امید کرده می فرماید که کتابت این اگرچه بعربی بیای تحتانی است ولیکن فارسیان بتصرف خود به الف خوانند چنانکه تمنّی را تمنّا و (۲) بواو مجهول در فارسی بمعنی سگ بچه۔ ما عرض می کنیم که محققین فارسی زبان از معنی دوم ساکت و غیر از غیاث در هیچ لغت قدیمه ذکر این نیست و صاحب انند نقل نگار اوست معاصرین عجم ازین خبر ندارند و مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) محبت۔ امید (۲) کتے کا بچہ۔ مذکر۔

تَوَلّا بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی محبت بودن (بدر چاچی ؎) هر جا که تاج بخشیت با دا با و تولّا ؛ هر جا که ملک ملکیت با دا بتو اضافت ؛ (اردو) محبت ہونا۔

تَوَلّا کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی محبت و امید کردن است (معز غیشا پوری ؎) بیم سرش نباشد هر تن که او بمهرت ؛ از دل کند تقرب و ز جان کند تولّا ؛ مخفی مباد که ازین سند استعمال مصدر کندن پیداست که بجای خود می آید۔

گندن پیداست که بجای خودش می آید (اردو) تولد ہونا۔ پیدا ہونا۔

تولد یافتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تولد کردن و شدن است که گذشت (شہزاده تفرشی) از طغیان مولود موی که شیر و شکر نوشی برف باران در اندام لحمل تا زمین زمین تولد یافته" (اردو) پیدا ہونا۔

تولاک | بقول لطائف بہار بمعنی زیرک است مؤلف عرض کند که دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند اگرچه ہمین لغت بمعنی عوض و تاوان در ترکی زبان مستعمل است ولیکن بمعنی زیرک نیامده جا دارد که فارسیان قدیم استعمالش تفرساً کرده باشند والله اعلم بدون سند استعمال این را مفرس ندانیم (اردو) چالاک۔ زیرک۔ عقلمند۔

تولہ | بقول برہان و جامع و سراج بر وزن لوله (۱) گلی باشد آن را نان کلاغ و خبازی گویند و (۲) بچه سگ و نوعی از سگ شکاری که جانور را بوی قوت شامه پیدا کند و (۳) مقدار بیست و چهار رتی در ہندوستان و آن دو مثقال و نیم باشد صاحب ناصری بچه سگ معانی نیست معنی سوم گوید که وزن ہند است (از ناصری مع) بچه سگ تولہ ہم رسته بیاید صاحب فارسی مردم گوید معنی بچه سگ گفته اشاره معنی سوم بصراحت وزن خاص ہند گوید که ہم گشت بچه سگ ایران است صاحب آنند بحواله سفرنامه ناصر الدین شاه قاجار بمعنی دوم قناعت کرده می فرماید که سگ کوچک قامت را نامند صاحب بقول چال بحواله معاصرین عجم بچه سگ گفته صاحب محیط بر توله یفزاید که اسم عاقوله

است و بفارسی خبازی و بچه سگ و قسمی از سگ شکاری هم و بر خبازی گوید که بضم اول و
فتح بای مشدد و الف و کسر زای معجمه و یای تحتانی بفارسی نان کلاغ و توله و پنیرک و خرده و خرج
و خوبر و بهندی چکیر و پاپڑا و به ترکی ایم کماجی و در مازندران گیاه آن را انجبایک و
بیونانی و رومی اقیورسفیاغن و بشیرازی خطمی کوچک نامند - بقول شیخ نوعی از ملوخیا است
و گویند خبازی بریست و بعید نیست که بقلیه یهودیه از اقسام او باشد و آن سرخ است و
سرد و تر در اول و گویند در دوم معتدل الهضم و ملین طبع و مفتح سده جگر و مدر بول
و منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و اشاره
این بر لغت (باب سنجاف) گذشت (**اردو**) (۱) دیکھو باب سنجاف (۲) کتے کا بچہ
یا وہ کتا جو چھوٹے قد کا ہو - شکاری کتا - مذکر (۳) تولہ بقول آصفیہ - ہندی - اسم مذکر
بارہ ماشے کا وزن - ۹۶ رتی کا بٹ -

تولہ خر | اصطلاح - بقول بهار خرکره جنابت
اند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند که هم
او بر خرکره می فرماید که بچه خر را گویند پس اگر
سند استعمال این بدست آید توانیم گفت که
مجازاً در ینجا توله را بمعنی مجرد بچه استعمال کرده اند
(**اردو**) گدھے کا بچہ - مذکر -

تولہ سگ | اصطلاح - بقول بهار بحواله
جهانگیری سگی باشد که در زیر بوتها جست و
خیز کرده جانوران را جدا کرده در محاوره سگی
کوتاه پاچه که آن را سگ کرجی هم نامند -
(حکیم شفائی ~) ای توله سگ فرنگی از چل
رنگین تو پیداست چه از زد و دسه پالان
دیوثی تو صاحبان بحر و وارسته هم ذکر همین
معنی بیان کرده بهار کرده اند **مؤلف** عرض

کسیدہ اسم۔ حالا بزبان معاصرین عجم نیست فارسی قدیم است (اردو) دیکھو اسکندروس۔

تومار بقول ملحقات برہان (۱) بر وزن و
معنی طومار است و آن بوتہ باشد از نقرہ و
طلا کہ تعویذ دران نہند و بر گردن اطفال بندند
صاحب مؤید بذیل لغات فارسی این را آوردہ
می فرماید کہ اصل این طومار بہ طای حطی است
صاحب سفرنگ بشرح (صد و شصت و یکمی نقرہ)
و ساتیر آسمانی بفرزاباد و خشوران و خشور) ذکر
این گروہ گوید کہ (۲) شفیعہ باشد مؤلف
عرض کند کہ ہر دو معنی فارسی قدیم است و
طومار بہ طای حطی بمعنی نامہ و صحیفہ لغت عربی است
ہرگز اصل این نیست (اردو) (۱) وہ تعویذ طلا
یا نقرہ جس میں کاغذ کی تعویذ محفوظ کرتے
ہیں۔ دیکھو تعویذ (۳) شفیعہ۔ بقول
آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ فسق و فجور مطیع۔

تومار کاج استعمال۔ بقول ناصری بمعنی (۱) زنار کہ گبر بندند
می فرماید کہ ہمچنین است در کتب پارسیان صاحب انندراج
بر داشتہ مؤلف عرض کند کہ صاحب سفرنگ بذیل
تومار کہ گذشت (۲) این را ہم بمعنی فعل شفیعہ آوردہ
فارسی قدیم است و حالا بزبان معاصرین عجم نیست
(اردو) (۱) فعل شفیعہ کرنے والا (۲) فعل شفیعہ مذکر

تومان بقول ملحقات برہان (۱) بمعنی تومن است کہ دہ ہزار دینار باشد صاحب
جامع گوید کہ (۲) ہمان تنبان کہ چرم کشتی گیران است و بمعنی اول لغت ترکی داند
و می فرماید کہ (۳) بمعنی تومن ہم کہ قصبہ را نام است کہ بہ تحت آن صد پارہ دہ باشد
و جمع آن تومانات۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرین شاہ قاچار گوید کہ (۴) در
ایران سکہ را نام است کہ قیمت آن چار روپیہ کمپنی باشد صاحب فدائی بذکر معنی
اول می فرماید کہ شمارہ ایست کہ آن را دہ ہزار می گویند و تخصیص دینار نکند۔

وہم (۵) بمعنی یک درست کہ میان مردم داد و ستد دران می شود۔ صاحب بوبچال ہمزبان رہنما مؤلف عرض کند کہ ما اشارۂ این بر بول زرک ہم کردہ ایم در ترکی بودن این شکی نیست بمعنی اوّل ولیکن صاحب کنز کہ محقق ترکی است این را فارسی گفتہ و بمعنی دوم مبدل تنبان کہ نون بہ واو بدل شد چنانکہ لیپانیدن و لیپاویدن و موحدہ بہ میم چنانکہ غرب و غرم و بمعنی سوم مجاز بر سبیل تفریس و ہمین باشد معنی پنجم و تکمیل این بر تومن می آید خان آرزو در سراج نسبت معنی چہارم صراحت فرید کند کہ در ایران قیمت این سی روپیہ باشد ما عرض کنیم کہ قول صاحب رہنما معتبر تر از وست و جا دارد کہ اختلاف این نرخ نتیجہ تبدیل عہد باشد ولیکن معاصرین عجم ازین نرخ خان آرزو خبر ندارند (اردو) (۱) دس ہزار دینار۔ مذکر (۲) دیکھو تنبان (۳) وہ قصبہ جس کے ذیل مین سو دیہات ہون۔ مذکر (۴) ایران کا ایک سکہ جس کی قیمت چار روپیہ کمپنی ہے۔ مذکر (۵) ایک اشرفی یا درم یا دینار جس مین باہمی داد و ستد لین دین ہوتا ہے۔ اشرفی۔ مؤنث۔ درم اور دینار۔ مذکر۔

تو مرا دل دہ و دلیری بین
روبہ خویش خوان شیری بین

مثل صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این شعر را بطور مثل بجائی زنند کہ مقصود شان ہمین باشد کہ مخاطب بر قائل اعتماد کند حاصل آنست کہ اگر تو بر من اعتماد کنی و حکم فرمائی ببینی کہ ما چہ می کنیم و بچہ عنوان خدمت را بجا می آوریم و ظاہر این مقولۂ عاشق می نماید بمقابلہ معشوق (اردو) آپ حکم دین پھر دیکھین تماشا یہہ دکن کی کہاوت ہے۔

توسن بقول برہان با اول مضموم بہ ثانی زدہ

رسیده و میم مفتوح بنون زده قصبہ را گویند کہ صد پارہ دہ در تحت او باشد و جمع آن تومنات است و بعضی گویند کہ این ترکی است صاحب جامع ذکر این کردہ صاحب ناصری بذکر این گوید کہ ترکی است نہ فارسی۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اغلب کہ ترکی باشد **مؤلف** عرض کند کہ صاحب لغات ترکی تمن یا تومن یا تومان را بہمین معنی نہ نوشتہ البتہ ذکر تومان بمعنی دہ ہزار کند و صاحب کنز کہ ہم محقق ترکی است تومان را بمعنی عدد دہ ہزار فارسی گوید ما این را لغت فارسی زبان دانیم و مخفف و مجاز تومان کہ بہمین معنی گذشت (اردو) دیکھو تومان کے تیسرے معنے۔

توبمیرائی اصطلاح۔ بقول فدائی بجھم تو بمیری است و آن سوگندی است کہ مردم ایل و برخی مردمان شہری نیز پیشہ او باشی چنان پاس آن را می دارند کہ اگر سر شان برود آن سوگند را دروغ نمی خورند۔ دیگر کسی از محققین ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ بقول صاحب مجم سوقیان عجم مخاطب خود را برای کردن کاری می گویند کہ آغا اگر تو این کار کنی یا نکنی توبمیرائی یعنی گویا تو مارا بکشتی و مردہ سازی۔ مخاطب پاس این سوگند بسیار دارد و عمل بر آن کند (اردو) میرے سر کی قسم یعنی یہ کام نہ کرو یا کرو یہی قسم مخاطب کو ان معنوں میں دیجاتی ہے کہ اگر تم فلان کام کرو گے تو گویا میرے سر کو جسم پر قائم نہ رکھو گے یا مجھکو مار ڈالو گے

توبن بقول برہان و جامع بضم اول (۱) بروزن کون رودہ پاک کردہ را گویند و (۲) قرارگاہ نطفہ کہ زہدان باشد و (۳) گلخن حمام و (۴) نام ولایتی از خراسان و (۵) بفتح اول و ثانی تن و بدن و جثہ آدمی صاحب سروری نسبت معنی اول می فرماید کہ رودہ

گوسپند که دران سرگین باشد و می فرماید که در یکی از نسخ بمعنی جائیکه سرگین و خاکستر اندازند
و ذکر بمعنی دوم و سوم هم فرموده خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم و سوم گوید که
بمعنی سوم عربی است و نسبت معنی چهارم می طرازد که نام شهری از خراسان که قاسم تونی
شاعر معروف از انجاست چون اکثر مردم آنجا جلف باشند تونی به جلف و سفله اطلاق
کرده می شود و بمعنی دزد و عیار هم نوشته اند اول اقوی است و بذکر معنی پنجم گوید که
اغلب که تن مخفف این باشد و توان و توانائی ماخوذ ازین **مؤلف** عرض کند که این
بمعنی پنجم اصل می نماید و تن مخفف این بحذف واو چنانکه خان آرزو خیال کرده و معنی
اول و دوم مجازش و معنی سوم هم مجاز که گلخن حمام هم مثل تن است و وجه تسمیه معنی
چهارم بوضوح نپیوست و در ماخذ توان داخل می نماید (اردو) (۱) ناساف آنت
مؤنث جس میں میلا بھرا ہوا ہو (۲) رحم۔ مذکر۔ دیکھو بارگاہ کے دوسرے معنی (۳) حمام
کا آتشدان۔ مذکر (۴) ایک ولایت یا شہر کا نام تون ہے۔ مؤنث اور مذکر (۵) دیکھو تن

تون تاب اصطلاح۔ بقول بول چال
بحوالۂ معاصرین عجم آنکہ آتشدان را گرم کند و
آتش در وی اندازد **مؤلف** عرض کند که
اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو)
بھاڑ جھونکنے والا۔ آتشدان میں آگ سلگانے والا

تون تون ساڑی اصطلاح۔ بقول
روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار
اہتمام و تیاری تمباکو و ما یتعلق به **مؤلف**
عرض کند که متعلق به معنی اول تون می نماید
بسبیل مجاز مرکب از تون و تکرار تون محاورۂ زبان
است و لیس و ساڑی حاصل بالمصدر ساڑیدن
(اردو) تمباکو اور سگار وغیرہ کی تیاری۔ مؤنث

تونک | بقول برہان بضم اوّل بر وزن خوبک (۱) بمعنی گنجینه و مخزن می فرماید که بفتح اوّل نیز بہمین معنی آمده و بہمین معنی بجای نون بای ابجد و تای قرشت ہم صاحب جامع ہم ذکر این کرده گوید که تونکه ہم بہمین معنی آمده **مؤلف** عرض کند که این را مرکب از تون دانیم بمعنی سوزش و کاف تصغیر معنی لفظی این آتشدان کوچک و کنایه از مخزن که زر و نقره و جواہرات ہم تابشی دارند و آنچه بموحده و فوقانی عوض نون بجایش گذشت مبدل این چنانکه برسک و برسک و ناکاج و ناکاج (اردو) دیکھو تونک ۔

(الف) **تونکه** | بقول برہان بضم اوّل و فتح نون و کاف بمعنی تونک است که گنجینه و مخزن است می فرماید که بدین معنی بفتح ثانی و کاف ہم گفته اند صاحب جامع ذکر این با تونک کرده و صاحب سروری بکاف فارسی و بفتح تا و نون آورده و صاحب جہانگیری بکاف تازی ہمزبان برہان **مؤلف** عرض کند که مزید علیه ہمان تونک که گذشت و آنانکه بکاف فارسی ------

(ب) **تونگک** | آورده اند ما آن را مبدل تونک دانیم چنانکه کند و گند و صاحب مؤید ہم ب را بکاف فارسی آورده (اردو) دیکھو تونک ۔

تونگر | بقول انند بفتحتین و کاف فارسی و سکون رای مہمله در فارسی زبان ہمان توانگر که بجایش گذشت **مؤلف** عرض کند که اگرچه این ظاہرا مخفف توانگر می نماید بلحاظ ماخذی که در آنجا گذشت ولیکن در اینجا ماخذی بہتر ازان بنظر آمده یعنی مرکب است از تونک بمعنی مخزن و گر که برای نسبت است بحذف یک کاف فارسی از دو کاف مجتمعه درین صورت این اصل باشد و آن مزید علیه این بزیادت الف زائد

وآنچه فارسیان عموماً بدون الف می نویسند درست است (اردو) دیکھو توانگر۔

توانگری بدل است نه بمال مثل همان است که بدیل توانگر گذشت وهمین ورست است بلحاظ ماخذ توانگر که ذکرش مذکور شد (اردو) دیکھو (توانگری بدل است نه بمال) کی

تونکو بقول برهان وجامع ورشیدی وبهار تبجائی با کاف فارسی بروزن سمن لبه۔ سرتراش وحجام را گویند صاحب برهان می فرماید که به این معنی بجای واو آخر رای قرشت هم گفته خان آرزو در سراج می فرماید که این مبدل تانگوست که به همین معنی گذشت **مؤلف** عرض کند که صراحت ماخذ تانگو کرده ایم (اردو) دیکھو تانگو۔

تونکه بقول انند ومؤید مرادف تونک **مؤلف** عرض کند که مبدل تونکه است که به کاف عربی گذشت چنانکه گنبد وگنبد (اردو) دیکھو تونکه۔

تونل بقول رهنما بحوالۀ سفرنامۀ ناصرالدین شاه قاچار راه کالسکه دخانی در کوه که شکل دره سوراخ کنند **مؤلف** عرض کند که بسبیل مجاز مرکب از تون بمعنی اولش ولام زائد چنانکه نشب ونشل که ذکرش برنشل گذشت (اردو) وه راسته جو ریل کے لئے پہاڑ میں مثل دره کے بناتے ہیں۔ مذکر۔

تونه بقول برهان وجامع بضم اول وفتح نون بمعنی حیله جولاهگان باشد وآن تاریست که از پهنای کار جولاهگان زیاد آید صاحب سروری گوید که در شرح سامی ریسمانی باشد که از پهنای کار زیاده باشد وآن را نبافند بلکه به انگشت بپیچند وبگذارند آن را حیله وشنیره هم گویند **مؤلف** عرض کند که تانه بجایش گذشت که تار طولانی را نام است مقابل پود

فارسی قدیم باشد معاصرین عجم برزبان ندارند و از اینکه صاحب مؤید ہند نژاد است و سند استعمال ندارد ما این را بدون سند فارسی باور نکنیم (اردو) دیکھو پیل ۔

توخدا اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار و وارستہ در شور و قسم گویند ۔ (سنجر کاشی ۵) جائی که مسلطی سخن آشنا شنید ۔ آنجا خدای بود و تو بود بجا ۔

توخدا ؛ مؤلف عرض کند که بمعنی قسم بخدا است (اردو) خدا کی قسم ۔ قسم بخدا ۔

توخل بقول بہار بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار آبلہ را گویند مؤلف عرض کند که مفرس می نماید و واضح نشد که از کدام زبان گرفته اند (اردو) دیکھو آبلہ ۔ مذکر

(الف) **توده** بقول برہان بضم اول و فتح واو بروزن شورہ حقیقت را گویند که بعربی نزوج خوانند و گوید که ــــ

(ب) **توہ** بروزن کوہ ہم (۱) بہمین معنی آمدہ و (۲) بمعنی لاسہ و تہ و پردہ چنانکہ گویند تہ با توہ بہ توہ که مراد این لاسہ بر لاسہ و تہ بر تہ باشد ۔ محیط فرماید که بفتح اول (۳) بمعنی تہ است که ضائع شدہ و نابود گردیدہ و بکار نیاید لو باشد ۔ صاحب جامع ہم ذکر ہر دو کردہ صاحب ناصری ہر ب بمعنی اول و دوم

قاطع صاحب مؤید بنسبت الف گوید که ہمان توودہ بدال مہملہ گذشت کذافی زفان گویا مؤلف عرض کند که الف مخفف توودہ است که آن را بجای خودش اسم جامد فارسی زبان تسلیم کردہ ایم و ب بمعنی اول مخفف الف و بمعنی دوم مزید علیہ تو که بہمین معنی گذشت و بمعنی سوم مبدل تہ چنانکہ آب و آو (اردو) ۔ الف دیکھو توودہ (ب) (۱) مرادف الف (۲) دیکھو تو کے تیسرے معنے (۳) دیکھو تہ ۔

توی بقول برہان بر وزن کوہی (۱) بمعنی اندرون باشد مطلقاً اعم از اندرون خانہ
و اندرون دہان و جیب و امثال آن و (۲) لائے و تہ را نیز گویند چنانچہ دو توی و سہ توئے
یعنی دو تہ و سہ تہ و بیای مجہول (۳) جشن و مہمانی باشد و شادمانی عروسی را گویند صاحب
جامع ہم بالشمول و صاحبان رشیدی و جہانگیری ہم ذکر ہر سہ معنی کردہ اند (بسحاق اطعمہ
ے) در توی دہن کہ دار حربیست ؏ دندان سگہ زند بنام لغز او (مخبر سعدی ۵۵) و در توی
کاہل بمعنی سیاہش کنند ؏ نکتہ و در توی کلاہش کنند ؎ (سیف اسفرنگی ۵۵) چیست
آن تیرہ کہ ہمچون جوشن ؏ توی بر توی نماید یکتاست ؎ صاحب ناصری بذکر معنی اول
می فرماید کہ معنی سوم پارسی نیست بلکہ ترکی است باطای حطی بمعنی جشن و عروسی صاحب مؤید
بمعنی اول قانع و صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار این را (۴)
بیرون نوشتہ مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول مزید علیہ تو است کہ بہمین گذشت بمعنی
از معاصرین عجم گویند کہ این اصل است و آن مخفف این و بمعنی دوم شک نیست کہ
تحتانی در این زائد است و تو بہمین معنی بجایش مذکور و بمعنی سوم لغت ترکی نباشد
کہ صاحبان لغات ترکی بذکر نبردہ و ازین ساکت و صاحب لغات ترکی بہ طای حطی
نیاوردہ و صاحب کنز بہ طوی بہ طای حطی بمعنی جباری و بتثقیل و تخفیف نوشتہ صاحب
انند طوی را بہ طای حطی را معرب توی فارسی گوید و در ترکی زبان شادی و عروسی می فرماید
کہ از کتب معتبرہ بہ ثبوت رسیدہ کہ بضم طا و واو غیر ملفوظ و سکون واو در ترکی بمعنی شادی
است گویند کہ در اصل بتای قرشت است مگر متاخرین را بطای مہملہ مبدل نمودہ اند ما

باعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود است این را بمعنی سوم هم فارسی خوانیم و هرچند صاحب رہنما نسبت بمعنی چہارم نوشته تا آن را محاوره معاصرین عجم دانیم و تصدیق آن از لغت (توی جلوخان) می شود که می آید (اردو) (۱) و (۲) دیکھو تو کے تیسرے اور چوتھے معنے (۳) جشن۔ مذکر۔ مہمانی۔ مؤنث (۴) باہر۔

توی پاتو | اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی دریا مؤلف عرض کند که محاوره معاصرین عجم است (اردو) درمیان بیچ میں

توی پیراہن | استعمال۔ بقول بہار بمعنی یک پیراہن (امیر خسرو) قبا پوشید و میخواهم برو اگر خود خواهدم کشتن که پیراہن یکبار یا یکتای پیراہن نمی آید۔ مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی یک پیراہن و یک ته پیراہن است استعمال تازه نیست (اردو) پیراہن۔ ایک پیراہن۔

توبیج | بقول برہان و جامع و جہانگیری و رشیدی و سروری با ثانی مجهول بر وزن تدریج گیاہی است که بر درخت پیچد و بعربی عشقه خوانند خان آرزو در سراج بحوالہ برہان ذکر این کرده گوید که توپیچ بیای فارسی نیز گذشت و غالباً آن تصحیف است مؤلف عرض کند که سبحان الله چه خوش قیاس است نه آن تصحیف است و نه این هر دو اسم جامد فارسی زبان است صاحب محیط ذکر این نکرد و هرچه بر عشقه نوشت بالتفصیل بر پیچ عشقه کرده ایم (اردو) دیکھو پیچ عشقہ۔

توی جلوخان | اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار گوید که دیوانخانه که پیش خانه باشد و صاحب لغتها بحوالہ معاصرین عجم ذکر این بمعنی پیش مکان کرده

مؤلف عرض کند که جلوخان در اینجا مخفف
جلوخانه است که بجایش می آید و قلب اضافت
جلوخانه توی می نماید و معنی لفظی این بیرون
جلوخانه و بحالت قلب اضافت جلوخانه
دیگر هیچ (اردو) وه دیوانخانه جو گھر کے سامنے ہو۔

توی حوض مرمری که یکپارچه است مقوله معاصرین
عجم این را بمعنی
(در حوض فرش سنگ مرمر است) استعمال
می کنند صاحب روزنامه بحواله سفرنامهٔ
ناصرالدین شاه قاجار ذکر این کرده است
مؤلف عرض کند که توی بمعنی درون بجای
خودش گذشت و یک پارچه را بمعنی فرش
استعمال کرده اند و عبارت صحیح باعتبار
محاورهٔ معاصرین عجم قابل تسلیم است (اردو)
تو حوض جس میں سنگ مرمر کا فرش ہے۔

توی رودخانه اصطلاح بقول صاحب
روزنامه بحواله سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار
کنایه از کنارهٔ رودخانه مؤلف عرض کند که
معنی حقیقی این داخل رودخانه و مجاز بمعنی بالا
محاورهٔ معاصرین عجم است (اردو) ندی
کا کنارہ۔ مذکر۔

توی سرکان اصطلاح بقول ناصری
واشند قصبه ایست در حوالی و جانب شمالی
نهاوند و سابقاً قصبه در آنجا بوده موسوم به
رودآور و بعد از خرابی آن این قصبه را
بر جای آن ساخته اند مؤلف عرض کند که
ظاهر او جه تسمیه و ترکیب این واضح نیست
(اردو) توی سرکان ایک قصبه کا نام ہے
جو حوالی نہاوند میں واقع ہے بجانب شمال۔ مذکر

(الف) توی شاخ بقول بهار و انند عرف
و بطاهر حکمی در رسم خط صحیح نیست فی از شتی
که دست و رون مرد و شاخ حریف اند اختن
روز کنند شاخ دست و پای آدمی از کتف
تا سر انگشتان و از ران تا انگشتان پا

(انتهی) کشتی گیران گویند؛ دست توی شاخ حریف کرد؛ یعنی درمیان هر دو ران یا هر دو دستش دست خود قائم کرد و تو بمعنی درون است چنانکه گذشت (بہر نجات ص۵) روی دستی تخورد از چرخ که کارش بازیست ٭ توی شاخی بزنش کار فلک گو تا زیست ٭ صاحبان بحر و مصطلحات هم این را آورده اند مؤلف عرض کند که این اصطلاح قائم کرده همین سند محققین است و وابسته باوی این که بهار نقلش کرده و صاحب بحر پیرو او و استنادِ هر سه از همین یک شعر بہر نجات است که ازان ــ ــ ــ ــ ــ ــ ــ

(ب) **توی شاخ زدن** | پیداست بمعنی (دست و پای کردن در شاخ که شاخ درینجا بمعنی دست و پاست و ازین سند اصطلاح توی شاخ بمعنی فن خاص کشتی پیداست و معاصرین عجم هم ازین ساکت ـ بدون سند دیگر این را تسلیم نمیکنیم و ممکن نباشد که از سند بالا استعمال مصدر زدن پیداست که بجایش می آید ـ

(اردو) الف کشتی کے ایک فن کا نام (توی شاخ) ہے جو دونوں ہاتھ یا پاؤں میں ہاتھ ڈالکر زور کرتے ہیں ـ مذکر (ب) کشتی کرنا

توبک | بقول برہان بر وزن خوبک (۱) مصغر توی است که اندرون خانه وغیره باشد و بمعنی (۲) گنجینه و مخزن هم ـ صاحبان جامع و ناصر هم ذکر این کرده اند ـ مؤلف عرض کند که معنی اول لغو است نبینیم که صاحب جامع بطور نوشت مصغر توی چیزی نیست البته یعنی دوم کنایه باشد و کاف درین معنی برای تعظیم یا نسبت باشد چنانکه بابک یا ماک یا سنگک که گنجینه و مخزن توی زرنیا یا توی جای محفوظی باشد (اردو) (۱) توے کی تصغیر ہمارے خیال میں مہمل ہے (۲) خزانہ گنجینہ مخزن ـ مذکر ـ

توی کار آوردن | مصدر اصطلاحی

بقول قدائی کسی را بهر گونه که باشد در کاری
با خود شریک و دخیل کردن مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است بلحاظ معنی اوّلی
که گذشت (اردو) کسی کو کسی کام میں اپنے
ساتھہ شریک کرنا۔

توی کام | اصطلاح۔ بقول صاحب محیط
از قسم نیب است و بر نیب می فرماید که مشهور
باسم نیم باشد بهیم عرضی سه قدره و در گیتی
ار گوسا گویند و هندیان ونبهو و پایا پاسند
و بسنسکرت نمب بست برگ های نرم شده
او را طوطی بسیار دوست می دارد و می خورد
می گویند آن درختی است عظیم مشهور در
هند گویند درخت این هزار سال بماند برگ
و چوب و پوست و بار آن گرم و خشک
در اوّل و محلّل و ملطّف و مقطّع و ملیّن و
منضج و نزد هندیان سرد در اوّل خشک
در دوم و جمیع امراض بادی و بلغمی و خونی
و صفراوی را نافع (الخ) مؤلف عرض کند که
متحقق نشد که این لغت کدام زبان است۔
ظاهراً مرکب فارسی معلوم می شود که معنی لفظی آن
در کام است و بلحاظ اینکه طوطیان برگهای نرم
این را برغبت می خورند فارسیان چنین نام نهاده باشند و الله اعلم
(اردو) نیب بقول آصفیه هندی اسم مذکر نیم کا
ایک نهایت تلخ درخت کا نام جسے اصل میں نمب کہتے تھے اب نیم نام مشہور ہے

توکلی | بقول برهان و جامع بر وزن خلیل (۱) کسی را گویند که مو بالای پیشانی او موی
نباشد و او را بعربی اصلع خوانند و بضم اوّل (۲) بالای پیشانی و (۳) فرق سر و (۴) تارک
سر را گویند و (۵) علامتی را نیز گویند که صیادان در صحرا بر پا می کنند تا نخچیر از آن بترسد و
بسوی دام آید صاحب جهانگیری گوید که با اوّل مضموم و یای معروف بمعنی دوم و در
بعضی فرهنگ ها بمعنی اوّل یعنی کلّه سر که آن را چکاد نیز گویند صاحب سروری ذکر معنی

اوّل گروه از رودکی سند وہد (سلہ) پشت کوز و سر تویل وگونہ رخسار نیل وپا ساق چون
سوہان و دندان بر مثال استره ہا وفرماید که معنی دوم یعنی مطلق پیشانی ہم آمده (شمس فخری
سلہ) اختران بر زمین ز سہم نہند ہا از پی بندگی شاه لُویل ہا صاحب ناصری بر ذکر معنی
اوّل ودوم وچہارم قانع صاحب رشیدی بر معنی دوم وچہارم قناعت فرموده خان
آرزو در سراج گوید که تحقیق بمعنی اصلع است یعنی کسی که موی سر پیشانی او نباشد می فرماید که اکثر
بمعنی پیشانی نوشته اند غالباً از شمس فخری اخذ نموده اند واو قابل اعتماد نیست ہ بحوالہ برہان
ذکر معنی پنجم ہم می کند مؤلف عرض کند که معنی اوّل ہمان است که بر تارک آن موی نباشد بر
پیشانی ومعنی اوّل حقیقی است ومعنی دوم وسوم وچہارم را مجاز معنی اوّل دانیم باعتبار صاحب
جامع که محقق صاحب زبان است ومعنی پنجم ہم مجاز باشد که صیادان یک طرف گلی را بشکل سر
انسان ساخته بہ رنگ ہای گوناگون کنند واز دام خود دور اطراف آن قائم می کنند تا نخجیران
را سر انسان دانسته پریشان می شوند ودر عالم پریشانی بدام می افتد (اردو) (۱) وه شخص
جسکی تالو پہ بال نہوں (۲) پیشانی مؤنث (۳) مانگ مؤنث (۴) تالو دیکھو تارک کے دوسرے
معنی (۵) وه مٹی کا لوٹا یا گھڑا جسے مختلف رنگ کر کے شکاری اپنے جال سے دور جابجا قائم
کرتے ہیں تاکہ شکار اُس سے خوف کرے اور اُس طرف نجاے بلکہ دام میں آجاے مذکر۔

تُوبیش| بقول ملحقات برہان بمعنی مہربان شونده ومہربانی کننده صاحب مؤید گوید که در قنیه
بمعنی مہمانی کننده ودر دستور بمعنی مہربانی کننده ودر نسخہ قلمی بحوالہ دستور گُننده گوید ودر
نسخه دیگر این لغت را تُوبیش نوشته که ما این را غلطی کتابت دانیم که واو وتا بشکل رای مہمله

توشت ۔ صاحب انند این را لغت فارسی گوید و بحوالهٔ مؤید مطبوعه ذکر قول قنیه و دستور کند مؤلف عرض کند که تو بمعنی ہشتم مهمانی گذشت و ترکیب تحتانی و نون که برای نسبت است همچنان و دین و آخرین بمعنی مهمانی کننده صحیح باشد نه مهربانی کننده و جا دارد که مهمانی را داخل مهربانی کنیم بسبیل مجاز و لیکن آن را سند استعمال باید که دیگر همه محققین زباندان و اہل زبان این لغت را ترک کرده اند

(اردو) مهمانی کرنے والا ۔ میزبان ۔

توبه بقول برهان و جامع بر وزن موبه قوس قزح را گویند ۔ خان آرزو در سراج گوید که سولبه بهر دو سین مهمله بهمین معنی می آید و چون توبه در کتب معتبره نیست ظاهر است تصحیف باشد مؤلف عرض کند که هیچ تعلق ندارد با سولبه این را باعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود است اسم جامد فارسی زبان قدیم دانیم و بقول معاصرین عجم حالا در بعض مقامات مستعمل هم صاحب انند صراحت می کند که لغت فارسی زبان است (اردو) دیکھو علیون

تولی بقول ملحقات برهان (۱) معروف ۔ یعنی دیگری نیست و (۲) نام پرنده هم که بسیار کوچک باشد ۔ صاحب مؤید ذکر معنی اول گوید که بمعنی تو هستی و (۳) بمعنی تو بودن چنانکه گویند ماله تا تولی برخاست موحد نباشی لا (الخ) و بحوالهٔ زفانگویا ذکر معنی دوم هم کرده ۔ صاحب محیط ذکر معنی دوم نکرد مؤلف عرض کند که معنی اول موافق قیاس است و بمعنی دوم حقیقت کاملش معلوم نشد که این پرنده را در السنهٔ دیگر چه نام است ۔ در عربی و ترکی زبان هم این لغت بدین معنی یافته نشد نسبت معنی سوم عرض می شود که صاحب مؤید قوت تعریف ندارد و بریافت یای زائد و یای مصدری تولی مقابل خودی است بمعنی مصدری یعنی غیریت (اردو)

(۱) توہی ہے (۲) ایک پرندے کا نام توئی ہے جس کی صراحت مزید معلوم نہ ہو سکی یکم

(۳) خودی کا مقابل توئی ۔ مؤنث ۔ جیسے کہتے ہیں ؎ وحدت میں نہ خودی ہے نہ توئی ؎

فوقانی با ہائے ہوز

تہ بقول برہان و جامع بفتح اول و سکون ثانی (۱) زیر و پایین کہ نقیض بالا است و (۲) بمعنی طاق ہم کہ بمعنی جفت است و (۳) تا و لای ہم و (۴) زنگی کہ بر روی تیغ و شمشیر و امثال آن بہم رساند و بضم اول (۵) تفو را گویند کہ آب دہن است و آب دہن انداختن ہم بہم رسانند و بکسر بمعنی اول گویند کہ بمعنی (۶) پایان چیزی ہم چنانکہ گویند کہ ؎ فلانی تہ ندارد یعنی بی پایہ و بی اصل است ۔ خان آرزو در سراج بکسر بمعنی اول نسبت بمعنی دوم و سوم می فرماید کہ مخفف تاہ است کہ گذشت و بجز آنکہ برہان ذکر بمعنی چہارم و پنجم ہم کردہ مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول اسم جامد است و بمعنی ششم مجاز و بمعنی دوم اتفاق داریم با خان آرزو و بمعنی سوم مبدل تو با آن مبدل این چنانکہ او سو و او سہ معاصرین عجم این را اصل پندارند و بمعنی چہارم ہم اسم جامد است و بمعنی پنجم مبدل تف چنانکہ تفو و تہو و آنچہ صاحب برہان بمعنی آب دہن انداختن نوشتہ عام است بلکہ گاہی بمعنی حاصل بالمصدر می آید چنانکہ گویند ؎ تہ او بر دوستان خلاف ادب است ؎ و درین محض استعمال تف و تہو و تفو و این معنی بدون ترکیب اضافی نیاید (ظہوری ۱۵) بہم بی زند ہم شب دیدہ گر شرفت بہ الماس ریزہ در تہ بلوست خوابیدہ را ؎ (ولہ ۵۵) الیش منہ زنگ دیار تہ پشم ہم ؎ دعا نداز تہ دل

کی کہنم اشتکست ہے (اردو) (۱) تہ ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مؤنث ۔ نیچے ۔ پائیں نچان (۲) دیکھو تاہ ۔ صاحب آصفیہ نے تہ کو بمعنی طاق نقیض جفت مستعمل مانا ہے (۳) تہ ۔ بقولہ پرت لپیٹ جیسے تہ بہ تہ (۴) دیکھو زنگ ۔ مذکر (۵) دیکھو تت اور تقعر (۶) تہ ۔ بقولہ تلا ۔ پیندی ۔ انت ۔ قعر ۔ پایان ۔ اصل ۔ آل جیسے تہ کار ۔

تہ آوردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ پایان چیزی را آوردن و از سند پیش کردہ اش استعمال پیش آوردن تہ بمعنی حقیقی است بیمی ندارد کہ آنہم مستعمل (باقر کاشی ص۵) خس کہ ہر باد بجولان آمدی بہ مرد از جا نشین باتہ پیش آرتہی ہے (اردو) ہر چیز کی حقیقت اور اصلیت کو ظاہر کرنا ۔

تہال بقول برہان و جامع بفتح اول بر وزن محال ۔ غار و مغارۂ کوہ را گویند ۔ صاحب جہانگیری بر مطلق غار قانع صاحب رشیدی ہمزبانش صاحب ناصری بحوالۂ رشیدی ذکر کردہ و معنی خاص برہان نوشتہ ۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ غار و مغارہ باشد ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب از لفظ تہ و الف و لام زائد یکی از معاصرین عجم گوید کہ آل در فارسی قدیم بمعنی او مستعمل بود (ما ہم بر لفظ آل اشارۂ آن کردہ ایم) و تہ مرکب است ازان معنی لفظی این (تہ او) و مستعمل شد بجای بمعنی مغارہ مطلقاً و مخصوص ہم کردند با مغارۂ کوہ (انتہی کلامہ) ما می گوئیم کہ جا دارد کہ ہمین باشد ماخذ این (اردو) تہال کا غار ۔ مطلق غار ۔ مذکر ۔

(الف) **تہ بازار** اصطلاح ۔ بقول بہار با اضافت و قطع اضافت ہمان بازار

(ب) ته بازاری (۱) جمعی که جا و
مکانی ندارند و در ته بازاری باشند
گویند که از اهل زبان بتحقیق پیوسته که باید از
مردم اهل حرفه مثل طباخ و کبابی و نان پز و
دلال و همسایه بالان و وزد و غیره هم که در بازار
دکان ها داشته باشند و لهذا (۲) اطلاق
آن بر مردم اجلاف و فرومایه هم آمده (میرزا
طاهر وحید ب سه) الشکنه هرگز خار سر نز
ته بیانی می اطفال مقبول ته بازاریے
می خواستیم و وی فرماید که در هندوستان بمعنی
(۳) محصولی را گویند که از مردم بازار نشین گیرند
و این مردم غیر دکاندار باشند مثل تره فروش
و فواکه فروش و مانند اینها که اجناس را از صحرا
آورده در بازار فروشند. خان آرزو
در چراغ هدایت الف را آورده و بذیل
آن ذکر ب هم بمعنی اول و دوم کرده و از
کلام وحید استشهاد نموده صاحب بحر الف

و ب را هر دو را نوشت مؤلف عرض کند
که همه محققین بر حقیقت معنی غور نکرده اند
معاصرین عجم با اتفاق دارند که الف
بازاری را نام است که پائین دکانهای بازار
بر شارع عام باشد شامل بر دکانهای کوچک
از اشیای متفرقه و تره و غیره که تاجران کم
مایه آورند و پائین دکانها بر شارع نشسته
بفروش می دهند این مقام را فارسیان ته
بازار گویند یعنی بازاری که در پائین بازار
است و ب به یای نسبت یعنی کسی که در
ته بازار تجارت کند و می نشیند و دکان
خود قائم کند و معنی دوم به سبیل مجاز درست
است و معنی سوم هم در عجم مستعمل خصوصیت
هندیست اینکه ملتقطین عجم هم الی یومنا هذا
محصول خاص روزانه از دکانداران ته
بازار و ذریعهٔ پول یا در اجناس می گیرند
و آن را ته بازاری گویند این است حقیقت

اپن و لغت (اردو) الف۔ تہ بازار مذکر۔ ان دکانون کو کہتے ہین جو بے سقف دکانون کے آگے سڑک پر قائم کی جاتی ہین۔ ادنیٰ درجہ کا بازار (ب) (۱) وہ دکاندار جن کی بے سقف دکانین سڑک پر ہوتی ہین۔ بساطی۔ (۲) اجلاف۔ کم درجے کے لوگ (۳) تہ بازاری بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث وہ محصول جو بازار نشینون جیسے ترکاری فروشون اور بساطیون وغیرہ سے لیا جاتا ہے آپ فرماتے ہین کہ محاورۂ حال مین بازار کے عام محصول کو کہتے ہین اس مین خواہ دوکانون کے آگے تخت بچھانے والے ہون خواہ زمین پر بیٹھنے والے مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن مین اپنا یہ محصول بساطیون ہی سے مخصوص ہے۔

تہ بساط | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر بقطع اضافت سامان قلیل و متاع بے قدر و قیمت کہ بعد فروختن بماند۔ (ملا فوقی یزدی سه) ہشتم پشت پا بدوران زدم و شندہ بہ تہ بساط امکان زدہ جو (میرزا رضی دانش سه) ای حسرت بجز آہی دل نالان نداشت جو تہ بساطی بغیر گرد این خانہ ویران نداشت صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم این را آوردہ (صائب سه) تہ بساطی گرچہ از سامان شش نماندہ است چو از بحر قسم مشتری گرم است بازار ہنوز جو مؤلف عرض کند کہ اضافت است و موافق قیاس (اردو) تہ بساط بقاعدۂ فارسی اُس کم قیمت سامان اور مال کو کہہ سکتے ہین جو دکان پر بکنے سے بچ رہا ہو۔ مذکر

(الف) (۱۱) تہ بستن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و از سند ام۔۔۔

(ب) تہ بندی | پیدا است کہ صاحب بحر نسبت آن گوید کہ (۱) چیزی کہ پیش از خوردن شراب و غیرہ خورند بہ اصطلاح صباغان (۲) رنگی کہ برای تقویت پیش از رنگ مقصود

کنند و (۳) جز بندی کتاب ہم۔ خان آرزو
در چراغ ہدایت نسبت معنی اول گوید کہ از قبیل
تحت القہوہ است مرادف (تہ پا) (تاثیر
۱۵) گلشن بغارت می دہد رنگ حنای پای تو
؎ خون جگر دل من می کند تہ بندی صہبای تو ؎
می فرماید کہ ازین بیت مستفاد می شود کہ تہ بندی
رنگی باشد کہ پیش از رنگ کردن جامہ برای
تقویت دہند واللہ اعلم و ارستہ بذکر معنی دوم
از باقر کاشی سند آوردہ (۶ع) لالہ تہ بندی
داغ از شب ہجر انجم کردہ ؎ ہم او سند تاثیر آ
؎ ہم برای معنی دوم گیرد و بذکر معنی سوم از سعید
اشرف سند دہد (ہ) تہ بندی ہوش برقرار
است ؎ شیرازہ طبع پایدار است ؎ بہار ہم ذکر
ہر سہ معنی کردہ (ملا طغرا ۱۱۵) صحاف قضا
چو شد بکاوش تر دست ؎ تہ بندی او بلجہ
در پیوست ؎ شیرازہ چو گردش بیک آشوب
ہر یہ ؎ جلدش بد و طمغان طلاکاری نسبت
؎ مؤلف عرض کند کہ از مصدر (تہ بندیدن)
کہ مرادف (تہ بستن) است حاصل بالمصدر
و بہر سہ معنی کنایہ باشد و استعمال دیگر مشتقات
تہ بستن از نظر ما نگذشت صاحب آصفی
بہ اسناد تہ بندی الف را قائم کردہ است
(اردو) الف ناقابل ترجمہ (ب) (۱)
وہ غذا جو شراب پینے سے پہلے کھاتے ہیں۔
مؤنث (۲) وہ رنگ جو رنگریز بطور استر
اُس رنگ سے پہلے کپڑے کو دیا کرتے ہیں
جو مقصود ہے۔ مذکر (۳) کتاب کی جزبندی مؤنث

تہ پا اصطلاح۔ بقول بہار و ہجر و وارستہ
با ضافت (۱) تحت القہوہ و تحت الماء و
تحت الشراب و چیزی اندک کہ بہ آن ناشتہ
بشکنند (باقر کاشی ۱۵) زہر ما راست
بادہ در ناہار ؎ تہ پا نباشد آب مخور ؎۔
(ولہ ۱۵) بدہ بادہ کان ہست اصل معاش
؎ تہ پا اگر ہم نباشد مباش ؎ خان آرزو در

چراغ ہدایت ذکر این کردہ مؤلف عرض کند
کہ ورای معنی حقیقی یعنی بالا کنایہ باشد ظہوری
(۲) بمعنی حقیقی ہم استعمال کردہ (ص) چرخ
را این ہمہ غوغای سرافرازی چیست ٭ ہمہ تہ
آن فرق کہ روزی بہ تہ پای تو ماند ٭ (اردو)
(۱) وہ غذا جو پانی یا شراب پینے سے پہلے کھاوے
ناشتا کھائین مؤنث (۲) پاؤن کے نیچے۔

تہ پای کسی افتادن | استعمال ظہوری
بمعنی حقیقی استعمال کردہ یعنی پامال شدن مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس (ص) چون ہمای بلند
پای از سر دعوی ٭ ہر آن سری کہ تہ پای قاتلان
افتاد است ٭ (اردو) پامال ہونا۔

تہ پر گلولہ بربادہ | اصطلاح۔ بقول روزنامہ
بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار تفنگی را نام
است کہ از دنبالہ پر کنند کہ دران گلولہ ہای متعدد
باشد مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و تحقیق
معاصرین عجم است (تفنگ تہ پر) بجایش
گذشت (اردو) وہ بڑ جلوٹ بندوق جس مؤنث
مین متعدد بار ہون شش ضربی یا دہ ضربی بندوق

تہ پیالہ | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر مراد
(تہ پیمانہ و تہ جام و تہ جرعہ) کنایہ از شراب
اندک کہ در تہ جام بماند و این ہمہ مستعمل مع
الاضافت اند و بہ اضافت نیز آمدہ (صائب
ص) بہ عاشقان جگر تشنہ رحم کن ساقی ٭
تہ پیالہ خود را بہ آفتاب مدہ ٭ (نظیری
نیشاپوری ص) تہ پیالہ کہ بر خاک تشنگان
ریزی ٭ مرا کہ سوختہ مغز استخوان دریاب
٭ (حکیم زلالی ص) شبی کز حسن شہبانہ
پیالہ است ٭ درد انجم تمامی داغ لالہ است
٭ مؤلف عرض کند کہ محققین بالا در ترجمہ
تسامح کردہ اند تہ پیالہ و امثال آن چیزی
است کہ در اردو ترجمہ آن تلچھٹ است
یعنی تہ نشین شراب و درد باشد کہ مقابل
شراب معمولی است و مسلم است کہ نشہ او

زیادہ از شراب معمولی است (اردو)۔

تلچھٹ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مؤنث۔ درد، تہ نشین شدہ چیز جو شراب میں نیچے بیٹھ جاتی ہے (رند ؎) مجھ بلانوش کو تلچھٹ ہی پلا ساقی ہاں بھر دے چلو میں جو ہو شیشے میں باقی ساقی
درد شراب بھی اردو میں مستعمل ہے۔ مذکر۔ مونث

تہ پیراہن | اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی تحتانی زیر پیراہن و کنایہ از مخفی ہم (صائب ؎) ہر حبابی را درین دریا ز حسن بیحدت ۔ خلوتی با ماہ کنعان در تہ پیراہنی است (اردو) پیراہن کے نیچے۔ مخفی۔

تہ پیالہ | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند و آرزو ہمان تہ پیالہ کہ گذشت۔ مؤلف عرض کند کہ صراحت کافی ہم در انجا کردہ ایم (اردو) دیکھو تہ پیالہ

تہ جا | بقول برہان و جامع و جہانگیری و رشیدی و سراج بفتح اول و جیم بالف کشیدہ بروزن ترسا۔ شیرہ گرفتن از انگور۔ صاحب ناصری گوید کہ شیرہ کردن از انگور۔ مؤلف عرض کند کہ در عربی زبان بالفتح دشنام دادن کسی را بشعر و نکوہیدن خلاف مدح۔ صاحب اسد بحوالہ منتہی الارب ذکر این کردہ بخیال ما فارسیان ہمین را مفرس کردہ اند بمعنی شیرہ کشی از انگور کہ مثل ہجو است مذموم۔ یکی از معاصرین عجم گوید کہ نہ چنین باشد بلکہ اسم جامد فارسی قدیم است مرکب از تہ و جا بمعنی جای پائین ازینکہ فارسیان کار شیرہ انگور کشی اکثر در تہ خانہ می کنند۔ و آن مقام را بہتر از مقام روشن پندارند و بخیال شان این کار در مقام روشن نقصانی دارد یعنی نشہ در شیرہ انگور از ہوا و ضیا کم شود۔ ما می گوئیم کہ ہمین ماخذ بہتری نماید ازینکہ فی زمانہ بعض می کشان را دیدہ ایم کہ بر شیشہ شراب کاغذ سیاہ می چسپانند و شیشہ سفید ہم برای شراب استعمال نمی کنند و می گویند

در تاریکی شراب بحالت خوش تا دیر می ماند و جا دارد کہ کار شیرہ کشی در تہ خانہ بخوف محتسب ہم باشد بای حال ہمین ماخذ آخر الذکر بہتر از اوّل است (اردو) انگور کی شیرہ کشی۔ شراب کشی۔ مؤنث۔

تہ جام اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند مرادف تہ پیالہ کہ گذشت و صراحت کامل ہمدرانجا کردہ ایم (ظہوری ؎) سرمستی کائنات از تہ جامم ٭ یا کہ لب افلاک ز دست افشانم ٭ (اردو) دیکھو تہ پیالہ۔

تہ جرعہ اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند مرادف ہمان تہ پیالہ کہ گذشت (صائب ؎) گرچہ تہ جرعہ از زیادہ حشش ماند است ٭ صائب از جملہ خون نابہ کشانست ہنوز ٭ (جلال اسیر ؎) آنانکہ مست فیض بہار اند چون سبو ٭ تہ جرعہ زیر بزم فلک چشیدہ اند ٭ (ظہوری ؎) زین ساغر لبریز کہ لا جرعہ کشیدیم ٭ تہ جرعہ بہ خم خانہ منصور نہ گنجد ٭ مؤلف عرض کند کہ صراحت کافی ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو تہ پیالہ۔

تہ حسن استعمال۔ بقول بہار باضافت بمعنی پایان حسن (حکیم زلالی ؎) تہ حسنش چو ہر کس در نمی یافت ٭ ز بیعش مشتری تاوان بکف نمی تافت ٭ مؤلف عرض کند کہ انتہای حسن و کمال حسن و حقیقت حسن است (اردو) حسن کی انتہا۔ حسن کی حقیقت۔ مؤنث۔ حسن کا کمال۔ مذکر۔

تہ خانہ استعمال۔ بقول انند بالفتح مکانی کہ زیر زمین سازند و در ایام گرما در انجا نشینند و بعربی آنرا سطورہ و بفارسی نہان خانہ ہم۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس و معاصرین عجم ہم بر زبان دارند قلب اضافت خانہ تہ (اردو) تہ خانہ۔ مذکر۔ دیکھو بادغر کے پہلے معنی۔

ته خنده | اصطلاح - بقول بهار تقطیع لب است
سامان قلیل (حکیم زلالی ؎) که این ته خنده
پوشیده عیب است ٭ و رقها ی بهم دوشیده
عیب است ٭ صاحب آنند ذکر این معنی بالا نموده
مؤلف عرض کند که بهار در عرض معنی تسامح
کرده است و این مخفف است از (خنده زیرلب)
است یعنی خنده قلیل و تبسم - تبسم (اردو)
ته خنده بقاعده فارسی اس ہنسی کو کہتے ہیں
جو زیر لب ہو - ذکر تبسم - مذکر -

ته داشتن | مصدر اصطلاحی - بقول
بهار (۱) وقوف و ماهر بودن (ع) از شرف سخن گذر ...
که ته دارد ٭ و (۲) بمعنی دو زانو نشستن
(کمال خجندی ؎) چنین زلف سیه چشمت آنچه
چنین است ٭ که بر کنار گل و سبزه مهر و ته
دارد ٭ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی
ساکت و می فرماید که گویند فلانی ته ندارد و
معنی اول با یه ذیل اصل است (جویا ؎)
اہل معنی شکوه دیگر دارند ٭ گر آئینه می ونشست
ته ہی دریا بود ٭ خان آرزو در چراغ ہدایت
ہمزبان بحر مؤلف عرض کند که (۱) بمعنی
حقیقی است و سند این همان شعر جویا است
که گذشت صاحب آصفی این را برای معنی
اول و ازتسامح اوست و معنی اول و دوم
موافق قیاس است مخفی مباد که از اسناد اول
الذکر استعمال مصدر دارایدن پیدا است یعنی
ته دارد که مرادف داشتن است و هر یکی بجای
خود درست می آید (اردو) (۱) وقیف ہونا (۲)
دوزانو بیٹھنا (۳) تاہ رکھنا -

ته دامن | استعمال - بهار ذکر این از
معنی ساکت مؤلف عرض کند که زیر دامن
باشد بمعنی حقیقی (صائب ؎) ای زر و بیت
در کف هر خار نبض گلشنی ٭ هر گلی را در ته
دامن چراغ روشنی ٭ (اردو) ته دامن
زیر دامن بقاعده فارسی مستعمل ہو دامن کے نیچے

تہ دُرد اصطلاح۔ بقول بحر مقابل اصل **مؤلف** عرض کند کہ بضم دال مہملہ اوّل است بمعنی غیر اصل و ناصاف بدون اضافت حیف است کہ سند استعمال پیش نہ شد اگرچہ موافق قیاس است ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) غیر اصل۔ ناصاف۔

تہدید بقول بہار بمعنی ترسانیدن می فرماید کہ بالفظ دادن و کردن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و کسر دال مہملہ اوّل فارسیان بمعنی حاصل المصدر یعنی چشم نمائی و سرزنش استعمال این کنند و با مصادر خود مرکب سازند کہ در ملحقات می آید و ہیچ تخصیص باد و مصادر بالا ندارد (ظہوری سہ) بضبط آہ برین گشتہ تہدید نفس واجب ہے اگر بگذارمش خود سر اثر فرسودہ می گردد ہے (اردو) تہدید۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ دھمکی۔ سرزنش۔ چشم نمائی۔ ڈانٹ۔

تہدید باریدن مصدر اصطلاحی۔ ظہوری بمعنی ظاہر شدن تہدید و چشم نمائی استعمال کردہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری سہ) بحرف صلح لب کرد آشنا از بہر خاطرہا ہے ولیکن از نگاہش آنچنان تہدید می بارد ہے (اردو) تہدید برسنا۔ کہہ سکتے ہیں چشم نمائی ظاہر ہونا۔ ڈانٹ ڈپٹ ظاہر ہونا۔

تہدید دادن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تہدید کردن بمعنی چشم نمائی کردن و ترسانیدن است (طالب آملی سہ) بیداحی دریائی کشودم مہر لب کز وی ہے نشتر ابر دست لطف تو مید او تہدیدم ہے (اردو) تہدید کرنا۔ ڈرانا۔ چشم نمائی کرنا۔

تہدید کردن استعمال صاحب آصفی

ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی ترسانیدن مرادف تہدید دادن (حسن سہ) تہدید مکن کہ پی ترا ریم کشتہ شیر مکش کہ پی گناہیم مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدریہ گشتن ہم پیداست کہ بہ تیغ پیش می آید و مرادف کردن است (اردو) ڈرانا۔ دیکھو تہدید دادن۔

(الف) تہ دیگ اصطلاح۔ بقول بہار چیزی کہ از طعام برشتہ تہ دیگ چسپیدہ باشد۔ صاحب بحر این را بہ ہمین معنی مرادف

(ب) تہ دیگہ آوردہ مؤلف عرض کند کہ الف مرکب اضافی است و ب مرکب توصیفی ہر دو مرادف یکدیگر۔ بہار در تعریف بالاختصار کافی نکردہ این بدو معنی مستعمل است (۱) طعام کہ بچسپیدہ زیرین دیگ باشد لذیذتر از بنکہ روغن دران جمع باشد و (۲) طعامیکہ تہ دیگ چسپیدہ باشد (اردو) الف و ب (۱) تہ دیگی یا تہ دیگ بقول آصفیہ۔ اردو۔ اسم مؤنث نیچے کا کھانا جس میں گھی زیادہ ہوتا ہے (۲) کھرچن۔ دیکھو تگران۔

طہران بقول ناصری و انند بر وزن مہران نام شہریست معروف و مشہور وقتی از اجزای ری بودہ گویند نخست حضرت شیث بن آدم علیہ السلام آنجا را بنیاد نہادہ و ہوشنگ پیشدادی در عمارت او بیفزود و در زمان دیگر از آباد شد و سیاہ توران و ایران خرابی بدانجا راہ یافت و افراسیاب منوچہر را در قلعہ تیرہ ری کہ بر بالای کوہ بود و اطراف آن در وا نشستہ کوہ حصار داشت مدتی محصور کرد و خرابی بسیار بہ آن ولایت رسید (الی آخرہ) و طہران نام قریہ با صفہان نیز مؤلف عرض کند کہ در عرف حال املای این بہ طای حطی است اغلب کہ تصرف عربان مقیم فارس باشد (اردو) طہران ایک شہر معروف کا نام ہے جو فارس میں واقع ہے۔ مذکر۔

تہ پیش گذشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول انند بحوالۂ غیاث اللغات فریب دادن۔ مؤلّف عرض کند کہ محاورۂ زبان نیست و دیگر محقّقین اہل زبان و زبان دان ساکت۔ بدون سند استعمال تسلیم نکنیم (اردو) فریب دینا۔

تہ سبو اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند مرادف ہمان تہ پیالہ کہ گذشت (ظہوری سہ) بیا ساقی ای بر تو ختم آبرو بدہ تہ سبوئی بایستناک شو۔ مؤلّف عرض کند کہ صراحت کافی ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو تہ پیالہ۔

تہ سکہ اصطلاح۔ بقول منتہا بحوالۂ منتظم ناصر الدین شاہ قاجار روی زیرین سکہ کہ ... مؤلّف عرض کند کہ بقواعد قیاس ... (اردو) سکہ ... ذکر۔

تہ شیشہ اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند از قبیل و مرادف ہمان تہ پیالہ کہ گذشت (باقر کاشی سہ) باقر اگر حریف منی خشت خم مکن ؛ تہ شیشۂ بشاند بیا پیکا سہ صبح شو۔ مؤلّف عرض کند کہ صراحت کافی ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو تہ پیالہ۔

(الف) **تہ غربال** اصطلاح۔ بقول بہار کنایہ از دانہ ہای ریزۂ نخالہ و چیزیکہ از غربال بگذرد۔ صاحب بحر ذکر این کردہ گوید کہ

(ب) **تہ غربالی** ہم مرادف این است صاحب رشیدی ذکر الف کردہ و خان آرزو در سراج ہم الف را آوردہ صاحب برہان ذکر ب فرمودہ۔ مؤلّف عرض کند کہ الف مرکب اضافی و ب مرکب توصیفی و ہر دو لفظ اضافت مستعمل و ہر دو مرادف یکدیگر و کنایہ موافق قیاس ولیکن شاہد بہار

ته کردن رخت استعمال - بقول بہار
معروف وسندش بر ته کردن گذشت -
مؤلف عرض کند که اضافت مخصوص نباشد
با رخت ته کردن قماش و چادر و بوریه و امثال
آن همه درست باشد (اردو) کپڑے یا دری
وغیرہ کا گھڑی کرنا -

ته کردن زانو مصدر اصطلاحی بقول
بحر و آنند به ادب نشستن چنانکه در نماز **مؤلف**
عرض کند که موافق قیاس و بر زبان معاصرین
عجم است (اردو) زانو ته کرنا ادب سے بیٹھنا

ته کیسه استعمال - بقول بہار و آنند معروف
مؤلف عرض کند که کیسه را نام است که در
کمر مخفی باشد که ایرا آنداخ هم گویند (حکیم زلالی
خوانساری سه) نیست اختر گزبرای بیع داغ
حسرتش؛ درهم از ته کیسه شب درمیان انداخته
(اردو) همیانی - مؤنث - دیکھو ایرا انداخ

تهنگ بقول مؤید بتبدیل با بکاف فارسی
در آخر همان تهنک که بکاف عربی گذشت -
مؤلف عرض کند که قولش بدون سند استعمال
کافی نیست اگر سندی گیر آید مبدلش دانیم چه یکی
کند و گند (اردو) دیکھو تهنک -

ته گیره اصطلاح - بقول بحر و آنند و ارسته
و غیاث بمعنی ته دیگ (ملا طغرا سه) شبه از
سرجوش دو رخ لبیکه کام غلبتم شیرین بازدهم
چون دیگ حلوا دست در ته گیره دو رخش -
مؤلف عرض کند که استناد هر پنج محققین از
خیال بر همین یک شعر ملا طغرا است که بر معنیش
یکی هم ازین پنج افراد غور نکرده و به نگاه سطحی
این را مرادف ته دیگی قرارداد و حقیقت
این چیزی دیگر است فارسیان ته گیره آن زغال
آتش را گویند که در پائین آتشدان باشد که سرتاپا
آتش گرفته باشد برخلاف انگشت بالائی که
کاملاً آتش زده نباشد انگشتن ازمعنی شعر طغرائی
پیداست و تشبیه آن با ته دیگی البته مرغوب است

(اردو) وہ کوئلے جو آتش دان کی تہ میں سالم روشن ہوں نہ کہ آتش کی تہ۔ مؤنث۔	قائل معاصرین عجم بالاتفاق دارند اگر درین استعمال این معنی تہ دیگی شدہ باشد بر سبیل مجاز است کہ تہ دیگ ہم مماثل تہ دیگی است

تہل بقول سروری بوزن سہل بمعنی غم و الم (پندار رازی ؎) دو چیز رفت می برد تہل از دل ریش ۔ اگر اہل دلی دست آرمیدن ایش ۔ ہمسند گو رتا زو یار ہمدم ۔ شلل گوشہ کہ در خستگان زند نیش ۔ مؤلف عرض کند کہ باعتبار سروری کہ صاحب زبان است این را تسلیم کنیم فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست و اینہا ازین لغت نابلد بنید (اردو) غم و الم۔ مذکر۔

تہم بقول برہان و جہانگیری و جامع بفتح اول و ثانی و سکون میم شخصی را گویند کہ در بزرگی جثہ و ترکیب و قد و قامت و شجاعت و مردی و دلیری و دلاوری عدیل و نظیر نداشتہ باشد و تہمتن مرکب ازہمین است و بسکون ثانی ہم بہمین معنی آمدہ (فردوسی ؎) بہ نزدیک تہمتن فرستادہ بود ۔ ہمانا کہ شاہ تہم زادہ بود ۔ صاحب سروری نذکر معنی بالا گوید کہ صاحب فرہنگ منظومہ بمعنی بزرگ آوردہ مطلقاً و گفتہ (؎) تہم باشد بزرگ و توف صدا ۔ ہست تیر است سہم سہمدر را ۔ صاحب ناصری نذکر معنی بالا گوید کہ این لغت از لغات دساتیر است۔ خان آرزو در سراج این را آوردہ و صاحب سفرنگ (شرح پنجاہ و ہشتمی فقرۂ نامۂ وخشور جمشید) ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی کل و ہمہ است مؤلف عرض کند کہ لغت قدیم است کہ فارسیان آن را بمجاز بمعنی بزرگ جثہ و قوی و بزرگ استعمال کردہ اند (اردو) بزرگ جثہ۔ قوی۔ بزرگ۔

بہ ہمین مصدر است کہ قائم کردہ ایم واین بمعنی
متہم شدن باشد و بس (اردو) متہم ہونا۔
تہمت لگائی جانا۔

تہمت آمدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی واقع شدن و قرار یافتن تہمت است
(امانی سے) می نوشم و خواہم کہ مرا خواب نباید
تا تہمت غفلت بہ مئ ناب نیاید۔ مخفی مباد
کہ در سند بالا استعمال مصدر آئیدن است
کہ بجایش گذشت (اردو) تہمت ہونا۔

تہمت انداختن مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
صاحب بحر گوید کہ بمعنی تہمت کردن باشد
(حافظ شیراز سے) خواب بیداران ببستی
وانگہ از نقش خیال تہمتی بر شب روان
خیل خواب انداختی مؤلف عرض کند کہ
موافق قیاس است (اردو) تہمت کرنا۔

تہمت برداشتن مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
صاحب بحر گوید کہ بمعنی تہمت کردن باشد (
شہیدی سے) مُردیم و فارغ شدیم از
بیگانگی ہای او تہمت بیگانگی از آشنا
برداشتیم (ظہوری سے) صبح کرد چو
خوبان دیگر است او ہم ز روزگار خود
آن تہمت وفا برداشت مؤلف عرض
کند کہ از ہر دو سند بالا پیدا است کہ در تعریف
این از صاحب بحر تسامح واقع شدہ از معنی
اشعار بالا و ترکیب الفاظ پیدا است کہ این
بمعنی تہمت کردن نیست بلکہ بدو معنی است
(۱) تہمت حاصل کردن و (۲) از کسی دفع
کردن الزام تہمت سند اول متعلق بمعنی
اول است و سند ثانی متعلق بمعنی ثانی (اردو)
(۱) تہمت حاصل کرنا (۲) تہمت دفع کرنا۔

تہمت بردن استعمال۔ صاحب

آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی مبتلای تہمت شدن
و بہ رو اشتن تہمت است یعنی آلودش ۔
(فغانی شیرازی سہ) از بہر نعیم جرعہ و ز
یاد یک نظارہ کو بس تہمت و بلا ستا زین
روزگار سیہ دیدیم ۶ (اردو) مبتلا ہے
تہمت ہونا تہمت حاصل کرنا تہمت
سہنا ۔

تہمت برگرفتن | استعمال ظہوری
استعمال این بمعنی دفع کردن تہمت کردہ
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(سہ) گر ہمی کوشد ہمان درشست و شو
دامنم ۶ گرچہ دریا تہمت پاکی ز دامان بر
گرفت ۶ (اردو) تہمت دفع کرنا ۔

تہمت بستن | استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ
از معنی ساکت صاحب بحر گوید کہ بمعنی تہمت کردن است
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس باشد (طالب آملی
سہ) فشردہ دل ما بود زیب ساغرہا ۶ بہ ہرزہ
تہمت می بر سفال خود بستیم ۶ (ظہوری سہ)
ظہوری تا تواند زیست چندی ۶ کہ بر وا از بہر
شدم تہمتی چند ۶ مخفی مباد کہ از شعر ظہوری
استعمال مصدر بہ بند زیادت پیداست یعنی
بستن بہ بند زیادت مرادف یکدیگر است
کہ بجای خودش گذشت (اردو) تہمت
باندھنا ۔ دکن کا محاورہ ہے ۔ صاحب آصفیہ
نے تہمت دینا تہمت دھرنا تہمت لگانا
لکھا ہے یعنی برائی تھوپنا ۔ الزام دینا ۔

(الف) **تہمت زدن** | مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
صاحب بحر گوید کہ بمعنی تہمت کردن باشد
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(طالب آملی سہ) تہمت عیش مزن کہ اثر
ذوق بلا ست ۶ اینکہ ہر لخت دلم بر سر خرگاہ
خندد ۶ بہار ذکر ۔ ۔ ۔

(ب) تهمت زده | یعنی تهمت آلوده که ذکرش گذشت و این اسم مفعول الف است (قاسم خان تبریزی ؎) بچشم برد زمین رنگ بال افشانی ٭ مرغ تصویر که تهمت زدهٔ پرواز است ٭ مخفی مباد که از سند طالب آملی استعمال مصدر زدن پیداست که بجایش می آید۔ (اردو) الف تهمت لگانا۔ تهمت کرنا (ب) تهمت زده اس شخص کو بقاعدهٔ فارسی کہہ سکتے ہیں جس پر تہمت لگائی گئی ہو۔

تهمت کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی متهم کردن (وحید قزوینی ؎) پیش شهنشه تو تهمت کنم ٭ شه چه کند حکم سیاست کنم ٭ مخفی مباد که از این سند استعمال مصدر کندن پیداست که بجایش می آید (اردو) تهمت کرنا۔ تهمت لگانا تهمت دهرنا۔

(الف) تهمت کش | استعمال بهار
(ب) تهمت کشیدن | بر الف گوید که مرادف تهمت آلود و تهمت زده باشد (میرزا بیدل ؎) رفته ام از خود و تهمت کش آسودگیم ٭ حیرت آیینه ام کاش طپیدن باشد ٭ صاحب آصفی ذکر ب کرده از معنی ساکت و بحر گوید که (۱) بمعنی تهمت کردن است مؤلف عرض کند که الف اسم فاعل ترکیبی است از ب و ب (۲) بمعنی برداشتن و حاصل کردن تهمت و مبتلای تهمت شدن است (امیر شهرستانی ؎) صد رشک می برم به دماغ اسیر تو ٭ در بزم باده تهمت ساغر زدن کشید ٭ (ظهوری ؎) عاشقان را نه بکعبه است تعلق نه بدین ٭ تهمت سبحه و زنار کشیدیم عبث ٭ برای معنی اول مشتاق سند استعمال می باشیم که از نظر ما نگذشت (اردو) الف تهمت زده (ب) (۱) تهمت کرنا (۲) تهمت

میں مبتلا ہونا۔

تہمت گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ سزاوار تہمت شدن و متہم شدن است (عرفی سے) اہل دنیا ہمگی تہمت گیرند و فساد، رخت خود را کہ ازین ورطہ مسلم بردا شت۔ مخفی مباد کہ ازین سند استعمال مصدر گیرندگی پیداست کہ بجایش می آید (اردو) متہم ہونا

تہمتن بقول برہان بالتای قرشت بر وزن قلمزن (۱) یکی از القاب رستم زال و بہمن است و (۲) مردم قوی جثہ و شجاع بی نظیر را نیز گویند چہ معنی ترکیبی این لغت بی ہمتا تن است یعنی تنی کہ عدیل و نظیر نداشتہ باشد و (۳) بمعنی سپہدار و لشکرکش و خداوند سپاہ ہم و (۴) بندگی و فرمان برداری کردن ہم۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی و بہار بر معنی اوّل قانع (امیر خسرو سے) یکی تن کہ در پیش صد تن بود، اگر خود تہمتن بود زن بود، صاحب فدائی بر معنی عام دوم قناعت فرمودہ، صاحب سفرنگ بشرح لبیتی فقرہ (نامہ شت ساسان نخست) گوید کہ تہمتن بمعنی (۵) جسم کل **مؤلف** عرض کند کہ تہم بمعنی خودش گذشت و اشارہ این مرکب ہم ہمدرانجا شدہ است و معنی دوم حقیقی است و معنی اوّل و سوم مجاز آن نسبت معنی چہارم عرض می شود کہ اگر تن را علامت مصدر گیریم معنی لفظی این شجیع شدن باشد و محققین مصادر ذکر این مصدر نکردہ اند و معنی بیان کردۂ برہان موافق قیاس ہم نیست صاحب جامع نسبت معنی چہارم بر بندگی و اطاعت قناعت فرمودہ ازین پیداست کہ این مصدر نیست اندرین صورت این معنی را بر اعتبار صاحب جامع مجاز معنی دوم دانیم کہ صاحب شجاعت صفت بندگی و اطاعت و قناعت ہم دارد و اللہ اعلم بحقیقت الحال (اردو)

پاینده چنانکه ایاز و ایاس و امثال آن و معنی سیم مذکور شد که بمعنی فلک و دلیر و شجاع است
و بهوای نفس اسیر و مقید او شده باشد خان آرزو در سراج گوید که ظاهراً تهمورث معرب
آن است و ذکر معنی دوم هم کرده صاحب فرهنگ بشرح عنوان (نامهٔ وخشور تهمورث)
می گوید که تهمورس نام پیغمبری از پیمبران آئین فرزاباد که این نامه پیش از فراز یزدان فرو
آمده همگان یزدان و دیوبند از ستایش گویند که دیو شهوات را بفرمان خود داشتی و جهان که
با آگاهان بر زبان دارند که دیوی را که از نوع انسان بیرون است در هنگ محبوس کرده
و در چاهش مقید داشته **مؤلف** عرض کند که همین است معنی اول و معنی دوم را
سندی از برهان پیش نشد و جا دارد که معنی دوم اصل باشد و معنی اول مجاز آن که پیمبر
را بدین اسم گفتند والله اعلم (اردو) (۱) تهمورس پیمبران آئین فرزاباد سے ایک
پیمبر کا نام. مذکر (۲) نفس ناطقهٔ فلکی. مذکر (۳) ریاضت کش بادشاه. مذکر.

ته میخانه | استعمال بقول بهار مرادف
ته میکده می فرماید که این اصطلاح اهل
زبان است صاحب بحر گوید که زمین میخانه
را گویند **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس
است که زمین هم زیر پا است و زیر خانه لیکن
یکی از معاصرین عجم گوید که در بلاد عجم عادت بود که
اکثر میخانه را در ته خانه قائم می کردند
تا از محتسبان محفوظ ماند از ینجا است که فارسیان
استعمال این برای میخانه کردند و اکثر استعمال
این بر زبان بدون اضافت است و در
کلام معض باضافت هم باقی حال ته میخانه
میخانه باشد (اردو) میخانه کی زمین یا ته خانه
میخانه. مذکر.

ته میدانی | بقول [illegible] باضافت

(۱) مردم لی سرو پا کہ در میدان باشند و جا و مکانی ندارند مدار شان بہ پوست بندر و تا و خشتہ ہلو و امثال آن بگذرد و آن قریب بہ تہ بازاری است (میر نجات ۵) سینہ چاکان سرکوچہ و بازار تو ایم ہا تہ میدانی خور و بیدار تو ایم ہا صاحب بحر ہم ذکر این کرد و خان آرزو در چراغ ہدایت ہم و ستہ ہر سہ محققین ہمین یک شعر میر نجات است مؤلف عرض کند کہ بعض معاصرین عجم گویند کہ (تہ میدانی) بزبان فارسیان قدیم و معاصرین (۲) ہندوانہ است کہ در ریگ میدان نہا پیدا می شود و از ینکہ جنگلیان را ہمین یک قوت شان است مجازاً (تہ میدانی) گویند (اردو) (۱) جنگلی اقوام - مذکر (۲) تربز - مذکر -

تہمیشہ بقول برہان و جامع بر وزن اندیشہ نام بیشہ ایست در دار المرز نزدیک بہ بیشہ نارون - خان آرزو بحوالہ رشیدی گوید کہ ہمان تمیشہ باشد کہ گذشت و صحیح بہ ہای باشد چراکہ حروف مشدد در فارسی بسیار کم است و آنچہ ہست اکثر بضرورت - مؤلف عرض کند کہ درست گوید معاصرین عجم ہم تصدیق کنند و گویند کہ فارسیان اکثر این قسم کلمات را بہ نسبت اظہار بعض حروف بہ تشدید خواندن آسان دانند و تہمیشہ را تمیشہ خوانند (اردو) دیکھو تمیشہ - مذکر -

تہ میکدہ استعمال - بقول بہار و بحر و انند مرادف ہمان (تہ میخانہ) کہ گذشت - مؤلف عرض کند کہ صراحت کافی ہمدرانجا کردہ ایم (شیخ العارفین ۵) سر از کیہ برازصومعہ داران محجوب ہا و در تہ میکدہ مستان جلا گشایند ہا (اردو) دیکھو تہ میخانہ

تہ مینا اصطلاح - بقول بہار و بحر از قبیل ہمان تہ پیمانہ کہ گذشت مؤلف

عرض کند که صراحت کافی بهدہ را انجا مذکور ـ (شفیع اثر ـ ۵) رفت امشب ساقی از بزمم دل بیتاب من چو تھپوتہ مینا زہجرش تا کمر در آتشش است ـ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم این را آوردہ (اردو) ڈبکیوتہ بیمانہ ـ

تہمینہ بقول ناصری و انند نام دختر پادشاہ سمنگان بودہ که رستم او را بجفت خود گرفتہ و سہراب پسر رستم ازو بوجود آمدہ چنانکہ فردوسی می گوید (ـ۵) چو تہمینہ از کار رستم شنید بچراو درجہان جفت خود کس ندید بیاراست خود را چو خرم بہار درآمد بدان خانۂ زرنگار ـ مؤلف عرض کند که وجہ تسمیہ این متحقق نشد وظاہر آنکہ ترکیب معلوم می شود از تہم و یا و نون نسبت و ہای تانیث بقاعدۂ عربی که فارسیان برای لغت فارسی ہم اینگونہ عمل می کنند (اردو) تہمینہ رستم کی بی بی کا نام ہے جو بادشاہ سمنگان کی بیٹی تھی ـ مؤنث ـ

تہنال بقول انند بفتح اول و سکون دوم و نون بالف رسیدہ و لام آخر لغت فارسی است و در اردوی ہندی ہم مستعمل ـ آہنی و جز آن کہ در اسفل نیام کارد و شمشیر باشد و بعربی آن را نعل بفتح نون و سکون عین مہملہ و لام در آخر گویند ـ صاحب نفائس ہم ذکرش کردہ ـ مؤلف عرض کند کہ تہ بجای خود [illegible] گذشت و نال در فارسی زبان بمعنی نای میان تہی می آید پس [illegible] نیام [illegible] نوک نیام وصل کنند آن را تہنال گویند ـ (اردو) تہنال ـ بقول آصفیہ فارسی ـ اسم مذکر ـ میان کا وہ پتلی یا سینی یا نقرئی حصہ جو [illegible] ـ

تہ نہادن ـ اصطلاح ـ بقول رشیدی [illegible]

ہیچ باید واصل ندارد خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ این مقولۂ فارسیان است کہ چون بیان کسی را یا واقعہ را بی اصل پندارند گویند کہ بابا آغا کلام تو تہ ندارد ۔ (اردو) کچھ ٹھکانا نہیں ہے ۔ یعنی بے اصل ہے یہ دکن کا محاورہ ہے بعض اہل دہلی بھی اس کا استعمال کرتے ہیں ۔

تہ نشان | اصطلاح ۔ بقول بہار آنست کہ اول بر قبضہ شمشیر و امثال آن کندہ کنند و بعد از ان طلا یا جواہر دران نشانند بصنعتی کہ طلا در نہایت ہمواری و صفا بر افروختہ شود و بعد از ان سیہ تاب کنند زمین نہایت سیاہ و طلا بغایت براق خیلی خوش آیند می شود و ہمچنین نوعی از وی کوفت است لیکن بہ تہ نشان نمی رسد و نوعی از وی زر نشان کہ بوتۂ آن بطور منبت در زمین بلند می باشد و آن را مطلا کنند و طلا بہ نسبت ہر دو قسم اول در زین بیشتر صرف می شود و آنچہ بجواہر مرصع می شود و آن را مرصع کار گویند و نقرئی و طلائی و جواہری از اقسام اوست (سعید اشرف ؎) شاہم اشرف گرفتار گل اندامی کہ از خوشم بخلاف خنجر یارش جواہر تہ نشان باشد ۔ (علی رضا می شوستانی ؎) خون شد فسردہ در دل اندوہ پیشہ ام یاشد تہ نشان زریزہ یاقوت شیشہ ام ۔ صاحب بحر ہم ذکر این بہ اختصار بیان کردہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم مفعول ترکیبی است یعنی نشاندہ شدہ در تہ و این صنعتی است کہ بر قبضہ ہای شمشیر و سپر و ساغر و جام و اشیای دیگر ہم کنند و مقابل کار برجستہ است کہ از سطح آن بلند باشد بر خلاف تہ نشان کہ برابر سطح بود و برجستہ نباشد و تعریف دیگر اسما بجایش کنیم کہ درینجا محض اختصار ضرور است ۔ زار و منقش و نگاری کہ از طلا و نقرہ و غیرہ بر سامان آہنی یا جستی می شود و دو قسم باشد

باشد یکی از آب زر که دیرپا نباشد و دیگری

بصنعت ته نشان که دیرپا باشد از بسکه بریزها

زر به ته می رود (اردو) ته نشان اس

صنعت کا نام ہے جو تلوار کے قبضوں وغیرہ

پر چاندی یا سونے یا جواہر سے نقش کیا جاتا ہے

یعنے پہلے منقش کندہ کرتے ہیں اور پھر اس میں

جواہر یا چاندی یا سونے کا ورق اس طرح نصب کرتے

ہیں کہ سطح سے برابر ہو جاوے اور نشست ؛ خود

ظاہر یہ معلوم ہوتا ہے کہ آب طلا کا نقش ہے

لیکن درحقیقت جسم شے میں بذریعہ کوفت

داخل ہوتا ہے۔ مذکر۔

(الف) ته پیوستن | استعمال۔ صاحب آصفی

ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض

کند که بمعنی حقیقی است ؛ - - - - - -

(ب) ته نشین | اسم مفعول ترکیبی است

بمعنی ته نشسته و سند آصفی هم متعلق از همین

است هم او مرتب می فرماید که آنچه ته تک

نشیند از دُرد و غیر آن (علی سرهندی ؒ)

ز جوش باده دُرد ته نشین بالانشین گردد ؛

ز موج خنده تبسم جوا برون آید از آن لب ها

ما بهار ذکر ب کرده و با آصفی همزبان۔ ما

عرض می کنیم از بالا مصدر - - - - - -

(ج) ته نشین گردیدن | بمعنی جمع شدن

در ته ظرفی پیداست و هرسه موافق قیاس است

(اردو) الف نیچے بیٹھنا (ب) ته نشین

وہ دُرد وغیرہ جو ته ظرف میں بیٹھ جاوے مذکر

(ج) ته نشین ہونا۔ صاحب آصفیہ نے (ج)

یہ فرمایا ہے کہ بمعنی نیچے بیٹھنا۔

(الف) ته نما | اصطلاح۔ بقول بہار چیزے

که هرچه در ته خود داشته باشد بنماید (شفیع

اثر ؒ) این مقام از بسکه نورانی سرشت

افتاده است ؛ خاک آن مانند آب صاف

باشد ته نما ؛ (ابوطالب کلیم ؒ) از خشن

پوشی برون آورد فیض گلخنم ؛ تن قبای ته نما

آکنون ز خاکستر گرفت۔ مؤلف عرض کند
که اسم فاعل ترکیبی است کنایه از شفاف دیگر هیچ
و از همین است مصدر ---------
(ب) تہ نما باشیدن | بمعنی شفاف بودن
چنانکه از سند شفیع اثر مذکوره بالا ظاهر می‌شود
(اردو) الف شفاف (ب) شفاف ہونا
تہ نمودن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ مؤلف
عرض کند که از سندش مصدر (تہ نما باشیدن)
پیدا است که بجایش گذشت و این غیر از
معنی حقیقی چیزی نیست (اردو) تھاہ دکھانا
مثلاً کہہ سکتے ہیں کہ یہ چشمہ اپنی صفائی
کی وجہ سے ہمیشہ اپنی تھاہ دکھاتا
ہے۔

تہنیت | بقول بہار مبارکباد گفتن می‌فرماید که با لفظ دادن و ساختن و کردن و
گفتن مستعمل۔ مؤلف عرض کند که بقول منتخب بالفتح و کسر نون لغت عرب است بمعنی
بالا و فارسیان بمعنی اسمی یعنی مبارکباد استعمال کنند و با مصادر خود مرکب سازند که
در ملحقات می‌آید و هیچ خصوصیت هر چهار مصدر بالا نیست (اردو) تہنیت بقول
آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ مبارکبادی۔

تہنیت خواندن | مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که بمعنی تہنیت دادن
و مبارکباد گفتن است (حسن غزنوی ع)
راویان هر نفسی تہنیت نو خوانند۔ (اردو)
مبارکباد دینا۔ تہنیت پیش کرنا۔
تہنیت دادن | استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ مؤلف
عرض کند که بمعنی مبارکباد پیش کردن و تہنیت
گفتن است (والہ ہروی ع) صاحبا چون

تهنیت تهنیت نوروزی ها کز تو نوروز کند
کسب جهان افروزی ها مخفی مباد که ازین
سند استعمال مصدر دهیدن پیداست که
بجایش می آید (اردو) مبارکباد دینا۔
دیکھو تہنیت گفتن ۔

تهنیت ساختن مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که بمعنی تهنیت دادن
و گفتن است (نظامی ؎) بزرگان بهر و
تهنیت ساختند ها بآن سر بزرگی سرافراختند
ها (اردو) مبارکباد دینا۔

تهنیت کردن مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که بمعنی مبارکباد گفتن
و تهنیت دادن است مرادف تهنیت
ساختن که گذشت (معزی نیشاپوری ؎)
تهنیت کرده ترا میران بجشن چنین ها ز
شاعران گفته بهر جشنی ترا مدح و ثناها (عرفی
؎) اگر صبا بمزاری برد غبار درت ها
کنند تهنیت از هم بزیر خاک اجساد ها مخفی
مباد که از سند بالا استعمال مصدر کردن
پیداست که بجایش می آید (اردو) مبارک
باد دینا۔

تهنیت گفتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی تهنیت خواندن است که گذشت
(طغرای مشهدی ؎) ز تهنیم و تهنیت ها تهنیت
تختگاه گفت ها آمد بحکم شه چو بادر الشعرا تخت
(اردو) دیکھو تہنیت خواندن ۔

تهنیت نامه استعمال۔ بقول انند
بحواله فرهنگ فرنگ خلاف لقرنیت نامه
مؤلف عرض کند که قلب اضافت نامه
تهنیت است یعنی نامه که در تهنیت کرده
موافق قیاس است (اردو) تهنیت نامه

یہ ترکیب فارسی مبارکباد کے خط کو کہہ سکتے ہیں دکن میں تہنیت نامہ اس اڈریس کو کہتے	ہیں جو کسی حاکم کی آمد پر شہر کے ملازمین و رعایا پیش کرتے ہیں

تھو بقول برہان و جامع و ناصری بضم اول و ثانی (۱) بر وزن و معنی تفو ست کہ آب دہن و
آب دہن انداختن باشد و بکسر اول (۲) مخفف تیہو و آن پرندہ ایست شبیہ بہ کبک
لیکن کوچک تر است ازان۔ صاحب جہانگیری نسبت معنی اول گوید کہ آن را تف و
تفو ہم گویند و با اول مکسور و ثانی مضموم تیہو۔ صاحب سروری بر معنی اول قانع بدین
صراحت کہ مراد از تفو است کہ آن را تف و تفو نیز گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ
بمعنی تفو می فرماید کہ بہندی نیز ہمین صورت خلیست لیکن آن بنای مشترک التلفظ
بہاست کہ تلفظ آن بہ غیر ہندی دشوار است و تھوک بزیادت کاف نیز در ہندی
است بہمان تلفظ و از معنی دوم ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ بیچارہ لغت زبان
خود را ہم ندانست و در بیان اعرابش ہم زحمت بر داشت و در ہندی زبان تھو
بضم اول و سکون دوم و سوم صدائی است کہ از زبان کسی برآید کہ بر دیگری اظہار
ناخوشی کند و حرکت مخاطب را ذلیل داند چنانکہ می گویند یا تھو اب کیوں کیا یعنی
تفو بر تو کہ چنین کردی و تھوک در ہندی آب دہن را گویند معلوم می شود کہ فارسیان ہمین
تھو را کہ لغت سنسکرت است در فارسی بہ تبدیل اعراب تہو کردند و تفو بدل آن
باشد چنانکہ تہ و تف و تف مخفف تفو یا اینکہ ہندیان از لغت فارسی تہو بہ تصرف
در اعراب استعمال کردند کہ ہندی باشد واللہ اعلم بحقیقۃ الحال۔ صاحب ... بر تیہو

گوید کہ اسم فارسی است و معرب آن طیہوج و بفارسی فرخور و تشوشک نیز نامند و بامد لسی
ضرتیس مرغی است کوچک تر از کبک و در رنگ شبیہ بدان منقار او سرخ گوشت آن گرم
و لطیف و افعال و خواص آن مانند کبک و جہت ناقہین و ضعیف الاحشا بغایت
نافع و قابض شکم و غذای آن غلیظ نیست و منافع دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ
تہو بمعنی دوم مخفف ہمین تیہو است (اردو) (۱) تہو - بقول آصفیہ تہو کنے
کی آواز - تف - چھی - قابل نفرت (۲) تیہو ایک پرند کا نام جو بٹیر کا ہمرنگ اور قد میں
اس سے چھوٹا ہوتا ہے - مذکر -

تہ و بالا اصطلاح - بقول برہان بمعنی (۱) زیر و زبر باشد کہ تحت و فوق است و (۲) کنایہ از اضطراب و بیقراری ہم و (۳) حصول مطلب دو پسر امرد باشد مر یکدیگر را - صاحب جامع بذکر ہر سہ معنی بصراحت معنی سوم گوید کہ لواطہ کردن دو پسر امرد با یکدیگر صاحب بحر معنی اول را گذاشت کہ حقیقی است و از مؤشوبحش خارج و صاحب سروری معنی سوم را ترک فرمودہ صاحب ناصری معنی دوم را ترک کرد مؤلف عرض کند کہ معنی اول حقیقی است و معنی دوم و سوم مجازش (اردو) (۱) تہ و بالا بمعنی زیر و زبر اردو میں بھی مستعمل ہے (۲) اضطراب - مذکر - بیقراری - مؤنث (۳) دو امرد لڑکون کی باہم لواطت - مؤنث -

تہی بقول برہان و جامع و ناصری بکسر اول و ثانی و سکون تحتانی (۱) نام شہری و مدینہ و (۲) بمعنی خالی ہم کہ در مقابل پر است صاحب برہان می فرماید کہ باین معنی بفتح اول و ضم اول ہم گفتہ اند صاحب جہانگیری بہر معنی دوم قانع (رودکی ۵۲) ای ازادہ مراگوش

بیرو دیده تهی؛ خوش آنکه زگوش پای در دیده تهی؛ صاحب رشیدی هم بمعنی دوم قناعت فرموده (سعدی ؎) چه مردی کند در صف کارزار؛ که دستش تهی باشد و کارزار؛ خان آرزو در سراج گوید که استعمال عام فارسیان بکسرتین است و عراقیان خصوصاً اصفهانیان بضم اول گویند و فتح مسموع نیست **مؤلف** عرض کند که بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان و وجه تسمیه معنی اول متحقق نشد (اردو) (۱) تهی ایک شہر کا نام ہے جس کی تعریف مزید معلوم نہو سکی۔ مذکر (۲) خالی۔

تهی آخر اصطلاح۔ بقول بہار بضم خای معجمه مبتلای قحط آب و دانه مقابل چرب آخر (حکیم شفائی ؎) گاو دوشای هنر سگ تهی آخر ما؛ خشک پستان شده زانسان که ندارد کم شیر؛ صاحب بحر گوید کسی که مبتلای قحط آب و دانه باشد و ارسته هم بانش **مؤلف** عرض کند که هیچ تعلق بانسان ندارد مخصوص به مویشی و چارپایان باشد (اردو) وہ چارپایہ جسکو راتب۔ دانہ چارہ نہو۔

تهی آغوشی استعمال۔ بقول بہار و آنند خالی بودن آغوش از معشوق **مؤلف** عرض کند که خلوی آغوش است (صائب ؎) بر تهی آغوشی خود آه حسرت می کشم؛ کو سبکبار بینم کشند شمع بر پروانه را؛ (اردو) تهی آغوشی بقاعدهٔ فارسی کہہ سکتے ہیں۔ خلوے آغوشی۔ آغوش خالی رہنا کا حاصل بالمصدر۔

تهی بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که بمعنی خالی بودن است (جمال اصفهانی ؎) وصالی بود بی زحمت شب دوش؛ نگوئی عالم از آدم تهی بود؛ (اردو)

خالی رہنا۔

تہی پائی استعمال۔ بقول انند کنایہ از برہنہ پائی **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ؎) آن راہ نوردم کہ تہی پائی خود را٭ پیوستہ نہان از نظر آبلہ دارم٭ (کلیم ہمدانی ؎) پای سعیم شد از خار رہت پوشیدہ٭ پارہ زین بہ نتوان کرد تہی پائی را٭ (اردو) دیکھو برہنہ پائی۔ مؤنث۔

تہی پشت اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند کنایہ از پوچ و بیمغز (حکیم زلالی ؎) فلک از مغز کوس تہی پشت٭ گرفتہ کوس مہر و مہ بانگشت٭ **مؤلف** عرض کند کہ ظاہرا کسی کہ پشتیبان خود ندارد یعنی بی پناہ و معنی پوچ و بی مغز قابل نظر است تامل (اردو) پوچ۔ بے مغز۔ بے سہارا۔

تہی چشم اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند و تحقیق الاصطلاحات کنایہ از نابینا و بی بصر (صائب ؎) تہی چشمان چہ میدانند قدر روی نیکو را٭ نباشد بہرہ گرانی بہرہ از یوسف ترازو را٭ (امیر خسرو ؎) خدا بسر مرد تہی چشم را٭ کز پی زر در شمر د شیم را٭ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ تہی از بینائی باشد (اردو) نابینا۔ اندھا۔

تہی داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است چنانکہ تہی داشتن دل و خانہ و کیسہ و امثال آن (حبیبی ہجستانی ؎) ای کاش بودی آگہی وی را ز حال این رہی٭ کز صبر دارم دل تہی در عشق او از گمرہی٭ مخفی مباد کہ در سند بالا اتفاقا مصدر داریدن است کہ گنجایش می آید و آن مرادف داشتن باشد (اردو)

خالی رکھنا جیسے گھر خالی رکھنا۔ صندوق خالی رکھنا۔

تہی دست اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و آنند کنایہ از مفلس و نادار (شیخ شیراز ؒ) نہد آن تہیدست آزادہ مرد * کہ پہلوی مسکین شکم پُر نکرد * مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است صاحب ملحقات برہان بذکر معنی بالا گوید کہ نیز کسی کہ در صدد رسیدنہ نشستہ باشد ما ہمی گوئیم کہ ہمان مفلس است۔ (اردو) خالی ہاتھ۔ تہی دست۔ مفلس۔ نادار۔

تہی دست روسیاہ مثل۔ صاحبان تحفۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق مفلس می زنند مقصود ہمین قدر است کہ مفلس دائما در ضلالت است (اردو) دکن میں کہتے ہیں "خالی ہاتھ بد قسمت"

تہی دو اصطلاح۔ بقول بحر بیفائدہ دوندہ مؤلف عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است ولیکن سند استعمال از نظر ما نگذشت معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند مشتاق سند استعمال باشیم اسم فاعل ترکیبی است (اردو) بے فائدہ دوڑ دھوپ کرنے والا۔

تہی دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ تہی دیدن چیزی از چیزی بمعنی حقیقی خالی یافتن چیزی از چیزی است و از سندیکہ پیش کردہ مصدر پلیدن پیدا است کہ تعریفش بجایش گذشت (اسدی طوسی ؒ) ہمی نخواہند * ومیہمان ہا تہی بارگاہ ورا یک زمان ہا * (اردو) خالی دیکھنا۔

تہی دیدہ اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و آنند بمعنی تہی چشم مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (امیر خسرو ؒ) روان از

دو دیدہ پسندیدگان ہا بخاک درت چون
تہی دیدگان ہو (اردو) دیکھو تہی چشم

تہی رفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول
آصفی و بحر وانند و ملحقات برہان (۱) بیراہی
کردن و (۲) سفر بی سود کردن و (۳) تہی
دست خالی جیب رفتن و (۴) تنہا رفتن مؤلف
عرض کند کہ اگرچہ بظاہر موافق قیاس است
برای معنی سوم و چہارم ولیکن معنی اول و دوم
را کہ صورت اصطلاحی دارد محققین صاحب
زبان ذکر نکردند و معاصرین عجم ہم ساکت و ہر
چہار محققین بالا سند نداد و من وجہ بیان
ملحقات برہان را اگرچہ تعلق بہ اہل زبان ایم
ولیکن طالب سند باشیم (اردو) (۱)
بیراہی کرنا (۲) بے فائدہ سفر کرنا (۳) خالی ہاتھ
اور بے کسی سامان کے جانا۔ (۴) تنہا جانا۔

تہی شدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ و از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی حقیقی خالی شدن است و از سند
پیش کردہ اش استعمال مصدر مرخم ہم
پیداست کہ بجایش می آید (عرفی)
تا حرم فرشتگان از دل و دین تہی شود
ہا رخصت جلوہ نکرد حجلہ نشین ناز را
سند این از کلام ظہوری بدست آمدہ
() جیب لطافت تہی شد اما ہست
بہ عشوہ را دست در خزانۂ صلح ہو ۔
(اردو) خالی ہونا۔ تہی ہونا۔

تہلیشہ بقول برہان و جہانگیری و جامع بفتح اول و کسر ثانی و سکون تحتانی نام شہری کہ
فریدون پیوستہ و دائم در آنجا می بود صاحب رشیدی گوید کہ ظاہرا ہمان تمیشہ است
کہ بمیم گذشت صاحب ناصری می فرماید کہ این را تہیشہ نیز گفتہ اند و ہمان تمیشہ کہ مذکور شد
مؤلف عرض کند کہ در بیجا وجہ تسمیۂ این ہمین قدر معلوم می شود کہ تہی و شہ را مرکب

کردند و مقصود از مسکن مخصوص شاہ باشد واللہ اعلم (اردو) دیکھو تہیشتہ۔

تہی کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
بمعنی خالی کردن است (عرفی رہ) اگر اجازت
عشق اشارہ فرماید ٭ تہی کنم ز گہر گنج ریزہ‌ہای سخن
را ٭ محقق شد که ازین سند استعمال مصدر کنش
پیدا است که مرادف کردن است که بجایش
می‌آید (اردو) خالی کرنا۔

تہیگاہ | بقول برہان و جامع و بحر و سراج
مابین شکم و پہلو را گویند۔ پہلو را گویند که بن
بغل است که بتازی خاصرہ گویند۔ مابین شکم
و پہلو (ظہوری رہ) شہ بیشہ دشت از
ہول چاک ٭ چو از کشتہ گردد تہیگاہ خاک
٭ صاحب ناصری این را مخصوص به آدمی کردہ
مؤلف عرض کند که موافق قیاس است
(اردو) وہ مقام جو مابین پہلو اور شکم
ہو۔ بن بغل۔ مذکر۔

(الف) تہی گردیدن | استعمال۔ صاحب
(ب) تہی گشتن | آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
مرادف تہی شدن است و ب مرادف
الف (عرفی رہ) ہوش اگر ناخن زند بر
دل شراب ناب ہست ٭ ور سبو از می تہی
گردد خمار خواب ہست ٭ (نظامی رہ)
تہی گشت بازار خاک از خروش ٭ ز بانگ
جرس‌ہا بر آسودہ گوش ٭ (اردو) الف
و ب خالی ہونا۔ دیکھو تہی شدن۔

تہی ماندن از چیزی | مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر (تہی ماندن) کردہ از
معنی ساکت و صاحب بحر این را آوردہ گوید
که بمعنی محروم ماندن از آن (نظامی رہ)
بدانست خضر از سر آگہی ٭ که اسکندر از چشمہ
ماند تہی ٭ مؤلف عرض کند که موافق قیاس

است و خالی ماندن معنی حقیقی این (اردو) خالی رہنا، محروم رہنا۔

تہی مغز اصطلاح ـ بقول بہار و بحر و انند و تحقیق الاصطلاحات کنایہ از احمق و بی خرد (شیخ شیراز ره) آن تہی مغز را چه علم و خبر ۞ که بره و ہنرم است یا دفتر ۞ (صائب ره) می از بزم تہی مغزان از آن بیرون نمی آید ۞ که آتش بیشتر در نیستان بر خویش می بالد ۞ ـ **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است (اردو) تہی مغز بترکیب فارسی، احمق، اوسکو نادان کو کہہ سکتے ہین۔

تہی میان اصطلاح ـ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی خالی و میان تہی ہم **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم کسی را گویند که پول پاس ندارد ـ بدین وجه عجمیان اکثر پول را در میان دارند ـ این را تہی میان گفتند یعنی کسیکه در کمر خود ہمیانی ندارد و مجازاً مفلس را ہم گویند (اردو) خالی ہاتھ وہ شخص جسکے پاس روپیہ پیسا نہو۔ مفلس۔ نادار۔

تہی وتہک اصطلاح ـ بقول برہان و انند با تای قرشت و ہا بروزن رمی و فلک بمعنی برہنہ و عریان و تہی و خالی. صاحب جہانگیری ذکر این کرده **مؤلف** عرض کند که تابع مہمل است و تک از تہی در دوم تحتانی بہ کاف بدل شد چنانکہ پشیل و پشکل (اردو) ننگا دھڑنگا ننگا منگا بقول آصفیہ عریان و برہنہ ـ بالکل ننگا ـ

(الف) **تہیہ** بقول آصفی بر وزن تذکره ـ استعداد و آمادگی **مؤلف** عرض کند که لغت معرب [illegible] بالقول غیاث و منتخب بمعنی آمادگی کردن. فارسیان این را بمعنی حاصل بالمصدر استعمال کرده اند [illegible] مرکب ہم که در ملحقات می آید (ظہوری ره) صد گنج [illegible] ندہان [illegible] این با تہیہ ہوس رونمای کیست ۞ (وله ره)

نفس تہ کن ز حرف عشق زنہار ٭ نداری تہیہ این کارنشین ٭ بہار این را بر دو یا (تہییہ) بروزن تذکرہ نوشتہ۔ تسامح اوست (اردو) تہیہ۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر سامان۔ آمادگی۔ تیاری۔ مستعدی۔ جیسے تہیۂ سفر۔

تہیہ ساختن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی آمادہ شدن است (صائب رہ) کنون کہ قد تو گردیدہ حلقۂ در مرگ ٭ تہیہ سفر عالم بقا می ساز ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال سازیدن پیداست کہ بجایش می آید و مرادف ساختن است (اردو) تہیہ کرنا

تہیہ کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی اہتمام کردن (ظہوری رہ) نفس تہ کن ز حرف عشق زنہار ٭ نکردی تہیہ این کارنشین ٭ مخفی مباد کہ در اکثر نسخ در مصرع دوم (نداری تہیہ این کار) مرقوم است اگر ہمین صحیح باشد (تہیہ داشتن) ہم استعمالی قرار می یابد (اردو) تہیہ کرنا

فوقانی با تحتانی

تی | بقول برہان و جامع و سروری و ناصری و سراج بکسر اول و سکون ثانی مخفف تہی است کہ خالی باشد (مولوی معنوی رہ) آن یکی مرد بیست قوتش جملہ درد ٭ وان دگر مردی میان تی ہمچو گرد ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) دیکھو تہی۔

تیار | بقول بہار بروزن عطار موج جہندہ می فرماید کہ فارسیان بمعنی آمادہ و مہیا استعمال کنند و بہ طای حطی نیز می آید مؤلف عرض کند کہ ما این را مفرس دانیم و لیکن بطای حطی غلط است و در کلام فارسی ندیدیم عربان تقیم فارس می نوشتہ باشند و استعمال این

در ملحقات می آید (اردو) تیار ـ بقول آصفیه ـ عربی ـ مستعد ـ آماده ـ لیس ـ

تیار شدن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی مہیا شدن است (اثر شیرازی ؎ بدولت ارنرخم یا چو چرخ کوزه گری ؎ خمیر مایهٔ رزقم نمی شود تیار ؛ بتحقیق مباد که از پی شدن استعمال شودن پیداست که مرادف شدن است که بجای خودش می آید (اردو) مہیا ہونا ـ تیار ہونا ـ

(الف) **تیان** بقول برہان بر وزن میان دیگ سرکشاده بزرگ را گویند چه ـ ـ ـ

(ب) **تیانچه** دیگ سرکشاده کوچک را نام است ـ صاحب جہانگیری بر ذکر الف قانع و می فرماید که آن را لاید نیز گویند (مولوی معنوی ؎) عشق چو مغز است و جہان ہمچو پوست ؛ عشق چو حلوا است جہان چون تیان ؛ صاحب جامع ذکر ہر دو کرده صاحب سروری محض الف را آورده صاحب ناصری بصراحت معنی بالای الف گوید که دیگ گرمابه حمام را ہم گفته اند و بذیل آن ذکر ب ہم فرموده خان آرزو ہم در سراج ب را بذیل الف آورده مؤلف عرض کند که الف اسم جامد فارسی زبان است (اردو) الف بڑی دیگ ـ مؤنث جس کا منہ کشاده ہو ـ جس کو دکن میں تپیلا کہتے ہیں (مذکر) صاحب آصفیه نے بھی اس کا ذکر کیا ہے ـ دیکھو پاتلہ (ب) پتیلی ـ بقول آصفیه (اردو) اسم مؤنث ـ چھوٹی دیگچی مؤلف عرض کرتا ہے کہ پتیلی دکن میں اس دیگچی کو کہتے ہیں جس کا منہ کشاده ہو ـ

تییب بقول برہان و جامع با ثانی مجہول (۱) بر وزن و معنی شیب که عرب تفاح

گویند و (۲) بمعنی سرگشته و (۳) مدہوش و (۴) بیقرار و شتاب زده صاحب جہانگیری
بر معنی دوم و سوم قانع (استاد دقیقی ؎) نبوده مرا ہیچ با تو عتاب بہ ہمراہی گر کرده
شتیب و تیبا ہا صاحب رشیدی بصراحت معنی سوم می فرماید کہ علاحده از شتیب مستعمل
نشود و مارا اختلاف است ازین و صراحت کاملش بر (تیب و شتیب) می آید۔ صاحب
ناصری گوید کہ مرادف شتیب است بمعنی سوم می فرماید کہ آنچہ برہان بمعنی اوّل آورده
غلط است کہ شتیب را سیب دانست۔ خان آرزو در سراج ہم تسامح برہان را بیان
کرده بر معنی دوم و سوم قانع و می طرازد کہ این لفظ از اتباع است چنانکہ تیبا و شتیب
صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاه قاجار گوید کہ (۵) فوج پیادگان را نام ست
و بہ یای فارسی ہم آمده۔ صاحب بول چال بر مجرّد معنی صف قانع مؤلّف عرض کند کہ
ظاہر نیست معنی اوّل تصحیف و تسامح برہان یافتہ می شود و لیکن ازینکہ صاحب جامع
معنی اوّل نوشتہ و او محقق صاحب زبان است با ہمہ معانی بالا این را اسم جامد
فارسی زبان دانیم و معنی پنجم لغت فارسی جدید است طبیعت و خواص سیب بر
توبا گذشت (اردو) (۱) سیب۔ مذکّر۔ دیکھو توبا (۲) سرگشتہ۔ حیران۔ پریشان
(۳) مدہوش (۴) بیقرار (۵) پیدل فوج کی صف۔ مؤنث۔

تیبا | بقول برہان و مؤیّد بروزن زیبا بزبان زند و پازند آہو را نام است کہ
بعربی ظبی خوانند صاحب جہانگیری در خاتمہ آورده۔ صاحب ناصری بذکر قول برہان
گوید کہ در فرہنگہا ندیدم مؤلّف عرض کند کہ ما از زردشتان معاصر قول برہان را

صحیح یا قسیم (اردو) دیکھو آہو کے پہلے معنے۔

تیباش بقول خان آرزو در سراج بکسر و یای معروف عشوہ و فریب (شاعر ع) ہفت نوبت بانگ کردہ صبر کردہ تا کہ عاجز گشت از تیباش مرد و بحوالۂ رشیدی گوید کہ ظاہر اتیتا بتای قرشت بجای با مرادف تیتال کہ مشہور است اما تیتال در کلام قدما دیدہ نشد پس درین صورت شین تیتاش ضمیر باشد پس مرادف تیتال گفتن خطاست و اگر باشد مخفف آن و تیر تیتال در زبان ہندی بمعنی مکر و فریب آمدہ و در اشعار متاخرین واقع شدہ و آمدن این لفظ باین وضع دلالت بر صحت دارد موافق رای ما اگرچہ اکثر مردم مخالف این باشند (انتہی کلامہ) صاحب رشیدی بذکر این تصحیف تیتال داند و صاحب برہان اسم جامد پندارد و صاحب جامع ہم این رای آرد **مؤلف** عرض کند کہ باعتبار صاحب جامع کہ محقق زبان خود و معتبر تر از محققین ہند نژاد است این لغت را اسم جامد فارسی زبان دانیم و تعلق این با تیتال قرار دادہ بہ فکر تبدیل فوقانی و لام افتادن تحصیل حاصل است (اردو) عشوہ اور فریب مذکر۔

تیب و شیب اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و سروری بکسر اول و شین منقطہ دار این لغت از اتباعست ہمچون تار و مار داستان آن بمعنی سرگشتہ و مدہوش و بیقرار و حیران و سرگردان و شتاب زدہ (شمس فخری ع) آصف اگرچہ صاحب تدبیر و رای بود و با عقل و فطنت تو و را تیب دان و شیب ہا **مؤلف** عرض کند کہ تیب بہ ہمین معنی بجای خودش گذشت و شیب ہم بہ ہمین معنی می آید۔ فارسیان ہر دو را یکجا ہم بسبیل عطف استعمال کنند دیگر ہیچ (اردو) دیکھو تیب اور دیکھو شیب۔

تیبا بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ

ناصرالدین شاه قاچار همان تپ است که به بای عربی گذشت مؤلف عرض کند که این مبدل آن	یا آن مبدل این چنانکه اسپ و اسب و تپ و تب (اردو) دیکھو تپ ـ

تپیال بقول برهان و جامع بمعنی (۱) فریب و (۲) چاپلوسی. بهار بمعنی مکر و فریب و فاحشه گرده گوید که در هندی بدین معنی مشترک (ملا فوقی یزدی ے) لب از شکرگان پر از تپیال عشوه به دو چشم آن بت اطفال عشوه ها (باقر کاشی ے) چون کلام الله ناطق معجزاتی بیار [illegible] از شیوه تپیال پیغمبر نشد ـ خان آرزو بدیل تپیاش هرچه نسبت این نوشته است مؤلف عرض کند که ما لفظش همین جا آورده ایم و این را اسم جامد فارسی زبان دانیم به اعتبار جامع تحقیق صاحب زبان است (اردو) (۱) فریب، مکر (۲) چاپلوسی، خوشامد ـ

تی تی بقول برهان و جهانگیری و جامع بکسر هر دو فوقانی و سکون هر دو تحتانی (۱) آنچه از خمیر نان بصورت مرغان و جانوران دیگر بجهت تسلی طفلان سازند و پزند و بدیشان دهند و (۲) کلمه باشد که مرغان را بدان طلبند و (۳) زنان پادشاه گیلان را نیز خوانند (فخر رازی ے) فخر رازی آرد را الفتی کند ـ از برای طفلگان تی تی کند ـ صاحبان سروری و ناصری معنی سوم را ترک کرده اند صاحب رشیدی می فرماید که همان تتی به سه معنی ـ خان آرزو در سراج هم این را به سه معنی آورده ـ مؤلف عرض کند که این اصل همان تتی است که بمعنی اول و دوم گذشت و آن مخفف این است و بمعنی سوم اسم جامد (اردو) (۱ و ۲) دیکھو تتی (۳) پادشاه گیلان کی عورتین فارسی بمعنی تی تی

تیج (الف) بقول برهان و جامع با جیم بروزن گیج (۱) شاخ و تار ابریشم و (۲) [illegible]

بربست ازہم بگشایند و بقول بعض پنبہ ریزہ ہائی کہ در وقت حلاجی کردن بر سر و ریش افتاد حلاج چسپد و (۳) بمعنی پیچیدہ و فشاردہ ہم و (۴) امر باین معنی باشد یعنی بہ پیچ و بفشار و (۵) تیر را نیز گویند کہ بعربی سہم خوانند صاحبان جہانگیری و رشیدی و ناصری بر معنی اول و دوم و پنجم قناعت فرمودہ صاحب سروری بذکر معنی اوّل و دوم نسبت معنی پنجم گوید کہ درین تامل است و دیگر معانی را ننوشت ۔ خان آرزو در سراج ہم با جہانگیری متفق **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اوّل و دوم و پنجم اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی سوم پیچ و فشار است کہ اسم مصدر

- - - - - - - - - - - - - - - -

(ف) تیجیدن باشد و تیجیدن را محققین مصادر یعنی صاحب بحر و موارد و نوادر و دیگر ہمہ محققین ہم ترک کردہ اند ولیکن معنی چہارم بیان کردۂ برہان و جامع تقاضای آن بکنند کہ ما (ف) را بمعنی پیچیدن و فشاردن قائم کنیم کہ کامل التصریف باشد و مضارع این تیجد ۔ و حاصل بالمصدر این تیجش (اردو) الف (۱) ریشم کا تار ۔ مذکر (۲) روئی کا ریزہ مذکر (۳) پیچ اور فشار ۔ مذکر ۔ (۴) تیجیدن کا امر حاضر (۵) تیر ۔ مذکر (ب) دیکھو پیچیدن اور فشاردن ۔

تیخ بقول برہان و جہانگیری و جامع و رشیدی و ناصری و سروری و سراج با خای نقطہ دار بر وزن میخ ہر چیز را گویند کہ سر آن تیز باشد **مؤلف** عرض کند کہ مبدّل تیز است کہ زای ہوزش بہ خای معجمہ بدل شد چنانکہ فراز و فراخ (اردو) تیز ۔ دیکھو تیزان ۔

تیداک بقول برہان و جامع بر وزن بی باک بیہودہ را گویند چہ تیداکی بیہودگی باشد

صاحب ناصری بحوالۂ برہان ذکر این کردہ گوید کہ در فرہنگہا ندیدیم۔ خان آرزو در سراج ہم آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ چارہ بجز این نباشد کہ ما این را لغت فارسی زبان دانیم و ماخذ این تحقیق نشد صاحب انند صراحت کردہ کہ این لغت فارسی است (اردو) یہود۔ بقول آصفیہ۔ عبرانی۔ یہودی کی جمع۔ جہودان۔ حضرت موسی علیہ السلام کی امت۔ عبر کی اولاد۔ عبرانی۔ موسائی۔

تیر بقول برہان بروزن میر (۱) سہم و (۲) نام فرشتہ ایست کہ بر ستوران موکل است و تدبیر و مصالحی کہ در روز تیر و ماہ تیر واقع شود با و تعلق دارد و (۳) نام ماہ چہارم از سالہای شمسی و آن مدت بودن آفتاب است در برج سرطان و (۴) نام روز سیزدہم از ہر ماہ شمسی۔ نیک است درین روز دعا کردن و حاجت خواستن و این روز عید فارسیان است بنابر قاعدۂ کلیۂ ایشان کہ چون نام روز با نام ماہ موافق آید آن روز را عید کنند و جشن سازند و بعضی گویند چون درین روز میان افراسیاب کہ بر بلاد ایران مستولی شدہ بود و منوچہر در قلعۂ ترکستان متحصن گردیدہ بود باین شرط صلح شد کہ یک کس از لشکر منوچہر بہمہ نیروی خویش تیری بیندازد ہر جا کہ آن تیر بیفتد آنجا سرحد باشد گویند آرش تیری انداخت و آن تیر بر کنار آب آمون افتاد و آنجا سرحد شد و فارسیان از نکبت و فلاکت نجات یافتند بنابرین درین روز این ماہ جشن سازند و عید کنند و این روز را مانند مہرگان و نوروز مبارک دانند و این روز را تیرگان و جشن این روز را جشن تیرگان خوانند و (۵) بمعنی حصہ و بہرہ و نصیب و قسمت باشد و (۶) نام ستارۂ عطارد کہ اورا

و تیر فلک هم خوانند و گویند مربی علما و مشایخ و قضات و ارباب قلم باشند (۷) غضب و قهر
و خشم و (۸) تنگ در برابر کشاد که بعربی ضیق است و (۹) تیره و تاریک و (۱۰) فصل
پائیز و خزان و (۱۱) قدر و مرتبه و عظمت و شوکت و (۱۲) هر چوب راست همچو تیری که خانه
بدان پوشند و تیری که در میان کشتی نصب کنند و بادبان ازان آویزند و تیر عصاری و چوبی
که هر دو پله ترازو ازان آویخته باشند و چوبی که خمیر بدان تنک سازند و تیری که قنادیان شیره
بقوام آورده به آن بزنند ولت کنند و تیر تمتاج و تیرگر و امثال آن (۱۳) صاعقه و طوفان
و (۱۴) شکوفه خرما که عربان طلع گویند و (۱۵) تاب و طاقت و امان و مروت (۱۶) نوعی
از مار و (۱۷) نام جنسی از مرغ شبیه به طاوس ماده که اهل مغرب او را اشقنین خوانند و بایں
معنی بکسر اول و ضم ثانی هم آمده و (۱۸) رشته و موی و (۱۹) تیریز جامه و کرباس و (۲۰)
سوزنی را گویند و آن نوعی از پارچه سفید است و (۲۱) جامه کرباس و (۲۲) گل نرگس
و آن گلی است معروف و (۲۳) هر چیز که از انواع خود بهتر باشد و (۲۴) هر دو چیز که در
جثه و ترکیب و صفات دیگر باهم برابر باشند و (۲۵) گلوله توپ و تفنگ و امثال آن
و (۲۶) صحرا و بیابان را گویند. صاحب جهانگیری ذکر همه معانی بالا معنی بست و چهارم و
بست و ششم را ترک کرده سند معنی اول در سند معنی سوم موجود (فردوسی ؎) همه سال
تیر تو از ماه تیر بزرگی و شاهی و تاج و سریر (مسعود سعد ؎) ای نگار تیر بالا روز
تیر خیز و جام باده ده در لحن زیر (شاعر ؎) عشرت و شادی و لهو بهره او باد و
تیر بهره تو تیر حسود آمده گه هم و زحیر (انوری ؎) گر نامه دبیر چرخ دانه تو تیر

شغلش فرو گشاده و فتنش به بسته باد ہا (امیر خسرو) سہل است اینکه تیر تو بر گہہ ند الیتا و
تو بالله ند الیتا و پیش تیر، تو نگاه تیرہا (حکیم سنائی) آنکه در پیش سخن تیغ زبانش گه زخم بود از
بی فائده چون تیرهای بند تیرہا (حکیم سوزنی) پیری چو چمن لمبه و سال صید گر هوا شد
سرو سهای روشن من چون شبان تیرہا (و له) سال عالم عفت و لطف و مهر تیر جست
بایه گیر تا زمستان و بهار آورد تابستان و تیرہا (فیضی) قسم بفتنه قدر و کمال
قدرت حق که با تو نسبت کس اندر روزگار در یک تیرہا (سیف اسفرنگی) دور
سرکش و پیکار همچو قوس قزح پلنگ اژدها و نہنگ و گردان خنجر همچو تیر تراس ہا (شمس فخری)
تا موج بحر گشتی عمر آن تجهیز که باشدش ز دعا زه آسمان لنگر تیرہا (مختاری) گفت
گرچه زیر تراز و به پسید و آن تیرہا شده است راست شب و روز چون تراز و تیرہا صاحب
جامع در ذکر همه معانی با برهان متفق و صاحب رشیدی ذکر همه معانی غیر از معانی بیست و چهارم و سی
و ششم کرده می فرماید که فرہنگ بعض اسنادش کرده و جهانگیری تأمل است و بیست معنی تیر دیگر
گو باید که همین معنی بیر موقنده اول هم گذشت صاحب سروری معنی یازدهم و سیزدهم و پانزدهم
و پانزدهم و هجدهم و نوزدهم و بیستم و بیست و یکم و بیست و دوم و بیست و چهارم و بیست
و ششم باگذاشته ذکر دیگر همه معانی کند و صاحب ناصری غالباً نقل رشیدی برداشته دیبا
از نظر چنانکه قش ظاهری شود و بعد ذکر معنی اول تا ششم و نهم و دوازدهم و سیزدهم و شانزدهم
و بیست و سوم و بیست و پنجم قناعت کرده خان آرزو در سراج بذکر همه معانی و دیگر که معنی
بیست و یکم و بیست و چهارم و بیست و ششم نسبت معنی نهم گوید که مخفف تیر یا تیره مزید علیه

ونسبت معنی پانزدهم می فرماید که تصحیف تیو واله تا ونسبت معنی شانزدهم می طرازد که تنها تیر
بمعنی مارنیست بلکه استعمال (تیر مار) است صاحب رہنما بحواله سفرنامه ناصرالدین شاه قاچار
می فرماید که (۲۷) بمعنی بازیگیر در محاوره حال است صاحب فدائی معنی اول و سوم و بیست و
دوم و بیست و سوم و بیست و پنجم نوشته۔ صاحب سفرنامه بشرح لبتی فقره (دریا تیر آسمانی بفرزانان
وخشوران وخشور) ذکر معنی ششم کرده و بهار بمعنی اول آورده گوید که آتشین پیکان۔ بیا پر و
پیکان۔ پولاد خای۔ پولاد سای۔ پیکان فشان۔ جگر دوز۔ جوشن گذار۔ خاک نشین۔ خونین
پیکان۔ دلدوز۔ دیده دوز۔ رکست۔ راست رو۔ رم خورده۔ سخت۔ سر گرا۔ سینه
دوز۔ شکر پرخمه۔ کاکل ربا۔ کج۔ کشاده۔ لنگر دار۔ نیم رس۔ از صفات اوست و پری
پری زاد۔ طائر۔ غنچه۔ مصرعه۔ نهنگ۔ از تشبیهات او و می فرماید که اسد الحکما در کرشتاب
آورده که وا منح تیر و پیکان دختر کور نگ زلی است (حکیم زلالی ــه) من کیستم آن ذره
خورشید نظیرم ہر سو بهر طرف کشاده غنچه تیرم (ملا مفید بلخی ــه) هرکه دارد هوش از جا
می رود چون نشان هر بسته دگر مصرع برجسته تیر است ہ مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی
زبان است به همه معانی و شک نیست بمعنی نهم دوازدهم مخفف تیره و تیر زه۔ صاحب محیط
ذکر تیرگی هم بمعنی شکوفه خرما که معنی چهاردهم است هم نوشته نامبرد (بهار درخت خرما) نقل
کرده ایم۔ و هرچه محققین نوشته که متعلق بمعنی سیزدهم است نقل سید بوتیمار گذشت (اردو)
(۱) تیر۔ بقول آصفیہ مذکر۔ دیکھو اتیا۔ (۲) ایک فرشتہ کو فارسیوں نے تیر کہا ہے جس کے
متعلق ماہ تیر کا انتظام ہے۔ مذکر (۳) تیر شمسی مہینوں سے چوتھے مہینہ کا نام۔ مذکر۔

دکن کے دفاتر مین آغاز ماہ آذر سے تیر آٹھوان مہینہ ہے (۴) ماہ تیر کی تیرہوین تاریخ
کو فارسیون نے تیر کہا ہے۔ مؤنث (۵) حصہ۔ بہرہ۔ مذکر (۶) تیر بقول آصفیہ مذکر ستارہ
عطارد (۷) غضب۔ غصہ۔ مذکر (۸) تنگ۔ مذکر (۹) تیر بقول آصفیہ تاریک اور تیرہ
کا مرادف۔ مذکر (۱۰) خزان۔ مؤنث (۱۱) قدر و مرتبہ۔ مذکر (۱۲) تیر بقول آصفیہ۔ مذکر
سیدھی لکڑی جو مکانون کے چھت اور جہازون کے ستون اور نیز دوسرے کامون مین کام
آتی ہے (۱۳) صاعقہ۔ طوفان۔ مذکر (۱۴) دیکھو (بہار درخت خرما) (۱۵) تاب و طاقت
مؤنث (۱۶) سانپ کی ایک قسم۔ مذکر (۱۷) دیکھو تہیار (۱۸) رشتہ۔ بال۔ مذکر (۱۹)
سنجاف۔ مذکر۔ دیکھو بہ دورکے دوسرے معنے (۲۰) کپڑے کی ایک قسم جس کو فارسی مین موجی
کہتے ہین۔ مؤنث (۲۱) سفید کپڑا۔ مذکر (۲۲) نرگس کا پھول۔ مذکر (۲۳) ہر عمدہ چیز۔
مؤنث (۲۴) مساوی درجہ کی دو چیزین۔ مؤنث (۲۵) توپ کا گولا۔ مذکر (۲۶) جنگل
صحرا۔ مذکر (۲۷) دیکھو بازیگر۔

تیر آتش بازی اصطلاح۔ بقول بحر عجم
تیر ہوائی۔ مؤلف عرض کند کہ این مثل تیر
می باشد و در پایہ سران باروت۔ چون آتش
دہند راست بسوی آسمان رود۔ مرکب اضافی
است و معاصرین عجم ہم بزبان دارند ہمین
را تیر ہوائی ہم خواہند (اردو) ہوائی بقول
آصفیہ۔ اردو۔ مؤنث۔ ایک قسم کی آتش بازی
جسے ہتنگا یا خدنگ بھی کہتے ہین۔

تیر آخر تکبیر کافر مقولہ۔ صاحب خزینۃ الامثال
وامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ فارسیان سلف این
مقولہ را در شکر تیر اندازان برای ہمت افزائی

استعمال می کردند خصوصاً افسران شان بخطاب
لشکریان می گفتند کہ (آغا تیر آخر بجگر کافر یعنی
ایک تیر آخر بزن کہ جگر کافر ستمگار فدا وار کافر خصم
مقابل مراد بود ولبس این مقولہ ایست مخصوص سپاہیان
میدان جنگ (اردو) دکن میں خصوصاً
میدان جنگ میں سپاہیا ایک ہاتھہ اور
کافر کے لئے ایک اور ہاتھہ شیطان کے لئے
ایک ہاتھہ اور دشمن کے لئے یہ گویا دل افزائی
اور ترغیب کا فقرہ تھا جو پچھلے زمانہ میں افسران
فوج اپنے سپاہیوں سے مخاطب ہوکر کہتے تھے

تیر آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی حقیقی است یعنی رسیدن تیر بہ ہدف۔
ظہیر فاریابی سہ) ز آن سینہ تہی کرد کمانت
کہ عدو را بہر تیر کہ انداخت ہمہ بر جگر آمد
(اردو) تیر نشانہ پر پہنچنا۔

تیر آور اصطلاح۔ بقول بہار و بحر بمعنی
(۱) عیّار و مکّار و تیر آوری بمعنی مکّاری (بجالیش
می آید) خان آرزو در چراغ ہدایت بر قول سابق
قانع (میر نجات سہ) تیر آور اگر دم زند تا جنبش
کن ز بزرگش کیفیتی و چنکہ در حاجش کن بگو (طغرا
سہ) شحنہ تیر آور نگیرد دزد لب بہ دانہ تصویر بی
تجزو گر می بردہ ہمچون کمان تیر آور است بہ (حکیم
الملک شہرت سہ) قفا کمان تو ای بی تیر کرزہ
بنددیکی ز جملہ تیر آوران بود آہنیہ مؤلف
عرض کند کہ بمعنی لفظی (۲) اسم فاعل ترکیبی یعنی
تیر زنندہ و بہ ہدف تیر آرندہ و معنی اوّل کنایہ
باشد و تعریف بیان کردہ خان آرزو [illegible]
و معاصرین عجم ہم درست نداشتہ [illegible]
نگارش نمی خورد (اردو) (۱) مکّار۔ عیّار۔
(۲) تیر مارنے والا۔

تیر آوردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ (۱) مراد فہ تیر زدن است

سند آصفی از سلیم طهرانی برای تیرآوری است
مثلی ندارد (ص) می شناسم چشم او را طرفه مست
کافر است ۝ دیده ام مژگان شوخش را عجب
تیرآوری است ۝ و مخفی مباد که درین شعر تیرآوری
بمعنی حقیقی اوست و بمعنی (۲) مکر کردن هم توان
گرفت که (تیرآور) بمعنی مکار گذشت (ظهوری
ص) قدر انداز فتنه را نازم ۝ از نگاه تو تیر
می آرد ۝ (اردو) (۱) تیر مارنا۔ تیر برسانا
(۲) مکر کرنا۔ مکاری کرنا۔

تیرآوری | اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی عیاری
و مکاری و سندش همان شعر اول است که بر تیر
آوردن از سلیم طهرانی گذشت۔ می فرماید که بعضی
از غره تیرآوری بمعنی قزاقی فهمیده اند۔ تیر
بتاریکی زده اند۔ وارسته مترادفش (طغرا
ص) شحنه از تیرآوری بهانه برد گر خانه را ۝ چون
از خانه رود در خانهٔ دیگر نهد ۝ مؤلف عرض
کند که تیرآور را شان آرند و در چراغ هدایت
بمعنی قزاقی نوشت۔ اشارهٔ صاحب بحر
شاید بسوی او باشد و ما همه را اینجا تردید پیش
کرده ایم و این بمعنی حقیقی حاصل بالمصدر
تیرآوردن است یعنی (۱) تیرزنی و (۲)
بر سبیل کنایه مکاری و عیاری (اردو)
(۱) تیرزنی مؤنث (۲) مکاری مؤنث۔

تیرآه | اصطلاح۔ بهار ذکر این کرده از
معنی ساکت۔ بیچاره قوت تعریف ندارد۔
مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است
باضافت تشبیهی که تیرآه۔ آه باشد تیر و تشبیهاً
آه آمده (میرزا عبدالغنی قبول ص) بنخچیر است
ز تیر آهم ۝ گر بود دلبرین تیر آهی ۝ (حافظ
ص) تیرآه ما ز گردون بگذرد جان عزیز ۝
رحم کن بر جان خود پرهیز کن از تیرها ۝ (ظهوری
ص) در نبردی سلاح جان هیچکس را ضرورت نیست
و تیرآهم چرخ را سهم زجوشن بگذرد ۝ و مخفی مباد
که تیرآه که در مصرع دوم قبول است بجای خود

می آید (اردو) تیرِ آہ۔ بترکیبِ فارسی اردو
میں مستعمل ہے۔ صاحبِ امیر اللغات نے آہ کے
ذیل میں تشبیہ تیر کا ذکر کیا ہے (ذوق ؎)
دل بدخواہ میں تھا مارنا یا چشمِ بدبیں میں
فلک پر ذوق تیرِ آہ اگر مارا تو کیا مارا ہے۔

(الف) تیر از کمان بیرون جستن مصدر
اصطلاحی۔ بقول بہار (۱) بمعنی حقیقی است
(صائب ؎) طالبِ حق را چو تیری کز کمان بیرون
جهد ؎ هیچگه آرام تا منزل نمی باید گرفت ۔
مؤلف عرض کند که در مصادر مرکب با الاستعمال
جهیدن است نه جستن عیبی ندارد که هردو مرادف
یکدیگر است که بجایش می آید فارسیان این مصادر
را بمعنی (۲) کار از دست رفتن هم استعمال کنند و
ازهمین معنی دوم است مثل ....

(ب) تیر از کمان گذشت بمعنی کار از دست
رفت که فارسیان بحق کسی زنند که در کاری غفلت
کرده نقصان برداشته باشد می گویند که آنجا حالا
تدبیری فائده باشد که تیر از کمان گذشت ۔
بعض از معاصرین به همین معنی (تیر از کمان
جست) هم گویند۔ (اردو) (الف) (۱)
تیر چلنا (۲) موقع ہاتھ سے نکل جانا (ب)
دکن میں کہتے ہیں ۔ موقع ہاتھ سے نکل گیا
۔ جو ہونا تھا ہو گیا۔ نیز اس فارسی مثل کا استعمال
بھی دکن میں ہے ۔

(الف) تیرازه بقول ناصری بروزن شیرازه بمعنی قوس قزح می فرماید که در قوس قزح
و قزح چندین لغت مختلف دیده شد صاحب انند نقل این برداشته و صاحب مؤید
هم این را آورده خان آرزو در سراج ذکر این کرده مؤلف عرض کند که ما این را اسم
جامد فارسی زبان دانیم و مبدّل ....

(ب) تیرازه که به زای فارسی به همین معنی است چنانکه ژند و زند و صاحبانِ

برہان و جامع و جہانگیری و رشیدی و سروری ذکر این کردہ اند (اردو) قوس قزح
۔ دیکھو اغنیسون۔

تیراست اصطلاح ۔ بقول برہان و
جامع بکسر اول و خفای ہمزہ بروزن نی بست
بزبان پہلوی عدد سیصد را گویند و بعربی
ثلث مائة و بحوالہ مؤید گوید کہ عدد دہ کہ عشرہ
و عدد و صد کہ مائة باشد نوشتہ و بحذف ہمزہ
ہم درست است ۔ صاحب جہانگیری بحوالہ
فرہنگ منظوم بمعنی عدد سہ صد آوردہ (ع)
سہم باشد بزرگ و توف صلا ٭ ہست تیراست
اسم سہ صد را ٭ و صاحب رشیدی ہمراہ تیراستش
(فردوسی ع) برآوردہ یکسر زسنگ رخام
٭ دو رازی و پہناش تیراست گام ٭ صاحب
ناصری بذکر معنی بالا گوید کہ از یکصد تا نہصد
ترتیب اعداد مشہور است و سہ صد را
کہ تیراست نام کردہ تا معنی ندارد دیگر اینکہ
بگوئیم تیراست مبدل و مصحف دولیست
است نہ سہ صد زیراکہ سہ صد الی نہصد
بترتیب متداول و متعارف است و دال
و تا تبدیل می یابند ہم در پارسی و ہم در
ترکی و اینکہ (تیراست) خواندہ اند را
و واو مصحف شدہ و (تولیست) بمعنی
(دولیست) بودہ و مشتبہ شدہ درازی و
پہناش دولیست گام باشد سیصد نباشد
شعر صاحب فرہنگ منظومہ معتبر و معروف
نیست شاید گفتہ است (ہست تیراست
نام دو صد را) می فرماید کہ در کتب معتبرۂ
لغات فرس ہنوز این لغت را باین معنی
نیافتہ ام واللہ اعلم خان آرزو در سراج
ذکر این کردہ گوید کہ در شعر فرہنگ منظومہ
اگر (با (تیراست) الف نوشتہ شود در
صورت فتح اول بیت از وزن می افتد

مگر به تکلف پس صحیح آنست که در سروری نوشته یعنی بدون الف مؤلف عرض کند که سبحان الله چه خوش تحقیق است ازینجا فضول شغل تحقیق لغت را بالای طاق نهاده اگر الف (تیراست) را درین قائم داریم در وزن شعر فرهنگ منظوم هرگز نقصانی نباشد و در بعض نسخ سروری هم بالالف مذکور شد اگر بی الف گیریم می توانیم مخففش گوئیم یا (تیراست) را فریاد علیه (تیرست) و بخی که محقق فارس اعنی صاحب ناصری کرده بدتر ازین است که در معنی لفظ هم اصلاح می کند و در شعر فرهنگ منظوم هم. ما باعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود است و کلام فردوسی این را صحیح دانیم و هم مخفف این یعنی صاحب جامع (تیرست) را بحذف الف هم بهمین معنی آورده است یکی از علمای معاصرین هم چه خوش گوید که اگر چه (تیراست) را شکل

(دولیست) در بادی النظر اسم جامد دانیم که آن برای سه صد این برای دو صد است ولیکن از دولیست واضح است که مرکب است از دو ولیست واصل آن (دوست) به فتح سین مهمله بود. دو بمعنی حقیقی یعنی ترجمه اثنین وست بمعنی سد که لغت قدیم زبان فارسی است متاخرین خصوصاً عربانی که در فارس سکونت ورزیدند سین مهمله را به صاد بدل کردند چنانکه سدرا که بمعنی آواز بود صدا کردند و فوقانی را بدال مهمله چنانکه زرتشت و زردشت و توت و تود و تنبوره و دنبوره و برای سهولت در تلفظ یای تحتانی معروف در میان دو وست داخل کردند مجموعه این (دولیست) شد این است حقیقت (دولیست) یعنی دو صد که عرض شد و همین قسم ترکیب در (تیراست) یا (تیرست) هم یافته می شود که ست میان مهمله که حقیقتش بالا مذکور شد و تیر در لغات قدیم

فارسی نفرس از تین سنسکرت است برای عدد
سه که نون را به رای مهمله بدل کردند چنانکه تان
و تار و کتون و کتور و امثال آن و سه را هم
فارسیان قدیم تیرا بیای معروف می گفتند
چنانکه سنسکرت برای این تیرا بیای مجهول است و
متاخرین فارسی زبان همین تیرا را بحذف الف
آخر تیر کردند چنانکه بر معنی چهارم لفظ تیر گذشت
پس معنی لفظی (تیرست) سه صد است و در
(تیراست) الف زائد۔ خان آرزو را ازین
حقیقت خبری نیست و آنچه بر صحت (تیرست)
خامه فرسائی کرده است لعالم بیخبری است این
است حقیقت این لغت مرکب۔ فتامل اندرین
صورت (تیرست) اصل باشد و (تیراست)
بزیادت الف مزید علیه آن (اردو) تین سو۔

تیر افتادن استعمال یقول بهار لازم تیر
افگندن بر چیزی (صائب ے) نیست جز تیری
که بر ما خاکساران خورده است٭ بر زمین تیری
که ارشست قضا افتاده است٭ (کمال اصفهانی
ے) لطفی کن و تیری دگرم سوی دل انداز٭
کان تیر نخستین که زدی بر جگر افتاد٭ (سالک
قزوینی ے) تا زان مژه با تیر به بیدلی به نشانه
٭ افتد همه جا تیر نگاهست دوگانه٭ مؤلف
عرض کند که موافق قیاس است۔ صاحب بحر این
را لازم تیر افتادن بمعنی مجازش هم گفته که می آید
(اردو) تیر لگنا۔ دیکھو تیر افگندن یہ اس کے
تمام لازمی معنون پر شامل ہے۔

تیر افگندن مصدر اصطلاحی یقول برهان
و جامع و رشیدی (۱) کنایه از دعای بد کردن
و (۲) طعنه زدن۔ صاحب بحر بذکر هر دو معنی
بالا گوید که (تیر افتادن) لازم این است۔
(صائب ے) گر خضر تیری بتاریکی فگند از ره
مرو٭ آنکه می بخشید عمر جاودان پیداست
نیست٭ (نظامی ے) تیر مفگن که هدف
رای تست٭ مقرعه کم زن فرس پای تست

بهار (تیر افگندن بر چیزی) را ذکر کرده ـ صاحب
ناصری در ملحقات (تیر افگندن) را آورده ـ
خان آرزو در ملحقات هم ذکر این هر دو معنی
کرده مؤلف عرض کند که (۳) بمعنی حقیقی
است و معنی اوّل و دوم مجازان مخفی مباد
که در اسناد بالا استعمال فگندن است غیبی
ندارد که مرادف افگندن باشد (اردو)
بد دعا کرنا (۲) طعنه مارنا (۳) تیر مارنا ـ

تیر امان دادن | مصدر اصطلاحی ـ

بهار گوید که سلاطین چون کسی را امان دهند
و خواهند که مزاحمتی از لشکریان باو نرسد
تیری که نام بادشاه بران منقش کرده باشند
از جعبهٔ خاص باو دهند و این نشان امان باشد
صاحب انند نقل نگارش (مسیحی ـه) چو
مژگانش بقتل عام شاه است ٭ ازان تیر
امان کس را نداده است ٭ (آصفی ـه)
چشم تر از لشکر مژگان شدم اسیر ٭ تیری
بمن ز ترکش مژگان نشانه داد ٭ آقا می فرماید که
چون خواهند که شهری را غارت کنند نشان حکم
تاراج ـ تیر بسپردار فوج دهند (آقا رضی شاپوری
ـه) چشم او در ملک جانها حاکم فرمان رواست
٭ قتل عام شهر را تیری ز مژگان می دهد ٭ هم
او می فرماید که چون از کسی چیزی می طلبند بهر آ
نشان تیر بفرستند (قدسی ـه) گلش در تنگی
تیری دواند ٭ که باج از لعل پیکانی ستاند ٭
مؤلف عرض کند که حاطب اللیل ما از
موضوع خود خبر ندارد و هر چه پیشش می آید
می نگارد ما را درینجا از (تیر امان دادن)
کار است سند مسیحی از برای آن کافیست
و بس و سند آصفی و آقا رضی برای (تیر سپردن)
است که می آید و سند قدسی برای (تیر دواندن)
که بجایش مذکور شود (اردو) تیر امان حوالے
کرنا ـ دینا ـ

(الف) **تیر انداختن** | مصدر اصطلاحی

(ب) تیرانداز | صاحب بحر ذکر الف کرده
گوید که مرادف تیر افگندن است بهر سه جنبش
بهار همین را (تیر انداختن بر چیزی) نوشته
(شیخ شیراز ـه) چو تیر انداختی بر روی دشمن
حذر کن کاندر آماجش نشستی ۞ هم او ذکر
ب کرده گوید که ترجمهٔ رامی است (ابوطالب
کلیم ـه) خدنگ طعنه وا هم سوی تیرانداز
برگردد ۞ کسی را قدر مشکن گر نخواهی کم بها
گردی ۞ مؤلف عرض کند که الف بمعنی
حقیقی و دیگر دو معانی مجازی است که حصرا حقش
بر تیر افگندن گذشت و ب اسم فاعل ترکیبی
و مصدر او تیر اندازیدن است نه تیر
انداختن آن که انداز را امر حاضر
انداختن دانند غلط می کنند بلکه انداز امر حاضر
و انداز مضارع اندازیدن است حیف
است که مصدر اندازیدن بجایش ترک
شد تکمیل معنی الف بر (تیر پیدا ازند) می شود
که می آید (اردو) (الف) دیکھو تیر افگندن
کے تینوں معنے (ب) تیر انداز تیر چلانے والا

تیراه | لغوی الحقات برهان بروزن بیراه (۱) پرنده
ایست سبز رنگ که پر او را در تیر دوزی
بکار برند و او را سبزک هم گویند صاحب
مؤید بنسخهٔ مطبوعه ذکر معنی بالا گوید که این جانور
بغایت سرخ و با موج بود و در نسخه های
قلمی رنگ آن بغایت سبز است مؤلف
عرض کند که صاحب محیط بر سبزک اشاره علیه
کند و علیه را ترک کرده صاحب برهان
بر سبزک می فرماید که پرنده ایست که او را انگلی
می گویند و مرغ سبز رنگ بسرخی آمیخته و
آجی هم دارد که بعربی شقراق نامند صاحب
محیط بر عقعق گوید که بهندی تهو و این از طیور
معروف گوشت آن گرم و خشک در اول
خوردن آن مولد کیموس ردی و مقوی خا فقط
(الخ) مؤلف عرض کند که بعضی از معاصرین

بحم گویند که محققین بالا در تعریف این تسامح
کرده اند فارسیان تیراه (۲) مگس نما جانورکے
را نامند که از مگس کلان تر باشد و در هر پرش
آوازی مثل زنبور کند که مشابه آه باشد و
دفعةً از بالا بزیر آید و از زیر به بالا رود.
همچون تیر و اکثر در چوب سوراخ کند در هندی
آن را بهونرا گویند رنگش سیاه مائل به تیرگی
و بعض از اقسام این پرهای زنگاری دارد
که دستکاران آن را بکار زردوزی استعمال
می کنند و در دکن آن را زبرنگی نام است
و صاحب محیط از زبرنگی و بهونره هر دو ساکت
و تحقیق نشد که در دیگر السنه نام او چیست
همین است تیراه فارسی تک اضافت تیر و آه
(اردو) (۱) ایک پرند جس کو بقول صاحب
محیط [illegible] بهونرا کہتے ہیں۔ مذکر۔ (۲) ایک
زنبور مثل بهونرے کے ایک سبز رنگ کا
زنبور جس کو دکن میں زبرنگی کہتے ہیں۔
جس کے سبز پروں کو زردوزی کے کام میں
استعمال کرتے ہیں۔ مذکر۔

تیر باختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که از سندش (تیر بازیدن) پیداست و بازیدن
بمعنی بازی کردن و دو بازکردن بجایش گذشت
(ابوالمعانی رازی ع) راست گوئی که برد
عشق همین باز تیرها که خروشنده رود از
بر او عاشق وار ۞ ازین سند معنی تیر بازیدن
بازی کردن با تیر پیداست و این را هیچ تعلق
با تیر باختن نیست بلکه تیر بازیدن مصدر است
بمعنی حقیقی (اردو) ناقابل ترجمہ۔

تیر باران اصطلاح۔ بقول بهار و بحر و انند
تیر بارش۔ بمعنی تیرهای بسیار که از کمان سر
داده باشند (میرزا رضی دانش ع) تیر باران
سپاه فتنه طوفان می کند ۞ از حصار گردش
پیمانه سپر پیدا کن ۞ مؤلف عرض کند که

قلب اضافت باران تیر است و کثرت تیراندازی
(اردو) تیرباران فارسی ترکیب ہے کہہ سکتے ہیں (تیروں کی بارش) مؤنث۔

تیرباران سحر اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان و مؤید (۱) کنایہ از آہ سحرگاہی و (۲) بمعنی گریۂ سحر مؤلف عرض کند کہ معنی دوم مجاز معنی اوّل حیف است کہ سند استعمال پیش نشد قیاس می خواہد کہ کثرت آہ سحر باشد و کثرت گریہ اگر سند استعمال پیش می شد تصفیۂ این می کردیم (اردو) (۱) دیکھو آہ سحرگاہی (۲) صبح کا گریہ۔ مذکر۔

تیربارانی اصطلاح۔ ظہوری استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر تیر باریدن کردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس یعنی کثرت تیراندازی (ـہ) زکشت راحتم تیزمردگی است ہوا شستی تیربارانی تمناست ہو (اردو) تیراندازی کی کثرت مؤنث

تیربارش اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و آنند مرادف تیرباران مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر تیر باریدن کہ می آید و مرادف تیربارانی (ارادت خان واضح ـہ) در باب حال او کہ بحر در گرہ تو نیست ہو از تیربارش فلک او را گرحصار ہو (اردو) تیروں کی بارش مؤنث

تیرباریدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ سندش متعلق از تیرباران است و تیرباران بجایش گذشت این مصدریست مستعمل و تیربارش و تیرباران و تیربارانی ہر سہ حاصل بالمصدر ہمین مصدر باشد۔ (اردو) تیر برسنا۔

تیربازوی چرخ اصطلاح۔ بقول بحر و ملحقات برہان بمعنی عطارد مؤلف عرض کند کہ تیر چرخ بہمین معنی می آید و استعمالش بہ اضافۂ لفظ بازو قابل نظر کہ از نظر ما نگذشت مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) عطارد۔ مذکر۔ ستارۂ معروف۔ دیکھو اختر جوزا

تیر بالا | اصطلاح بقول انند مرادف تیرِ قامت بحوالۂ مظہر العجائب گوید کہ از اسمای محبوب است **مؤلف** عرض کند کہ باضافت بمعنی تیر بلند و کنایہ باشد از قامت محبوب و بدون اضافت کنایہ از محبوب خلاف قیاس نیست ولیکن استعمال این از نظر ما نگذشت و معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) محبوب. مذکر

(الف) **تیر بتاریک انداختن** | مصدر

(ب) **تیر بتاریکدان انداختن** | اصطلاحی

صاحب آصفی ذکر الف کردہ گوید کہ از قبیل مشت بتاریکی زدن و سندی کہ پیش کردہ ب راست (طغرای مشہدی ص) شب خدنگ نالہ بر آسمان انداختم ٭ بی نشان تیری بہ آن تاریکدان انداختم ٭ **مؤلف** عرض کند کہ کم سوادی صاحب آصفی است کہ از سند ب الف را قایم کرد کہ خلاف زبان ہم می باشد بہار ذکر الف کردہ گوید کہ کنایہ از تصور بلا تصدیق است یعنی کار بیگان و پندار کردن و از ہمین قبیل است ....

(ج) **تیر بتاریکی افگندن** | بقول بحر بمعنی کار

(د) **تیر بتاریکی انداختن** | بیہدگان کردن

(ہ) **تیر بتاریکی زدن** | بہار ذکر ج

کردہ (ملا طاہر غنی ص) کسی در پیشہ ہا نمی یابد نشان از دشمنی ٭ آسمان تیری بتاریکی فگند است از شہاب ٭ (حکیم زلالی ص) جواب آمد کہ عکست چشم زد شد ٭ زدی تیر بتاریکی کہ رد شد ٭ ما می گوئیم کہ از ب تا ہ ہر یکی مرادف یکدیگر است و کنایہ ایست موافق قیاس و معنی این قریب بکار بی فائدہ کردن کہ تیر در تاریکی زدن ہمین نتیجہ پیدا می کند کہ بر نشانہ نیاید (اردو) اندھیری مین تیر چلانا ٭ دکن کا محاورہ ہے ٭ آنکھ بند کرکے کام کرنا ٭ بھی کہتے ہیں ٭ اٹکل پہ کام کرنا ٭ بھی مستعمل ہے -

تیر بر جگر آمدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر تیر آمدن کردہ از معنی ساکت و سندش از ظہیر فاریابی ہمان کہ بجایش گذشت مؤلف عرض کند کہ رسیدن تیر بر ہدف جگر بمعنی حقیقی است و بس (اردو) تیر جگر پر لگنا۔

(الف) **تیر بر کشاد** استعمال۔ بقول بہار و وارستہ باضافۂ تیر از کمان جستہ (محمد قلی سلیم در صفت اسپ ؎) بوقت پویہ تیر بر کشاد است۔ کند چون جمع خود را گرد باد است۔ مؤلف عرض کند کہ باضافت توصیفی است و مخفف تیر بر کشادہ از مصدر ....

(ب) **تیر بر کشادن** بمعنی تیر زدن است صاحب آصفی ہمین را بر کشودن نوشتہ و سندش ہم بتائید ماست (ازرقی ہروی ؎) اگر عدوی تو از شست بر کشاید تیر۔ بر وید از ملک اندر زہ کمان سوفار۔ (اردو) الف کمان سے چھوٹا ہوا۔ چلا ہوا تیر۔ ذکر (ب) تیر چلانا۔

تیر بر کمان نہادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و آنند مہیا کردن تیر برای انداختن بر کسی (میر معزی ؎) بشرق و غرب اگر دشمنی بود بمثل۔ کہ در عداوت تو تیر بر نہد بکمان۔ عجب نباشد اگر باز پس رود تیرش۔ کند زنا ز سوفار تیر او پیکان۔ مؤلف عرض کند کہ آمادہ شدن برای تیر اندازی است (اردو) تیر چلانے پر آمادہ ہونا۔

تیر بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از مصدر (تیر بندیدن بہ نشانہ) پیداست (سالک قزوینی ؎) تا زان مژہ ہا تیر بہ بندی بہ نشانہ۔ افتد ہمہ جا تیر نگاہت دو کمانہ۔ مخفی مباد کہ بستن و بندیدن مرادف یکدیگر است و معنی مصدر بیان کردۂ ما آمادہ شدن برای تیر اندازی است (اردو) تیر اندازی پر آمادہ ہونا۔

تیر بسنگ آمدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب فدائی کہ یکی از علمای معاصر عجم بود می فرماید کہ نومید و ناکام شدن و بی بہرہ ماندن است از آرزوی خود (سند ۵) تیری از دمش ز آہ بہ دل ہو آمد ز قضا بسنگ تیرم ہو مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) ناکام ہونا۔ نا امید ہونا۔

تیر بکمبی دادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب بحر بدیل این نقل ہمان عبارت بہار کردہ کہ بہ تیر امان دادن گذشت و نقل اسنادش ہم مؤلف عرض کند کہ ما خیال خود را ہمدر آنجا ظاہر کردہ ایم (اردو) دیکھو تیر امان دادن

تیر بند اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و سروری و رشیدی و ناصری و وارستہ و بہار بابای ابجد بر وزن ریشخند کمری کہ از چند رشتہ ابریشم شتر بافتہ و ساختہ باشند و آن را شاطران در بالای قطعہ و بر میان بربندند و بر تیر ان زنگیر و خلال دان و امثال آن بیاویزند و زنگہا را بدان بند کنند صاحب جہانگیری از مولانا کاتبی سند آوردہ (۵) بر تیر بند بیک تو خورشید فی المثل بہ زنگی است صد ہزار ترانہ در روح چو زنگ بہ جان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ از قبیل کمربند است و تیر بند از این گفتہ باشند کہ زنگیر ہم دران می آویزند اسم فاعل ترکیبی است ۔ (اردو) وہ کمربند جس کو اہل عجم ابریشم شتر سے بناتے ہیں اور سامان ضروری متعلق بہ کمر اُس میں لٹکاتے ہیں۔ ذکر۔

تیر بندوق و توپ اصطلاح۔ بقول آنند بحوالہ فرہنگ فرنگ (۱) گولہ بندوق و توپ را گویند می فرماید کہ بحث این در لفظ تیر گذشت مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و موافق قیاس بمعاصرین عجم (۲) آن گز آہنی یا چوبی را ہم گویند کہ با نال بندوق در

جنبش آن باشد تا باروت و گلولہ را کہ در نال
بندوق اندازند و بوسیلهٔ آن سخت کنند و نیز
ہمین تیر در صفائی نال بندوق ہم بکار می خورد
(اردو) ۱) بندوق کی گولی ٹھونسنے اور توپ
کا گولا۔ مذکر (۲) بندوق کا گز۔ مذکر۔

تیر لوبہ | اصطلاح۔ بقول بحری اضافت ہان
است کہ تیر اندازان باشد اخص تیرہا بہ نشان
تیر صورت لوبہ سازند و لوبہ در اینجا بمعنی
از درخت خرد است۔ بہار گوید کہ بتشدید
موحدہ و واو مجہول نوعی از صنائع کہ تیر اندازان
کابل برآماج بہ تیرہائی کہ از کمان افگندہ باشند
گلہا و جانوران منقش کنند (ظاہر وحید
ے) بی تو زخم سوی گلشن خاطرم را ابلش کرد
ہا ہمچو تیر لوبہ شاخ گل دلم را ابلش کرد ہا
خان آرزو در چراغ ہدایت بہ ہمین شعر
وحید می فرماید کہ تیر معروف و لوبہ بہ بای موحدہ
و واو مجہول و ہای فوقانی مفتوح نوعی از تیر و بہ
نقل صراحتی کہ بہار کردہ از سالک قزوینی سند
آرد (ے) سازد زمانہ لوبہ تیر بلا قشش را
گر مرغ ما بہ بیضہ فولاد می رسد و ما مولف
عرض کند کہ لغت زیر بحث با اضافت و بی
اضافت ہر دو صحیح است و با اضافت تیرے
کہ از ان نقش لوبہ شود (اردو) وہ تیر جس
سے فن تیر اندازی میں نشانہ پہ منقش و نگار
کرتے ہیں جیسے کبھی چھوٹا سا درخت اور کبھی
جانوروں کی صورت قائم کرتے ہیں جس طرح
ایک کاغذ پر سوئی کے سوراخوں سے تصویر
بنائی جاتی ہے اسی طرح پے در پے تیر مار کر
اس کی نوک سے نشانہ پر تصویر قائم کیجاتی ہے
اور یہ فن تیر اندازی اور نشانہ بازی کا
انتہا سے کمال ہے۔

تیر بندازند | مقولہ۔ صاحب رہنما بحوالہ
سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاجار ذکر این کردہ
گوید کہ بمعنی گلولہ تفنگ زنند مستعمل است

مؤلف عرض کند که ازینکه تیر بمعنی گلوله بگذشت
گذشت معاصرین عجم گویا استعمال مصدر (تیر
انداختن) بمعنی گلوله زدن هم کرده اند که موافق
قیاس است (اردو) گولی چلانا۔

(الف) **تیر پرتاب** اصطلاح - بقول بحر
(۱) قسمی از تیر که بکار دور اندازی آید و بنشانه
نرسد و آن را ....

(ب) **تیر پرتابی** نیز گویند و بمعنی (۲)۔
تیر هوائی هم بهار ذکر هر دو کرده (سالک یزدی
الف ۵) چه تیر است آنکه هرگز یک خدنگم
بر نشان نامد که دعای دردمندان تیر پرتا
بی نداری که (خواجه شیراز ۵) ببال و پر مرو
از ره که تیر پرتابی که هوا گرفت زمانی ولی
بخاک نشست که (طالب آملی ۵) کبوتر فلک
از بیم تیر پرتابی که چو سایه آمد و بر خاک رهگذار
افتاد که وارسته ذکر الف کرده مؤلف
عرض کند که الف مرکب اضافی است و
ب مرکب توصیفی لفظ پرتاب بدو زبان جهتش
بجایش گذشت و ما حقیقتش را بیان کرده ایم
و مقصود از الف و ب تیری که برسد بجای دور
و ظاهر است که چون نشانه اش از نظر دور باشد
و نظر تیر انداز در آنجا نرسد بر نشانه رسیدن
خارج از اختیار است و صفت دور اندازی
بمشق و قوت حاصل می شود و تیر اندازان
چون در لشکر عدو که بسیار دور باشد تیر پرتاب
اندازند در صف ها کار کند اگرچه بکار نشانه
نمی خورد (اردو) الف اور ب (۱)
تیر پرتاب اور تیر پرتابی فارسی مین اس تیر کا
نام ہے جو بہت دور جاتا ہے۔ مذکر (۲) ہوائی
مؤنث۔ دیکھو تیر آتش بازی۔

تیر پرداختن استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی آماده به تیر اندازی شدن است
چنانکه از سندش پیداست (نظامی ۵)

سواران ہمہ تیر پرواختہ؎ گہی تیر و گہ ترکش انداختہ؎ (اردو) تیر افگنی میں مشغول رہنا آمادۂ تیر افگنی ہونا۔

تیر پرکش اصطلاح۔ بقول بحر و بہار بضم بائے فارسی و فتح کاف تا زہی تیر تمام کشیدہ (میرزا ہمت ابن عمّ ملک حمزہ ہمت سے) چہ گویم پیش دل بی مہری رسوای آن گل را؎ نگاہ شوخ او پرکش زند تیر تغافل را؎ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است ازین کہ پرہا در آخر تیر می باشد صفت پرکش اشارۂ این می کند کہ تیر افگن آن را چنان در کمان کشید کہ تا پرہایش رسید و از سند بالا مصدر (تیر پرکش زدن) بمعنی بزور تمام ترکشیدن تیر پیداست و استعمال مجرد تیر پرکش از نظر ما نگذشت و ہر دو محققین بالا این را باستناد ہمین یک سند قائم کردہ اند (اردو) وہ تیر جس کو تیر انداز نے کمان میں اس طرح کھینچا ہو کہ کشش کی اور گنجائش باقی نہ رہی ہو۔ مذکر۔

تیر پرگشادہ اصطلاح۔ بقول بحر باضافت بمعنی تیر از کمان جستہ **مؤلف** عرض کند کہ ظاہر امخفف تیر پرگشادہ ہمچون طائر پرگشادہ کہ در پرواز باشد و ازینکہ در آخر تیر پرہا ہم می باشد این کنایہ ایست لطیف ولیکن دیگر محققین زبان دان و اہل زبان ذکر این نکردہ اند و استعمال این از نظر ما نگذشت تشبیہہ جدید دانیم (اردو) وہ تیر جو کمان سے چل چکا ہو۔ مذکر۔

تیر پرکش زدن مصدر اصطلاحی بقول بحر انداختن تیر تا بحدیکہ معہود استادان این فن است و مافوق آن متصور نباشد **مؤلف** عرض کند کہ ما اشارۂ این بر (تیر پرکش) کردہ ایم و سند استعمال این ہم ہمدر آنجا مذکور (اردو) تیر نہایت زور سے چلانا۔ اور انتہائی درجہ کشش کا استعمال کرنا۔

تیر تابدار اصطلاح۔ بقول بحر تیر کج **مؤلف**

عرض کند که اگرچه دیگر محققین ذکر این نکرده اند
ولیکن معاصرین عجم بزبان دارند قسمی از تیر
است که راست نباشد بعض تیراندازان
گویند که چون تیرافگنان استاد تیر کج را بقاعدۂ
خود می زنند داخل مکانی برنشانۂ قیاسی فرود
می آید بر دشمن مقابل که در قلعہ باشد داخل
فصیل (اردو) تیر نابدار۔ بقاعدۂ فارسی
اُس تیر کو کہہ سکتے ہین جو کج ہو۔ اور یہ اقسام تیر
سے ایک تیر ہے۔ مذکر۔

تیر تار کش اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالہ
سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار تیر دو تارہ چنگ
را گویند که بران تار موہا می باشند و بوسیلہ
آن سارنگ را نوازند مؤلف گوید که این
راگز دو تار او گز تار کش ہم نامند و ازین
که درین تیر در طولش تار ہا باشد بدین اسم
موسوم شد (اردو) سارنگی کا گز۔ مذکر۔

تیر ناہم اصطلاح۔ بقول بہار و بحر تیری
که بی پیکان او درست باشد۔ بہار صراحت
فرماید که مخفف تیر ناہم است مؤلف
عرض کند که بمعنی تیر کامل که پیکان ہم دارد و
بی پیکان نباشد (نظامی ص) کمان را زہی
برز وانر چرم خام ہم پشت اندر آورد کیے
تیر ناہم ہو (اردو) فارسیوں نے تیر ناہم اُس
تیر کو کہا ہے جس پر پیکان لگا ہوا ہو۔ مذکر۔

تیر تتماج اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و
آنند۔ بہرد و فوقانی و میم و جیم تازی تیری
که خمیر نان بہ آن تنک سازند مؤلف عرض
کند که تتماج بجای خمیرش گذشت۔ مرکب
اضافی است (اردو) خمیر کو مثل چپاتی کے
پتلا کرنے کا تیر۔ مذکر۔

تیر تخش اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و بحر تیر معلوم بفتح تای قرشت و سکون خای
بی نقطہ (۱) تیر ہوائی۔ آتش بازی را گویند
صاحب بحر صراحت فرماید که بقول بعضی با

برا نام است که در جنگهای هند مرسوم است و
آن آهنی باشد مجوف که از باروت پر کرده آتش
بران زنند و جانب خصم بهوا اندازند (میرزا الهی
وحید سا) تو گوئی چو شد تیر تخش بلند ٭ که گردوا
این ریشه در خاک هند ٭ (صائب سا) گر
اشارت نیست با چنین جبین هم قانعیم ٭ تیر تخشی زان
کمان ابروان ما را بس است ٭ بهار گوید که (۲)
نوعی از کمان که تیر از آن به تعبیه اندازند (ملا
عبدالله هاتفی سا) زه پر سود و اندر پیه ناره تخش
چو باران سان که تیر از کمانهای تخش ٭ هم او ذکر
معنی اول کند بحواله برهان. صاحبان ناصری و مؤید
بر معنی اول قانع و خان آرزو در سراج هم بر معنی
اول قناعت فرموده مؤلف عرض کند که بهار
از سند ملا هاتفی معنی دوم پیدا کرده و او ذکر (کمان
تخش) بترکیب اضافی کرده که کمان تیر هوائی
با کمان تیر تخش فرقی دارد و بهار کمان را بدل
تخش دانسته نمیدانند که اضافت مانع این خیال
است که در بدل و مبدل شد انشا باشد
و اگر بدون اضافت خوانیم وزن شعر درست
نمی شود. فتامل. باقی حال معنی دوم چیزی
و محض پیدا کرده بهار است بلا سند مخفی مباد
که تخش بمعنی بالا هم بمعنی تیر آتشبازی بجایش
گذشت یعنی تیری که در آن باروت باشد و
صراحتش بر (تیر آتشبازی) کرده ایم و همان
است تیر هوائی معاصرین عجم گویند که همین است
معنی این (اردو) دیکھو تیر آتشبازی بذیل

تیر ترازو شدن | مصدر اصطلاحی بقول
بحر بمعنی گذاره شدن تیر مؤلف عرض کند
که بدون سند استعمال تسلیم نکنیم استعمال این از
نظر ما نگذشت و بر زبان معاصرین عجم هم نیست
و محققین زبان دان و اهل زبان هم ذکر این
نکردند معنی بیان کرده بحر هم ناصاف. ما این
را چیزی ندانیم (اردو) ناقابل ترجمه.

تیر تظلم | اصطلاح. بقول برهان و جامع

و رشیدی و بحر و بهار و جهانگیری و سراج و مؤید کنایه از آه مظلومان۔ مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و موافق قیاس، اگرچه سند استعمال پیش نشد، ولیکن باعتماد صاحب جامع که محقق زبان فارسی است و نیز بلحاظ معنی ترکیبی اینرا درست دانیم (اردو) مظلوموں کی آہ۔ مؤنث۔

تیر تفنگ | اصطلاح۔ بقول بهار و بحر و انند گلولهٔ تفنگ (خان آرزو) جیکه تفنگ و توپ آتش فشان باشد چاه و پشتر او را تیر تفنگ است شیر قالی را۔ صاحب رهنما هم بحر السفر نامهٔ ناصر الدین شاه قاچار ذکر این کرده۔ مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و از اینکه گلولهٔ تفنگ هم مثل تیر است می رود بدین اسم موسوم کردند که گلوله باشد (اردو) بندوق کی گولی۔ مؤنث۔

تیر توپ | اصطلاح۔ صاحب انند ذکر این با تیر تفنگ کرده گوید که یعنی گلولهٔ توپ باشد صاحب رهنما بحر السفر نامهٔ ناصر الدین شاه قاچار هم ذکر این کرده۔ مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و کنایه (اردو) توپ کا گولا۔ مذکر۔

تیر تماج | اصطلاح۔ بقول ملحقات برهان تیری که خمیر نان را بدان تنک سازند۔ مؤلف عرض کند که تماج بالکسر و یای معروف و جیم عربی چرم بود که آن را بلغار و ادیم نیز خوانند گویند که این لغت ترکی است و بهار عجم و مؤید آن را بجیم فارسی آورده، صاحب مؤید این مرکب را هم بجیم فارسی آخر نوشته تحقیقش بجای خودش بیاید تیماج هم در تیماج بیین قدس کاشی که مرکب اضافی است یعنی تیری که بوسیلهٔ آن خمیر را پهن کنند مثل چرم و کاغذ (اردو) وه تیر جس سے خمیر پھیلاتے ہیں جس سے آٹا تیار ہوتا ہے۔ مذکر۔

تیر جستن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
تیر جهیدن | آصفی ذکر هر دو کرده از معنی ساکت

مؤلف عرض کند کہ ہر دو مرادف یکدیگر است
بمعنی روان شدن تیر از کمان (ظہوری ؎)
از کمانش نجستہ تیر خطا ٭ قبضہ از دست او
گرفتہ قضا ٭ (جمال اصفہانی ؎) نگارمن
ز بہمن ہمی پنہان بجہد ٭ کہ تیر وقت گشاد
از بر کمان بجہد ٭ (اردو) تیر کمان سے
چھوٹنا۔ نکلنا۔

تیر چارپر | اصطلاح۔ بقول بہار نوعی از
تیر کہ چار پر دارد (ابوطالب کلیم ؎) جواب
نامہ کلیم از ستمگری خواہد ٭ کہ مرغ نامہ بر او است
تیر چار پرش ٭ مؤلف عرض کند کہ تیر را چار
پر از ین سبب کنند کہ از پرندہ و پرہم تیز
رود آنچہ بہار نوع خاص تیر را گفتہ کہ چار
پر دارد درست نیست (اردو) تیر۔ خدنگ

تیر چرخ | اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و الا
کنایہ از کوکب عطارد۔ (۲) چیزی تیز با شکل
مانند تیر ہوائی کہ از آہن سازند و درون
آن را پر از باروت کردہ آتش زنند و بجانب
دشمن سر دہند و آن در ہندوستان متعارف
است و بہندی بان گویند صاحب جہانگیری
بمعنی دوم قائل (انوری ؎) منجنیق رسید
اندرون کنگرہ ٭ نہ تیر چرخ نہ سامان برشد
ببوق ٭ صاحب رشیدی بذکر معنی دوم
می فرماید کہ بقول بعض (۳) چرخ کمان سخت
و تیر چرخ تیری کہ از ان کمان اندازند صاحب
بحر ذکر ہر سہ معنی کردہ و صاحب ناصری معنی
دوم و سوم را آوردہ بہانہ ہنرنانش (خیالی
گیلانی ؎) در دل خارہ در روم چو شرار
٭ تیر چرخم کہ سخت کارگرم ٭ خان آرزو در
سراج ہمزبان ناصری مؤلف عرض کند کہ
تیر بمعنی عطارد بجایش گذشت پس تیر چرخ مرکب
اضافیست و آنچہ ہندیان بان را بدین اسم
موصوف کنند مجاز است کہ آنہم بہ بلندی
رفتہ بر لشکر مقابل فرود می آید و معنی سوم

پیدا کردہ محققین بوسیلۂ ہمین یک سند گیلانی غلط است و ازان ہیچ خصوصیت معنی سوم پیدا است باعتبار ناصری کہ محقق زبان خود است این معنی را جا دادہ ایم (اردو) (۱) عطارد۔ دیکھو تیر کے چھٹے معنے (۲) دیکھو انبان اور لفظ ترکش کے تیسرے معنے (۳) وہ تیر جو سخت کمان سے نکلے۔ مذکر۔

تیر چرخ را کمان چرخ باید | مثل یصاحبان

خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجائی زنند کہ چون کاری بہ شخصی تفویض کنند کہ اہل او نباشد می گویند کہ آغا این کار نیست ؎ تیر چرخ را کمان چرخ باید مقصود آنست کہ ہر کاری و مردی یعنی ہر کاری را مردی کہ اہل آن کار است درست می کند (اردو) ہر کار سے وہر مردے۔ یہ فارسی مثل دکن میں مستعمل ہے مقصد یہ ہے۔ ہر ایک کام اُس کے اہل سے اچھا ہوتا ہے اور نا اہل سے بگڑ جاتا ہے۔

تیر چون تر شود کمان گردد | مثل صاحبان

خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت اند مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بنا بر تست شخصی گنہگار می زنند کہ چون دامنش از گناہ تر شود راستی او باقی نماند (اردو) دکن میں بد روش کی نسبت کہتے ہیں ؎ بھیگی تیر کمان ہوا یعنیہ اُس فارسی مثل کا ترجمہ ہے یعنے تر دامن میں راستی باقی نہیں رہتی۔

تیر چہار پر | اصطلاح۔ بقول بحر عجم ہمان تیر چار پر کہ بجایش گذشت مؤلف عرض کند کہ اینا اصل است و آن مخفف این بحذف ہای ہوز (اردو) دیکھو تیر چار پر۔

تیر حکمی | اصطلاح۔ بقول بہار تیری کہ خطا نکند (عرفی سہ) از کمان ناجستہ در چشم تحیر کرد

جا۔ معرفت گو تیر حکمی بر نشان انداختہ۔ ہاے فوقانی کہ تیر حکمی بجای تنگ تیر ہم محتمل است و ناجستہ بنا۔ مشہور بنون نفی است و اغلب کہ ناجستہ بہ فوقانی باشد صاحب انند اعتقل نگارش مؤلف عرض کند کہ در جملہ نسخ ناجستہ بہ نون است شاعر گوید کہ معرفت تیر حکمی می اندازد کہ پیش از آنکہ از کمان بجہد بر نشانہ می رسد (اردو) حکمی تیر یعنی وہ تیر جو نشانہ پر خطا نکرے۔ مذکر۔

تیر خاکی | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر نوعی از تیر کہ پیکانش از استخوان باشد و از ہمہ تیرہا دورتر رسد چنانکہ پیش تیر اندازان شہرت دارد (میرزا طاہر وحید) سینہ را آماجگاہ درد ناکی کردہ ایم۔ از غبار دل نفس را تیر خاکی کردہ ایم۔ (میرزا محسن تاثیر) خدنگ سطلبت تاثیر ما کم بر نشان آید۔ اگر چون تیر خاکی خاکساری در نظر داری۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم این را آوردہ گوید کہ این تیر باریک است کہ پیکانش خورد می باشد و دور می رود (صائب) تیر خاکی را بود میدان جولان بیشتر۔ خاکساران صحبت را عروج دیگر است۔ (میر محمد افضل ثابت) این تیر خاکی نگہ شرمگین خود۔ می جہد از از مزار شہیدان نشان ما۔ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است یکی از معاصرین عجم تصدیق تعریف بیان کردہ بحر و بہار می کند (اردو) تیر خاکی فارسی میں اُس تیر کو کہتے ہیں جس کا پیکان ہڈی سے بناتے ہیں جو بوجہ سبکی بہت دور تک جاتا ہے۔ مذکر۔

تیر خانہ | اصطلاح۔ بقول آنند و غیاث چوبہای سطبر را است کہ از آن سقف خانہ سازند مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و موافق قیاس (اردو) تیر۔ مذکر جس کو مکان کے سقف میں استعمال کرتے ہیں۔

تیر خدنگ | اصطلاح۔ بقول بہار و آنند

معروف مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است
(اردو) تیر گر۔

تیر خلیدن در دل استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر (تیر خلیدن) کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است کہ خلیدن
تیر در دل است (شاپور طہرانی ؎) تیر او
ہرگز نمی افتد بخاک از بہر آنکہ ٭ در دل من می خلد
گر بر زمین می افگند ٭ (اردو) تیر کا سینہ میں کھٹکنا

تیر خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ از سندش مصدر تیر خواہیدن پیدا است یعنی
بدارو کہ ہر دو مرادف یکدیگر است و بجائے
خودش می آید و بمعنی حقیقی است (کاتبی نیشاپوری
؎) دل من تیر تو خواہد نخلد در شب ہجر ٭
ہمچو آن تشنہ کہ خواہد بدعا باران را ٭ (اردو)
تیر چاہنا۔

تیر خوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار
و بحر بنفسہ کنایہ از خستہ شدن بزخم تیر (لا ادری
؎) مرا کشتی متاب آن گوشہ ابرو بعیاری ٭
کمان بر من مکش جانان کہ تیری خوردہ ام کاری ٭
(تاثیر اصفہانی ؎) کیست کز غمزہ تو تیر نہانی
نخورد ٭ وصف مژگان کیست ترکش سہم الغیب
است ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است (اردو) نشانۂ تیر بننا۔

تیر خوردن بر چنبری مصدر اصطلاحی
بقول بہار بذیل تیر خوردن کنایہ از رسیدن
تیر بر چنبری (ابو طالب کلیم ؎) تیر مراد من
بہدف بر نمی خورد ٭ در خانۂ کمان بہم گر نشانہ
٭ (درویش والہ ہروی ؎) دامان چرخ راہ
ستمدیدگان بہ دست ٭ کس را نخوردہ تیر دعا
بر نشان ہنوز ٭ صاحب بحر بذکر معنی بالا گوید
کہ تیر نشاندن بر چنبری و در چنبری متعدی این
است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است (اردو) تیر لگنا۔

تیر دادن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر تیران دادن بذیل این کرده که بجایش گذشت مؤلف عرض کند که این بمعنی حقیقی است یعنی سپردن تیر (شاپور طهرانی ؎) چشم او در ملک جانها حاکم فرمان رواست ٭ قتل عالم شهر را تیری ز مژگان می دهد ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر دمیدن پیداست که بجایش می آید (اردو) تیر دینا ـ تیر عطا کرنا ـ

تیر داشتن استعمال ـ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است و از سندش استعمال مصدر واریدن پیداست که مرادف داشتن است و ذکرش در و بجایش می آید (صائب ؎) کمان نرم تیر سخت را در چاشنی دارد ٭ مشو زنهار ایمن از فریب چشم بیمارش ٭ (اردو) تیر رکھنا

تیر دان اصطلاح ـ بقول بهار و بحر و وارستہ قندیل و ترکش (ملا طغرا ؎) قندیل با چو چهر پر از تیر شد ولی ٭ تیری برون نمی رود از تیر دان ما ٭ مؤلف عرض کند که از قبیل قلمدان وامثال آن موافق قیاس است (اردو) تیردان ـ بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں ـ دیکھو ترکش

تیر در آمدن به بصر استعمال ـ صاحب آصفی ذکر (تیر در افتادن) کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که از سندش (تیر در آمدن به بصر) پیداست (کمال اصفهانی ؎) تیغ چون وسوسهٔ عشق در افتد بدماغ ٭ تیر چون شعشعهٔ نور در آید به بصر ٭ مخفی مباد که در این شعر مصدر (به بصر در آمدن) قابل بیان است تیر و چیز دیگر را با این مرکب کرده مصدری قرار دادن ضرورت ندارد ـ صاحب آصفی از غور کار نگرفت که (تیر در افتادن) را قائم کرده بذیل آن شعر مذکور را نقل کرد که از آن استعمال (تیغ در افتادن) پیداست و البته این (تیر در افتادن) را محاورهٔ زبان ندانیم ازینکه

افتادن و درافتادن مخصوص به ضرب تیغ است مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر آمیدن پیداست که بجایش گذشت (اردو) تیر لگ آنا۔

تیر در تاریکی افگندن مصدر اصطلاحی صاحب تحقیق الاصطلاحات ذکر این کرده گوید که کنایه به تخمین و گمان کردن است و سندی که پیش کرده متعلق به (تیر به تاریکی افگندن) است و آن بجای خودش گذشت مؤلف عرض کند که ما استعمال این را به صلهٔ در غیر صحیح ندانیم۔ لیکن آن فصیح تر است (اردو) دیکھو تیر بتاریکی افگندن۔

تیر در چاشنی داشتن مصدر اصطلاحی بهار ذکر این کرده از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند که در امتحان داشتن است (میرزا صائب ؎) کمان نرم تیر سخت را در چاشنی دارد ٭ بشو ز نهار ایمن از فریب چشم بیمارش ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیداست که بجایش می آید (اردو) زیر امتحان رکھنا۔

تیر در کمان داشتن مصدر اصطلاحی ظهوری استعمال این بمعنی آمادهٔ تیر افگنی شدن کرده مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (؎) بیا ای عشق لختی بیهن می کن سینهٔ جان را ٭ که حسن از ابروی او تیر شوخی در کمان دارد ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیداست که بجایش می آید (اردو) آمادهٔ تیر افگنی ہونا۔ تیر کمان میں رکھنا۔

(۱) تیر در کمان راندن مصدر اصطلاحی
(۲) تیر در کمان شکستن بقول بهار
(۳) تیر در کمان کشیدن و بحر و انند
(۴) تیر در کمان کردن کنایه از مهیا
(۵) تیر در کمان نهادن کردن تیر

برای انداختن بر کسی مؤلف عرض کند که آمادهٔ تیر اندازی شدن حاصل این و تعریف

خوشی (حکیم ازرقی) مخالف تو اگر تیر در
کمان راند ؎ چو خار پشت سر اندر کشد بہ تیر نہال
؎ (حسین ثنائی) از نہ سپہر بگذشت ؎
ہر تیر کہ در کمان شکستم ؎ (اوحد الدین انوری
) کشاد طرّہ او بر کمین جانہا دست ؎ کشید
غمزۂ او در کمان ابرو تیر ؎ (بدر چاچی)
راہ پرا از ستارہ شد خنجر او چو برق زد ؎ خود
قمر دو پارہ شد سہم چو در کمان گرفت ؎ (صائب
) نظر بہ عاقبت حرف کن زبان بکشای ؎
نشان ندیدہ سنہ تیر در کمان زنہار ؎ (اردو)
(۱) تا (۵) تیر کمان میں قائم کرنا آمادہ تیر
افگنی ہونا ۔

تیر دستی اصطلاح ۔ بقول بہار وانند کنایہ
از عصا مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است
و موافق قیاس اگرچہ سند استعمال پیش نشد
و لیکن معاصرین عجم بہ زبان دارند (اردو)
عصا ۔ مذکر ۔

تیر دواندن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی تیر انداختن است (قدسی
) گلشن در غنچگی تیری دواند ؎ کہ باج
از لعل پیکانی ستاند ؎ سند این بہ (تیر از کمان
ہم گذشت (اردو) تیر چلانا ۔

تیر دوختن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ از سندش دوختن تیر پیدا نیست بلکہ
بمعنی قائم کردن و رسانیدن تیر پیدا است تحقیق
ہند نثر او بمعنی شعر خیال نکرد (کمال اصفہانی
) چہ تیر دوخت بر دل و جان ؎ این چنین
کہ خانہ کمانیست ؎ و محاورۂ زبان اجازت
این می دہد کہ (دوختن تیر چیزی را) قائم کردن تیر
بمعنی حقیقی چنانکہ ؎ تیر نگاہ او زخم جگر ما را از
از رشتۂ نظر دوخت ؎ (اردو) تیر کا سینا ۔

تیر دو کمانہ اصطلاح ۔ بقول بہار و وارستہ

تیری کہ چون کشاد یابد و بجائی رسد از انجا جستہ بجای دیگر خورد و بعضی گویند تیرکاری ها (سالک قزوینی سه) تازان قدر یا تیرہ بندی بہ نشانہ ہا افتد ہمہ جا تیر نگاہت دو کانہ ہا (سعید حکیم سه) از شوخی ابروان فتان ہا تیر دوگانہ خوردہ بر جان ہا خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ تیر خطا ہست (واعظی سه) کردم دل و جان ہدف ولشانش کہ مبادا ہا تیری شود از ابروی شوخش دوگانہ ہا صاحب بحر می فرماید کہ معنی این نزد خان آرزو تیر خطاست و بازکرد قول وارستہ می طرازد کہ آن را تیر خطا گفتن خطاست مؤلف عرض کند کہ خان آرزو معنی بیان کردہ خود از شعر واعظی پیدا کرد و بفہمیدن معنی شعر سکندری خورد فارسیان تیری را دوگانہ خوانند کہ کمان دو تہ دارد و ظاہر است کہ از دوتائی کمان زور تمام می یابد و می رسد و دورتر می رود کہ قوت کمان مضاعف دارد و از ہر سہ اسناد کہ بالا مذکور شد ہمین معنی پیدا می شود و موافق قیاس ہم ملا واعظی گوید کہ دل و جان سپرد و ہدف او کردہ ایم مبادا تیر او از ابرو انشش دوگانہ نشود و بر ہدف نرسد ظاہر است کہ لطف در ہمین معنی است نہ در تیر خطا. قتال. تسامح خان آرزو ہست کہ از تیر دوگانہ معنی تیر خطا پیدا کرد و تعریف بیان کردہ بہار و وارستہ ہم خلاف حقیقت است معاصرین عجم با ما اتفاق دارند و بر تعریفش تصحیح کنند و از تیر دوگانہ (تیرکاری) خیال کردن البتہ درست است چرا کہ چون قوت دوکمان دارد چرا کاری نشود و آنچہ صاحب بحر معنی خان آرزو را خطا و نشستہ وارستہ اتفاق می کند خطای اوست کہ تیر معروف بیان کردہ بہار و وارستہ غور نکرد و با کجا کہ نسبت با کمان مرکب و تیر دوگانہ تیری است کہ بقوت دو کمان بر نشانہ می رسد و دورتر می رود

وکاری است (اردو) تیر وکمان ترکیب
فارسی اُس تیر کو کہہ سکتے ہیں جو دُہری کمان
سے چلتا ہے اور بہت دور تک جاتا ہے
اور نہایت قوّت سے نشانہ پر لگتا ہے۔ مذکر

تیر راندن | استعمال۔ صاحب آصفی این را
قائم کردہ بذیل آن می نگارد کہ (تیر در کمان
راندن) یعنی مہیا کردن تیر برای انداختن بر
کسی است۔ (ازرقی ہروی سہ) مخالف
تو اگر تیر در کمان راند چو خار پشت سر اندر
کشد بہ تیر نہال۔ مؤلف عرض کند کہ
معنی این تیر در کمان نہادن است و آمادہ
شدن برای تیر افگنی (اردو) تیر کمان میں
رکھنا۔ تیر چلانے پر آمادہ ہونا۔

(الف) تیر رس | استعمال۔ صاحب [illegible]
(ب) تیر رسیدن | بر الف گوید کہ جائی
را نامند کہ یک تیر پرتاب یا یک گلولہ توپ
و تفنگ بدان برسد و آن را یک آماج نیز گویند
مؤلف عرض کند کہ اسم مفعول ترکیبی است
بمعنی ہدف تیر و تفنگ و توپ۔ صاحب آصفی
ذکر ب کردہ از معنی ساکت ما عرض می کنیم
کہ بمعنی حقیقی است یعنی رسیدن تیر بہ ہدف
(جمال اصفہانی سہ) ای ز قوام جہانی [illegible]
رسد چو چند از تو بجان تیر جگر دوز رسد [illegible]
(اردو) الف نشانہ تیر یا بندوق یا توپ
مذکر۔ (ب) تیر پہنچنا۔

تیر رفتن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی حقیقی است یعنی روان شدن تیر از
کمانش (اسدی طوسی سہ) گرفتند تو چنین
فن اندر کہ تیر [illegible] تیر تو بر وہم رود ور
[illegible] معنی نہاد کہ از سند بالا استعمال
مصدر رسیدن پیداست کہ مرادف رفتن
است و بجایش می آید چیبی ندارد کہ [illegible]
است (اردو) تیر چلنا۔

تیر روی ترکش اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر و چراغ ہدایت تیر چیدہ و منتخب کہ بیرون ترکش جائی ساختہ دران نگاہ دارند (صائب ے) اگر شب را نداری زندہ صائب چند ہا کن باری ہا فلک را تیر روی ترکش از آہ سحر ہا ہا (محمد قلی سلیم ے) نگہ را غمزہ بیرون از صف مژگان نمی آرد ہو بہر صیدی نیند ازند تیر روی ترکش را ہا (حکیم زلالی ے) ازش رہزن ابروش ترکش ہو ہمہ مژگانش تیر روی ترکش ہا مؤلف عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم درست گوید کہ در تیر ہا اقسام است بلحاظ دور روی و نہ ہرناکی ۔ تیر اندازان تیر ہای منتخب را کہ بسیار دور رود یا بخصوصیت زہر آلود باشد در ترکش بطرزی می نہند کہ از دیگر تیر ہا بلند می باشد و برای این قسم تیر ہا در ترکش جای بلند ساختہ می شود و از ہمین علامت بلند اوربوقت ضرورت از ترکش منتخب کنند و ہمین را تیر روی ترکش نامند آنانکہ مقامش را بیرون ترکش نوشتہ اند مشاہدہ حقیقت نکردہ اند (اردو) تیر روی ترکش ۔ فارسیون نے اُس منتخب تیر کو کہا ہے جو ترکش میں اور تیرون سے بلند رہتا ہے جس کی بلندی کی وجہ سے اُس کی خصوصیت سے تیر انداز واقف ہوتے ہیں اور بوقت ضرورت اُسی سے کام لیتے ہیں ۔ مذکر

(الف) تیر ریختن | **(ب) تیر ریزیدن** مصادر اصطلاحی ۔ بہار ذکر (تیر ریختن بر چیزی) کردہ از معنی ساکت و گوید کہ مرادف تیر زدن بر چیزی است (میرزا طاہر وحید ے) گر چنین زان مژہ ہا تیر جفا خواہی ریخت ہو ز رخ آئینہ با رنگ صفا خواہی ریخت ہا صاحب بحر (با تیر ریختن) می فرماید کہ تیر اندازی کردن و این لازم و متعدی ہر دو آمدہ ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت بر تیر اندازی قانع ۔ مؤلف عرض کند کہ ب مرادف الف است و معنی

بیان کردهٔ خان آرزو و حاصل بالمصدر تیر انداز یدن و انداختن است با اتفاق و ایم با صاحب بحر (صائب ه) سلامت خواہی از چشم بدان سر در گریبان کش ؎ کہ از گردون فرازی بہ ہدف با تیری بیزد ؎ (اردو) تیر چلنا ۔ تیر چلانا ۔

تیر زدن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب بحر گوید کہ مرادف تیر ریختن است بمعنی متعدی کہ گذشت و بہار بہ (تیر زدن بر چیزی) از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ صراحت کامل ہمہ را انجا کردہ ایم (کاتبی نیشاپوری ه) کاش سیرم چو زنی تیر سن بیجان را ؎ کز تن مردہ نیارند برون پیکان را ؎ مخفی مباد کہ سند بالا متعلق بہ مصدر زدن است عیبی ندارد کہ مرادف زدن باشد کہ بجایش می آید و سند این از حافظ شیراز دار ییم (ه) تیری کہ زدی بر دلم از غمزہ خطا رفت ؎ تا باز چہ اندیشہ کند رای صوابت ؎ (اردو) تیر مارنا ۔

تیر زدہ شدن بر چیزی مصدر اصطلاحی بقول بہار و بحر و انند کنایہ از رسیدن تیر بہ چیزی (میرزا طاہر وحید ه) بہ ہدف تیر نگاہ راست بنشین زدہ نشد ؎ ہر کہ بر آئینہ تمثال خود والہ نشد ؎ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تیر نشانہ پر پہنچنا ۔ تیر نشانہ پر لگنا ۔

تیر ساز استعمال ۔ بقول بہار با ضافت (۱) بمعنی مضراب و زخمہ (محسن تاثیر در تعریف مطرب ه) چو تیر ساز خود در دلنشینی ؎ بلند طوالش در سحر آفرینی ؎ و (۲) بدون اضافت بمعنی تیرگر (ملا طغرا ه) چو کہ تا ہمی بیند از تیر ساز ؎ کند در زدن ہیچ رمحش دراز ؎ صاحب بحر بہ معنی اوّل قانع مؤلف عرض کند کہ بمعنی اوّل مرکب اضافی است و بمعنی دوم اسم فاعل ترکیبی (اردو) (۱) ۔ تیر جس کے

طول ہیں تار رہتے ہیں جس سے سارنگی بجاتے
ہیں۔ مذکر (۲) تیر بنانے والا۔

تیر سبک زخمہ اصطلاح۔ بقول بحر و
اننده و غیاث بمعنی تیری که خطا نکند مؤلف
عرض کند که صاحب غیاث گوید که مرادف
تیر شکر زخمہ است مشتاق سند استعمال باشیم
که استعمال این از نظر ما نگذشت و معاصرین
عجم بر زبان ندارند و معنی لفظی این با معنی اصطلاحی
خود تعلقی ندارد (اردو) وہ تیر جو خطا
نکرے بلکہ ٹھیک نشانہ پر لگے۔ مذکر۔

تیر سحر اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر
(۱) کنایہ از روشنی صبح کاذب و (۲) آن آہ سحری
را گویند که از روی سوز و درد باشد و (۳)
دعای بد ہم صاحب رشیدی بر معنی اول و دوم
قانع۔ بہار بر معنی دوم و سوم خان آرزو و سراج
بذکر ہر سہ معنی بالا می فرماید که معنی اول بسیار بعید
است و معنی دوم اصح مؤلف عرض کند که
انحصار معانی بر رای محقق ہند نشاید نیست که از
قرب و بعد کار نمی گیرد صاحب جامع محقق زبان
خود است و با بیش سندی را ماند چون ہمہ زبان
فارسیان ہر سہ معنی بالا مستعمل است محل چون و
چرا نیست (اردو) (۱) صبح کاذب۔ مؤنث۔
(۲) آہ سحر۔ مؤنث (۳) بد دعا۔ مؤنث۔

تیر سر گذار اصطلاح۔ بقول بحر مرادف (تیر
کاکل ربا) که می آید مؤلف عرض کند که دیگر
ہمہ محققین از این لغت ساکت اند و صراحت کاکل
بر (تیر کاکل ربا) می آید (اردو) دیکھو تیر کاکل ربا

تیر سقف استعمال۔ بقول اننده ہمان تیر خانه
که گذشت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی و
مرکب اضافی است و موافق قیاس (اردو)
دیکھو تیر خانه۔ مذکر۔

تیر شکر زخمہ اصطلاح۔ بقول بہار و بحر
تیری که ہر جا نشاند بصواب رسد و خطا نکند۔
(ابوالبرکات منیر ۵) ہمی رفت ہر باد چون

نفس مطرب کو زیر تیر شکر زحمہ جانہای شیرین کو ۔
مؤلف عرض کند کہ ما از تعریف بالا اتفاق نداریم محققین صاحب زبان تصدیق این نمی کنند معنی حقیقی این تیری کہ زخم او گوارای فگار و مجروح باشد و از ہیچ اشارہ بلفظ تیر بی خطا پیدا نیست و بخیال ما معنی اصطلاحی این تیر معشوق و نگاہ معشوق باشد و قایل (اردو) تیر بے خطا اور ہماری رائے کے لحاظ سے تیر گوارا معشوق کی نگاہ کا معشوق کا تیر نگہ ۔

تیر شکستن در چیزی استعمال بقول بہار کنایہ از حقیقت است (طالب آملی ؎) تا کی زبیم خوی تو در دم نگاہ را بہ در سینہ نفس شکنم تیر آہ را بہ ۔
مؤلف عرض کند کہ از سند بالا تیر آہ در سینہ نفس شکستن) بمعنی ضبط آہ کردن پیدا است و تیر شکستن در چیزی) بمعنی تیر کاری زدن است چنانکہ در زخم شکنند مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر شکنیدن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) تیر کاری مارنا ۔

تیر شکستن در کمان مصدر اصطلاحی صاحب آصفی گوید کہ مہیا کردن تیر است برای انداختن بر کسی (ثنائی مشہدی ؎) از نہ سپہر بگذشت بہ ہر تیر کہ در کمان شکستم بہ مؤلف عرض کند کہ از کمان راندن تیر باشد (اردو) تیر مارنا ۔ تیر چلانا ۔

تیر طلبیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تیر خواستن است (کاتبی نیشاپوری ؎) تیری زد و چشمت طلبید این دل گستاخ بہ فرما کہ بہ پیوند از و در گذرانند بہ (اردو) تیر چاہنا ۔

تیر فگندن استعمال ۔ بقول صاحب جہانگیری در ملحقات ہمان تیر افگندن است کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی زدن تیر است (اردو) دیکھو تیر افگندن ۔

تیر فلک اصطلاح ۔ بقول بحر و ملحقات

برہان بمعنی عطارد۔ تیر چرخ ہم بہمین معنی گذشت
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است ۔
(اردو) دیکھو تیر چرخ۔

تیر قامت اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ
مظہر العجائب مرادف تیر بالا کہ معشوق را گویند
مؤلف عرض کند کہ بدون اضافت اسم فاعل
ترکیبی است (اردو) معشوق۔ مذکر۔

تیر قرعہ اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان
و بحر و بہار و انند و تیر است کہ بدان فال گیرند
مؤلف عرض کند کہ بظاہر ترکیب اضافی است
و حیف است کہ صراحت مزید این تفاول نشد یکی
از معاصرین عجم گوید کہ شیعیان چون خواہند کہ تفاول
کنند از برای تفاول تیر بر نشانہ دور می زنند
اگر بر ہدف بنشیند تفاول بخیر کنند و اگر خطا کنند
از خیال خود باز آیند بحجت و وقت را ساعتگر
ندانند و بعض از معاصرین عجم بر خلافش گویند
کہ آن پارہ ہای ذرات عاجی را کہ بدان قرعہ زنند
در فارسی زبان تیر قرعہ نام است و بس ۔
(اردو) وہ تیر جس سے فال لیتے ہیں۔ مذکر۔
قرعہ کعب۔ پانسا۔ پاسا۔ مذکر۔ دیکھو سجل۔

تیرک بقول برہان خان آرزو در سراج اللغات
بر وزن زیرک (۱) تصغیر تیر است و (۲) آبلہ ہا
کہ در دیگ آب جوشان بسبب پختہ شدن گوشت
در میان روغن جوشان بہم میرسد و (۳) بخاری
کہ از پارہ شدن آبلہ شدہ و حلیم و ہریسہ و مانند
آن می جہد و (۴) بمعنی جستن درد و وجع در
اعضا ہم صاحب جامع بمعنی دوم و چہارم قانع
صاحب رشیدی بمعنی چہارم قناعت فرمودہ
صاحب سروری بذکر معنی اول و چہارم می فرماید
کہ وجعی خاص کہ گویا تیری در عضو دردناک می خلد
(یوسفی طبیب ؎) چون سنگ درون گردہ
گردد بمدرک کوفتہ درد زنا گردد و چون ناوک تیرک
بیاید کہ باشتا خورد صاحب آن را خاکستر
چوب تاک و آب خنک صاحب ناصری معنی

چہارم را ذکر کرد مؤلف عرض کند کہ معنی اول حقیقی است و بدیگر معانی مجاز (اردو) (۱) چھوٹا تیر۔ مذکر (۲) وہ بلبلا جو دیگ گرم میں پانی پڑنے سے ہو۔ مذکر (۳) وہ بخار گرم جو دیگ سے بلند ہو۔ مذکر (۴) ٹیس۔ بقول آصفیہ ہندی۔ مؤنث درد۔ چپک۔ دکن میں تیرک بھی کہتے ہیں۔

تیر کاکل ربا اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و وارستہ تیری کہ موی کاکل را از سر باید و شخص خبر نشود و این کمال مبالغہ است در تیر اندازی و آن را تیر سر گذار ہم گویند (طالب آملی ؎) نگہ گرز سرت موی سودا رباید ٭ کی تیر کاکل ربای طلب کن ٭ (محمد سعید اشرف ؎) ناوک گرشتہ مژگانت رسا افتادہ است ٭ تیر آن ابرو کمان کاکل ربا افتادہ است ٭ (علی خراسانی ؎) چون کمان قائم در زہ شود از غرق چرخ ٭ تیر آہم بگذرد سر بسجدہ مسر کاکل ربا ٭ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ تیری کہ از سر انگشتان بگذرد و بر سر ہدف رسد مؤلف عرض کند کہ تعریف محققین اول الذکر واضح تر است مرکب توصیفی است (اردو) وہ تیر جو کاکل چھید دے اور صاحب کاکل کو خبر نہو۔ مذکر۔

تیر کاکل اصطلاح۔ بقول بحر بحوالہ سراج کنایہ از ماہ مؤلف عرض کند کہ ما در سراج اللغات این را نیافتیم مشتاق سند استعمال می باشیم کہ از نظر ما نگذشت (اردو) چاند۔ مذکر۔

تیرکان اصطلاح۔ بقول جہانگیری روز سیزدہم از ماہ تیر را گویند و شرح آن در ذیل لغت تیر مذکور۔ صاحب سروری صراحت فرید کند کہ روز سیزدہم از ماہ تیر صاحب ناصری این را بکاف فارسی آوردہ می فرماید کہ گاف تیرگان مانند مہرگان پارسی است مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این سزاوار تیر است و پیوست تیر ہم و از ینکہ وجہ تسمیہ این با واقعہ تیر زنی تعلق دارد کہ صراحت آن بہ تیر گذشت فارسیان بدین اسم مرکب

موسوش کردند (اردو) دیکھو تیر کے چوٹے

تیر کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که بمعنی قرار دادن تیر باشد (وحید قزوینی سه)
سینه را آماج گاه دردناکی کرده ایم ؛ از غبار
دل نفس را تیر خاکی کرده ایم ؛ (اردو) تیر
ثبت کر دینا۔

تیرک زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول آنند
جاری شدن خون از زخم تیر (ہاتفی در تیمور نامہ
سه) ز خونی که تیرک زد از قربگاه ؛ یلان را
برافراخت بر گاه ؛ (وحشی سه) همه روی
هوا را تیره خونی فرو گیرد ؛ ز بس گه تیغ شیران
راند خون تیرک از شریان ؛ مؤلف عرض
کند که محاوره زبان است اگرچه صاحبان زبانها
ازین ساکت اند ولیکن باعتبار اسناد بالا بر
سبیل مجاز این معنی را درست دانیم معاصرین
عجم سر زبان ندارند مخفی مباد که مجرد (تیرک زدن)
بمعنی جاری شدن است و خون را در معنی داخل
کردن همدران حالت درست باشد که در
اصطلاح هم خونها جاری باشد یعنی (تیرک زدن خون)
از ینجاست که صاحب بحر (تیرک زدن خون) را
قائم کرده مگر ما پیشتر (تیرک زدن خون) آورده ایم
مخفی مباد که از سند وحشی استعمال مصدر راندن
پیداست که بجائش می آید و آن مرادف زدن
است (اردو) جاری ہونا۔ (خون کا)

(الف) **تیرک زدن خون** مصادر اصطلاحی
(ب) **تیرک زدن زخم** صاحب بحر
الف را بمعنی جاری شدن خون از زخم تیر
گفته و بهار ب را بمعنی (۱) جاری شدن
خون از شقاق زخم گفته و (۲) وا کردن آورده
همان هر دو سند را نقل کرده که از ہاتفی و ملا
وحشی بر تیرک زدن مذکور شد (ظهوری سه)
تیغ گرد و چید در میان نبرد ؛ خون زد تیرک از
سنان سخن ؛ مؤلف عرض کند که از اسناد

بالتخصیص زخم تیر نباشد اگرچه ترکیب اصطلاح
که دران لفظ تیرک است اقتضای تخصیص می کند
چنانکه صاحب بحر گفته ولیکن بسبیل مجاز استعمال
این معنی هم صاحب یافته می شود و عجب که بهار شریک
قائم کرده از اسناد پیدا نیست معنی دوم پیدا کرده
بهار را از اندازه محض است واتیم و از سند اش
مذکوره بالا این معنی پیدا نیست و خلاف قیاس
هم مخفی مباد که از سند ظهوری استعمال مصدر
زدن پیدا است که مرادف زدن است و بیجا
می آید (اردو) ۲ الف خون زخم سے جاری
ہونا ب ناقابل ترجمہ -

تیرکش | اصطلاح - بقول برہان بروزن سیم وش
(۱) تیردان را گویند و ترکش مخفف آن است -
بہار گوید که (۲) سوراخی باشد که شاه تیر در
دیوار قصر در آن گذارند (میر خسرو ۵) قصر
ترا برج کمان تیرکش ز شیشه آن نه فلک شیشه وش
و صاحب بحر نگفته معنی اول نسبت معنی دوم تنها
که (۳) سوراخی که در دیوار قلعه و قصر ملوک برای
انداختن تیر و بندوق بجانب دشمن سازند
صاحبان جامع و سراج بر معنی اول قانع و
متفق با برهان مؤلف عرض کند که صاحبان
بحر و بهار هر دو معنی دوم و سوم را محل قدر تحقیقهم
از شعر میر خسرو پیدا کرده اند معنی سوم پیدا کرده
بحر حسن وجه خوبی دارد و معنی دوم پیدا کرده
بهار لغو می نماید و حق آنست که این هر دو معنی
نه از سند میر خسرو پیدا است و نه تیرکش تقاضی
این معنی است و شاعر در مصرع اولش تیرکش
را بمعنی اول آورده و بلحاظ برج کمان مناسبتی
هم دارد و مقصود همین است در برج کمان قصر تو
تیرهای بسیار است چنانکه در ترکش و ازین که
تیرهای سقف مکان بالای کمان می آید لطف خاص
پیدا کرده پس معنی دوم و سوم هر دو برای این
لغت مرکب بی تعلق و اتیم صاحب بحر استاد ما
در سخن بود خدایش بیامرزد اگر زنده می بود

می پرسید کلیم از تو که تیرکش را درین شعر سوراخ دیوار
قرار دادن چگونه پیدا کرد و او داد معنی پیدا کردۂ
نامی داو (اردو) دیکھو ترکش جو مخفف ہے
اسی تیرکش کا۔

تیرکشادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار
و بحر بمعنی تیر اندازی کردن **مؤلف** عرض کند کہ
موافق قیاس است (خواجۂ شیراز سے) بکشای
تیر مژگان و بریز خون حافظ ٭ کہ چنان کشندۂ
را نکند کس انتقامی ٭ (واصف بخاری سے)
اگر کشندگان و کشاد تیر خدنگ ٭ عجب مدار کہ
پہلوی کفر را بدرند ٭ (اردو) تیر چلانا۔

تیرکشتی اصطلاح۔ بقول بحر (۱) چوبیکہ بدان
کشتی می رانند **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ این معنی
موافق قیاس است ولیکن معاصرین عجم این را پسند
نمی کنند و بر زبان ندارند بلکہ تیرکشتی (۲) ستونی
را نامند کہ بادبان کشتی برو باشد و ازین کہ دیگر
ہمہ محققین زبان دان و اہل زبان این لغت را
ترک کردہ اند ما از برای معنی اول بلحاظ اختلاف معاصرین
عجم مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) بقول
اہل دکن ڈونی جس سے کشتی چلاتے ہیں یعنی وہ لکڑی
جس سے پانی کاٹتے ہیں اور کشتی چلتی ہے۔ مؤنث
(۲) وہ تیر یا ستون جو کشتی میں استادہ ہوتا ہے
جس پر بادبان قائم کرتے ہیں۔ مذکر۔

(الف) **تیرکشیدن** مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار (۱) (تیر کشیدن از چیزی) بمعنی تیر خوردن
و (۲) (تیر کشیدن بر چیزی) بمعنی تیر زدن می فرماید
کہ بدین معنی بنفسہ نیز آمدہ (صائب سے) لب تشنۂ
فراقم و آمادۂ وداع ٭ تیری ز شست چیست کمانی
کشیدہ ام ٭ (کمال خجند سے) مکش بہ عمر دلی
تیر و مکش باز از حصار ما را ٭ گران مژگان یا صید
ناوک صد ویک می رسد ما را ٭ صاحب بحر گوید کہ
بمعنی تیر اندازی کردن و خستہ شدن بزخم تیر
و (۳) بمعنی درد کردن عموماً (اسیر سے) خون کم
بجوش آمدہ تیغ نگاہ کو ٭ مو تیر می کشد بہ تنم صید گاہ کو

وارستہ بر ذکر معنی دوم قانع ۔ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید کہ بشدت وارد کردن جراحت و زخم وغیرہ **مؤلف** عرض کند کہ از ہمین معنی سوم صاحبان بحر و بہار ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **تیر کشیدن جراحت و زخم** بہ معنی سوم قائم کردہ اند (محسن تاثیر ؎) دہان شکوۂ عاشق زبان لٹی دارد ٭ کشد چو تیر جراحت کمان لٹی دارد ٭

(ولہ ؎) چسان ز درد چنین می توان سلّم جست ٭ کشید تیر چو زخم زلشت مرہم جست ٭ صاحب تحقیق الاصطلاحات ہم ذکر معنی سوم کردہ وحق آنست کہ معنی سوم درحقیقت ہمان معنی اوّل یعنی تیر خوردن است کہ از ان معنی سوم را بمجاز پیدا کردہ اند و در اضافت خصوصیت با جراحت و زخم نیست (اردو) الف (۱) نشانہ تیر بننا (۲) تیر مارنا ۔ تیر چلانا (۳) درد کرنا ۔ زخمی ہونا (ب) دیکھو الف کے تیسرے معنے

تیر کمانچہ کش اصطلاح بقول رہنمای جوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار دوتا ریکی گوشت باشد **مؤلف** عرض کند کہ ما ہیچ نفہمیدیم کہ مقصود چیست یکی از معاصرین عجم گوید کہ باضافت تیر تیر سازی را گویند کہ از تارہای چیان درست می کنند کہ صورت کمانی پیدا می کند (اردو) سارنگ بجانے کا تیر جو مثل کمان کے تارون یا بالون سے بنایا جاتا ہے ۔ مذکر ۔

تیرگان اصطلاح ۔ بقول برہان وجامع و رشیدی و سراج باکاف فارسی بروزن میہمان نام روز سیزدہم از ماہ تیر کہ صراحتش بر لفظ تیر گذشت **مؤلف** عرض کند کہ گان بمعنی سزاوار و لائق و پیوستگی می آید و معنی این مرکب متعلق بہ تیر و از ینکہ این تاریخ را تعلقی است بہ تیر افگنی فارسیان این روز را بدین اسم موسوم کردند و آنچہ محرّر و تیر بہ ہمین معنی گذشت مخفف این است خان آرزو در سراج گوید کہ بخیال ما تیر نام روز

مذکور است و تیرگان نام جشن آن روز چنانکہ
مہرگان اگرچہ آن را نیز بعضی نام روز مہر
از ماہ مہر گفتہ اند و دلیل این آنست کہ جشن
مہرگانی تا شش روز کنند ابتدایش شانزدہم
است کہ مہرگان عامہ است و انتہایش بست
و یکم کہ مہرگان خاصہ گویند پس معلوم شد کہ مہرگان
نام جشن است نہ نام روز و برین قیاس تیرگان
نیز و اینکہ روز تیرگان و مہرگان گویند باضافت
است نہ توصیف (انتہی) (اردو) دیکھو
تیر کے چوتھے معنی۔

تیر گذر شدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
بمعنی حقیقی است کہ روان شدن تیر باشد۔
(قاسمی گونابادی ؎) گذشتی چنان از سپر
تیر کین ٭ کہ آہ اسیران ز چرخ برین ٭ (اردو)
تیر گذرنا۔

تیرگسل | اصطلاح۔ بقول لطائف برہان سازندہ

تیر۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ از قبیل زرگر و آہن گر باشد یعنی
؎) زہجر تیرگر خواہد جدا افتاد جان از تن ٭
کہ گز گز می جہد پیوستہ آن ابرو کمان از من
٭ (ابو طالب کلیم ؎) دل خراشان را بہم
آمیزش ذاتی بود ٭ تیرگر ہر جا کہ باشد طالب
پیکان گر است ٭ (اردو) تیرگر۔ بترکیب
فارسی تیر ساز کو کہہ سکتے ہین تیر بنانے والا۔

(الف) تیرگردانیدن | استعمال
(ب) تیرگردانی | صاحب
(ج) تیرگردانی کردن | آصفی ذکر

الف کردہ از معنی ساکت و از سندش
استعمال ج پیداست (فصاحت خان راضی
؎) از تو تا شد نرم روشن خویش را گم
کردہ است ٭ تیرگردانی کند چون شعلہ جوالہ
شمع ٭ بہار بر ب گوید کہ چون چیزی گم شود
اسامی حضار بر دور پیالہ نویسند و تیری از ان

گذاشته‌اند فرون خوانند تیر خود بخود در حرکت
آید و چرخ زده بر بام و زد بایستد و این تیر را
راد رتازی اقداح خوانند و سند بہار ہم بالا
شعر راضی است کہ بالا مذکور شد صاحبان بحر و
مصطلحات ذکر ب بتعریف بیان کردہ بہار
کردہ اند و صاحب بحر بہ ج ہم ہمین تعریف
نوشتہ مؤلف عرض کند کہ الف بمعنی گردش
دادن تیر را مرادف ج و ب حاصل بالمصدر
الف و ج مرکب از ب و تعریفی کہ بالا مذکور
بر استناد کلام راضی متعلق بہ ج باشد نه ش
تفاؤل کردن از تیر (اردو) الف تیر کو
گردش دینا۔ پھیرنا۔ ب الف کا حاصل
بالمصدر۔ اردو میں بھی ترکیب فارسی تیر
گردانی کہہ سکتے ہیں۔ ج تیر گردانی کرنا تیر
سے فال دیکھنا۔

تیر گردون اصطلاح۔ بقول بہار و
جامع و بحر و ناصری ارغا تہ (۱) کنایہ از

آفتاب است و (۲) حوادث آسمانی و (۳)
بقول بعض عطارد۔ خان آرزو در سراج
بذکر معنی دوم و سوم گوید کہ بر بنا تقدیر حقیقت
خواہد بود نه بنا بر اضافت از جہت توضیح است
و برای رفع اشتراک مؤلف عرض کند کہ
تیر بمعنی عطارد بجایش گذشت و از ہمین
است معنی سوم مرکب اضافی بمعنی عطارد فلک
و معنی اول کنایہ باشد کہ آفتاب ہم مثل تیر
راست رود و معنی دوم بجای کہ تیر را حادثہ
گفتند آنچه محققین بالا تعریف معنی دوم
عوض حادثہ حوادث نوشته اند محل نظر است
فارسیان بلای آسمانی را تیر گردون گویند چنانچہ
معاصرین عجم استعمالش می کنند (اردو) (۱)
دیکھو آفتاب کے دوسرے معنی (۲) آفت
آسمانی۔ بلائے آسمانی۔ مؤنث (۳) عطارد
دیکھو تیر کے چوتھے معنی۔

تیر گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی گوید کہ

یعنی مهیا کردن تیر برای انداختن برکسی است مؤلف عرض کند که از سندش (تیر در کمان گرفتن) پیداست که (۱) بمعنی آمادهٔ تیرزدن شدن است و مجرد تیر گرفتن بمعنی حقیقی اش بازپس یعنی حاصل کردن تیر (باقر حیاتی ؎)

براه پر از ستاره شد خنجر او چو برق زد به خود
قمر دو پاره شد تیر چو در کمان گرفت به مخفی مباد

که ازین سند (۲) بمعنی تیر زدن هم پیداست که بر سبیل مجاز باشد (اردو) تیر لینا اور ملحقہ مصدر (تیر در کمان گرفتن) (۱) تیر چلانے پر آمادہ ہونا (۲) تیر مارنا۔ تیر چلانا۔

تیرگز اصطلاح - بقول بحر بفتح کاف فارسی و زای معجمه نوعی از تیر مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است (طاهر وحید ؎)

به تیر گزش مرغ جانها اسیر
کو چو خویش بدن را قماش حریر

یکی از معاصرین عجم گوید که تیرگز از تیرهای معمولی کوچک باشد و همان تیرک است که بجایش گذشت و بیشتر این را در شکار پرند استعمال کنند پس باضافت تشبیهی باشد (اردو) تیرگز ایک قسم ہے تیر کی جو معمولی تیروں سے قد میں چھوٹا ہوتا ہے جس سے پرندوں کا شکار کرتے ہیں۔ مذکر۔

تیرگی بقول برهان و جامع بر وزن خیرگی (۱) بمعنی تاریکی و سیاهی اندک و (۲) بمعنی کدورت خاطر هم بهار بذکر این گوید که معروف و بالفظ باریدن مستعمل صاحب ناصری بر ذکر معنی اول قانع و صاحب فدائی هم معنی اول را آورده مؤلف عرض کند که چون تیره را خواستند که بیای مصدری مرکب کنند بقاعدهٔ فارسی های هوز آخر را بکاف فارسی بدل کردند چنانکه خیرگی و امثال آن و استعمال این با مصادر متعدده در ملحقات می آید هیچ خصوصیت باریدن نیست (ظهوری ؎) کعبه را در تیرگی دارد صفای باطنم به راه دیر

پیش گیرم این بسانی بس است به معنی دوم مجاز باشد ولیکن استعمال این بمعنی دوم بدولها ترکیب نباید (اردو) (۱) تیرگی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ اندھیرا (۲)۔ کدورت خاطر۔ مؤنث۔

تیرگی آگندن استعمال ظہوری این را بمعنی مملو شدن از تیرگی و تیرگی واقع شدن استعمال کردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ﺳ) دہر خالی کردہ رونہفتہ ام از روشنی ؏ تیرگی آگندہ در ایام من الضاف نیست ؏ (اردو) اندھیری چھانا۔ بقول آصفیہ تاریکی چھانا۔ اندھیرا ہو جانا۔

تیرگی آمدن استعمال ظہوری استعمال این کردہ بمعنی تیرہ شدن و لاحق شدن تیرگی (ﺳ) تیرگی آید بجای روشنی ؏ صرفہ من خانہ بی سوزنی است ؏ مؤلف عرض کند کہ مصدر آمدن و آئیدن مرادف یکدیگر است از سند ظہوری استعمال مصدر آئیدن پیداست حاجبی ندارد (اردو) دیکھو تیرگی آگندن۔

تیرگی باریدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی ظاہر شدن تیرگی است ظہوری (ﺳ) چہ تیرگی کہ ز دیوار و در نمی بارد ؏ بکوی صومعہ کان جلوہ گاہ ساقی نیست ؏ (اردو) تیرگی برسانا کہہ سکتے ہیں۔ یعنے تیرگی ظاہر ہونا۔

تیرگی بردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ دور کردن تیرگی و صفا کردن است (صغری نیشاپوری ﺳ) ببرد از دل عشاق تیرگی ہجر ؏ چہ بوی جامہ یوسف ز چشم اسرائیل ؏ (اردو) تیرگی دفع کرنا۔ صاف و پاک اور اجلا کرنا۔

تیرگی جوشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف

عرض کند که جوش زدن تیرگی کثرت اوست (طالب
آملی ؎) تیرگی می جوشد از غمخانهٔ افلاک ما * شمع
بزم خویش را در تخت صرصر سوختیم ۞ (اردو)
تیرگی جوش مارنا۔ زیادہ تیرگی ظاہر ہونا۔

تیرگی خواستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که دور شدن تیرگی است (شانی
مشہدی ؎) دیر دارد دل عاشق بہی تاب نخیزد
۞ این تیرگی از خانہ بمہتاب نخیزد ۞ مخفی مباد که
از سند بالا استعمال مصدر خیزیدن پیدا است
که بجایش می آید (اردو) تیرگی دور ہونا۔
رفع ہونا۔

تیرگی داشتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند که بمعنی تیرہ و تار بودن است (فطرت
مشہدی ؎) این تیرگی نہ روز ازل داشت
کوکبم ۞ مادر نزادہ سیہ‌پستان سیاہ کردہ ۞

(اردو) تیرہ و تار ہونا۔ لفظی ترجمہ تیرگی رکھنا

تیرگی رفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که
رفع شدن تیرگی است (اوحدی کاذرونی
؎) تا رنجتم تیرگی می رفت چشمم شد سپید ۞ اینا
سیاہی از سر داغ من آسان برنخاست ۞
(اردو) تیرگی رفع ہونا۔ باقی نہ رہنا۔

تیرگی فزودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند که
زیادہ شدن تیرگی بمعنی حقیقی است (صائب
؎) فزود تیرگی خاطر از ایاغ مرا ۞ بنفشہ گل کند
از لالہ چراغ مرا ۞ (اردو) تیرگی زیادہ
ہونا۔ بڑھنا۔

تیرلنگر دار اصطلاح۔ بقول بہار از عالم
تیغ لنگر دار است که در شعر ملا طغرا بنظر آمدہ صاحب
بحر گوید که بمعنی تیر سنگین است **مؤلف** عرض
کند که معاصرین عجم ہم تصدیق این می کنند مرکب

توصیفی است (اردو) لنگردار تیر سنگین اور وزنی تیر۔ مذکر۔

تیرم بقول برہان و جامع و جہانگیری و سروری بفتح ثالث بروزن بیخم۔ بانوی اعظم و خاتون بزرگ را گویند و می فرماید کہ بضم ثالث ہم بہمین معنی آمدہ (استاد ؎) اندرین عہد بزرگی کشور خوارزم ابوہم چو تیرم عالی جہد عالم تیرم ترکان توئی۔ صاحب رشیدی گوید کہ تیر بمعنی برگزیدہ گذشت و میم بر لغت زنان زائد کنند چون بیگم و خانم پس معنی تیرم زن برگزیدہ۔ و صاحب ناصری می فرماید کہ بانوی بزرگ حرم شاہ را نامند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ میم ظاہرا علامت تانیث است و لفظ بیگم و خانم ترکی است پس تیرم بمعنی زن برگزیدہ وقتی بہ ثبوت رسد کہ ترکی باشد و نیز خانم و بیگم بضم ماقبل میم است چنانچہ با انجم قافیہ کردہ اند درین صورت چگونہ بفتح را درست باشد مگر آنکہ گوئیم بضم است چنانکہ صاحب برہان آوردہ مؤلف عرض کند کہ اینقدر متحقق است کہ لغت ترکی نیست ازینکہ محققین ترکی ازین ساکت و متحقق کہ میم در فارسی زبان در آخر کلمہ برای تخصیص می آید چنانکہ شہم و پنجم وغیرہ و لفظ تیر کہ بمعنی برگزیدہ گذشت لغت فارسی است پس محاورۂ زبان برگزیدۂ مخصوص را کنایہ از بانوی اعظم قرار داد و این مرکب فارسی زبان است نہ ترکی و فتح و ضم رای مہملہ ہم محاورۂ مقامی باشد کہ طبع آزمائی بادران دخلی نیست قول صاحب جامع کہ محقق زبان خود است برای حروف اعراب اعتبار را شاید (اردو) خاتون بزرگ اور بیگم خاص کو فارسیون نے تیرم کہا ہے۔ مؤنث۔

تیرمار اصطلاح۔ بقول بہار نوعی از مار خبیث کہ مانند تیر از جا جستہ نیش زند

(ملا طغرا ؎) بو دجوی این کشت غم تیر مار ٭ که چرخ از حبابش کند مهره دار ٭ (محسن تاثیر ؎) رقم بیاد شود گر جفای یار مرا ٭ بدست خامه زند همچو تیر مار مرا ٭ (طالب آملی ؎) حفظت انا ملی نکند آشنا بزهر ٭ چون تیر اگر بچرخ در آرند تیر مار ٭ صاحبان بحر و مصطلحات هم ذکر این کرده اند مؤلف عرض کند که بعض از معاصرین عجم صراحت فرمایند که در فارسی زبان تیر مار ماریست بقدر یک وجب که مثل مارها پیچیده بر زمین نمی رود بلکه بر درخت ها می باشد لاجوردی و بوسیلهٔ جست از یک درخت به درخت دیگر منتقل شود و چون در پی کشتن آن شوند گزند می رساند والا فلا (اردو) ایک قسم کا سانپ لاجوردی رنگ کا جو ایک درخت سے دوسرے درخت پر جست کرتا ہے۔ مذکر۔ دکن میں متاک کہتے ہیں۔

تیر ماه اصطلاح۔ بقول ملحقات برهان وانند و مؤید۔ ماه چهارم از سالهای شمسی که زمانه بودن آفتاب است در برج سرطان مؤلف عرض کند که قلب اضافت ماه تیر است و حقیقت این بر لفظ تیر گذشت (اردو) ماه تیر شمسی مهینوں کا چوتھا مهینه اور دکن میں آٹھواں مهینه۔ مذکر۔

تیر ماهی اصطلاح۔ بقول برهان و جامع بر وزن نیک خواهی (۱) نوعی از انگور است و (۲) نام دوائی هم و (۳) گزر و زردک را نیز گویند۔ بهار گوید که (۴) نوعی از ماهی از عالم تیر مار (میر معزی ؎) تیره شد همچون عصیر تیر ماهی آب جوی ٭ شد چو آب تیر ماهی خم نجم اندر عصیر ٭ صاحبان بحر و انند ذکر هر چهار معانی کرده اند صاحب مؤید بمعنی دوم و سوم قانع۔ خان آرزو در سراج بمعنی اول و دوم و سوم قناعت فرموده مؤلف عرض کند که معنی چهارم را هر که اوّل بیان کرده بهار است

و صاحبان بحر و اسند نقلش برداشته اند و توقول
معنی بر شعر میر معزّی است و مختصر بقول غیاث یعنی
شیره مطلقاً و خصوصیت استعمال بشیرهٔ انگور است
که شراب انگوری باشد پس میر معزّی در مصرع
اوّل این را بمعنی شیرهٔ انگور گفته که تیرگی مائل باشد
و در مصرع دوم آب تیر ماهی شراب است و
بس . بهار بمعنی شعر غور نکرده از آب جوی که
در مصرع اوّل واقع است تیر ماهی را قسم ماهی
خیال کرده معاصرین عجم تصدیق این می کنند
که قسم ماهی بدین اسم موسوم نیست و دیگر محققین
اهل زبان هم ذکر این نکرده اند صاحب محیط
ذکر تیر ماهی نکرده و بر زردک اشارهٔ گزر کند
و بر گزر هر چه نوشته تا ذکرش بر اسطفین کرده
ایم و بقول معاصرین عجم دوائی خاص نیست
بلکه همین گزر است که آن را اطبا هم بکار معالجه
بیماریها گیرند باجمله بمعنی اوّل انگوری را نام است
که دانه اش بسیار باریک و دراز مثل ماهی
ماهی باشد و گزر هم در درازی هیچو تیر و ماهی است
(اردو) (۱) انگور کی ایک قسم جو نہایت
پتلا اور لانبا ہوتا ہے ۔ مذکر (۲) ایک دوا
کا نام فارسی مین تیر ماہی ہے لیکن ہماری
تحقیق مین گاجر ہے (۳) گاجر دیکھو اسطفین ۔
(۴) ناقابل ترجمہ ۔

تیرنان اصطلاح ۔ بقول ملحقات برہان
قسمی است از چوبہ و دیگر کسی از محققین ذکر این
نکرد مؤلف عرض کند کہ چوبہ چوبی را گویند
کہ بدان خمیر نان را تنک سازند کہ بجایش
می آید و این مرکّب اضافی است و بفک اضافت
مستعمل (اردو) وہ تیر جس سے خمیر کی
چپاتیان اور مانڈے بناتے ہین ۔ مذکر ۔

تیرناوک اصطلاح ۔ بقول بہار معروف
صاحب اسند نقل نگارش مؤلف عرض کند
کہ ناوک قسمی است از تیر کوچک و این مرکّب
اضافی است و بفک اضافت مستعمل (نظامی

سه) زاگر نوائی چکاوک بود ٭ چو دشمن زند تیر ناوک بود ٭ (اردو) دیکھو ناوک۔

تیر نشاندن استعمال۔ بقول بہار سعدی تیر نشستن بہ چیزی و در چیزی (ناصر خسرو سه) من تیر نظر را بنشانم بہ نشانی ٭ چون کژ نظران در پی پندار و گمانند ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تیر مارنا تیر چلانا۔

تیر نشستن بہ چیزی و در چیزی استعمال بقول بہار کنایہ از رسیدن تیر بہ چیزی است (صائب سه) کمان چرخ شود وقتی از کشاکش سیر ٭ کہ ہمچو تیر نشیند ز آستان بر خاک ٭ حافظ شیراز سه) ببال و پر مرو از رہ کہ تیر پرتابی ٭ ہوا گرفت زمانی ولی بخاک نشست ٭ مؤلف عرض کند کہ صلہ در رہ زبان بصلہ بہ و بر است یعنی رسیدن تیر بہ نشانہ خود استعمال این بہ صلہ در را از نظر ما گذشت مخفی مباد کہ اگر استعمال اوّل استعمال مصدر نشیدن پیدا است کہ بجایش می آید و مرادف نشستن است (اردو) تیر لگنا۔

تیر نہادن استعمال۔ بقول آصفی (۱) مہیا کردن تیر برای انداختن بر کسی و (۲) وضع کردن تیر از قبیل آئین و رسم نہادن، مؤلف عرض کند کہ (تیر در کمان نہادن) بجایش گذشت و مجرّد (تیر نہادن) چیزے نیست (اسدی طوسی سه) شنیدم ز دانش پژوہان درست ٭ کہ تیر و کمان او نہاد از نخست ٭ پس در معنی اوّل تسامح صاحب آصفی است (اردو) (۱) تیر کمان میں رکھنا (۲) تیر ایجاد کرنا۔

تیرنی بقول بہار و بحر و آنند تیر کوچکی کہ در ناوک کردہ کشاد دہند (سلیم سه) آنچہ در شور آورد شوریدہ حالان را نی است ٭ نالہ نی بر دل آشفتگان تیرنی است ٭

مؤلف عرض کند که یادی این لغت بسند سلیم بہار راست و بہار عفہ بر معنی نکردہ و ہر دو محققین مابعدش بہ نقل نگاری سکندری خوردہ اند۔ تیر نے۔ در کلام سلیم کنایہ باشد از نالہ نے کہ معاصرین عجم با اتفاق دارند و تیرنی از اقسام تیر قسم خاص نیست (اردو) بقول بہار چھوٹا سا تیر جو تیرون کی ایک قسم ہے۔ مذکر۔ اور ہمارے سخن کے لحاظ سے نالہ نے۔ مذکر یعنے وہ آواز جو نے سے نکلتی ہے۔

تیر و کمان حنا اصطلاح۔ بقول بہار و جو بحر و وارستہ تنہا کمان حنا ہم آنکہ در روایات بر کف و دست اطفال گاہی بشکل تیر و کمان و گاہی تنہا کمان از حنا کشند (بیانی شاکر دہلوی بجاهی در شیرین خسرو ؎) بدست او کمان رستم زال ؎ کمانی کز حنا بندند اطفال ؎ بہ تیر انداختن میل آنچنان داشت ؎ کہ چون دست از حنا تیر و کمان داشت ؎ مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم از تعریف با اختلاف دارند گویند کہ در عجم در ہر خانہ کاشت حنا ست و زن و مرد استعمالش می کنند و طفلان از درخت حنا شاخہا گرفتہ بشکل تیر و کمان بازی کنند ہمین است (تیر و کمان حنا) و اصلا بر دست ہای اطفال نقش تیر و کمان از حنا نمی کنند ما می گوئیم کہ از مصرع دوم سند بالا تصدیق ہمین خیال شان می شود (اردو) تیر و کمان حنا۔ وہ تیر و کمان جو عجم مین لڑکے مہندی کے درخت سے بنا کر کھیلتے ہین۔ مؤنث۔

تیرہ بقول برہان و جامع و ناصری بر وزن خیرہ (۱) تاریک و (۲) سیاہ فام را گویند و (۳) آب گل آلود را ہم بہار ذکر معنی اول کردہ کہ چون تیرہ باطن۔ تیرہ خرد۔ تیرہ درون (۱) تیرہ دل۔ تیرہ رای۔ تیرہ روان۔ تیرہ روی۔ تیرہ مغز۔ تیرہ نہاد۔ صاحب سروری بر معنی

اوّل قانع (خواجوی کرمانی سله) شبی تیرہ چون روز بی حاصلان ٭ ہوا سرد چون آہ آتش دلان ٭ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار گوید کہ (۴) بمعنی شعبۂ قبیلہ ہم مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است چنانکہ شب تیرہ و خانۂ تیرہ کہ روشن نباشد و معنی دوم مجازش بمعنی سیاہ چنانکہ رنگ تیرہ و روی تیرہ و معنی سوم ہم مجاز آن کہ آب ناصاف ہم کدورتی دارد و معنی چہارم اسم جامد فارسی جامد (اردو) (۱) دیکھو تاریک (۲) کالا سیاہ (۳) ناصاف گدلا (۴) قبیلہ کی ایک شاخ مؤنث۔

تیرہ باشیدن

استعمال۔ صاحب آصفی ذکر تیرہ بودن کردہ از معنی ساکت و از سند ماش مصدر تیرہ باشیدن پیدا است (خسرو سه) باز اگر شہری تو تاریک و تیرہ باشد ٭ در شہر بود نتوان باشد کہ درجہان ہم بود ٭ مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است و مرادف تیرہ بودن (اردو) تیرہ ہونا۔

تیرہ باطن

اصطلاح۔ بقول بحر بدباطن و مفسد مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ باطن او روشن نباشد صاحب نجم تصدیق این معنی کند (میرزا رضی دانش سه) ابر رحمت فیض ہا در دامن تری نہد ٭ تیرہ باطن را نظر بر ظاہر حال است و بس ٭ (اردو) بدباطن مفسد۔ اور ترکیب فارسی تیرہ باطن بھی کہہ سکتے ہیں اوس شخص کو جو بد باطن ہو۔

(۲ الف) تیرہ بخت

اصطلاح۔ بقول بحر و بہار بمعنی بدبخت مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (ظہوری سه) مہر را تیرہ بخت خواندہ ٭ تا ترا ذوق گشت خوشنا ہست ٭ و از ہمین است۔

- - - - - - - - - - -

(ب) تیرہ بختی

بمعنی مصدری (ظہوری سه) آفتاب از تیرہ بختی ہای خود گردیدہ

داغ ، فرع ہای کوی او در سایۂ دیوار زد ۔

(اردو) الف تیرہ بخت بقول آصفیہ ۔ بدنصیب ۔ بدبخت ۔ بدقسمت (ب) تیرہ بختی بمعنی بدقسمتی ۔ بدبختی کہہ سکتے ہیں ۔ مؤنث ۔

تیرہ بودن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تیرہ باشیدن است کہ گذشت وسند این برای آنست کہ ہمدرانجا نقل کردہ ایم (اردو) دیکھو تیرہ باشیدن ۔

تیرہ حال اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار وانند بمعنی بدحال (مجد ہمگر ہ) چون زلف یار کردہ مرا چرخ خیرسر ، چون حال دوست کردہ مرا مہر تیرہ حال ، **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است ۔ موافق قیاس (اردو) تیرہ حال ۔ بترکیب فارسی بدحال کو کہہ سکتے ہیں ۔

تیرہ خاکدان اصطلاح ۔ بقول بحر و ملحقات برہان وانند کنایہ از دنیا **مؤلف** عرض کند کہ قلب اضافت خاکدان تیرہ موافق قیاس است معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) دنیا مؤنث ۔

تیرہ خرد اصطلاح ۔ بقول بحر بمعنی احمق و دیوانہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (سپہری ہ) قیاسا خشم تو و دشمنان تیرہ خرد ، قیاس مدصرو بیشہ است و آتش حراق ، (اردو) احمق ۔ دیوانہ ۔

تیرہ داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند بمعنی حقیقی است چنانکہ از سندش پیداست ودرین سند استعمال تیرہ داریدن باشد عیبی ندارد کہ داشتن و داریدن مرادف یکدیگر است (واصف یزدی ہ) زبان روشن ازبس تیرہ دارد روزگارم را ، بجا موشی ذہینت می کنم شمع مزارم را ، (اردو) تیرہ رکھنا

جیسے وہ ہمیشہ اپنے مکان یا مقام کو تیرہ رکھتا ہے
یعنے روشنی نہیں پسند کرتا۔

تیرہ درون اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی بد باطن و مفسد **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تیرہ دل است کہ می آید و معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) بد باطن اور مفسد۔

تیرہ دست اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر و (ناصری در ملحقات) بفتح دال ابجد و سکون سین سعفص و تای قرشت کنایہ از دنیا و عالم است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس (اردو) دنیا مؤنث۔

تیرہ دشت اصطلاح۔ بقول رشیدی دنیا۔ صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر این کردہ و خان آرزو گوید کہ دنیا بہ الفاظ و قلم سیاہ است و در برہان بسین مہملہ گذشت انظاہر کہ این تصحیف است **مؤلف** عرض کند کہ چہ اگر ہم گرا این اصل است و آن مبدلش چنانکہ جاموش و جاموس و جادارو کہ آن را لغت مستقل دانیم چنانکہ ہمہ را انجا نوشتہ ایم (اردو) دنیا۔ مؤنث۔ دیکھو تیرہ دست۔

تیرہ دل اصطلاح۔ بقول بحر بد باطن و مفسد **مؤلف** عرض کند کہ مرادف تیرہ درون کہ گذشت اسم فاعل ترکیبی (صائب سہ)
بچشم کم مبین ای تیرہ دل ما تیرہ روزان را کہ
کہ صد آئینہ از یکمشت خاکستر شود پیدا (اردو) بد باطن مفسد۔ اور بترکیب فارسی تیرہ دل بھی کہہ سکتے ہیں۔

تیرہ رائی اصطلاح۔ بقول بحر احمق و دیوانہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی (خواجہ شیراز سہ) دلا ہمیشہ مزن راہ زلف دلبندان چو تیرہ رای شدی کی کشاید کاری چہ (اردو) تیرہ رائے۔ بترکیب فارسی احمق اور دیوانہ کو کہہ سکتے ہیں اور تیرہ مغز بھی۔

تیرہ رو اصطلاح۔ بہار ذکر میں ذیل تیرہ گرد

مؤلف عرض کند که بمعنی سیاه روز باشد و تاریک هم (ملا طغرا سه) چو بی نور شد آفتاب کده ۔ جهان طرب بشود تیره رو ۔ (اردو) سیه رو ۔ تیره رو ۔ اسے بھی بترکیب فارسی لکھ سکتے ہیں ۔

تیره روان | اصطلاح بقول بحر بمعنی بدباطن و مفسد مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است (فردوسی سه) کنون پیش کرسیوز آید دوان ۔ پیاده چنان خوار و تیره روان ۔ (اردو) بدباطن ۔ مفسد ۔

تیره روز | اصطلاح بقول بحر بمعنی بدبخت بهار گوید که مرادف همان تیره بخت مؤلف عرض کند که موافق قیاس است اسم فاعل ترکیبی (صائب سه) تیره روزان خوش نشسته پیدا ۔ صائب قدر هم چو شام زلف آخر بفریاد غریبان می رسد (ظهوری سه) روی گرمی آفتاب از تیره روزانش ندید ۔ سوختش حسرت همو که سایهٔ دیوار داشت ۔ (اردو) بدبخت ۔ دیکھو تیره بخت ۔

تیره روزگار | اصطلاح بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ معتبر مؤلف عرض کند که معاصرین عجم تصدیق این می کنند که مرادف تیره روز است (اردو) دیکھو تیره روز ۔

تیره روزی | اصطلاح بقول انند و غیاث بمعنی عیاری و مکاری مؤلف عرض کند که به لحاظ تعریف تیره روز بمعنی بدبختی باشد (ظهوری سه) تیره روزیست ظهوری که از کیست ۔ که بشام تو سحر محتاج است ۔ (اردو) عیاری ۔ مکاری ۔ بدبختی ۔ کم نصیبی ۔

تیره ساختن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند از سندش استعمال تیره سازیدن روز پیداست عیبی ندارد که بمعنی حقیقی است و ساختن و سازیدن هر دو یکی است که می آید (آصفی سه) روز ما تیره زخط لب جانان سازی ۔ روزی خضر کنی چشمهٔ حیوانی را ۔ (اردو) تیره و تار کرنا ۔

تیره سرانجام | اصطلاح ۔ بقول بهار مرادف تیره روز که گذشت ۔ صاحب بحر هم بر آنش (ملا نصیر همدانی در خطبهٔ الحلب

آوردہ نثر) این روشن ضمیر تیرہ سرانجام
کاری کردہ الخ ۱۲ مؤلف عرض کند کہ اسم
فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (اردو)
دیکھو تیرہ روز۔

تیرہ شدن آب ستم | مصدر اصطلاحی
بقول مؤید بحوالہ قنیہ۔ ای ظالم مؤلف عرض
کند کہ باعتبار معنی مصدری خلاف قیاس۔
و خلاف محاورہ و خلاف لفظ۔ تر نہار این
را صحیح ندانیم این است تائید فضلا۔۔
(اردو) ناقابل ترجمہ۔

(۲ الف) **تیرہ شدن** | استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و از اسنادش
(تیرہ شدن چشم و تیرہ شدن جہان) پیداست
(آذری اسفراینی سے) چشمم ز تیرہ شد از فرقت
یوسف روئی کہ چشم دارم کہ نسیمی رسد از پیرہنش
و (حافظ شیرازی سے) مرغ دلم طایر یست
قدسی عرش آشیان ٭ از قفس تن ملول تیرہ
شدہ از جہان ٭ و ظہوری ہم استعمال (تیرہ شدن
بخت) کردہ (سے) می شود تیرہ بخت تر از زاغ
٭ استخوان مرا ہما نخورد ٭ و صاحب بحر ذکر۔۔۔

(ب) **تیرہ شدن آب اختران** | بمعنی
رفتن آب و طراوت و روشنی اختران آوردہ
و بہار۔۔۔۔۔۔۔۔

(ج) **تیرہ شدن از چیزی** | را بمعنی ناخوشی
و درہم شدن نوشتہ و بسندش شعر حافظ را
نقل کردہ کہ بر الف گذشت مؤلف عرض
کند کہ الف بمعنی حقیقی اوست لازم تیرہ کردن
و ب و ج بمعانیش کہ مذکور شد کنایہ باشد
و اضافت الف نسبتی و دیگر الفاظ ہم شود
(اردو) الف تیرہ ہونا۔ روشنی باقی نہ رہنا
(ب) ستاروں کی روشنی باقی نہ رہنا۔
(ج) کسی چیز سے ناخوش اور مکدر رہنا۔

تیرہ کامل | اصطلاح۔ بقول بحر ماہ کہ قمر
باشد مؤلف عرض کند کہ مقصود خیر بدر شد

ولیکن کنایہ لطیف ہم نیست و بلحاظ لغوی ترکیب لغوی معنی را تعلق و اضح نباشد صاحب جامع و برہان بادی این لغت است و صاحب بحر نقل نگارش و صاحب انند ہم اشتمال کردہ مؤلف عرض کند کہ ہمہ محققین غور نکردہ اند بدون سند استعمال این اصطلاح را تسلیم نکنیم معاصرین عجم ہم این را بر زبان ندارند (اردو) بیانات گذشتہ

تیرہ کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی ناخوش و درہم کردن مؤلف عرض کند کہ از اسنادش تیرہ کردن ماہ و تیرہ کردن زندگانی پیداست یعنی مراد کہ ازان این مصدر پیداست ولیکن اختلاف دارد درہم در معنی کہ بمعنی حقیقی است و دیگر بمعانی بوجہ اضافت پیدا می شود (سلمان ساوجی ؎) زمانہ مہر رو شنش تیرہ کردہ بود و رنگ رسید آفتابش بزرد ہا (صائب ؎) مکن بحرف طمع تیرہ زندگانی خویش کہ کردہ

ہم شب تار ست برگدای چراغ ہا تحنی بسا کہ از سند دوم استعمال مصدر کندن پیدا کہ بجائش می آید (اردو) تیرہ و تار کرنا۔

تیرہ کناسی اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و وارستہ جنیست طویل سیہ مثل بیل کہ کناسان برای گرد آوردن نجاست دارند (حکیم شفائی ؎) کو ہمیکہ بہ جولای ہو تو دو تحم است ہا از تیرہ کناسی وار کمئہ گلکار۔ مؤلف عرض کند کہ در سند اصطلاح تیر کناسی اصل است و ہای ہوز بر تیر زائد می نماید معاصرین عجم با اتفاق دارند۔ (اردو) خاکروبون کا وہ کفچہ جس سے وہ میلا صاف کرتے ہین۔ مذکر۔

تیرہ کوکب اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند بمعنی بدبخت مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است اگرچہ سند استعمال پیش نظر ندارد معاصرین عجم ہم بر زبان

وارند (اردو) دیکھو تیرہ بخت ۔

تیرہ گردیدن / **تیرہ گشتن** استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ مرادف تیرہ شدن است
کہ گذشت (ناظم ہروی ؎) ولی چندان نہ بودش
پرتو صبر ہا کہ خورشیدش نگردد تیرہ چون ابرش
(قاسمی گونابادی ؎) چو افراشت در سہ
غنچہ دران بارگاہ ، جہان تیرہ گشت از غبار
سیاہ ، (اردو) دیکھو تیرہ شدن ۔

تیرہ گل اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و جامع
با کاف فارسی بر وزن تیرہ دل بکسر دال مہملہ
آب و شراب دردآمیز صاحبان جہانگیری
و ناصری در ملحقات ذکر این کردہ اند خان
آرزو در سراج می فرماید کہ شراب دردآمیز
و آب گلدر است و گل بمعنی حقیقی است عاشش
اطلاق گل اکثر بر خاک نمناک بود ولیکن تحقیق آنست
کہ مطلق خاک است چنانکہ گل ارمنی مؤلف
عرض کند کہ ما با اعتبار صاحب جامع و ناصری
کہ محققین اہل زبانند این را تسلیم کنیم و ماخذ ما
خوش ہم دارد کہ خان آرزو از وجہ نہ دارد
گل در فارسی زبان خاک بہ آب آمیختہ را گویند
چنانکہ محققین صراحت کردہ اند استعمال گل بمعنی
عام خاک بر سبیل مجاز است پس آب گل آمیختہ
کہ تیرہ باشد ہمان شراب دردآمیز است ۔
(اردو) دُردآمیز شراب ۔ مؤنث ۔ ناصاف
اور گدلا پانی ۔ مذکر ۔

تیرہ گلیم استعمال ۔ باستعمال ظہوری گلیم
سیاہ است مؤلف عرض کند کہ موافق
قیاس باشد (؎) مشکل کہ کند گذر ز کوہت
در وزم بہ نیمچہ کہ شبش شقہ از تیرہ گلیم است
(اردو) کالا کمل ۔ مذکر ۔

تیرہ مغز اصطلاح ۔ بقول بحر بمعنی احمق و
دیوانہ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی
است (خواجہ نظامی ؎) بدین ہندسہ

زاہن تیرہ مغز ہو برافروخت شاہ آن نمودار
نغز بود (اردو) دیوانہ۔ احمق۔

تیرہ مغزی اصطلاح۔ بقول فدائی۔ نادانی و بی دانشی و جہالت است مؤلف عرض کند
کہ یای مصدری جز تیرہ مغز زیادہ کردہ اند
(اردو) نادانی۔ دیوانگی۔ جہالت۔ مؤنث۔

تیرہ میفگن استعمال۔ بقول مؤید مطبوعہ
ای دعای بد مکن مؤلف عرض کند کہ تیر افگن
یعنی دعای بد کردن بجای خود گذشت و تیرہ
یعنی دعای بد بنا بدہ و در دیگر نسخ قلمی ہمین
لغت را (تیر میفگن) نوشتہ زیادت ہای
ہوز در آخر تیر متصرف مطبع نولکشور است
و حق آنست کہ چون ذکر مصدر مرکب بجایش
شد از مشتقاتش بحث کردن فضولی است
(اردو) دعاے بد نکر۔

تیر ہندی اصطلاح۔ بقول مؤید مطبوعہ
بحوالہ قنیہ عطارد مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ
چہ خوش تیر ہندی است چرا تیر عجمی نگفت کہ عجمیان
عطارد را تیر گفتہ اند نہ ہندیان یکی از صاحبین
درست گفتہ کہ تیر بمعنی عام ستارہ لغت سنسکرت
است فارسیان تفریساً استعمالش برای عطارد
کردند جا دارد کہ از ہمین خیال فارسی دانان
ہند آن را تیر ہندی نام نہادہ باشند و لیکن
در عجم تیر ہندی اش نمی گویندش بلکہ تیر فلک گویند
(اردو) عطارد۔ دیکھو تیر کے چھٹے معنے۔

تیرہ نشستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ از سندش استعمال مصدر نشینیدن پیداست
کہ مرادف نشستن است و بجای خودش می آید
(ب) ناشستہ روی تیرہ نشینم بہ پیش او بگرد چشم
از و چو کودک بارہم ز اوستاد خود (اردو)
حالت تیرگی میں بیٹھنا۔ بُری حالت میں بیٹھنا۔

تیرہ نہاد اصطلاح۔ بہار بذیل تیرہ ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند

مرادف تیره روان باشد که گذشت (صائب ره) از صبح حشر تیره نهادان الم کشند ٭ یوسف ز روی آینه خجالت نمی کشند ٭ (اردو) دیکھو تیره روان۔ بترکیب فارسی تیره نهاد اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو بد روش ہو۔

تیر هوائی اصطلاح۔ بقول بحر و وارسته (۱) تیری که به هوا اندازند و آن معروف است و (۲) قسمی از آتشبازی (ظهوری ره) اشبا زدخان بروی مه نیل کشند ٭ جرم مه و خور بپهلوی قندیل کشند ٭ از تیر هوائی شهاب اگر فرماید ٭ در چشم ستاره آتشین میل کشند ٭ صاحب تحقیق الاصطلاحات بر معنی اول قائل و از باقر اصفهانی سند دهد (ره) آوارگیم منزل مقصود ندارد ٭ چون تیر هوائی بجز نیست نشانم ٭ مؤلف عرض کند که معنی اول تیریست که بر نشانه نه رسد بلکه در هوا و معنی دوم مجاز آن۔ سند وارسته که از ظهوری برای معنی اول آورده برای معنی دوم چسپان تر است (اردو) (۱) وہ تیر جو ہوا میں بلا ارادہ یا نشانہ کیا جائے (۲) ہوائی آتشبازی۔ دیکھو تیر انشانہ۔

تیرنیه بقول برهان و جهانگیری و جامع و رشیدی با ثانی مجهول بر وزن بی چیز (۱) شاخ جامه را گویند که چاپوق است و (۲) بال و پر مرغان را هم (حکیم سوزنی ره) هر روز به نو جامهٔ شادی و طرب پوش ٭ تا جامهٔ غم را به بر و دامن و تیرنیه ٭ (سلمان ره) هست پیراهنی و شلواری ٭ نیست بر هر دو بنیقه و تیرنیه ٭ (امیر معزی ره) تا کرکسان اندر شکافته نوروز ٭ بریده اند سر زاغ بر سر کهسار ٭ گره بسته اند همه تیر زاغ بر تیرنیه ٭ کرده اند همه خون زاغ بر منقار ٭ صاحب سروری بذکر معنی اول گوید که بحذف تحتانی تیرنه هم آمده۔ صاحب ناصری ذکر هر دو معنی کرده خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید که این را خالوق هم گویند و ذکر معنی دوم هم نموده مؤلف عرض کند

که حقیقت این بمعنی اول پیچیده نیز است به تیریز گذشت که محقق این است که آن را بهندی
کلی گویند و چابوتن و خالوتن را محققین فارسی زبان نیاورده‌اند و به آستین اشاره به تیریز
نیست و بعض معاصرین عجم این را بمعنی سنجاف و بعضی گویند که اطراف دامن و به رسیدگی
آستین های جامه دوزند و بعض از اینها تعریفی کنند که از آن همان کلی هندی معلوم
می‌شود و صاحب مؤید به تیریز مطلق چیزی این نوشته حیف است که تحقیق این قایل پیدا نکرده
نشده و نه به تحقیق می‌رسد همین قدر است که تیریز در فارسی شاخ جامه را نامند که
و مثلث باشد از دو طرف جامه و تخریص معرب تیریز است و بهندی کلی نام دارد
پس آنچه باد ترجمه بمعنی نوزدهم نیز ذکر سنجاف کرده ایم بقول بعض معاصرین عجم باشد
و حقیقت همان است که باید که به تیریز محقق این گذشت (اردو) (۱) ملبوس کی کلی بچوشت
(۲) ملبوس کے پاس وغیرہ کے

تیری که از کمان جست باز نگردد — مثل
صاحب مجمع الامثال ذکر این کرده از معنی ساکت. مؤلف عرض کند که فارسیان این مثل را بجائی استعمال کنند که در کاری غلطی راه یافته باشد و موقع اصلاح بدست نباشد

(اردو) مثل میں کہتے ہیں "کیا کر سکتے ہو تیر کمان سے نکل چکا" جو ہونا تھا وہ ہو گیا اب کچھ علاج نہیں "بات ہاتھ سے نکل گئی — موقع باقی نہیں رہا"

تیژ بقول برهان و جامع بکسر اول و سکون ثانی مجهول و زای نقطه‌دار (۱) معروف
که نقیض کند باشد و در ترکی ایتی نویسند و تعجیل و شتاب است و با ثانی معروف (۲)

خزین که از راه پائین بر آید۔ بہار بذکر معنی دوم گوید که با لفظ دادن مستعمل و بذکر معنی اول نوشته که چون دولت تیز و نگاه تیز و امثال آن و (۳) کنایه از زخم مهلک (کمال خجند سلو) مژه تیز است و غمزه تیز و قهر تیز ٭ ریختی خون عاشقان بستیز ٭ (ظهوری سله) از نگاه تیز هر جا تیز چشمت تیر ریخت ٭ از دل و جان بر سر هم پیکان نخچیر ریخت ٭ (میرزا محمد سعید) بر افتادهٔ بدان زخم تیز ٭ بر آمد زگیتی یکی رستخیز ٭ صاحب ناصری بر معنی اول قناعت کرده ٭ و خان آرزو در سراج بر معنی اول و دوم قانع مؤلف عرض کند که معنی اول و دوم اسم جامد فارسی زبان است و معنی سوم مجاز معنی اول مراد فه تند هیچ خصوصیت با زخم ندارد۔ (اردو) (۱) تیز۔ دیکھو تیز ان (۲) گوند۔ مذکر (۳) مهلک۔ صاحب آصفیه نے تیز بمعنی قوی بھی لکھا ہے۔

تیز آهنگ اصطلاح۔ در استعمال ظهوری بمعنی تند آهنگ و بلند آهنگ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (سه) ناله در کاوه کاوه تیز آهنگ ٭ درد های نهان و فتنه ما ٭۔ (اردو) تیز آهنگ اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو بلند آواز ہو۔

تیزاب اصطلاح۔ بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ معروف مؤلف عرض کند که آبی که بوجه شرکت ادویه تیز و اکال شود که چون بر جسم طلا کنند جلد زخم گیرد معاصرین عجم بر زبان دارند و مرادف تند آب (اردو) تیزاب دیکھو تند آب۔ مذکر۔

تیز بال اصطلاح۔ بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ بمعنی تیز پر مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است یعنی پرواز تیزی کننده مخصوص است برای طیور چنانکه تیز رفتار مخصوص

به انسان و بهایم (اردو) تیز پرواز بقول آصفیه۔ جلد اڑنے والا۔

تیز بین اصطلاح۔ بقول بهار و آنند معروف۔ مؤلف عرض کند که کسی که بصارت و بینائی او تیز باشد و دوربین (ظهوری ع) تیزبین با آفتاب پرست بود تا به بیند که ماهتابی نیست بود (اردو) تیز نگاه۔ اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو دور کی چیز مشاہدہ کرے اور جس میں دوربینی کی قوت ہو۔

(الف) **تیزبین کردن** استعمال ظهوری

(ب) **تیزبینی** استعمال الف

بمعنی دوربین کردن و استعمال ب بمعنی دوربینی کرده۔ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است و ب بمعنی حاصل بالمصدر بینیدن است که گذشت بزیادت یای مصدر (ظهوری۔ ع) با کحل حیرت کرده خوش قربانیان برا تیزبین بود و چه دید آنکس که در کسب جلا تقصیر کرده بود (واله ع) زشوق بوسه چه بال لب تو زاهد شهر است به تیزبینی خط بر کنار جام کشیده بود (اردو) الف۔ تیز نظر کرنا۔ ب۔ تیزبینی۔ تیز نظری۔ مؤنث۔

تیز پای اصطلاح۔ بقول بهار و آنند معروف۔ مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی تیز رفتار یعنی رونده به تیزی مقابل سست رفتار (ظهوری ع) شود توسن گر به ام تیز پای بود بر روبهی ز نه هر زمان پای های بود (اردو) تیز رو۔ جلد چلنے والا۔

تیز پر اصطلاح۔ بقول آنند بحواله فرهنگ فرنگ بفتح بای فارسی همان تیزبال است که گذشت۔ مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است (اردو) دیکھو تیزبال۔

تیز تاختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند که از سند استعمال مصدر تازیدن پیدا است یعنی تیز راند

که تاختن و تازیدن هر دو مرادف یکدیگر است
که گذشت (کمال اصفهانی سه) فلک دو تا تیز
همی تاخت بر پیم که بدارد ز زهره توام آهسته باد
و تیز متاز (اردو) جلد چلنا۔ تیزی کے
ساتھ تاخت کرنا۔

تیز تک | اصطلاح۔ بقول بہار معروف
مؤلف عرض کند که بمعنی تیز رو باشد مخصوص
برای اسب و چارپایان (میر خسرو بتعریف
اسپان سه) هر یک از آن تیز تک و خوش خرام
بی قطع زمین کرده به تیزی گام (اردو)
تیز رو۔ تیز چلنے والا گھوڑے کے لئے تیز
تک کا استعمال بہ ترکیب فارسی کر سکتے ہیں۔

تیز چلو | اصطلاح۔ بقول بہار و آنند معروف
مؤلف عرض کند که بمعنی تیز عنان که چلو بمعنی
عنان اسپ هم آید و این صفت مخصوص اسپ
است حاصل اینکه تیز تک باشد (صائب
سه) بی تو تنها از تشنگی خود زود فنا می گردد
نیست ممکن که بناز و سر خود و تیز چلو کو (اردو)
دیکھو تیز تک۔

تیز چشم | اصطلاح۔ بقول بہار و آنند معروف
مؤلف عرض کند که مرادف تیز بین است
که گذشت (ظهوری سه) در نگاه تیز چشمان
سرمه شو که در مذاق تلخ کامان شکری کو (اردو)
تیز چشم بہ ترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں بمعنی تیز نگاہ۔

تیز چنگ | اصطلاح۔ بقول بہار و آنند
معروف مؤلف عرض کند که بمعنی تیز پنجه و
تیز چنگال که چنگال به تیزی زند یا چنگالش
تیز باشد مخصوص برای درندگان و طیور هم۔
(بابا فغانی سه) فلک کفن کنیه آن ترک تیز چنگ
تو تیغ جان رساند که از استخوان گذشت
تو مخفی مباد که تیز چنگ برای انسان هم مستعمل
چنانکه در کلام فغانی که بمعنی تیز دست مستعمل
شد (اردو) تیز چنگ اس درندے جانور
یا پرندے کو کہہ سکتے ہیں جس کے ناخن تیز ہوں۔

او رتیز دست انسان کے لئے یعنے وہ شخص جس کا ہاتھہ تیزی سے پڑے۔

تیزخاستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از سندش استعمال مصدر خیزیدن پیداست عیبی ندارد کہ خاستن و خیزیدن مرادف یکدیگر است (خسرو سہ) تیز چو گوش فرس تیز خیز بصورت و معنی بصفت سرو و تیز محقق مباد کہ از سند بالا اصطلاح تیز خیز پیداست کہ بجایش می آید و ظاہر است کہ آن اسم فاعل ترکیبی است از ہمین مصدر و استعمال ملحقات این غیر از مرکب (تیز خیز) از نظر ما نگذشت ولیکن خلاف قیاس نیست و استعمالش غلط نباشد (اردو) تیزی کے ساتھہ اٹھنا۔ تیزی کے ساتھہ چلنا۔

تیزخواندن مصدر اصطلاحی۔ عرفی استعمال این کردہ مؤلف عرض کند کہ بمعنی خواندن بہ آواز بلند البتہ موافق قیاس است (ملا ۔ نوا را بتیزی زن چو ذوق نغمہ کم یابی ۔ حدی را تیز تر میخوان چو محمل راگران بینی (اردو) تیزی کے ساتھہ آواز کرنا۔

تیزخیز اصطلاح۔ بقول بہار و انند معروف مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی تیز رو و اکثر بصفت اسپ مستعمل سندش از امیر خسرو بہ (تیز خاستن) مذکور شد (اردو) تیز رو۔ تیز چلنے والا۔

تیز دادن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر بایای معروف بمعنی گوز زدن مؤلف عرض کند کہ بہار بذیل تیز ذکر این کردہ (اعتبار ہمدان سہ) ای چرخ ہمہ خسیس را تیز دہی ۔ نگر یان و آسیا و دہلیز دہی ۔ آزادہ نشان تیر گردون باشد ۔ شاید کہ بریش اسے فلک تیز دہی ۔ محقق مباد کہ از ین سند استعمال مصدر تیز دہیدن پیداست کہ بجای خودش می آید عیبی ندارد۔

که مرادف وادن است (اردو) گوزاڑاتا۔
گوزتارنا۔ بقول آصفیہ۔ پادنا۔ پادمارنا۔ پادلگانا
تیزدان اصطلاح۔ بقول بحر وانند بمعنی مقعد
مؤلف عرض کند که اگرچه موافق قیاس است
از قبیل عطردان وامثال آن ولیکن سند
استعمال این از نظر ما نگذشت (اردو)
مقعد۔ کون۔ مؤنث۔

تیزدستی استعمال۔ ظهوری استعمال این
بمعنی چابکدستی کرده **مؤلف** عرض کند که
موافق قیاس است (ف) از تیزدستی مطلب
چو نامه بر قاصد ۵ ز شوخ چشمی ساقی چو جام
سر مستند ۵ (اردو) تیزدستی۔ بقول آصفیه
فارسی۔ اسم مؤنث۔ جلدی جلدی ہاتھ لگانا
چالاکی۔ زود کاری (نکہت ف) کیا تیزدستیاں
کہوں قاتل کی اپنے میں ۵ تلوار ہی ہاتی مارنے
کو بس کردیا توبہ ۵

تیزدم اصطلاح۔ بقول معاصرین عجم
بمعنی تیزرو **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل ترکیبی
است در کلام پیشینیان استعمال این بنظر نیامد
موافق قیاس است (اردو) دیکھو تیزرو۔

تیزدندان اصطلاح۔ بقول بہار وانند
کنایه از حریص وطامع می فرماید که تیز کردن
دندان بر چیزی حرص وطمع کردن است۔
(شیخ شیراز ف) بگفتا نیک مردی کن نه چندان ۵
که گردد خیره گرگ تیزدندان ۵ **مؤلف**
عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است (اردو)
حریص۔ طامع۔

تیزدولت اصطلاح۔ بقول بحر کسی که یکبارگی
بمرتبه بلند رسیده باشد **مؤلف** عرض کند که
اگرچه موافق قیاس است ولیکن بر زبان معاصرین
عجم نیست وسند استعمال از نظر ما نگذشت (اردو)
تیزدولت بترکیب فارسی اس شخص کو کہہ سکتے
ہیں جو دفعتاً مرتبہ پر پہنچا ہو اور دولت مند ہوا ہو

تیزدیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این

کردہ از معنی ساکت و از سندش استعمال مصدر تیز بیدن پیداست کہ بہ تیزی بین گذشت مؤلف عرض کند کہ حاجی ندارد کہ دیدن و بینیدن مراد یکدیگر است و این بمعنی دیدن بہ تندی و تیزی است و دورنگریستن ہم (اردو) تیزی کے ساتھ دیکھنا۔ دور تک دیکھنا۔

تیز رو | استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی تیزگام مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی تیز رونده (اردو) تیز رو جلد چلنے والا۔

(الف) تیز زبان | اصطلاح۔ ظہوری

(ب) تیز زبانی | استعمال ب کردہ مؤلف عرض کند کہ الف بمعنی کسی کہ سخن بہ تندی و تیزی کند بزبان معاصرین عجم است و از ہمین است این اصطلاح بزیادت یای مصدری بمعنی تندی و تیزی در سخن (ظہوری ؎) نالہ تیز زبان تر زفغان می خواہم ؛ کہ بدرگہ توسلام نفس با ببرد ؛ (ولہ ؎) خود ستایم انصاف بعد از فغت سوالم ؛ از تیز زبانیم لبش کیند چو لبست ؛ (اردو) الف تیز زبان اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو سخت زبانی کرے یا تیزی کے ساتھ گفتگو کرے۔ (ب) تیز زبانی بھی اردو مین مستعمل ہے۔ یعنی سخت زبانی۔

تیز ساختن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از سندش بر افروختن و مشتعل کردن پیداست (فغانی شیرازی ؎) کہ بر فروخت زخجلت کہ آفتاب مرا ؛ کہ تیز ساخت بر آتش دل کباب مرا ؛ (اردو) تیز کرنا۔ مشتعل کرنا۔ بھڑکانا۔

تیز شدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است چنانکہ فلانی با ما در سخن تیز شدہ است یعنی سخن بہ تیزی و تندی کند۔

(قاسمی گونابادی سہ) نیِ کلکِ من در سخن
تیز شد ؎ چو منقار طوطی شکر ریز شد ؎ (اردو)
تیز ہونا گفتگو میں۔

تیر شست اصطلاح۔ بقول بحر و بہار
و آنند بمعنی تیراندازی کہ تیرش از نشان
نگذرد (علی خراسانی سہ) بنواخت مرغ
دل رانگہت بہ تیرِ مژگان ؎ نبود چو تو حریفی
بخدا بہ تیر شستی ؎ مؤلّف عرض کند کہ
از سندِ بالا استعمالِ تیر شستی پیدا است۔
حاجتی ندارد کہ از ہمین تیر شست خیزد دست
یای مصدری مرکب کردہ اند بمعنی تیراندازی
بہ تیرے کہ از شست نگذرد (اردو)
تیر شست بترکیبِ فارسی اُس تیرانداز
کو کہہ سکتے ہیں جس کا تیر نشانہ کو چھید کر گذر جائے۔

تیز شوق استعمال۔ بقول بہار مرادف
تیز غرم می فرماید کہ ہر کدام معروف صاحب
آنند نقل بہ دارش مؤلّف عرض کند کہ
اسمِ فاعل ترکیبی کسی کہ شوق او تیز باشد یعنی بسیار
شوق دارندہ (ظہوری سہ) تیز شوقان برہ
کعبہ پی راحت خود ؎ پای از دیدہ کنند و بہ
مغیلان بخشند ؎ (اردو) تیز شوق۔ اُس شخص
کو کہہ سکتے ہیں جو نہایت مشتاق ہو۔

تیز طبع استعمال۔ بقول آنند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بمعنی ذکی و تیز فہم مؤلّف عرض کند
کہ موافق قیاس است یعنی کسی کہ فہم او تیز
باشد اسمِ فاعل ترکیبی است (اردو) تیز فہم
ذکی۔ تیز طبع۔

تیز غرم استعمال۔ بقول بہار و آنند مرادف
تیز شوق مؤلّف عرض کند کہ اسمِ فاعل ترکیبی
است (میر خسرو سہ) کز جدا لا مفعل تیز غرم
؎ سوی فرو راند بہ آہنگ رزم ؎ (اردو)
دیکھو تیز شوق۔

تیز عنان استعمال۔ ظہوری استعمال این
در صفتِ اسپ کردہ کہ بمعنی تیز رو است

که بمعنی حقیقی است و شامل بر همه معانی تیز که بجایش گذشت و استعمال این ترکیب در ملحقات می آید (اردو) تیز کرنا۔

تیز کردن آتش | مصدر اصطلاحی۔ بهار ذکر این کرده و از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی بلند کردن شعلهٔ آتش باشد موافق قیاس است (اردو) آگ کو بھڑکانا تیز کرنا۔ آتش تیز کرنا بھی کہہ سکتے ہیں۔

تیز کردن آهنگ | استعمال۔ بهار ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی آهنگ ساز را تیز کردن (اردو) آهنگ ساز کو تیز کرنا۔ بڑھانا۔

تیز کردن بازار | مصدر اصطلاحی۔ بهار ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی ترقی کردن در کار و بار تجارت است (اردو) کار و بار تجارت میں ترقی کرنا۔

تیز کردن تیغ و خنجر | استعمال۔ بهار ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی آب دادن تیغ و خنجر را و عام است برای هر قسم اسلحه و آلات (ظهوری سه) آنچنان تیغ رشک تیز مکن بکو که رگ دوستی بریده شود ۵ (صامت اصفهانی سه) در کشتنم گران قدر مپیز تیز میکند ۵ خنجر به سنگ سرمه چرا تیز کند ۵ مخفی مباد که در اسناد بالا استعمال مصدر کنندن پیداست یعنی تیز ندارد که مرادف کردن و بجایش می آید (اردو) تیغ اور خنجر وغیره کو تیز کرنا۔

تیز کردن دندان | مصدر اصطلاحی۔ بهار ذکر این کرده بمعروف قانع و صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاجار نسبت (تیز کردن دندان بر چیزی) گوید که کنایه طمع چیزی کردن است مؤلف عرض کند

کنایہ ایست (اردو) کسی چیز کی طمع کرنا۔ دکن میں کہتے ہیں۔ وانتین تیز کرنا بمعنی طمع کرنا۔

تیز کردن طبع استعمال۔ بہار بذکر این از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ متوجہ شدن بسوی چیزی است و از غفلت باز آمدن (اردو) طبیعت کو تیز کرنا غفلت سے باز آنا متوجہ ہونا۔

تیز کردن عنان مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر این کردہ بر معروف قانع **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اسپ را بہ تیزی راندن۔ (اردو) گھوڑے کو تیزی سے چلانا۔

تیز کردن قلم استعمال۔ بہار گوید کہ کنایہ از قط زدن قلم را تا خوب نوشتہ شود۔ **مؤلف** عرض کند کہ ما استعمال این ندیدیم و معاصرین عجم ہم ساکت و دیگر محققین ہم ذکر این نکردہ اند ظاہر ا بمعنی زود نوشتن است و قلم بہ تیزی راندن (اردو) قلم تیز کرنا۔ جلد جلد لکھنا۔

تیز کردن کسی را مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و اند کنایہ از گرم کردن و برانگیختن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است و از سندی کہ می آید استعمال مصدر کندن پیدا است جیبی ندارد کہ مرادف کردن است (باقر کاشی سہ) ہر جا رسم شکایت آن شوخ سر کنم ٭ تا از برای قتل خودش تیز تر کنم ٭ (اردو) کسی کو برانگیختہ کرنا۔ ابھارنا۔

تیز کردن گوش مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بمعنی آمادہ سماعت شدن و متوجہ بسمع سخن شدن استعمال می کنند (اردو) کان تیز کرنا۔

تیز کردن بنفش مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بدون سند استعمال این را صحیح ندانیم

معاصرین عجم بر زبان ندارند و دیگر محققین ازین‌ها ساکت و تیز کردن طبع البته بجای خود گذشت
(اردو) دیکھو تیز کردن طبع -

تیزکین اصطلاح - بہار ذکر این کرده از سنجر ساکت **مؤلف** عرض کند که از سند میر خسرو که بتحریف اسپ گوید پیداست که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی که کینه در دل دارد به تیزی (ـه) بدین گونه چنین تیز کینه‌ها ز جان پاک گشتند چون نقش چین گو
(اردو) تیزکین اس شخص کو بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں جو کینہ وری میں تیز خیال ہو -

تیزگام اصطلاح - بقول بہار معروف **مؤلف** عرض کند که بمعنی تیز رو ست که قدم تیز نهد ارد (ظهوری ـه) تیزگامانی که اندر ره نعلین رهست ها تارک آرایان بهشتان افسر انداز کنند ها (اردو) تیزگام بترکیب فارسی اوس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو تیزی سے ساتھ چلتا ہو - تیز رو - تیز چلنے والا -

(الف) **تیز گردیدن** مصدر اصطلاحی بقول بحر و برہان و جامع و سراج و (ناصری و ملحقات) بمعنی خشمگین و قہرآلود شدن **مؤلف** عرض کند که کنایه ایست موافق قیاس و ...

(ب) **تیز گردیدن غمزه** بمعنی حقیقی است صاحب آصفی سند این بذیل الف آورده (میلی هروی ـه) گردید تیز غمزه مستش بخون من ها چون چند دست او بشفاعت قبا گرفت ها
(اردو) الف خشمناک ہونا (ب) غمزه زیاده ہونا - تیز ہونا -

تیزگشتن استعمال - از سند خسرو استعمال این پیداست **مؤلف** عرض کند که بمعنی حقیقی است چنانکه تیزگشتن تیغ و خار و ناخن و امثال آن لازم تیز کردن و مرادف تیز شدن است (خسرو ـه) تیغ نه از سنگ آتش فولاد خیزد ها بر دل سنگین نگار گشته تیز ها (ظهوری ـه) نماز خوش …

سر در چنگ بلبل گشته تیز ۵؛ این همه ناخن زنی‌های
دی‌ای است ۵؛ (اردو) تیز ہونا تلوار وغیرہ کا

تیز مشت افشار اصطلاح۔ بہار گوید
که ظاهر امراد آن باشد که سر انگشت را در بیخ
نر انگشت حلقه کنند و دیگر انگشتان را نیز خم
نمایند و به دهن گذاشته آوازی کنند و آن را
تیزک نیز گویند (حکیم سوزنی ۵) از زر مشت
افشار بودی بوسه او را بها ۵؛ سبلت آورد و
سزای تیز مشت افشار شد ۵؛ صاحب انند
نقل نگار بهار و دیگر همه محققین ازین ساکت
مؤلف عرض کند که زر و طلای مشت افشار
زر نهایت خالص و نرم را گویند که بزور مشت
پهن شود شاعر درین شعر (تیز مشت افشار) بر
سبیل هجو گوز را گفته است دیگر هیچ و معاصرین
عجم هم از معنی شعر همین معنی را پیدا کرده بهار هرچه
نوشته لغو است (اردو) گوز۔ مذکر۔

تیز مغز اصطلاح۔ بقول برہان و جامع۔
(۱) کنایه از مردم تند و تیز است که زود
از جا درآیند۔ صاحب بحر بدین معنی با او گوید
که (۲) بمعنی مردم تیز فهم هم۔ بهار این را فراموش
تیز هوش گوید که مقصودش غیر از معنی دوم نباشد
خان آرزو در سراج ذکر هر دو معنی کرده و
صاحب ناصری در ملحقات مردم تند کم حوصله
گوید مؤلف عرض کند که هر دو معنی موافق
قیاس است (اردو) (۱) وہ شخص جو
تند اور تیز اور بدمزاج ہو جو ذرا سی بات
پر الجھ جائے۔ اوچھا (۲) تیز فہم۔

تیزنا بقول برہان و جامع و جهانگیری و سروری
با تای مجهول و نون با الف کشیده محل تیزی
تیغ و شمشیر و امثال آن (جمال الدین عبد الرزاق
۵) ز وصف تیغ ره آن قاهرم که اندیشه کو
بریده گشت چو بر تیزناش کرد گذار ۵؛ صاحب
ناصری گوید که نا بمعنی محل است مانند تنگنا و پهنا
مؤلف عرض کند که موافق قیاس باشد۔

خان آرزو در سراج و صاحب رشیدی ہر دو
این را بیای آخر (تیزنای) نوشته اند و تحتانی
آخره را اصلی دانند معلوم می شود که در ترکیب
لفظ از نے کار گرفته اند که بمعنی حلقوم می آید
باتسامح شان دانیم اصل درین لغت نا بدون
تحتانی است و بزیادت یا تیزنای توان گفت
(اردو) بانڑہ۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث
ہاڑ۔ دم شمشیر۔

تیزنظر اصطلاح۔ ظہوری استعمال این
بمعنی تیز چشم کرده که گذشت مؤلف عرض
کند که موافق قیاس است (ظہوری ع) می شود
تیزنظر مرد بہ نظارهٔ تیغ بہ پیش روئی جگران را
بصیری برخیزد بہ (اردو) دیکھو تیزچشم۔

تیزویر اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و
سروری با واو بروزن شیرگیر بمعنی تیز ہوش
است چه ویر بمعنی ہوش ہم آمده و بسیار تیز و
خداوند تیزی را تیزگویند (فردوسی ع) ہمان
بچهٔ شیر ناخورده شیر بہ شناسد ہمان موبہ تیزویر
بہ صاحب ناصری گوید که ویر بمعنی عقل و دانش
است۔ بہار ہم ذکر این کرده و خان آرزو در
سراج نقل قول برہان کرده مؤلف عرض
کند که ماخذ بیان کرده صاحب ناصری درست
است و اسم فاعل ترکیبی و مرادف تیزہوش
باشد (اردو) دیکھو تیزہوش۔

(الف) تیزہوش اصطلاح۔ بقول بہار
و آنند مرادف تیزمغز (نظامی ع) گرفتم سر
تیزہوشان منم بہ شہنشاه گوہر فروشان تم
مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است
و بزیادت یای مصدری - - - - - - -

(ب) تیزہوشی بمعنی ہوشیاری و تیزمغزی
ہم مستعمل (ظہوری ع) فسانی از پی تیغ سخن
ناچاری باید بہ خوشامدگوی دارد کند فہمی تیز
ہوشی را بہ (اردو) الف تیزہوش تیز
فہم ہوشیار اور عقلمند کو کہہ سکتے ہیں۔ ب

ہوشیاری۔ عقلمندی۔ تیز دماغی۔ تیزہوشی۔

تیزی بقول برہان بکسر اوّل وثالث و سکون ثانی مجہول وتحتانی (۱) بمعنی عربیت مراد از ان عربی نژادان فارسی زبانان باشند عموماً وایشان را تازیک وتاجیک نیز خوانند (۲) اسپ تازی را گویند خصوصاً و (۳) زنجبیل را نیز گفته اند و (۴) مقابل کندی۔ صاحب جہانگیری بر معنی اوّل ودوم وسوم تنزدہ معنی چہارم را گذاشت (امیرخسرو نقل نگلبش تیزی سواران دلیر۔ کلہ زدہ کی گوئی ور اندام شیرہای فرماید که بمعنی اوّل زمین است صاحب رشیدی گوید که بمعنی اوّل عموماً وبمعنی دوم خصوصاً اماله تازی است وله (۵) چون روز شد بلند شد مشتری سوار دامن کشان بہ تیزی خورشید شد سوار وبگر معنی سوم معنی چہارم را ترک کرد بہار بہ معنی چہارم می فرماید که چون تیزی تیغ وخنجر آن و سرشار از صفات اوست و بالفظ دادن و داشتن مستعمل خان آرزو در سراج ہمزبان رشیدی بہر سہ معنی مؤلف عرض کند که بمعنی اوّل اماله تازی است وبس وبمعنی دوم مخفف اسپ تیزی که بمجرد تیزی ہم اسپ عربی را گفتند وبمعنی سوم اسم جامد فارسی زبان است صاحب محیط ذکر این نکرد و بر زنجبیل ہر چہ نوشته بالقلش بر معنی نہم تلک کرده ایم وازینکه زنجبیل در ذائقه تیزی باشد فارسیان آن را تیزی گفته باشند وبمعنی چہارم پاسی مصدری بالغت تیز مرکب شده است مقابل کندی (اردو) (۱) عربی۔ تازی۔ مؤنث اردو میں بھی مستعمل ہے (۲) عربی۔ گھوڑا۔ مذکر (۳) زنجبیل۔ دیکھو تاک کے نویں معنے (۴) تیزی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث کندی کا نقیض۔ تندی۔ تلخی۔ غضب ناکی۔ گرم مزاجی۔ سختی۔

تیزی باخرزه اصطلاح - بقول برہان و جہانگیری و جامع بابای بالف کشیده و بسین سعفص و تای قرشت زده نام نغمه ایست از موسیقی (امیر خسرو ؎) محمل مسافر شده زین کارگاه ؛ تیزی باخرزکنان قطع راه ؛ صاحب سروری ہم ذکر این کرده - خان آرزو در سراج می فرماید که بمناسبت شهر که نام اکثر نغمات موسیقی منسوب بشهرہا و ملکہا اند بلکه عین نام شهر و ملک اند مثل نیشاپور و نہاوند و عراق و حجاز مؤلف عرض کند که مقصود خان آرزو جزین نباشد که باخرز که نام شهری است با وجه تسمیهٔ این تعلق دارد (اردو) تیزی باخرزه - فارسی مین ایک راگنی کا نام ہے - مؤنث -

تیزی دادن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تیز کردن است (انوری ؎)

سوہان فلک تا گل عدل تو شگفت است ؛ تیزی نتواند که دهد خار ستم را ؛ مخفی مباد که درین سند استعمال مصدر دہیدن است که مرادف دادن و بجایش می آید عیبی ندارد (اردو) تیز کرنا

تیزی داشتن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تیز بودن باشد (صائب ؎) تا بدر از کان بروید در زبان من عقیق ؛ تیزی الماس دارد ناخن اندیشه ام ؛ مخفی مباد که درین سند استعمال مصدر داریدن است که مرادف داشتن است و بجای خود می آید عیبی ندارد که هر دو یکی است (اردو) تیز ہونا -

تیزیدن بقول بحر و موارد بمعنی گوز کردن صاحب بحر می فرماید که کامل التصریف است و مضارع این تیزد بہار ہم ذکر این کرده (حکیم شفائی ؎) بود چو لاهه شحنهٔ لاهور ؛ که به تیزم به سبلت کرمش ؛ (ملا فوقی یزدی)

چو بید دامان لقاشتی ز نغم چنگ ٭ به تیزم بربود
نقش از رنگ ٭ مؤلف عرض کند که این
مصدر وضع شد از تیز که بمعنی گونه گذشت بزیادت
یای تحتانی مکسوره و علامت مصدر (دن) و به
اصول ما که بر اسم مصدر بیان کرده ایم مصدر
اصلی است از آنکه اسم این مصدر لغت فارسی
زبان است (اردو) گونجنا۔ پادنا۔

تیزی راست | اصطلاح۔ بقول برهان
و جهانگیری و جامع و سروری و سراج با زای
نقطه دار بالف کشیده و بسین سعفص و تای
قرشت زده نام نغمه از موسیقی و آن را گردانیه
نیز خوانند و آن از جمله شش آوازه است که
سلمک و شهناز و گردانیه و گوشت و مایه و
نوروز باشد (امیر خسرو ؎) بر دل عاشق
که بگشتن سزا است ٭ راست چو تیر آمده تیزی راست
٭ (وله ؎) همه در راست بود ناله
بلبل بر سر ٭ چونکه بر خار نشیند همه بر
تیزی راست ٭ مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی
زبان است و در ترکیب این لفظ تیزی و راست
هر دو داخل می نماید (اردو) تیزی راست
فارسی میں ایک نغمہ کا نام جس کا اردو ترجمہ
معلوم نہ ہو سکا۔ مذکر۔

تیسفون | بقول ناصری و انند نام شهری عظیم از شهرهای قدیم ایران و از بناهای تهمورس
دیوبند بوده و جمشید جم بر آبادی آن افزوده چون در کنار دجله واقع شده بود جمشید بر آن
دجله از سنگ و آجر پلی متین بربست چون اسکندر رومی که یک سر ایران مسلط شد از غایت
رشک نخواست آثاری چنین عظیم از ملوک ایران برقرار باشد بخرابی آن حکم کرد بعد از اسکندر
اردشیر بابکان نتوانست مانند اول پلی بر دجله بندد از زنجیر جسری بر دجله ببست و مدائن را
دار الملک ساخت نوشیروان در زمان خود ایوانی از گچ و آجر بنیاد کرد و تخت [illegible] فضای صحن

آن سرای صد و پنجاه گز در صد و پنجاه گز و در آنجا صفه که چهل و دو گز عرض و هشتاد گز طول و شصت و پنج گز ارتفاع داشت بساخت و طاق کسری نام آن است و هنوز آثار آن باقی است و در کتب قدیمه آن را کتسفون نگاشته‌اند و بزبان انگلیسی طسفن گویند و طیسفون معرب آنست (حکیم فردوسی سہ) از آنجا بیامد سوی طیسفون ٭ چنین شد ز لشکر که بیستون ٭٭ و زان شهر سوی مدائن کشید ٭ که آنجا بدی گنجها را کلید ٭٭ و آن شهر را که بر کنار دجله یا نزدیکی دریا بساحل واقع شده اعراب آن را عراق خوانند اگرچه معانی عراق بسیار است بمعنی قریب و انسب این است که عجم سواحل را ایراهستان گویند چنانکه کوبه اردشیر از ملک فارس را ایراهستان می‌نامیدند زیرا که بر ساحل دریای عمان واقع است و عرب ایراه را ایراف کرده پس عراق خوانند و در معجم البلدان آورده که اصمعی گفته که عراق معرب ایران شهر است والله اعلم مؤلف عرض کند که باعتبار صاحب ناصری که محقق زبان خود است با این را معتبر دانیم فارسیان همان طیسفون را که معرب طسفن است به تبدیل طای حطی به فوقانی تیسفون کرده‌اند (اردو) تیسفون ایک بڑے شہر کا نام ہے جو ایران کے قدیم شہروں سے ہے جس میں طاق کسری واقع تھا جس کے آثار اب تک ہیں۔ مذکر۔

(الف) **تیش** بقول انند و غیاث بالکسر و یای مجہول و شین معجمہ لغت ترکی است بمعنی دندان و لفظ تیشہ کہ آلہ نجاران است ازین ماخوذ و صرف برای تشبیہ و مشابہت چنانچہ در لفظ دندانہ نسبت ---

(ب) تیشہ گویند کہ بیای مجہول لغت فارسی است کہ افزار آہنین کہ نجاران و سنگ تراشان دارند اوّل را در عرف ہند بسولا خوانند سرش از پیش اگندہ می باشد و از بطور حلقہ سوراخ دار بود کہ دستۂ چوب دران استوار کنند و دوم پارۂ آہنین باز بشکل انگشت سر دوم کہ سر تیزی دارد و بید دستہ بود و سنگ تراشان سنگ بدان کنند و را در عرف ہندی ٹانکی گویند ظاہر اتیشہ کوہکنی از قسم اوّل خواہد بود و اگر نہ قسم دوم را در قیا سر بد خلی نیست بہر تقدیر مرادند از صفات و برق و کوہی و جویبار و ناخن از تشبیہات است آ (صائب ـ) زہمرہان کسی نگرفت شمعی پیش راہ من ؛ بہ برق تیشہ زین ظلمت برون جو کوہ کن رفتم ؛ و بہار عجم ذکر ب کردہ و آنچہ صاحب انند نوشتہ عبارت اوست صاحب جامع نسبت ب بر افزار نجار وغیرہ قانع خان آرزو در چراغ ہدایت بذکر ہر دو صورت ب می فرماید کہ صورت ہر دو تیشہ جدا باشد و غالبا تیشۂ سنگ تراشی در ولایت نیز بصورت تیشۂ نجاری باشد چنانچہ تیشۂ گلکاران تعمیر از خشت سازند و تیشۂ ایشان بشکل تیشۂ نجاری بود فاتیش خورد تر از آن باشد (الخ) صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار در ترجمۂ تیشہ بسولا نوشتہ کہ ہندی تیشۂ نجاران است صاحب فدائی بہ ب گوید کہ افزار ی کہ در ودگران بدان چوب و سنگتراشان سنگ می تراشند مؤلف عرض کند کہ تحقیق بالا در حاشیہ این غلط کردہ اند تیشۂ آہنگری در صورت با تیشۂ نجاری شباہتی ندارد و صورت ہر دو مغائر یکدیگر است آن بشکل میخ منطیر و سر تیز است و این پہن و سر تیز این را دستۂ چوبین و آن را دستہ نباشد حقیقت تیشۂ نجاری بر تیش مذکور بشد ہمچی نیست کہ

آن مصنف ہمین باشد مخفی مباد کہ در ترکی زبان آنچہ بمعنی دندان است لغت تش بدون تحتانی
طول است چنانکہ صاحب لغات ترکی آوردہ تیش بہ تحتانی لغت ترکی نیست و اصلا تیشہ را با لغت
آن با اتفاق نباشد چنانکہ صاحبان انند و غیاث گمان غلط دارند بلکہ تیش بنفسہ لغت فارسی
و طیلم است یعنی تژند و یا ژند بمعنی خشم کہ معاصرین زردشت تصدیقش می کنند و گویند کہ
گربشتہ تیر جا با استعمال آن است و ظاہر معلوم می شود کہ مفرس طیش عربی است کہ بطای
برکنی است فارسیان در آخر ہمین تیش ہای نسبت مرکب کردہ تیشہ نام نہادند آلہ را کہ استعمال
بس ظاہر صورت غصہ و خشم دارد گویا نجار و سنگتراش ازین آلہ بغصہ کار می کنند
کہ چوب و سنگ را بوسیلہ این پارہ پارہ کنند ہمین ماخذ درست معلوم می شود واللہ اعلم
و ی از معاصرین عجم گوید کہ تیشۂ نجاران کہ درین روزہا باستعمال نجاران مشاہدہ می شود از
ہمین آلہ سنگتراشان عجم برای صفای سنگ ہای نرم کار می گیرند و آلہ سخ را کہ بدان سنگ
ہا شکنند ورای تیشہ سنگتراشی است (اردو) الف غصہ۔ نکرب بسولا دیکھو تش اور
تکی بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مؤنث سنگتراشوں کے ایک اوزار کا نام۔ رحالی چھینی

تیشہ آلودن بچیزی مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
و بہار بر معروف قانع مؤلف عرض کند کہ
استعمال تیشہ بر خون چیزی کردن (طالب آملی)
بیت فرہاد عم دانہ تیشہ شیرین بسرانا کہ آلودہ
بجز دل نکنم تیشہ خود را ہا (اردو) تیشہ کو
آلودہ کرنا کسی چیز سے جیسے نا اپنے تیشہ کو
خون سے آلودہ نکروگا

تیشہ بر پا خوردن مصدر اصطلاحی۔
بقول بہار کنایہ از ترود یا ز ماندن و برہم

زدن کار و بار خود صاحب آصفی نقل نگار یہا
مؤلف عرض کند که صاحب بحر ذکر (تیشه بر
پای خود خوردن) کرده می فرماید که بمعنی برهم زدن
کار و بار خود و از تردد ماندن است خان آرزو
در سراج (تیشه بر پای خوردن) را بهمین معنی
نوشته و خود را داخل اصطلاح نکرده اتفاق داریم
با او که هیچ ضرورت لفظ خود درین اصطلاح نیست
(اردو) اپنے کاروبار کو برہم کرنا۔ تردد سے
باز رہنا۔

(الف) تیشه بر پا زدن | مصادر
(ب) تیشه بر پای خود زدن | اصطلاحی

بقول صاحب بحر عجم کنایه از برهم زدن
کار (عرفی ؎) تا کی هر سود و هم در سومنات
کو تیشه بر پای ایمان می زنم (ظهوری ؎)
تیشه بر پا نزند در عشق ناصح دو نیست گر زبانش
در تراش جان من سوهان شود صاحب بحر
ذکر (ب) کرده صاحب برهان هم بانش۔

خان آرزو در سراج هم این را آورده
مؤلف عرض کند که در اصطلاح ب
ضرورت لفظ خود است لفظاً اتفاق
داریم با بحر الف بمعنی نقصان رسانیدن
بدیگری است مخفی مباد که از سند اول استعمال
مصدر تیشه زدن پیداست عیبی ندارد که مرادف
زدن است و هر دو بجایش می آید۔ و ب
دست خود خود را نقصان رسانیدن۔ صاحب
ناصری در ملحقات ذکر (تیشه بپای خود زدن)
کرده گوید که کنایه از ضائع کردن خود را و خود
را از کار و بار باز داشتن است ما می گوئیم که
این تعریفش هم خوب نیست (اردو) الف
کسی کو نقصان پہنچانا ب اپنے پاؤں میں آپ
ہی کلہاڑی مارنا۔ بقول آصفیہ اپنا نقصان
آپ کرنا۔

تیشه بر داشتن | استعمال ظهوری ؎ استعمال
این کرده است مؤلف عرض کند که بمعنی

زیادہ نقصان رسانی زیادہ شدن است (ے)
بہار اصلاح ظہوری تیشہ گو بہ دار عشق کہ عقل
ہمہ جا رندہ کاری کند و ہموار نشد نگہ دو پیخ خود
ہمہ جا کہ از سند بالا استعمال بر داریدن پیدا است
یعنی بلند کہ مرادف بر داشتن است۔
(اردو) زیادہ نقصان رسانی پر آمادہ ہونا

تیشہ بسوی خود زدن | مصدر اصطلاحی
بقول بہار و بہار عجم و برہان و جامع بمعنی حریص
و طامع بودن صاحب ناصری و ملحقات ہم
ذکر این کردہ خان آرزو در سراج آوردہ۔
مولف عرض کند کہ اگرچہ باتفاق ہمہ محققین
خصوصاً باعتماد صاحب جامع کہ محقق زبان خود است
این معنی را درست می دانیم ولیکن معاصرین
عجم این را مرادف (تیشہ بر پای خود زدن)
می دانند بمعنی بیان کردہ ما (اردو) حریص
ہونا طمع کرنا۔ دیکھو تیشہ بپای خود زدن۔

تیشہ بودن | استعمال۔ صاحب ناصری
در ملحقات گوید کہ کنایہ از صرفہ جوئی و مال جمع کردن
از دیگران برای خود (انوری ے) کہ دگار را
... رندی دہ جہان را خوش تراش بود تا کی
از قومی کہ ہم ایشان و ہم ما تیشہ ایم (مولف)
عرض کند کہ تیشہ بودن بمعنی حقیقی است شاعر
در شعر گوید کہ ما مثل تیشہ ایم و قوم ہم مثل تیشہ
است یعنی ہر دو تیز و اصلاً معنی بیان کردہ
در شعر نیست و بلحاظ الفاظ ہم خلاف قیاس است
(اردو) تیشہ ہونا۔

تیشہ خلیدن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت (نسبتی تھانیسری
ے) مردہ ام زین غم کہ ناگہ تیشہ ہا در روی خلد
ہوش دل بیچون نا بخیال دوست ہم آخر شدہ
گشت (مولف) عرض کند کہ بمعنی حقیقی است
یعنی خلش تیشہ پیدا کردن (اردو) تیشہ کی
خلش ہونا۔

تیشہ خوردن بہ جگری | استعمال۔ بہار

ذکر این کردہ از معنی ساکت (نسبتی تھانیسری
ص) صدای تیشہ کہ بر سنگ می خورد و دگر است
با خبر بگیر کہ آواز شیشہ جگر است ؛ مؤلف
عرض کند کہ (تیشہ خوردن بر سنگ) بمعنی حقیقی
است یعنی چون نجاران تیشہ خود را بر چوب زنند
گاہی بہ غلطی دست تیشہ عوض چوب بر سنگ فرش
می نشیند و ضائع می شود و آوازی کہ رخت از
سنگ پیدا می شود ہمین است تیشہ بر سنگ
خوردن (اردو) تیشہ پتھر پر پڑنا۔

تیشہ را با تراش کار است خواہ عود بیش آید	مثل صاحبان

خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ
از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض
کند کہ فارسیان این مثل را بحق کسی زنند کہ از
حسن و قبح کار خیالی ندارد و بلا لحاظ نفع و نقصان
دیگری در کار خود مشغول باشد (اردو)
دکن مین کہتے ہین کہ رندہ چلانے سے کام
لکڑی صاف ہو یا انگلیان یعنی اس کا مطلب
یہ ہے کہ رندہ چلانے والا صرف رندہ چلانے
مین مشغول رہتا ہے اگر کسی کی غلطی سے اس
کا ہاتھ یا انگلیان اس لکڑی پر رہین جس پر
رندہ چلتا ہے اس پر خیال نہین کرتا یہ کہاوت
اس شخص کے حق مین مستعمل ہے جو بے ذہن
بلا لحاظ نشیب و فراز اپنا کام کرتا ہے۔

تیشہ زدن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی حقیقی است (خسرو ص) تیشہ زن
اندر سر خویشتن ؛ تخت نسازد زنبی سوختن ؛
یعنی بہ تیشہ کار گیر تخت می سازد کہ از سند بالا
استعمال مصدر زندن پیداست تعیین ندارد
کہ مرادف زدن است (اردو) تیشہ مارنا
تیشہ سے کام لینا۔

تیشہ زن استعمال بقول بہار معروف
مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی (۱) اسم

حاضر است از تیشه زدن و سند این بر مصدر گذشت و (۳) اسم فاعل ترکیبی بمعنی تیشه زننده (اردو) (۱) تیشه مار (۲) تیشہ ارنیوالا۔

تیشه زن بی ستون اصطلاح بقول بحر و مؤید کنایه از فرہاد مؤلف عرض کند که موافق قیاس است حیف است که سند استعمال پیش نکرد (اردو) فرہاد کوہکن۔ شیرین کا عاشق۔

(الف) تیشهٔ فرہاد تیز کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول برہان (۱) کنایه از شروع در عشق و عاشقی کردن صاحب بحر بذکر معنی بالا گوید که (۲) فرہاد را عشق آموختن ہم صاحب جامع متفق با برہان و صاحب رشیدی ہمزبانش۔ صاحب ناصری در لطائف می فرماید که کنایه از عشق بازی کردن و در جاہی خطرناک۔ خان آرزو و سراج با برہان متفق صاحب مؤید ذکر (تیشهٔ فرہاد تیز میکردم) کرده گوید که یعنی او را عشق می آموختم مؤلف عرض کند که این متعلق بمعنی دوم بیان کرده بحر است که محققین بالا ناحق فرہاد را داخل این اصطلاح کردند۔

(ب) تیشهٔ کسی تیز کردن کنایه از سبق آموختن او را لفظ فرہاد را ازین ہیچ تعلق نیست فارسیان مقوله بیان کرده مؤید را البته بجائی استعمال می کنند که مقصود از بیان سبق آموختن کسی باشد مثلاً می گویند که وقتی که او فلان کار را می کرد آغاز من نه بودم و رنه تیشهٔ فرہاد تیز می کردم یعنی او را سبق می آموختم ہمین است اصل حقیقت این که محققین بالا از ان مصدر الف پیدا کرده از معرفت آن خامه فرسائی کرده اند (اردو) الف (۱) عشقبازی آغاز کرنا (۲) فرہاد کو عشق سکھانا ب۔ کسی کو سبق سکھانا جیسے اگر مین ہوتا تو اس سبق سکھاتا۔

تیغ بقول برہان وجامع بروزن میغ (۱) شمشیر و (۲) استرهٔ سر تراش و (۳) بلندی کوه و
ہر چیز بلند و راست ایستاده و (۴) فروغ و روشنی آفتاب و ماه و آتش و امثال آن
و (۵) جوہر فولاد (خاقانی) آن به که زبان به تیغ ماند * مردی کند و سخن نراند *
(فردوسی) مرا گفت بنگر که بر تیغ کیست * چو رفتی بپرسش که از بہر چیست * (مولوی
معنوی) تیغ بر او بر ہلہ ای آفتاب * لرزه این گوشه ویرانه را * (کسائی) زمہ
نرگست زلیس پرده بیگاه گوید * گفتی از میغ ہمی تیغ زند گوشه ما * صاحب سروری بذکر معنی
اوّل و سوم و چہارم گوید که (۶) بمعنی موہای تیز ہم آمده (نظامی) سمند سیه روی
سرخ تیغ * ہمان قاقم و قندز سیه ریغ * می فرماید که (۷) بر خارہای تیز نیز اطلاق کنند
صاحب ناصری ذکر معنی اوّل تا چہارم کرده خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل و دوم
گوید که تحقیق آنست که تیغ بدین معنی در اصل تیز به زای معجمه بود و زا به غین معجمه بدل شد
و بذکر معنی سوم و چہارم گوید که اغلبکه این ہر دو مجاز باشد اوّل از جہت مناسبت بلندی
کوه به شمشیر ازین است که در بلندی آن را دو بار گویند که بمعنی دم شمشیر است و دوم بسبب
لمعانی و روشنی ازینجا است که صاحب برہان تیغ خورشید را کنایه از طلوع گفته و می
فرماید که اینکه بمعنی جوہر نوشته اغلبکه غلط باشد چه در ہیچ نسخه بدین معنی نیامده و سندش
از اشعار استادان پیدا نیست صاحب فدائی بر معنی اوّل و دوم قانع مؤلف عرض
کند که معنی اوّل و دوم حقیقی است و ماخذ بیان کرده خان آرزو درست است بسبیل مجاز
چنانکه گریه و گریغ و آمیزه و آمیغ و بلندی کوه را تیغ ازان گفتند که آن ہم بلند است و تیغ

ہم بدست بلند می شود و بعضی برانند که پشت کوه ہم خمیده می باشد ہمچون تیغ و معنی چہارم تشبیہ
فرہنگ و آب تیغ است و معنی پنجم را صحیح دانیم ازینکه صاحب جامع که محقق زبان خود است
این را نوشته و ازینکه تیغ از فولاد سازند مجازاً جوہر فولاد را ہم تیغ گفتند و معنی ششم
ہم ہم بر سبیل مجاز که موی ہم مثل زبان تیغ نازک باشد و خار ہم مثل تیغ۔ تیز با جمله معانی
بجز معنی اول و سوم می فرماید که از صفات تیغ۔ آبدار۔ آتشبار۔ آتش پیکر۔ آتشین۔ آئینه
آب۔ آئینه رنگ۔ الماس بار۔ الماس [illegible]۔ الماس فعل۔ الماس گون۔ بجولان۔ آغشته بگوہر
برہنه۔ بلند پرواز۔ بیباک۔ بی زنہار۔ پاک گوہر۔ تیز۔ جان بخش۔ جان ستان۔ جگر دار
جگر شگاف۔ جوشن [illegible]۔ جوشن گداز۔ جوہر دار۔ جہان سوز۔ جہانگیر۔ جوش جوہر۔ خون
آشام۔ خونریز۔ خون رانده۔ دلگشا۔ دلنواز۔ زبان آور۔ زبان دراز۔ زبانه کش
زنگار بسته۔ زنگار خورده۔ زنگ بسته۔ زہرآگین۔ زہرآلود۔ زہر داده۔ سپر۔ سپر افشان
سپر افگن۔ سر زدای۔ سرگرای۔ سیراب۔ سیماب۔ سیماب گون۔ شیرگیر۔ صبح خند۔
صیقل داده۔ ظفر آئینه۔ ظفر پیکر۔ ظفر اندوز۔ عالم سوز۔ عالمگیر۔ عریان۔ عنبر شکار۔ غلاف
نشین۔ فشان۔ کشیده۔ کند۔ گلو نواز۔ گندنا رنگ۔ [illegible]۔ لیلیا رنگ۔ نگارین۔
نیمکش۔ نیم کشته۔ یک پہلو خفته۔ یک پہلو خوابیده۔ و از تشبیہات او۔ آب۔ باران
برق۔ [illegible]۔ جوی۔ جویبار۔ چشم کور۔ چشمه۔ چشمه سار۔ دانش۔ دندان۔ رگ ابر
رگ لعل۔ زبان۔ زمین پاک۔ ساحل۔ سبزه۔ شعله۔ شمع۔ صبح۔ طاق۔ لب خشک۔ ماه
ید۔ ماه بسم الله۔ مصرع۔ ناخن۔ نہنگ۔ ہلال۔ و می فرماید که برستم دستان منسوب

(میرزا طاهر وحید) لیکه بود تیزی تیغش رسا ٭ لفظ تاوان کرد زمعنی جدا ٭ (نظامی) نه تاب نفس در هوا بسته تیغ ٭ جهان سوخت از آتش برق تیغ ٭ (میر خسرو) اگر کسی پیر زوه از پیش و پس ٭ خسته شد از تیغ چو پیر مگس ٭ (نظامی) درخشان یکی تیغ چون چشم گور ٭ پلارک برون رفته چون پای مور ٭ (سلمان) گاه بدندان تیغ گاه بانگشت کلک ٭ عقده احوال ملک شاه ملک سر گشاده ٭ (صائب) سبزهٔ تیغ تو می باید که باشد تازه روی ٭ باغ ما را شبنم جان گر نباشد گو مباش ٭ (شفیع اثر) لیکه دارد اضطراب از شعلهٔ تیغش نهنگ ٭ موج اگر جفید رجا از بیم در دو سر در آب ٭ (کلیم) پادشاها شمع تیغت آفتاب آثار باد ٭ بر زبانش هر چه گفتار است آن کردار باد ٭ (انوری) صبح تیغش چو از نیام نتافت ٭ آفتاب آسمان حصار گرفت ٭ (صائب) تیغ است ماه عید ز جان سیر گشته را ٭ این خوش شد را ملاحظه از زخم واس نیست ٭ (محمد سعید اشرف) تا یکی در بزم وصلت بوالهوس ساغر زند ٭ تیغی کو که این حرف غلط را سر زند ٭ (شفیع اثر) هلال تیغ تو سر رد ز رمی تو باز ٭ ز نو گرفت جهان را چو محمد عالمگیر ٭ (اردو) (۱) تیغ. تلوار. شمشیر. مؤنث (۲) آنا. مذکر (۳) بلندی. مؤنث (۴) روشنی. مؤنث (۵) فولاد کا جوہر. مذکر (۶) بال. مذکر. (۷) کانٹا. مذکر۔

تیغ آب دادن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بهار عمل مخصوص که عبارت از آبگیری است و گذشت صاحب آنند نقل نگارش

مؤلف عرض کند که آب دادن به تیغ و خنجر و امثال آن ذیل آب دادن (بجیری) در ص گذشت و قلب اضافت همان است این

(اردو) دیکھو آب دادن بچیزی ۔

تیغ آختن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی تیغ کشیدن است (اسدی طوسی ؎) یکی آختہ تیغ زرین ز سیر ۔ یکی بر سر آوردہ زرین سپر ۔ (اردو) تلوار کھینچنا ۔

تیغ آرای | اصطلاح ۔ بقول بہار از صفات دست صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ متعرضش لغو است این اسم فاعل ترکیبی است بمعنی تیغ کش (علی خراسانی ؎) بار سر کوبیها بکردن و ور دشمن را بہ تیغ بار گردن گشت اکنون دست تیغ آرای او ۔ (اردو) تیغ کھینچنے والا ۔

تیغ آزمودن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ زدن تیغ است کہ آزمایش آن کردن ہمین (آرزوی اکبرآبادی ؎) بر غیر آزمود ز بیداد تیغ ناز ۔ بنگر چہ کرد دلبر ناحق شناس من ۔ (اردو) تیغ آزمائی کرنا ۔ تلوار مارنا ۔ تلوار چلانا ۔

تیغ آسمان زن | اصطلاح ۔ بقول بہار (۱) کنایہ از مریخ و (۲) صبح و (۳) آفتاب صاحب انند نقلش بہ داشتہ مؤلف عرض کند کہ اگرچہ معنی اول موافق قیاس است ۔ لیکن برای معنی دوم و سوم سند استعمال باید کہ از قیاس و معنی حقیقی بسیار بعید است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و معاصرین عجم ہم بہر سہ معنی ساکت و از محققین زبان دان و صاحبان زبان دیگری ذکر این نکرد (اردو) (۱) مریخ ۔ مذکر (۲) صبح ۔ مؤنث (۳) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے ۔

تیغ آلودن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار مرادف تیغ آہیختن مؤلف عرض کند کہ از سندش مصدر (تیغ آلودن بخون)

پیدا است دیگر و تیغ آلودن چیزی نیست و معنی تیغ آلودن بخون۔ زدن تیغ است نہ تیغ آہیختن۔ (ظہوری ؎) بخون شکاری میالای تیغ کہ واری بفتراک بستن دریغ (محققی) مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر آلائیدن پیدا است کہ بجایش گذشت (اردو) تیغ چلانا۔ تلوار مارنا۔ دکن میں کہتے ہیں۔ تیغ کو کسی کے خون میں آلودہ کرنا۔

تیغ آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سندش (تیغ برگلو آمدن) پیدا است کہ بمعنی واقع شدن ضرب تیغ است (صائب ؎) چو آب زندگی می نوشد و لب تر نمی سازد / اگر تیغ دو عالم برگلوی عشق می آید (محققی) مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر آئیدن پیدا است کہ بجایش گذشت (اردو) تلوار چلنا بقول آصفیہ کشت و خون ہونا۔ (پاکباز ؎) چھوڑ دے گھر سے نکلنا ورنہ او بانکی ادا کو / آج کل تلوار چلتی ہے تری رفتار پر۔ تلوار برسنا بھی کہتے ہیں دکن تلوار گلے پر آنا بھی مستعمل ہے۔

تیغ آوردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ از سندش تیغ بمیان آوردن پیدا است کہ بمعنی دست بر تیغ نہادن و آمادہ تیغ زنی شدن است (کاشی آملی ؎) بر حرف من قلم شود انگشت اعتراض / تیغ و تسخیر گریبان آورد کسی (اردو) تلوار سے کام لینا

تیغ آہیختن استعمال۔ بقول بہار معروف **مؤلف** عرض کند کہ تیغ از نیام بر آوردن و آمادہ پیکار شدن (طالب آملی ؎) علم افگند ہزاران صف طوطی طالب / چو ہر کجا یک تنہ تیغ سخن آہیختہ ام (اردو) تلوار کھینچنا۔

همین را تیغ خورشید هم نامند خان آرزو
نسبت این گوید که لیکن اطلاق این بر دو
چیز اخیر بعید است مؤلف عرض کند که
افراسیاب نام پادشاهی است که گذشت
و آب و تاب تیغش که مخصوص بود در ایران
شهرتی داشت فارسیان خطوط شعاعی
آفتاب و پرتو چراغ یا آتشی که در جام
افتد هر دو را بدین نام خوانند نپید ایم
که خان آرزو در محاوره زبان چرا آن
قیاس کار می گیرد و چرا این را بمعنی پرتو
آتش یا چراغ بعید می داند و اعتنا
بر قیاسش که می کند (اردو) خط
شعاعی یا آگ یا چراغ کا پرتو جیسا لیمپ
پڑے۔ مذکر۔

تیغال | بقول برهان و جامع بر وزن قیقال (۱) آشیان جانوران را گویند و باین
معنی بجای حرف ثالث خای منقوطه دار هم و بقول بعض آشیان کرمی است که بر بوته
خار می بندد و در آن حلاوتی باندک عفوصتی هست و بعربی سکر العشر خوانند و بعضی گویند
که (۲) از درخت عشر بر می آید و چیزی است دوائی شبیه به نمک و همچو ترنجبین
بر خار می بندد صاحب محیط گوید که شکر تیغال است و بر شکر تیغال می طرازد که
بفارسی تیهال گویند و آن خانه و غلاف حیوانی است شبیه به مگس و زنبور که مانند
کرم ابریشم از لعاب خود می سازد و آن و بر ازکی شیرین می باشد و چون بسیار کهنه
شود شیرینی آن بسیار کم می شود و آن کرم را بشیرازی خردگک و تیغال و خانه آنرا
شکر تیغال نامند و این غیر شکر عشر است معتدل در گرمی و سردی و رطوبت بران
غالب و بالزوجت و غروبت و ملین سینه و نافع خشونت آن و سرفه و مسکن حدت و

منافی وارد (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ ظاہر او ضع لغت ہمچون لغت ترکی می نماید لیکن محققین ترک ازین ساکت اند پس ما این را باعتماد صاحب جامع کہ محقق زبان خود است اسم جامد فارسی زبان دانیم ہر دو معنی بمعنی اوّل مجازمی نماید و بمعنی دوم بہ تحقیق محیط نام کرمی کہ خانہ اش را شکر تیغال نام است (اردو) (۱) پرندون کا آشیان گھونسلا مذکر اور بقول بعض ایک خاص کیڑے کا گھر ۔ مذکر (۲) ایک دوا جس کا متعارف نام معلوم نہ ہو سکا جو درخت عشر سے نکلتی ہے مثل ترنجبین کے جس کو بقول محیط شکر تیغال کہتے ہین اور وہ درحقیقت ایک کیڑے کا گھر ہے جو مثل زنبور اور کرم ابریشم کے ہوتا ہے اُس کیڑے کو تیغال کہتے ہین اور اُس کے گھر کو شکر تیغال ۔ مذکر ۔

تیغ الماس | اصطلاح ۔ بقول بہار مرادف تیغ فولادی (عرفی ــہ) ــ مہ فولاد و عرض موج برد چو تیغ الماس جوہر اندازد چو صاحب اسند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است کہ نظر بر آب و تاب تیغ فولادی آن را تیغ الماس گفتند و این کنایہ باشد (اردو) فولادی تلوار ۔ مؤنث ۔

تیغ انداختن | استعمال ۔ بقول بہار معروف **مؤلف** عرض کند کہ (۱) بمعنی تیغ زدن است صاحب اسند نقل نگارش (سیفی بخاری ــہ) سخن ہای غلافی می کند پی من بہزادان ہی چو آیم بر دکانش تیغ انداز د بروی من بکہ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر انداز یدن پیداست کہ بجایش می آید و از ہمین سند پیداست کہ (۲) کنایہ باشد از نگہ کردن بہ تیزی و تندی قاتل (اردو) (۱) تلوار مارنا (۲) تیز نگاہ کرنا ۔

تیغ باختن | مصدر اصطلاحی بقول

یعنی باہم بازی کردن بہ شمشیر (صائب ؎) میدان تیغ بازی برق است روزگار ۔ بیچارہ دانہ کہ سر از خاک برکند ۔ **مؤلف** عرض کند کہ تیغ بازی بجائش می آید کہ حاصل بالمصدر تیغ بازیدن است و این سند صائب متعلق بہ ہمان است (تیغ باختن) را ازان ہیچ تعلق نیست بلکہ این بمعنی منہزم شدن است (اردو) شکست پانا۔ لڑائی مین ناکام ہونا۔ ہارنا

تیغ باریدن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار معروف **مؤلف** عرض کند کہ بر سر آمدن تیغ و واقع شدن ضرب تیغ باشد (خواجہ شیراز ؎) گر تیغ بارد در کوی آن ماہ ۔ گردن نہادیم الحکم للہ ۔ (اردو) تلوار برسنا۔

(الف) **تیغ بازی** | اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر بمعنی بازی کردن بہ شمشیر و این مثل گرنیا نیندن پیٹہ بود کہ صلاح دکنیان است و ہمچنین دو تیغہ بازی سند صائب بہ (تیغ باختن) گذشت کہ متعلق از ہمین ۔ صاحب بحر ۔ ۔ ۔

(ب) **تیغ بازی برق** | را بمعنی جلوہ برق نوشتہ و از ہمان سند صائب استناد کردہ کہ بہ تیغ باختن گذشت **مؤلف** عرض کند کہ اصل این ۔ ۔ ۔

(ج) **تیغ بازیدن** | است بمعنی بازی کردن با تیغ و گاہی بمعنی مجرد تیغ زدن ہم بر سبیل مجاز مستعمل الف حاصل بالمصدر و ب کنایہ باشد از جلوہ برق کہ برق بشکل تیغ می درخشد (اردو) الف تیغ بازی مؤنث ۔ ج کا حاصل بالمصدر (ب) بجلی کی چمک ۔ مؤنث ۔ (ج) تیغ بازی کرنا ۔ تلوار چلانا ۔

تیغ بالا بردن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار و بحر و وارستہ کنایہ از مہیا شدن برای جنگ اشارہ بانکہ چون خواہند تیغ حوالہ کنند ۔ تیغ بدست گرفتہ از جہت اکمال حملہ

دست و تیغ بلند کنند و بعد ازان بر سر و گردن
حریف فرود آرند (بدیعی سمرقندی ؎)
دستبدم بالا بر و تیغ و زند بر فرق با من ز نسبت
یکدم قطع فیض از ظالم بالا مرا ؎ مؤلف عرض
کند که بلند کردن تیغ است معنی حقیقی این و
برداشتن دست تیغ دار و حاصل آمادگی
ازین ظاهر است (اردو) تیغ بلند کرنا۔
تلوار مارنے پر آمادہ ہونا۔

تیغ بخاک کردن | مصدر اصطلاحی

بقول بہار و بحر ترک فتنہ و خونریزی کردن
می فرمایند که ماخذ این رسم شکاریان است
که بعد صید ہزار جاندار تیغ بخاک کنند و
از شکار دست بردارند (طالب آملی
؎) مقرر است که بعد از ہزار صید کنند
بملی شکار ستانان بخاک پنہان تیغ را بدینجا
قیاس ہمانا شکاری قطرہ اش را بخاک کرد
بعد دہر قدم ہزاران تیغ را مؤلف عرض
کند که کنایہ ایست لطیف (اردو) فتنہ اور
خونریزی کو مٹانا۔ دفع کرنا۔

تیغ بخشیدن | مصدر اصطلاحی ظہوری

استعمال این کردہ مؤلف عرض کند که
(۱) کنایہ باشد از کشتن از قبیل تاج بخشیدن
که سرفراز کردن است و (۲) عطا کردن
تیغ بطریق خلعت و انعام که پادشاہان بصلۂ
کارہای سپاہیان خود را تیغ مرصع عطا کنند و
این عمل فی زماننا ہم جاری است چنانکه
ماہم از نائب قیصر ہند تیغی یافتہ ایم (نظامی
؎) سری کان ازین در ندارم دریغ را
بہ از تاج بخشی بدان سر نہ تیغ را (اردو) (۱)
قتل کرنا (۲) کسی کارگزاری کے صلہ میں
تلوار عطا کرنا۔

تیغ بخود نہادن | مصدر اصطلاحی۔

بقول بحر (۱) بر امر ناگوار تحمل کردن و از
سر چیزی که نتوان گذشت گذشتن و ارستہ

ہم ذکراین کردہ گوید کہ بناچاری تحمّل امر ناگوار کردن است (مخلص کاشی سلہ) پیش آن جرّاح کارم کی رود بی زر زپیش ؎ از برای مرہم او می نہم تیغی بخویش ؎ مؤلف عرض کند کہ (۲) معنی لفظی این خودکشی کردن و معنی اوّل کنایہ باشد و در تعریف این ضرورت ندارد کہ بناچاری را داخل کنیم چنانکہ وارستہ کردہ ما اتفاق داریم با صاحب بحر کہ ترکش کرد مخفی مباد کہ درین مصدر اصطلاحی خصوصیت لفظ خود نباشد استعمال خویش ہم درست است کہ مرادف خود است (اردو) (۱) ناگوار کام کے کرنے پر مجبور ہونا (۲) خودکشی کرنا۔

تیغ بخون کسی کشیدن مصدر اصطلاحی بقول آصفی آلودہ بخون مقتول کردن مؤلف عرض کند کہ کشتن کسی را (بیدل سہ) تبسّمی کہ بخون بہار تیغ کشید ؎ کہ خندہ بر لب گل نیم بسمل افتادہ است ؎ (اردو) کسی کے خون مین تیغ کو آلودہ کرنا کسی کو قتل کرنا۔

تیغ برآوردن استعمال بقول بہار معروف مؤلف عرض کند کہ معنی تیغ کشیدن است از نیام و آمادۂ قتل شدن (خواجہ شیراز سہ) قرگان تو تا تیغ جہانگیر برآورد ؎ بس کشتہ دل زندہ کہ بر ہمدگر افتاد ؎ (اردو) تلوار کھینچنا۔ آمادۂ قتل ہونا۔

تیغ برافراختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکراین کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف تیغ برآوردن است (ناظم ہروی سہ) کہ حسن گر تیغ ہمت برفرازد ؎ ظفر یابد اگر برق نازد ؎ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر برفرازیدن پیدا است یعنی برافراختن بجای خودش می آید (اردو) دیکھو تیغ برآوردن۔

تیغ بردار اصطلاح بقول بہار آنکہ در سواری

تیغ بر داشته همراه رود (ملا طغرا ۵) چو
بهرام ابر فلک راه شد ؛ بجان تیغ بردار
آن شاه شد ؛ مؤلف عرض کند که گرچه
بمعنی عام بیان کردهٔ بهار مستقل است
ولیکن فارسیان تیغ بردار لازم خاص را گویند
که تیغ خاصه را بر داشته با آقای خود براه
می رود (اردو) تیغ بردار وہ شخص جو
تلوار تھامے ہوئے اپنے مالک کے ساتھ
چلتا ہے۔

تیغ برداشتن | استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی تیغ را بدست
خود گرفتن. و در محاوره آمادهٔ جنگ شدن
(عرفی شیرازی ۵) چو نازش تیغ بردارد
چه جای سدره و طوبی ؛ که گرد عرش و
کرسی صرف تابوت شهیدانش ؛ مخفی مباد
که از سند بالا استعمال مصدر برداریدن
پیداست که مرادف برداشتن است (اردو)
تلوار اٹھانا۔ آمادۂ جنگ ہونا۔

تیغ بردن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که اگرچه این بمعنی حقیقی است ولیکن از
از سندش (تیغ بردن بسر) پیداست
که بمعنی آمادهٔ قتل شدن است (نظامی
۵) اگر شحنه تیغ بر سر برد ؛ سر تیغ او تاج
افسر برد ؛ (اردو) تلوار لیجانا۔ آمادۂ
قتل ہونا۔

تیغ بر سر بردن | مصدر اصطلاحی بقول
صاحب آصفی قصد ضرب کردن۔ صاحبان
بحر و بهار عجم گویند که قصد ضرب و نزاع
کردن مؤلف عرض کند که حمله کردن و
قصد قتل نمودن است سند این همان شعر
نظامی که بر تیغ بردن مذکور شد واشارهٔ
این هم بمصدر اینجا کرده ایم (اردو) حمله

کرنا۔ آمادۂ قتل ہونا۔

تیغ بر فرق آمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار معروف مؤلف عرض کند کہ ہمان کہ بر تیغ آمدن گذشت ہیچ خصوصیت فرق نیست تیغ بر سر و گردن و گلو آمدن ہم بمعنی واقع شدن ضرب تیغ (طالب آملی ؎) مرد راوقت فرود آمدن تیغ بفرق ٭ چین فگندن بجبین ننگ شہادت باشد ٭ (اردو) دیکھو تیغ آمدن۔

تیغ بر فسان خوردن استعمال بقول بہار تیز شدن تیغ است لازم تیغ بر فسن زدن کہ متعدی ہمین باشد (محمد سعید اشرف ؎) نی تند گردد آن و نہ این سودہ می شود ٭ ہرچند تیغ میخورد بر فسان برف ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) تلوار تیز ہونا۔

تیغ بر فسن زدن استعمال۔ بقول بہار تیز کردن تیغ (سلمان ؎) دمبدم غمزۂ تو بر دل من تیز تر است ٭ راست مانند تیغی کہ زنی بر فسنی ٭ مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است و فسن مخفف فسان می نماید کہ تحقیقش بجای خودش می آید۔ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر زندن پیدا است۔ عیبی ندارد کہ زدن و زندن ہر دو مرادف یکدیگر است کہ بجایش می آید (اردو) تیغ سان چڑانا (آصفیہ)

تیغ بر کشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف تیغ کشیدن از نیام بمعنی حقیقی است (ظہوری ؎) ہوس قصد ناموس دارد دریغ ٭ مگر برکشد شحنۂ عشق تیغ ٭ (اردو) تلوار کھینچنا۔

تیغ بر کمر بستن استعمال۔ بقول آصفی معروف (محتشم کاشی ع) چو نازاد

بمیان تیغ بدگمانی بست ۔ مؤلف عرض کند کہ میان و کمر ہر دو مرادف یکدیگر است و بمعنی حقیقی است یعنی قائم کردن تیغ بر کمر خود (اردو) تلوار کمر سے لٹکانا ۔ تلوار کمر میں باندھنا۔

تیغ برکندن مصدر اصطلاحی ظہوری استعمال این بمعنی برداشتن تیغ از مقامی کہ در انجا ضرب تیغ واقع شود کردہ۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (ظہوری ؎) ز دم بر تیغ تا او تیغ برکند ۔ ز بازم دست پیشین را بدل نیست ۔ (اردو) تلوار زخم سے جدا کرنا ۔ اٹھانا۔

تیغ برگرفتن مصدر اصطلاحی بہار آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی برداشتن تیغ است یعنی تیغ بدست گرفتن و آمادۂ پیکار شدن ۔ (ابوحنیفۂ غزنوی ؎) تیغ برگیر و جمی ز دست ۔ سینہ گر شنیدی کہ ملک ہست عقیم ۔ مخفی مبادکہ از سند بالا استعمال مصدر برگیرون پیداست عیبی ندارد کہ مرادف گرفتن است (اردو) تلوار اٹھانا ۔ آمادۂ جنگ ہونا ۔ تلوار ہاتھہ میں لینا ۔

تیغ برگلو آمدن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار معروف ۔ مؤلف عرض کند کہ زیر تیغ شدن است (صائب ؎) چو آب زندگی می نوشد و لب تر نمی سازد ۔ اگر تیغ دو عالم برگلوی عشق می آید ۔ مخفی مبادکہ از سند بالا استعمال مصدر آئیدن پیداست کہ بجایش گذشت عیبی ندارد کہ آمدن و آئیدن ہر دو مرادف یکدیگر است (اردو) تیغ سر پر آنا ۔ تلوار گلے پر چلنا ۔ تہ تیغ ہونا ۔

تیغ برمیان بستن استعمال صاحب آصفی ذکر تیغ بستن کردہ از معنی ساکت

مؤلف عرض کند کہ مرادف ہمان (تیغ برکمر بستن) است کہ گذشت وسند این ہمدرانجا مذکور (اردو) دیکھو تیغ بر کمر بستن

تیغ بروگذاشتن مصدر اصطلاحی بہار گوید کہ بجبر و تعدی چیزی گرفتن صاحب آصفی ذکر این کردہ ہر دو از سند استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بر زبان معاصرین عجم مستعمل (اردو) تلوار سے لینا جبر او ظلم سے حاصل کرنا۔

تیغ بریدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر (تیغش می برد) کردہ گوید کہ کنایہ از آنکہ استعداد دارد کہ از دستش کاری برآید (شہرت شیرازی سہ) کار می اند دستت چو آید سعی کن در کر دنش بہ ہر کجا دانی کہ تیغت می برد الماس باش بہ **مؤلف** عرض کند کہ (۱) بمعنی حقیقی است یعنی زخم رسانیدن تیغ و (۲) بمجاز آبمعنی بلا آمدن و از سند بالا ہمین معنی دوم پیدا می شود و صراحت (تیغش می برد) بجای خودش کنیم (اردو) (۱) تلوار کا کاٹنا (۲) بلا آنا۔ آفت آنا۔

تیغ بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مسلح شدن است (ناظم ہروی سہ) چہ تیغ از تیزی ادراک بندد بہ سر اندیشہ ہر شمشیر فتراک بندد بہ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال ... از سند بالا پیدا است کہ مرادف شمشیر بستن است (اردو) تلوار باندھنا مسلح ہونا

تیغ بسنگ فسان نشستن استعمال بقول بہار تیز شدن شمشیر **مؤلف** عرض کند کہ لازم تیغ بسنگ فسان کشیدن است و نشاندن ہم مستعمل (خواجہ حسین سنائی سہ) با این سپہ مصلحتی داشت زانکہ تیغ بہ تیز تر شود چو بسنگ فسان نشست بہ (اردو)

تلوار تیز ہونا۔ بقول آصفیہ سان پر چڑھنا۔

تیغ بفسان کشیدن استعمال بہار ذکر این کردہ۔ مرادف تیغ برفسن زدن است (ملا قاسم مشہدی ؎) خوبان بدیر وکعبہ عنانی کشیدہ اند٭ تا تیغ غمزہ بدفسانی کشیدہ اند٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دیکھو تیغ برفسن زدن۔

تیغ بگردن آمدن مصدر اصطلاحی صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ رسم است کہ چون سرکشی اطاعت زبردستی می کند تیغ درگردن کردہ می آید اشارہ باین کہ خواہی بکش و خواہی بگذار (صائب ؎) بی ستون تیغ بگردن آمد استقبالش٭ ہا چنین جوہر جویہ ابروفگند تیشہ ما٭ مؤلف عرض کند کہ مصدر زیر تعریف بہ معنی حقیقی رسیدن تیغ بہ گردن است واز سند صائب (تیغ بگردن استعمال کردن) پیدا است و تیغ بگردن کسی کہ تیغ بر گردنش باشد (اردو) گردن پہ تلوار آنا قتل کا سامان ہونا۔

تیغ بگردن کردن مصدر اصطلاحی بہار ذکر این کردہ بمعنی ساکت وسند صائب کہ بر مصدر (تیغ بگردن آمدن) مذکور شد ذیل این نوشتہ۔ صاحب بحر گوید کہ چیزی بجبر و تعدی گرفتن وہمان سند صائب را نقل کردہ کہ در مصرع اولش (استقبالش) را (استغنایش) نوشتہ مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این تیغ بر گردن زدن است و سند وجہ جبر کردن ہم کہ در استعمال معاصرین عجم است وسند صائب را ازین تعلقی نیست و تصرف در مصرع اول ہم درست نباشد کہ در اکثر نسخ لفظ استقبالش بمشاہدہ رسیدہ (اردو) تلوار گردن پہ رکھنا کسی کا کام بہ جبر کرنا۔

(الف) **تیغ بلند شدن** استعمال

(ب) تیغ بلند کردن | بہار ذکر الف
کردہ از معنی ساکت و بر معروف قانع و بر
ب گوید کہ بمعنی بالا بردن تیغ است (محمد قلی
سلیم ع) کشتن خود خواستم ہر جا کہ تیغی شد
بلند ٭ بہر طوفان ماندگان ہر موج محراب بلاست
٭ (ظہوری ع) بلند ساختہ ایام تیغ نامردی
٭ حمایت شہ مردان سپر کشند بسرم ٭ صاحبان
بحر و مصطلحات ہر دو ب را بمعنی مہیا شدن
برای جنگ گفتہ اند مؤلف عرض کند کہ
درست است و الف ہم تہیۂ جنگ است
لازم ب مخفی مباد کہ از بلند بالا استعمال
مصدر ساختن پیدا است عجبی ندارد کہ مرادف کردن است
(اردو) الف لڑائی کا سامان ہونا تلوار
اٹھانا۔ ب لڑائی پر آمادہ ہونا۔ تلوار اٹھانا۔

تیغ بند | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر (۱)
کنایہ از سپاہی مؤلف عرض کند کہ اسم
فاعل ترکیبی است و موافق قیاس (میرزا
جلال اسیر ع) گشتم ز برق تازی لیلی
جستجو غبار ٭ شب سرگذشتہ ایم کہ سحر تیغ بند
کیست ٭ صاحب فدائی کہ از علمای
معاصرین عجم بود می فرماید کہ (۲) ہیچم طلسم
است و آن جادوئی است کہ می گویند در
ہر جا و با ہر کس کہ باشد ہیچ افزاری بر آنہا
کارگر نیست (انتہی) ما می گوئیم کہ بدین معنی
ہم اسم فاعل ترکیبی یعنی بند کنندہ اثر تیغ۔
(اردو) (۱) سپاہی۔ مذکر (۲) ایک
جادو جس کا اثر یہ ہے کہ تلوار کا اثر جسم
پر نہیں ہوتا۔ مذکر۔

تیغ بہرام | اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی
تیغ افراسیاب گوید کہ جناب سراج المحققین
می فرماید کہ درین بیت فقیر (ع) چشم
شوخ تو بلای دل و برق دین است ٭
تیغ بہرام بپیش نگہت چوبین است ٭
مراد از تیغ بہرام تیغی است اعتباری کہ شیخ

بہرام کہ عبارت از مریخ کہ جلاد فلک باشد
و بہرام چوبین۔ نام امیری بود در وقت
خسرو پرویز (الخ) صاحب بحر گوید کہ مرادف
تیغ افراسیاب است کہ گذشت **مؤلف**
عرض کند کہ (۱) بمعنی حقیقی است مرکب
اضافی و (۲) کنایہ بقول بحر و صراحت کافی و
تیغ افراسیاب گذشت (اردو) (۱) بہرام
کی تلوار۔ مؤنث (۲) دیکھو تیغ افراسیاب

تیغ بیجادہ گون اصطلاح۔ بقول بحر
و ملحقات برہان بمعنی تیغ خون آلود **مؤلف**
عرض کند کہ مرکب توصیفی است موافق قیاس
معاصرین عجم بزبان ندارند (اردو)
خون مین بھری ہوی تلوار۔ مؤنث۔

تیغ بید اصطلاح۔ بقول بحر و بہار کنایہ
از برگ بید زیرا کہ بصورت تیغ باشد۔
(انوری ے) زباس کلک تو شمشیر فتنہ
باد چنان ٭ کہ تیغ بید نماید بچشم خلقش را ٭
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس باشد
(اردو) درخت بید کا پتا۔ مذکر۔

تیغ بیرون کردن استعمال۔ صاحب
آنند بذکر این گوید کہ معروف **مؤلف**
عرض کند کہ (تیغ از غلاف یا نیام بیرون
کردن و کشیدن) البتہ بمعنی آہیختن تیغ ا
و مجرد تیغ بیرون کردن چیزی نیست و اگر
قرینہ باشد از مجرد این ہم ہمان معنی پیدا توان
کرد چنانکہ تیغ کشیدن ولیکن استعمال این از
بامصدر کشیدن بیشتر است (اردو) تلوار
میان سے نکالنا۔ تلوار کھینچنا۔

تیغ چون بشکست خنجر می شود مثل
صاحب محبوب الامثال ذکر این کردہ از
معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ مقصود فارسیان ازین مثل ہمین قدر است
کہ مرد دانا را اگر رتبۂ او کم و اختیار او زائل
شود در آنحالت ہم او کارہای بسیار کند

ہمچو یعنی کہ بحالت شکستگی ہم کار خنجر می کند یعنی پارۂ
تیغ شکستہ ہم شکم دریدن و کشتن را کافی
است (اردو) دکن میں اسی فارسی مثل
کا استعمال ہے۔

تیغ حصری اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار
و وارستہ بکسر حای حطی و رای مہملہ تیغی کہ
برنگ حصرم سبزی زند و آن بکمال خوبی آہن
تیغ است کہ حصرم بکسر اول و ثالث غورۂ انگور
باشد (طالب آملی ــ) بدل صفرای خصمی
تا بکی بدخواہ را جوشد بہ تیغ حصری بنشان دلش
از جوش صفرائی ۔ مؤلف عرض کند کہ سبزی
تیغ علامت خوبی جوہر است کہ از آن سبزی
خفیف نمایان می باشد و این علامت اصلیت
فولاد باشد بالجملہ این مرکب توصیفی است
(اردو) تیغ حصری اُس تلوار کا نام ہے
جس کے جوہر سے سبزی نمایان ہو۔ مؤنث۔

تیغ خطیب اصطلاحی۔ بقول التحقیق اصطلاحاً
(۱) تیغی کہ خطیب بجای عصا در دست گرفتہ
بر منبر ایستد (صائب ــ) تیغ برہنہ شد فلک
از شرم غمزۂ ات ۔ زنار انی نیام ہو تیغ خطیب
شد ۔ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی
است۔ یکی از معاصرین عجم گوید کہ (۲) فارسیان
تیغ کُند را گویند از آنکہ تیغ خطیب را سالہا
از نیام بیرون نیارند و ہمچون تیغ صاف
و پاک نمی باشد کہ وانما بکار نبرد آید (اردو)
(۱) خطیب کی تلوار جس کو خطیب خطبہ خوانی
کے وقت بعوض عصا ہاتھ میں رکھتا ہے۔ مؤنث
(۲) کُند تلوار جو آبدار نہو۔ مؤنث۔

تیغ خم اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و وارستہ
یعنی کہ مثل تیغ محرابی خم داشتہ باشد (صائب
ــ) از سر گذشتگان را در عالم شہادت
تیغ خم تو باشد محراب زندگانی ۔ مؤلف
عرض کند کہ این معنی از ہمین شعر ما آشکار
کردہ بر سر محققین بالا است۔ از شعر صائب

ہمین قدر پیداست کہ تیغ خم باضافت تشبیہی
خم باشد و از خم خم ابرو مراد است و این
مخفف (تیغ خم ابرو) و تیغ خم کنایہ از ابروست
وبس (اردو) دیکھو ابرو۔

تیغ خندیدن مصدر اصطلاحی صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و نقل
سند اسدی طوسی کردہ (ع) زمانہ بگرید
بر آن کس بدرد ٭ کہ خندد بر او تیغ اندر
نبرد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ (تیغ خندیدن)
بر کسی کشیدہ شدن بر آنست و کار کردن
بر آن (اردو) تلوار کسی پہ کھینچی جانا۔
کسی پر پڑنا کسی کا کام تمام کرنا کسی کو
قتل کرنا۔

(۱) الف) **تیغ خواباندن** مصادر اصطلاحی
(ب) **تیغ خوابانیدن** الف بقول
(ج) **تیغ خوابیدن** بہار کنایہ از
از تیغ زدن و ج بمعنی تیغ زدہ شدن
صاحب بحر ذکر ب کردہ **مؤلف** عرض کند
کہ الف و ب ہر دو یکی است کہ ب اصل
است و الف مخفف (صائب ع) بیداری
چہ خواہد کرد یارب بالنظر بازان ٭ کہ خوابانید
تیغ است خوابانیدن چشمش ٭ **مؤلف** عرض
کند کہ خواب تیغ بمعنی ضرب تیغ حاصل بالمصدر
ہمین مصادر است و کنایہ ایست لطیف
(اردو) الف و ب تلوار مارنا۔ (ج)
تلوار پڑنا۔

تیغ خوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار
معروف **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی مجروح
تیغ شدن و بضرب تیغ آمدن (حسین ثنائی
ع) ہزار تیغ بلا گر خوری بسر از دوست
نہ دست گردد زبان خبر گنجید ٭ (طالب
آملی ع) بشرب آب حیات آن کسان کہ می نازند
بتخوردہ اند بہانا از دست جانان تیغ ٭ (اردو)
تلوار سے زخمی ہونا۔

تیغ خورشید اصطلاح۔ بقول برہان عجم
وبحر کنایہ از طلوع آفتاب وخطوط شعاعی اوست
صاحب رشیدی گوید کہ فروغ آفتاب وخطوط
شعاعی باشد بہار می طراز د کہ کنایہ از عمود
صبح وطلوع آفتاب است **مؤلف** عرض
کند کہ غیر از رشیدی ہمہ سکندری خوردہ اند
وغور بر لفظ ومعنی آن نکردہ مرکب اضافی است
وکنایۂ لطیف برای خطوط شعاعی وہمین است
فروغ آفتاب صاحب رشیدی البتہ این قدر
تسامح کردہ است کہ معنی این را در جمع بیان نا
کردہ ہر خط شعاعی تیغ خورشید باشد (اردو)
خط شعاعی۔ مذکر۔ تیغ خورشید بھی ترکیب
فارسی کہہ سکتے ہیں۔

تیغ خوش لنگر اصطلاح۔ بقول بہار
واننذ مرادف تیغ لنگر دار **مؤلف** عرض
کند کہ تیغ لنگر دار تیغ سنگین را گویند کہ ہیچ جا
صراحت کنیم ودرینجا ہمین قدر کہ بمعنی حقیقی
است یعنی تیغی کہ خوش سنگینی دارد یکی از معاصرین
عجم می فرماید کہ فارسیان ذوالفقار را
تیغ لنگر دار گویند کہ بر پشت آن مہرہ ہا باشد
مثل زنجیر وبہ نسبت دیگر تیغہا سنگین باشد
وچون بر مقابل بیفتد بوجہ سنگینی بسیار کارگر
شود (اردو) خوش لنگر تلوار۔ سنگین
تلوار۔ ذوالفقار۔ مؤنث۔

تیغ دار اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی (۱)
آبدار وروشن صاحب ملحقات برہان
بذکر معنی بالا گوید کہ (۲) نگہ دارندہ ودارندہ
تیغ باشد بہار ذکر ہر دو معنی کردہ نسبت
معنی دوم می فرماید کہ کنایہ از سپاہی ونگاہبان
تیغ باشد (نظامی ؎) بہر تیغداری کہ او
باز خورد ٭ سرش را بہ تیغی زدن باز کرد ٭
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی
بمعنی دارندۂ تیغ وکنایہ باشد از نگاہبانان
مطلقاً کہ نگاہبانان بدست خود تیغ دارند

وہمین است معنی دوم۔ پس در معنی دوم
این را مضاف بہ تیغ کردن درست نباشد
و معنی اول مجاز معنی دوم است (اردو) فقط
(۱) روشن (۲) نگاہبان۔ پہرہ والا مجازاً

تیغ داشتن استعمال۔ صاحب آصفی
این را بہ سند تیغ دار قائم کردہ مقصودش
جز این نباشد کہ تیغدار اسم فاعل ترکیبی از
تیغ داریدن است مؤلف عرض کند کہ
این مصدر لیست بمعنی حقیقی مرادف تیغ داریدن
و فرق در ہر دو ہمین قدر کہ این سالم التصریف
است کہ ازین خبر از ماضی و مستقبل و امر
مفعول نیاید و آن کامل التصریف و تیغداری
حاصل بالمصدرش (نظامی سه) بہ تیغداری
کہ او باز خوردہ سرش را بہ تیغی زدن باز کردہ
(اردو) تیغ رکھنا۔

تیغ در افتادن استعمال۔ صاحب
بفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی افتادن تیغ است لازم تیغ
افگندن (کمال اصفہانی سه) تیغ چون وسوسہ
عشق درافتد بہ دماغ ۔ تیر چون شعشعۂ نور
درآید بہ بصر ۔ (اردو) تلوار پڑنا۔ دکن
میں کہتے ہیں کہ اس کی تلوار اچھی پڑتی
ہے تلوار برسنا۔ تلوار چلنا۔

تیغ در خون کسی کشیدن مصدر
اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار بمعنی آلودہ بخون
کردن تیغ (شاہی سه) کیش تیغ بیدادی
خون شاہی ہا کز انیش بیش مقصودی نماندہ است
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) تلوار کو کسی کے خون میں آلودہ کرنا

تیغ دم دادن مصدر اصطلاحی بقول
بہار عمل مخصوص کہ عبارت از آبگیری است
صاحب آنند نقل نگارش مؤلف عرض
کند کہ (دم دادن تیغ را) و آن از ایشان
اصلیت پولاد تیغ است کہ خمش دہند و

می بینند که از خم دادنش می شکند یا بازپیچال
خودش راست شود (ملا قاسم مشہدی ص)
چند از بیتابی دل تیغ او را دم دہم تا کی
راست سازم باز و خود خم دہم تا کی نکھنی بیاب
که از سند بالا استعمال مصدر دمیدن پیدا
که مرادف دادن و پیچالش می آید (اردو)
تلوار کوسنا۔

(الف) تیغ دودست	اصطلاح
(ب) تیغ دودسته	بہار ذکر
(ج) تیغ دودسته زدن	الف و
(د) تیغ دودستی	ب و د
(ه) تیغ دودستی زدن	گوید

مرادف یکدیگر است عبارت از تیغی که به دو دست بقوت تمام زنند چنانکه درمیان سر حریف تنگ می زنند و بحوالهٔ لطائف گوید که تیغ دودستی تیغی که در درازی مقدار دو دست یعنی دو دراع باشد و نیز گوید

گوید که (۱) کنایه از کمال اهتمام در زدن
تیغ و جنگ عظیم کردن است و (۲) چیزی
بسیار از مردم گرفتن و بخشیدن (میرزا
محمد زمان راسخ الف ص) از نگه دو چشم
او زخم شکست خورده ام ٭ رشتهٔ پیچیدهٔ
کن تیغ دودست خورده ام ٭ (شمس
بغدادی ب ص) صد دودسته باد از گل
اقبال در گفته ٭ بر فرق دشمنانت تیغ
دودسته بادا ٭ (صائب ج ص) تیغ دودو
کرنند خار تیغ شیر روشنم ٭ شعله من نمی کشد
رشتهٔ انتقام را ٭ (امیر خسرو ه ص) اگر
امیر ایشان نباید کسی ٭ تا نزند تیغ دودستی بسی
٭ صاحبان بحر و وارسته ذکر ج و ه کرده
گویند که کمال اهتمام باشد در تیغ زدن ٭
چیزی بسیار ا
فرمودن و هم صاحب بحر ه گوید که شمشیر
در اینجا کنایه از چیزی بسیار از مردم گرفتن و دادن

بہر دم - صاحب جامع بذکرہ می فرماید کہ کنایہ از جنگ صعب و چیز بسیار از ہر دم گرفتن صاحب ناصری در ملحقات نسبت کلا بمعنی اوّل قانع خان آرزو و در سراج کلا را آوردہ می طرازد کہ معنی این جنگ سخت نمودن درست و نسبت دیگر معنی و شمشیر دراز گوید بعید است خصوص معنی دوم مؤلف عرض کند کہ آنچہ صاحب بحر بر معنی دوم کلا را آوردہ تسامح اوست و تیغ دودست و دودستہ و دودستی ہمہ بمعنی تیغ دودم است و بس درازی را ازین ہیچ تعلق نیست و نہ درازی در تعریف تیغ مستحسن و ج و کلا مصدر آمدہ است یعنی جنگ سخت نمودن۔ و یک کس از تیغ خود حملۂ دو جانب را دفع کردن ہمین قدر است معنی این و سخن آخرین محققین باختلاف الفاظ علی قدر فہمہم متماثل۔ محاورۂ زبان ہر چہ اجازت می دہد و معاصرین عجم ہر چہ پسند کنند و بر زبان دارند ہمین است کہ صراحتش کردہ ایم مخفی مباد کہ زدن و زندن ہر دو مرادف یکدیگر است کہ بجایش می آید (اردو) الف و ب و کلا دیکھو تیغ دودم۔ ج و کلا ایک شخص کا دو جانب تلوار سے حملہ کرنا سخت مقابلہ کرنا۔

(۲ الف) تیغ دودم
(ب) تیغ دودمہ
(ج) تیغ دوروی

اصطلاح بقول بہار الف و ج ہر دو بمعنی تیغی کہ ہر دو طرف تیز باشد۔ صاحب بحر ذکر ہر سہ کردہ مؤلف عرض کند کہ تیغ دودست ہم کہ گذشت مرادف ہمین است (والہ ہروی سے) بمیدان سرافشان چون شدی تیغ دودم بر کف ٭ بہ ہنجار شفق خون تا گلوی آسمان آید ٭ (اردو) دو کاٹ کی تلوار جس کو دکن میں تیغہ کہتے ہیں جس میں

ختم نہین ہوتا اور دونون جانب تیز ہوتی ہے
صاحب آصفیہ نے تیغا پر چھوٹی تلوار اور
چوڑی تلوار لکھا ہے اور اُن کا تسامح ہے
اور تیغے کی تعریف سے بے خبری۔

تیغ دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ (۱) بمعنی حقیقی است کہ مشاہدہ کردن تیغ است
(کمال اصفہانی ۵) ہر کہ در روز وغا تیغ
تو در دست تو دید ٭ دید باہم ظلمات و
خضر و اسکندر را ٭ مخفی مباد کہ بقول بعض
معاصرین عجم (۲) ہلال رمضان دیدن است
و این کنایہ ایست لطیف کہ فارسیان چون
ہلال رمضان بعینہ تیمناً و تبرکاً تیغ را می بینند
چنانکہ گفتہ اند (۵) ماه محرم زر ببین ۔
اندر صفر بین آئینہ ٭ اول ربیع آب روان
۔ آخر غنم ای سنگر ٭ اول جمادی نقره بین
۔ پیری ببین در آخرین ٭ ماه رجب مصحف
ببین ۔ شعبان گیاه سبز تر ٭ شمشیر در رمضان
نگر ۔ شوال جامہ سبز تر ٭ ذیقعده بینی
کودکی ۔ ذیحجہ دختر خوب تر ٭
(اردو) (۱) تلوار دیکھنا (۲) ماہ رمضان
کا چاند دیکھنا ۔

(الف) تیغ راندن استعمال ۔ بہار ذکر
بر معروف قانع مؤلف عرض کند کہ بمعنی
تیغ زدن و کار از تیغ گرفتن است (ظہوری
۵) گرچہ عمر می راند قضا با ندتیغ ٭ و استخوانم
زخم سا طہوری نداشت ٭ و از تیغ...

(ب) تیغ رساندن بہار ذکر این ہم
کرده بر معروف قناعت فرموده و بہ تیغ
ما مراد و بہ تیغ راندن است (بابا فغانی
۵) فلک کفن کشید کہ ان ترک جنگجوی ٭
تیغی چنان رساند کہ از استخوان گذشت
٭ مخفی مباد کہ راندن و رساندن و خواندن
و دیگر مصادر مماثل این ہا اگرچہ کتابت

با الف است ولیکن در تلفظ بحذف الف
بفتحتین ماقبل الف وسکون نون باید خواند
وہمین است لہجۂ عجم وعلمای معاصرین
عجم صراحت کنند کہ باظہار واو والف خواندن
غلط است چنانکہ خوی را کہ بمعنی عرق است
باظہار واو خواندن درست نیست بعض شعرای ہند
بر لہجۂ غلط خود اپنے قید را اصرار دارند کہ
قافیۂ خواند وتند را غلط دانند ازینکہ در
خواند الف داخل تلفظ نشانست ودر
تند نیست برخلاف این قافیۂ خوی و
طی را صحیح دانند ازینکہ (واو خوے) را
در تلفظ ندارند وادعای شان در غلطی
قافیۂ خواند وتند باطل است ازینکہ از
صحت تلفظ خواند خبر ندارند وچی دانند کہ
حذف الف در تلفظ لہجۂ عجم است کہ تلفظ
آن لزوم ندارد وما این ادعا را صحیح ندانیم
ازینکہ شعرای مسلم عجم تلفظ عجم را در قافیہ
لازم دانستہ اند چنانکہ در کلام صائب قافیۂ
شیر (بمعنی اسد) با پیر آمدہ اگرچہ صاحبان
لغت برای شیر یای مجہول وبرای پیر یای
معروف را صراحت کردہ اند ولوجہ این
صراحت بعض شعرای ہندنژاد قافیۂ شیر و
پیر را درست ندانند ولیکن مارا باشعرای
عجم اتفاق است (اردو) الف وبا
تلوار چلانا ۔

تیغ ریختن مصدر اصطلاحی ۔ بقول
بہار معروف مؤلف عرض کند کہ بمعنی
تیغ زدن باشد (ملا طغرا ؎) صد زخم دام
چون نگین بیرو روی خود اینک ببین ہا اوبین
لیمویم تیغ نگین مہر ورفشان ریختہ ہا (اردو)
تلوار مارنا تلوار چلانا ۔

تیغ زبان اصطلاح ۔ ظہوری استعمال
این باضافت تشبیہی کردہ مؤلف عرض
کند کہ تیغ زبان ۔ زبان باشد کہ ہمچون تیغ است

(ب) کرده ایم قطع زه و سخن های دیگران ۔ حرف تو جوہر است بہ تیغ زبان ہماند۔ (اردو) تیغ زبان بہ ترکیب فارسی۔ زبان کو کہہ سکتے ہیں۔

تیغ زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است (اوحدی لطنزی ف) ۔ غزل ۔ شود آب زخون گرمی چشمم ۔ بر بن چو زنی تیغ ستم واقف دم باش ۔ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر زدن پیداست که بجایش می آید۔ (اردو) تلوار مارنا۔ تلوار چلانا۔

تیغ زدوده اصطلاح۔ بقول اننده بحوالہ کشف اللغات (۱) معروف و (۲) استعارۂ است از روشنی صبح صادق که قاطع ظلمات است مؤلف عرض کند که مراد از معنی اول معنی حقیقی است یعنی تیغ صیقل زده و معنی دوم قرین قیاس است (اردو) (۱) صیقل کی ہوئی تلوار۔ مؤنث (۲) صبح صادق ۔ مؤنث

(۱ الف) **تیغ زن** اصطلاح۔ بقول برہان و جامع بفتح زای معجمه و سکون نون (۱) بمعنی ۔ (۲) نام روز بیستم از ماه های ملکی ۔ بهار بر معنی اول قانع و می فرماید که سپاهی باشد صاحب بحر ہمزبانش و ہم او ۔۔۔۔

(ب) **تیغ زن آسمان** را بمعنی (۱) صبح صادق و (۲) بمعنی آفتاب و (۳) کوکب مریخ نوشته و صاحب جامع ہمزبانش۔ صاحب ناصری در ملحقات ب را آورده ذکر معنی اول و دوم و سوم کند۔ خان آرزو در سراج تصحیحت الف ہمزبان برہان و نسبت ب متفق با ناصری مؤلف عرض کند که معنی دوم الف بوجه واقعه باشد یا تعلق با ستارۂ مریخ بمراحت کامل یافته نشد و معنی سوم ب کنایه باشد و دوم مجاز آن آفتاب را نظر بر درخشندگی آن بدین اسم موسوم کردند کنایه لطیف نیست و معنی اول خلاف قیاس و دیگرها از محققین

ذکر این نکرده مطالب سندی باشیم (اردو)
الف (۱) تلوار مارنے والا سپاہی (۲)
ہر ماہ شمسی کی تیرہوین تاریخ۔ مؤنث ب
(۱) صبح صادق۔ مؤنث (۲) دیکھو آفتاب
کے دوسرے معنے۔ (۳) مریخ۔ مذکر۔

تیغ زیر رکابی اصطلاح۔ بقول بہار
و بحر دانند تیغی کہ زیر دامن زین ہمراہ اسپ
سواری باشد (میرزا طاہر وحید ؎) بہ
پیش ابرو پرچین تو زبان عتاب ہچو تیغ
زیر رکابی ہمیشہ بیکار است ؎ (عبد الغنی
قبول ؎) شود سوار چو آن ترک شوخ
می ماند ؎ بہ تیغ زیر رکابی نگاہ پنہانش ؎
مؤلف عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم
گوید کہ این بدون تحتانی در آخر است۔
فارسیان (تیغ زیر رکاب) تیغی را گویند
کہ بر اسپ بزیر رکاب آویزند و این کہ
ہر وقت سوار را بکار نمی خورد بلکہ بتکلف
و وقت کاری گیرند و ہمیشہ کار از تیغی گیرند
کہ در کمر سوار است و چون این تیغ کمر بیکار
شود تیغ زیر رکاب را از جای خود برآوردہ
در دست گیرند و ہر دو سند بالا پای
وحدت است بخیال ما صیبی ندارد اگر
تحتانی را داخل اصطلاح دانیم مرکب
توصیفی است و اگر تحتانی را خارج از اصطلاح
داریم مرکب اضافی باشد (اردو) وہ کوتل
تلوار جو رکاب کے نیچے گھوڑے پر لٹکاتے
ہین اس کو اسوقت نکال لیتے ہین جب کہ کمر
کی تلوار بیکار ہو جائے۔ مؤنث۔

(الف) تیغ ساختن استعمال۔ صاحب
(ب) تیغ سازہ آصفی ذکر الف
کردہ از معنی ساکت و از سندش ب
پیداست و بہار ذکر ب کردہ گوید کہ آنکہ
تیغہا را بسازد (ملا طغرا ؎) چو از غمزہ خود
شوی تیغ سازہ ؎ کند مشتری گردن خود دراز ؎

مؤلف عرض کند که ساختن و سازیدن
سپردو مرادف یکدیگر است بمعنی حقیقی و ب
اسم فاعل ترکیبی است (اردو) الف
تلوار بنانا۔ ب تیغ ساز بترکیب فارسی
تلوار بنانے والا۔

تیغ سبز | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر کنایہ
از تیغی که از صیقل زدن بکبودی زند (خواجہ
جمال الدین سلمان سه) تا خورده ز ظلمات
دل خصم آب حیات ٭ تیغ سبزش چو خضر
پارسکندر باشد ٭ مؤلف عرض کند که
ترکیب توصیفی است و از تیغی مراد است
که بسیار جوهردار باشد و سبزی در رهالیش
بکثرت جوهر ظاهر شود و نیز دار صیقل [illegible]
بهم با الاتفاق ارند (اردو) جوهردار تلوار
مؤنث اور صیقل زدہ تلوار۔ مؤنث۔

تیغ ستادن | استعمال ظہوری استعمال
این کرده مؤلف عرض کند که مخفف تیغ
استادن است بمعنی بلند شدن تیغ (سه)
تیغ ستاده در کف من عشق عمر بخش ٭ و خون
نشسته مرگ ز جلادی من است ٭ (اردو)
تلوار کھنچنا۔ تلوار میان سے نکلنا۔

تیغ ستم | اصطلاح۔ بقول بحر و برهان و
جامع (و ناصری در ملحقات) رونق ظلم و
رواج تعدی (ملک طیفور انجدانی سه)
خون چکان است کلک تیغ ستم بی شرم تو
که پی آخر بد بر نامه قاتل میبرد ٭ مؤلف
عرض کند که همه محققین بالاتعریف خوشی کرده اند
تیغ ستم باضافت تشبیهی ستم باشد که ستم را
تیغ گفتند (ظهوری سه) در دم تیغ ستمگر
با زمین ستاده است ٭ زخم قرب جیب کن لاغر شکاری
می‌رسد ٭ (اردو) تیغ ستم بترکیب فارسی
ستم کے لئے استعمال کر سکتے ہیں۔ مؤنث۔

تیغ سحر | اصطلاح۔ بقول برهان (۱) کنایہ
از آه سحری که از روی درد باشد و (۲)

دعای صبحگاهی و (۳) روشنی صبح صادق و
صبح کاذب صاحب جامع گوید که مرادف تیغ سحر
است که گذشت صاحب بحر ذکر هر سه معنی بالا
گوید که (۴) طلوع آفتاب هم. بهار بر عمود صبح
و طلوع آفتاب قانع مؤلف عرض کند که مرکب
اضافی است و کنایه از همه معانی و با معنی چهارم
را که پیدا کرده بهار است درست نه انیم البته
آفتاب را تیغ سحر توان گفت (اردو) (۱)
آه سحری. مؤنث (۲) دعای صبحگاهی مؤنث
(۳) صبح صادق اور صبح کاذب کی روشنی
مؤنث (۴) آفتاب. مذکر۔

تیغ سر تراشی | اصطلاح. بقول بحر و بهار
استره که بدان مو سترند (مرادف تیغ موتراشی)
(محسن تاثیر ع) آئین موشگافی از طبع کج نیاید
شمشیر را نسازد کس تیغ سر تراشی ٭ می فرماید
که استره را موشگاف گفتن محل تامل است
و نقل قول میرخسرو کند (ع) استره هر چند
دم تیز یافت ٭ مو سترد مو نتواند شگافت ٭ بکه
خان آرزو در چراغ ٭ این مضمون آخره بهار
را آورده شعر آخر را مال نظامی گوید مؤلف
عرض کند که خان آرزو در که بر وارش نپیچید
بهار از کلام محسن تاثیر خوب مضمونی پیدا کرده
بیچاره محسن تاثیر استره را موشگاف نگفت
بلکه هر دو محققین هند نزاد معنی شعر را نفهمیده اند
قابل. شاعر گوید که آئین موشگافی شانه دارد که
کجی ندارد نه کسی که طبیعت او کج باشد و مثال
این همی دهد که از شمشیر کج کار موتراشی نگیرند بلکه از
استره راست کار سر تراشی درست می آید
این است معنی شعر و در بعض نسخ مصرع اول
چنین یافته می شود (ع) آئین سر تراشی از
از طبع کج نیاید ٭ اندرین صورت معنی شعر
صاف است و بحالت اول هم ناصاف
نیست البته موشگافی درکار است که از
طبع کج نیاید (اردو) استره. مذکر۔

تیغ سوزن بردار | اصطلاح۔ بقول
بہار و وارستہ و بحر تیغی کہ سوزن را بدم
بردارد و این از جملہ امتحانات اصالت
اوست (صائبؔ) شد مسیحا بہ تجرد ز
علائق آزاد ٭ چہ کند رشتہ بآن تیغ کہ سوزن
برداشت ٭ **مؤلف** عرض کند کہ اسم
فاعل ترکیبی است و مصدر این سوزن برداشتن
و برداریدن تیغ بمعنی اصیل بودن تیغ (اردو)
وہ تلوار جو اپنی اصالت کی وجہ سے سوئی کو
اٹھالے۔ مؤنث۔

تیغ سوزن دار | اصطلاح۔ صاحب
انند بحوالۂ غیاث این را مرادف (تیغ سوزن
بردار) گفتہ کہ گذشت **مؤلف** عرض کند
تسامح سرزدہ یافتہ می شود کہ بردار را دار
نوشتہ اند اگرچہ بمعنی تیغی را (تیغ سوزن دار)
می توان گفت کہ سوزن را برداشتہ است
ولیکن محاورۂ زبان نیست (اردو) دیکھو
تیغ سوزن بردار۔

(الف) **تیغ سوزن ربا** | اصطلاح۔ بقول
بحر مرادف (تیغ سوزن بردار) بہار ہمین را
بہمین معنی ----------

(ب) **تیغ سوزن ربودہ** | قائم کردہ۔
(طاہر وحیدؔ) شد ز مژگان تیغم جادو پیش
٭ تیغ سوزن ربودہ ابرویش ٭ **مؤلف** عرض
کند کہ مصدر (سوزن ربائیدن و ربودن)
اصل است و الف اسم فاعل ترکیبی و بہ
اسم مفعولش (اردو) دیکھو تیغ سوزن بردار۔

تیغش بریش دارد | مقولہ۔ صاحب بحر
این را مرادف (تیغش می برد) نوشتہ کہ می آید
مؤلف گوید کہ بحث این بہ مصدر آنجا کنیم۔
(اردو) دیکھو تیغش می برد۔

تیغ شدن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار
و جامع و بحر و رشیدی و سروری در ملحقات
بمعنی روبرو شدن و مقابلہ کردن بہار گوید

رو برو شدن و در برابر جواب دادن و تعریف و
شدن و طرف گشتن (صائب سه) کوه قاف
از سپر انداختگانست اینجا ٭ که دگر تیغ شود
پیش دم تیشه ما ٭ (وله سه) تیغ نتواند شدن
انگشت پیش حرف من ٭ تا چو ماه نو سپر کردم
کمان خویش را ٭ (ظهوری سه) تواند دل تیغ
غمزه شد تیغ ٭ گرش از رحم خفتانی بخشی ٭ -
(منصور اندخودی سه) دی از طرفی برآمدن
چندوه لشکر ٭ با تیغ و سپر چو آفتاب از خاور ٭
افگند سپر که بدیدش با تیغ ٭ ما تیغ شدیم و
سینه کردیم سپر ٭ خان آرزو در سراج هم
این را آورده **مؤلف** عرض کند که بر سبیل
مجاز است مخفی مباد که از سند صائب استعمال
مصدر شدن پیدا است ٭ تبیی ندارد (اردو)
مقابل ہونا۔ مقابلہ کرنا۔

تیغ شکستن | استعمال - بہار بر معروف
قانع ٭ **مؤلف** عرض کند که (تیغ شکستن بر چیزی)
و کسی) قتل کردن کسی راست ٭ بمعنا مر (حکیم
زلالی سه) چه خوش گفت آن غریب بی شکسته
٭ که بی طالع بدو رخود نشسته ٭ بعزو مهربانی تیغ
بیداد ٭ شکستی بر دلم دست مریزاد ٭ -
(اردو) دکن میں کسی پر تلوار توڑنا
یعنے کوشش کے ساتھ قتل کرنا۔ مار ڈالنا۔

تیغش می برد | مقوله - بقول بہار کنایه
از آنست که استعداد آن دارد که از دستش
کاری برآید ٭ می فرماید که لوطیان گویند که تیغت
می برد که فلانه امر را تنها کنی (اسا لک قزوینی
سه) اقبال اگر ندارد تیغت برش ندارد
با زو چه کند دوا ٭ شمشیر آزموده ٭ (شهرت
سه) کاری از دست تو آید سعی کن در کوشش
٭ هر کجا دانی که تیغت می برد الماس باش ٭
(ابوطالب کلیم سه) چون او در مصاف شاخ
آه از جگر کشم ٭ تیغم نمی برد بجه امید بر کشم ٭
٭ صاحب بحر این را مرادف (تیغش برش دارد)

گفته با معنی بالا اتفاق وارسته همزبانش مؤلف
گوید که اصلاً مقوله نیست بلکه مصدر (تیغ
برش داشتن و بریدن) (۱) بمعنی حقیقی است
و (۲) کنایه از استعداد کاری داشتن اگر مقوله
می بود استعمال این مخصوص می شد و از اسناد بالا
پیداست. فارسیان استعمال دیگر مشتقات
این مصادر هم کرده اند و تعمیم معنی بر هر موقع
درست می شود (اردو) (۱) تلوار کا تیز
ہونا (۲) کسی کام کی صلاحیت رکھنا۔ کسی
کام کی استعداد اور قابلیت رکھنا۔

تیغ صبح اصطلاح۔ بقول بہار و مجمر کنایہ
از عمود صبح و طلوع آفتاب مؤلف عرض
کند که مرادف تیغ سحر است که گذشت و ما
صراحت کامل همه را آنجا کرده ایم و دریجا
همین قدر کافی است که اگرچه لفظاً و معنی
صحیح است ولیکن محاوره زبان تیغ سحر است
و تیغ صبح بر زبان نیست معاصرین عجم را
اتفاق دارند (اردو) دیکھو تیغ سحر۔

تیغ صیقلی استعمال۔ بقول بہار تیغ صیقل
زده مؤلف عرض کند که ظاهراً یائی نسبت
است (مرتضی بیگ قلی ے) گر بظاہر در
نظر بالی ہنر باشم چه باک پا ہیچو تیغ صیقلی باشد
نہان جوہر مرا یکی از معاصرین عجم نوشتگانی
کند و می گوید که فارسیان تیغ صیقلی تیغی را
گویند که نو و صیقل گر باشد که برای صیقل
گردنش باو سپرده باشند. فارسیان چون
تیغی بفروش آرند و آن را زنگ آلوده بینند
گویند آقا این تیغ صیقلی است جوہرش
را چه بینم مراد آنست که تا زمانیکه صیقل
کرده شود عیب و هنرش ظاهر شود و بخیال ما
این معنی بیان کرده اش بسیار درست
است و معنی شعر هم از همین معنی لطیف
ترمی نماید که جوہر در نہان تیغ نہان می باشد
که زنگ آلوده باشد (اردو) وہ تلوار

جو صیقل کی ہوئی ہو اور ہمارے معنون کے
لحاظ سے زنگ آلودہ اور میلی تلوار
جو نا صاف ہو۔ مؤنث۔

تیغ علم کردن استعمال۔ بقول آنند
معروف **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بلند
کردن و کشیدن تیغ (بیدل ؎) می کند
تیغ علم بر سر ہستی بیدل ہا در ہوای قد او
گر نگہ نالہ قدی ہا مخفی مباد کہ از سند بالا
استعمال مصدر کردن پیداست کہ بجائش
می آید کہ مرادف کردن است (اردو)
تیغ اٹھانا۔ بلند کرنا۔

تیغ غمزہ اصطلاح۔ ظہوری استعمال
این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ تیغ غمزہ
غمزہ باشد باضافت تشبیہی کہ فارسیان غمزہ
را بہ تیغ تشبیہ دادہ اند (؎) آنکہ ابندم
داد تیغ غمزہ را ہا راحت از زخم تو در مرہم
کشیدہ ہا (اردو) بترکیب فارسی غمزہ کو
تیغ غمزہ کہہ سکتے ہیں۔ مؤنث۔

تیغ فرود آوردن مصدر اصطلاحی
بہار بر معروف قانع و صاحب آنند ہمزبانش
مؤلف عرض کند کہ بمعنی زدن تیغ است
و مخفف (تیغ فرود آوردن بر سر یا گردن)
(ملا شانی تکلو ؎) بر رغم رقیبان نظری
سوی من انداز ہا یک تیغ فرود آور و صد
سر ز تن انداز ہا (اردو) تلوار مارنا۔

تیغ فروہشتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) بمعنی
از دست انداختن شمشیر و دست از مقابلہ کشیدن
است کہ آنکہ یارای مقابلہ ندارد تیغ خود را بر زمین
می اندازد و (۲) بمعنی تیغ زدن مخفی مباد کہ از مصدر
فروہشتن ہر دو معنی این مصدر مرکب پیدا می شود
(نظامی ؎) فروہشت بر ترک شہ تیغ را ہا ز برق
آفتی کی رسد میغ را ہا (اردو) (۱) تلوار پھینک دینا
لڑائی سے باز آنا (۲) تلوار مارنا۔ تلوار برسانا

تیغ فسان کردن استعمال۔ بقول بہار تیز کردن تیغ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس بمعنی حقیقی است (خواجہ حسین ثنائی ؎) ازپی فرق شان کنون بر سنگ ٭ تیغ بیداد را فسان کردم ٭ (اردو) تلوار کو تیز کرنا۔

تیغ فصاد اصطلاح۔ بقول بہار و بحر بمعنی نشتر کہ بدان فصد کنند مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و موافق قیاس (اردو) نشتر جس سے فصد کھولتے ہین۔ مذکر

تیغ فگندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی تیغ زدن است (خسرو ؎) گشت دران کوکبہ بہرام پست ٭ تیغ بیفگند و فہم دست بست ٭ (اردو) تلوار مارنا۔

تیغ فلان نمی برد مقولہ۔ بقول صاحب بحر یعنی از و کاری نمی آید۔ خان آرزو در سراج و ہدایت ہم این را آوردہ (کلیم ؎) چون در مقام حادثہ آہ از جگر کشم ٭ تیغم نمی برد بچہ امید برکشم ٭ مؤلف عرض کند کہ از کلام کلیم و از محاورہ زبان (تیغ کسی نبریدن) مصدر ریست کنایہ از معنی کسی بکار نیامدن و از ہمین است این مقولہ (اردو) اُس سے یہ کام نہین ہوسکتا ؎

تیغ فلک اصطلاح۔ بقول بحر و بہار (۱) کنایہ از ذات فلک یا (۲) خطوط شعاعی آفتاب یا (۳) ذات مریخ کہ ترک فلک است (انوری ؎) تیغ فلک بہ تیغ تو اندر نیام باد ٭ تا بر فلک مجرہ چو تیغ مہند است ٭ مؤلف عرض کند کہ معنی دوم کنایہ حقیقی است معنی واحد یعنی خط شعاعی کہ خطوط شعاعی مثل تیغ است و معنی سوم مجاز و معنی اول خلاف قیاس مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) (۱) دیکھو آسمان (۲) خط شعاعی۔ مذکر (۳) مریخ۔ مذکر

تیغ فولادی استعمال۔ بقول بہار و آنند مرادف تیغ الماس کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است مرکب توصیفی سندی کہ بر تیغ الماس گذشت برای تیغ فولاد است و برین یای نسبت زائد (اردو) فولادی تلوار۔ مؤنث۔

تیغ کج رانیام کج باشد مثل۔ صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل رابحق کسی زنند کہ کج طبع و کج خلق باشد مقصود آن ہمین است کہ ہر کہ کج طبع باشد ہر کار او کج می نماید و اصلاً در ہیچ کار راستی نمی آرد (اردو) دکن مین کہتے ہین "کج مزاج کبھی سیدھا نہین ہوتا"۔

تیغ کردن بخاک مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی ترک مخاصمت و خونریزی کردن است (طالب آملی

۵) بدین قیاس ہمانا شکاری قطرہ اش بر بجای کردہ بود ہر قدم ہزاران تیغ ہا مؤلف عرض کند کہ بیچارہ محقق ہند شرارہ معنی شعر را نفہمید تیغ بخاک کردن در خاک مخفی کردن تیغ است کہ راہ رو از بیخبری مجروح شود۔ (اردو) تلوار کو خاک مین چھپانا۔

تیغ کشادن استعمال۔ بقول بہار مرادف تیغ کشودن بمعنی معروف مؤلف گوید کہ تیغ از کمر کشادن است یعنی از جنگ کنارہ کردن و باز آمدن اگرچہ سند استعمال پیش نکرد ولیکن بر زبان معاصرین عجم است (اردو) تلوار کھول دینا۔ تلوار رکھ دینا۔ لڑائی سے باز آنا۔

تیغ کشودن استعمال۔ بقول بہار و آنند مرادف تیغ کشادن کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ سند استعمال پیش نشد و از نظر ما استعمال این نگذشت و بگوش ما ہم نخوردہ مشتاق سند استعمال می باشیم (اردو)

بگیرد تیغ کشادن ـ

تیغ کشیدن | استعمال ـ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مخفف تیغ از نیام کشیدن است یعنی آمادۂ پیکار شدن (میرزا محمد قلی سلیم سے) چون کشی تیغ جفا بہر سیلی دگری ٭ پا کاش دست تو بگیرد کہ جفائی کرد است ٭ (میرزا بیدل سے) تبسمی کہ بخون بہار تیغ کشید ٭ کہ خندہ بر لب گل نیم بسمل افتاد است ٭ (اردو) تلوار کھینچنا ـ آمادۂ جنگ ہونا

تیغ کشیدن آفتاب | مصدر اصطلاحی بقول بحر برآمدن آفتاب مؤلف عرض کند کہ اگرچہ سند استعمال پیش نشد و دیگر محققین ذکر این نکردہ اند ولیکن موافق قیاس است و معاصرین عجم این را می پسندند (اردو) آفتاب طلوع ہونا ـ

تیغ کشیدن بینی | مصدر اصطلاحی بقول بحر دوارستہ و بہار راست و سرتیز شدن بینی بہار می فرماید کہ این در حالت مشرف شدن بر مرگ باشد از اہل زبان بہ تحقیق پیوستہ (حکیم شفائی سے) ہر جا کہ سخن ز تندی طبع گذشت ٭ ذوق سخن تو در دل جمع گذشت ٭ بینی تو تیغ می کشد پیوستہ ٭ عمر تو تمام در دم نزع گذشت ٭ صاحب بحر گوید کہ مراد از کشیدہ شدن بینی است کہ در حالت نزع می شود مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) ناک کھنچ جانا بصورت حالت نزع یہ پیدا ہوتی ہے ـ

تیغ کمر بستن | مصدر اصطلاحی ـ بقول بہار معروف مؤلف عرض کند کہ مخفف تیغ بر کمر بستن است کنایہ از آمادۂ پیکار شدن (صائب سے) چو داغ لالہ بخون کعبہ غوطہ زد آن روز ٭ کہ کمر تو کمر بست تیغ ابرو را ٭ (اردو) تلوار اٹھانا ـ تلوار باندھنا ـ لڑائی کے لئے آمادہ اور مستعد ہونا ـ

تیغ کشدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و وارستہ بفتح کاف تازی تیغ از نیام بر کشیدن (ظہوری سہ) زمانہ تیغ ستم کشد یا علی زنہار ٭ مباش غافل از احوال من کہ پر خطرم ٭ مؤلف عرض کند کہ محاورۂ زبان فارسیان قدیم است معاصرین عجم نمی پسندند (اردو) تلوار اٹھانا۔ تلوار کھینچنا

تیغ کوہ اصطلاح۔ بقول برہان بلندی کوہ یعنی جائی کہ از آن بلند تر نباشد بہار گوید کہ کنایہ از بینی کوہ است کہ سر کوہ باشد (صائب سہ) ہشدار کز خراش دل سنگ خارہ شد ٭ آخر بہ تیغ کوہ سر کوہ کن جدا ٭ (ولہ سہ) می شود چون تیغ کوہ از ابر رحمت آبدار ٭ ہر کہ صاحب پا بدامان توکل بشکند ٭ مؤلف عرض کند کہ صاحبان بحر و مصطلحات ہم ذکر این کردہ اند و صاحب ناصری ہم در ملحقات این را آوردہ و شبیہ کم و از ینکہ پشت کوہ خمیدہ مثل تیغ می نماید بدین اسم موسوم کردند (اردو) دیکھو بینی کوہ۔

تیغ کین استعمال۔ ظہوری استعمال ہر دو

تیغ کینہ کردہ مؤلف عرض کند کہ باضافت تشبیہی تیغ کین کینہ باشد کہ فارسیان کینہ را بہ تیغ تشبیہ دادہ اند (سہ) در تیغ کین خصم خراشی زیاد نیست ٭ آن زخم ہا کہ زہرہ در وجوشن من است ٭ (ولہ سہ) زین تیغ کینہ کہ بدست تغافل است ٭ گاہی کرشمہ گر نکند رحم وای ما ٭ (اردو) تیغ کین۔ تیغ کینہ۔ بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں۔ کینے کی تلوار۔ مؤنث۔

(الف) **تیغ گذار** اصطلاح۔ بقول بحر عجم سپاہی مؤلف عرض کند کہ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **تیغ گذاشتن** بہر دو بقول آصفی بجبر و تعدی گرفتن چیزی بنجیال با خصوصیت

بلفظ رَوَد رب نه باشد به سپر و تگیردن و استعمال آن هم می توان و الف کنایه ایست لطیف و موافق قیاس و برای بے اشتاق سند استعمال می باشیم (اردو) الف سپاہی۔ مذکر (ب) جبر سے کسی چیز کو لینا۔ حاصل کرنا۔

تیغ گر اصطلاح۔ بقول بہار آنکه تیغ ها سازد مؤلف عرض کند که از قبیل صیقل گر و داد گر و زرگر و امثال آن (ملا طغرا ؎) معنی زرد ساختی چون سپر ها بقانون خبر گیر از ین تیغ گر (اردو) تلوار بنانے والا۔

تیغ گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی بر داشتن تیغ است و آماده جنگ شدن (سیفی ہروی ؎) داماں نازه بر زد و تیغ جفا گرفت پیمانه در رسید و گریبان ما گرفت (کمال اصفہانی ؎) آتش از سینه فشانند چو کوه گر شما تیغ گیرند۔ بدندان گیرمی چون انجم چو معنی مباد که از سند و وهم استعمال مصدر گیردن پیداست عیبی ندارد که مرادف گرفتن است و بجای خودش می آید۔ (اردو) تلوار اٹھانا۔ لڑائی پر آمادہ ہونا۔

تیغ گشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب آنند بمعنی مقابل گشتن و بجوائز غوامض سخن فہمی که طغرا در رساله آشوب نامه گوید (فقره) سیف اسفرنگ را کار از آن در گذشت که دلیران معرکه نظم پیش او توانند تیغ گشت۔ مؤلف عرض کند که کنایه ایست و بس (اردو) مقابل ہونا۔

تیغ گلدم اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و وارسته بضم کاف فارسی تیغ دندانه دار برگشته دم (میر نجات ؎) گلستان شگفتگی فیض دیگر در نظر دارد که تیغ گلدم او آچو شبنم دیده ام سر را مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است و کنایه لطیف

(اردو) دندانہ دار تلوار۔ مؤنث۔ وہ
تلوار جس کی باڑھ دندانہ دار اور ضائع
ہوگئی ہو۔

تیغ گماشتن استعمال۔ بہار بہ معروف
قانع (میر معزی ؎) ملک تا ارزانیان استان
گر ارزانی توئی ہو تیغ آتشبار بر جان بد اندیشان
گمار۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی سپردن
تیغ است بہ دیگری و ازیں بالا مصدر
گماردن پیداست کہ بجایش می آید کہ مرادف
گماشتن است (اردو) تلوار دینا۔ سپرد
کرنا۔ (کسی دوسرے کو)

تیغ گنبد استعمال۔ صاحب انند بحوالہ
(غواص سخن) گوید کہ از عالم تیغ کوہ است
(فردوسی ؎) چو خورشید بر تیغ گنبد رسید
چو تہ دڑبو دیدانہ دڑبان پدید۔ مؤلف
گوید کہ بر گنبد ہیچ کوہ خمی باشد مثل تیغ فارسیان
خم گنبد را تیغ گنبد گفتہ اند کنایہ ایست لطیف

(اردو) گنبد کے سقف کا خم۔ مذکر۔

تیغ گوشتین اصطلاح۔ بقول بہار و
بحر وانند و جامع و برہان کنایہ از زبان (امیر
خسرو ؎) نی نی کہ ہر چہ گوئی بہ زبان خوشتی
اینہا بس نیک و بد کہ گشتہ از تیغ گوشتین
شد۔ صاحب ناصری بذکر این در ملحقات
گوید کہ این را شمشیر گوشتین ہم گویند۔ مؤلف
عرض کند کہ مرکب توصیفی و موافق قیاس است
(اردو) زبان۔ مؤنث۔

تیغ لنگردار اصطلاح۔ بقول بہار کنایہ
از تیغ خمدار و چون این قسم تیغ خوب می نشیند
و زخم کاری می کند و از جا کم می جنبد آن را
لنگردار گویند و این مجاز است ماخوذ از
معنی لنگر کہ آہنی باشد کہ کشتی را از رفتن باز
دارد و تحقیق آنست کہ تیغ لنگردار کنایہ از
سنگین و گران و در شعر ملا طغرا نیز لنگردار
نیز آمدہ و لنگردار بمعنی ثقیل و گران (صاحب

ه) از تغافل کشت مژگان گران خوابش مرا چو
تیغ لنگردار چنین پاس دم سرداشت است
مؤلف عرض کند که لنگر کشتی زنجیر آهنی است
خیلی وزنی که چون این را از کشتی در دریا می‌آویزند
بسنگینی او کشتی از رفتار باز ماند و بهمان جا قائم
می‌شود و سفینهٔ لنگردار کشتی استاده را گویند
شمشیر ذوالفقار بر پشت خود از مهره‌ها نقشی
مثل زنجیر دارد و بنسبت شمشیری جوهردار سنگین‌تر
فارسیان همین قسم تیغ را لنگردار گفته اند۔
(اردو) لنگردار تلوار۔ ذوالفقار۔ وزنی
اور سنگین تلوار۔ مؤنث۔

تیغ صحرائی | اصطلاح۔ بقول بهار و بحر و
آنند تیغ جوهردار را گویند (ملا منیر ه) است
زلف تو مشک تتر و عنبر خال ٭ ابروی تو
فتاده لب شکر و خال ٭ ابروی تو تشبیهست
ولی صحرائی ٭ چون مورچهٔ تیغ بران ابرو خال ٭
مؤلف عرض کند که موافق قیاس است
(اردو) جوهردار تلوار۔ دکن میں صحرائی تلوار
بھی کہتے ہیں۔ مؤنث۔

تیغ منحرف | اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی تیغ
کج و جوهردار۔ مؤلف عرض کند که موافق قیاس
است از آنکه منحرف بضم اول و فتح دوم و کسر
مشدد بمعنی برگردانیده شده از راستی
یعنی کج باشد۔ و این مرکب توصیفی است ولیکن
معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین با اهل
زبان از این ساکت۔ مشتاق سند استعمال می
باشیم (اردو) خمدار تلوار۔ مؤنث۔

تیغ مغربی | اصطلاح۔ بقول بهار و بحر
و آنند نوعی از تیغ (آشنا ه) باز آسمان
زکینه وری راه تو گرفت ٭ در دست تیغ مغربی
از ماه نو گرفت ٭ مؤلف عرض کند که
به یای نسبت تیغی که در بلاد مغرب ساخته می‌شود
فارسیان این تیغ را بعد تیغ هند بهتر می‌دانند
(اردو) مغربی تلوار۔ بلاد مغرب کی صنعت

ولکن مین اسکو صرف سفری کہتے ہین مؤنث

تیغ موتراشی اصطلاح بقول خان آرزو در چراغ ہدایت استرہ کہ بدان موی سر سترند (تاثیر ع) آئین موتراشی از طبع کج نیاید کہ شمشیر را نسازد کسی تیغ موی وی می فرماید کہ استرہ را موتراش گفتن ظاہرا درست نباشد نہ من حیث العقل و نہ من حیث النقل مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق قیاس بہار ہمین سند را بر تیغ سرتراشی آوردہ بہ تحریف بلفظ (سرتراشی) عوض (موتراشی) در مصرع ثانی و ہمین اعتراض خان آرزو بر او را انجا بیان کردہ و جوابش ہم درانجا دادہ ایم (اردو) دیکھو تیغ سرتراشی۔

تیغ مہند اصطلاح۔ بقول بحر و بہار واسنہ شمشیری کہ در ہند ساختہ باشند۔ (خواجہ جمال الدین سلمان ع) زبانت از سخن عدل وجود خالی نیست ہلہلی نہ تیغ مہند گہر جدا نشود بلہ (ظہیر الدین فاریابی ع) وانکہ نشنیدہ بعون بازو دستش کی خنجر سریسن بجای تیغ مہند کی مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق قیاس (اردو) ہندی تلوار۔ تیغ مہند مؤنث وہ تلوار جو ہند مین بنی ہو۔

تیغ مینا رنگ اصطلاح۔ بقول بہار واسند وارستہ تیغی کہ از صیقل زدن بکبودی زند (طالب آملی ع) دران مصاف کہ از عکس تیغ مینا رنگ کہ ہوا معرکہ پوشد زمردین سربال کہ ... بحر گوید کہ مرادف تیغ سبز است۔ خان آرزو در چراغ ہدایت این را آوردہ مؤلف عرض کند کہ چون تیغ را صیقل کنند جوہرش نمایان شود و رنگ جوہر مائل بہ سبزی۔ می باشد و این غیر از تیغ اصیل نمی باشد

وہمین قسم تیغ را باین اسم موسوم کردہ تا
(اردو) جوہر دار تلوار ۔ دیکھو تیغ سبز ۔

تیغ ناز | اصطلاح ۔ ظہوری کا استعمال این کردہ ۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس با اضافت تشبیہی است کہ ناز را بہ تیغ تشبیہ دادہ اند یعنی تیغ ناز ۔ ناز باشد (سہ)
چو ابرو بکہ اندر حمایت خویش را خواند
عجب دارم کہ تیغ ناز تست از جوہر بی افتد
(اردو) ناز و ادا کو تیغ ناز ترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں ۔ مؤنث ۔

تیغ نشاندن | مصدر اصطلاحی بقول بہار مرادف تیغ نہادن ۔ معروف ۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی (۱) نشانہ تیغ شدن و (۲) تیغ زدن (ارادت خان واضح سہ)
می نشانم تیغ ابروی کسی دیگر بچشم خود ہست
در سر بازار فلک خانہ آرائی مرا (۱) (اردو)
تلوار کی ضرب میں آنا ۔ تلوار اپنے پر لینا ۔ (۲) تلوار مارنا ۔

تیغ نشستن بسنگ فسان | مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی تیز شدن تیغ باشد (ثنائی مشہدی سہ)
با این سپہر مصلحتی داشت زانکہ تیغ ۔ چو تیز بندہ تو
شد چو بسنگ فسان نشست ۔ (اردو)
تلوار تیز ہونا ۔

تیغ نطق | اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع کنایہ از زبان فصیح ۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ مراد از زبان است مقصودش غیر ازین نباشد کہ تیغ نطق ۔ نطق باشد با اضافت تشبیہی ۔ مؤلف عرض کند کہ زبان تیز را گوید و تأمل و جا دارد کہ زبان فصیح ہم گیریم (اردو) زبان تیز ۔ زبان فصیح ۔ مؤنث ۔

تیغ نمودن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند

بمعنی حقیقی است (ازرقی هروی ره) نه
نیل و شنگ به پیوند رنج داؤدی بازوی
نیا بنمای تیغ گوهردار ہ مخفی مباد که از سند
بالا استعمال مصدر نمائیدن پیدا است
که مرادف نمودن باشد که بجای خودش می آید
(اردو) تلوار دکھانا۔

تیغ نهادن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بهار مرادف تیغ نشاندن است که گذشت
صاحب آصفی (تیغ بجریش نهادن) بمعنی امر
نامرغوب بناچاری تحمل کردن آورده (مخلص
کاشی ره) پیش آن جراح بی زرکی رود
کارم به پیش ہ از برای مرهم اومی نهم تیغے
بجریش ہ (شانی مشهدی ره) ای بسرو
هوش رخت سلامت برون برید ہ کان
ترک مست تیغ سیاست بجان نهاد ہ مؤلف
عرض کند که تیغ نهادن بر چیزی و به چیزی
بر کسی و به کسی زدن تیغ است و بس۔
(اردو) تلوار مارنا۔

تیغ و ترنج بمیان آوردن مصدر
اصطلاحی۔ بقول بهار و بحر کنایه از امتحان
است و ماخذ آن تیغ و ترنج زلیخاست که
در امتحان یوسف بدست زنان مصر داده
بودند (محتشم کاشی ره) بر حرف من قلم شود
انگشت اعتراض ہ تیغ و ترنج اگر بمیان
آورد کسی ہ (ظهوری ره) بند لقای کشتیم
تیغ و ترنج آوریم ہ یوسف و یعقوب را کف
بدبریدن و چشم ہ مؤلف عرض کند که (بمیان)
را داخل اصطلاح بر سند محتشم کاشی کرده اند
و از سند ظهوری واضح است که بدون لفظ
(بمیان) هم همین معنی است و حق آنست
که بمیان خارج از اصطلاح است و معنی
این امتحان کردن است و بس (اردو)
امتحان کرنا۔

(الف) **تیغ و طشت** اصطلاح صاحب

صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید که رسم سلاطین است که هرگاه می‌خواهند سر کسی را در حضور ببرند اول نطع گسترند و بران طشت گذارند و سر را در طشت ببرند تا فرش و زمین از خون آلوده نشود (نظامی گنجوی ع)

بفرمود تا تیغ و طشت آورند * بخونریز او را بپیش تخت آورند (شیدای فتحپوری ع)

بی تو روزی سوی گلشن گر گذر باشد مرا * کو سبزه و گل تیغ و طشتی در نظر باشد مرا

مؤلف عرض کند که مجرد (تیغ و طشت) را علامت خونریزی باید گفت و ---

(ب) **تیغ و طشت آوردن** | سامان خونریزی کردن و این نتیجه هردو اسناد بالا است۔

(اردو) الف۔ تیغ و طشت فارسی میں قتل کی علامت ہے (ب) سامان خونریزی کرنا۔

تیغ و کمر بستن | مصدر اصطلاحی۔ بقول انند معروف مؤلف عرض کند که آماده جنگ و جدال شدن است و این بهمه وجوه موافق قیاس و کنایه ایست۔ (اردو) لڑائی پر آمادہ ہونا تلوار باندھنا۔

تیغه | بقول فدائی نام گینه ایست برای هرگونه افزار بندگی مگر اینکه همین برای آن ابزار چه است که از آهن ساخته شده و کارد برش با همان است همچنین تیغه شمشیر و تیغه کارد و مانند اینها و نیز سر کوه و بلندترین جاهای آن است که گویند نیز بدان قسم است و بتازی قله مؤلف عرض کند که سر تیغه خویش نکرده که زود بفهم در آید این بمعنی (۱) شمشیری را نام است که دراز تر باشد و خم ندارد و (۲) برای هر قسم اسلحه که برش دارد در استعمال آید چنانکه یک تیغه کارد یا سه تیغه خنجر یعنی یک عدد است و سر کوه را تیغه کوه گویند نه مجرد تیغه معاصرین عجم با ما اتفاق دارند (اردو) (۱) تیغه تیغا

بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ چھوٹی۔ چوڑی تلوار مؤلف عرض کرتا ہے کہ شاید دلی مین چھوٹی تلوار کو کہتے ہون لیکن دکن مین تیغا بڑی اور سیدھی تلوار کو کہتے ہین (۲) عدد۔

تیغۂ پشت اصطلاح۔ بقول بحر و بہار واننذ کنایہ از بلندی پشت (ظہوری ــه) از کوہ کاہیدہ برتری بعیان تیغۂ پشتش از لاغری۔ صاحب بحر اینقدر صراحت فزید کنند کہ قطار مہرہای پشت و بلندی پشت مؤلف عرض کنند کہ بمناسبت تشبیہی تیغۂ پشت پشت باشد و معنی بیان کردۂ صاحب بحر نازک است (اردو) پیٹھ کی بلندی۔ مہرہای پشت کی قطار۔ مؤنث

تیغۂ سمور اصطلاح۔ بقول بہار و بحر واننذ کنایہ از وسط و بلندی سمور در طول از عالم تیغۂ کوہ (محمد سعید اشرف ــه) سمور خط شکیش خیال خوش تیغۂ افتادہ بکہ می گردد نسج غبغب او دریبا گم بہا مؤلف عرض کنند کہ سمور نام جانور است کہ صراحتش بر (تیغۂ قندز) می آید تکمیل این اصطلاح مرکب ہمدر انجا می شود۔ (اردو) سمور کی پیٹھ کا خم۔ مذکر۔

تیغۂ قندز اصطلاح۔ بقول بہار و بحر واننذ کنایہ از وسط و بلندی قندز۔ صاحب برہان بر سمور گوید کہ از پوست این پوستین می سازند صاحب محیط فرماید کہ سمور جانور است مثل گربہ یکی از معاصرین عجم گفتہ کہ پشت سمور و قندز بلند و خمدار می باشد فارسیان پشتش را تیغۂ سمور و ہمچنین تیغۂ قندز گویند مؤلف عرض کنند کہ مرکب اضافی است (اردو) جانور قندز کی پیٹھ کا خم جس کو فارسیون نے تیغۂ قندز کہا ہے۔

تیغۂ کوہ اصطلاح۔ بقول بہار و اننذ

مرادف تیغ کوه مؤلف عرض کند که موافق
قیاس است (حکیم زلالی سنه) زگردن تا به
نوک تیغ کوه بگریبان شکم هم زخم انبوه
(اردو) دیکھو تیغ کوه ۔

که شاه مالش داد به تیز ناوکی تیغ هندوانی
بود (وله) نگیرد دگر سال
شام وحلب را به تیغ گهر دار هندوانی
(استاد رودکی) رامی تو هست برتر

(۱) تیغ هندوانی	اصطلاح بقول	از رای هندوان که تیغ تو هست برتر
(۲) تیغ هندوستانی	بهار و بحر تیغی که	از تیغ هندوی بهار گوید که بدین معنی هندوانی
(۳) تیغ هندویی	در هند ساخته باشد	هندی وگاهی تنها هندی نیز مستعمل و هندوانی
(۴) تیغ هندوی گوهر	امیر معزی	مجاز باشد مؤلف عرض کند که همه موافق
(۵) تیغ هندی	باسم الف	قیاس است (اردو) دیکھو تیغ هند ۔

تیف بقول برهان وجامع وسراج ومؤید بکسر اوّل بر وزن لیف (۱) بزبان گیلان
خس وخار وخلاشه را گویند صاحب ناصری بحواله برهان ذکر معنی بالا کرده گوید که
(۲) بکسر نام روز سیزدهم باشد از ماه های ملکی مؤلف عرض کند که معنی اوّل اسم جامد
فارسی زبان ومعنی دوم مبدّل تیر می نماید چنانکه برهم و بقم (اردو) (۱) خس
وخاشاک ۔ مذکر ۔ کچرا کوڑا (۲) دیکھو تیر کے چوتھے معنے ۔

(الف) تیفا گنج	اصطلاح ۔ صاحب جامع بذکر الف و ج گوید که نام نوائیست
(ب) تیف گنج	از موسیقی ۔ صاحبان سروری وناصری وجهانگیری بذکر ب همین
(ج) تیفه گنج	معنی کرده اند (منوچهری ب) اگه نوای تیف گنج وگه نوای گنج گاو

که نوای دلیف رخش وگه نوای ارجنه جاصاحب برهان نسبت ج گوید که بکاف فارسی است و بذیل آن ذکر الف هم کرده و رشیدی هم ذکر ج کرده خان آرزو در سراج هم زبان برهان مؤلف عرض کند که ماب را معتبر دانیم ج اصل است و الف مزید علیه آن همچون تیج تیغ و بیجا بیج بعض محققین صراحت حروف کرده اند ازینجاست که نظر بکتابت ب قائم شد و معنی لفظی این خزینه و مجموعه خس و خاشاک است معلوم می شود که این نوای بیتذل و خصوصیت و نوی ندارد و الله اعلم معاصرین عجم از وجه تسمیه بیخبر اند (اردو) الف و ب و ج ایک نوای موسیقی کا نام جس کا اردو ترجمہ معلوم نہیں ہو سکا

(الف) تیف وتمس	اصطلاح۔ صاحب جهانگیری ذکر ب کرده و در ملحقات
(ب) تیف وتمش	الف را آورده هر دو را بمعنی خار و خاشاک گوید مؤلف

عرض کند که تیف بهمین معنی گذشت معلوم می شود که این مرکب است با تیف و طمث طمث در عربی زبان بقول منتخب بمعنی چرکین آمده فارسیان آن را مفرس کرده طای حطی را به فوقانی و ثای مثلثه را به سین مهمله بدل کردند چنانکه بغلطاق و بغتاق و تبدیل تا به سین یا شین نیامده و الله اعلم تمس یا تمش لغت فارسی یا ترکی یا عربی نیست ظاهرا واو عطف درمیان دو لفظ معلوم می شود معاصرین عجم ازین بی خبر اند و بر زبان ندارند و حقیقت ماخذ این هم ازین معلوم نمی شود (اردو) دیکھو تیف کے پہلے معنے۔

تیکوز بقول برهان و جامع و جهانگیری و رشیدی با کاف و واو مجهول بر وزن دیر و زرشک و فروشنده را گویند (حکیم سوزنی ﷺ) یکی بجشم خورند و مستی نگر

وخراب و نزلب تماجی که باشد سرد و بی تیکوتر و سیر ها صاحب ناصری می فرماید که این را بفارسی پلپو هم گویند. خان آرزو در سراج این را آورده متفق با برهان **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و کشک بمعنی دوغ خشک و نام طعامی خاص مثل هریسه بجائش می آید (اردو) دیکھو پلپو۔

تِل | بقول برهان و ناصری و جامع واشد بالام بر وزن فیل بمعنی (۱) نقطه و (۲) خال را نیز گویند صاحب سفرنامه بشرح بمعنی فقرهٔ (نامهٔ شت ساسان نخست) می فرماید که مرکز را نام است و آن نقطه ایست در وسط دائره که چون خطوط از ان بسوی محیط کشند همه با هم برابر باشند ؛؛ صاحب دلیل ساطع تل را بدال تحتانی در سنسکرت بمعنی خال بدن و دانه کنجد گفته **مؤلف** عرض کند که شک نیست که فارسیان قدیم آن را مفرس کرده اند به زیادت تحتانی و بمعنی دوم استعمال کرده اند که اصل است و معنی اول مجازش (اردو) (۱) نقطه مذکر۔ (۲) خال۔ مذکر۔

تیلا | بقول برهان و جامع بکسر اول و سکون ثانی و لام الف (۱) چیزی بن تالی را گویند و بفتح اول (۲) جبل منقش پر خط و خال صاحبان جهانگیری و رشیدی و سروری و ناصری بمعنی اول قانع۔ خان آرزو در سراج بکسر و بمعنی برهان گوید که در شعر بدخسرو که را گفته و بعضی جبل را گفته اند و بعضی هزارپای فرماید که اغلب که صحیح بمعنی اول است و بمعنی دوم رتیلا است نه تیلا و آن گونه دم بانه عنکبوت که در خوزستان بسیار بهم رسد و لفظ عربی است نه فارسی پس عزیزان غلط و تصحیف خوانی کرده اند **مؤلف** عرض کند که بمعنی

اوّل آله ایست که چرخ می زنند وبواسطه آن رسن تابی می کنند وجعل یعنی دوم جانوریست سیاه پرداریشابه زنبور که در سرگین ونباتات پیدا می شود و آنچه صاحب محیط بر جعل نوشته ما ذکرش بمعنی پنجم تیشک کرده ایم ونظر باعتبار صاحب جامع که محقق اہل زبان است ہر دو معنی اسم جامد دانیم ومعنی آرائی خان آرزو را ہیچ پیدا نیم (اردو) (۱) وہ آلہ جس سے رسّی بٹتے ہیں۔ مذکر۔ (۲) دیکھو تیشک کے پانچویں معنے۔

تیل زدن مصدر اصطلاحی بمعنی تلغراف فرستادن وصراحت این بر تلگراف بقول صاحبان پارس گذشت مؤلف عرض کند تلگراف بتای ہندی وکاف فارسی در انگلیسی زبان بمعنی تلغراف وتلگراف است که بجایش مذکور شد معاصرین عجم تیل ہم بمعنی تلگراف آورده ولیکن استعمال این بدون ترکیب با مصدر زدن یاری نکنند (اردو) تار دینا۔ تار پر مراسلت کرنا۔

تیلباچی بقول برہان در ملحقات بروزن شیرحاجی (۱) مترجم را گویند یعنی شخصی که عبارت زبانی را بزبان دیگر بیان کند و آن را بتازی ترجمان خوانند و (۲) کارگزار را نیز گویند صاحبان مؤید وانند نقلش برداشته اند مؤلف عرض کند که اگرچه محققین ترکی زبان ازین ساکت اند ولیکن بلحاظ شان لغت وتصدیق ترکان معاصر ما این مرکب را لغت ترکی زبان دانیم وبمعنی تحقیقی این (۳) کسی که کار وبار تلگراف کند فارسیان تغیر یافته استعمال این بمعنی اوّل ودوم بر سبیل مجاز کرده باشند (اردو) (۱) مترجم (۲) کارگزار (۳) تار ماسٹر۔

تیلول بقول رہنما بجوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار نام درختی که گل او خورد و خوشبو

می شود مؤلف عرض کند که برین تعریف چهول ترکش اعلی بود هیچ پی نگشود که این درخت را از برای استه چیرچیه نام است و تحقیق نشد که چیرچیم درخت است صاحب محیط که محقق مفردات طب است این را ترک کرده۔ (اردو) ایک درخت کا نام فارسی ہے جسکو تیلیان تیلول ہے جس کے پھول چھوٹے ہوتے ہیں اور جسکی تعریف مزید معلوم نہ ہوسکی۔ مذکر۔

تیلک | بقول برہان و جامع و انند بکسر اول و ثالث و سکون ثانی و تحتانی و کاف تازی جامہ کہ شود از آستین کوتاه تر آگوید صاحب ناصری بذکر این گوید که همان که بہ تر لیک گذشت خان آرزو در سراج می فرماید که ترلیک بہمین معنی گذشته پس تصحیف باشد مؤلف عرض کند که حقیقت این همانجا مذکور و این ستایش باشد چنانکه تہود و تیہود (اردو) دیکھو ترلیک۔

تیم | بقول برہان و جامع و ناصری و فدائی بروزن بیم (۱) کاروان سرای بزرگ۔ چه تیمچه کاروان سرای کوچک است (شیخ عطار رحمه) ای کلام تو رشک دُرّ یتیم بوده عطار ای تو در بهر و خانه و تیم ۔ (شیخ اوحدی رحمه) تو نه ترسی که باغ سازی و تیم ۔ خرج آن جمله از خراج یتیم ۔ صاحبان جهانگیری و رشیدی بر تجرد کاروان سرا قانع۔ خان آرزو در سراج نقل نگار محققین۔ صاحب سروری می فرماید که (۲) بمعنی گرفتگی و اندوه دل هم (شاعر رحمه) من ز تیم تو گرفتار به تیمار شدم ۔ تو به تیمار جهل یار شدم آرمرا ۔ مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است (اردو) (۱) کاروان سرا۔ بڑا مکان۔ مذکر (۲) اندوه۔ مذکر۔

تیما | بقول برہان و جامع و ناصری و سروری و مؤید بر وزن سیما۔ دشت و بیابان را گویند
مؤلف عرض کند کہ این لغت عرب است کہ بقول منتخب بالفتح بہمین معنی آمدہ۔
فارسیان ہمین قدر تصرف کردہ اند کہ بالکسر استعمالش کردہ اند پس توان معرّبش گفت
(اردو) جنگل۔ مذکر۔

(الف) تیماج | بقول سروری بکسر تا جلد بز دباغت کردہ صاحب فدائی گوید کہ
چرمی است کہ از پوست بز و گوسپند ہمی سازند و رنگہای گوناگون می دہند صاحبان انند
این را بجوالہ بہار لغت ترکی گفتہ و بہار بہ جیم فارسی ------------
(ب) تیماچ | نوشتہ و ذیل ہمین ب ------------
(ج) تیماچ ساز | را بمعنی صانع تیماج گفتہ (آلا لطغراء) دل از ظلم خود کردہ
لخت لخت گر چو تیماچ ساز از بنا وردہ سر **مؤلف** عرض کند کہ ما در بہار عجم اشارہ
ترکی بودن الف نیافتیم معاصرین عجم گویند کہ ب اسم جامد فارسی زبان است و بجہت
تلفظ الف ہم بر زبان دارند و (ج) اسم فاعل ترکیبی است موافق قیاس (اردو)
الف و ب۔ دباغت کیا ہوا چمڑا۔ مذکر (ب) دباغت ساز۔

تیمار | بقول برہان بر وزن بیمار خدمت و غمخواری و محافظت کردن کسی را
کہ بیمار بود و یا بہ بلیتی گرفتار شدہ باشد و بمعنی نگاہ داشتن و محافظت نمودن و فکر
و اندیشہ کردن ہم می فرماید کہ آن را تیمارہ بزیادت ہا نیز خوانند صاحب جامع ہمین لغت
را بر سہ معنی تقسیم کند (۱) خدمت و غمخواری و پرستاری بیمار و (۲) نگاہداشتن

و محافظت نمودن و (۳) غم خوردن و فکر و اندیشه کردن و گوید که بمعنی سوم تیمار و هم صاحب
جهانگیری معنی اوّل را غم و غمخواری گفته (حکیم سنائی ره) از جود تو و علم تو غزنین چون
بهشت است که نیز اگر هست نه بیمار و نه تیمار و معنی دوم را انگاشت (سیف اسفرنگی
ره) شعر بیمارگان هجر انجم را بدست تست و گیتی گردون تا بود در عهدهٔ تیمار تو
و معنی سوم را اندیشه گفته صاحب رشیدی بر غم و غمخواری و اندیشه قانع صاحب سروری
هم ذکر این کرده بمعنی غم و غمخواری و اندیشه و محافظت صاحب ناصری می طرازد که غمخواری
و عنایت و محافظت بیمار یا مبتلای بلیتی و می فرماید که هر کس که از جانب دولت متوجه
احوال یتیم و بیکس و ایامی مردمان حاضر باشد آنرا ــــــ

(ب) تیمارخوار گویند یا تیماری صاحب فدائی فرماید که غم اندوه و پرستاریست نو
پرستاری بیماران و اسپان و ستوران و مانند آنها و آنکه از سوی فرمان روا کے پیر
کودکان امیر بودی سالار نام نهد است (تیماردار) و (تیمارخوار) و (تیماری) نام
داده خان آرزو در سراج می طرازد که تحقیق آنست که بمعنی خدمت و نگاهبانی است
برای مریض و اسپ و نگاه غمخواری و اندیشه بیمار نگر بمعنی غم خوردن و غم گوید که با لفظ
بر کسی نهادن و خوردن و کردن و کشیدن و گشتن مستعمل مؤلف عرض کند که یکی از معاصرین
عجم درست گوید که بمعنی لفظی این بخانه خود آرنده است که تیم بمعنی خانه و آر مخفف آور و آور
امر حاضر از آوردن و اسم فاعل ترکیبی و کنایه از غمخوار و نتیجه بیمار که پیشینیان و بزرگان
عجم چنین شعار کرد یا بیمار می دیدند عادت شان بود که آن را بخانه خود می آوردند و به

معالجہ و غمخوارش می پرداختند پس معنی این (۱) غمخوار است ہمانا از سند حکیم سنائی ہم ہمین
بمعنی پیدا می شود و (۲) بمعنی محافظت بر سبیل مجاز و (۳) فکر و اندیشہ غم ہم مجاز باشد (اردو)
الف (۱) تیماردار۔ غمخوار۔ وہ شخص جو بیمار کی خدمت کرے (۲) تیمارداری بقول
آصفیہ غمخواری۔ ہمدردی بیمار کی خدمت اور محافظت (۳) فکر۔ مؤنث۔ اندیشہ۔ غم
مذکر۔ ب دیکھو الف کے پہلے معنے۔

تیمار خوردن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی غم خوردن باشد و مبتلاء فکر
و اندیشہ شدن متعلق بمعنی سوم تیمار (خسرو
ــہ) دلم خون گشت از تیمار خوردن ہا درو غم
خستہ شد زین خار خوردن ہا (اردو) غم
کھانا۔ مبتلاء فکر و اندیشہ ہونا۔

تیمار کردن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی خبرگیری و خدمت بیمار کردن و
غمخواری کردن (مخلص کاشی ــہ) کی دل
دہم در سادگی کان شوخ تیمارش کند ہا گر
اگر تواند چارۂ از چشم بیمارش کند ہا تیمار بیمار
کہ از سند بالا استعمال مصدر رکشیدن پیدا است
کہ بجایش می آید (اردو) تیمارداری کرنا
بیمار کی خبرگیری اور خدمت کرنا غمخواری کرنا

تیمار کشیدن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی غم خواری کردن است۔
(فرخی سیستانی ــہ) تیمار رعیت کشد و
اندہ درویش ہا کایزد بدہا داورا اجر اندہ
تیمارہا (اردو) غم خواری کرنا۔ تیمار
داری کرنا۔

تیمار گفتن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب

آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی غمخواری کردن است (خسرو ہ) رقیبا برحقی گر باورت ناید غم خسرو ہا کہ من تیمار بلبل پیش بو تیماری گویم ہا مخفی مباد کہ ازین سند استعمال گوئیدن پیدا است کہ بجایش می آید (اردو) غم خواری کرنا۔

تیمار نہادن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی مبتلای غم و اندیشہ کردن (نظامی ہ) سنہ پیش از کشش تیمار برمن ہا بقدر زر زور من نہ بار برمن ہا (اردو) مبتلای غم و اندیشہ کرنا۔

تیماس بقول برہان و جامع و جہانگیری و رشیدی و سروری و ناصری بوزن ریواس بیشہ و نیستان و جنگل را گویند کہ بعربی اجم است (ابوالعباس ہ) نہاد روی بخدمت چنانکہ روبہ پیر ہا بہ تیم وانگران آید از در تیماس ہا خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) جنگل۔ مذکر۔

تیماو بقول برہان بسکون واو بمعنی بلادت باشد و آن تعطیل قوت نفس ناطقہ است بی آنکہ تقصیری در خلقت آن شدہ باشد۔ صاحب ناصری بذکر قول برہان گوید کہ در فرہنگ ہا نیافتیم صاحب جامع بر بلادت و کودنی قانع **مؤلف** عرض کند کہ معنی لغوی این منسوب بہ بیابان یعنی بیابانی ازینکہ تیما بمعنی دشت و بیابان گذشت و کنایہ از کودنی یعنی در طلاقت کم قوتی و جہالت کہ این بیشتر در کسانی یافتہ می شود کہ در کوہ و بیابان بسر می کنند (اردو) جنگلی پن۔ مذکر۔ کودنی۔ مؤنث۔

تیمچہ بقول فدائی سرای کوچک بازرگان نشین است **مؤلف** عرض کند کہ اشارہ

این بہ تیم گذشت کہ مرکب است از تیم و چہ کہ برای تصغیر است ہمچون باغیچہ و دریچہ (اردو) چھوٹا مکان۔ مذکر۔ دکان۔ کمرہ۔ دکن میں ٹنگی۔ مؤنث۔

تیمر بقول ملحقات برہان با اوّل مفتوح۔ ثانی زدہ و میم مضموم مرادف تیمور و این ہر دو لغت بزبان مغلی بمعنی آہن مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان و تیمور اصل است و تیمر مخففش (اردو) لوہا۔ آہن۔ مذکر۔

(الف) تیمسار | **(ب) تیمشار** الف بقول برہان با سین بی نقطہ بروزن بسیار کلمہ باشد کہ بعربی حضرت گویند صاحب ناصری بر الف گوید کہ ب ہم بہمین معنی مستعمل۔ صاحب جامع فرماید کہ الف ترجمہ جناب و حضرت۔ خان آرزو در سراج ہمزبان برہان و صاحب فدائی بذکر ہر دو گوید کہ چہم مشہور است کہ بتازی حضرت خوانند مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم الف را اصل دانند و ب را مبدلش چنانکہ گستی و کشتی کلمہ تعظیم است و بس حالا بر زبان معاصرین عجم مستعمل نیست۔ فارسی قدیم (اردو) جناب حضرت (کلمۂ تعظیم)۔

تیمم بقول بہار بخاک وضو کردن می فرماید کہ با لفظ برخاستن و دادن و شکستن و کردن مستعمل است چنانکہ گویند ؎ تا آب آمد تیمم برخاست ؎ کہ بجایش گذشت مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است بفتح اوّل و دوم و میم مضموم مشدد و بقول منتخب بخاک طہارت کردن و در شرع عبارت است از دست زدن بخاک و مسح کردن بخاک روی و ہر دو دست بہ نیت بدل وضو و غسل (انتہی) و استعمال این در فارسی با مصادر

فارسی در ملحقات می آید (اردو) تیمم عربی۔ اسم مذکر صاحب آصفیہ نے تیمم کرنا بمعنی غسل یا بے طہارت کا قصد کرنا۔ خاک پر ہاتھ مار کر وضو کرنا۔

تیمم برخاستن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ چنانکہ (مثل) ؏ آب آمد تیمم برخاست ؏ از قبیل ؏ گفتہ شد فرو نشست ونزاع برخاست ؏ مؤلف عرض کند کہ معنی این مصدر مرکب جواز تیمم باقی نماندن و مثال معروف کہ بالا مذکور شد بجای خودش گذشت (اردو) تیمم کا جواز باقی نہ رہنا۔

تیمم دادن | مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از قبیل غسل دادن بکسی است یعنی تیمم دادن بکسی از خاک (خسرو ؎) بہر سجدہ پیش بالش ہم ز خاک پای او ؏ را دادم تیمم گرچہ غرق آب بود ؏ (اردو) کسی کو تیمم دینا جیسے غسل دینا۔ تیمم کرانا۔

تیمم شکستن | مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ جواز تیمم باقی نماندن (وحید قزوینی ؎) چو بنمود رخ قدر طاؤس است ؏ ز آب رخش چون تیمم شکست ؏ (اردو) تیمم کا موقع باقی نہ رہنا۔

تیمم کردن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت است۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است (طغرا ؎) بہ آن خاک ہر کس تیمم کند ؏ کف از آب رحمت چو قلزم کند ؏ مخفی مباد کہ درین سند استعمال مصدر کندن است کہ بجایش می آید (اردو) تیمم کرنا۔

تیمناک | بقول برہان وجامع وناصری بالنون بالف کشیدہ وبہ کاف زدہ بمعنی

(۱) مواسات باشد و آن معاونت یاران و دوستان و مستحقین کردن است صاحب فدائی گوید کہ (۲) بمعنی یکسانی و برابری و همتازی مساوات۔ خان آرزو در سراج نقل نگار برہان مؤلف عرض کند کہ ظاہر ا ہمین قدر معلوم می شود کہ مساوات را محققین اوّل الذکر بہ تسامح مواسات نقل کردند ولیکن اتفاق صاحبان ناصری و جامع کہ محققین زبان خود اند مارا ازین خیال دور دارد و اگرچہ معاصرین عجم را با صاحب فدائی اتفاق است ولیکن ما باعتبار جامع و ناصری کہ اہل زبان اند معنی اوّل را ہم قائم داشتہ ایم و صاحب فدائی کہ از علمای معاصر عجم است از معنی اوّل ساکت اسم جامد فارسی زبان است بہر دو معنی (اردو) (۱) یاری اور معاونت۔ مؤنث (۲) مساوات برابری۔ مؤنث

تیمور بقول آنند بکسر تای فوقانی و ضمّ میم و سکون رای مهمله لفظ ترکی است بمعنی (۱) فولاد و (۲) نام پادشاہ مشہور۔ چون در ترکی قاعدہ است کہ بعد حرف مضموم واو و بعد مفتوح الف و بعد مکسور یائی می نویسند مگر آن واو و الف و یا در خواندن نیاید درین لفظ نیز یا و واو بخواندن نمی آید چرا کہ علامت کسر و ضمہ است و اگر در نظم بسبیل اشباع خواندہ شود جائز باشد صاحب فدائی بر نام پادشاہ نامدار و یکی از کشورکشایان ہند قانع مؤلف عرض کند کہ صاحب لغات ترکی دیگر این معنی اوّل کردہ و وجہ تسمیۂ پادشاہ مشہور باشد کہ بمعنی اوّل تعلق دارد کہ محقق نشد اسم جامد ترکی است و فارسیان استعمالش بمعنی اوّل نمی کنند (اردو) (۱) فولاد مذکر (۲) تیمور ایک پادشاہ کا نام۔ مذکر۔

تیمور بقول ملحقات برہان برہان تیمر کہ بدون واو گذشت مؤلف عرض کند کہ

ناصراحت این همه را انجا کرده ایم (اردو)	دیکھو تمیز ۔

تیموک بقول برہان بااوّل مکسور بثانی رسیدہ و ثالث بواو کشیدہ و بکاف زدہ بمعنی عبوس است کہ آن ترش روئی کردن و اظہار کراہت نمودن باشد صاحبان جامع و ناصری ہمزبان برہان و صاحب اند نقل نگار صاحب ناصری ۔ خان آرزو در سراج بر ترش روئی قانع مؤلف عرض کند کہ ظاہر الغت ترکی معلوم می شود ولیکن محققین ترکی زبان ازین ساکت عجب ازینکہ معاصرین ترکی بر زبان دارند ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم باعتماد ناصری و جامع کہ از صاحبان زبانند (اردو) ترش روئی ۔ مؤنث ۔

تین بقول برہان و جامع و ناصری بر وزن سین بزبان ژند و پاژند انجیر را گویند کہ اسم آن در عربی ہم ہمین است صاحب محیط بر انجیر ہرچہ نوشت ذکرش بجای خودش گذشت مؤلف عرض کند کہ فارسیان قدیم لغت عرب را استعمال کردہ باشند و این لغت فارسی نیست (اردو) دیکھو انجیر ۔ مذکر ۔

تینا بقول برہان و ناصری بکسر اوّل بر وزن مینا بلغت ژند و پاژند گل را گویند کہ بعربی طین است صاحب جہانگیری در ملحقات بذیل لغات ژند و پاژند این را جا دادہ و صاحبان مؤید و انند ہم این را آوردہ مؤلف عرض کند کہ بخیال ما مفرس است از طین عربی کہ طای حطّی را بدل کردند بہ فوقانی چنانکہ بغلطاق و بغتاق و الف آخر زائد (اردو) مٹی ۔ مؤنث ۔

تینات بقول برہان و سراج و ملحقات برہان بر وزن سیماب آنچہ در خواب

دیدہ می شود و بعربی رویا۔ صاحب جامع گوید کہ واقعۂ رویاست مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم باشد و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست و لفظ خواب بر زبان است (اردو) واقعات خواب۔

تین احمر اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان انجیر دشتی را گویند مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و ازینکہ رنگ انجیر دشتی سرخ می باشد بدین اسم موسوم شد صاحب محیط بر تین احمر حوالہ جمیز کند و بر جمیز گوید کہ اسم عربی است کہ بیونانی سقومورون واسقوبقری و در شامی لوما و بفارسی انجیر آدم و بہندی گولر نامند و ما بر انجیر آدم صراحت کامل کردہ ایم (اردو) دیکھو انجیر آدم۔

تین اخرنجی اصطلاح۔ بقول محیط بلغت مصر ثمر رقع یمانی است مؤلف عرض کند کہ با صراحت این بر انجیر بغدادی کردہ ایم کہ بجایش گذشت (اردو) دیکھو انجیر بغدادی۔

تین الفیل اصطلاح۔ بقول محیط جوز الشرک را نام است و بر جوز الشرک گوید کہ جوز الحبشہ ہم گویند ثمر درختی است بزرگ بقدر جوزہ و سرخ مائل بہ سیاہی شبیہ بطعم زنجبیل اہل مصر آن را فلفل السودان نامند گرم و خشک در سوم محلل ریاح وملطف شدید و مفتح سدہ و دافع وجع ورک و منافع بسیار دارد مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است (اردو) فلفل السودان۔ کالی مرچ کی ایک قسم ہے۔ مؤنث۔

تینہ بقول برہان و جامع و انند و سراج بروزن کینہ آب دہن را گویند مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است و حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) دیکھو آب دہن۔

تیو بقول برہان وجامع وناصری بروزن دیو یائے مجہول (۱) بمعنی تاب وطاقت و توانائی و (۲) بمعنی یعنی ہم کہ بعربی اے گویند (حکیم اسدی ؒ) فتادند بر خاک بیہوش تیو ہمی داشتند از غم دل غریو ٭ نگہ کرد از دور سالار تیو ٭ گریزان وتازان وبیہوش تیو ٭ صاحب جہانگیری بر معنی اول قانع صاحب رشیدی بذکر معنی اول گوید کہ اما آن تاو است ومعنی دوم را نہ نوشت صاحب سروری ہم بر معنی اول قانع۔ خان آرزو در سراج ہمزبان رشیدی مؤلف عرض کند کہ ماخذ این بمعنی اول ہمان است کہ صاحب رشیدی گفتہ الف تاو بدل شد بتحتانی چنانکہ اگدش و گیدش وبمعنی دوم اسم جامد قدیم باشد معاصرین عجم تصدیق می کنند وبر زبان ندارند (اردو) (۱) دیکھو تاو (طاقت۔ مؤنث) (۲) یعنے۔

تیوار بقول برہان وجامع بروزن شیراز بمعنی دنارت وآن اکتساب از راہ ناپسندیدہ صاحب ناصری بحوالۂ برہان ذکر این کردہ گوید کہ در فرہنگہا ندیدیم واللہ اعلم خان آرزو در سراج ہمزبان برہان مؤلف عرض کند کہ باعتماد صاحب جامع کہ محقق اہل زبانست در فارسی بودن این لغت شکی نیست ولیکن حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) کسی چیز کو با دل ناخواستہ سیکھنا۔

تیوامی بقول برہان وجامع وناصری بروزن سیامی تہور باشد وآن بی پروائی وبی تحاشی بر کارہی دویدن است خان آرزو در سراج گوید کہ تہور ومردانگی زیادہ از حد مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است وبر زبان معاصرین عجم نیست

(اردو) کمال تہوّر۔ صاحب آصفیہ نے تہوّر پر لکھا ہے۔ اسم مذکر۔ عربی۔ بہادری شجاعت۔ مردانگی۔ دلیری۔

تہور بقول برہان وجامع وناصری بفتح اوّل بروزن صبور مرغیست شبیہہ بطاوس مادہ وبعربی شقنین وشقانین خوانند صاحب سروری این را مرادف تیر گوید کہ بجایش گذشت خان آرزو ودر سراج بذکر بمعنی بالا گوید کہ در سروری بکسر تا آوردہ **مؤلف** عرض کند کہ حقیقت این بر بمعنی مفدہم تیر گذشت می دانیم کہ این اصل است و آن مخفف این (اردو) دیکھو تیر کے ستر اُون معنے۔

تہورک بقول برہان بکسر اوّل بروزن پیرسک بمعنی رشک وحسد باشد وآن رنجور بودن بخوشی خلائق وخواہش آن داشتن کہ بغیر از و دیگری خوشحال نباشد صاحب ناصری ذکر این بحوالہ برہان کردہ گوید کہ در فرہنگ ہا ندیدیم صاحب جامع بر رشک وحسد قانع۔ خان آرزو ودر سراج ہمزبانش **مؤلف** عرض کند کہ این بمعنی رشک و حسد اسم جامد فارسی قدیم باشد ولیکن تعریف بیان کردہ برہان مخصوص بحسد است ورشک ورای آنست کہ مثل حسد مذموم نیست وما فرق ہر دو بر ارشک بیان کردہ ایم (اردو) رشک۔ مذکر۔ دیکھو ارشک۔ حسد۔ مذکر۔ بقول آصفیہ کسی کی نعمت کا زوال چاہنا۔

تیوسول بقول برہان وجامع باسین بی نقطہ بروزن بیرغول بمعنی شماتت وآن بمصیبت وآزار مردم خوشحال شدن است صاحب ناصری گوید کہ

صاحب برہان از کجا نقل کردہ در فرہنگ ہا نیافتیم و ہیچیک ازین لغات شاہد ندارد خان آرزو در سراج ذکر این بقول برہان کردہ می فرماید کہ سند این در کلام اساتذہ و کتب لغت دیدہ نشد مؤلف عرض کند کہ اگر سند در کلام استادان بدست نیاید موقع استعمال نیامدہ باشد و اگر در لغات یافتہ نشد نقص تلاش ماست صاحب جامع محقق زبان خود است و لفظ بلفظ متفق است با برہان پس در فارسی بودن این شک نیست اسم جامد است ولیکن بر زبان معاصرین عجم نیست و عوض این شماتت مستعمل کہ لغت عربی است (اردو) شماتت کسی دوسرے کی بدحالی پر خوشی۔ مؤنث۔

ٹیول | بقول جامع بر وزن فضول خراج دہی یا محل دیگری کہ پادشاہ بہ سبیل رعایت بکسی دہد کہ سال بسال خراج آنجا را گرفتہ مصرف خود نماید۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاجار بر جاگیر و رسد و وظیفہ قائل۔ صاحب فدائی می فرماید کہ زمین یا دہی کہ پادشاہان بہ شاہزادگان و بزرگان یا بہر کس کہ خواہند بجای تنخواہ و سالانہ برای گذران شان می دہند و در ہند آن را جاگیر می گویند صاحب بول چال بر رسد و خوراک قناعت کردہ مؤلف عرض کند کہ این اسم جامد فارسی قدیم است بمعنی جاگیر و ما در اسناد شاہان سلف این لغت قدیم را دیدہ ایم ولیکن حالا بر زبان معاصرین عجم ہم جاگیر مستعمل است (اردو) دیکھو جاگیر۔ مؤنث۔

(الف) **ٹیولات** | صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاجار گوید کہ بمعنی جاگیرات است وہم او بہ - - - - - - - -

(ب) **ٹیولی** | می فرماید کہ بمعنی جاگیری است

مؤلف عرض کند که تیول بجای خودش گذشت معاصرین عجم برای جمع آن استعمال الف می کنند و ب همان تیول است به یای نسبت (اردو) الف جاگیرات (ب) جاگیری جیسے ''معاملات ومقدمات جاگیری''

تیهه بقول مؤید بالکسر لغت فارسی است بیابانی که مردم دران حیران مانند و ازان بیرون آمدن نتوانند و نیز آن بیابان که مهتر موسی علیه السلام با دوازده سبط بنی اسرائیل که در هر سبطی پنجاه هزار مردم بود دران بیابان چهل سال محبوس ماند و ازان بیرون نتوانست آمد (کذا فی المؤید الفوائد) مؤلف عرض کند که در عربی زبان بقول منتخب بمعنی بیابان است و گمراه و حیران ماندن بی تحقیق صاحب مؤید برای تائید فضا است که این را بذیل لغات فارسی نقل کرد (اردو) وه جنگل جس مین راسته گم هو جاے - اور وه جنگل جس مین موسی علیه السلام اپنی امت کے ساتهه محبوس تھے - مذکر -

تیهو بقول برهان و جامع بروزن لیمو (۱) پرنده ایست شبیه به کبک لیکن از کبک کوچک تر است و معرب آن تیهوج باشد بزیادتی جیم و (۲) جائی را نیز گویند در صحرا که آب دران جمع شود و عرب آن را غدیر خوانند صاحب سروری بمعنی اول قانع و فرماید که فرفور هم گویند (ظهیر فاریابی ع) همای همت تو کرگسان گردون را ز ضعف و عجز چو تیهو شمرد بل عصفور * صاحب ناصری بذکر معنی اول معنی دوم را بحواله برهان نقل کرده گوید که والله اعلم خان آرزو هم بمعنی اول قناعت فرموده گوید که این پرنده در هندوستان نباشد و به ولایتی مخصوص است مگر آنکه از انجاهی آرند چنانکه امرا تحفتا

سید امان اللہ خان مرحوم از کابل آوردہ بود و مؤلف آن را در دہلی دیدہ مؤلف عرض کند کہ صاحب محیط ہرچہ برین نوشتہ نا نقلش بر تہو کردہ ایم کہ بدون تحتانی گنند وآن مخفف این باشد و بمعنی دوم اسم جامد فارسی زبان است (اردو) (۱) دیکھو نمبر (۲) وہ جگہہ جہان پانی جمع ہو۔ مؤنث کنندہ۔

ردیف ثای مثلثہ

ثا بقول ملحقات برہان بمعنی زندگانی کنند ہر چیز و می فرماید کہ بحساب جمل عدد این پانصد است **مؤلف** عرض کند کہ ملفوظ حرف چہارم عربی است و بقول انند برث در فارسی نیامدہ و آنچہ در بعض الفاظ این حرف یافتہ می شود حقیقت آن بجایش عرض کنیم (اردو) ثا۔ حروف عربی کے چوتھے حرف کا ملفوظی۔ صاحب فرہنگ آصفیہ نے (ث) پر لکھا ہے فارسی کا پانچوان حرف جس کے عدد بقاعدۂ جمل پانسو ہین۔ مذکر۔

ثابت بقول منتخب لغت عرب است بمعنی ایستادہ و برقرار صاحب انند بذکر معنی بالا گوید کہ جمع این ثوابت خلاف سیارات **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان استعمال این بمعنی مصدقہ و بہ ثبوت رسیدہ ہم می کنند و استعمال (ثابت قدم) سند معنی اول است و سند معنی دوم ہم در ملحقات می آید و با مصادر رفتن و مرکب ہم سازند کہ در ملحقات می آید (اردو) ثابت۔ عربی۔ قائم۔ مستقل۔ برقرار۔ مضبوط۔ پائدار۔ مستحکم۔ جیسے ثابت قدم کو سب جگہ ٹھاون ۔ صداقت کو پہنچا ہوا۔ مصدقہ۔ وہ ستارہ جو گردش نہ کرے۔ جیسے قطبین وغیرہ۔

ثابت اندازی بقول آنند بحوالۂ عوامل معنی سخن بمعنی قدر اندازی و حکم اندازی۔ (نظیری سہ) ثابت اندازی وطاق نظر شد ور نہ من ہا ہی بہ ویکان خدنگی برنشان انداختم ہ **مؤلف** عرض کند کہ ظاہر احاصل بالمصدر ثابت انداختن و ثابت اندازیدن معلوم می شود ولیکن استعمال مشتقات این مصادر غیر ازین بنظر نیاید (اردو) قدر اندازی نشانہ اندازی۔ مؤنث۔

ثابت شدن بدست قاضی مثل صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان باظہار دست اقتدار حاکم این مثل را می زنند کہ ہر کہ حکومت و اقتدار دارد ہر چہ خواہد بکند چنانکہ قاضی کہ اثبات دعوی بدست اوست (اردو) دکن میں کہتے ہیں کہ حاکم جو چاہے کرے ثابت کو ناثابت ناثابت کو ثابت۔ الٹے کو سیدھا۔ سیدھے کو الٹا۔ یہ صرف اظہار حکومت و اقتدار کے موقع پر کہا جاتا ہے۔

(الف) **ثابت قدم** اصطلاح۔ بقول آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی پابرجا و برقرار و راسخ دم و واثق **مؤلف** عرض کند کہ از ہمین است مثل

(ب) **ثابت قدم کفت کسی بدمی شود** صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت فارسیان این مثل را بہ وصف ثابت قدم استعمال می کنند چنانکہ کسی کہ ثابت قدم است یعنی ارادہ مستقل در کاری دارد پابلغزی می کند۔ اسم فاعل ترکیبی و بر زبان معاصرین عجم

(ج) **ثابت قدمی** بمعنی مصدری بجا ہم کہ مقابل پا لغزی است (اردو) الف

ثابت قدم ۔ بترکیب فارسی اُس شخص کو
کہہ سکتے ہین جو اپنے ارادہ مین مستقل اور
اپنی جگہ پر قائم ہو اور ہٹے نہین (ب)
دکن مین کہتے ہین ''ثابت قدم کو کون
ہٹا سکتا ہے'' (ج) ثابت قدمی ۔ ثبوت
ارادہ مین استقلال ۔ مضبوطی ۔

ثابت مطلق اصطلاح ۔ بقول آنند
بحوالۂ مظہر العجائب از صفات حق تعالیٰ
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است (اردو) ثابت مطلق بترکیب
فارسی ۔ اللہ تعالیٰ کے صفات مین کہہ سکتے
ہین ۔ جیسے قادر مطلق ۔

ثادق بقول برہان بہ دال مکسور بر وزن عاشق نام اسپی است مؤلف عرض
کند کہ لغت عربی و ترکی کہ نیست و در فارسی بودن این ہم تأمل است و دیگر محققین فارسی
زبان ہم ازین ساکت بعضی گویند کہ سریانی است صاحب برہان صراحت مزید این نکرد
(اردو) ایک گھوڑے کا نام ثادق تھا جس کی کامل صراحت نہین ہوئی ۔ مذکر ۔

ثافیا بقول برہان بلغت سریانی صمغ درخت سداب کوہی را گویند و بقول بعض
صحرائی کہ منفج و مسہل است ۔ تسامح مؤیّد است کہ این را لغت فارسی نوشت این
است تائید فضلا ۔ صاحب سواء السبیل این را معرب ثاپسیا یونانی گوید بہ ہمین
معنی مؤلف عرض کند کہ فارسیان ہمین اسم جامد معرّب را در فارسی زبان ہم تفرساً
استعمال می کنند ازینکہ لفظی خاص مفرد برای این در زبان فارسی نیافتہ باشند صاحب
محیط این را لغت عربی داند مشتق از اسم جزیرہ کہ اوّل دران یافتہ و ما صراحت این
بر ثافیا کردہ ایم (اردو) دیکھو ثافیا ۔

ثاقب بقول ملحقات برہان بحوالہ فرہنگ شعوری گدا و سائل را گویند **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است و بقول منتخب بمعنی زحل و نجم ثاقب ستارہ بلند و روشن تر از ستارہ ہای دیگر اگر فارسیان گدا و سائل را بدین اسم خوانندہ باشند مفرس باشد و استعارہ مشتاق سند استعمال می باشیم کہ معاصرین عجم ہم بدین معنی بر زبان ندارند و دیگر محققین ہم ساکت (اردو) فقیر۔ سائل۔

ثالث ثلاثہ بقول بہار و انند (۱) کنایہ از حضرت عیسی و روح القدس و خدای تعالی است مجموعۃً و این ازین جہت گویند کہ ظاہرا در انجیل واقع شدہ کہ عیسی ابن اللہ و معنی آن محبّ خداست نہ پسر خدا و تحقیق آنست کہ جناب حضرت عیسی نسبت بہ خدای تعالی می فرمود (قال ابی کذا) و جہلا این را بظاہر محمول داشتہ خدا را پدر عیسی دانستند چنانکہ علامہ دوانی در شرح عقائد نوشتہ صاحب بحر بذکر معنی بالا گوید کہ (۲) کنایہ از طلاق سیم و (۳) پیالۂ سیم **مؤلف** عرض کند کہ غیر ازین ہر سہ محقق دیگری ذکر این نکرد و خصوصاً معنی دوم و سوم را بجز صاحب بحر کسی نہ نوشت (اردو) (۱) حضرت عیسی اور مریم اور خدای تعالی کو ثالث ثلاثہ کہا گیا ہے (۲) تیسری طلاق۔ مؤنث۔ (۳) چاندی کا پیالہ۔ مذکر۔

ثانی اثنین اصطلاح۔ بقول بحر (۱) اشارہ وبانند و ظہیر۔ بہار گوید کہ (۲) عوج بن عوق را نام است **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول مرکب اضافی می نماید باضافت ثانی و این ترکیب فارسی است بہ ہر دو لفظ عربی۔ صاحبان امثال فارسی و خزینۃ الامثال

ہر دو (ثانی اثنین عوج بن عنق) را مثل قرار دادہ اند و بلحاظ معنی اوّل یعنی مانند عوج بن عنق است کہ فارسیان این را بحق مرد بلند و بالا می زنند و از این مثل مقصود بمعنی اوّل ہم پیدا از ہمین مثل سکندری خوردہ معنی دوم قائم کردہ کہ در ترکیب این مثل بدون اضافت بدل خیال کنند (اردو) مانند نظیر مثال -

ثانی از اوّل بہ مثل - صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجائی زنند کہ چون حاکمی جدید بجای حاکمی می آید مرادف بہ نباش اوّل و خیال عجمیان اینست کہ کسی و وقتیکہ گذشت بہتر از موجود است (اردو) دکن میں کہتے ہیں کہ پہلا دوسرے سے بہتر تھا یعنے جو شخص اور جو زمانہ گذر چکا ہے وہ شخص حال اور زمانہ موجودہ سے بہتر تھا -

ثانی الحال باز آمدن مصدر اصطلاحی بمعنی فوراً واپس آمدن - صاحب مؤیدنا بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر ماضی مطلق این کردہ مؤلف عرض کند کہ محاورۂ معاصرین عجم است صحیح و موافق قیاس (اردو) فوراً واپس آنا -

ثبات صاحب آصفی بحوالۂ منتخب این را بمعنی برجای بودن و قرار گرفتن آوردہ مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است فارسیان استعمال این بمعنی اسمی یعنی قیام و قرار و استقلال بہتر کنند و ہم می کنند کہ در ملحقات می آید (اردو) ثبات - بقول آصفیہ عربی اسم مذکر - قرار - قیام - استقلال -

(الف) ثبات پذیرفتن استعمال - **(ب) ثبات پذیریدن** صاحب آصفی

ذکر الف کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی قائم و برقرار بودن و ماندن است و از سندش استعمال مصدر پذیریدن پیداست کہ ما ذکرش بر لفظ پذیر کردہ ایم (فغانی شیرازی ــ) نام از کرم ثبات پذیرد نہ از درم ؎ این نکتہ گفتہ حاتم طے باندیم خویش ؎ (اردو) ثبات پذیر ہونا قائم رہنا۔ برقرار رہنا۔

ثبات جستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ قیام خواستن و خواہش قیام نمودن (نظیری نیشاپوری ــ) ازین گشادہ جبینان ثبات عیش مجو ؎ کہ گل دہند بخروار و یک ثمر ندہند ؎ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر جوئیدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) ثبات اور قرار چاہنا۔

ثبات دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ عطا کردن و مخلوق کردن صفت ثبات (حافظ شیرازی ــ) حافظا آن روز بمن مژدۂ این دولت دادند ؎ کہ بیار ازلست صبر و ثباتم دادند ؎ (اردو) صفت ثبات و استقلال خلقت میں پیدا کرنا۔ ثبات و استقلال عطا کرنا۔

ثبات داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بصفت ثبات و استقلال متصف بودن و صاحب استقلال و مستقل بودن در ہر کاری (فغانی شیرازی ــ) کان ملاحت است فغانی و کوہ و دیدہ ؎ دارد بیاد لعل تو صبر و ثبات ہم ؎ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیداست کہ بجایش می آید (اردو) ثبات رکھنا۔ استقلال اور

تحمل رکھنا مستقل مزاج ہونا۔

ثبات نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ ظاہر کردن استقلال طبیعت و ثبات (ظہیر فاریابی سے) ببیت ثبات کہ ہنگام کار بنمودی ٭ بہ بر دلطف در آمد جہان جانی و عاق ٭ (اردو) ثبات اور استقلال دکھانا۔ ظاہر کرنا۔

ثبت بقول بہار بالفتح مرد ثابت دل و ثابت زبان و فارسیان بمعنی نوشتن و رقم کردن بالفظ کردن استعمال کنند مؤلف عرض کند کہ لا واللہ۔ بلکہ استعمال فارسیان بمعنی رقم است و چون بامصادر فارسی مرکب شود معنی مصدری پیدا کنند چنانکہ (حافظ سے) ہرگز نمیرد آنکہ دلش زندہ شد بعشق ٭ ثبت است بر جریدۂ عالم دوام ما ٭ (اردو) ثبت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ تحریر۔ نقش۔ رقم۔

ثبت افتادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی ثبت شدن و رقم یافتن است (حافظ شیرازی سے) حدیث آرزومندی کہ در این نامہ ثبت افتاد ٭ ہمانا بے غلط باشد کہ حافظ داد تلقینم ٭ (اردو) ثبت ہونا۔ لکھا جانا۔ رقم ہونا۔

ثبت بودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی رقم بودن است (ثابت سے) ثبت بر صفحۂ گل این رقم رنگین بود ٭ رفت بر باد ہر آنچیز کہ از یاد آمد ٭ (اردو) ثبت رہنا۔ مرقوم ہونا۔

ثبت شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی نوشتہ شدن است (قاسمی گنابا

سـ) کز اقبالش این نامهٔ نامدار بهشت شود ثبت
بر صفحهٔ روزگار به تخفی سپاد که از سند بالا
استعمال مصدر شودن پیداست که بجایش
می آید (اردو) ثبت ہونا لکھا جانا۔

ثبت کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که بمعنی نوشتن و رقم کردن (والہ ہروی سـ)
آن بادہ کہ بر محضر یکتائی او ثبت بکردم است
خرد نامم بہ دو نیک جهان را ہے (اردو)
ثبت کرنا۔ لکھنا۔ رقم کرنا۔

ثبت گشتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که لازم مصدر گذشته بمعنی ثبت شدن
و رقم یافتن (رفیع کاشانی سـ) شهنشاه
روی زمین گشت ثبت ہو شهنشاه زیر زمین شد
رقم ہو (اردو) ثبت ہونا۔ لکھا جانا۔ رقم ہونا۔

ثبت نمودن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔
مؤلف عرض کند که مرادف ثبت کردن
است که گذشت و از سند پیش کرده اش
استعمال مصدر نمائیدن پیداست که
بجای خودش می آید (نصیرای همدانی
واعی را از جملهٔ مخلصان صادق الاخلاص
حساب فرموده نام او را در جریدهٔ مبدگان
ثبت نمایند ہا (اردو) ثبت کرنا
رقم کرنا۔ لکھنا۔

ثریا بقول بول چال بحوالہ معاصرین عجم (۱) درخت بلور۔ صاحب ملحقات برہان گوید
کہ (۲) چند ستارہ کہ یکجا جمع شدہ آن را پروین نیز گویند و (۳) کنایہ از گوہر آبدار و
(۴) دندان یار۔ مؤلف عرض کند کہ بہ ضم اول و فتح دوم و یای مشدد بمعنی دوم لفظ
عربیست و صاحب اند ذکرش کردہ و دیگر ہمہ معانی استعارہ باشد (اردو)

(۱) بلور کا درخت۔ مذکر (۲) دیکھو پروین (۳) گوہر آبدار۔ مذکر (۴) معشوق کے دانت

(الف) **ثعلب** بقول بہار بالفتح روباہ وحی فرماید کہ فارسیان بمعنی خصیۃ الثعلب کہ نام بیخی است و دوائی استعمال کنند۔ — — — — — —

(ب) **ثعلب فروش** کسیکہ بیخ مذکور را جوش دادہ در بازارہا بفروشد مخصوص ایرانست۔ در ہندوستان نیست (میرزا طاہر وحید ؎) چہ گویم من از حسن ثعلب فروش، کہ چون دیگ دارد ہر آگرم جوش، خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کردہ گوید کہ ایرانیان این را مثل قہوہ می فروشند صاحب محیط نسبت الف گوید کہ ہمان روباہ است کہ بانقلش بر تامل کردہ ایم۔ — — — — — —

(ج) **ثعلب مصری** مرکب توصیفی بقول محیط ہمان خصیۃ الثعلب و خصیۃ الثعلب گوید کہ بفارسی خایۂ روباہ گویند و ہندی ثعلب مصری و یونانی طالطوفوس نبات آن را بہندی کوکاسندی و آن بیخی است سفید شفاف۔ بیخ آن مانند دو بیضۂ کوچک کہ بہم پیوستہ باشد و از سر بیخ ریشۂ باریک دراز رستہ و در آخر ہر ریشہ دانۂ کوچک پیوستہ و بیشتر در روم و مصر ہم می رسد طبیعت نوع اول گرم و تر در آخر اول و نوع دوم در دوم و نوع سوم در سوم و ہمہ با رطوبات فضلیہ و بعضی سرد دانستہ اند سوائد جوز صالح و منی محلل او را ہم بیخی و نافع قروح خبیثۂ آکالہ و نواسیر و منافع دارد۔

مؤلف عرض کند کہ الف بمعنی مستعمل مقرس باشد و ب اسم فاعل ترکیبی و ج ہم مقرس

(اردو) الف و ج۔ ایک دوا کا نام صاحب آصفیہ نے ثعلب مصری پر فرمایا ہے۔ اسم

مؤنث۔ ایک پودے کی جڑ جو لومڑی کے خصیہ سے مشابہ ہوتی ہے (ب) ثعلب فروش رأس خاص دوا کا عرق مثل قہوے کے بیچنے والا۔ مذکر۔

ثغ بقول برہان بضم اوّل و سکون غین نقطہ دار بفارسی بُت را گویند کہ عربان صنم خوانند صاحب جامع ہم ذکر این کردہ و لغت فارسی گفتہ۔ خان آرزو در سراج می فرماید کہ اصل این فغ است بفتح فا و از ان مرکب است فغفور چنانکہ بیاید بمعنی صنم مستعمل۔ غالب دہلوی در قاطع برہان گوید کہ ثای مثلثہ مانند ذال معجمہ نیست کہ شرف الدین علی یزدی در قطعۂ خویش از فارسی بودن آن انکار نکردہ است ہمہ بران متفق اند کہ ثای مثلثہ در فارسی نیست پس ثغ لغت فارسی چگونہ خواہد بود ہان فغ در فارسی بت را گویند مؤلف عرض کند کہ اگر بقول غالب یا خان آرزو ما اصل این را فغ بہ فا و غین معجمہ تسلیم کنیم باید کہ این را مبدلش دانیم و عجبی نیست کہ عربان ساکن فارس در بعضی از مقامات استعمال این با بیا تبدیل کردہ باشند و درین شک نیست کہ ثای مثلثہ در فارسی نیست و درین ہم شک نیست کہ استعمال این بثای مثلثہ بودہ است و تصدیق صاحب جامع کہ محقق زبان خود است اعتماد را شاید و تُغ ہم بموحدہ بعوض فا بجایش گذشت بہ ہمین معنی۔ و در عربی زبان ثغ لغتی نیست و در ترکی ہم نیامدہ پس وجود این در فارسی زبان تقاضای آن می کند کہ تاویلی در ماخذ این کنیم و آنچہ بموحدہ گذشت آنہم مبدل فغ است چنانکہ فروزیدن و بروزیدن و این را ہم مبدلش دانیم و ہمین یک مثال این قسم تبدیل است یکی از معاصرین عجم گوید کہ اگر ما این را

متصرف بیجای جهلای عرب ساکن فارس هم دانیم درین صورت هم در وجود این لفظ شکی نیست و هاالاغلاط العام فصیح است و اکنون نه استعمال بلغ است و نه ثغ و نه فغ بلکه در محاوره ما ثبت مستعمل است صاحب انند ثغ را بمعنی بت عربی نوشته و لغات عرب ازین ساکت عجبی نیست که معرب فغ باشد ولیکن صاحب سواد السبیل که محقق معربات است ذکر این نکرده مخفی مباد که بذیل لغت ارتنگ اشارهٔ این لغت هم شده که لغت فارسی است (اردو) دیکهو بت ـ

ثغاریه | بقول برهان با رای بی نقطه بر وزن لو اسیه دستبوی را گویند و بلغت اهل شام شمام خوانند و آن نوعی از خربزهٔ کوچک است در نهایت خوش خط و خالی و بوئیدن آن دماغ را گرم کند و سده بگشاید صاحب جامع هم این را شمامه و دستبوی گفته و صاحب انند هم این را لغت فارسی گفته ـ صاحب محیط گوید که طراثیث را نام است و گویند در داب و بلغت اهل شام دستبو و بر ستبوهی فرماید که فارسی است و بعربی در داب و در شام شمام و تفاح و در هندی کچری و سیند و در حمیات اسم هندی آن پهوٹ نوشته اند و بعضی آن را لیمون یعنی خربزهٔ گرمک دانسته اند و غلط است ـ بلکه آن خربزهٔ کوچک است برنگ مختلف می باشد بوئیدن آن مقوی دماغ و مسخن دماغ و مفتح سده و دافع ریاح و بقول بعض نوعی از ترنج کوچک خوشبو گرم و تر در دوم (الخ)
مؤلف عرض کند که لغت عرب است و صاحب محیط المحیط ذکر این کرده صاحب برهان ناحق این را در لغات فرس جا داده ما همچون صاحب انند این را لغت فارسی ندانیم و اصلا

این را معتبر نمی‌خوانیم که فارسیان از زبانی دیگر گرفته استعمال کرده اند (اردو) پھپوٹ
بقول آصفیہ ایک قسم کی موٹی ککڑی جو پک کر کھل جاتی ہے۔ خیار رشتی۔ پھپوٹ۔ سینڈھ۔ بالی۔

ثُفّاء | بقول برہان بضم اوّل و فای بالف کشیده و همزه با و زده بعربی دارو ئیست که
آن را خردل سفید گویند که تخم سپندان باشد و آن تخم تره تیزک است استرخای
جمیع اعضا را نافع **مؤلف** عرض کند که فارسیان این لغت فارسی را بزبان دارند
صاحب محیط بر خردل گفته که اسم عربی است و بسریانی خردلا و بفارسی سپندان گرد
و اسپندان سپید و بانگریزی مسٹرڈ۔ تخم نباتیست گرم و خشک در آخر سوم ملطف
و محلّل رطوبت دماغی و معده و سائر اعضا مجفف و مقطّع بلغم معطّش و مفتّح سدد
و مدرّ فضلات و مفتّت حصاة است منافع بسیار دارد (اردو) رائی۔ بقول آصفیہ
ہندی۔ اسم مؤنث۔ خردل ایک قسم کی سرسون۔ سپندان سپید۔

(الف) **ثُفل** | بقول بہار بالضم و سکون فا آنچه تنک نشیند از چیزی و فارسیان
بمعنی تف و امثال آن استعمال نمایند **مؤلف** عرض کند که لغت عرب است و بقول
منتخب بالضم دُردی که بته نشیند و ---------------

(ب) **ثُفلدان** | بقول بہار ظرفی که دران تف اندازند و آن را بہندوستان
پیکدان خوانند (سعید اشرف سے) مغل زاد دولت لئی آرد زسپندری بیرون ہا
ثفلدان گر از طلا باشد که بروی تف کنند۔ صاحب محیط ہم ذکر (ب) کرده ما عرض
کنیم که (الف) بمعنی تف در فارسی زبان مستعمل نیست و استعمال (ب) البته بمعنی ثفلدان مستعمل است

است بر سبیل کنایہ کہ تف در نہ آن می نشیند (اردو) دیکھو تف ۔ (پ) اگالدان
بقول آصفیہ ۔ اردو ۔ اسم مذکر ۔ وہ برتن جس میں پان کا ثفل یا پیک تھوکتے ہیں پیکدان

ثقل | بقول تحقیق الاصطلاحات فارسیان بسکون قاف استعمال کنند و در عربی
زبان بکسر اوّل و فتح قاف است چنانکہ در قاموس آمدہ (صائب ؎) چہ ضرور
است بمیزان خرد سنجیدن بار ثقل دنیا ز فرو رفتن قارون پیدا ست مؤلف
عرض کند کہ صاحب منتخب این را بالکسر بمعنی گرانی و بار و گنج زمین آوردہ و اثقال جمع
آن و بالکسر و فتح قاف بمعنی گران شدن پس استعمال این بالکسر تصرف فارسیان نیست
و معترض نمی توانیم خیال کرد (اردو) ثقل ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ بوجھ ۔
بھار ۔ وزن ۔ گرانی ۔ بھاری پن ۔

ثقۃ الملک | اصطلاح ۔ بقول تحقیق الاصطلاحات ۔ لقب طاہر مشکانی یکی از امرای
دولت سلاطین غزنویہ کہ مسعود سعد سلمان را از قید سلطان ابراہیم رہانید (حکیم سنائی
؎) ثقۃ الملک طاہر آنکہ چو آب ۔ پا ابد روش آید از خدا بکرد ۔ مؤلف عرض کند کہ
مرکب بہر دو لغات عرب است و لقب (اردو) ثقۃ الملک ۔ امرائے دولت
سلاطین غزنویہ سے ایک امیر کا لقب جس کا نام طاہر مشکانی تھا ۔ مذکر ۔

ثقیل | بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات شخص ناگوار و مکروہ طبع کہ بر مردم گران
باشد (صائب ؎) علمی بہ عیب خود نرسیدن نمی رسد ۔ گر ثقل خود ثقیل نداند ثقیل
نیست ۔ می فرماید کہ درین بیت شبہ مشہور است کہ بالعیب خود نرسیدن [illegible]

تعدیه نرسیدن باشد نیز سدبای دیگر برای تعدیه خودمی خواہد مؤلف عرض کند که
لغت عرب است بمعنی مرد گران وگران بودن و در مصرع دوم صائب بطور ثقیل
بمعنی خود مستعمل است نه بمعنی شخص ناگوار محقق ما گر ام بر معنی شعر غور نکرده و شته مشهور
را بیان کرده دلیل آنست که از محاورۂ زبان فارسی بیخبر است (اردو) ثقیل
بقول آصفیه عربی بھاری - وزنی گران - بوجھل -

ثلاثۂ غساله | اصطلاح - بقول بحر حکمای یونان اصطلاحی دارند در شرب مدام
که علی الصباح سه کاسه می خورند و آن را ثلثۂ غساله خوانند که غسل معده کند صاحب
انند هم نقلش کرده می فرماید که خان آرزو در رسالۂ تنبیه الغافلین در تفسیر این گوشته
این بدعت شیخ بوعلی سیناست و بعد از و هر که آمد پیروی او نمود این هر دو لفظ عربی اند
اما ترکیب فارسی است بهار هم ذکر این کرده (خواجه شیراز سه) ساقی حدیث
سرو وگل ولاله می رود ٭ و این بحث با ثلاثۂ غساله می رود ٭ صاحب تحقیق الاصطلاحات
می فرماید که صاحب مدار الافاضل از روضة السلاطین نقل کرده که سلطان غیاث الدین
پادشاه بنگاله وزیری داشت غساله نام و او را سه پسر صاحب جمال بود یکی را سرو
و دیگری را گل و ثالث را لاله می گفتند گوید که این نقل اصلی ندارد چنانچه بر متتبع
اخبار سلاطین بنگاله ظاهر و اختیار غساله در مطلع محض برای قافیه بنگاله است که در
بیت دیگر از ین غزل آمده (سه) شکر شکن شوند همه طوطیان هند ٭ زین قند فارسی
که به بنگاله می رود ٭ مؤلف عرض کند که ما اتفاق داریم با صاحب بحر (کاتبی نیشاپوری

س ۵) من از ثلاثۂ غسالہ دیدہ ام سیری ٭ کہ زاہدان بہ ہزار اربعین نمی بینند ٭ (اردو) ثلاثۂ غسالہ بترکیب فارسی حکمای یونان کی ایک اصطلاح ہے اُن تین کاسون کے لئے جو علی الصباح پیتے ہین جن سے معدہ صاف و پاک ہوتا ہے ۔ مذکر ۔

ثلثان | بقول برہان بروزن سلطان بسریانی دوائیست کہ آن را بفارسی سگ انگور و بعربی عنب الثعلب خوانند مؤلف عرض کند کہ ما صراحت این بر انگور شغال کردہ ایم فارسیان از برای این اسمای مرکب دارند و اسم جامد مفرد ندارند تا بہ پیچا کہ حکمای عجم در نسخہ ہای طب استعمال این لغت سریانی می کنند کہ مختصر نامی است (اردو) دیکھو انگور شغال ۔

ثلج چینی | استعمال بقول برہان بمعنی نمک چینی و آن سنگیست سفید کہ بجہت جلای چشم در سرمہ بکار برند و بعضی گویند شورہ است صاحب محیط بہ (ثلج چینی) گوید کہ معرب آنست و آن رطوبتی است منجمد مانند برف شبیہ بہ نمک دریائی کہ از ہند آورند و ابن بیطار گفتہ کہ زہر حجر آسیوس است سرد و خشک ۔ جہت جلا سپیدی و سیاہی چشم و ظلمت بصر و ضماد آن بر بدن جہت تپ دق نافع و این اسم را بر بارود نیز استعمال می کنند مؤلف عرض کند کہ ثلج لغت عرب است بہ جیم آخر بمعنی برف و این مرکب توصیفی است (اردو) ایک قسم کا سفید پتھر جس کا سرمہ آنکھون کے لئے مفید ہے اور بقول بعض شورہ ۔ مذکر ۔

ثمر | بقول بہار بوزن کمر میوۂ اثمار جمع پختہ و خام و نارسیدہ از صفات اوست

و بالفظ بستن و گرفتن نخل و شاخ کنایه از بار آوردن و بالفظ باریدن و ریختن و فربه شدن
نیز مستعمل و پس بیاید و ما قبل آن در تشبیهات بوسه گذشت مؤلف عرض کند که
لغت عرب است و بقول منتخب بفتح اوّل و دوم بمعنی بار درخت و انواع مال و هم فرزند
و فرزند۔ فارسیان استعمال این با مصادر فارسی بترکیب خود کرده اند که در ملحقات
می آید صاحب محیط هم بمعنی میوهٔ درخت نوشته (اردو) ثمر بقول آصفیہ عربی
اسم مذکر۔ پھل۔ میوہ۔ نفع۔ فائدہ۔ نتیجہ۔ حاصل۔

ثمر السرو | اصطلاح۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات
بحوالہ صاحب تحفة المؤمنین گوید که ثمر
از سائر اجزای اوست و مشهور اینکه سرو
بار نمی آید و وجهش اینکه ثمر او در حکم عدم است
چراکه گره تلخی می باشد و غذائیت ندارد
بعض در تداوی بکار می آید (صائب ؎)
درین باغ چون سرو آزادگان ها بجای ثمر
عقده دل بر آید ها مؤلف عرض کند که
مرکب اضافی است بمعنی حقیقی۔ صاحب محیط
آنچه بر سرو نوشته ما نقلش بر ارس کرده ایم
داو هم می نویسد که ثمر آن از سائر اجزا اگرم

(اردو) سرو کا پھل جو ایک گرہ کی شکل
میں ہوتا ہے جس میں غذائیت نہیں ہوتی

ثمر باریدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی ثمر دادن درخت است بکثرت
(قاسم مشہدی ؎) نیست بی سجدهٔ شکر
درین باغ سری که نخل سیراب چو گردید ثمری بارد
(اردو) پھل دینا کثرت سے پھل
دینا یہ دکن کا استعمال ہے۔ بار آور ہونا
کثرت سے بار آور ہونا۔

ثمر بخشیدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر

این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی عطا کردن و دادن ثمر و بار آوردن است (شانی شهدی ے) ہزار نخل بجوں جگر برآوردم ؎ امید نیست که یک نوبتم ثمر بخشد ؎ (اردو) بار آور ہونا۔

ثمر بستن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی بذیل این ثمر بستن نخل و شاخ را بمعنی بار آوردن نوشته مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (صائب ے) ہنگ می بارد از افلاک نداغم دیگر ؎ نخل امید که امروز ثمری بندد ؎ مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر بندیدن پیداست که مرادف بستن است و بجایش گذشت (اردو) بار آور ہونا۔ بار آنا۔

ثمر پیش رس | استعمال۔ بقول بہار میوہ که پیش از موسم خود برسد (حکیم الٰہی ے) کم لذتم و قیمت افزون ز شمارست ؎ گوئی ثمر پیش رس باغ جہانم ؎ مؤلف عرض کند که پیش رس اسم مفعول ترکیبی است وصف ثمر و موافق قیاس (اردو) وقت سے پہلے آیا ہوا بار۔ قبل از وقت پیدا شدہ ثمرہ۔ مذکر۔

ثمر چیدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که حاصل کردن ثمر از شاخ درخت (صائب ے) با ادب باش درین باغ که ہر کس اینجا ؎ می نہد بر سر ہم دست ثمر می چیند ؎ مخفی مباد که استعمال مصدر چیندن ازین سند پیداست که بجایش می آید و مرادف چیدن است (اردو) پھل توڑنا۔

ثمر خواستن | استعمال صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی یعنی خواہش بار کردن

(عرفی ؎) ز باغ وصل ثمر خواہم آنقدر کہ
دہند ہا کجا نظر کثیر است یا قلیل ہر اکہ
مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر
خواہیدن پیداست کہ بجای خواستن
می آید و مرادف خواستن (اردو) پھل
چاہنا۔ ثمرہ چاہنا۔

ثمر دادن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ باضافت درخت بارآور
شدنش و باضافت انسان عطا کردن
رسیدن ثمر سند عرفی کہ بہ ثمر خواستن
گذشت برای معنی آخر الذکر بکار می خورد
(اردو) درخت بار دینا۔ بارآور ہونا
پھل اور ثمرہ کسی کو دینا عطا کرنا۔

ثمر ریختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ بمعنی افتادن ثمر از درخت یعنی حقیقی آ

(صائب ؎) بستی لب طلب بوس از
دہان یار می ریزد ثمر چون پختہ گردد خود
بخود از دار می ریزد ہا مخفی مباد کہ از سند
بالا استعمال مصدر ریزیدن پیداست کہ
بجایش می آید و مرادف ریختن است
(اردو) پھل گرنا۔ پھل ٹپکنا۔

ثمر گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذیل این ثمر گرفتن نخل و شاخ را نوشتہ
گوید کہ مرادف ثمر بستن نخل و شاخ است
کہ بہ ثمر بستن گذشت مؤلف عرض کند
کہ ثمر گرفتن بمعنی حقیقی حاصل کردن ثمر است
و بصورت اضافت بسوی نخل و امثال
آن بارآور شدن (رضای کشمیری ؎)
محبت را پس از قطع محبت لذتی باشد ہا
کہ شاخ نخل پیوندی بہ از اول ثمر گیرد ہا
(حزین ؎) اگر در خونہا چمن پیرا نہالی تا
ثمر گیرد ہا ما عرض کنیم کہ در ہر دو سند بالا

استعمال مصدر گیردن است که بجایش
می آید و مرادف گرفتن باشد (اردو)
پھل حاصل کرنا۔ ثمر حاصل کرنا۔ درخت
کا بار آور ہونا۔

ثمرگستن استعمال صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که از سند پیش کرده اش

ثمرگسلیدن بمعنی حاصل شدن ثمر پیدا
وای بر آصفی که بر الفاظ اشعار غور نکرده و از شد
گسلیدن مصدر گسستن قائم کرد (صائب ره)
ز کلک تازه من شعر تر نمی گسلد ٭ که شاخ سدره
و طوبی ثمر نمی گسلد ٭ (اردو) درخت سے پھل حاصل ہونا

ثمین القول بہار بمعنی قیمتی و گرانمایه مؤلف عرض کند که لغت عربی است و بقول
منتخب بفتح اول و کسر دوم۔ فارسیان استعمال این کرده اند بترکیب خود (انوری
ره) حسرت ترتیب عقد گوہر کلکش ٭ در ثمین کرد رشک در ثمین را ٭ (اردو)
قیمتی۔

ثنا القول بہار بالفتح بمعنی سخن نیک و ستایش۔ می فرماید که بالفظ کردن مستعمل است
(عرفی ره) گلزار وصل شاہد معنی بدست کرد ٭ از بخت خود چه باید ثنا کرد روزگار
٭ و صراحت مزید کند که در فارسی حرف از صله شکر می آید چنانکه شکر از فلانی دارم
نه ثنا درین صورت ثنا بمعنی شکر باشد یا حرف از بمعنی را یا گوئیم که حرف از عوض
اضافت است پس عبارت در اصل چنین باشد چه باید ثنای بخت خود کرد و حاصل
معنی اینکه روزگار گلزار وصل شاہد عمر را بدست کرد یعنی حاصل نمود پس از ین عمل
خوب بخت خود را ثنای بسیار نموده۔ ہذا ما صرح به بعض الشارحین (انتہی) مؤلف

عرض کند کہ شارحین ذوق سخن ندارند ثنا در کلام عربی بمعنی خود یعنی ستایش است
و ثنا از نجت بمعنی ثنای نجت است ولی بالکل لغت عرب باشد فارسیان بمعنی
دعا و رحمت ہم استعمال بترکیب فارسی ہم کہ در ملحقات می آید (اردو) ثنا۔ بقول
آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ تعریف۔ ستایش۔

ثنا آموختن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی حقیقی است و از سندش
استعمال مصدر آموزیدن و در آموزیدن
پیداست و در ثانی کلمۂ در زائد است
(نظامی سہ) درونم را بنور خود برافروز *
زبانم را ثنای خود در آموز * (اردو)
تعریف اور ستایش کی تعلیم دینا۔

ثنا باد استعمال۔ صاحب آصفی این را
بذیل ثنا بودن نوشتہ مؤلف عرض کند کہ
حقیقت باد بجایش گذشت (اسدی طوسی
سہ) ثنا باد بر جان پیغمبرش * محمد فرستادہ
و رہبرش * و معنی ہمباد کہ درینجا ثنا بمعنی رحمت
است کہ بر لفظ ثنا گذشت (اردو) رحمت ہو۔

ثنا برگرفتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی ثنا کردن است (خسرو
سہ) نفس خود از راہ ثنا برگرفت *
نور بقا دید و ثنا برگرفت * (اردو)
تعریف کرنا۔ ستایش کرنا۔ مدح و ثنا کرنا۔

ثنا پرداختن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی ثنا کردن است و محقق
کہ ثنا پرداختن و پردازیدن۔ از سندش
کردہ اش استعمال پردازیدن پیداست
کہ گذشت (نثر ظہیر تفرشی) بعطر سائی

نسیم صبح خبیر نفس از غنچهٔ دہانِ ثنا پرداز ان دمیدن گیرد" (اردو) مدح وثنا کرنا۔

ثنا خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی یعنی طلب ستایش و ثنا کردن (فیضی سے) اگر بیت و بلند افتادہ شعرم بقدر شعری خواہم ثنا ہا مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر خواہیدن پیداست که بجای خودش می آید (اردو) مدح وثنا چاہنا۔ تحسین چاہنا۔ تحسین کی خواہش کرنا۔

ثنا خوان استعمال۔ صاحب انند بحوالہ فرہنگ فرنگ گوید که بمعنی مدّاح و ثنا خوانی بمعنی مدّاحی۔ صاحب آصفی مصدر ثنا خواندن قائم کرده که بمعنی مدح وثنا کردن است مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است یعنی ثنا گفتن و ستایش کردن (ناظم ہروی سے) که ای مدّاح منظمت عقد گوہر ثنا خوان ضمیرت موج کوثر" (اردو) مدح وثنا کرنے والا۔ مدّاح۔

ثنا طراز یدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی مدح کردن در تحریر و نوشتن مدح و ثنا (نثر ظہیر تفرشی) ثنا طرازی نشگاہ سلطنت راغزل سرای قصائد غرا" (اردو) تحریراً مدح وثنا کرنا۔ تعریف لکھنا۔

ثنا کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که سند این از عرفی بر لفظ ثنا مذکور شد بمعنی حقیقی مدح وثنا کردن است (اردو) مدح وثنا کرنا۔ تحسین اور آفرین کرنا۔ تعریف کرنا۔ سراہنا۔

ثنا گر استعمال۔ بقول بہار و بحر مرادف ثنا گستر و ثنا گوی و ثنا ور بمعنی مدّاح۔

وستایش گر مؤلف عرض کند کہ موافق
قیاس (سیر سعدی ص) ثناگران ہمہ بہ
مدح توگشادہ زبان ٭ سخنوران ہمہ بہ
فرش تو نہادہ جباہ ٭ (اردو) مدّاح
تعریف کرنے والا۔

ثناگستر اصطلاح۔ صاحبان بحر و
بہار ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند
کہ مرادف ہمان ثناگر (ظہیر فاریابی ص)
ہی نخواہی کہ من بہ اندک سعی ٭ باشمت در
جہان ثناگستر ٭ صاحب آصفی بو ثیقہ ہمین
سند مصدر (ثناگستردن) قائم کردہ کہ
بمعنی ثناکردن است (اردو) دیکھو
ثناگر۔ مدّاح۔

(الف) ثناگفتن استعمال۔ صاحب
(ب) ثناگو آصفی ذکر الف
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ مدح وثناکردن بزبان و صاحب
انند ذکر ب کردہ بمعنی مدّاح و بہار ب
را (ثناگوی) نوشتہ ب موافق قیاس
اسم فاعل ترکیبی است وثناگوی مزید علیہ
آن بزیادت تحتانی (سعدی الف ص)
خدایش ثناگفت وتبجیل کرد ٭ زمین بوس
قدر تو جبریل کرد ٭ (ولہ ب ع) ثناگوی
حق بامدادان و شام (اردو) الف
مدح وثناکرنا۔ ب مدّاح۔

ثناور اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و آنند
مرادف ثناگر مؤلف عرض کند کہ موافق
قیاس است ہمچون سخنور (والہ ہروی ص)
می آورم اجر آنجہان را ٭ سوی تو غلام
زادگان را ٭ دارند ازپی ثناوری را ٭
تاکسب کنند قنبری را ٭ (اردو) دیکھو
ثناگر۔ مدّاح۔

ثنایا بقول ملحقات برہان دو دندان
پیشین را گویند مؤلف عرض کند کہ لغت

عرب است صاحب منتخب این را بمعنی چهار
دندان پیشین نوشته فارسیان استعمال این
کنند که اسم خاص برای این ندارند و بعضی از
معاصرین عجم گویند که اسم جامد فارسی زبان از
برای چهار دندان پیشین پیش است ما

می گوئیم که لفظ پیش بجای خودش گذشت و ما صراحت
کافی ہم در انجا کرده ایم و این معنی متحقق نشد تا یک
می خواهد که بر زبان معاصرین باشد و بعض معاصرین
عجم بر خلاف اینند و شما یارا بر زبان دارند والله اعلم
بتحقیقة الحال (اردو) سامنے کے چار دانت یکم

ثنک | بقول برهان بفتح اول و سکون نون و کاف فارسی بمعنی ارتنگ است.
که نام کتاب صنائع و بدائع مانی نقاش باشد و معنی تنگ در اصل بمعنی نقش و نگار است
صاحب جامع همزبان برهان به کاف عربی می فرماید که بفوقانی اول هم. صاحب مؤید
ذکر این به کاف فارسی بذیل لغات فرس کرده و صاحب انند هم این را لغت فارسی
گفته و خان آرزو هم به کاف عربی نوشته اشارهٔ تنگ و ارتنگ می کند مؤلف
عرض کند که ظاهراً معرب معلوم می شود که عربان عجم فوقانی اول را به ثای مثلثه و کاف
فارسی را بعربی بدل کردند والله اعلم بحقیقة الحال. صاحب سواد السبیل که محقق معرّبات
است ازین ساکت و در دیگر لغات عرب هم ذکر این نیست (اردو) دیکھو ارتنگ۔

ثواب | بقول بهار بالفتح بمعنی مزد طاعت می فرماید که با لفظ بردن و دادن و کردن
مستعمل و مقابل این گناه است (صائب ؎) بیهوده دل مشوّش ما کرد فکر گناه
یا ثواب است ؛ مؤلف عرض کند که لغت عربست بقول منتخب بالفتح. فارسیان
استعمال این می کنند و با مصادر فارسی مرکب هم سازند که در ملحقات می آید (اردو)

ثواب ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ فرد ۔ بدلہ ۔ اجرت ۔ عوض نیک ۔ نیک کام کی جزا ۔ دیکھو بہرہ کے پانچویں معنی ۔

ثواب آمدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بعمل آمدن ثواب باشد (حزین اصفہانی سہ) دو سہ روز زیست کہ در زندگی دین عجب است ؛ نہ ثوابی زمن آید نہ گناہی گاہی ؛ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر آئیدن پیداست کہ بجایش گذشت (اردو) ثواب وقوع میں آنا ۔

ثواب اندوختن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حاصل کردن ثواب است (نثر نصیر ہمدانی) ثواب بسیار از ذکر سبحان اللہ والحمد للہ اندوختم ؛؛ (اردو) ثواب حاصل کرنا ۔

ثواب بخشیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ اجر خود را بدیگری عطا کردن (خان آرزو سہ) ثواب روزہ بہ پیر مغان ہمی بخشم ؛ دو جام می اگرم از پی سحور دہد ؛ (اردو) ثواب بخشنا ۔

ثواب بردن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ حاصل کردن ثواب باشد (حافظ شیراز سہ) ثواب روزہ و حج قبول آنکس برد ؛ کہ خاک میکدہ عشق را زیارت کرد ؛ (اردو) ثواب حاصل کرنا ۔

ثواب دادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی عطا کردن ثواب است ۔ (مغربی نیشاپوری سہ) فردا جزای عشق بعقبی دہد ثواب ؛ آنرا کہ ہمت تو بدنیا

دہد جزا ہا معنی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر دہیدن پیداست کہ می آید (اردو) ثواب عطا کرنا۔ دینا۔

ثواب داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حاصل کردن ثواب است (کاتبی نیشاپوری ؎) چو خیر و شر بدست من است کہ سر عوی ہا گر ثواب ندارم مرا گناہی نیست ہا معنی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیدا کہ مرادف داشتن است و بجای خودش می آید (اردو) ثواب حاصل کرنا۔

ثواب را بخانہ خود می برد مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بحق کسی می زنند کہ کارہای نیک کند و محاوضۂ آن می گیرد گویا ثوابش را بخانہ خود می برد یعنی کار نیکش فی سبیل اللہ نباشد و ثوابش را بر عقبی نگذارد مرادف ہم خرما و ہم ثواب (اردو) دکن میں کہتے ہیں ہم خرما و ہم ثواب۔ یعنے ایسا ثواب جس سے دنیا ہی میں نفع ہوتا ہو۔

ثواب کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ محقق ثواب حاصل کردن است و معنی لفظی کار نیک کردن (ثانی مشہدی ؎) بازم ہلال عید حریص شراب کرد از قید روزہ ام بدہاند و ثواب کرد (اردو) ثواب حاصل کرنا۔ نیکی کرنا۔

ثواب یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ حاصل کردن ثواب بمعنی حقیقی است (اوحدی کرمانی ؎) از خلق نکو ثواب یابی

باوز رسیرت بدعقاب بالی با عشق مباد که
از این سند استعمال مصدر یابیدن پیداست
که مرادف یافتن است و بجایش می آید
(اردو) ثواب پانا۔ ثواب حاصل کرنا

ثوب | بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم قمیص و پیراهن دراز مؤلف عرض کند که بقول منتخب لغت عرب است بمعنی مطلق جامه۔ معاصرین عجم تفریساً این را مخصوص کردند به جامۂ خاص (اردو) لمبا کرتہ۔ مذکر۔

ثور | بقول مؤید قلمی موی سرخ و سپید که بتازیش اصبح خوانند و کاتبان این را (ثور موی) بغلط نوشتند بر آن معنی سرخ سپید نوشته اند و در نسخۂ مطبوعہ هم بنقل آن و در بعض نسخ قلمی این لغت مرکب را ترک کرده و بر لفظ ثور هم این معنی نه نوشته و اصبح در عربی زبان بمعنی سرخ رنگ است مطلقاً مؤلف عرض کند که (ثور موی) بمعنی موی سپید باشد و بلحاظ معنی اصبح هم همین نتیجه حاصل می شود و کاتبان لغت مؤید غلط کرده اند که (ثوره موی) بمعنی موی سرخ و سپید قائم کردند (اردو) ناقابل ترجمہ۔

ثوره | بقول بول چال بحوالۂ معاصرین عجم بمعنی بغاوت مؤلف عرض کند که در عربی زبان ثور بدون ها بمعنی برانگیخته شدن و برخاستن و برآمدن گرد و هیجان آمدن دل آمده کذا فی منتهی الارب و صاحب اند ذکرش کرده پس معاصرین عجم به بابت های هوز در آخرش تفریساً بمعنی بغاوت استعمال کردند (اردو) بغاوت۔ مؤنث۔ دیکھو باغی گری۔

ثوره موی اصطلاح ـ بقول مؤید ـ سرخ و سپید که بتازیش اصبح خوانند ـ مؤلف عرض کند که بر لفظ ثور حقیقت	این عرض کرده ایم معنی لفظی این موی سپید دارنده اصطلاحی نیست ـ (اردو) سپید بال رکھنے والا ـ مذکر ـ

ثومس بقول برہان بر وزن پوشش بزبان سریانی نوعی از پودینهٔ کوهی است و آن گلهای کوچک بسیار دارد و بسرخی مائل است و آن را بعربی سعتر الحمار خوانند صاحب محیط بر ثومس گوید که اسم حاشا است و بر حاشا می نگارد که بیونانی ثومس و بخراسانی جاروب گنده گویند و در مغرب صعتر الحمیر و آن را صعتر الحمار نیز خوانند ـ نوعی از پودینهٔ جبلی است شبیه به صعتر شجره خار دار است ـ گل این مائل بسرخی گرم و خشک تا سوم محلل و مفتح و مقطع حتی که خون منجمد را مؤلف عرض کند که معاصرین عجم همین ثومس را بر زبان دارند و اسم جامد مفرد فارسی بر زبان ندارند ـ از ینجاست که صاحب برہان این را جا داده (اردو) پہاڑی پودینہ ـ مذکر ـ

ثیل بقول برہان بکسر اول و سکون ثانی و لام بر وزن فیل نوعی از حشیش است که کنگره باشد و آن را بفارسی بید گیا خوانند بول را براند و شکم را ببندد بعضی این را لغت عربی گویند و بقول بعضی سریانی است مؤلف عرض کند که حقیقت این بر بید گیا و اغرسطس مذکور و بتحقیق لغت عربی است صاحب محیط المحیط ذکر این کرده (اردو) دیکھو بید گیا اور اغرسطس ـ

ثیموم بقول ملحقات برہان نام نباتی است شبیه به گندم که به دفع سپیدی چشم

بکار آید و آن را ثمام بالضم نیز گویند مؤلف عرض کند که بقول منتخب ثمام لغت عرب است بالضم۔ نام گیاہی خرد صاحب محیط بر ثمام گوید که بفتح اوّل و ثانی لغت معرب است۔ در تنکابن زرادآش و در مازندران بازمیل نامند آن نباتی است شبیه بگندم در علاج چشم استعمال می کنند گرم در دوم و خشک در اوّل۔ آشامیدن آن محلل ریاح و منضج سدد و ضماد تازهٔ این نافع اورام چشم و منافع وارد (الخ) پس جزین نیست که فارسیان همین ثمام را تعریبا تشهیم کردند بزیادت تحتانی برای سهولت تلفظ چنانکه بست و بیست و الف را به واو بدل کردند چنانکه تاغ و توغ (اردو) ثمام عربی مین ایک پودہ کا نام ہے جو گیہون سے مشابہ ہوتا ہے جس کو فارسیون نے تشیم کر لیا ہے اس کا ستارف اور کوئی نام معلوم نہ ہو سکا امراض چشم کے لیے مفید پایا گیا ہے۔ مذکر۔

ردیف جیم عربی با الف

جا بقول برہان معروف است که (۱) مکان و مقام باشد صاحب ناصری گوید که آن را جای باضافهٔ یا نیز گویند و بمجاز بمعنی (۲) محل و مرتبه است مؤلف عرض کند که معنی اوّل حقیقی است و دیگر همه معانی مجاز آن (۱) ع) ای مردمک چشم نگر جای تو خالیست ؛ (ناصری ۵۳) هر که نشیند بجای خویشتن پا افتد و بسینه سرای نوشتن ؛ خان آرزو در چراغ ہدایت بذکر معنی اوّل گوید که دمها بمعنی خانه ہم و خالی از تازگی نیست (سلیم ۵۳) بی زلف تو آرام لفر دوس ندارم ؛ پهائی

نتوان بود کہ زنجیر ندارد ؎ صاحب فدائی می فرماید کہ در تازی ترجمۂ مین مکان ثقہ
برای ہر چیز و (۴) بمعنی حق و عوض بکار بردہ می شود چنانکہ چون خواہند گویند کہ (تو در
حق من چہ کردی) و (عوض اینکہ چنین کنی چنان کردی) می گویند تو (بجای من چہ کردی) و بجای آنکہ چنین کنی
چنان کردی) (اردو) (۱) جا بقول آصفیہ ۔ فارسی اسم مؤنث جگہ ۔ مقام ۔ ٹھاؤن ٹھکانا (۲) مرتبہ
منزلت (۳) گھر ۔ منزل (۴) جگہ بمعنی عوض جیسے ؎ ہیں اُن کی جگہ میں ہوتا تو پھر تم دیکھتے کیا ہوتا ہے ؎

جا انداختن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار و بحر بمعنی ترتیب دادن مکان (والہ ہروی ؎) نی آنکہ ہمین کام و زبان وقف تو دارم ؎ در صدر دل انداختہ ام بہر تو جائی ؎ وارستہ این را مرادف (جا بستن) گوید بمعنی ساختن جا و مکان مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است ولیکن معاصرین عجم این را بر زبان ندارند (اردو) مکان بنانا ۔ مکان تعمیر کرنا ۔

(الف) جا بجا استعمال ۔ بقول بول چال بحوالہ معاصرین عجم کنارہ کش و بہ ہندی الگ تھلگ گویند مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم استعمال این بمعنی ہر جا می کنند تسامح اوست کہ معنی غیر مستعملہ را بیان کرد فارسیان گویند ؎ حسن انتظام او جا بجا مشاہدہ کردہ ایم ؎ و شہرت او جا بجا شنیدہ ایم ؎ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ (جا بجا شدند) بمعنی منتشر شدند و بجاہای خود رفتند ما می گوئیم کہ این سند مصدر ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) جا بجا شدن است بمعنی منتشر شدن و بجاہای خود رفتن (اردو) الف ۔ جا بجا ۔ بقول آصفیہ ۔ ہر جگہ ۔ ہر ایک موقع پر ۔ ہر مقام پر (ب) اپنی اپنی جگہ

سے جاتا، منتشر ہونا۔

جا برای کسی خالی کردن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و بہار و وارستہ جای خود باو
تواضع کردن از روی تعظیم و توقیر (ملا
طغرا ے) عجبی نیست زبیقدری مردم در
خاک * کہ لحد ہم نہ کند بہر کسی جا خالی *
مؤلف عرض کند کہ ما تعریف بالا را
نمی پسندیم معنی این قدر و منزلت ورود
کسی کردن و او را جای خود دادن کہ اخلاق
است و محبت و تعظیم ہم مخفی مباد کہ
از سند بالا استعمال مصدر کردن پیداست
کہ بجالیش می آید و مرادف کردن است
(اردو) کسی کو اپنی جگہ دینا۔ یہ ایک خوش
اخلاقی اور آنے والے کی عزت اور حرمت
ہے کہ جہاں خود بیٹھے ہیں اُس کو بٹھانا۔

جا بر سر دست بودن مصدر اصطلاحی
بقول بہار و آنند کمال معزز و موقر بودن
(مخلص کاشی ے) بدان کم رتبہ حاجت
گذاری کز رہ غربت * چو ناخن بر سر دست
است جا مشکل کشایان را * می فرماید کہ
درین صورت بر سر دست کنایہ از بر سر
انگشت بود۔ مؤلف گوید کہ فارسیان
چون چیزی را قیمتی دانند بر سر دست گرفتہ
بدیگران می نمایند و این توقیر آن چیز است
مثلاً جواہر را ازہمین عادت این اصطلاح
قائم شد (اردو) معزز اور موقر ہونا۔
قابل قدر و منزلت ہونا۔

جا بر کسی گرفتن مصدر اصطلاحی۔
بقول بحر و وارستہ و آنند تنگ آوردن
او را از روی غلبہ (عرفی شیرازی ے)
در انجمن جمال رویت * بگرفتہ بر آفتاب
جا را * مؤلف عرض کند کہ ما تعریف
بالا را نمی پسندیم معنی این غلبہ بر کسی حاصل
کردن است و بس (اردو) کسی پر

غلبہ حاصل کرنا۔

جابستن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر ساختن جا و مکان۔ بہار گوید کہ ترتیب دادن مکان (بابا فغانی ۔ ؎) بتخت جم بنی گنجید و آنہا قہرمان الحق بعزت خانۂ عرش مجیدش جا بستند۔ مؤلف عرض کند کہ از کلام بابا فغانی (جایگہ بستن) بمعنی قائم کردن مقام و مرتبہ پیدا می شود و جابستن را سندی دیگر باید کہ ما استعمالش نشنیدیم۔ خلاف قیاس نیست ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند و ہرگز معنی عمارت قائم کردن نیست۔ قائل (اردو) جگہ قائم کرنا۔ مقام قائم کرنا۔ مرتبہ قائم کرنا جیسے بابا خداوند کریم نے انکا مقام اور مرتبہ عرش پر قائم کیا ہے۔

الف) جابلسا الف۔ بقول برہان بفتح بای ابجد و سکون لام و سین بی نقطہ
(ب) جابلقا بالف کشیدہ (۱) نام شہریست در جانب مغرب۔ گویند ہزار دروازہ دارد و در ہر دروازہ ہزار پاسبان نشستہ اند و بعضی بجای لام رای قرشت آوردہ اند۔ گویند شہریست بطرف مغرب لیکن در عالم مثال چنانکہ گفتہ اند۔ جابلقا و جابرسا و ہما مدینتان فی عالم المثل والف باعتقاد محققین (۲) منزل آخر سالکست در سعی وصول بحقیقت صاحب جامع می فرماید کہ جابلسا و جابلقا دو شہر است موافق احادیث در عالم ہورقلیا و ہورقلیا بیونانی بمعنی ملک دیگر است یعنی برزخ میان دنیا و عالم مثال کہ بعبارت اخری اقلیم ہشتم گویند و نیست معنی دوم الف می طرازد کہ اگرچہ صاحب برہان این را آوردہ ولیکن این کلام با اصطلاحست یا مجرد ادعا۔ صاحب سروری بر معنی اول قانع و ذکر ب ہم کردہ (ناصر خسرو ؎) ای پسر بنگر بچشم دل درین زرین

سپہر ہا کو زجابلقا سپہر گہ قصد جابلسا کند ہا صاحب اننداہر دو لغت را فارسی داند
مؤلف عرض کند کہ مرکب می نماید از لفظ جا و (بلسا و بلقا کہ در السنہ عربی و ترکی
و فارسی یافتہ نمی شود) مگر بلس لغت عرب است بقول منتخب بمعنی انجیر و نام کوہی و
بلق ہم عربی است و بقولش بمعنی سیاہ و سپیدی ستور۔ خیال ما این است کہ این ہر دو
لغت عربی داخل باشد در وجہ تسمیہ این و الف آخر در ہر دو لغت زائد عجمی نیست
کہ در الف کثرت میوۂ انجیر باشد و در ب کثرت ستوران ابلق و اللہ اعلم بحقیقۃ الحال
وجہ تسمیہ این متحقق نشد و نسبت معنی دوم الف غیر از برہان دیگری از محققین فارسی
زبان نہ نوشت و صاحب جامع ازین معنی اطمینان ندارد (اردو) (الف) (۱)
جابلسا مغرب کے ایک شہر کا نام ہے۔ مذکر (۲) سالک کی آخری منزل کا نام
مؤنث (ب) جابلقا بھی ایک شہر کا نام ہے۔ مذکر۔

جاپلوس بقول برہان و جامع و انند بسکون ثالث بر وزن خاکبوس فریبندہ و سالوس
را گویند و با جیم فارسی ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ ما چاپلوس را بہ جیم و بای فارسی اسم
جامد فارسی زبان دانیم و این را مبدلش کہ عربان فارس در تلفظ خود ہر دو حرف فارسی
را بہ عربی بدل کردہ باشند چنانکہ کاچ و کاج و بیغارہ و بیغار ہ۔ معاصرین عجم عوض
این چاپلوس را بہ زبان دارند (اردو) چاپلوس اُس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو شیرین
زبانی اور چرب زبانی سے فریفتہ کرے اور میٹھی میٹھی باتوں سے تعریف بیجا کرے
صاحب آصفیہ نے چاپلوسی کو معنی مصدری لکھا ہے اور چاپلوس کو ترک فرمایا ہے۔

(۲ الف) جاپوز | الف۔ بقول خان آرزو در سراج بواو معروف و بای موحدہ و زای
(ب) جاپوز | معجمہ نام شہریست از ترکستان۔ صاحب برہان این را با بای
فارسی آوردہ و صاحبان جامع و ناصری و رشیدی ذکر ب کردہ (نزاری قہستانی
ے) با خرج تو بر نیاید ار خود بہ اقطاع تو کند زاست و جاپوز ہا۔ مؤلف عرض کند
کہ بحقیقت ترکی زبان ازین ساکت و چون نام شہر ترکستانست این را لغت فارسی ہم
ولیکن صاحب انند صراحت کردہ کہ لغت فارسی است حیف است کہ حقیقت
مزید این شہر معلوم نشد (اردو) الف و ب جاپوز ترکستان کے ایک شہر کا
نام ہے۔ مذکر۔

جاتاغ | بقول برہان و جامع و رشیدی و جہانگیری با تای قرشت بروزن
ناچاغ کلیچہ خیمہ را گویند و آن تختہ باشد سوراخدار کہ بر سر ستون خیمہ گذارند۔
صاحب جامع گوید کہ ہمین است بادریسہ (سوزنی ے) ای خیمہ تو بر زبرشت برین بقدر بہ جاتاغ
خیمۂ تو سفر از سپہر بد بہ خان آرزو در سراج ہم آوردہ مؤلف عرض کند کہ تاغ نام قسمی است
از ہیزم کہ بجای خود بیش گذشت و جا بمعنی اوست فارسیان جاتاغ بمعنی حقیقی مقام تاغ با آن
را نام کردند کہ بجایش گذشت معاصرین عجم گویند کہ بادریسہ از چوب ہای تاغ
درست کردہ می شود کہ آن را برای بادریسہ موضوع دانند از ینکہ سخت ترمی باشد
بہ تحقیق ہمین است ایمنا بمعنی دوم بادریسہ گذشت (اردو) دیکھو بادریسہ کے دوسرے معنی

جاتن | بقول برہان بفتح ثالث بر وزن لادن یکی از نام ہای باری تعالی جل جلالہ

می فرماید کہ لغت ژند و پاژند است صاحبان انند و ناصری و (جہانگیری در ملحقات) ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم گویند کہ در فارسی قدیم این بمعنی لفظی اسم فاعل ترکیبی است یعنی جادرتن دارندہ و کنایہ از روح۔ پارسیان قدیم حق سبحانہ تعالیٰ را بدین نام می خواندند و حالا بر زبان فارسیان نیست (اردو) خداوند تعالیٰ شانہٗ کا نام ژند و پاژند میں جاتن ہے۔ مذکر۔

جاتونتن بقول برہان و انند و موارد (جہانگیری در ملحقات) بر وزن بازگفتن بلغت ژند و پاژند مصدر رسیت بمعنی آمدن **مؤلف** عرض کند کہ حالا بر زبان معاصرین عجم نیست فارسی قدیم است (اردو) آنا۔ مصدر۔

جاثلیق بقول برہان با ثای مثلثہ بر وزن باسلیق عالم و عابد ترسایان می فرماید کہ در قاموس ہم بہمین معنی آمدہ صاحب جامع گوید کہ یکی از علمای ترسایان بود صاحب غیاث گوید کہ لقب رئیس ترسایان در بلاد اسلام۔ صاحب منتخب ہم ذکر این لغت عرب کردہ می فرماید کہ رئیس ترسایان در بلاد اسلام **مؤلف** عرض کند کہ نمیدانیم محققین پابند لغات فرس چرا این لغت عرب را جا دادند واللہ اعلم (اردو) جاثلیق عربی۔ رئیس ترسایان کا لقب بلاد اسلام میں۔ مذکر۔

جاج بقول سروری حزمن غلہ پاک کردہ کہ جاش نیز گویند می فرماید کہ در فرہنگ بہر دو جیم فارسی آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ صاحب برہان و دیگر محققین ہمین لغت را بہر دو جیم فارسی نوشتہ اند و بجایش مذکور شود در ینجا ہمین قدر کافی است

که در بعض بلاد عجم که غلبهٔ آبادی عرب دارد همان چاچ را به تبدیل جیم فارسی با عربی جاج
گویند چنانکه کاچ و کاج (اردو) دیکھو چاچ ۔

جاجرم بقول لغات برہان نام شہری معروف صاحب ناصری گوید که نام ولایتی
است بخراسان قصبه ایست معمور و آباد قلعهٔ بزرگ دارد که در وسط واقعست و اطراف
آن را بساتین و مزارع دارد و چهار صد خانوار دران سکونت دارند و آن در اصل
جای گرم بود و معرب آنست جاجرم و آن در میانهٔ نیشاپور و جوین و جرجان اتفاق
و بعضی قرای آن مشرف است بر جبل آزادوار که قصبهٔ جوین است و از انجاست
بدر الدین شاعر جاجرمی و جمع معارف دیگر **مؤلف** عرض کند که وجه تسمیه موافق قیاس
اصل بر زبان نماند و معربش بر زبان فارسیان است (اردو) جاجرم ایک
شہر کا نام ہے جو نیشاپور اور جوین اور جرجان کے درمیان واقع ہے ۔ مذکر ۔

جاجرمیه اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع
با جیم و رای قرشت و میم و یای حطی و نون
بر وزن نافهمیده چشمه باشد که چون آفتاب
بر می آید آب آن فرو می رود و چون آفتاب
فرو می رود آب آن بر می آید صاحب جہانگیری
همین قدر گوید که چشمه که چون آفتاب طلوع
شود آب دران نماند ۔ صاحبان سروری
و مؤید منهم با ایشان ۔ خان آرزو در سراج نقل
نگار برہان بحوالهٔ ایش و از تحقیق خود ساکت
مؤلف عرض کند که جاجرم بجای خودش
گذشت که نام شہری و ولایتی است پس
این لغت مرکب متعلق بهمان است یعنی
منسوب به جاجرم و حق آنست که این چشمه
زیر تعریف همدران ولایت باشد و اختلافی

کہ در تعریف واقع است نسبت آن صاحبان عجم اتفاق دارند با محققین اول الذکر گویند که تعریف مذکور صحیح است (اردو) جاجشم طبیعة

ایک چشمہ کا نام ہے جو جاجرم میں واقع ہے جس میں پانی صرف شب میں رہتا ہے اور طلوع آفتاب کے بعد خشک ہو جاتا ہے۔ تذکیر۔

جاج رود اصطلاح۔ بقول ناصری نام رودی مشہور از دو سہ فرسنگی شہر طہران می گذرد و اصل این (جایہ رود) بود و جایہ نام قریہ ایست کہ آن رود از پیش آن میگذرد و بمنزلہ منبع آن رود است چنانکہ رود جیحون را بمناسبت اینکہ آمو بلدی بود در حوالی آن رود آمو گویند و جاج رود معرب جایہ رود است مؤلف عرض کند کہ اگرچہ محققین دیگر ازین ساکت اند ولیکن باعتبار صاحب ناصری کہ محقق زبان خود است این تعریف را معتبر دانیم و جاالاہمین معرب بر زبان فارسیان و اصل اسم از زبان متروک (اردو) جاج رود ایک مشہور ندی کا نام ہے جو طہران سے دو تین کوس پر سے گزرتی ہے تذکیر۔

جاجم بقول برہان بر وزن خادم (۱) پلاس رنگین و (۲) فرشی باشد کہ آن را از رنگہا الوان دوزند۔ بہار ہند کہ مرد و صاحب بالائی فرمایند کہ جاجیم بہ تحتانی نسبت دہی فرا ز وکہ در ہندوستان بمعنی شہرت دارد و از شعر ملا فوقی استفادہ می شود کہ جاجم نیز صحیح باشد زیرا کہ مدار قافیۂ غزل بر تتمہ ما قبل روی است چون مرہم و انجم و امثالہا (فوقی) اطلس و زربفت با آرۂ عرو کو زطمطراق بار شہ بندگان قالی ہا جاجم شدند و صاحب فدائی گوید کہ جاجیم گلیم نازکی را نامند جاجم نیز گویند شہا خان آرزو در سراج می نویسد کہ جاجیم اصل است و جاجم مخفف آن و شہرت ہندوستان

بالفتح غلط است مؤلف عرض کند که جاجیم اسم جامد فارسی زبان مرکب از لغت جا بمعنی خودش و جوم که بقول صاحب لغات ترکی بمعنی همه آمده معنی لفظی این مرکب (جای همه) برخلاف قالین که جای مخصوص صدر محفل است و عادت است که در بسا مکان فرش جاجم کنند و بالای آن برای صدر نشین قالینی . معاصرین عجم تصدیق همین عادت می کنند پس اصل این جاجوم بواو چهارم و مخفف آن بحذف واو و بضم جیم صحیح است چنانکه از استعمال تلافوقی پیداست و در بلاد ما که استعمال این بکسر یا بفتح جیم باشد تصرف مقامی است و جاجیم مبدل جاجوم است که واو بدل می شود به تحتانی چنانکه انگول وانگیل وانگور وانگیر . این است حقیقت این لغت و معنی اوّل مجاز معنی دوم (۱) ٹاٹ ۔ وہ موٹا فرش جو رستی یا سن سے بنا جاتا ہے ۔ مذکر (۲) جاجم ۔ بقول آصفیہ ترکی اسم مؤنث چھپا ہوا فرش ۔ ایک قسم کا کپڑا جس پر بیل بوٹے چھاپ کر فرش بناتے ہیں ۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ آپکو حقیقت لفظ کی خبر نہ تھی اس لئے ترکی لکھدیا ۔ یہہ فارسی زبان کا اسم جامد ہے ۔

جاجنگر بقول برہان و غیاث و مؤید بانون و کاف فارسی بر وزن پاک سیر نام شهریست در هندوستان . صاحب انند بحوالۂ سراج افزاید که بدین نام شهری در هند نیست ظاهراً همان جاجنگر است که قصبه ایست از قنوج . صاحب جهانگیری ذکر این در ملحقات کرده مؤلف عرض کند که نمیدانیم محققین پابند لغات فارسی را چه افتاد که این لغت هندی را در لغات خود جا دادند یکی از معاصرین عجم گوید که فارسیان

جاج نگر بزبان دارندہ ہمین است۔
جاج مئو کہ در ہندوستان بزمانہ پیشین
جاج نگر نام داشت معلوم می شود کہ بزبانی
اہل ملک فارس در ہند آمدہ بود و قیامش با جاج نگر
خصوصیتی داشت کہ نامش بر زبان ماند
(اردو) جاج نگر ہندوستان مین اُس
مقام کا نام تھا جس کو فی زمانا جاج مئو
کہتے ہین جو قنوج مین واقع ہے۔ مذکر۔

جاجیم | ہمان جاجم است کہ ذکرش گذشت
و با حقیقت این را ہم در انجا بیان کردہ ایم

(حکیم شرف الدین شفائی در ہجو شال مرسلہ
شخصی ۵) وہم گفتہ اند کہ جاجیمی است
کہ چون نمد دال بر درم درمش ہ (اردو)
دیکھو جاجم کے دوسرے معنے۔

جاچ | بقول رشیدی مرادف جاش کہ می آید مؤلف
عرض کند کہ ہمان جاج کہ بہر دو جیم عربی گذشت اصل
این جاچ بہر دو جیم فارسی است چنانکہ اشارہ اش
ہم در انجا کردہ ایم و جاج بہر دو جیم عربی و این
بہ جیم فارسی دو ہم مبدلش چنانکہ کاچ و
کاج (اردو) دیکھو جاج۔

(الف) جاخسوک | صاحب برہان ذکر الف کردہ می فرماید کہ بسکون خای نقطہ دار
(ب) جاخشوک | و کاف بر وزن چارسوق داسی را گویند کہ بدان غلہ درو کنند
و جاغشوک بہ غین نقطہ دار عوض خا و بہ شین معجمہ عوض مہملہ ہم آمدہ صاحب جامع بر
الف قانع و گوید کہ بہ غین معجمہ ہم (الخ)۔ صاحب جہانگیری ہم ذکر الف کردہ (ا۔
طرطری الف ۵) بجاخسوک ترہ گشت زار طاقت خویش ہ بدست ہفس درو
کردہ اہم ہزاران آہ ہ صاحب رشیدی بذیل الف ذکر ب ہم کردہ صاحب
ناصری بر الف قانع۔ خان آرزو در سراج نقل قول برہان فرمودہ گوید کہ اوّل

اقوی است صاحب سروری ذکر ب کرده بذیل آن ذکر الف کند (استاد شهید
ب سه) ای خواجه فقیری اشغال و بی نواپا بردار چاخشوک و برو بپید رو جیشش بگو
مؤلف عرض کند که این مرکب است از چاک وسوک بمعنی خوشهٔ گندم وجو و اینهٔ
گندم وجو و آن خس های سرتیز است که بر سر گندم وجو باشد پس معنی مرکب (چاکسوک)
چاک کنندهٔ خوشهٔ گندم وجو و آله که بدان خوشهٔ گندم وجو بریده شود و این معنی خاص
عام شد برای غیر گندم هم بر سبیل مجاز و مطلق آله را نام شد که بدان غله درو کنند
که آن را بهندی درانتی گویند جیم فارسی بدل شد به جیم تازی چنانکه کاچ وکاج و کاف
بدل شد به خا و غین چنانکه شاماکچه و شاماخچه وکشکا و غشکا و (چاخسوک) و (چاغسوک)
شد و در (ب) سین مهمله بدل شد با شین معجمه چنانکه فرسته و فرشته. حاصل این
تحقیق همین که الف اصل است و ب مبدلش (اردو) الف و ب درانتی
مؤنث. دیکھو (اسباب درو وگری)

جاد | صاحب سفرنگ بشرح بیتی فقره (نامهٔ شت جی افرام) گوید که چون هزار را هزار
بار شمار کنی ده لک می شود و چون این حاصل را که فرد باشد هزار بار بگیری و رد می شود
یعنی صد کرور که ارب گویند و هرگاه این حاصل را دیگر هزار بار بگیری ده کهرب می شود
و همین است مرد و چون این حاصل را هزار بار و دیگر بشمری جاد می شود که بهندی
یک نیل گویند مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دس کهرب
کو هزار میں ضرب دینے سے جو عدد حاصل ہوتا ہے اسکو فارسیون نے جاد کہا ہے اور ہندی

میں نیل۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے نیل کو ترک کیا ہے اور کھرب پر فرمایا ہے۔ سو ارب کا ایک کھرب جس کی تعداد دس ہزار کروڑ ہے۔ صاحب ساطع نے بھی نیل کو ان معنوں میں نہیں لکھا۔

(الف) جادارد | مقوله. بقول بحر ای
(ب) جاداشتن | گنجایش دارد و
رواست صاحب انند مصدر ب
را بذیل جا بمعنی روا داشتن نوشته

مؤلف عرض کند که الف مشتق است از مصدر (جاداریدن) که مرادف ب باشد و داریدن و داشتن مرادف یکدیگر که گنجایش می آید (اردو) الف ہو سکتا ہے ممکن ہے (ب) ممکن ہونا۔

جادنگو | بقول برہان و جامع بفتح دال بر وزن پالنگو پارسیان شخصی را گویند که نذر آتش خانه و موبدان و دستوران و هیربدان را گرفته بمصرفش برساند صاحب ناصری نقل برہان کرده و تحقیق خود ظاہر نساخت و صاحب انند نقل نگار ناصری مؤلف عرض کند که ما به تصدیق معاصرین عجم اسم جامد فارسی زبان دانیم (اردو) وہ شخص جو آتشخانۂ پارسیان میں رہتا ہے اور نذرانہ کی رقم جمع کرکے اس کے مصارف میں خرچ کرتا ہے۔

جادو | بقول برہان و جامع با ثالث مضموم بواو کشیده معروف (۱) سحر و ساحری باشد۔ بہار گوید که سحر است و (۲) بمعنی ساحر مجاز باشد و جمع این جادوان (ملا وحشی ؎) فریب غمزه امروز آنقدر خوردم که نمی یابد بجز تجرب بود افسونی که برمن خوانند جادو یست که (ثنائی تکلو ؎) چشم تو جادو یست که چون صورت فرنگ

از یک نگاه با همه کس آشنا شود ہو (نظامی) مگر جادوان از من آموختند که از
سوم خود خوابی او دختند ہو صاحب سروری بمعنی دوم قناعت کرده و آرسته هم ذکر
هر دو معنی کرده صاحب ناصری گوید که معنی جادو ساحر است و جادوئی ساحری و سحر
کردن و عوام سحر را جادوئی دانند و ساحر را جادوگر خوانند و این غلط است و
چیزهای عجیب را که خلاف عادت طبع است جادوئی و سحر گویند و آن را سحر حلال
خوانده اند صاحب رشیدی هم با اوست. صاحب تحقیق الاصطلاحات هم ذکر این
کرده صاحب فرائی بمعنی اول قانع مؤلف عرض کند که یکی از علمای معاصرین
هم گوید که فارسیان از لفظ عربی این را مرکب کرده اند یعنی کوشش و سعی است
برای سهولت تلفظ الف درمیان جیم و دال آورده جاد کردند و واو نسبت براو
زیاده کرده جادو ساختند یعنی کوشش کننده و منسوب به کوشش از قبیل هندو
و بر سبیل کنایه شخصی را گفتند که ساحر است و معنی اول بر سبیل مجاز و جادوان بمعنی
ساحران مجازا گفته در سند نظامی گذشت صاحب انندبل بخدمتی فرمایند که با کسر زبان
ورکاری و جادو لغت است از آن پس جادار و که همین جادو مشدد را فارسیان
بتخفیف خوانند و بران واو نسبت زیاده کرده بمعنی ساحر استعمال کردند و این
بهتر است از اول (اردو) (۱) جادو۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر
سحر۔ افسون۔ منتر جیسے جادو برحق ہے اور کرنے والا کافر یعنے منتر کا اثر سچ
ہے مگر کرنے والا کافر ہے (۲) جادوگر۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ فسون ساز۔ ساحر

(الف) جادوان **(ب) جادو بیانی** اصطلاح - لطیف بمعنی کسی کے بیان کا
مؤثر باشد و ب بیانی که اثر کند بر دلها -
(نظامی ب) دلم را بنر بها ر ره برزدی
بجادو بیانی گره بر زدی ؛ مؤلف
عرض کند که از سند نظامی تصدیق بیانی شود
و از ب سند الف هم (اردو) جادو
بیان بترکیب فارسی وه شاعر جس کے بیان
مین اثر ہو (ب) جادو بیانی - بمعنی مصدری
مؤثر تقریر - مؤنث -

جادو خیال اصطلاح - بقول بحر شاعر
بهار گوید که بمعنی شاعر فصیح است مرادف
جادو زبان و جادو سخن که می آید مؤلف
عرض کند که اتفاق داریم با بهار و اسم
فاعل ترکیبی است (اردو) بترکیب فارسی
شاعر فصیح کو جادو خیال کہہ سکتے ہین -

جادو خیالی بقول ملحقات برهان و بحر
(۱) یعنی خیال جادوانه و ساحرانه مؤلف
عرض کند که باعتبار معنی اصطلاحی جادو خیال
که گذشت بجز این را بمعنی (۲) فصیح الکلامی
و شاعری به فصاحت نگوئیم معنی اول حقیقی
است و معنی دوم مجاز (نظامی ك) بیا
که این پرده خالی کنم ؛ درین پرده جادو
خیالی کنم ؛ (اردو) (۱) ساحرانه خیال
مذکر (۲) فصیح شاعری - مؤنث -

جادو زبان اصطلاح - بقول بهار
کنایه از شاعر فصیح - صاحب بحر بر مجرد شاعر
قانع صاحب رشیدی با بهار متفق و خان
آرزو در سراج هم این را آورده مؤلف
عرض کند که ما تسامح بحر دانیم (اردو)
جادو زبان شاعر فصیح کو بترکیب فارسی
کہہ سکتے ہین -

جادو زدن مصدر اصطلاحی - بقول
بهار و بحر و وارسته بمعنی باطل کردن جادو

(مسیح کاشی سہ) جادو زلف تو با مصحف
روہمخانہ است ٭ این چہ جادوست کہ
قرآن نتواند زدنش ٭ مؤلف عرض کند
کہ موافق قیاس است (اردو) جادو کو
باطل کرنا۔

جادو سخن اصطلاح۔ بقول برہان و بحر
(۱) کنایہ از شاعر و (۲) سخن فصیح و بلیغ۔
صاحب رشیدی معنی اوّل را شاعر فصیح و
بلیغ گوید و ذکر معنی دوم نکرد و بہار بر معنی اوّل
قانع و ہمزبان رشیدی صاحب ناصری در
ملحقات متفق با رشیدی خان آرزو در سراج
باتفاق رشیدی و بر معنی اوّل معنی دوم را
غلط داند مؤلف عرض کند کہ محقق نام آور
از غور کار نگرفت و بر قواعد فارسی زبان
توجہ نگذاشت اگر این را قلب اضافت
سخن جادو گیریم معنی دوم پیدا می شود و اگر
اسم فاعل ترکیبی گیریم بمعنی اوّل است۔
شک نیست کہ برہان و پیروش صاحب بحر
ہر دو بر معنی اوّل سکندری خوردہ اند
کہ بر مجرد شاعر قناعت کردند تا الفاظ اصطلاح
تقاضای آن میکند کہ معنی اوّل شاعر فصیح
و بلیغ گیریم (اردو) (۱) شاعر فصیح و بلیغ
(۲) فصیح و بلیغ کلام۔ مذکر۔ واضح ہو کہ جادو سخن ترکیب فارسی
شاعر فصیح و بلیغ کو اردو میں کہہ سکتے ہیں۔

جادو سوختن مصدر اصطلاحی بقول
بحر معروف و از قاسم دیوانہ سند دہد
(سہ) کشیدی سرمہ در چشم و مرا بیتاب
تر کردی ٭ کہ آتش تیز تر گردد چو بس
جادو بسوزانند ٭ مؤلف عرض کند کہ از
سند بالا مصدر - - - - - - - - -

جادو سوزانیدن پیداست و معنی آن
علاج دفع جادو کردن کہ سوزندگان جادو
افسون بر چیزہای مختلف خواندہ آن را
در آتش می سوزند و اثر آن جادو زد

را اثنا درست کند (اردو) جادو کا علاج کرانا۔ جادو دفع کرنے کی تدبیر کرنا۔

جادو فریب اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و در صفات زلف مستعمل معنی لفظی این فریب دہندۂ جادو و غالب بر جادو (مغری ـہ) زعطر خویش ہمی بندد جادوئی ساز دہا دو زلف کوتہ جادو فریب دلبرادہا (اردو) جادو فریب بترکیب فارسی۔ زلف کے صفات میں استعمال کر سکتے ہیں۔

جادو کار اصطلاح۔ بقول بہار در کارگاہ جادو کار از عالم شمشیر بنا کار (میر خسرو ـہ) چون شدآراستہ بنقش دنگار ہا روی این کارگاہ جادو کار ہا مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی حقیقی کسے کہ جادو کند یعنی جادو کنندہ چنانکہ گویند یار ما جادو کار است یعنی جادو می کند و مجازاً (۲) بہ اقسام آرایش آراستہ کہ درینجا جادو بمعنی حقیقی نیست بلکہ بمعنی مجازی است یعنی محیرالعقول و عجیب و غریب پس معنی این کار عجیب و غریب وارندہ (اردو) (۱) جادو کار۔ بقاعدۂ فارسی۔ جادوگر (۲) عجیب و غریب طرح پر آراستہ۔

جادو کشان اصطلاح۔ بقول بہار واننِد بضم کاف مراد از جماعتی است کہ از طرف سکندر بر کشتن جماعہ جادوگر مامور بودند و بقول بعض جماعہ کہ بزور حکومت یا باطلاع ساحری را بسحر کردن ازرند (نظامی ـہ) بزینہار خویش استوارش داد ہا زجادو کشان شکاریش داد ہا مؤلف عرض کند کہ این معنی پیدا کردہ

بہار است و صاحب انند او ر الفل نگار ۔
ہر چہ پیش ماست شعر مطلعی و گرفتن معنی از
مضمون شعر متعلق بسخن فہمی ۔ با جدیکہ معنی شعر
را فہمیدہ ایم (۱) جادوکش درین شعر بفتح
کاف اسم فاعل ترکیبی است بمعنی ساحر و (۲)
مجازاً کسی کہ کارہای عجیب و غریب کند و
مصدر این (جادوکشیدن) بمعنی جادو
کردن و کارہای عجیب و غریب نمودن
اصل اصطلاح جادوکش است ضرورت
ندارد کہ در جمع قائم کنیم (اردو) (۱) جادوگر
(۲) عجیب و غریب کام کرنے والا ۔

(الف ب) **جادوگر** اصطلاح ۔ بقول انند
(۱) ساحر **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس
است از قبیل دادگر و زرگر و امثال آن
(واضح ؎) بدرس تازہ افسون سازی تو
کہ کہن جادوگران نہ کردہ زانو ۔ مخفی مباد کہ
(ب) **جادوگری** بمعنی (۱) ساحری
از ہمین است بزیادت یای مصدری
(میر خسرو ؎) وقت شد اکنون کہ بجادوگری
بازکشائیم در داوری ۔ مخفی مباد کہ این
معنی حقیقی است کہ بیان کردہ ایم و بمجاز
الف (۲) بمعنی کارہای عجیب و غریب
کنندہ و ب (۲) مجازاً حاصل بالمصدر
کارہای عجیب و غریب کردن ۔ معاصرین
عجم با ما اتفاق دارند (اردو) الف
(۱) جادوگر ۔ ساحر (۲) عجیب و غریب کام
کرنے والا (ب) (۱) جادوگری مؤنث
(۲) عجیب و غریب کام کرنا یعنی حاصل
بالمصدر ۔

جادونظر اصطلاح ۔ بقول انند از اسمای
معشوق **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است موافق قیاس بمعنی کسی کہ نظر او
کار جادو می کند ۔ کنایہ از معشوق (اردو)
معشوق ۔ مذکر ۔ بترکیب فارسی جادونظر

یار کو کہہ سکتے ہیں ۔

جادو نفس اصطلاح بقول انند مرادف جادو نظر مؤلف عرض کند کہ ما از برای این اشتقاق سند استعمال می باشیم کہ از نظر ما نگذشت و ذوق زبان اجازت نمی دہد کہ یار را جادو نفس گوئیم کہ جادو را مناسبتی لطیف با نفس نیست معاصرین عجم ہم زبان ندارند و با ما ہمزبانند (اردو) معشوق ۔ مذکر ۔

جادو نگاہ اصطلاح ۔ بقول انند مرادف جادو نظر مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و کنایہ باشد (اردو) جادو نگاہ ۔ معشوق کو بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں ۔ مذکر ۔

(الف) **جادوی** بقول رشیدی و مؤید بسکون تحتانی آخرہ معروف یعنی ساحری صاحب انند بحوالہ غیاث این را بدو تحتانی آخرہ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **جادوئی** نوشتہ مؤلف عرض کند کہ درین یک یای اول زائد است الف مرکب از جادو و یای مصدریت و ب مرکب از جادوی و یای مصدری (اردو) ساحری ۔ جادوگری ۔ مؤنث ۔

جادہ بقول بہار بہ تشدید (۱) بمعنی راہ ۔ می فرماید کہ فارسیان (۲) بمعنی خطی استعمال کنند کہ در راہ از نقش پای رہروان پیدا شود و اکثر بہ تخفیف آرند (صائب ط) رگ تو جادہ خون معتدل گردد ؎ زبان گزیدہ بیک گوشہ نیشتر برود ؎ (محمد کاظم زرگر ط) در کام زبانم الف اللہ است ؎ زین جادہ مرا بشہر وحدت راہ است ؎ (حاجی میرخان کمال بیگ ط) جادہ ہا بر رہ زلف واژگون افگندہ ایم ؎ مطلب ما مبہم است از پیش پا افتادگی ؎ می طرازد کہ تار[1] خط[2] ۔ زلف[3] ۔ کمند[4] و نبض[5] از تشبیہات اوست و با لفظ افگندن مستعمل (میرزا بیدل ط) رہ طلب بہ قدم سعی

می کند کوتاه ؎ بیا بہ جادۂ این دست تعلق پا ست گرہ ؎ (ملا درکی قمی ۵۲) زخط جادۂ
شادم که بهر مشتاقان ؎ کتابتی است که از راه دور می آید ؎ (ملا قاسم مشهدی ۵۵) به پیچ و خم
راه گم گشته شانه ؎ زلف پر پیچ جاده را مانم ؎ (وله ۵۵) در بیابانی که وسعت
جاده زان تنگی پا ست ؎ پاره سازد کوشش شوق گم کند جاده را ؎ (محمد سعید اعجاز ۵۵)
برق جولانی که گرم صحرای این وادی گذشت ؎ بر طپیدن های شمع جادہ صحرا تنگ بود
؎ خان آرزو در چراغ ہدایت گوید که به تشدید دال لفظ عربی است بمعنی راه و فارسیان
بمعنی دوم استعمال کرده اند گاه به تشدید و اکثر بتخفیف۔ صاحب رہنما بحوالہ استعمال
ناصر الدین شاه قاجار بمعنی اوّل قناعت فرموده وصاحب روزنامه این را بمعنی
شاه راه آورده۔ مؤلف عرض کند که در عربی زبان بقول منتخب به تشدید دال راه
بزرگ و شارع عام است فارسیان بحسب عادت بتخفیف هم استعمال کرده اند
و متصرف در معنی دوم هم بسبیل تفریس است و خصوصیت مصدر بیان کرده ما
نیست استعمال این با مصادر مختلفه در تحقیقات می آید (اردو) (۱) راسته شارع
عام۔ بڑا راستہ۔ مذکر (۲) وہ خط جو میدان میں چلنے کی وجہ سے بشکل راہ قائم
ہو جائے (مذکر) جس کو دکن میں پگڈنڈی کہتے ہیں۔ صاحب آصفیہ نے پگ پر فرمایا
ہے۔ اسم مذکر۔ ہندی۔ پاؤں۔ پیر۔ قدم۔

جادہ افتادن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت | مؤلف عرض کند که متعلق بمعنی دوم جادہ یعنی نشان قدم افتادن است۔

(جمال اصفہانی ؎) از بسکہ میروند بمژدہ ملک بہم ٭ اینک فتادہ جادہ بہ راہ کہکشان ٭ (اردو) پگڈنڈی قائم ہونا۔ چلنے کا نشان زمین پر قائم ہونا۔ راستہ قائم ہونا۔

جادہ افگندن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ متعلق بمعنی دوم جادہ و متعدی جادہ افتادن کہ گذشت (طالب ؎) جادہ ہا بر رہ زلعل واژگون افگندہ ام ٭ مطلب ما مبہم است از پیش پا افتادگی ٭ (اردو) راستہ کا خط قائم کرنا۔ دکن مین پگڈنڈی قائم کرنا۔

جادہ بالیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ راہ بلند شدن۔ (سعدی نیشاپوری ؎) حق شناسی حیرت افزای دل آگاہ شد ٭ جادہ بالید از قد برخود کہ سد راہ شد ٭ (اردو) راستہ بلند ہونا۔ سڑک مین بلندی پیدا ہونا۔

(الف) جادہ خوابیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و بر - - - - - - - -

(ب) جادہ خوابیدہ گوید کہ راہ دور و دراز است می فرماید کہ ہم برین قیاس است راہ خوابیدہ (راقم مشہدی ؎) جادۂ خوابیدہ داند پای شوقم برق را ٭ دست کوتاہ مرا سرجاعنان گردد بلند ٭ مؤلف عرض کند کہ الف چیزی نیست و صاحب آصفی آن را از ب قائم کردہ یعنی ب را مشتق الف داند ولیکن استعمال ہمین بر زبان و محاورۂ فارسیان است و استعمال مصدر و دیگر مشتقاتش نیست (ب) اکنون بہ الیت صاحب بحر عجم و بہار ہم ذکر ب کردہ (اردو) دور و دراز راستہ

جاده کشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی قائم شدن راه باشد (غالب

ع) سخن ز روضۂ رضوان بگوی یا رکشد
چو جاده که زصحرا به لاله زار کشد (اردو)
راستہ قائم ہونا۔ سڑک قائم ہونا۔

جادی بقول برہان و جامع بر وزن ہادی زعفران را گویند صاحب ناصری بحوالۂ برہان ذکر این کرده صاحب سواء السبیل می فرماید که این معرب گادی است که در فارسی زبان زعفران را گویند مؤلف عرض کند که صاحب محیط ذکر این کرده حوالۂ زعفران می دہد و بر زعفران ہرچہ نوشتہ ایم (اندریست) نوشتہ ایم (اردو) دیکھو اندرست۔

جار صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاه قاجار گوید که (۱) درخت بلوری قنادیل را گویند صاحب رہنما ہم این را آورده بجای دیگر ہمی فرماید که (۲) بمعنی منادی و ہم ذکر معنی اول کرده مؤلف عرض کند که ہر دو معنی بالا اسم جامد فارسی نبوده دانیم و معرب می نماید که جار بقول منتخب لغت عرب است بمعنی نگہبان و زنہار خواہنده و ہمسایہ پس فارسیان معنی اول را از معنی نگہبان بر سبیل مجاز پیدا کرده باشند که درخت قنادیل ہم از روشنی خود ہمچو نگاہبانی قائم می شود و برای معنی دوم بیان کرده رہنما صراحت ماخذ بر جار ہمی آید۔ یکی از معاصرین عجم گوید که منادی ہم نگہبان خلائق است که آگاه می کند مخلوق را از چیزی که بوسیلۂ آن از آن خبردار شوند ما می گوئیم که این وجہ درست۔ (اردو) (۱) قنادیل کا بلوری درخت۔ مذکر (۲) منادی۔ بقول آصفیہ عربی اسم مذکر۔ ڈھنڈورا۔ کسی کام کی ممانعت کا حاکمانہ اعلان۔ اشتہار ممانعت (رفاقت

(ب) وان کیونکہ روئے کہ منادی جہان ہو یہ بھی زانو پہ سر کو دہر کے نہ بیٹھا کرے کوئی

جار النهر | بقول برهان رستنی باشد مانند نیلوفر که پیوسته در نهرها و آب های ایستاده روید و اندکی از آب نمایان شود و طبیعت آن سرد و تر است به عربی سلق الماء خوانند صاحب بحر هم ذکر این کرده و صاحب مؤید هم ذیل لغات فارسی آورده. صاحب محیط گوید که معنی لفظی این همسایه نهر است جهت آنکه این نبات بقرب از آب های کنند و در جاهای خشک نیز روید. به عربی سلق الماء نیز ... یونانی فولی ... نامند نباتی است که در آب ها و اجام ایستاده می روید و برگ آن بر روی آب ظاهر شود و مثل برگ چغندر ولی کوچک تر و گویند گل آن شبیه به نیلوفر سرد و خشک در دوم قابض و شرب آن جهت حبس اسهال و خون و قطع تشنگی نافع و منافع وارد (۱۱) مؤلف عرض کند که صاحب محیط این را اسم عربی داند برای این نبات نشنیده ایم که صاحبان برهان و بحر که پابند لغات فرس اند این را بچه وجه جا داده اند و صاحب مؤید هم ذیل لغات فارسی ذکر این کرده (اردو) ایک پودہ جو پانی میں اگتا ہے جس کا متعارف نام معلوم نہ ہو سکا جس کو فارسیوں نے جار النهر کہا ہے۔ مذکر۔

(الف) **جارچی** | بقول بحر ذیل (جار زدن) کسی که مردم قوم را به آواز بلند خبردار و آگاه سازد و هم اوبہ ...

(ب) **جار زدن** | گوید که (۱) بمعنی منادی کردن و (۲) فریاد کردن بر مصیبت و غیره بهار نیز را بمعنی خبر کردن بمردم نوشته و بذیل آن ذکر الف کرده و گوید که اغلب لفظ ترکی باشد (۱۱۱ الف ۹) ...

از حکم عشق منع امید دوا ٭ چارچی ناله ام
بر سر بازار درد ٭ (وله الف و با سه)
بفرمود تا چارچی بهر طرف ٭ زند چار لیکن
بآواز دف ٭ (محسن تاثیر بیت ۵) دلا
ز سوز جگر این قدر فغان از چیست ٭ که
گفته بر بتپساپه چار باید زد ٭ وارسته گوید
که الف در ترکی بمعنی تعقیب می فرماید که چار
لفظ ترکی است و نسبت ب بر معنی اول
قناعت کرده خان آرزو در چراغ هدایت
ذکر ب کرده بر معنی دوم قناعت فرموده
گوید که این اصل است و بدیل آن ذکر نفس
می کند صاحب تحقیق الاصطلاحات ب
را آورده می طرازد که بمعنی اول است ..
صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه
قاچار بر چار گوید که بمعنی منادی است ٭
نسبت الف می نگارد که بمعنی منادی کننده
صاحب جلول چالی بحوالهٔ معاصرین عجم ذکر ا
بمعنی بالا کرده مؤلف عرض کند که صاحب
لغات ترکی چار را بجیم فارسی بمعنی منادی
نوشته و الف را بمعنی منادی کننده پس
معلوم شد لغت چار بجیم فارسی ترکی است
ولیکن ترکان در ترکیب آن بالفظ چی آن را
بجیم عربی هم استعمال کرده اند نتیجهٔ این همه
تحقیق آنست که الف لغت مرکب ترکی است
که فارسیان استعمالش کرده اند و ب ظاهر
است که اهل فارس چار را با مصادر خود
مرکب و استعمالش کرده مخفی مباد که از سند
ظهر استعمال مصدر زدن پیداست که
المرادف زدن و بجای خودش می آید ۔
(اردو) الف ۔ منادی کرنے والا
ڈھنڈورچی جس کا ذکر صاحب آصفیہ نے
فرمایا ہے ۔ مذکر ۔ منادی زن ۔ جارچی ۔
(ب) (۱) ڈھنڈورا پیٹنا ۔ ڈھنڈورا
پھیرنا بقول آصفیہ ۔ منادی کرنا ۔ ڈونڈی

پکارنا۔ تشہیر کرنا۔ اعلان کرنا (۲) فریاد کرنا چلانا۔ (بحالت مصیبت)

چارگون اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و سراج بارای قرشت بروزن وارگون چیزیست کہ آن را بفارسی بزباز و بعربی بسباسہ خوانند گویند پوست جوز است و بعضی انگدان گویند گل و شگوفہ جوز موۓ (لقف) عرض کند کہ ظاہر است ترکیب این لفا عدۂ فارسی معلوم می شود ولیکن متحقق نہ شد کہ ماخذ این چیست معنی لفظی این مثل منادی کہ ہیچ تعلق از اسم این دو ندارد و با حقیقت این بر بزباز و انگدان بیان کردہ ایم (اردو) دیکھو بزباز اور انگدان کے دوسرے معنے

(الف) چارو
(ب) چاروب
بقول بہار مرادف جای روب و جاروبہ و در بعض بلاد ہند جھاڑو بہ رای ہندی می فرماید کہ با لفظ بستن و دادن و زدن و کردن و کشیدن مستعمل صاحب بحر ہم مثل بہار از معنی ساکت و فرماید کہ جاروبہ ہم مرادف این صاحب فدائی می طراز د کہ افزاریست کہ جای را بدان می روبند و از آلایش گرد و خاک و خار و خاشاک پاک و پاکیزہ می سازند۔ خان آرزو در چراغ ہدایت بر الف می طراز د کہ مخفف جاروب و در ہندوستان نیز بہمین معنی مستعمل و ہندی این جھاڑو بجیم مخلوط التلفظ بہ ہا و لفظ فارسی مخفف جاروب ایس یکی نباشد و این از اتفاقات است از توافق لغات صاحب مؤید ذکر ب کردہ مؤلف عرض کند کہ ب اسم فاعل ترکیبی است بترکیب جا و روب کہ امر حاضر مصدر روبیدن است بمعنی صاف کنندۂ جا و الف مخفف ب و جاروبہ

کہ می آید مزید علیہ ب (اردو) جھاڑو۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مؤنث۔ جاروب بہاری سوہنی۔

جاروب از مژگان کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) مراقبہ کردن و (۲) سجدہ کردن۔ صاحب ملحقات برہان گوید کہ معروف و ذکر معنی اوّل و دوم ہم کند و صاحب شوید مطبوعہ (جاروب از مژگان) را بمعنی سجدہ و مراقبہ آوردہ (کذا فی الاصطلاح ہم) و می فرماید (غالباً ہمین است تا شاید فصحا) کہ معنی ترکیبی این (جای را بروب از مژگان) مؤلف عرض کند کہ شوید و ملحقات برہان از لفظ معروف ہمین باشد کہ (۳) بمعنی حقیقی جای را از مژگان صاف و پاک کردن و این علامت بزرگی آن مقام است کہ برای آن استعمال این مصدر می شود و ادعای شاعری است نہ حقیقت و کنایہ باشد (۴) از تعظیم مقامی کردن و برای معنی اوّل و دوم مشتاق سند استعمال می باشیم از آنکہ معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) (۱) مراقبہ کرنا (۲) سجدہ کرنا (۳) مژگان سے جھاڑو دینا (۴) کسی مقام کی تعظیم کرنا۔

جاروب بستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی جاروب کشی کردن است (ظہوری سہ) در کنج دل ظہوری جاروب بستم ہا از سینہ پاک رفتم فکر خیال مردم ہا (اردو) جھاڑو دینا۔

جاروب دادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی جاروب کشیدن و صاف و پاک کردن مقام است (کلیم ہمدانی سہ) بکویش چون رسی ای اشک

همخانه یادی کن که بیاد آستان او وہی جاروب
مژگان را که مخفی مباد که از سند بالا استعمال
مصدر رفتن پیداست که گنجایش می آید
(اردو) جھاڑو دینا۔

جاروب دیده اصطلاح - بقول
بحر و بہار و آنند کنایہ از مکان پاک و
صاف کرده شده مؤلف عرض کند که
بدون اضافت مرادف جاروب کشیده
شده موافق قیاس است (ابونصیر نصیرای
بدخشانی ف) نیست خاشاک در سرای
دلم که صحن جاروب دیده را مانم که (اردو)
جھاڑو دیا ہوا۔ صاف و پاک مقام یعنی ایسا
مکان جس میں کچرا کوڑا نہ ہو۔

جاروب زدن استعمال - صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که بمعنی جاروب دادن و صاف
و پاک کردن مقامی از خس و خاشاک
(آصفی شیرازی ف) دوش در خون دامن
مژگان بس غمکش زدم که تا بشب روبم
رہش جاروب بر آتش زدم که (اردو)
جھاڑو دینا۔ مکان کو کچرے کوڑے
سے صاف و پاک کرنا۔

جاروب ساز اصطلاح - بقول بہار
و آنند آنکه جاروب را بسازد مؤلف عرض
کند که درست و تیار کننده جاروب را
گویند از قبیل تیرساز و امثال آن اسم
فاعل ترکیبی و موافق قیاس است (ملا
طغرا در تعریف مسجد ف) چه جاروب
سازش برفعت نشست که ز مژگان خورشید
جاروب بست که (اردو) جھاڑو
بنانے والا۔

جاروب کردن استعمال - صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که بمعنی حقیقی مرادف جاروب دادن

وزدن (کلیم ہمدانی ؎) شہسواری کہ
منم گرد رہ جولانش ٭ آفتاب از ذرہ جاروب
کند میدانش ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال
مصدر رگَندن پیداست کہ بجایش می آید
(اردو) جھاڑو دینا۔ دیکھو جاروب دادن
وزدن۔

(الف) جاروب کش | اصطلاح
(ب) جاروب کشیدن | الف بقول
بہار و بحر و آنند بمعنی کناس و فراش و امثال
آن **مؤلف** عرض کند کسی کہ مکان و فرش
و راہ را از جاروب صاف و پاک کند اسم
فاعل ترکیبی است (ملا طاہر غنی ؎) پیوستہ
دلم صاف ز گرد خط یار است ٭ جاروب
کش خانۂ آئینہ غبار است ٭ صاحب
آصفی بوسیلۂ ہمین سند ذکر ب کردہ
موافق قیاس است و مرادف جاروب
کردن (اردو) الف جھاڑو دینے والا
بقاعدۂ فارسی جاروب کش اردو میں
کہہ سکتے ہیں (ب) جھاڑو دینا۔

جاروب گندہ | اصطلاح بقول
محیط اسم حاشا است و بر حاشا گویند کہ
بیونانی ثامون و بہ خراسان جاروب
گندہ و در مغرب معروف بصعتر الحمیر
و آن را صنوبر الحمار نیز گویند نوعی از
پودینۂ جبلی شبیہ بہ صعتر گرم و خشک
تا سوم محلل و مفتح و مقطع حتی کہ خون
منجمد را و قوی تر از صعتر **مؤلف** عرض
کند کہ ہمان سوس کہ بجایش گذشت و ظاہر است
این را جاروب گندہ ازین گفتند کہ لیسہ ہای
آن بعد درو مثل جاروب می باشد
(اردو) جنگلی پودینہ دیکھو ثوس۔ مذکر

جاروبہ | بقول بہار و بحر و آنند ہمان
جاروب کہ بجایش گذشت مزید علیہ جاروب
مؤلف عرض کند کہ خفیف است سند

معنی می آید مسید انیم که بکتابت بشتر غلطی واقع
شد و بہار بوسیلۂ آن این لغت را قائم کرد غیر از
بہار دیگری از محققین ذکر این نمی کند
(اردو) مونث دیکھو جان سپردن -

جاست بقول برہان و جامع و رشیدی بر وزن ماست جائی را گویند که انگور را
دران لگد زنند تا شیرۂ آن برآید صاحب سروری بحوالۂ نسخۂ وفائی ذکر این کرده و خان
آرزو ہم این را آورده مؤلف عرض کند که (ستہ) بالفتح بقول ساطع زبان سنسکرت
بمعنی زور و قوت آمده پس فارسیان این را بقرینۂ مرکب کردند با لفظ جا و فتح سین بسکون
بدل شد و اسم جامد قرار یافت بمعنی بالا معنی لفظی این جای قوت و زور و کنایہ از مقامی
که دران بر انگور زور و قوت صرف می کنند تا شیرہ اش برآید یکی از معاصرین عجم گوید که
محققین بالا در تعریف این که لگد را داخل کرده اند غلط است بزمانۂ قدیم این کار از لگد
می گرفتند و برو رشت شیرۂ انگور را می فشردند البتہ معاصرین عجم برای سہولت خود
این کار را از پای می گیرند - ما عرض کنیم که در حقیقت ماخذ لفظ ہم چنانکه بالا گذشت طرز
عمل قدیم را ظاہر می کند و معاصرین عجم ماخذ بیان کردۂ ما را پسند کنند (اردو) وہ مقام
جہاں انگور سے شیرہ نچوڑا یا نکالا جاتا ہے - مذکر -

جاسوس بقول برہان و جامع بر وزن ناقوس (۱) معروف و آن شخصی باشد که از ملکی
به ملک دیگر خبر برد و (۲) خشخاش زبدی را نیز گویند یعنی خشخاش سفید - صاحب مؤید بر معنی اول
قانع - صاحب سراج السبیل که محقق معربات است این را بمعنی اول معرب گوید و صاحب
منتخب این را در عربی زبان بمعنی تجسس کنندۂ احوال گفته و جواسیس را جمع این نوشته

انند بحوالهٔ منتهی الارب بهر دو معنی بالا لغت عربی دانند و صاحب محیط بر جاسوس می طرازد

که بقول صاحب صیدنه دوای ارمنی است اسم آن بسریانی کشوت است در آدویه

چشم می افتد و می فرماید که کاسوس نبات غیر تفه طعم است بلکه حاد است و گویند که

خشخاش زبدی است و بقول شیخ قریب القوه از خشخاش زبدی و بقول شارح گیلانی تخم

در قوت و طبع **مؤلف** عرض کند که صاحب محیط هر چه بر خشخاش زبدی نوشت بالفعل

بر بلبوس کرده ایم که گذشت اکثر محققین پابند لغات فرس این لغت را ترک کرده اند از ینکه

لغت فارسی ندانند (اردو) (۱) جاسوس - بقول آصفیه عربی - اسم مذکر - دیکھو الشیتن

(۲) دیکھو بلبوس -

جاسوسی کردن مصدر اصطلاحی - بقول بحر بردن خبر از جائی بجائی دیگر **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس است معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) جاسوسی کرنا مخبری کرنا

جاسونتن بقول برهان بر وزن بازو شکن بلغت ژند و پاژند بمعنی داشتن و دارندگی

صاحب ناصری ذکر این بحوالهٔ برهان کرده و صاحب جهانگیری در ملحقات بذیل لغات

ژند و پاژند آورده و صاحب موارد هم ذکر معنی مصدری فرموده **مؤلف** عرض کند که اشتباه

برهان است که معنی دارندگی را که حاصل بالمصدر این است بذیل این نوشت و برای آن

برهان ژند و پاژند لغت جاسونتی موجود است و بقول بعض جاسونتگی (اردو) رکھنا -

جاش بقول برهان و جامع و سروری بر وزن ماش انبار غله پاک کرده و رخرمن را

گویند و بعربی صبره خوانند - صاحب رشیدی صراحت مزید کند که مقابل خرمن است که توده

غلہ با کاہ باشد (حکیم سوزنی ؎) ہر کہ تخم کین نشد کار د چو وقت حاش گشت بہ جاش بر دانہ راد ست اجل کیّال باد بہ خان آرزو در سراج می طراز د کہ تودۂ غلہ از کاہ پاک نکردہ چنانکہ غلّہ کہ از کاہ جدا شدہ باشد آن را خرمن گویند و جاج مبدّل آن و غالباً در آخر جیم تازی است و بعضی جیم پارسی ہم گفتہ اند (انتہی) **مؤلف** عرض کند کہ اصل این ہمان چاچ بہر دو جیم فارسی می آید و جاج کہ بہ دو جیم عربی گذشت مبدّل آن و این مبدّل جاج کہ جیم آخر بدل شد بہ شین معجمہ چنانکہ کاج و کاش در تعریف خان آرزو و تحریف کتاب و ہم از ینکہ بر عکس دیگر محققین است و از ینکہ او تبدیل جاج را تسلیم کند بلحاظ معنی جاج تعریف برہان و جامع و سروری درست می نماید (اردو) دیکھو جاج۔

جاغر | بقول برہان و جامع و رشیدی و ناصری و سروری و مؤید بر وزن لاغر چینہ دان مرغان را گویند صاحب جہانگیری می فرماید کہ آن را ژاغر نیز گویند و بعربی حوصلہ (شمس فخری ؎) دائم از چینہای الغاش بہ پر بود مرغ آز را جاغر بہ خان آرزو در سراج گوید کہ ژاغر مبدّل این است **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بر عکس او می گویند کہ ژاغر لغت اصل است و جاغر مبدّل آن چنانکہ دانژہ و دانجہ و کژک و کجک (اردو) پوٹا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ حوصلہ چینہ دان جانوروں کا نعمدان

جاغسوک | بقول برہان و اننذ بر وزن و معنی جاخسوک است کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ ما ذکر این ہم در انجا کردہ ایم و صراحت تبدیل ہم (اردو) دیکھو جاخسوک۔

(الف) **جاف** بقول برهان وجامع بر وزن قاف زنی را گویند که به یک شوهر آرام نگیرد و هر روز شوهری خواهد صاحب مؤید این قدر اضافه کند که زن بدکاره را نامند مؤلف عرض کند که زانیه را این لغت خاص است معاصرین بتجهم صراحت کنند که زنی که بوجود شوهر طالب مردان غیر باشد آن را جاف نامند مخفی مباد که بقول منتخب این لغت عرب است بمعنی ترسانیدن و افگندن و صاحب اننند بمعنی این در عربی برکندن درخت از بن هم نوشته و از همین است تکرار این ــ ــ ــ ــ ــ ــ ــ

(ب) **جاف جاف** که بقول برهان وجامع وجهانگیری و سروری زن فاحشه و قحبه را نامند (شمس فخری سه) خاک بر سر شاعری را کانکی ٭ بودمی سر شوی یا ته بایاف ٭ تا مگر بودی که هم برخوردمی ٭ زین جهان با ثبات جاف جاف ٭ (الونسکور سه) از دانا شنیدم که پیمان شکن ٭ زن جاف جاف است بل کم ز زن ٭ صاحب ناصری گوید که بقول رشیدی مغیر (جاپ جاپ) که می آید و صاحب رشیدی بحواله سامانی ذکر این تبدیل کرده صراحت مزید فرماید که جفجاف هم که بهمین معنی می آید و چون آن زن هر روز از جای بجای رود لهذا جاجا گویند صاحب مؤید بذیل الف ذکر این هم کرده خان آرزو در سراج به نقل قول رشیدی می طرازد که برین تقدیر می بایست که فای اول متحرک بود و حالانکه ساکن است چنانکه از برهان معلوم می شود و دیگر آنکه جاف جاف تنها نیز بدین معنی آمده چنانکه در برهان و مؤید مسطور است و جفجاف مخفف جاف جاف باشد مؤلف عرض کند که همین یک محقق مستند نزد او است

که پی به ماخذ می برد ولیکن آغاز خود را بانجام نمی رساند او در اعتراضات لغوا تحقیق کناره
گیرد و تغیر حرکات چیزی نیست محاوره زبان اکثر متصرف و متحرکات می کند عجبی نیست که فارسیان
زن فاحشه و زانیه را (جابجا) نام نهادند که هر یک شوهر قناعت نمی کند و جابجا می رود۔
و هر روز مرد نوی خواهد همین (جابجا) در محاورهٔ زبان زیادتی موحده در آخر (جاب جاب)
شد و بر سبیل تبدیل (چاپ چاپ) هم چنانکه تب و تپ و جا دارد که موحده بدل شد
به فا چنانکه زبان و زفان۔ این است ماخذ جاف جاف و جفجاف لاریب مخفف جاف جاف
است و نسبت ماخذ الف یکی از معاصرین عجم درست قیاس کند که مفرس جاف عربی است
و از اینکه زنان شوهردار فاحشه و زانیه دائما استقاط حمل می کنند فارسیان ایشان را جاف
نام کردند که معنی مرادی و مجازی با معنی حقیقی لغت عرب تعلقی دارد که افگندن و از بیخ کندن
است والله اعلم بحقیقة الحال و هم او گوید که در الف و ب فرق است که الف زن شوهردار
زانیه را نام کردند و ب مطلق زن فاحشه را (اردو) الف وہ شوہردار عورت جو
زانیہ ہو (ب) فاحشہ عورت ہرجائی عورت مؤنث۔

چاکسو | بقول جامع مرادف چاکشو که می آید صاحب سروری گوید که بسکون کاف و ضم
سین مهمله بمعنی چشام که در چشم کشند و شرح آن می آید (یوسفی طبیب ص) چاکسو را
مکوب و سازاران بخشک دارو زبهر ریش ذکر۔ مؤلف عرض کند که ماحقیقت
این را به چاکشو بیان کنیم (اردو) دیکھو چاکشو۔

چاکشادن | مصدر اصطلاحی بقول بحر جای خالی کردن برای کسی بہشت علیم

خان آرزو ہم در چراغ ہدایت ذکر این کردہ
مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم بر زبان
ندارند و استعمال این از نظر ما نگذشت و محققین
اہل زبان و دیگر محققین زبان دان ازین
ساکت اند بدون سند استعمال این را
تسلیم نکنیم (اردو) جگہ خالی کرنا کسی
آنے والے کی تعظیم کے لئے ۔

جاکشو | بقول برہان ہمان جاکسو کہ بسین
مہملہ گذشت صاحب ناصری می فرماید کہ دانہ
ایست از عدس بزرگ تر و پوست آن
سیاہ و روشن و شفاف و لغزندہ و آن
را بدارو ہای چشم بکار برند و با سین نیز گفتہ اند
و با شین و بای پارسی بہتر است کہ چاکشو
چشم را چون بران بپاشند از چرک و ریم
پاک کند (شمس فخری ع) ای خاک ور
را آثار چاکشو پاشی فرماید کہ چاکسو لغت
ہندی است نہ پارسی و بہ پارسی آن چشم
را چشمیزک نام است و تشمیزج معرب آن
و آن را چشنک و چشوم نیز گویند و بعربی حب السودا
نامند صاحب محیط بر چاکسو بہ جیم فارسی و سین [illegible]
اشارہ بہ چشمیزک کند مؤلف عرض کند کہ [illegible]
چشمیزک را بر تشمیزج بیان کردہ ایم و شک نیست کہ
چاکسو بجیم فارسی و سین مہملہ لغت ہندیست [illegible]
فارسیان تفرسیا بہ تبدیل حروف جاکشو و جاکشو
ہر دو را بہمعنی استعمال کردہ اند چنانکہ کاچ و کاج
و کستی و کشتی (اردو) دیکھو تشن اور تشمیزج ۔

جاکوفتن | بقول برہان و ناصری و (جہانگیری در ملحقات) بر وزن بازو شکن بلغت
زند و پازند بمعنی آوردن کہ مقابل بردن است مؤلف عرض کند کہ حالا استعمال این متروک
و بر زبان فارسیان نیست (اردو) دیکھو آوردن ۔

جاکی | بقول برہان و جامع بر وزن پاکی درختی کہ چوب آن را مسواک کنند مؤلف

عرض کند که مرادف بستیباج است که بجای خودش گذشت و صراحت کامل همه را آنجا کرده‌ایم بقول معاصرین عجم این اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دیکھو بستیباج۔

(الف) جاگرم داشتن | مصادر اصطلاحی

(ب) جاگرم کردن | الف بقول جهانگیری مرادف ب بمعنی (۱) در جائی قرار و آرام گرفتن و (۲) بمراقبه رفتن۔ صاحب ملحقات برهان ب ذکر هر دو معنی کرده و صاحب سروری در ملحقات بمعنی اول ب تابع (نظامی ۵) از ان سرو آمد این کاخ دلاویز ها که چون جاگرم کردی گوییش خیز ها صاحبان ناصری و جهانگیری در ملحقات ذکر هر دو معنی کرده مؤلف عرض کند که موافق قیاس است معنی اول اصل باشد و معنی دوم مجاز آن (اردو) الف و ب (۱) کسی جگہ میں آرام لینا۔ آرام پانا (۲) مراقبہ کرنا۔

بقول فدائی (۱) نشاندن کسی است بجای کسی و (۲) برگزیدن کسی است در انجمن به بزرگتری دیگران و در همان بزم مؤلف عرض کند که قول محقق اهل زبان اعتبار را شاید و موافق قیاس است (اردو) (۱) کسی کو کسی کی جگہ بٹھانا۔ (۲) کسی کو منتخب کرنا۔

جاگوفتن | بقول موارد به کاف فارسی۔ مرادف همان جاگوفتن که بکاف عربی گذشت مؤلف عرض کند که سلسلهٔ ردیف صاحب ناصری و برهان و ملحقات جهانگیری این را بکاف عربی قائم کرده حیف است که آن هر سه محققین صراحت کاف فارسی و عربی نه کرده اند از ینجاست که در انجا هم قائم نشد معاصرین عجم گویند که همین اصل است و اگر آن را هم صحیح دانیم مستدل این باشد

جاگزین ساختن | مصدر اصطلاحی

جانگ گند و گند (اردو) دیکھو جانگ کوفتن۔

جاگیر | بقول بہار مرادف جایگیر۔ پارۂ
از زمین کہ سلاطین بہ امرا و منصب داران
و مانند آن دہند تا محصول آن از کشت
و کار ہر چہ پیدا شود متصرف گردند و
باصطلاح ارباب دفاتر سلاطین ہندوستان
تیول و قدری از ملک کہ عوض ماہانہ
تنخواہ نمایند و از ینکہ در اشعار بعضی
از متاخران ایران واقع شدہ زبان خود
شان نیست و بتازی اقطاع خوانند
صاحب بحر نقل نگارش۔ صاحب فدائی
کہ از علمای معاصر عجم بود می طرازد
کہ مرادف تیول است۔ خان آرزو در
سراج گوید کہ اصطلاح ہند است زبان
فارسیان و در بعضی اشعار متاخرین
ایران واقع شدہ اصل این تیول است مؤ
عرض کند کہ معاصرین عجم گویند کہ در اسناد
شاہان سلف استعمال تیول است
ولیکن ما نمی ترسا استعمال جاگیر می
کنیم و بقول فدائی شود بر شان (اردو)
جاگیر۔ بقول آصفیہ۔ اردو۔ اسم
مؤنث۔ صحیح (جای گیر) وہ قطعۂ زمین
یا گاؤں جو بادشاہوں یا نوابوں کی
طرف سے دیا جائے۔ تیول (جانصاحب)
ایجاد شاہی ہے تری گستری سے اوقات تو ہمیر کو ملیں منصب
ہو نہ جاگیر تمہاری۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ آپ سے
اصلاح ہوا ہے یہ لفظ مرکب اردو میں ہے بلکہ
فارسی ہے سلاطین سلف کے اسناد میں جو زبان
فارسی میں عطا ہوئی ہیں اس کا استعمال ہوا ہے
(جای گیر) فرید علیہ ہو اصل ہیں [illegible]
زمین عطا شدہ جاگیر [illegible] ہو یک۔ جاگیری عطا
و [illegible] با قصبہ [illegible]

جہال | بقول سروری و جامع بر وزن مال (۱) سلطانی را امیر قبلہ را گویند و بعربی

فتح و تشناک و (۲) درخت اراک را نیز گفته اند که از چوب آن مسواک کنند صاحب جہانگیری بذکر ہر دو معنی گوید که بمعنی دوم جالی ہم آمده (عبدالرافع ہروی) ای زالتفات گرفته طالب آمال مال ٭ بر ره رخصت نہاده صاحب آجال جال ٭ (مسعود سلمان سلمان) گہی ز رنج بپیچم کاژدہا بطپم ٭ چو شیر خفته به تیر و چو مرغ بسته بجال ٭ و نسبت معنی دوم صراحت مزید کند که بہندی آن را پیلو نام است صاحبان سروری و ناصری و محقق و رشیدی و سراج ہم ذکر این کرده اند مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است بہر دو معنی و شک نیست که بمعنی اول مفرس می نماید از ینکه در سنسکرت ہم ہمین لغت است و صراحت این معنی دوم بر پیشتباج مذکور (اردو) (۱) جال بقول آصفیہ ہندی و فارسی اسم مذکر دام پھندا شبکہ (ناسخ) آڑ کے اب جا پھنسی کہاں لیٹ کے ٭ ابر باران کا جال آپہنچا ٭ (۲) دیکھو پیشتباج اور جالی۔

جالسکر بقول جامع بر وزن دالشور خراسنده و بنازو غمزه رفتار کننده مؤلف عرض کند که ہمین لغت به شین معجمه عوض سین مہمله می آید صراحت کافی ہم ہر دو جا کنیم و درینجا خیال ما ہمین است که مبدلش باشد چنانکه کشتی و کستی (اردو) دیکھو جالشکر

(الف) **جالش** بقول برہان بر وزن بالش (۱) مباشرت و جماع باشد و (۲) کسی را نیز گویند که در مباشرت حریص باشد و جماع بسیار کند و ہم او بہ ....

(ب) **جالشگر** بقول جامع فارسی بر وزن دالشگر فرماید که (۱) حریص مباشرت و (۲) خراسنده یعنی کسیکه از روی نازو غمزه سیر اه شود می طرازد که باین معنی با سین بی نقطه

نیز گفته اند و با جیم فارسی هم۔ صاحب جہانگیری ذکر الف بہر دو معنیش کردہ صاحب رشیدی الف را بمعنی اوّل دانده و ب را بمعنی دوم الف صاحب سروری ہمزبانش صاحب جامع متفق با برہان در ہر دو معنی الف و بذیل آن ذکر ب بمعنی اوّلش کردہ صاحب ناصری الف را بمعنی اوّل آوردہ بذیل آن ذکر ب بہر دو معنیش فرمودہ صاحب بحر بر ذکر ب بہر دو معنی قانع و فرماید کہ بہ جیم فارسی ہم خان آرزو در سراج الف را بمعنی اوّل صحیح داند و بذیل آن نسبت ب بہ نقل قول برہان نسبت معنی دوم گوید کہ غلط است و می گوید کہ صحیح بجیم فارسی است **مؤلف** عرض کند کہ این ہر دو لغت بجیم فارسی ہم می آید بخیال ما و اتفاق معاصرین عجم با ماست کہ الف بجیم فارسی اصل است بمعنی اوّل و ب از قبیل دیگر بہ جیم فارسی اصل باشد بمعنی اوّلش و معنی دوم مجاز آن و در ہر دو ہمین قدر کافی است کہ ہر دو مبدلش کہ جیم فارسی بدل شد بجیم عربی چنانکہ کاچ و کاج و آنچہ بہ سین مہملہ گذشت ہم مبدل ب چنانکہ کشتی و کستی مخفی مباد کہ ما برای معنی دوم الف طالب سندی باشیم (اردو) الف (۱) مباشرت۔ مؤنث بمعنی جماع (۲) مباشرت کا حریص (ب) (۱) دیکھو الف کے دوسرے معنے (۲) ناز و غمزہ سے چلنے والا۔

جالندر بقول برہان بروزن غارتگر نام ولایتی است در سومنات صاحب سروری می فرماید کہ کذا فی التحفہ (مسعود سعد سلمان) بس شگفتی نباشد ار باشد ہمی ماوحت قہرمان جالندر خان آرزو در سراج بہ تردید برہان گوید کہ سومنات

در گجرات واقع است و جالندر قصبه ایست از پنجاب مابین دریای ستلج و بیاه صاحب آنند نقل نگار برہان مؤلف عرض کند که با اتفاق داریم با خان آرزو که نام قصبهٔ از پنجاب ہمین باشد ولیکن تا آنکه از قصبات سومنات اطمینان نشود قول برہان و سروری و صاحب تحفه را غلط نه پنداریم و حیف است که سامان تحقیق فرید نداریم (اردو) جالندر ایک ولایت کا نام ہے جو سومنات مین واقع ہے ۔ مؤنث ۔ اور پنجاب مین بھی ایک قصبه اسی نام کا ہے ۔ مذکر ۔

جالونتن بقول مؤید مطبوعه بمعنی آمدن و در نسخ قلمی یافته نمی شود صاحبان برہان و جہانگیری که بخصوصیت ذکر لغات زند و پازند می کنند و ہم دیگر محققین اہل زبان و زبان دان ازین ساکت مؤلف عرض کند که فارسی قدیم است و حالا بزبان معاصرین عجم نیست (اردو) آنا ۔

جاله بقول برہان و جامع و سروری و جہانگیری و رشیدی بروزن لاله (۱) چیزی باشد از چوب و علم برہم بندند و چند مشک پرباد بران نصب کنند و بران نشسته از آبہای عمیق بگذرند (حکیم ولولی ہے) جز جالهٔ فضل ای برادر ہا از بہر جہالت گذر نیست صاحب ناصری گوید که ہمین را آله ہم نام است خان آرزو در سراج ذکر این کرده و در چراغ ہدایت بمعنی (۲) دام ہم آورده (تاثیر ہے) گہی بشوق زلفش که گرفتار نخدان اگر از چاه بیرون می روم در جاله می افتم ۔ مؤلف عرض کند که جالا در سنسکرت بقول ساطع تار عنکبوت را گویند ۔ فارسیان الف را به ہا بدل کرده (چنانکه یا سا و یاسه لغتی

وضع کردند یعنی دوم و بمعنی اول اسم جامد و ژاله که بهمین معنی به زای فارسی می آید اصل است و این مبدلش چنانکه کزک و کجک (اردو) (۱) بیڑا بقول آصفیہ ہندی اسم مذکر - بانسون کا ٹھاٹھر جس کے ذریعہ سے دریا کے پار اترتے ہین گھڑناسے جوگھڑا وغیرہ - دو چمڑے کی مشک نما چیز جس کے اوپر بیٹھ کر دریا سے اترتے ہین - اسے فارسی مین شناز اور مرجاوہ کہتے ہین - مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن مین اول الذکر بیڑے کو ٹپا کہتے ہین اور صاحب آصفیہ نے بھی (ٹپا) پر اس کا اشارہ کیا ہے اور صوبہ مدراس مین کٹ مرم (۲) جال کے پہلے معنے -

جالی بقول برہان و جامع و سروری بروزن شالی نام درخت اراک است که از چوب آن مسواک سازند مرادف جال که بہمین معنی گذشت خان آرزو ہم در سراج این را مرادف جال گفته مؤلف عرض کند که آنچه جال بہمین معنی گذشت مخفف این باشد (اردو) دیکھو جال کے دوسرے معنے -

جالیز بقول برہان و جامع و جہانگیری و سروری و ناصری و رشیدی بروزن و معنی پالیز است که کشت زار خربزه و ہندوانه و خیار باشد و تره زار را نیز گویند که زراعت سبزی خوردنی است و بعضی گویند که معرب پالیز است (شمس فخری سه) ز خصمت ارنشود ملک پاک نیست عجب - بلکه نیست از سر خر چاره مہر جالیز - ہم خان آرزو ہم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که پالیز اصل است و فالیز و جالیز مبدلش چنانکه سپید و سفید و برای تبدیل بای فارسی با جیم ہمین مثال او ست یکی

از معاصرین عجم گوید که پالیز و فالیز در محاوره مخصوص است برای کشت زار خربزه و هندوانه و خیار و جالیز مخصوص باشد برای تره زار (اردو) دیکھو پالیز۔ ترکاریوں کا کھیت۔ مذکر

جالینوس | بقول برہان و مؤید و اننڈ نام حکیمی مشہور از یونان مؤلف عرض کند که لغت یونانی می نماید فارسی که نیست (اردو) جالینوس ایک یونانی حکیم کا نام ہے اور یہہ یونانی لغت ہے۔ مذکر۔

جام | بقول برہان بر وزن شام (۱) نام حاکم بدیلۂ تتہ و (۲) نام ولایتی ہم از خراسان و (۳) پیالۂ آبخوری و (۴) آئینہ باشد از شیشہ که ردی دران نماید و گاہی در دیوار خانہ نصب کنند و شیشہ ہای الوان که در پنجرہ ہای خانہ و حمام نصب نمایند۔ صاحب جہانگیری ذکر ہر چہار معنی بالا صراحت مزید کند که شہر تتہ از ولایت سندہ است صاحبان جامع و رشیدی ذکر ہر چہار معنی کردہ اند صاحب سروری ذکر معنی دوم و سوم و چہارم کردہ گوید که نہر دریا و در زمان مسافت دہ میل را از دریا (۵) یک جام می گویند و بعضی ہشت شبانروزی را و بہر سہ معنی بالا اسناد ذیل پیش می کند (خواجہ حافظ ؎) حافظ مرید جام جہانست ای صبا برو ؛ وز بندہ بندگی برسان شیخ جام را ؛ (میر خسرو ؎) بوسی بلب جام زن و درد منم ریز ؛ تا بوی بہشت آید از ین فسق و فجور رسم ؛ (مولوی معنوی ؎) خیالش چون چنین باشد جمالش بین که چون باشد ؛ که تا قرص خورشیدی ز جام چرخ تابندہ ؛ (اخسیکتی ؎) خاک صحن و آتش جامش بشارت می دہند ؛ کز ہزارانی رختیا دست زرہ و آب سدیہ ؛ صاحب سروری

معنی سوم را مخصوص به شراب خوری می نماید صاحب ناصری بذکر معنی اول و دوم و سوم و
چهارم نسبت معنی دوم گوید که نام ولایت معروف از خراسان که در عرض راه هرات واقع
است و جام و سرجام و لنگر یک ولایت است و از لنگر تا بند فریمان پنج فرسخ و بند
فریمان دا هشت فرسنگی مشهد مقدس و شیخ احمد ملقب به زنده پیل از مشائخ عظام آنجا
و اشاره به شیخ جام در کلام حافظ که بالا مذکور شد بسوی همین شیخ باشد و نسبت معنی اول
گوید که لقب طائفه ایست از حاکمان سنده و کشمیر و آن طائفه خود را از اولاد جمشید
جم می دانند و بحواله قاموس گوید که نام آن شهر زام بود به زای معجمه و معرب آن جام
است می فرماید که حموی و سمعانی نیز چنین گفته اند و می طرازد که شاید بانی آن شهر سام
نام بوده و زا و سین در فارسی بیکدیگر بدل می شوند و ارسته گوید که (۶) باصطلاح کاسه
گران هفت تا را جام گویند از عالم تقوز که در ترکی نه تاست و در هندی کوڑی
بیست تا را (شفیع اثر ؎) بهم کاسه گرم باده می دهد ساقی ؛ که پیش همت او کاسه
چند یک جام است ؛ و می طرازد که (۷) جام (حمام طاسی) که بدان آب بر سر
ریزند (محسن تاثیر ؎) چنان ز آتش آن چهره گرم شد صحبت ؛ که ساغر از عرق باده
جام حمام است ؛ صاحب تحقیق الاصطلاحات ذکر این شیوه نیز هم کرده که جام نام دارد
(آزاد بلگرامی ؎) به بستان صحبت یار شرابی آرزو دارم ؛ ز دستش خورد ای جام
گلابی آرزو دارم ؛ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول و دوم نسبت معنی سوم گوید که
مطلق پیاله می فرماید که آنچه برهان مخصوص به آبخوری نوشته خطاست جام شراب

مشهور است و معنی چهارم را هم آورده می طراز د که گلجام مرکب است از این به معنی
شیشه های رنگین که در عمارت خانه و حمّام و در تابدانها نصب کنند و ذکر معنی ششم هم
می کند صاحب سواد السبیل که محقق معربات است گوید که جام فارسی است بمعنی کاسهٔ سیمین
یا کاسهٔ آبگینه و اجوم و اجوام و جامات و جوم جمع آن است در عربی بهار بذکر معنی سوم
بتخصیص شراب می نگارد که یاقوت نوش از صفات و کوکب و گرداب و گل و ماه و
هلال از تشبیهات اوست و می فرماید که بمجاز (۸) شراب هم (میرزا جلال اسیر ؁) فلک
جام مروت در گلوی خم نمی ریزد ✿ شود گر سرنگون این بحر پرخون هم نمی ریزد ✿ و ذکر معنی
دوم و چهارم و ششم هم کرده و نسبت تشبیهات پنجگانه نقل اسناد هم فرموده (طالب
کلیم ؁) شد تنگ ز کم ظرفی ما مشرب جام ✿ مشکل که دگر سیر کند کوکب جام ✿ (ظهوری
؁) ز دریا کشانم با این تنگ ظرفی ✿ فرو رفته خم ها بگرداب جامم ✿ (میرزا رضی دانش
؁) گل جام از خم صد ابر بسیر است پنداری ✿ ز تاب روی می در خانه مهتاب است
پنداری ✿ (شفیع اثر ؁) خبر بده ز خروج الشعاع مطرب را ✿ که ماه جام برآمد ز بادهٔ
شفقی ✿ (صائب ؁) دو شب از ماه نو سالی بعید امید می باشد ✿ هلال جام ها هر جا
هست سی شب عید می باشد ✿ مؤلف عرض کند که جام بقول اشد بحوالهٔ منتهی الارب
در عربی بهر سه حرکت آنچه بر سر پیمانه باشد بعد پری و جمّام بتشدید پیمانه سر بر آورده
بعد پری را می گوئیم جام در فارسی زبان مفرس است از مادهٔ عربی و نیز جم بالفتح و تشدید
میم در عربی بقول منتخب بمعنی آب گرد آمده پس فارسیان همین جم را بتغیر جزیا دث

الف درمیان جیم و میم جام کردند و کنایۃً بمعنی ساغر بلورین استعمال کردند مطلقاً و استعمال
این بر غیر بلورین یا بتخصیص پیالۂ آب و شراب ہمہ بر سبیل مجاز است و ہمین است
اصل و معنی چہارم و پنجم و ششم و ہفتم و ہشتم ہمہ بر سبیل مجاز و حقیقت ماخذ این معنی
دوم ہمان کہ بقول ناصری مذکور شد کہ مبدل زام است (اردو) (۱) ولایت
سندھ کے حاکمون کا لقب جام ہے۔ مذکر۔ (۲) جام بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم
مذکر۔ ایک مشہور شہر کا نام جو ملا جامی کا مولد ہے۔ مذکر (۳) جام بقولہ پیالہ گلاس
مذکر (۴) وہ آئینہ جو مکان اور حمام مین لگاتے ہین۔ مذکر (۵) سمندر مین ۱۰ میل کی
مسافت کو فارسیون نے جام کہا ہے (۶) کاسہ گران فارس کی اصطلاح ساتھ
کے مجموعہ کو جام کہتے ہین۔ مذکر (۷) وہ لوٹا یا ظرف جس سے نہاتے ہین اور سر پر
پانی ڈالتے ہین۔ مذکر (۸) شراب۔ مونث۔

جام آوردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی جام شراب دادن و بمجاز بمعنی شراب دادن ہم (قاسمی گونابادی ع) بیا ساقیا جام صہبا بیار کہ دور از دل جہان شیدا بیارش (اردو) جام شراب دینا۔ شراب دینا

(الف) **جاماست** بقول برہان بر وزن ساعات نام حکیمی کہ او را جاماسب گویند۔
می فرماید کہ ہمین را - - - - - - - - - - - -

(ب) **جاماس** ہم می نامند نیز - - - - - - - - - - - -

(ج) **جاماسب** صاحب رشیدی بر الف گوید کہ حکیمی کہ پیش گشتاسب بود

(د) جاماسپ | وبقول بعض برادر او. بہار برب گوید کہ نام حکیمی کہ از وے
(ه) جاماسف | کتابیست کہ احوال ہر پادشاہی باشارات لطیفہ دران نشان
دادہ وہمین است (د) وبقول فردوسی بعضی او را لہراسپ برادر گشتاسپ دانند
(علی قلی بیگ خراسانی ب س ه) باوجود جاہلی ہائی کہ وارد مدعی نمی تواند بود در تذ
دل جاماس ماؤ صاحب رشیدی این را مرادف الف گفتہ وصاحب مؤید این را مرادف
(د) نوشتہ صاحب سروری بر (ج) گوید کہ حکیم مشہور است ودر شرفنامہ مسطور
کہ او را جاماست وجاماس نیز نام است صاحب ناصری بر ج می نگارد کہ نام حکیمی کہ
ستارہ شمر بودہ وگویند ترجمہ این نام بعربی مطابق نصر اللہ خواہد بود برادر گشتاسپ
شاہ کہ پدر اسفندیار است وچون گشتاسپ آئین زردشت پسندیدہ جاماسپ و
پشوتن واسفندیار نیز بہ زردشت گرویدہ بکیش او در آمدند اسفندیار بہ تسخیر بلاد
وآئین زردشت وبنای آتشکدہ ہا در ایران وغیر ایران مامور شدہ واز راہ آذر
بایگان بولایت روم وارو پا رفتہ چندی با درمی قیود را در ایتالیا ملاقات کردہ و
جاماسپ بہ نشر علوم نجوم وحکمت پرداخت واز آثار کواکب انحصار زیاد حاصل کردہ
نامہ از وی دیدہ شد کہ بپارسی قدیم است ونام آن فرہنگ ملوک واسرار عجم وعنوان
آن بنام گشتاسپ شاہ ونظرات کواکب را برہر بیان نمودہ ومقارنات اختران را اطلاع
وقت نہادہ وبران زائچہ حکم نمودہ گویند پنجہزار سالہ از روزگار آیندہ را باز نمودہ
از سلاطین وانبیا خبر دادہ ودر انجا حضرت موسی را سرچ شبان باہم دارد وحضرت

مسیح را پیغمبر بر خر نشین که او را بنام ماور باز خوانند و از حضرت رسول عربی صلی اللہ
علیہ وسلم بهر آز نا التعبیر کرده و بعضی سخنان وی موافق روزگار گذشته است و بعضی
مخالف و اللہ اعلم بالصواب و او را جاماس و جاماسب خوانده اند حکیم ابومنصور
دقیقی در گشتاسب نامه که اکنون جزو شاهنامۂ فردوسی است درین معنی گفته (ب)
بخواند آن زمان شاه جاماسپ را * کجا رهنمون بود گشتاسپ را * سر موبدان بود شاه
روان * چراغ بزرگان و اسپهبدان * چنان پاک دین بود و پاکیزه جان * که بودی
بر و آشکارا جهان * ستاره شناسی گران مایه بود * ابا او بدانش کرا پایه بود * خان
آرزو در سراج ذکر (د) می طرازد که حکیم که کتاب جاماسب نامه از مصنفات اوست
و بقول قوسی گوید که بعضی او را برادر گشتاسپ خوانند و اینکه جامات بر وزن ساعات
و در شرفنامه جاماست بتای قرشت در آخر آورده اند اغلب که تصحیف و خطا است
چرا که جاماسف چنانکه در مؤید آورده دلالت صریح دارد که در آخر آن بای فارسی
است که به فا بدل شد و نیز مناسبت لہراست و گشتاسب وغیره الفاظ دیگر دلالت دارد
که این هم به بای فارسی باشد و ب بحذف با مخفف آن صاحب ملحقات برهان ذکر
(د) کرده مؤلف عرض کند که الف مخفف جاماست است بحذف سین و جاماست
مبدل (د) که بای فارسی به فوقانی بدل شود چنانکه تخم و تخم و ب مخفف (د) بحذف
بای فارسی آخر و (ج) مبدل (د) چنانکه تپ و تب و (د) اصل است و (د)
هم مبدل (د) چنانکه سپید و سفید و ماخذ (د) بوضوح نپیوست اینقدر متحقق که لفظ

اسپ دران داخل است و مرکب است با جام (اردو) الف تا ۵ ایک حکیم کا نام جو گذرا

جام اسکندری اصطلاح۔ بقول بہار و آنند معروف مؤلف عرض کند کہ جامی کہ متعلق است بہ اسکندر مرکب توصیفی و بعضی از معاصرین عجم گویند کہ ہمان جام جم است کہ می آید ولیکن ہیچ نگشود کہ آن را جام اسکندری چرا گفتند (ملا طغرا در تعریف خم س) چو رخ تاتی از جام اسکندری ٭ کند خضر ساقی بآن رہبری ٭ بعضی بر آنند کہ اسکندر خود (صحیح) جامی بود ہمچون جام جم واللہ اعلم بحقیقة الحال (اردو) دیکھو جام جم۔ جام اسکندری سکندر کا بنایا ہوا جام۔ مذکر۔

جام بخشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی عطا کردن جام شراب و شراب باشد (قاسمی گونابادی س) بیا ساقی آن جام آئینہ رنگ ٭ کہ می خواہدش خسرو روم و زنگ ٭ بمن بخش از راہ لطف و کرم ٭ ز آئینہ دل برد زنگ غم ٭ (اردو) جام شراب عطا کرنا۔ شراب عطا کرنا۔ دینا۔

جام بدست داشتن استعمال بقول بہار معروف مؤلف عرض کند کہ کنایہ باشد از می خواری یعنی کسی کہ می می خورد جام بدست دارد و در اینجا از جام شراب مراد است (خواجہ شیراز س) آنکس کہ بدست جام دارد ٭ سلطانی جم مدام دارد ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر داریدن پیداست کہ بجایش می آید و مرادف داشتن است (اردو) پیالہ شراب ہاتھ مین رکھنا۔ می خوار ہونا۔

(الف) **جام بر تارک سر کشیدن** صاحب

(ب) **جام بر تارک کشیدن** اصطلاحی

بہار ذکر الف کردہ گوید کہ مرادف جام بر سر
کشیدن ہم کہ جی آید کنایہ از شراب خوردن
بیکبار چنانکہ از وچیزی نماند صاحب بحر
را ہمین معنی نوشتہ مؤلف عرض کند کہ
موافق قیاس است (میر معزی الف سہ)
عاشقا گر بود خواہی در صف میخوارگان ؎ جام
ہی بر تارک سر رایگان باید کشید ؎ یعنی پیالہ
کہ کسی کہ جام را یکبار سالما گبند سرو تارا
سر راخم دہد بسوی پشت از ہمین عادت این
اصطلاح را قایم کردند (اردو) سالم پیالہ
پی جانا اور ایک قطرہ نہ چھوڑنا۔

جام برداشتن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ بمعنی گرفتن جام در دست است
بمعنی حقیقی وسندی کہ پیش کردہ است۔
از ان استعمال مصدر برداریدن پیدا است
کہ بجایش گذشت عیبی ندارد کہ مرادف برداشتن
است (ذہنی اصفہانی سہ) شب بروم
بر بام آن مہ چشم بر روزن نہم ؎ جام بردارم
بجایش دیدۂ روشن نہم ؎ (اردو) پیالہ
ہاتھ میں لینا۔

جام بردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ از سندش مصدر (جام پیش دہن
بردن) کنایہ از می خوردن پیدا است (فغانی
شیرازی سہ) روان گردید خوناب دلم از
ساغر دیدہ ؎ بیا و لعل او چون جام می پیش
دہن بردم ؎ (اردو) شراب پینا۔

جام بر سر کشیدن مصدر اصطلاحی۔
بقول بحر مرادف (جام بر تارک کشیدن)
(صائب سہ) چو آفتاب بکش جام آتشین
بر سر ؎ کہ از خمار عذار تو رنگ مہ دارد
؎ (میرزا محمد علی ماہر سہ) بود نامۂ تنگ بخش
ادا ؎ کہ بر سر کشد جام حمد خدا ؎ مؤلف

عرض کند که موافق قیاس است (اردو) دیکھو جام برتارک کشیدن ۔

جام برسنگ زدن مصدر اصطلاحی بقول برہان وبحر وبہار وجامع (۱) کنایہ از ترک کردن وگذشتن از شراب صاحبان ناصری و جہانگیری ورشیدی ورخانہ دسراج ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) شراب سے توبہ کرنا ترک شرابخوری کرنا ۔

جام بکف آوردن مصدر اصطلاحی بقول بہار واننده معروف مؤلف عرض کند کہ کنایہ از آمادہ می خواری کردن وشراب خوردن ہم معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) آمادۂ شرابخواری ہونا شراب پینا جام شراب ہاتھ میں لینا ۔

جام بورک استعمال بقول ملحقات برہان کنایہ از کاسۂ آش بغرا است مؤلف عرض کند کہ بورک بمعنی آش بغرا بجایش گذشت پس این معنی حقیقی است (اردو) آش بغرا کا کاسہ اور پیالہ (دیکھو بورک اور آش بغرا)

(الف) جام پر از شیر وحی اصطلاحی
(ب) جام پر از می بقول برہان وبحر (۱) پیالۂ پر از آب کوثر و (۲) لب ودہان معشوق و (۳) کلامی کہ شنیدن آن موجب شور انداز و (۴) اشعار خوب بہار بذکر الف گوید کہ بمعنی (۵) پیالۂ بلور وبعلی است ذکر معنی اول ودوم وسوم ہم کردہ (شیخ نظامی ع) ببین داد جام پر از شیر وحی ۔ مؤلف عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم درست گوید و ما با او اتفاق داریم کہ این معنی حقیقی است یعنی جامی کہ پر از شیر باشد یا پر از شراب ولجام پر از شیر وحی) پیالۂ بلور پر از سرکہ رنگش ہمچون شیر سپید است ومی در وبرای ہر ہیچ مبالغہ

بالاست از استعمال باید از آنچه گفته شد معانی قیاسی می نماید و محققین صاحب زبان ازین ساکت اند (اردو) الف (۱) آب کوثر سے بھرا ہوا پیالہ. مذکر (۲) معشوق کا لب اور دہن. مذکر (۳) وہ کلام جو سامع کو وجد پیدا کرے. مذکر (۴) عمدہ اشعار. مذکر (۵) پیالۂ بلور. مذکر.

(الف) جام پیما اصطلاح. بہار

(ب) جام پیمودن بذکر الف گوید کنایہ از شراب خوار و ب بقولش کنایہ از شراب خوردن (ملا طغرا در تعریف نال ...) جز این جام پیمای صہبا سرود که نسازد کسی شیشہ از جنگ در رود که (فخر گرگانی ...) از این جام پیما من که کہنہ آورد از عشق مے پیما ز صاحبان بحر دانستم ذکر ... مؤلف عرض کند که ب مصدر است از قبیل بادہ پیمودن که خاص گذشت و جام درینجا بمعنی شراب است و الف اسم فاعل ترکیبی و امر حاضر بمعنی پیما و که از ب بالا استعمال مصدر پیمائیدن پیدا است و مرادف پیمودن که بجایش گذشت (اردو) الف شراب خوار ب شراب پینا

جامتونتن بقول برہان و موارد و (جہانگیری در ملحقات) بلغت زند و پازند برومند تا رسو شکن بمعنی رسیدن. مؤلف عرض کند که حالا بر زبان معاصرین عجم مستعمل نیست فارسی قدیم است و شک نیست که لفظ جا درینجا مرکب است با متونتن و متون بقول دستوران زردشت معاصر بمعنی قبضہ و تن علامت مصدر است و معنی لفظی این قبضہ بجا کنایہ از رسیدن حیف است که متون در کتب لغات نیست (اردو) پہنچنا.

(الف) جام جم اصطلاح. بقول بہار (۱) مرادف جام جمشید و جام جہان آرا و جام جہان بین و جام جہان نما. صاحب آنند می فرماید که مناسبت جام جمشید آنست

که جمشید این جام را احداث نموده و نیز (۲) نام کتابی صاحب غیاث هم بآنش مؤلف عرض کند که تحقیق - - - - - - -

(ب) جام جمشید | است و مرادفش -

(ج) جام جهان آرا | (میرزا طاهر وحید

(د) جام جهان بین | ــه) خراب نرگس

(ه) جام جهان نما | مخمور جانان عالمی

دارد ؛ سفال مالکو جام جهان آرا نخواهد شد ؛ (خواجه شیراز ــه) گفتم ای مسند جم جام جهان بینت کو ؛ گفت افسوس که آن دولت بیدار بخفت ؛ (وله ــه) ز ملک تا ملکوتش حجاب بردارند ؛ هر آنکه خدمت جام جهان نما بکند ؛ صاحب بحر بر ج و د و ه گوید که همین است جام کیخسرو که احوال عالم از ان معلوم می شد خان آرزو در چراغ هدایت بر ج و د می طرازد که همین را (جام گیتی نما) هم گویند مؤلف عرض کند که مرکب اضافی است و اضافت بسوی جمشید که واضع این جام است و همین است واضع هفت و درین هفت خطوط بود و بقول صاحب بحر اول خط جور و دوم خط بغداد و سوم خط بصره و چهارم خط ازرق و پنجم خط رشک و صاحب غیاث این خط را شکر نوشته و ششم خط کاسه گر و هفتم خط فرورینه. صاحب غیاث این را فرودینه نوشته و بحر العلوم دری گفته که خط لب جام را از ان خط جور نام نهادند که چون خواهند که حریف را بنیدازند جام تا خط جور پر کرده می دهند حیف است که حقیقت این جام بیش ازین معلوم نشد و محققین هندی هر چه نوشته اند با صراحت آن در ترجمهٔ این می کنیم

(اردو) الف (۱) - جام جم - یا جام جمشید - فارسی اسم مذکر - پیالهٔ جمشید جو حکمائے فارس نے بنایا تھا - کہتے ہیں کہ

اس کے وسیلہ سے ہفت آسمان کا حال
معلوم ہو جاتا تھا اور اسی کو جام جہان نما
بھی کہتے ہین لیکن شرفنامہ معروف بہ سکندر
نامہ سے معلوم ہوتا ہے کہ یہ پیالہ کیخسرو نے بنایا
تھا اور بعض کتابون مین لکھا ہے کہ کیخسرو
نے اسی مین کچھ ایجاد کر دیا تھا ایشیائی لوگون
کا خیال ہے کہ اسکے ذریعہ سے تمام عالم کا
احوال اور خیر و شر معلوم ہو جاتی تھی صحیح
اتنا ہے کہ اس مین خطوط ہندسی کھدے
ہوئے تھے جس کے وسیلہ سے حساب لگا
ستارون کی گردش اور اُس کی وجہ سے اُن
کا اثر معلوم ہو جایا کرتا تھا مگر در حقیقت
بات یہ ہے کہ جس وقت جمشید نے شراب
ایجاد کی تو اُس کے لئے پیالۂ شراب بنایا
اور اُس کا نام جام جم یا جام جمشید رکھا
گیا چونکہ شاہانہ تکلف مشہور ہے اس وجہ
سے یہ جام انواع و اقسام اور صنعت
تیار کیا گیا تھا (۲) ایک تاریخ کی اور ایک حساب
کی مشہور کتاب کا نام - ب تا ۵ - دیکھو
الف کے پہلے صفحے -

جام چشیدن | استعمال - صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مولف
عرض کند کہ بمعنی مے خوردن است (ظہوری گوید
ع) بجامی کہ ساقی خود اول چشید * بنقلی کہ
شکر دہانی گزید * (اردو) شراب پینا -

جام حمام | اصطلاح - بقول بہار ظاسی کہ
آب بدان بر سر ریزند مولف عرض کند کہ
موافق قیاس است (محسن تاثیر ع) چو از
آتش آن چہرہ گرم شد [illegible] کہ ساغر
از عرق بادہ جام حمام است * (اردو)
وہ ظرف یا لوٹا جس سے نہاتے ہوئے اوپر
پانی سر اور جسم پر ڈالتے ہین - مذکر -

جام جمشیدی | اصطلاح - بقول بہار
و [illegible] بمعنی بقلل گردن (ناصر علی ع)

کیفیت نیاز می کند که وسه جام حیدری کو تا
نمایجر ای چشم آئینهٔ قلندری ؎ مؤلف عرض
کند که مرکب توصیفی است وکنایهٔ لطیف نیست
(اردو) بڑا پیالہ۔ مذکر۔

جام خالی دادن | مصدر اصطلاحی
بقول بحر وبهار و وارسته فریب دادن چه
سیه مست را از روی امتحان جام خالی می دهند
(حسن بیگ رفیع سه) دل مرا چون شیشه
از بیمهری ساقی پرست ؎ زانکه هر ساعت
پرستم جام خالی می دهد ؎ (محمد اشرف
سه) ساقی دوران بما افروز در بزم طرب
؎ جام خالی می دهد گویا دلش از ما پرست
؎ مؤلف عرض کند که چون کسی بدمست
شود و می خواری مزید خواهد و صرفت بخشش
واند به طلب او جام خالی باو دهند و او
بحالت بدمستی از خالی بودنش هیچ خبر ندارد
و آن جام خالی را لبیک گو دمی رساند گویا
می خورد و تسکینش می شود از همین عادت
این اصطلاح قائم شد مخفی مباد که از سند بالا
استعمال مصدر دمیدن پیدا است که بجایش
می آید و مرادف دادن است (اردو) فریب
دینا۔ دهوکا دینا۔

جامخانه | اصطلاح ۔ بقول برهان وبهار
(۱) بکسر ثانی نقطه دار بر وزن آشیانه (۱)
آئینه خانه را گویند که در و دیوار او از شیشه
بندی کرده باشند صاحب سروری
گوید که (۲) مرادف جامدان است (شرف
شفروه سه) یک براتی ز جام خانهٔ وصل
؎ تشنه همرهان را نرسان ؎ خان آرزو
در سراج ذکر معنی اول کرده مؤلف عرض
کند که جام که پیاله بلور را نام است در ترکیب
این داخل است ومجازاً بمعنی مطلق بلور
و آئینه گرفتند همین است ماخذ این بمعنی اول
و برای معنی دوم اصل این جامه خانه است

کہ بہدف‌های تو زجا فتحانہ شد (اردو) (۱) دیکھو آئینہ خانہ۔ مذکر (۲) دیکھو جامدان کے دوسرے معنے۔

جام خواستن استعمال۔ بقول بہار معروف صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ از معنی ساکت است مؤلف عرض کند کہ بمعنی طلب جام شراب کردن است و شراب خواستن (فردوسی ے) سہ جام از خداوند این رنجواہ ۔ بمن دہ رہا جانم از رنج راہ ۔ مخفی مباد کہ ازین سند استعمال مصدر رخواہیدن پیدا است کہ مرادف خواستن و بجایش می آید (اردو) شراب مانگنا۔

جام خوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و آنند مرادف جام پیمودن است (خواجہ شیراز ے) گفتم کہ بسی جام طرب خوردی ازین پیش ۔ گفتا کہ شفا در قدم یار پسین بود ۔ مؤلف عرض کند کہ درینجا جام بمعنی مجاز شراب است و بمعنی (اردو) شراب پینا۔

جام دادن استعمال۔ بقول بہار و آنند معروف صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی جام شراب و شراب دادن است (عالی شیرازی ے) فرنگی صفت جام عالی بدہ ۔ اگر میدہی پرتگالی بدہ ۔ مخفی مباد کہ ازین سند بالا استعمال مصدر دہیدن پیدا است کہ بجایش می آید و مرادف دادن است (اردو) جام شراب دینا۔ شراب دینا۔

(الف) **جام دار** اصطلاح۔ بقول
(ب) **جام داشتن** بحر (۱) شراب خوار و (۲) ساقی بہار گوید کہ بمعنی جام بدست است کہ بمعنی اوّل است (نظامی ے) بجائیکہ یکسست را شاد کردہ بدان جامداران چہ بیداد کردہ صاحب آصفی صبا را آوردہ

بذیل آن ازہمین سند کار گیرد و ازمعنی ساکت

(فغانی ؎) عمرم گذشت در غم و آخر بکام دل

در گوشهٔ پیش تو جامی نداشتم ۞ مؤلف

عرض کند که ب بمعنی قابض جام بودن است

و جام را بدست داشتن و الف اسم فاعل

ترکیبی است اگرچه در الف از روی قیاس

ہر دو معنی بالا پیدا می شود که اطلاق جام دار

بر می خوار و ساقی ہر دو می شود ولیکن در

در محاوره برای شراب خوار مستعمل است

و برای معنی دوم مشتاق سند استعمال می باشیم

(اردو) الف (۱) شرابی (۲) ساقی ۔

(ب) پیالهٔ شراب ہاتھہ مین رکھنا ۔

جامدان اصطلاح ۔ بقول ناصری

(۱) نام یکی از فرزانگان باستان ازان

دو که بنام جامدان و کامدان معروف

بودند که شاگرد بادان حکیم بودند و باوا

در حکمت از شاگردان جمشید جم بوده است

صاحب جهانگیری گوید که جامدان و جامه خانه

(۲) خانه را نام است که رخوت پوشیدنی

از دوخته و نادوخته دران نگذارند (کمال

اسمعیل ؎) حکایت من و این کار نامدها

اکنون ۞ ہمان کلید در جامدان آن مرد است

۞ (وله ؎) گرچه بنهیم ہم قصب و اطلس

ترا ۞ تنگ آید از فراخی آن جامدان شکمت

مؤلف عرض کند که وجه تسمیهٔ معنی اول

متحقق نشد و بمعنی دوم جام درین مرکب

مخفف جامه است از قبیل عطردان و قلمدان

دان که دان بمعنی ظرفیت مستعمل (اردو)

(۱) ایک حکیم کا نام جامدان ہے ۔ مذکر ۔

(۲) کپڑے رکھنے کا مکان ۔ مذکر ۔

جام دو منی اصطلاح ۔ بقول بہار رطل

گران (میر حسن ؎) دمے گذشت و بجز جام

دو منی نه کشیدیم ۞ می از لب خم و نقل از لب

نگار چشیدیم ۞ مؤلف عرض کند که جام بایکی

و دو معنی این همه برای رطل های بزرگ است علی قدر مراتب و بمجاز هر رطل گران را جام و معنی گفته اند (اردو) رطل گران بڑا ظرف - مذکر -

جام رسیدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که حاصل شدن جام شراب و شراب است (فغانی شیرازی سه) جام یاقوت و شراب لعل پاکان را رسد ۂ بی نوایان را نظر بر رحمت عام است و بس ۂ (اردو) جام شراب حاصل ہونا - میسر ہونا -

جام زدن مصدر اصطلاحی - بقول بهار و بحر یعنی جام خوردن ۂ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (خواجه شیرازی سه) می چو از خم بسبو رفت و گل افگند نقاب ۂ فرصت عیش نگهدار و بزن جامی ۂ بیند ۂ (محمد قلی سلیم سه) سیلی آمد بخود از مستی شب وقت صبوح ۂ باید دگر دو سه جام می بهیئش زد و رفت ۂ محقق مباد که از سند اول استعمال مصدر زندن پیداست که مرادف زدن است و بجای خود می آید (اردو) شراب پینا -

جام زیبقی اصطلاح - بقول بحر و ملحقات بهار پیاله بلور و پیاله نقره ۂ مؤلف عرض کند که معنی لفظی این جام سیمابی است و کنایه است برای جام بلور و نقره که همچون سیماب سجلا و سپید می باشد (اردو) بلور اور نقرئی جام - مذکر -

جام سیاندن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که معنی حقیقی است یعنی جام حاصل کردن ۂ بپرست گرفتن جام شراب ۂ شراب سالیست ابن یمین سه) جامی بمن آور و که بستان وجود من ۂ گر شکستم خمار رحم کشته برای دل من ۂ

(اردو) جام شراب اور شراب لینا ۔ حاصل کرنا ۔

جام سحر | اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و بہار و رشیدی (۱) کنایہ از آفتاب جہانتاب ۔ خان آرزو بذکر معنی بالا گوید کہ بمعنی حقیقی (۲) پیالۂ سحرگاہی کہ سحر خورند ۔ مؤلف عرض کند کہ اتفاق داریم با او و برای معنی مجازی اول تشبیہ آفتاب بہ جام آمدہ (اردو) (۱) آفتاب ۔ مذکر (۲) وہ پیالۂ شراب جو علی الصباح پیتے ہیں ۔ مذکر ۔

جام اسکندر | اصطلاح ۔ بقول بہار معروف ۔ مؤلف عرض کند کہ ہمانا جام اسکندری کہ بجایش مذکور شد (ملا محمد) جامی ــــ گر پشت ہیچ آئینہ پیدا زر شود ترا ۔ بیکمال نظر جام سکندر نشود ترا ۔ این مرکب اضافی و آن مرکب توصیفی است (اردو) دیکھو جام اسکندری ۔

جامسہ | بقول برہان و آن خلاصہ اقاقیای قبطی را گویند و آن در مصر بسیار می شود و درختہای انبوہ دارد و گل آن مانند گل سرخ باشد گویند کہ عربی است صاحب محیط فرماید کہ اقاقیای نبطی ... می فرماید کہ اقاقیای نبطی و اقاقیای قبطی نزد اہل مصر بہ جامسہ معروف است و آن را اشتوریون گویند و بیونانی غافوطا و غلط کردہ کسی کہ آن را صمغ گفتہ و سبب غلطی تغایر شکل ہر دو است و آن عصارہ ثمر اقاقیای معروف است و آنچہ از آن خشک ... رطوبت فضلیہ بسیار قابض و برای معدہ مقوی است بسبب انحدار آن بسرعت بالفتح و بہترین ادویہ ۔ مؤلف عرض کند کہ محاورۂ مصر ... عربی است ... این را معرب گویند (اردو) نبطی اقاقیا ۔ مذکر ۔

جام سیم | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار
و (ملحقات برہان) و مؤید کنایہ از زنخدان
محبوب **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ ایست
مرکب اضافی ہے موافق قیاس (اردو)۔
زنخدان یار۔ مؤنث۔

جام شراب زدن | مصدر اصطلاحی
می خوردن **مؤلف** عرض کند کہ ہمان جام
زدن است کہ گذشت اضافت جام
بسوی شراب است و بس موافق قیاس
(اردو) شراب پینا۔

جام شکستن | مصدر اصطلاحی بقول
بہار (۱) معروف و صاحب بحر می فرماید
کہ (۲) رسوا کردن و ناامید ساختن است
(محمد علی ماہر [illegible]) کی توانم دید زاہد جام
صہبا بشکند ہے می برد رنگم حبابی گر بدریا
بشکند ہے (عرفی [illegible]) مستی و دیوانگی جام
سبحہ شکست ہے صرفہ درین بزم نیست
ساغر جم داشتن ہے **مؤلف** عرض کند کہ
مقصود بہار از معنی اول حقیقی است یعنی شکست
ساغر و پیالہ و معنی دوم مجاز باشد (اردو)
(۱) پیالہ توڑنا (۲) رسوا اور ناامید کرنا۔

جام شہریاری | اصطلاح۔ بقول برہان
و بحر و بہار و رشیدی و جامع و ناصری ور
در ملحقات [illegible] بزرگ شرابخواری را گویند
(مولوی معنوی [illegible]) شہریار شناسیم ای
مسلمانان ہے از آن گلہ نیست ول از جام شہریاری
سیر ہے خان آرزو در سراج بذکر معنی بالا گوید
کہ اغلب آنست کہ خم کلان را در شرب
خمرہ پادشاہان و بزرگان نسبت
می دادہ باشند چنانکہ خم کلان را خم خسروانی
گویند **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی
است و کنایہ (اردو) شراب خواری
کا بڑا پیالہ۔ مذکر۔

جام شہیر | اصطلاح۔ بقول برہان و بحر

بہار و ناصری در حاشیه ملحقات برہان (۱) کنایه از پستان شیردار صاحب ملحقات برہان به ذکر معنی بالا گوید که (۲) کنایه از نیستان صاحب بحر این قدر صراحت کند که بمعنی اول به یای معروف است و بمعنی دوم به یای مجهول مؤلف عرض کند که معنی دوم از لطیفه نیست و طبع آزمائی صاحب ملحقات برہان یافته می شود از نیکه معنی لفظی این با معنی دوم نسبتی ندارد (اردو) (۱) پستان جس میں دودھ ہو۔ مؤنث (۲) نیستان۔ مذکر۔

جام شیروحی اصطلاح۔ صاحب ناصری در ملحقات هرچه نوشته ما صراحت آن بر جام پر از می کرده ایم و در ینجا همین قدر کافی است که کنایه باشد (اردو) دیکھو جام پر از می۔

جام صدف اصطلاح بقول مؤید الفضلا آن جام که از صدف سازند مؤلف گوید که سبحان الله چه خوش اصطلاح است برای تأیید فضلا که محتاج صراحت معنی حقیقی اند (اردو) وہ پیالہ جو صدف سے بنایا گیا ہو صدف کا پیالہ۔

جام عالی اصطلاح بقول بہار و بحر و وارسته پیاله کلان یعنی بزرگ و کلان مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است و موافق قیاس و سند این از عالی بر جام دادن گذشت بہار ہمان سند طغرا گوید و الله اعلم (اردو) بہت بڑا پیالہ۔ مذکر۔

جامغول بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری با غین نقطه دار بر وزن زاغول حرام زاده را گویند (مولوی معنوی سه) از غرض غافل بدند و بی خبر * در طمع رفتند بیرون سر بسر * همچنان کان جامغول حیله دان * گفت می جویم کسی از مصریان * صاحب جہانگیری صراحت مزید کند که آن را و اغول و غشوک و سند نیز خوانند صاحب رشیدی بحواله سامانی می فرماید که اصل این جامه غول است بمعنی لباس غول چه

وحرام زاده وراہزن ومضل می باشد گوئی دیو وغول در جامهٔ اوست ولہذا او اغول
نیز گویند و مخفف و امغول - و اغول ہم - صاحب ناصری ہمزبانش - خان آرزو در
اسراج بتردید قول سامانی طبع آزمائی کند می فرماید که در قول سامانی بچند وجه تامل
است اول آنکه برین تقدیر می باید که میم آن مفتوح باشد و در فرہنگہا بسکون نوشته
اند دوم آنکه درین صورت لفظ مرکب از عربی و فارسی خواہد بود چه غول عربی است و
این خالی از رکاکت نیست و نیز داغول را مخفف دامغول گفتن غلط است چه داغول
مشتق است از دغل بفتحتین بمعنی عیب و فساد و فارسیان بمعنی سیم ناسره و خاشاک
که بطبخ و حمام برند نیز آورده اند و نیز دامغول بمعنی گرہی است که در بدن آدمی پیدا
شود و بمعنی داغول نیامده مؤلف عرض کند که در مرکبات فارسی زبان تبدیل و تغیر
اعراب چیزی نیست بسیار واقع می شود و زبان فارسی در مرکبات خود بترکیب الفاظ
غیر بالغات ترکی و عربی و سنسکرت مملوست شنیدایم که خان آرزو نیز او را غیر خوشی که
سامانی بیان کرده خامه فرسائی می کند و لغت دامغول و داغول بجای خود در تحریر آمده
کافی کلیم و رینجا ہمین قدر کافی است که ماخذ بیان کرده سامانی درست [illegible]
(اردو) حرامزاده -

جامه فرغولی اصطلاح - بقول بہار [illegible]
معروف (بیرزی سوتی) ساختی گوئی به
ساقی جامه فرغولی به ده که لحظه گوئی بخطر [illegible] [illegible]

[illegible] که فرغول را جامی لو [illegible] که بہار کس آن را
در تحلیل [illegible] آورده نمی فرماید که از

شرح خاقانی نوشته ایم مؤلف عرض کند
کہ مرکب توصیفی است و موافق قیاس بمعنی
حقیقی (اردو) جام فرعونی۔ اُس طلائی جام
کا نام ہے جو بہت بڑا اور وزنی تھا اور چار
شخص اُس کو اُٹھاتے تھے۔ مذکر۔

جام فرو بردن مصدر اصطلاحی بقول
بحر بمعنی شراب خوردن مؤلف عرض کند کہ
اگرچہ سند استعمال پیش نشد ولیکن بر زبان
معاصرین عجم است (اردو) شراب پینا۔

جام فریدون استعمال بقول بہار و
آنند معروف (امیر خسرو ؎) ہست درد
چیست جام فریدون راستی ٭ ہر چہ زا انشو
مہ ستانی از کرم زین سبو بخش ٭ مؤلف
عرض کند کہ بقول معاصرین حاجی را نام است
کہ فریدون موجد او است و رای جام جم است
مرکب اضافی (اردو) جام فریدون
فریدون کا جام۔ مذکر۔

جام فلک مشرق اصطلاح بقول
مؤید قرص آفتاب و پیالۂ پادشاہ مشرق
مؤلف عرض کند کہ غلطی کتابت مؤید
درین اصطلاح بعوض ملک۔ فلک قائم
کرد این ہمان است کہ بر (جام ملک مشرق)
بجایش می آید (اردو) دیکھو جام ملک مشرق

(الف) جام کاری کردن مصدر
(ب) جام کاری کردن خانہ اصطلاحی
الف۔ بقول بہار (۱) بمعنی آئینہ کاری کردن
(حسین بیگ گرامی ؎) خانۂ دل را کہ امی
جامکاری می کند ٭ ہر کہ جامی می دہد امروز
یاری می کند ٭ و (۲) پیالی جام شراب کشیدن
(ظہوری ؎) ورع را در خمار خامکاری
٭ ببر جوشی نکردی جامکاری ٭ صاحب
بحر نسبت الف بمعنی دوم قانع و نسبت
ب گوید کہ تعبیہ کردن آنست در خانہ و
دار ستہ نسبت ب ہم بالش مؤلف

عرض کند کہ بیرون لفظ خانہ ہم از کلام حسین بیگ
گرامی معنی اوّل الف پیداست (اردو)
(الف) (۱) آئینہ سے آرائش کرنا۔ آئینہ
کاری کرنا (۲) پیالے سے شراب پینا۔ ب
یعنی الف کے پہلے معنے۔

جام کسری استعمال۔ بقول بہار و آنند
معروف (کمال اسمعیل ؎) جہان زیر تو
بودی تو جام کسری شد ہ افلاک زتحفہ لطف تو
گوی تحیر گشتہ۔ مؤلف عرض کند کہ ترکیب
اضافی بمعنی حقیقی است دگر ہیچ (اردو)
جام کسری۔ کسری کا جام۔ مذکر۔

جام کشیدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف
عرض کند کہ بمعنی شراب خوردن است کہ
جام بمجاز بمعنی شراب بجایش گذشت۔
(صائب آملی ؎) در مسجدیم و طاعت
می خانہ شغل ماست۔ بہ جامی لطاق ابرو
محراب می کشیم ہا (اردو) شراب پینا۔

(۲ الف) جام کیخسرو
(ب) جام کیخسروانی استعمال۔ صاحب
غیاث نسبت
الف می فرماید کہ کیخسرو جامی ساختہ بود مشتمل
بر خطوط ہندسی چنانچہ از خطوط او رقوم و دوائر
و اصطرلاب ارتفاع کواکب وغیرہ معلوم
نماید و از آن جام حوادث روزگار معلوم
می کرد چنانچہ در کتب تواریخ مسطور
است۔ بہار نسبت ب بر معروف قانع مؤلف
عرض کند کہ الف مرکب اضافی است و ب
مرکب توصیفی (اردو) وہ جام جس کا موجد
کیخسرو تھا۔ جام جم کے ترجمہ کے ذیل میں
اس کا بیان گزرا ہے۔ مذکر۔

جام گاہ استعمال۔ بقول بہار و کیخسرو
است (الف) مرادف لعل دان (شفیع اثر
؎) رفعت طاق و رش نوشیروان را
سرنگون کرد جامگاہ و تیہ اش خورشید را

راضیا۔ مؤلف عرض کند کہ اگرچہ بر سہ محققین
تا بالا معنی نقل دان از معنی لفظی این قائم کردہ اند
از ینکہ بمقام جام ہمان صندوقی را گویند کہ
دران جامہای شراب و نقل شراب محفوظ
می کنند ولیکن از معنی شعر شفیع اثر (۲) بمعنی
مقام آئینہ کاری پیداست و آنہم موافق
قیاس است یعنی مجازی بجاہم کہ بجائیش گذشت
(اردو) (۱) وہ صندوق جس میں جام
شراب اور نقل محفوظ کرین جسے گوشاربیون
نے نقل دان بھی کہا ہے۔ مذکر (۲) وہ مقام
جہان آئینہ کاری کی جاے۔ مذکر۔

جام گذاشتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ ترک جام کردن و جام را از دست نہادن
(فغانی شیرازی سہ) آنکس کہ ذوق بادہ
برو تلخ می نمود۔ بگذاشت جام شیشہ و میل
شراب کرد۔ (اردو) جام ہاتھ سے رکھنا۔

جام گردیدن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ دور کردن جام است بمعنی
حقیقی (فخری رازی سہ) فلک امشب
بکام من دو سہ آشامی گردد۔ بگو عیسی کہ
خواب راحت کن کہ امشب جام می گردد
(اردو) جام شراب کا دور کرنا۔

جام گرفتن استعمال۔ بقول بہار و آنند
معروف۔ مؤلف عرض کند کہ حاصل کردن
جام شراب است و از سندی کہ صاحب
آصفی پیش کردہ استعمال بمعنی گیردن پیدا
کہ مراد از گرفتن و بجای خودش می آید یعنی مصدر
(جام در دہن گیردن) (شفائی اصفہانی
سہ) کسی تاکی پیالی جام غیرت در دہن
گیرد۔ الٰہی آتشک آتش گردد و در جہان
سر گیرد۔ (اردو) جام شراب لینا۔

جام گوہری اصطلاح۔ بقول برہان۔

(۱) کنایه از پیاله بلوری و حلبی و (۲) لب و
دہان معشوق و ہم او در ملحقات ہم ذکر این
کرده صاحبان بحر و رشیدی و بہار عجم و
(ناصری و جہانگیری در ملحقات) ذکر این
کرده اند۔ خان آرزو در سراج بحواله رشیدی
بذکر معنی دوم نسبت معنی اوّل گوید که این خطاست
چه گوہر که معرب جوہر است عام است که بر لعل
و یاقوت و الماس و بلور و امثال آن اطلاق
کنند چنانکه گویند فلان گوہر کم بہاست یا
بیش بہا پس در ینصورت حقیقه خواه بود
و برای معنی پیاله حلبی سندی باید و منظر مولف
در ہیچ جا باین معنی نیامده مؤلف عرض کند که
محققین بالا پیاله حلبی نه نوشته اند بلکه پیاله
بلوری و حلبی گفته اند صاحب رشیدی با
ہم پیاله حلبی نه نوشت معلوم می شود که نسخه
رشیدی که پیش خان آرزو بود در ان حلبی
را کاتبش چلپی نوشته و به تصحیف کتابت کا
محقق نام آور را موقع تصحیح آزمائی بدست
آمد۔ (حکیم خاقانی سـ) چشمهٔ خضر ساز لب
از لب جام گوہری ٭ کز ظلمات بحر جست
آئینه سکندری ٭ (اردو) (۱) بلوری اور حلبی
جام۔ مذکر (۲) لب و دہان معشوق۔ مذکر۔

جامگی | بقول برہان بفتح میم بر وزن خانگی ع (۱) راتبه و وظیفه و آنچه بملازم و نوکر
و غلام دہند بجہت جامه بہا و خوراک و (۳) [illegible] و (۴) [illegible] پیاله و
می فرماید که بسکون میم ہم آمده صاحب جہانگیری بذکر معنی اوّل و دوم قائل (نظامی
سـ) که ای جامگی خوار تدبیر من ٭ ز جام تن چاشنی گیر من ٭ (حکیم زجاجی سـ) به لشکر
ز پرویز جامگی داد شاه ٭ و زان پس عود زر انعام خسرو سپاه ٭ صاحبان رشیدی و ناصری معنی
اوّل قائل۔ صاحبان جامع و سروری متفق با جہانگیری۔ بہار عجم معنی اوّل قائل است گوید

درست گوید که اصل این (جامه گی) بمعنی معاونیهٔ لباس و رخت است و وظیفه و راتب بمجاز. خان آرزو در سراج هم همین ماخذ نوشته ذکر دیگر معانی بحوالهٔ برهان فرموده - مؤلف عرض کند که بمعنی دوم و سوم اسم جامد فارسی زبان دانیم و برای آن طالب سند هم که غیر از برهان ذکر معنی سوم دیگر کسی از محققین نکرد (اردو) (۱) راتب وظیفه لباس کے مصارف - مذکر جو ملازمین اور غلاموں کو دیں (۲) فتیلہ بندوق کا توڑا مذکر (۳) پیالہ کی ڈرد. مؤنث -

جام گیتی نما اصطلاح - بقول بحر و ملحقات برهان و بهار و چراغ هدایت و مؤید مرادف همان جام جم که گذشت مؤلف عرض کند که با حقیقت این بر جام جم بیان کرده ایم (اردو) دیکھو جام جم -

جامگی خوار اصطلاح - بقول برهان و بحر و ناصری در ملحقات (۱) مردم علوفه وار را گویند و (۲) کنایه از مردم شر انگیز و (۳) پرستار و خدمتگار هم بهار بر معنی اول و دوم قانع (خواجه نظامی ؎) که ای جامگی خوار تدبیر من ز جام سخن چاشنی گیر من

که مؤلف عرض کند که حقیقت جامگی بجایش عرض کرده ایم. اسم فاعل ترکیبی است و معنی اول حقیقی است و معنی سوم هم قریب بحقیقت البته معنی دوم مجاز است. بهار صراحت مزید کرده که بمعنی اول مرکب از جامه است و بمعنی دوم مرکب از جام و مؤید بهار است و در خیال آخر قول صاحب برهان نسبت کلمه گی می فرماید که معنی حاصل بالمصدر دهد و بمعنی بودن باشد و فنیکه در آخر کلمه آید همچو خوانندگی و بخشندگی ما می گوییم که فارسیان در قواعد زبان گفته اند که چون

یای مصدری بہ لفظی آورند کہ در آخر آن
ہای ہوز باشد ہا را بکاف فارسی بدل کردہ
در آخرش یای مصدری مرکب کنند پس
اگر در جامگی لفظ جام را صحیح دانیم این
قاعدۂ فارسیان درست نمی شود و قاعدہ
می خواہد کہ بالفظ جامہ را درین لفظ صحیح
دانیم و اگر قول برہان را کہ بہ کلمۂ گی نوشتہ
صحیح دانیم البتہ برای معنی دوم جام را
داخل این لغت تسلیم توانیم کرد۔ ما درین
لغت معنی سوم را بر سبیل مجاز دانیم کہ در زمانۂ
شاہان سلف مصاحبین میخانہ را ہم وظیفہ
برای لباس شان مقرر باشد (اردو)
(۱) وظیفہ خوار (۲) شراب خوار (۳) پرستار
خدمت گار۔

جام گیر اصطلاح۔ بقول بہار و بحر
و آنند کنایہ از شراب خوار مؤلف عرض
کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق قیاس
و متعلق بجام گیردن (اردو) شراب خوار
شرابی۔ میخوار۔

جام مسیحا اصطلاح۔ بقول بہار (۱)
کنایہ از بادصبا و (۲) آفتاب (عرفی ۵۵)
مستی و دیوانگی جام مسیحا شکست ٭ صرفہ
درین بزم نیست ساغر جم داشتن ٭ صاحب
بحر بر معنی دوم قانع مؤلف عرض کند کہ
ہر دو محققین بالا از ہمین یک شعر عرفی معانی
بالا پیدا کردہ اند و صاحب آنند نقل نگار بہار
است و دیگر ہمہ محققین اہل زبان و زباندان
ازین ساکت و (جام شکستن) بمعنی رسوا
و نا امید ساختن بجای خود گذشت ما می فہمیم
کہ جام مسیحا درین شعر بمعنی لب عیسی است
کہ بوسیلۂ آن قم باذن اللہ می گفت و مردہ
را زندہ می ساخت شاعر می گوید مستی و
دیوانگی کہ از جام شراب حاصل می شود
جام مسیحا را ہم رسوا می کند یعنی جام شراب

در اثر فائق تر از جام مسیحا است۔ حاصل
اینست که ازین سند معنی اول و دوم بیان
کردهٔ بهار پیدا نیست و بدون سند دیگر با اینها
را تسلیم نمی کنیم و تعلق معنی لفظی هم با این هردو
معنی اصطلاحی یافته نمی شود (اردو) (۱) باد
صبا۔ مؤنث (۲) آفتاب۔ سورج۔ مذکر۔

جام ملک مشرق اصطلاح۔ بقول
ملحقات برہان آفتاب۔ ہم او صراحت کردہ
معنی لفظی این جام پادشاہ مشرق است و
کنایہ از قرص آفتاب صاحب بحر ہمین را
جام ملک مشرق نوشته مؤلف عرض کند که
خلاف قیاس نیست (اردو) آفتاب
مذکر۔ سورج۔ خورشید۔ مہر۔

جام نوشیدن مصدر اصطلاحی
بقول بہار و بحر کنایہ از شراب خوردن
(میرخسرو ص) مراکبین دولت امروز
است در چنگ ۔ بدولت چون ننوشیم
جام گلرنگ ۔ مؤلف عرض کند که جام درینجا
بمعنی مجازی شراب است چنانکه بجایش
گذشت (اردو) شراب پینا۔

جامنوشتن بقول برہان بر وزن تار و شکن با دو نون و تای قرشت بلغت زند و پازند
بمعنی گفتن و می فرماید که جامنونمن بمعنی می گویم و جامنوبند بمعنی نگویند صاحب جہانگیری
در ملحقات (جامنوبند) را بمعنی گوینده آورده مؤلف عرض کند که جامنون بقول دساتیر
زردشت معاصر بمعنی سخن و کلام و هرچه از زبان برآید لغت زند و پازند است و این
مصدر حالا بر زبان معاصرین عجم نیست (اردو) کہنا۔

جام نهادن بر دست استعمال۔
صاحب آصفی ذکر جام نهادن کرده از
معنی ساکت مؤلف عرض کند که از سندش
جام بر دست نهادن بمعنی عطا کردن و

دادن شراب است (کمال اصفهانی سه)
آنجا هم طرب شکار بر دستم نه باده ان ساغر
چون نگار بر دستم نه باده (اردو) جام
شراب دینا عطا کرنا۔

جامونلہ | بقول لحقات برهان بمعنی
گوینده **مؤلف** عرض کند که صاحب
لحقات جهانگیری جامونیده را بهمین معنی آورده
که بذیل جامونش ذکرش کرده ایم و همان از سند
معلوم می شود در ین تحقیق کتابت می نماید
حال این جالا بر زبان معاصرین عجم نیست
(اردو) کہنے والا۔ کہنا کا اسم فاعل۔
اور گوینده کا مرادف۔

جاموس | بقول انند معرب گاومیش است که مخفف گاومیش باشد می فرماید که در دنیا
دیار مردم این زمانه بجهت تفرقه نر و ماده نر را جاموس گویند بتعریب و ماده را
گاومیش خوانند چنانکه اصل است و صاحب غیاث هم با انش و صاحب منتخب ذکر
این کرده تصدیق تعریب این کند صاحب سوار السبیل هم که محقق معربات است
این را بمعنی گاومیش نوشته صاحب محیط بر جاموش حواله گاومیش داده و بر گاومیش می فرماید
اسم فارسی است و معربش جاموش و بهندی بهینس گوشت آن سرد و خشک و گوید
گرم و خشک۔ دیر هضم ثقیل بر معده و مولد سودا و جهت صاحبان ریاضات نافع
و گوشت بچه شیرخواره که دو سه ماهه باشد بسیار لذیذ و در ضرر و غفلت کمتر و خاکستر
شاخ آن مجفف قروح و حکه و لیسر که طلا کردن آن نافع داء الثعلب و منافع دارد۔
مؤلف عرض کند که بالاتفاق معرب است (الخ) (اردو) بهینس بقول آصفیه
ہندی۔ اسم مؤنث۔ ایک قسم کی مویشی کا نام۔ جھینگی۔ ماده گاومیش۔ جاموس۔

جام و سندان باختن مصدر اصطلاحی بقول بحر قسمی از بازی باشد که احتیاط کلی میخواهد (سے) برکفی جام شریعت برکفی سندان عشق ٭ هر هوسناکی نداند جام و سندان باختن ٭ مؤلف عرض کند که کنایه از لواطت کردن (اردو) لواطت کرنا۔

جامه بقول برهان بر وزن نامه (۱) پارچهٔ بافته نادوخته را گویند و (۲) قبای پوشیدنی هم و (۳) جام و صراحی و کوزه و کدوی شراب را نیز گفته اند صاحب جهانگیری بنسبت معنی اول گوید که معروف است و بمعنی سوم بر صراحی قانع (سعدی ساله) فقیهی کهن جامهٔ تنگدست ٭ در ایوان قاضی بصف برنشست ٭ (منجیک ۵۳) چو خون جامه بجام اندرون فرو ریزی ٭ هوای ساغر و صهبا کند دل ابدال ٭ صاحب جامع هم بذکر معنی اول و دوم بنسبت معنی سوم بر صراحی و کوزهٔ شراب قناعت فرموده صاحب رشیدی می فرماید که مطلق رخت پوشیدنی و گستردنی و بمعنی صراحی هم و برین تقدیر با سے نسبت است بجام صاحب سروری گوید که معروف و صراحی نیز صاحب ناصری همزبان رشیدی۔ خان آرزو در سراج هم متفق با رشیدی صاحب فدائی گوید که هر چیز که تن مردم را بدان بپوشند یعنی لباس مؤلف عرض کند که همین است حقیقت معنی اول و معنی دوم مجازش و در معنی سوم جام را دخلی نیست بلکه بترکیب جام و های نسبت صراحی است (اردو) جامه (۱) بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ کپڑا۔ پوشاک (۲) ایک قسم کا گھیردار چغہ نما لباس جیسے شرفائے دہلی اور درباری اشخاص پہنا کرتے تھے (۳) صراحی۔ مؤنث۔

جامۂ آبی | اصطلاح ۔ بقول بہار یعنی
جامۂ نیلگون کہ در ماتم پوشند مرادف جامۂ
آسمانی صاحب بحر و ہفت و انند صاحب آنند
گوید کہ ہر رنگی کہ شوخ نباشد کہ آن را ہندی
صوفیانہ گویند می فرماید کہ از اہل زبان
بتحقیق پیوستہ و معاصرین عجم می فرمایند کہ
از رنگ نیلگونی رنگی کہ بسیار شوخ نباشد
مؤلف عرض کند کہ ہمین است حقیقت
این کہ رنگ آب ہمچنین می نماید (اردو)
آبی رنگ کا جامہ ۔ وہ کپڑا جس مین نیلگونی
جھلک ہو اور جس کا رنگ ہلکا نیلا ہو ۔ مذکر

جامۂ آسمانی | اصطلاح ۔ بقول بہار مرادف
جامۂ آبی یعنی ہمان لباس نیلگون صاحبان
بحر و انند ہفت و انش **مؤلف** عرض کند کہ ترکیب
توصیفی است و موافق قیاس (اردو)
آسمانی رنگ کا کپڑا ۔ صاحب آصفیہ نے
آسمانی بمعنی ہلکا نیلا فرمایا ہے اور آسمانی
رنگ پر نیلا رنگ ۔ آبی رنگ ۔ ہلکا نیلا لکھا
ہے **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ صرف نیلے
کپڑے کو نیلگون کپڑا کہتے ہین ۔ مذکر ۔

(الف) جامۂ احرام | اصطلاح ۔ بقول
بہار جامہ کہ بہ نیت احرام پوشند (صائب)
کی است آمدن و رفتن سبک روحان
پرفتگو نور جامۂ احرام از نفس وارد ۔ صاحب
بحر ذکر این کردہ گوید کہ مرادف ......

(ب) جامۂ احرامی | **مؤلف** عرض
کند کہ ہر دو درست است الف مرکب
اضافی است و ب مرکب توصیفی (اردو)
جامۂ احرام بترکیب فارسی اُس لباس کو کہتے
ہین جو نیت احرام سے پہنتے ہین ۔ مذکر ۔
احرام کا لباس ۔

جامہ از بدن بر کردن | مصدر
اصطلاحی ۔ بقول بحر از تن لباس برآوردن
مؤلف عرض کند کہ مصدر بر کردن بمعنی

براوردن و بیرون کردن بجایش گذشت
(اردو) جامہ جسم سے اتارنا۔ دور کرنا۔
لباس اتارنا۔

جامہ از تن برکندن مصدر اصطلاحی
بقول بحر لباس از تن برآوردن مؤلف عرض
کند کہ متقدمین فارسی این را بہ فتح کاف خوانند
و بالضم کاف و فتح نون صحیح دانیم و حقیقت
این بر مصدر رکندن می آید کہ بضم اول و فتح
نون است (اردو) دیکھو جامہ از بدن
برکردن۔

جامہ از مصحف پوشیدن مصدر
اصطلاحی۔ بقول آصفی خود را بہ تکلف بنظر
مردم صالح نمودن بحوالۂ بہار گوید کہ بعضی بمعنی
قسم خوردن نوشتہ اند و این خطا است و بمعنی
مصحف خوردن است (ناصر اصفہانی سے)
دور خط ہم کس وفا باور ازان دلبر نکرد ٭
جامہ از مصحف رخش پوشید ہر کس باور نکرد

مؤلف عرض کند کہ جامہ از مصحف پوشیدن
و قبای مصحف پوشیدن ہم بہمین معنی می آید
و بہار صراحت بالا ہم در اینجا کردہ است
صاحب بحر ہم (جامۂ مصحف پوشیدن)
می نویسد کہ قسم خوردن بہ قرآن است ما
عرض کنیم کہ ہمین است حاصل این مصدر
بہار غلط کردہ کہ تردیدش کردہ و از غور نگاہ
(اردو) قرآن کا جامہ پہننا۔ بقول آصفیہ
سر تا پا راست بازی اور صداقت کا لباس
پہننا۔ اپنے کو نہایت ثقہ۔ مہذب۔ قابل
اعتبار۔ نیک۔ پارسا اور لائق اعتبار رہنا۔
(ذوق سے) جھوٹ ہی جانو کلام اس رہزن
ایمان کا گو پہن کر جامہ بھی وہ آئے اگر قرآن کا
اور بلحاظ معنی بحر قرآن کی قسم کھانا۔

(الف) **جامہ انداختن** استعمال بجای
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ از اسناد پیش کردہ اش۔۔

عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجز کسی زنند کہ کار از حوصلۂ خود بیرون کند می گویند ؛ پا بچادر اندازۂ تن باید دوخت ؛ یعنی کار حسب حوصلۂ خود باید کرد کہ دران خوف نقصانی نیست (اردو) اپنے حوصلہ کے موافق کام کرنا چاہیئے۔ اپنی چادر سے پاؤں نہ پھیلانا چاہیئے۔ یہ دکن کی کہاوت ہے۔

جامہ بر تنش تنگ آمدن مصدر اصطلاحی صاحب تحقیق الاصطلاحات ذکر این کردہ گوید کہ مرادف (جامہ بر قد تنگ آمدن) است مؤلف عرض کند کہ (تنگ آمدن جامہ) بجای خودش گذشت (اردو) دیکھو تنگ آمدن جامہ۔

جامہ ببری اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر و انند جامہ کہ نقشہای آن پولک پولک مثل پوست شیر و ببر بود (میرزا طاہر وحید سہ) حلقہ ہای دیدہ بیندگان زنجیر شدہ چون الف و اغ بتان شد جامۂ ببری مرا ؛ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است مرکب توصیفی (اردو) وہ لباس جس پر نقش و نگار مثل پوست شیر ببر ہوں ۔ مذکر ۔ بترکیب فارسی جامۂ ببری کہہ سکتے ہیں۔

جامہ بخشیدن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی عطا کردن لباس است (صائب سہ) دوستان را جامۂ تجرید می بخشد خدا ؛ شاہ می بخشد بخاصان جامۂ پوشیدہ را ؛ (اردو) لباس عطا کرنا۔

(الف) **جامہ بدل ساختن** مصدر اصطلاحی
(ب) **جامہ بدل کردن** اصطلاحی

صاحب بحر ذکر ہر دو کردہ گوید کہ تغییر شکل کردن و از رنگی برنگی بر آمدن (سالک یزدی سہ) ہزار بار اگر جامہ را بدل سازد ؛ بنوع چہرۂ زنگیں رود زنگار فریب ؛ و بہار و جہانگیری ہر دو ذکر ب کردہ استشہاد از ہمین شعر گفتہ

مؤلف عرض کند که موافق قیاس است و از سند بالا استعمال مصدر سازیدن پیدا است که بجای خودش می آید که مرادف ساختن و کردن است (اردو) روپ بدلنا ۔

جامه بدندان گرفتن | مصدر اصطلاحی

بقول برهان و بحر و بهار و جامع و ناصری و ملحقات کنایه از گریختن خان آرزو در سراج ذکر این کرده مؤلف عرض کند که عادت عیاران است که بوقت گریختن جامهٔ طویل خود را از هر جانب بلند کرده بدندان محکم گیرند از این طرز عمل در گریختن آسانی شود و نیز حصه از رو مخفی ماند معاصرین عجم تصدیق این می کنند اگرچه سند استعمال پیش نشد لیکن قول ناصری و جامع که صاحبان زبان اند اعتبار را شاید و مماثل سند است (اردو) بھاگنا ۔

(الف) جامه برتن بریدن | مصادر
(ب) جامه برتن دوختن | اصطلاحی

صاحب بحر نسبت هر دو گوید که بمعنی جامه نو به اندازهٔ قامت قطع کردن و دوختن بهار به ترک الف نسبت ب ذکر همان معنی بالا کرده مؤلف عرض کند که از هر دو محققین بالا کسی هم سندی پیش نکرد و معنی ندارد که هر دو ذکر معنی حقیقی کرده اند فارسیان چون کسی را در کاری موزون و لائق آن کار دانند گویند (صانع قدرت جامهٔ این کار را برتن او بریده است) یعنی او پیدا شده است برای همین کار معاصرین عجم تصدیق این می کنند پس (جامه برتن کسی بریدن) بحالت اضافت جامه مسوی چیزی پیدا کردن آن برای آن کار باشد (اردو) الف و ب نیا کپڑا باندازهٔ قامت قطع کرنا اور سینا ۔

جامه برتن فوطه کردن | مصدر اصطلاحی

بقول بہار بمعنی پوشیدن جامہ **مؤلف** عرض
کنند کہ سند استعمال پیش نشد معاصرین عجم بر
زبان ندارند و از محققین زباندان و اہل زبان
کسی ذکر این نکرد (اردو) لباس پہننا۔

جامہ بر تن قبا کردن مصدر اصطلاحی
بقول بہار بمعنی جامہ پوشیدن **مؤلف**
عرض کند کہ اگرچہ سند استعمال پیش نشد و دیگر
محققین ازین ساکت اند ولیکن معاصرین عجم
بر زبان دارند۔ موافق قیاس است۔
(اردو) لباس پہننا۔

جامہ بر تن کردن استعمال۔ بقول
بہار پوشیدن جامہ صاحب بحر ہم ذکر این
کردہ **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ سند استعمال
پیش نشد ولیکن موافق قیاس است و بر زبان
معاصرین عجم ہم (اردو) لباس پہننا۔

جامہ بر تن کسی دریدن مصدر
اصطلاحی۔ صاحب آصفی بحوالۂ بہار گوید
کہ بمعنی جامہ او قطع کردن و بانداز کسی دریدن
مؤلف عرض کند کہ در بہار نیافتیم و
ہمین معنی بہ (جامہ بر تن ہم دریدن) و دوختن
گذشت محقق سند نژاد بریدن و دریدن
را یکی دانستہ این مصدر را قائم کرد و اصلا
این معنی درین مصدر نیست طبع آزمائی اوست
کہ ذوق محاورہ ندارد والبتہ بمعنی حقیقی
پارہ پارہ کردن جامہ بر تن کسی توانیم
گرفت (اردو) کسی کے جسم کا لباس
پھاڑنا۔ ضائع کرنا۔

جامہ بر تن کشیدن مصدر اصطلاحی
بقول بہار متعدی جامہ پوشیدن یعنی پوشانیدن
جامہ بہ کسی۔ صاحب بحر ہم گوید کہ متعدی جامہ
بر تن کردن است (میر خسرو ع) نسیم
باد صبا از برای جلوۂ باغ کشید بر تن
گلبن حریر و دیبا را ۞ **مؤلف** عرض کند
کہ اگر تن را مضاف بسوی کسی کنند متعدی

است و اگر بسوی خود کند لازم و اگر بجای
جامہ و ملبوس یا پارچہ و امثال آن گیریم درست
باشد (اردو) لباس پہننا۔ لباس پہنانا

(۱ الف) جامہ بر قامت بریدن	استعمال
(ب) جامہ بر قامت دوختن	تقول
(ج) جامہ بر قد بریدن	بہار

الف و ج (۱) جامۂ نو باندازۂ قامت قطع
کردن و ہم او در آخرش گوید کہ (۲) این کنایہ
از مخصوص گردانیدن کسی را بامری نیز بود صاحب
بحر ذکر ہر سہ بر معنی اول قناعت فرمودہ مؤلف
عرض کند کہ خصوصیت جامہ و قد نیست و برای
مراد ثانیش ہم مستعمل (ملا نظیری نیشاپوری
سنہ) بر قامت ما کسوت تقصیر بریدند۔ تا رحمت
خداوند شود عفو و تلطف۔ (میرزا سعد فطرت
سنہ) کسوت عشق نہ بریدند چو بر قامت ما۔
زخم بر آستر چاک گریبان کردند۔ (والہ
ہروی سنہ) عاجز ز ثنا شد فکر و خامہ۔
بر قد فلک کہ دوخت جامہ۔ (خواجہ شیراز سنہ)
فرخندہ باد طلعت خوبت کہ در ازل۔ ببریدہ
اند بر قد سروت قبای ناز۔ (اردو) دیکھو
جامہ بر تن بریدن و دوختن ۔

جامہ بر قد تنگ آمدن	مصدر اصطلاحی

صاحب تحقیق الاصطلاحات این را مرادف
(جامہ بر تنگ آمدن) نوشتہ کہ بجایش گذشت
مؤلف عرض کند کہ کنایہ ایست کہ ذکرش
در انجا کردہ ایم (آصفی قہستانی سنہ) ہر گہ آن
یوسف گل پیرہن انداخت قبا۔ جامہ بر قد
عزیزان دگر تنگ آمد۔ مخفی مبادا کہ از قبیل
شدن میدان است یعنی مبتلای مشکل شدن
و ذلیل شدن (اردو) مبتلای مشکل ہونا
ذلیل ہونا ۔

(۱ الف) جامہ بر قد دوختن	مصادر
(ب) جامہ بر قد کسی بریدن	اصطلاحی
(ج) جامہ بر قد کسی دوختن	صاحب

بحر ذکر الف کردہ و صاحب آصفی ب و
ج را آوردہ ہر سہ مرادف جامہ بر قامت
بریدن و دوختن است مؤلف گوید کہ عوض
قد و قامت استعمال تن و جسم و مرادفات
آن ہم می شود (فصیحی ہروی ؎) عاجز ز
ثناش فکر و خامہ ہا بر قد فلک کہ دوخت
جامہ ہا (اردو) دیکھو جامہ بر قامت بریدن
و دوختن ۔

جامہ برکشیدن از تن مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ دور کردن جامہ از
جسم است (نظامی ؎) جامہ تن از تن جان
برکشم ہم خانۂ نسیان بجہان درکشم ہا (اردو)
لباس اتارنا ۔ دکن میں کپڑے اتارنا ۔

جامہ برکندن از تن مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ مرادف مصدر گذشتہ
(فردوسی ؎) ز سر تاج فرہنگ بفگندہ ؟
ز تن جامۂ شرم برکندہ ہا (اردو) دیکھو
جامہ برکشیدن از تن ۔

جامۂ بغدادی اصطلاح ۔ بقول بہار
نوعی از جامہ کہ آجیدہ آن بفاصلہ سہ انگشت
باشد صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض
کند کہ دیگری از محققین زباندان و اہل زبان
ذکر این نکردہ و معاصرین عجم ساکت و صورت
لغت خصوصیت بغداد ندارد بہ یای نسبت
است ہمچو جامۂ مکی و جامۂ مصری و ایرانی
(اردو) جامۂ بغدادی ایک خاص لباس
کا نام ہے ۔ مذکر ۔

جامۂ بلند اصطلاح ۔ بقول بہار عجم
مرادف قبای بلند و خلعت بلند یعنی جامۂ دراز
صاحب بحر ہم بانش مؤلف عرض کند کہ
سندی پیش نشد و بلند را بمعنی دراز گرفتن
قابل نظر است و محققین صاحب زبان ...

معاصرین عجم ازین ساکت ۔ مشتاق سند استعمال
می باشیم (اردو) دراز لباس ۔ مذکر ۔

چامہ بہ نیل فرو بردن | مصدر اصطلاحی

بقول بحر و بہار و انند کنایہ از لباس ماتم پوشیدن
(خواجہ شیراز سہ) با کشش بر چہرۂ نیل عاشقی
ہو یا فرو بر جامۂ تقوی بہ نیل ہ مؤلف عرض
کند کہ موافق قیاس است (اردو) ماتمی
لباس پہننا ۔

(الف) جامۂ پرخون بر چوب کردن
(ب) جامۂ پرخون بر سر چوب کردن

مصادر اصطلاحی ۔ بقول بحر جامۂ مقتول برای
دادخواہی بر سر چوب بستہ بدر حاکم آوردن
مؤلف عرض کند کہ اگرچہ سند استعمال پیش نیا
شد ولیکن معاصرین عجم تصدیق این کنند کہ
در عجم بہ ہمین طریق دادخواہی کنند پس این
ہر دو مصدر کنایۃً بمعنی دادخواہی کردن باشد
(اردو) دادخواہی کرنا ۔

(الف) جامہ پوشیدن | استعمال صاحب
(ب) جامہ پوشیدہ | آصفی ذکر الف

کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ
بمعنی حقیقی است یعنی در بر کردن جامہ و ب
بقول بہار جامۂ ملبوس (جعفر قراہانی الف
سہ) پوشند برای زیب مردم جامہ ہ ما
دریدن گریبان پوشیم ہ (صائب ب سہ)
دوستان را کسوت تجرید می پوشد خدا ہ شاہ
می بخشند بجا صاحبان جامۂ پوشیدہ را ہ می فرستند
بعضی این شعر را منسوب بہ شفیع اثر و بجای
جامہ لفظ خلعت نوشتہ اند مؤلف عرض
کند کہ ب اسم مفعول الف است کہ آن را
در ہندی میل خوردا گویند (اردو) الف
لباس پہننا (ب) پہنا ہوا لباس ۔ دکن میں
میل خوردا کہتے ہیں ۔

جامۂ تلخ | اصطلاح ۔ بقول بہار و انند
و بحر بمعنی جامۂ سیاہ (صائب سہ) گر زندہ

اتم ایمان این دل مردگان ٭ از چه دارد جامهٔ خود کعبهٔ اسلام تلخ ٭ مؤلف عرض کند که جامهٔ سیاه ملبوس غم است و ناخوشگوار این است که فارسیان این را جامهٔ تلخ گفتند محاورهٔ زبان است (اردو) سیاه لباس۔ کالا لباس۔ جو لباس غم ہے۔ مذکر۔

جامہ جامہ بالیدن | مصدر اصطلاحی بقول بحر و بہار و انند بالیدن بافراط از خوشی و نشاط بہار گوید کہ ہمچنین است پیرہن پیرہن بالیدن (یوسف بیگ شاملو ؎) چون شمع ہر کہ سوختہ داغ نیاز تو ٭ بالیدہ جامہ جامہ نمود از گداز تو ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) جامہ مین پھولا نہ سمانا بقول آصفیہ نہایت خوش ہونا۔ فرط خوشی سے آپے مین نہ رہنا۔

جامہ حلکاری | اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند جامہ کہ از طلای محلول بدان نقش کردہ باشند (میرزا عبد الغنی قبول ؎) زکار غیر گرہ وا نمی تواند کرد ٭ کسیکہ دگر گرہ جامہ ہای حلکاریست ٭ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و موافق قیاس (اردو) آب زر سے نقش کیا ہوا لباس۔ مذکر۔

جامہ خانہ | اصطلاح۔ بقول برہان خانہ باشد کہ رخوت پوشیدنی و غیر پوشیدنی دوختہ و نادوختہ دران نہند صاحبان جہانگیری و جامع و رشیدی و بہار و بحر و سراج ہم ذکر این کردہ اند (شرف شفروہ ؎) کی براتی زجامہ خانہ وصل ٭ بتن ہجران را نرسان ٭ (کمال خجند ؎) پشمینہ پوش خرقہ سالوس تا سوخت ٭ از جامہ خانہ کرمت خلعتی نیافت ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) دکن مین اسی کو توشک خانہ کہتے ہین۔ صاحب آصفیہ نے توشک خانہ پر لکھا ہے

ترکی و فارسی۔ اسم مذکر۔ وہ مکان جہاں
اوڑھنے۔ پہننے۔ بچھانے کے کپڑے رہیں۔

جامۂ خورشید اصطلاح۔ بقول ناصری
در لطائف کنایہ از سہ چیز است (۱) زمین
و (۲) برگ درختان و (۳) غبار کہ بدان
آفتاب پوشیدہ شود (نظامی طہ) ابر بیاغ
آمدہ بازی کنان ۞ جامۂ خورشید نمازی کنان
۞ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است
زمین آفتاب را بغروبش بپوشد و برگ درختان
ہم مثل غبار آفتاب را پنہان کند۔ صاحب
برہان این را بیادداشت (خورشید) نوشتہ بذکر
ہر سہ معنی بالا گوید کہ (۴) بمعنی ابر ہم و (۵) آنچہ
روی آفتاب را بپوشاند و (۶) باصطلاح
سالکان بدن آدمی چہ جسم لباس جان است
و خورشید در عرف ایشان روح حیوانی
بود ما مردمک دیدہ ہم را عرض می کنیم ہمہ معانی
کنایہ است لطیف و تکمیل این بر (جامۂ خورشید) نما
می آید (اردو) (۱) زمین۔ مؤنث (۲) درختوں
کے پتے۔ مذکر (۳) گرد و غبار۔ مذکر (۴)
ابر۔ مذکر (۵) وہ چیز جو آفتاب کے حائل ہو
جیسے سائبان وغیرہ (۶) انسان کا جسم۔ مذکر (۷)
مردمک۔ مؤنث۔

جامۂ خواب اصطلاح۔ بقول بحر و
بہار و آنند رخت خواب (بابا فغانی سہ)
چہ عیش از ہستی یک ساعت شب تیرہ روزان
را ۞ کہ آتش از غم فردا بود در جامۂ خوابش ۞
(ملا فوقی یزدی سہ) یک شخص در جامۂ خواب بخشم
با و انشد ۞ پیش کون عیش کیر طالعم برپا نشد
۞ (کمال اسمعیل سہ) تنگ کسی کہ از پی یاد
است و بخبرش ۞ بغل گرفتہ ز مجلس بجامہ
خواب کشید ۞ **مؤلف** عرض کند کہ مرکب
اضافی است (اردو) سونے کا لباس۔ مذکر

جامۂ خوابک اصطلاح۔ بقول محیط اعظم
طحلب است و بر طحلب گوید کہ اسم عربی است

و نیز خرز آلماہ و لبربانی طحاب و بیونانی اولیسوآن و بروسی بہ ونیا و بفارسی کشش جوبی و جعفرآبہ و جامخوابک و بشیم ورع و بشیرازی جابک و باصفہانی جل وزع و بہندی سوار و سکالی نامند۔ سبزی است کہ بالای آبہا ایستادہ پیدا می شود و سہ قسم است۔ سرد و تر در دوم با قوت قابضہ۔ گویند کہ قبض نہری آن زیادہ از بحری است و منافع دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ از صراحت محیط کہ اسم فارسی این جامخوابک گفتہ معلوم می شود کہ در کتابت این اصطلاح تصحیف واقع شد کہ خوابک را خوابک نوشت۔ قیاس می خواہد کہ این نبات متوہم باشد کہ فارسیان نامش جامہ خوابک نہادند ولیکن صاحب محیط ذکر این نکرد (اردو) کائی۔ دیکھو بر غبت کے دوسرے معنی۔

جامہ خواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی طلب جامہ کردن (حزین اصفہانی سہ) نگاہم در طواف شمع احرام می خواہد کہ باشک از پردہ ہای دیدہ می شویم سیاہی را ہو مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر خواہیدن پیدا است کہ مرادف خواستن است (اردو) لباس چاہنا۔

جامۂ خورشید اصطلاح۔ ہمان جامۂ خرشید کہ بدون واو بجایش گذشت۔ بہار بذکر ہر سہ معنی اولش گوید کہ صفحۂ آفتاب را ہم گویند (حسین ثنائی سہ) آسمان در بر لباسم دید چون شخص زمان ہو جامۂ خورشید آمد راست بر بالای من ہو می فرماید کہ محمول بر حقیقت است صاحب بحر ذکر جملہ معانی کند کہ بر (جامۂ خرشید) گذشت و معنی بیان کردہ بہار را ہم نوشتہ صاحب جامع بر ہر چہار معنی اول الذکر قانع۔ صاحب سروری کردہ در ملحقات بر معنی اول و دوم و سوم قناعت

خان آرزو در سراج بذکر ہر سہ معنی مذکور گوید
که معنی سوم بسیار مستبعد است مؤلف عرض
کند که با ہمہ معانی که بر (جامه خرشید) مذکور
شد این را اصل و آن را مخفف این می دانیم
(اردو) دیکھو جامه خرشید۔

(الف) جامه خون آلود بر چوب کردن
(ب) جامه خون آلود بسر چوب کردن
(ج) جامه خون بسته بر چوب کردن
(د) جامه خون بسته بسر چوب کردن

مصادر اصطلاحی۔ صاحب بحر این ہر چہار
را مرادف (جامه پر خون بر چوب کردن) گوید
و اسپند بر (د) قانع (وحشی ع) گشت
اما بخیر یاری بر در سلطان وصل ۔ جامه
خون بسته بسر چوبی نکرد ۔ بہار ذکر
کرده می فرماید که بجای جامه پیراہن ہم آرند
(خلاق المعانی ع) وقت است که باز
بلبل آشوب کند ۔ فراش چمن نه با و جار زد
کند ۔ گل پیرہن دریده خون آلوده از دست
رنگ تو بسر چوب کند ۔ خان آرزو در
چراغ ہدایت ذکر کرده ۔ مؤلف عرض
کند که این ہر چہار مرادف ہمان (جامه پر خون
بر چوب کردن) است و صراحت کافی ہم آنجا
کرده ایم (اردو) دیکھو (جامه پر خون بر چوب [illegible]

جامه دادن | استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از [illegible] مؤلف [illegible]
کند که معنی حقیقی است [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] از سند بالا استعمال [illegible]
پیداست که مراد [illegible] دادن است (اردو)
لباس دینا ۔

جامه دار | اصطلاح [illegible] بہار بذکر این از
از معنی ساکت ۔ صاحب اننداند نقل نگارش
مؤلف عرض کند که ملازم امرا و شاہان

بقول آصفی بمعنی پوشیدن جامہ **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ سند استعمال پیش نشد ولیکن بر زبان معاصرین عجم است (اردو) لباس پہننا ۔

جامہ در خم نیل زدن مصدر اصطلاحی بقول بحر لباس ماتم پوشیدن بہار عنبر بالش (نظامی ؎) چو ہندی زلف بو سر زند پیل ؛ بو زند پیلبان جامہ در خم نیل ؛ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر زدن پیدا است کہ مرادف زدن است (اردو) ماتمی لباس کرنا

جامہ در خون کشیدن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر رنگ کردن جامہ بخون و کشتن ۔ بہار گوید کہ کشتن است و بس (محسن تاثیر ؎) از کہ اندامی کہ یارا جامہ در خون می کشد ؛ بر گرفتاران نگار از قد سو زدن می کشد ؛ خان آرزو در چراغ ہدایت ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) قتل کرنا ۔

جامہ در دندان گرفتن مصدر اصطلاحی بقول سروری در ملحقات کنایہ از گریختن و فرار نمودن (حکیم انوری ؎) من ندانم کہ جامہ در دندان ؛ ز انتقامش چگونہ خواہی رست ؛ **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ از سند بالا ۔ (جامہ در دندان) بمعنی گریزان پیدا است و استعمال مصدر گرفتن دران نیست ولیکن عیبی ندارد کہ (جامہ بدندان گرفتن) بہمین معنی گذشت و صراحت کافی ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو جامہ بدندان گرفتن

(الف) **جامہ در نیل زدن**

(ب) **جامہ در نیل فرو بردن**

(ج) **جامہ در نیل کشیدن**

(د) جامہ در نیل گرفتن مصادر اصطلاحی الف۔ بقول برہان کنایہ از تعزیت و ماتم داشتن صاحب بحر الف و ج و د را بمعنی ماتم نشستن آوردہ و بہار ہم بالنش۔ صاحب رشیدی بر الف قناعت کردہ خان آرزو در سراج ہم الف را آوردہ صاحبان ناصری و جہانگیری ہم در ملحقات این را نوشتہ اند مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (حسین ثنائی الف ے) در صفا چون صبح می آید برون ٭ جامہ گر در نیل عصیان می زنم ٭ (حافظ شیراز ب ے) یا بکش بر چہرہ نیل عاشقی ٭ یا فرو بر جامۂ تقوی بہ نیل ٭ (ملا قاسم مشہدی ج ے) می شود مہتاب در گور سیاہ او کفن ٭ ہر کہ در نیل محبت جامۂ عمری کشید ٭ (بدر چاچی د ے) قد بنفشہ چون سر زلف بتان شکستہ دید ٭ سرو سیاہ جامہ در نیل زرنج آن گرفت ٭ مخفی مبادکہ از سند اول استعمال مصدر زدن پیداست کہ مرادف زدن است و ہمین مصادر بصلۂ بہ و در ہر دو درست است (اردو) ماتم کرنا۔ حالت ماتم مین ہونا۔

جامہ دریدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است کہ پارہ پارہ کردن لباس باشد (شفائی اصفہانی ے) مجنون ترا جامہ دریدن نگذارند ٭ یک نالۂ دلخواہ کشیدن نگذارند ٭ (اردو) کپڑے پھاڑنا

جامہ دوختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی دوزیدن جامہ باشد (شہیدی قمی ے) از رشتۂ جان جامۂ جانان نتوان دوخت ٭ گر زدل گرہ سخت برین تار فتادست ٭ (اردو) کپڑے سینا۔

جامۂ راہ اصطلاح۔ بہار گوید کہ پادشاہان

در ہنگام سواری در ممالک مخالف لباس شاہانہ
را تغیر دادہ جامۂ خشن و درشت می پوشیدند
تا کسی نشناسد (نظامی ؎) نبود آگہ کہ شاہان
جامۂ راہ ؏ دگر گونہ کنند از بیم بدخواہ ؏ صاحب
جہانگیری گوید کہ جامۂ کہ در اثنای سفر بپوشند و رنگ
آن چرکن تاب باشد مؤلف عرض کند کہ در
تعریف اتفاق داریم با صاحب بحر مرکب
اضافی است بمعنی حقیقی (اردو) سفری لباس

جامۂ روغنین اصطلاح بقول بہار
جامۂ کہ بروغن آلودہ باشد چنانچہ جامۂ رغنا
فروشان ہند باشد (میرزا طاہر وحید ؎)
اہل معانی را نمود است داغ ؏ از آن جامۂ
روغنی چون چراغ ؏ صاحب انند نقل نگارش
مؤلف عرض کند کہ تعریف بالا غلط محض
است فارسیان جامۂ روغنی جامۂ را نامند
کہ بران روغن کردہ باشند کہ در ہند آنرا
موم جامہ گویند و آب بروا اثر نکند و اشعار
این در موسم باران کنند و آن را جامۂ بارانی
ہم نامند (اردو) موم جامہ۔ بارانی۔
صاحب آصفیہ نے بارانی پر فرمایا ہے وہ
کپڑا جو برسات میں بارش کا بچاو کرے۔
مؤنث۔

جامہ زیب اصطلاح بقول بہار عجم
(ابوطالب کلیم ؎) جامۂ فردوس اگر
نباشد جامہ زیب ؏ پشمینۂ داغ او لباس
و لہانند ؏ صاحب انند نقل نگارش نمود
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی کسی
کہ جامہ بر تنش زیب دہد خوش نماید۔
(اردو) جامہ زیب بقول آصفیہ وہ
آدمی جیسے ہر ایک لباس پھبے اور سج دھج نا
معلوم دے (اماورئی ؎) تو جہان تک
سخن کے نکلا خلق دیوانی ہوئی ؏ جامہ زیبی
سے تری کس کس کو عریانی ہوئی ؏ واضح ہو
کہ جامہ زیبی اسی جامہ زیب سے بڑھا تا

بائے مصدری ہے۔

جامہ ساز اصطلاح۔ بقول بہار و آنند معروف (ملاطغرا ؎) ہر اسد دل جامہ ساز حرم پر غور نگر بدامان پاکش قسم۔ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی دوزندہ و تیار کنندہ جامہ (اردو) جامہ ساز بترکیب فارسی لباس بنانے والے کو کہہ سکتے ہیں۔ درزی سے مقصود ہے۔

جامہ سحر اصطلاح۔ بقول برہان (۱) کنایہ از آفتاب عالمتاب صاحب جہانگیر گوید کہ (۲) باد صبا ہم۔ صاحب جامع ہم باتفاق سپہر بمعنی۔ بہار گوید کہ مرادف جامہ سحر است کہ گذشت صاحب رشیدی بمعنی اول با تابع۔ مؤلف عرض کند کہ از آفتاب فروغ فشان مراد باشد نہ قرص۔ محتاج سند استعمال ایم۔ بمعنی دوم (اردو) (۱) سورج۔ مذکر (۲) باد صبا۔ مؤنث۔

جامۂ سرخ پوشیدن سلطان مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار در غضب آمدن پادشاہ چہ در عہد قدیم ملوک ہنگام قہر و غضب جامۂ سرخ می پوشیدند (واعظ قزوینی ؎) پیدا رنگ من از روی گذشتہ جانان سرخ چو خنجر کشید چو پوشید جامہ سلطان سرخ۔ صاحبان غیاث و بحر و اصطلاحات ہم ذکر این کردہ اند۔ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) پادشاہ کا غضبناک ہونا۔ قہر آلود ہونا۔ غضبناک ہونا۔

جامۂ سوسنی اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و آنند جامۂ نیلگون کہ در ماتم پوشند۔ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی جامۂ ماتم (اردو) جامۂ ماتم۔ ماتم کا لباس۔ کالا لباس۔ مذکر۔

جامہ سیاہ کردن مصدر اصطلاحی

بقول بحر ماتم داشتن و در ماتم نشستن صاحب
مؤید ذکر معنی مطلق این کرده مؤلف عرض
کند که کنایه باشد (اردو) حالت غم میں ہونا۔

جامہ شستن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که از سندش استعمال مصدر (جامہ شوئیدن)
پیداست صیبی ندارد که هردو بمعنی حقیقی است
(صائب ۵) بسوی دست زاہد ملاح تن
بجان پرداز کہ دل سفید نگردد ز جامہ شوئی
تا کہ معنی مباد که جامہ شوئی۔ حاصل بالمصدر
جامہ شوئیدن است (اردو) کپڑے دھونا
صاف و پاک کرنا۔

جامہ شستی | اصطلاح۔ بقول بحر عجم
شستن بمعنی جامہ که بفاصلہ ابہام و شست
آجیده باشند۔ بہار ہنر دانش (محمد سعید
اشرف ۵) جامہ شستی نخورد دام تماشائی
در لباس قلمی شوخی خود آرائی کن ۵
وارستہ صراحت کند که جامہ که بفاصلہ سہ انگشت
آجیده باشند (جامہ بغدادی) است و
این بفاصلہ ابہام دوخته۔ خان آرزو
در چراغ ہدایت می فرماید نوعی از رخت
پوشیدنی است و شستی قسمی از دوخت
مؤلف عرض کند که بفاصلہ یک شست
بخیہ کرده شده و این عمل برای خوشنمائی
کنند (اردو) وہ لباس جس میں ایک
انگل کے فاصلہ سے بخیہ کیا گیا ہو۔ مذکر۔

جامہ شکاری | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار
وارستہ لباس سبزی که برای فریب نخچیر پوشند
تا نخچیر آن را سبزه گمان برده رم نخورد (میرزا
رضی دانش ۵) چمن سیر از غم ابر بہار است
ز فیضش جامہ نخچیر شکاریست ۵ مؤلف
عرض کند که مرکب توصیفی است (اردو)
شکاری لباس جو سبز رنگ کا ہوتا ہے۔ مذکر

جامہ شوئی | اصطلاح۔ صاحب آنند

بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ بمعنی گازر مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) دھوبی۔ گازر۔ کپڑے دھونیوالا (صفت)

جامۂ شیر اصطلاح۔ بقول بحر پستان شیردار۔ بہار ذکر معنی نکرد (میر حسن ع)
دیر باز است مرا عشق تو اندر دل و سر
جا جا خوردہ ام از شوق تو در جامۂ شیر
صاحب انند بیرو بہار و صاحب مؤید گوید کہ پستان شیردار کذا فی القنیہ والادات و اقول جامہ بمعنی جام است نہ ترجمہ ثوب مؤلف عرض کند کہ ہای جامہ را زائد دانیم یا برای نسبت بمعنی جام شیر یا منسوب بہ جام شیر (اردو) شیردار پستان مؤنث وہ چھاتیاں جن میں دودھ ہو۔

جامۂ صبر چاک زدن مصدر اصطلاحی بقول بحر بی صبری کردن مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است معاصرین عجم ہم بر زبان دارند (اردو) بے صبری کرنا۔

جامۂ صد برگ اصطلاح۔ بقول بحر و بہار و انند پردۂ سبزی کہ برگ گلہا در آن می باشد (میر خسرو ع) باد حریف گل گستاخ از و ہ جامۂ صد برگ ہمہ بشگافت ز اردو ۂ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است (اردو) پھول کے نیچے کا حصہ جس میں پنکھڑیاں بھی ہوں جو مثل پتے کے سبز ہوتا ہے۔ مذکر۔

جامۂ صورت اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و مصطلحات و انند و غیاث جامۂ کہ تصویرات دران بافتہ یا نقش کردہ باشند (صائب ع) ز لباس تن برون آ کہ نیاز کردن ہ کہ بجامہ ہای صورت نتوان نماز کردن ہ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است (اردو) وہ کپڑا جس کے نقش و نگار میں تصویریں ہوں۔ مذکر۔

جامۂ عسلی اصطلاح۔ بقول بہار و آنند جامہ ایست مخصوص گبران (خواجہ جمال الدین سلمان ؎) تو آن ہمین کہ چو زنبور جامہ ام عسلی است ✤ کہ من ز بدو ازل باز بستہ زنارم ✤ **مؤلف** عرض کند کہ یکی از معاصرین عجم گوید کہ رنگ این جامہ مثل رنگ عسل می باشد ازینجاست بدین اسم موسوم شد مرکب توصیفی است (اردو) آتش پرستون کا لباس جس کا رنگ مثل شہد کے ہوتا ہے۔ مذکر۔ جس کو فارسیون نے جامۂ عسلی کہا ہے۔

(الف) **جامۂ عید** اصطلاح۔ الف
(ب) **جامۂ عیدی** بقول برہان و جامع

(۱) کنایہ از جامہ و قبای سرخ باشد (۲) گلہا و شگوفہ ہای بہار را نیز گویند۔ بہار الف را مخصوص بمعنی اول کند کہ روز عید می پوشند و بذیل آن ب را متعلق بمعنی دوم کردہ می فرماید کہ در اصطلاحات بمعنی جامۂ سرخ ہم (ابوطالب کلیم الف ؎) بہار آمدہ یارب چہ رہن بادہ کنم ✤ منم کہ جامۂ عیدم قبای عریانیست ✤ (شیخ شیراز الف ؎) پیراہن برگ بر درختان ✤ چون جامۂ عید نیکبختان ✤ (طالب آملی ب ؎) جامۂ عیدی خصمت چو مصیبت زدگان ✤ شستہ گون تار تراز الہند شب ہجران باد ✤ صاحب بحر الف را بہر دو معنی بالا آوردہ ب را مخصوص بہ جامۂ سرخ کند و راستہ بر ب قانع و مخصوص کند با جامۂ سرخ **مؤلف** عرض کند کہ الف مرکب اضافی است و ب مرکب توصیفی بہر دو بمعنی اول حقیقی است و بمعنی دوم مجاز و خصوصیت جامۂ سرخ در معنی اول نباید کہ جامۂ عید زرین ہم باشد و سرخ ہم (اردو) الف و ب (۱) عید کا لباس۔ مذکر (۲) پھول اور شگوفے۔ مذکر۔

جامۂ غوک اصطلاح ۔ بقول برہان (۱) چیزی باشد سبز شبیہ بہ ابریشم کہ در روی آب بہم می رسد و (۲) جوی آب و آب شمر و غدیر را گویند ۔ صاحب جامع بر معنی اوّل و دوم قانع و نسبت معنی اوّل صراحت کند کہ آن گیاہی است شبیہ بہ ابریشم کہ میان آب بہم رسد و نسبت معنی دوم گوید کہ جوست آب و غدیر است ۔ صاحبان جہانگیری و ناصری بر معنی اوّل قناعت کردہ (امیر خسرو ﷺ) کنون مردہ بہ اژدہای چمن ٭ کہ از جامۂ غوک سازد کفن ٭ (ولہ ﷺ) بحر کہ در داد گہر جوش او ٭ جامۂ غوک است زبر پوش او ٭ صاحبان بحر و سروری ہم ہمزبان برہان خان آرزو در سراج می فرماید کہ سبزی کہ بر آب استادہ باشد و این مجاز است و ذکر معنی دوم نکرد مؤلف عرض کند کہ با حقیقت این بمعنی اوّل بر معنی دوم بر غست بیان کردہ ایم و بر معنی سوم بر غست ذکر معنی دوم این گذشت معنی اوّل کنایہ باشد و معنی دوم مجاز آن (اردو) (۱) دیکھو برغست کے دوسرے معنے (۲) دیکھو برغست کے تیسرے معنے ۔

جامۂ فاختہ بر دوش انداختن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر و بہار و اِنند لباس ماتم پوشیدن (صائب ﷺ) جامۂ فاختہ کبک بدوش اندازد ٭ گر بہ بیند روش سرو خرامان ترا ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و از سند بالا استعمال مصدر انداختن پیداست کہ بجایش گذشت (اردو) لباس ماتم پہننا

جامۂ فانوس اصطلاح ۔ بقول بہار و اِنند پوشش فانوس (ابوطالب کلیم ﷺ) گاہ در جامۂ فانوس ہم آتش گیرد ٭ عجبی نیست اگر شیشہ ز صہبا سوزد ٭ مؤلف عرض کند کہ باضافت تشبیہی فانوس باشد کہ فارسیان فانوس را جامۂ فانوس گفتند (اردو)

فانوس ۔ دیکھو پیراہن فانوس ۔

جامۂ فتح اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر و وارستہ و تحقیق الاصطلاحات جامۂ کہ روز جنگ زیر زرہ پوشند و آیات مثل انا فتحنا وغیرہ بران نوشتہ یا بافتہ باشند بہار گوید کہ از اہل زبان بتحقیق پیوستہ (صائب ؎) اگر بار دلم قمچی تیغ آتش سمر نمی پیچم ٭ کہ بیرتن جامۂ فتحی ز نقش بوریا دارم ٭ (ولہ ؎) از سر بیجا صلان دست حوادث کوتہ است ٭ جامۂ فتح است سرو باغ را آزادگی ٭ (طالب آملی ؎) جامۂ فتح است بیرنگی کسوت داغ و ظلم ٭ گو ز اثر گون بختم شگون وار وسیہ پوشی مرا ٭ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است (اردو) فارسیوں نے جامۂ فتح اس لباس کو کہا ہے جس پر آیات قرآنی لکھ کر اسے پہنا ہے ہیں جس کو زرہ کے نیچے لڑائی میں پہنتے ہیں ۔ مذکر ۔

(الف) **جامہ فرمودن** استعمال ۔

(ب) **جامہ فرمودہ** آصفی ذکر الف کردہ از معنی ساکت و بذیل آن نسبت ب گوید کہ جامۂ کہ بفرمائش بر خود قطع نمایند چہ در ولایت اکثر جامہ ہای دوختہ در بازار بفروخت می رود ۔ بہار نسبت ب ہمزبان آصفی (شوکت ؎) صحرای ہمین وادی بیہودہ من است ٭ تشریف فرد جامۂ فرمودۂ من است ٭ صاحب بحر ب گوید کہ جامۂ فرمائشی است مؤلف عرض کند کہ الف بمعنی فرمائش جامہ کردن (اردو) الف لباس کی فرمائش کرنا اور اپنے جسم کے مطابق تیار کروانا ب فرمائشی لباس جو جسم کے موافق ہو ۔ مذکر ۔

جامہ فروش استعمال ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی بمعنی فروشندۂ جامہ (سیفی ؎)

دارد بہوس جامہ فروشی دل زارم ز دریا
نگنجیم ازین جامہ کہ دارم ؎ (اردو) [illegible]
کپڑے بیچنے والا۔ جامہ فروش۔

(الف) جامہ فوطہ کردن | مصدر اصطلاحی

(ب) جامہ فوطہ کردان | بقول برہان

دیگر الف کنایہ از چاک کردن جامہ تا
ناصری و در ملحقات این را بفوقانی عوض طای
حطی نوشتہ و صاحب مؤید ب را بمعنی امر
حاضر یعنی (جامہ چاک زن) آوردہ خان
آرزو در سراج گوید کہ اکثر اطلاق جامہ
بر دوختہ و فوطہ نادوختہ باشد و در صورت
چاک کردن بمعنی ظاہر است مؤلف عرض
کند کہ فوطہ کردن بمعنی قبا کردن و قبا کردن
بمعنی چاک کردن می آید پس الف مصدر است
و ب امر حاضر جامہ قبا گردانیدن و نیز اسم
فاعل ترکیبی (اردو) (الف) لباس چاک
کرنا کپڑا چاک کرنا۔ پھاڑنا (ب) لباس اور
کپڑا چاک کر۔ لباس اور کپڑا چاک کرنے والا

جامہ قبا کردن | مصدر اصطلاحی

بقول بہار و بحر و آنند جامہ را چاک کردن
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
یکی از معاصرین عجم گوید کہ قبا نام لباسی است
و چون آن جامہ قبا درست کنند چاک زدن
جامہ [illegible] ضرورت لازم است از ہمین
طرز عمل بسبیل مجاز (قبا کردن) را فارسیان
بمعنی چاک کردن استعمال کردند و چون اضافت
این لبسی جامہ شد بمعنی حقیقی چاک کردن
جامہ پیدا شد (اردو) کپڑا پھاڑنا چاک
چاک کرنا۔ دیکھو مصدر گذشتہ کا الف۔

(الف) جامۂ قطران | اصطلاح۔

(ب) جامۂ قطرانی | بقول برہان

و جامع و بہار و بحر و سراج جامہ سیاہی
را گویند کہ در ماتم و تعزیت ہا پوشند۔
مؤلف عرض کند کہ قطران لغت عربی است

بمعنی روغن سیاه و دیلوب۔ فارسیان بهنا
جامہ بسوی قطران مجازاً بمعنی مطلق جامہ
سیاہ گرفتہ اند و کنایہ از جامۂ غم (اردو)
جامۂ غم۔ غم کا لباس۔ کالا لباس۔ مذکر۔

جامۂ قلمی اصطلاح۔ بقول بہار و آنند
جامہ کہ اچیارہ آن بفاصلۂ قلم بود می فرباشند
کہ این از اہل زبان بتحقیق پیوستہ (مخلص کاشی
سہ) لبسکہ ز وہم تکیہ بروی حصیر شد قلمی جامہ
فریانیم ٭ مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم
برخلاف بہار اند و گویند جامۂ قلمکار را
کہ بران نقش و نگار قلمی می باشد (جامۂ قلمی)
گویند (اردو) وہ لباس جو قلمکار ہو یعنی
جس پر قلمی نقش و نگار ہو یا جس پر دوخت
کے گلبوٹے ہوں۔ مذکر۔ دیکھو جامۂ بغدادی

(الف) **جامۂ کاغذی** استعمال بقول
آنند ملبوسی کہ از کاغذ در بر کردہ دادمی خواستند
صاحب بحر ذکر۔ - - - - - - - - -

(ب) **جامۂ کاغذی پوشیدن** بمعنی عجز
و بیچارگی نمودن کردہ (امیر خسرو سہ) من جامۂ
کاغذی کنم از رشک کاغذی ٭ کان را تو گہ
گہی ہدف تیر می کنی ٭ مؤلف عرض کند کہ
ازین سند امیر خسرو استعمال مصدر کندن
پیداست و - - - - - - - - -

(ج) **جامۂ کاغذی کردن** مصدر
الف است و بہار ج را بمعنی فریاد کردن
و دادخواستن آوردہ صاحب بحر ہم این را
نوشتہ موافق قیاس است (اردو) الف
دادخواہی کا لباس۔ مذکر ب و ج دادخواہی
کرنا۔ فریاد کرنا۔ اپنی عاجزی کا اظہار کرنا۔

جامہ کشادن بر چیزی مصدر اصطلاحی
بقول بہار و آنند حقیقہ است پس از ما
سخن فیہ نباشد (طالب آملی سہ) عطر جان
کن جگر سوختہ را ٭ جامہ بر نکہت مجمر بکشائی
٭ مؤلف عرض کند کہ عادت است کہ چون

عنبر یا عود را سوزند جامۂ جسم خود را بر عنبر دان
می کشاید تا بخورش داخل جامہ شود (اردو)
لباس کو مجمر عود و عنبر پر ڈھانکنا اور بخور حاصل کرنا

(الف) جامہ کن ـ اصطلاح ـ الف
(ب) جامہ کندن ـ بقول بحر بفتح کاف
عربی بمعنی جامہ خانۂ حمام ـ صاحب سروری
می فرماید کہ خانۂ بیرون حمام را نام است
کہ دران رخت بیرون کنند و در آیند و بعربی
مسلخ گویند و صاحب بحر نسبت ب گوید کہ
بمعنی جامہ از تن جدا کردن است بہار ہم
ذکر این کردہ (ابوطالب کلیم ؎)
جامۂ واژون طالع می کنم از تن بکام بخت
را از ہمت والا دگرگون می کنم ـ مؤلف
عرض کند کہ الف اسم فاعل ترکیبی است و
ب بمعنی خودش ہر دو موافق قیاس (اردو)
الف وہ کمرہ یا مکان جو حمام کے متصل ہوتا ہے
جس میں لباس اتارتے ہیں اور پہنتے ہیں ـ
[illegible] (ب) لباس اتارنا ـ

جامہ گذاشتن ـ مصدر اصطلاحی بقول
بہار کنایہ از مردن (محمد سعید اشرف ؎)
کنند دفن ازان رو شہید را با رخت
کہ ہر کشتۂ او گشت جامہ نگذارد (ولہ ؎)
ز نارکانی تن از روی پریشانی ما
چو جامہ گذاشتیم از رہ عریانی ماست
خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کردہ
و صاحب مصطلحات ہم این را آوردہ
صراحت فرماید کہ در محاورۂ ایران استعمال
این بر دون اولیا و سلاطین است خصوصاً
شعر تخصیصی بنظر ندارد ـ مخفی مباد کہ از
سند بالا استعمال مصدر گذاردن پیدا است
تصحیح ندارد کہ مرادف گذاشتن است ـ
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) مرنا ـ

جامۂ گل ـ اصطلاح ـ بقول بہار و بحر

کنایہ از پردۂ سبزی کہ برگ گلہا دران می باشد (میر خسرو سہ) جامۂ گل پارہ شد و پرنقش کرد ۔ غنچہ گرہ بر زدہ بر دامنش ۔ مؤلف عرض کند کہ مرادف ہمان جامۂ صد برگ کہ بجایش گذشت (اردو) دیکھو جامۂ صد برگ ۔

جامۂ گلگون اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر (۱) محبوب (مشرقی سہ) جامۂ گلگون من امشب بسکہ عالم سوز بود ۔ گر بشمع کشتہ می زد آستین درمی گرفت ۔ مؤلف عرض کند کہ بدون اضافت اسم فاعل ترکیبی و باضافت (۲) مرکب توصیفی بمعنی حقیقی (اردو) (۱) یار ۔ مذکر ۔ (۲) گلگون کپڑا ۔ سرخ کپڑا ۔ مذکر ۔

جام ہلالی اصطلاح ۔ بقول بہار پیالہ کہ شکل ہلال داشتہ باشد (میرزا صائب سہ) ز دل بجام ہلالی ہزار رشتۂ غم ۔ گسیختم آنکہ راحی کند ز جوہر صاف ۔ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است و بمعنی حقیقی (اردو) وہ پیالہ جو مثل ہلال کے ہو ۔

جامۂ مرگ اصطلاح ۔ بقول بہار و بحر و آنند بمعنی کفن ۔ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و کنایہ (شفیع اثر سہ) تا کی گردید شمشیر و سنانت دست را ۔ خصم را بر تن زرہ شد جامۂ مرگ از نظر ۔ (اردو) جامۂ مرگ مرکب فارسی ۔ کفن کو کہتے ہین ۔ مذکر ۔

جامۂ مصحف پوشیدن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار خود را بمظہر مرقع بیگانگی ساختن و اصلاح نمودن چنانکہ از ذمائم برآمدہ و بزیور اخلاق متصف می گذارد و گویند اگر جامۂ مصحف بپوشد باور نیست و بعضی بمعنی قسم مصحف خوردن نوشتہ اند و این خطا است بلکہ بدین معنی مصحف خوردن است ۔ می فرماید کہ ہمچنین است قیاس کفن پوشیدن ۔

صاحب بحر صراحت کند که قسم خوردن بقرآن
است۔ خان آرزو در چراغ ہدایت بطرز
لکن به از غایت قسم خوردن است و از ستم
همزبان بحر۔ مؤلف عرض کند که ما اتفاق
داریم با خان آرزو و آنچه بہار طبع آزمائی
کرده فضولی اوست فارسیان گویند که
اگر او قسم قرآن خورد و جامه مصحف هم پوشد
باورش باور نه کنیم۔ ظاهر می نماید که در جنب
جامه مصحف پوشیدن فائق تر از قسم قرآن
خوردن است ولیکن در حقیقت چیزی نیست
بجز مبالغه در کلام است و بس و حاصل
آن جز و راست گو ظاهر کردن و این همان
(جامه از مصحف پوشیدن است که گذشت
(اردو) دیکھو جامه از مصحف پوشیدن۔

(الف) جامۂ مومی | اصطلاح۔ بقول
(ب) جامۂ موئین | بحر ہر دو بمعنی جامه
مشهور که بموم گداخته چرب سازند و موم جامه
نیز خوانند بہار بذکر ب قانع (محمد سعید
اشرف ـه) با تری‌های حسودان چرب نرمی
می کنم۔ جامۂ موئین بود آسیب باران را
علاج۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر
الف کرده۔ مؤلف عرض کند که مرکب
توصیفی است و این قسم جامه اکثر در موسم
باران استعمال می کنند و بجاها که مقصود از
اثر آب صیانت باشد (اردو) موم جامه
اسم مذکر۔ مومی کپڑا۔ وہ کپڑا جس پر موم
کا روغن بارش سے محفوظ رہنے کے واسطے
کیا گیا ہو۔ جامۂ موئین۔ ترپال۔ بارانی

جامۂ مینائی | اصطلاح۔ بقول تحقیق الاصطلاحات
جامۂ سبز را گویند (صائب ـه) می شود
فاختی جامۂ مینائی سرو۔ گر چنین تا گرم
رخ باغ افروزد۔ مؤلف عرض کند که
مرکب توصیفی است تخصیص معنی با رنگ سبز
قابل خیال است از ینکه مینا بمعنی مطلق سبز

نیامده بلکه آبگینه و آبگینه الوان را گویند که در مرصع کاریها بکار برند و لیکن شک نیست که استعمال فارسیان بترکیب هم چنین باشد که (ضیا سهم) هم سبز سهم را گویند که بجای خودش می آید (اردو) سبز کپڑا ـ سبز لباس ـ مذکر ـ

جامۂ ناشوی اصطلاح ـ بقول بهار کرپاس ناشسته که در هند گوره خوانند ـ (شفا پوره) ابر رحمت همه را نامۂ اعمال بشست تو جامۂ معصیت ناست که ناشوی بمانده صاحب بحر هم بالش مؤلف عرض کند که اگرچه معنی لفظی این همین است و لیکن کنایه باشد از جامۂ ناپاک و چرکین (اردو) ناپاک کپڑا ـ میلا کپڑا ـ مذکر ـ

جامۂ نخچوانی اصطلاح ـ بقول برهان و بهار سقرلات و لندره و مانند آن را گویند صاحب بحر صراحت مزید کند که بمعنی جامۂ پشمین است و فرماید که نخچوان نام موضعی است ـ خان آرزو در سراج گوید که اغلب که مجاز باشد مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است عجبی نیست که این قسم پارچه پشمین در نخچوان می بافند ازینجاست که منسوب بنخچوان شد (اردو) جامۂ پشمینہ ـ مذکر ـ

جامه ندارم دامن از کجا آرم مثل صاحبان خزینة الامثال و مثال فارسی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان استعمال این بحق بی سر و برگ می کنند که او بحق خود استعمال این می کند برای اظهار فلاکت خود (اردو) دکن میں کہتے ہیں ''جیسنے کی کیا پوچھتے ہو کمر میں لنگی بھی نہیں'' یہ مفلسوں کی کہاوت ہے ـ

جامه نمازی کردن مصدر اصطلاحی بقول ناصری و انند کنایه از شستن و پاک کردن جامه مؤلف عرض کند که موافق قیاس است و باعتبار صاحب ناصری که

محقق اہل زبان است این را داخل محاورہ
دانیم (اردو) ملبوس کو پاک اور صاف کرنا۔

(الف) **جامۂ نوروزہ** اصطلاح۔ الف
(ب) **جامۂ نوروزی** بقول بہار و
جامۂ کہ در نوروز پوشند (میر خسرو ۵)
ہر چند زر و جامۂ نوروز زاہد ؎ توسن تند شاہ
ادب آموز بود ؎ صاحب بحر گوید کہ مرادف
جامۂ عید است مؤلف عرض کند کہ مرکب
اضافی است صاحب ناصری در ملحقات ذکر
ب کردہ کہ مرکب توصیفی است (اردو)
دیکھو جامۂ عید۔ یعنی وہ لباس جو نوروز میں
پہنتے ہیں۔ مذکر۔

جامہ نہادن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر و بہار و وارستہ بمعنی مردن (ملا تشبیہی
۵) در جامہ شادی شب ہنگامہ گنجی ؎ ما جامہ
نہادیم و تو در جامہ نگنجی ؎ مؤلف عرض
کند کہ مرادف جامہ گذاشتن است کہ گذشت
و موافق قیاس (اردو) مرنا۔

جامہ نیلی کردن مصدر اصطلاحی۔
بقول بحر مرادف جامہ سیاہ کردن صاحب
مؤید ذکر ماضی مطلق این کردہ مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو)
دیکھو جامہ سیاہ کردنا۔

جامہ و امثال آن بر قامت بریدن مصدر اصطلاحی
بقول انند (۱) جامۂ
نو باندازۂ قامت قطع کردن ؎ می گوید کہ
خصوصیت جامہ نیست برای لباس و ملبوس
و امثال آن ہم مستعمل و می فرماید کہ (۲) این کنایہ
از مخصوص گردانیدن کسی را بامری نیز بود
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) دیکھو جامہ بر قامت بریدن۔

جامۂ و چہرہ استعمال۔ صاحب رہنما
بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید
کہ بمعنی نان و پارچہ۔ صاحب بول چال

ہم بحوالۂ معاصرین عجم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که چیزه بمعنی غذا بجای خودش می آید و این استعمال بمعنی حقیقی است (اردو) کھانا کپڑا ـ یہہ دکن کا محاورہ ہے جیسے "ہم اس کے کھانے کپڑے کے کفیل ہیں" یعنی ہم اس کے اقل معیشت کے ذمہ دار ہیں جس سے روٹی اور لباس مراد ہے۔

جامِ ہوش از دست رفت مقولہ صاحب مؤید بحوالۂ ادات گوید که امی ہوش از دست شد و بحوالۂ قنیہ می فرماید که از دست فلک رفت مؤلف عرض کند که بحوالۂ قنیہ چیزی که مذکور شد بی معنی و غیر از نسخۂ مطبوعہ در دیگر نسخ قلمی یافتہ نمی شود و معنی اوّل الذکر موافق قیاس است و کنایہ باشد یعنی ہوش را جام ہوش گفتہ (اردو) ہوش جاتے رہے۔

جامہ و مانند آن در بر کردن استعمال بقول بہار و انند بمعنی جامہ پوشیدن مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی و موافق قیاس است (اردو) لباس پہننا۔

جامۂ یوسف اصطلاح۔ بقول بہار و انند ہمان پیراہن یوسف (ملّا قاسم مشہدی ے) عشق را عاشق کند رسوا ولی در اتحاد ہ پیر زلیخا زور آفت جامۂ یوسف درید ہ (عرفی ے) کنایہ اش کہ بود سرنوشت عالم کون ہ چو بوی جامۂ یوسف بر دزد بادِ صبا ہ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است (اردو) یوسف کا پیراہن ۔ مذکر۔

جامِ یاقوت نوش اصطلاح۔ بقول بہار استعارہ است یعنی جامی کہ شراب سرخ را نوش می کرد چہ یاقوت کنایہ از ان شراب است (خواجہ نظامی ے) دگر رہ یکی جام یاقوت نوش ہ بآن نوش لب داد گفتا بنوشش ہ صاحب انند نقل نگارش

مؤلف عرض کند که یاقوت شراب را استعارتاً نام است نه کنایه و جام یاقوت نوش کنایه باشد از جامی که نوشش او یاقوت است نه استعاره بهار استعاره را کنایه نوشت و کنایه را استعاره و تعریف خوشی نکرد (اردو) جام شراب سرخ۔ مذکر۔

جام یکمنی | اصطلاح۔ بقول بهار بمعنی رطل گران (خواجهٔ شیراز ـه) صبح است ژاله می چکد از ابر بهمنی ٭ برگ صبوح ساز و بده جام یکمنی ٭ مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی جامی بزرگ که در وی شراب بقدر یک من در آید و مجازاً بمعنی رطل گران باشد (اردو) یکمنی پیاله۔ رطل گران۔ مذکر۔

جان | بقول برهان بر وزن نان (۱) روح حیوانی باشد و (۲) سلاح جنگ را نیز گفته اند صاحبان جهانگیری و رشیدی و جامع و سراج هم ذکر هر دو معنی کرده اند شیخ ابوعلی در رسالهٔ معراجیه گوید (۱) "هر که مراد از خانهٔ نفس ناطقه است و از جان روح حیوانی" (امیر خسرو ـه) بارگیر جان جاندار انش بهنگام گشت ٭ کرهٔ گردون که گاهی رام گاهی توسن است ٭ صاحب ناصری بر معنی اول قانع۔ بهار ذکر معنی دوم کرده نسبت معنی اول گوید که روح حیوانی چنانچه روان نفس ناطقه و گاهی یکی را بجای دیگری هم استعمال کنند (کمال خجند ـه) تا تو رفتی می رود پیوسته آب از چشم من ٭ هر کجا جان می رود یا رو روان هم می رود ٭ مؤلف عرض کند که ما خیال می کنیم که فارسیان استعارةً (۳) جان را بمعنی معشوق استعمال می کنند و سند بالا برای همین معنی است و صائب هم به همین معنی استعمال کرده (ـه) تا بوسهٔ من ز لب دلستان رسید ٭

جانم بلب رسید ولب من بجان رسید۔ بالجملہ بقول بہار از صفات این۔ [1] آہنین۔ [2] افسردہ۔ [3] انگار۔ [4] بجان آمدہ۔ [5] برلب آمدہ۔ [6] برہنہ پای۔ [7] بلا فرسود۔ [8] بلاکش۔ [9] بیتاب۔ [10] بیدار۔ [11] بیقرار۔ [12] بیگناہ۔ [13] بیمار۔ [14] بی نفس۔ [15] تازہ۔ [16] تعلق گسل۔ [17] تفتہ۔ [18] حسرت اندوز۔ [19] خراب۔ [20] خستہ۔ [21] دردآلود۔ [22] درد اندوز۔ [23] درد پرور۔ [24] دردناک۔ [25] دیر سالہ۔ [26] رمیدہ۔ [27] زار۔ [28] زخمی۔ [29] ستم کش۔ [30] ستم کشیدہ۔ [31] سخت۔ [32] شاداب۔ [33] شیرین۔ [34] علوی۔ [35] غم اندوز۔ [36] غم پرور۔ [37] غم پرورد۔ [38] غم فرجام۔ [39] غم فرسود۔ [40] قدسی۔ [41] گرامی۔ [42] گرفتار۔ [43] گنہ گار۔ [44] ملال جوی۔ [45] محنت زدہ۔ [46] ناتوان۔ [47] نازنین۔ [48] نشتر۔ [49] مخفی مبادا کہ محققین بالا این را بمعنی دوم از جاندار گرفتہ اند کہ بمعنی سلاحدار می آید و بخیال ما معنی دوم مجاز معنی اوّل است کہ سلاح بحق انسان مثل جان است (اردو) (۱) جان بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ روح۔ پران۔ دم۔ زندگی۔ بولتا نفس ناطقہ۔ وہ جوہر لطیف یا بخار لطیف جس کے سبب سے انسان کے جسم کو بقا حاصل ہے (ذوق ؎) تم جان ہو ہماری اور جان ہے تو سب کچھ ؎ ایمان کی کہینگے ایمان ہے تو سب کچھ ؎ (۲) ہتیار۔ مذکر۔ سلاح۔ (۳) معشوق۔ مذکر۔

جان آدم اصطلاح۔ بقول بہار و آنند (۱) کنایہ از چیز عجیب و غریب و کمیاب از عالم شیر مرغ (محمد اسلم سالم ؎) این حرف نقش لوح مزار سکندر است ؎ بگذار آب خضر مگر جان آدم است ؎ (۲) شراب (؎) ای جان آدم این ہمہ قالب تہی مبود ؎ ساز ند از برای تو کاواک شیشہ را ؎ صاحب بحر بمعنی اوّل قانع۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی دوم مرغوب آدم است و کنایہ از شراب (اردو) (۱) عجیب و غریب اور کمیاب چیز

مؤنث۔ (۴) شرابیا۔ مؤنث۔

جان آسودن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ۔ سندی که پیش کرد متعلق آسائیدن جان است علیحدہ ندارد و معنی حقیقی یعنی راحت گرفتن جان باشد (کمال اصفہانی ؎) بوس تو نیاز موقوف است ولیکن بگو دشنام دہی که جان بیاساید ازو

مؤلف عرض کند که موافق قیاس است۔

(اردو) جان کا راحت پانا۔

جان آفریدن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی حقیقی است (سعدی ؎) بنام جہاندار جان آفرین ٭ حکیم سخن در زبان آفرین ٭ بہار ذکر (جان آفرین) کردہ بمعروف قانع که از مصدر ما اسم فاعل ترکیبی است (اردو) جان پیدا کرنا

جان آمدن در تن و جسم | مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که ورای معنی حقیقی کنایہ باشد از تازہ دم شدن و طاقت و قوت و تازگی حاصل شدن و رونق و انبساط پیدا شدن (ملا کی ہمدانی ؎) صفاہان کو چو صفت ازین جسم جہان آمدہ ٭ چو جان آمد در و بیضے عبیداللہ خان آمدہ (شفائی اصفہانی ؎) فسون ساز است چشم او که گاہ عشوہ پردازی ٭ ز سحر غمزہ اش جان در تن اعجاز می آید ٭ مخفی مباد که از سند بالا استعمال آئیدن پیدا است که بجای خودش گذشت (اردو) جان آنا بقول آصفیہ۔ طاقت آنا۔ قوت آنا۔ تازگی۔ رونق انبساط حاصل ہونا۔

(الف) جان آور | اصطلاح۔
(ب) جان آوردن | الف۔ قول

[illegible] صاحب آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی تازگی و قوت حاصل کردن است متعدی جان آمدن که گذشت و الف اسم فاعل ترکیبی است

و بمعنی جاندار (کاتبی نیشاپوری سے) پیش
یار آنہا کہ جان آرند بیک جان بر ند ۂ صنک
پیش آور کہ اینجا ہر چہ آرند آن برند ۂ (اردو)
الف مطلق حیوان۔ مذکر۔ جاندار چیز (ب)
جان حاصل کرنا۔ قوت اور تازگی پانا۔

(الف) جان آہنی اصطلاح۔ الف
(ب) جان آہنین بقول برہان (۱)

کنایہ از بیرحم و (۲) سخت جان و دلاور۔
صاحبان بحر و جامع ذکر این کردہ اند صاحب
رشیدی بنسبت ب ہم ہمین معنی نوشتہ
خان آرزو بنسبت ب گوید کہ اغلب کہ درین
معنی (آہنین جان) باشد مگر آنکہ بی اضافت
خواندہ شود مؤلف عرض کند کہ باضافت
جان۔ جانی کہ سخت باشد و برای ہر دو معانی
بالا (آہنی جان و آہنین جان) اسم فاعل
ترکیبی است محققین بالا از قواعد فارسی کار
نگرفتہ اند و بدون سند استعمال تعریف بالا
کردہ اند صاحب ناصری کہ از محققین اہل زبان
است ب را در ملحقات آوردہ معنی با برہان
متفق است ولیکن سندی کہ از مختاری پیش
کردہ دران جانِ آہنین باضافت است
کہ آہنین صفت جان واقع شدہ و معنی اسم فاعل
ترکیبی درو نیست (وہو ہذا سے) سرکشان گر
پیش او آرند جان آہنین ۂ ز آتش سہ ۂ بگون
تیغش رخ زرین برند ۂ صاحب جہانگیری
ہم در ملحقات بوثیقہ ہمین سند معنی اسم فاعل
ترکیبی بیان کردہ و ہیچیک ازینہا بر معنی شعر و
تعریف خود غور نکردہ وای بر خان آرزو
کہ او ہم سکندری خوردہ حاصل اینست کہ
در الف و ب ہر دو معنی بیان کردہ شان
نیست بلکہ مرکب توصیفی است (اردو)
وہ جان جو سخت ہو۔ مؤنث۔

جان ارزان اصطلاح۔ بقول فرہنگ
فدائی کسی کہ ہنگام جنگ پول بستاند و بجنگ

بر وو ونیز دیگ چم اوباش است یا خود یکی از
چم های آن **مؤلف** عرض کند کہ قول محقق
اہل زبان قابل اعتماد است و این اسم حال
(جان ارزیدن) کہ بمعنی قیمت جان کنندہ و جان
فروشندہ باشد (اردو) وہ شخص جو لڑائی
پر جانے سے پہلے اپنی جان کی قیمت حاصل
کرتا ہے ۔

جانا سخن از زبان من میگوئی | مقولہ

صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ از معنی
ساکت **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان
چون معشوق خود را قایل شوق چیزی می یابند
این مقولہ را بحق او زنند مقصود ہمین
قدر است کہ با ہم مثل تو (اردو) تم
جو کچھ کہتے ہو وہ میری زبان سے ہے
یعنی میرا بھی خیال ایسا ہی ہے ۔
یہہ دکن کا مقولا ہے ۔

جانلغ | بقول مؤید مطبوعہ تختۂ سوراخدار کہ بر سر ستون خیمہ گذارند **مؤلف** عرض
کند کہ در دیگر نسخ قلمی یافتہ نمی شود صاحب غیاث این را بہمین معنی با فوقانی سوم
عوض نون نوشتہ و (جاتاغ) بجای خودش گذشت تصرف مطبع نولکشور است
کہ کاتبش این را بہ نون عوض تا قائم کرد (اردو) دیکھو جاتاغ ۔

(الف) جان افروختن | مصدر
(ب) جان افروزہ | اصطلاحی

صاحب آصفی ذکر الف کردہ از معنی ساکت
و از سند نیز بی پرواست کہ اسم فاعل
ترکیبی است مشتق از مصدر (جان افروزیدن)
(اسیری لاہیجی سے) بنور لقای روی جان افروز
دوست ٭ درد ما را نیست درمان اے
طبیب ٭ **مؤلف** عرض کند کہ معنی ب
روشن کنندۂ جان است بہار ذکر ب
کردہ بر معروف قانع (اردو) الف

جان کو روشن کرنا۔ ب جان افروز بترکیب
فارسی صفت مین مستعمل ہوسکتا ہے جیسے
دل افروز یعنے جان اور دل کو روشن
کرنے والا۔

(الف) **جان افزا** اصطلاح۔

(ب) **جان افزودن** الف بقول
بہار معروف مؤلف عرض کند کہ اسم
فاعل ترکیبی است صاحب ملحقات برہان
گوید کہ آنچہ ممد حیات باشد چون آب حیات
و امثال آن (اسیری لاہجی ے) خوش
حباب ہستی موہوم برگیر از میان ٭ پس
بچشم دل نظر کن آن جمال جانفزا ٭ (وله
ے) ہر کہ شد دل زندہ از دیدار جان
افزای دوست ٭ آنچنان دل زندہ را
ہرگز وفای ہست نیست ٭ مخفی مباد کہ در
سند اوّل بحذف الف و در سند ثانی
بزیادت تحتانی است عیبی ندارد۔ صاحب
آصفی ب را قائم کردہ از معنی ساکت کہ بمعنی
حقیقی است و جان افزائیدن ہم و الف
متعلق بہ ہمین است (اردو) ۱ الف
جان بڑھانے والا۔ جان افزا انھین معنون
مین مستعمل ہے ب۔ جان بڑھانا۔

جان افسردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ افسردہ جان۔ درمحاورہ عجم است
بمعنی ملول غیر ازین استعمال این یافتہ نشد
(اردو) افسردہ جان بترکیب فارسی
ملول کو کہہ سکتے ہین۔ اسم فاعل ترکیبی اور
اس مصدر کا لفظی ترجمہ ملول ہونا۔

جان افشاندن مصدر اصطلاحی بقول
بہار بمعنی مردن (خواجہ شیراز ے) ہمچو شمع
یک نفس باقیست بی دیدار تو ٭ چہرہ بنما
دلبرا تا جان برافشانم چو شمع ٭ مؤلف
عرض کند کہ از سند بالا (جان برافشاندن)

پیدا است بای جان سپردن و بمعنی تصدق و قربان کردن جان است و استعمال جان فشانی به زبان معاصرین عجم ہم که حاصل بالمصدر جان فشاندن است این است حقیقت این (اردو) جان فشانی کرنا۔ اپنی جان کو قربان کرنا۔

جانان اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان بمعنی محبوب و معشوق و مطلوب۔ صاحب غیاث گوید که بمعنی جان است و الف و نون در آخر زائد و ہمچنین در جاودان۔ صاحب سروری درست نوشته که اصل این جانا بود بمعنی ای جان لہا۔ ء نون عنه در آخرش افزودند برای تحسین۔ صورت جانان شد **مؤلف** عرض کند که نون آخر زائد است و بس۔ (اردو) جانان بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر معشوق۔ پیارا۔ جانی۔ محبوب۔

جانانه بقول برہان بروزن کاشانه (۱) کنایه از معشوق و مطلوب۔ صاحب ناصری بذکر معنی بالا گوید که کنایه ازین است که جان از دوست یا او جان من است (منه ع) جان را چه خوشی باشد بی صحبت جانانه صاحب غیاث متفق با برہان **مؤلف** عرض کند که بزیادت ہای زائد در آخر جانان مرادف بمعنی جانان است (اردو) جانانه بمعنی معشوق اردو میں بھی استعمال کیا جا سکتا ہے۔

جانا ور بقول ملحقات برہان مرادف جانور (۱) بمعنی جاندار می فرماید که بیشتر پرندگان را گویند و (۳) کنایه از مردم بی عقل ہم۔ صاحب بحر گوید که مرادف (جان آور) بمعنی مطلق حیوان۔ بہار ہم این را مرادف جانور داند (سید حسن غزنوی ؎) که چو یوسف شاہدی از چاه بربختی شود ؎ گر چو آدم صورتی از خاک جانا ور شود ؎ (سلمان ؎) شگفت اینکه با این ہمه زنده ام ؎ تواند چنین زیست جانا وری ؎ **مؤلف** عرض کند که

ہمان (جان آور) است کہ گذشت و جانور را لفظاً با این تعلقی نیست	و صرف حقش بجایش می آید (اردو) دیکھو جان آور۔

جانب | بقول بہار (۱) طرف و کنارہ و جوانب جمع و (۲) کنایہ از حمایت و امداد و اعانت چون جانب دار و جانب گیر **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بمعنی اولش صاحب منتخب ہم ذکر این کردہ و بمعنی دوم مفرس دانیم کہ بدین معنی در عربی نیامدہ و استعمال این در محاورات می آید (ملا نسبتی تھانیسری ؎) کسی جانب ما ندارد و نگاہ ہر دل و دیدہ ام نسبتی سوی اوست ہر (اردو) (۱) جانب۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ طرف۔ سمت۔ پہلو۔ رخ (۲) حمایت۔ امداد۔ اعانت۔ مؤنث۔

جان باختن | مصدر اصطلاحی بقول بہار و انند معروف **مؤلف** عرض کند کہ ما بہ باختن جان صراحت معنی کردہ ایم (صائب ؎) ہیہات جان تا پیش تیغ یار نتوان باختن سہل باشد پیش آب زندگی جان باختن ہر (اردو) دیکھو باختن جان۔

(الف) **جانباز** | اصطلاح بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ معروف **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است از ....

(ب) **جانبازیدن** | کہ مرادف جان باختن است (اردو) الف۔ جانباز بقول آصفیہ۔ فارسی۔ جان نثار۔ جان پر کھیلنے والا۔ دلیر۔ بیباک۔ باہمت۔ اولوالعزم۔ عاشق۔ ب۔ جان پر کھیلنا۔ جان نثاری کرنا۔ جانبازی کرنا۔ دیکھو (استرپیدن)

جان بہ بینی رسیدن | مصدر اصطلاحی بقول آصفی بغایت تنگ آمدن (خسرو ؎) تا تو از چشم لطف در بینی ہر جان مردم رسید

در بینی ۔ مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و این اصطلاح خسرو دہلوی می نماید ولیکن معاصرین عجم این را پسند می کنند و در کلام قدما ندیدیم قلت تلاش ما دانیم کہ خسرو صاحب اعتبار است و از سند خسرو (جان در بینی رسیدن) پیداست (اردو) ناک مین دم آنا ۔ بقول آصفیہ ۔ تنگ ہو جانا ۔ دق ہو جانا ۔ جان سے عاجز آنا ۔ لبون پر دم آجانا (معروف ؎) اے فلک ہاتھون سے غم کے ناک مین آیا ہے دم ؛ کوئی دم تو مجھکو فرصت اس غم فرقت سے دے ؛

جان بجان آفرین سپردن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر بمعنی وفات یافتن ہو ۔ مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم ہم بر زبان دارند و قریب بمعنی حقیقی است (اردو) وفات پانا

(الف) جان بخش اصطلاح ۔ الف (ب) **جان بخشیدن** بقول ملحقات بر ہان (۱) بخشندۂ جان و (۲) امر بجان بخشی ۔ بہار بر معروف قانع و صاحب آصفی ذکر ب کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ ب (۱) بمعنی عطا کردن و داون جان و الف امر حاضر ش و اسم فاعل ترکیبی ہم (شاپور طہرانی ؎) دل کز لب جان بخش بتی طالب کام است ؛ دندان بجگر بردہ در اندیشۂ خام است ؛ مخفی مباد کہ معاصرین عجم ب را بمعنی (۲) عفو قصوری کردن کہ مستلزم قصاص باشد ہم استعمال کنند و جان بخشی حاصل المصدر ش (اردو) الف (۱) جان بخش ۔ بترکیب فارسی اُس شخص کو کہہ سکتے ہین جو جان عطا کرکے مردے کو جلائے (۲) جان بخشنا کا امر حاضر ب (۱) جان بخشنا ۔ جان عطا کرنا ۔ زندہ کرنا اور (۲) جان بخشی کرنا ۔ جان بخشی ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مؤنث ۔ عفو ۔

آمرزش ـ درگذر ـ

(الف) جانب دار | اصطلاح ـ
(ب) جانب داری | الف بقول
بهار معاون ومدد وحمایت کننده (ظهوری
ـه) جانب خود را فرو باید گذاشت ٭ [illegible]
وبدیم جانب وارثست ٭ صاحب بحر ب
رابمعنی حمایت کردن آورده مؤلف عرض
کند که الف اسم فاعل ترکیبی است و متعلق
بمعنی دوم جانب که بجایش گذشت و ب
حاصل بالمصدر جانبداری کردن بمعنی حمایت
و حمایت سازی (اردو) الف ـ جانبدار
بقول آصفیه ـ طرفدار ـ حمایتی ـ معاون ـ ب
جانبداری ـ بقوله ـ اسم مؤنث ـ پچ ـ طرفداری
حمایت ـ اعانت ـ (داغ الف ـه)
دل ہے دونوں طرف کا جانب دار ٭ کہیں
ساکہا او دیکھا ہے ٭

جان بدستارچه دادن | مصدر اصطلاحی
بقول برهان و بحر و رشیدی و ناصری و لطائف
کنایه از جان شکرانه دادن و پیشکش نمودن
صاحب جامع گوید که از جان شکرانه دادن
و پیشکش نمودن (خاقانی ـه) جان بدستارچه
و سیم او را ٭ که غبغب طوق در برانداز د
٭ **مؤلف** عرض کند که وجه کنایه واضح نشد
باعتبار محاوره زبان نشناسیم کی از معاصرین
عجم گوید که جان را بالا گردان کرده [illegible]
که بالا گردان می شود (اردو) شکرانه میں
جان کو نذر کرنا ـ

جان بر | اصطلاح ـ بقول بهار و آنند
معروف **مؤلف** عرض کند که اسم فاعل
ترکیبی است از (جان بردن) که می آید ـ
بمعنی جان خود بسلامت برنده (طالب
آملی ـه) ولی جان بر نمی یابیم ز دست
و تیغ و مژگانش ٭ بدور چشم او پیمانه ها لبریز
می سازیم ٭ (اردو) جان بچانے والا ـ جان

بھی بقاعدۂ فارسی کہہ سکتے ہیں ۔

جان برآمدن | استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی مردن است یعنی جان از تن برآمدن (حزین ؎) تا رفتہ از نظر زتنم جان برآمدہ ٭ مشہور شدہ ام کہ در غمش آسان برآمدہ ٭ (اردو) جان نکلنا ۔ مرنا ۔

جان برافشاندن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول صاحب آصفی جان فدا کردن وسند این بر جان افشاندن از حافظ شیراز گذشت مؤلف عرض کند کہ مرادف اوست (اردو) دیکھو جان افشاندن ۔

(الف) جان برد | استعمال ۔ بقول
(ب) جان بردن | بحر الف ۔ بمعنی محفوظ و سلامت ماندن و ہم او برب گوید کہ (۱) زندگانی کردن و (۲) سلامت ماندن و (۳) نجات یافتن از مہلکہ ۔ بہار بذکر الف از معنی ساکت (خواجہ نظامی ؎) بجان برد خود ہر کسی گشتہ شاد ٭ کس از کشتن کس نیاورد یاد ٭ ہا ہم او بذیل الف ذکر ب کردہ بر ذکر معنی دوم قانع مؤلف عرض کند کہ ب مصدر لیست موافق قیاس و الف ماضی مطلق و حاصل بالمصدر ہم یعنی جان بری و سند نظامی برای حاصل بالمصدر است (اردو) الف ۔ ب کا ماضی اور حاصل بالمصدر یعنی جان بری ۔ مؤنث (ب) (۱) زندگانی کرنا (۲) سلامت رہنا ۔ (۳) نجات پانا ۔

جان بر سر بودن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار و انند کنایہ از مشرف بمرگ بودن (مخلص کاشی ؎) پاس دولت جمع کی با خواب راحت می‌شود ٭ شمع وا کم از برای تاج زر جان بر سر است ٭ مؤلف عرض کند کہ از قبیل جان بر لب بودن باشد

و وارستہ ہم ہمین خیال می کند مخفی مبادکہ از
سند بالا استعمال جان بر سر با مصدر بودن
ثابت نیست (اردو) قریب المرگ ہونا۔ جان
بلب ہونا۔

جان بر سر داشتن | مصدر اصطلاحی
بقول وارستہ مرادف جان بسر داشتن کہ می آید
مؤلف عرض کند کہ صراحت کافی مصدر انجا
کنیم (اردو) دیکھو جان بسر داشتن۔

جان بر شدن | مصدر اصطلاحی بقول
بحر نجات یافتن از مہلکہ مؤلف عرض کند
کہ موافق قیاس است و مرادف جان بردن
و مرکب از اسم فاعل ترکیبی کہ جان بر است
(اردو) جان بر ہونا۔ نجات پانا۔ جان بچانا

جان بر کسی فشاندن | استعمال بقول
آصفی جان فدای او کردن (کاتبی نیشاپوری
ع) ہمہ تن جان شوم و بر تو فشانم چون شمع
مؤلف عرض کند کہ ہمان جان افشاندن
و بر افشاندن است کہ بجایش گذشت (اردو)
جان کو کسی پر فدا کرنا۔

جان بر لب آمدہ | اصطلاح۔ بقول
بحر (۱) باضافت جان ترکیب توصیفی است
و معنیش ظاہر و (۲) بی اضافت کسی کہ در
نزع روان باشد مؤلف عرض کند کہ جان
بلب آمدن و بر لب آمدن ہر دو بمعنی قریب
مرگ بودن است و این از ہمان (حافظ
ط) عزم دیدار تو دارد جان بر لب آمدہ
باز گردد یا بر آید چیست فرمان شما
(اردو) (۱) وہ جان جو نکلا چاہتی ہے
اور لبوں پہ ہے۔ مؤنث (۲) قریب المرگ
جان بلب۔

جان بر میان | اصطلاح۔ بقول ملحقات
برہان بمعنی (۱) مستعد و ساختہ و (۲) مردہ
انگاشتن صاحب مؤید باتفاقش گوید کہ اول
فیہ نظر۔ صاحب بحر بر معنی مستعد تابع مؤلف

عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است بمعنی اول
و معنی دوم را سندی باید که هیچ تعلق بالفاظ
اصطلاح نیست بدون سند استعمال تسلیم
نکنیم (اردو) (۱) مستعد۔ (۲) مردہ۔

(الف) جان برمیان بستن | مصادر
(ب) جان برمیان نهادن | اصطلاحی

بقول بهار کنایه از آماده شدن برای
کاری (حکیم یوسفی ۵) کمری
برمیان جان بسته ٭ جان کمر وار برمیان
بسته ٭ مؤلف عرض کند که ازین اصطلاح
آمادگی بجان و دل پیداست که در حصول
مطلب پروای جان نباشد یعنی مبالغه
در آمادگی ـ معاصرین عجم با ما اتفاق دارند
صاحب بحر بر الف قانع و نسبت ب
صراحت کافی بر (جان بمیان نهادن)
کنیم (اردو) الف و ب جان و دل
سے آمادہ ہونا۔

جان بریان | اصطلاح۔ بقول جامع
کنایه از شراب انگوری۔ خان آرزو
هم ذکر این کرده مؤلف عرض کند که
کنایه ایست ولیس و باعتبار جامع که محقق
اہل زبان است این را تسلیم کنیم (اردو)
انگوری شراب۔ مونث۔

جان بسر بودن | مصدر اصطلاحی۔ بقول
بهار و بحر مرادف جان برسر بودن که گذشت
(محمد سعید اشرف ۵) همین نه لاله زشوقی
تو داغ بر جگر است ٭ که شمع نیز ز سوز غمت
تو جان بسر است ٭ مؤلف عرض کند که
موافق قیاس است محقق مباد که در سند بالا
استعمال مصدر بودن نیست بلکه برای مطلق
(جان بسر) بمعنی جان بلب است فتامل
(اردو) دیکھو جان برسر بودن۔

جان بسر داشتن | مصدر اصطلاحی۔
وارسته گوید که مرادف جان بلب بودن

است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس وسندش ہمان کہ بہ (جان بسر بودن) گذشت ولیکن سند مذکور نہ آن را بکار می خورد و نہ این را بلکہ برای (جان بسر) است بمعنی جان بلب (اردو) دیکھو جان بلب بودن

جانب کسی داشتن مصدر اصطلاحی بقول بحر و بہار حمایت و امداد وی نمودن مرادف جانب کسی گرفتن و جانب کسی نگاہ داشتن کہ می آید مؤلف عرض کند کہ ہر دو سند نداده اند و سندی پیش نکردند استعمال این اگرچہ موافق قیاس است و غلط نیست ولیکن در کلام فارسیان از نظر ما نگذشت (اردو) حمایت اور امداد کرنا۔

جانب کسی رہا کردن مصدر اصطلاحی بہار بہ معروف قانع مؤلف عرض کند کہ استعمال این از نظر ما نگذشت و بہار سندی پیش نکرد ما این را غیر از معنی حقیقی چیزی ندانیم (اردو) کسی کی جانب چھوڑنا۔

جانب کسی فرو گذاشتن مصدر اصطلاحی۔ بہار بہ معروف قانع مؤلف عرض کند کہ سندی پیش نکرد و ما استعمال این در کلام فرسیان ندیدیم و بمعنی حقیقی غیر صحیح نبینیم (اردو) کسی کی مدد سے باز آنا۔

جانب کسی گرفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار معروف و بقول بحر مدد کسی کردن و امداد کسی اختیار کردن (ابوطالب کلیم ؎) رسیدہ اند چنان از خطت وفاداران ؛ کہ زلف جانب رخسارۂ ترا نگرفت ؛ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) کسی کی مدد کرنا۔ اعانت کرنا۔

جانب کسی نگاہ و نگہ داشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار معروف و بقول بحر امداد و اعانت کسی کردن مؤلف عرض کند کہ از سندی کہ بہار بذیل جانب دار

پیش کردہ یعنی (ملا سنتی تھانیسری ؒ) کسی
جانب ماندارد نگاہ ٭ دل و دیدہ ام نسبتی
سوی اوست ٭ جانب بمعنی اولش معلوم
می شود و برای معنی دومش مخصوص نباشد فتامل
(اردو) کسی کی امداد اور اعانت کرنا اور
بلحاظ معنی حقیقی کسی کی جانب نگاہ رکہنا ۔

جانب گیر اصطلاح ۔ بقول بحر بمعنی جانب
دار و حامی ۔ بہار بر معروف قانع مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و موافق
قیاس و متعلق بہ معنی دوم جانب (ابوطالب
کلیم ؒ) باگل روی تو دعوی نکوئی خورشید
٭ ہر طرف چون نکند زلف تو جانب گیر است
٭ (اردو) مدد ۔ معاون ۔ حامی ۔ جانب دار

جان بلب آمدن مصدر اصطلاحی ۔
بقول بہار مرادف جان بلب رسیدن
کنایہ از مشرف بمرگ بودن (میر خسرو ؒ)
بلب آمدست جانم تو بیا کہ زندہ مانم ٭ پس
ازان کہ من نمانم بچہ کار خواہی آمد ٭ (شیخ
شیراز ؒ) بس گرسنہ خفت و کس ندانست کہ
کیست ٭ بس جان بلب آمد کہ بر وکس نگریست
٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
(اردو) جان بلب ہونا ۔ بقول آصفیہ ۔
مرنے کو ہونا ۔ قریب بمرگ ہونا ۔ نزع میں ہونا ۔

جان بلب آمدہ اصطلاح ۔ بقول بحر مرادف
ہمان جان برلب آمدہ کہ گذشت مؤلف
عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو)
دیکھو جان برلب آمدہ ۔

(الف) **جان بلب بودن** مصادر
(ب) **جان بلب رسیدن** اصطلاحی
الف ۔ بقول بحر قریب بمرگ بودن مرادف
جان بلب آمدن و بہار ذکر ب بہمین معنی
کردہ (ملا طاہر غنی ؒ) جان بلب از ضعف
نتواند رسید ٭ ماندہ ور ناتوانی زندہ ایم
٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است

(اردو) دیکھو جان بلب آمدن ۔

جان بمیان بستن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی گوید کہ بمعنی آمادہ شدن برای کاری (حافظ شیرازی ؎) جان بستم بمیان شمع صفت از سر شوق ٭ تا نسوزی زغم عشق نیابی تو خلاص ٭ مؤلف عرض کند کہ بمعنی ہمہ تن آمادہ شدن است (اردو) ہمہ تن آمادہ ہونا۔ دل و جان سے آمادہ ہونا۔

جان بمیان نہادن مصدر اصطلاحی بہار بذکر این از معنی ساکت و جان بر میان نہادن را بمعنی آمادہ شدن بکاری نوشتہ (نقی ؎) این چہ بخت است کہ با ہر کہ نہم جان بمیان ٭ خصم جانم شود ار عیسی مریم باشد ٭ مؤلف عرض کند کہ از سند بالا معنی محبت داشتن پیداست۔ فتأمل ۔ (اردو) آمادہ ہونا۔ محبت رکھنا۔

جان پرور اصطلاح۔ بقول بہار معروف (صائب ؎) با حدیث لب جان پرور او بوی گل چون نفس بیمار است ٭ (ولہ ؎) چہ لذت است شنیدن نوای جان پرور ٭ ز مطربی کہ توان داد بوسہ بر دہنش ٭ مؤلف عرض کند کہ مرادف جان بخش باشد اسم فاعل ترکیبی است و بصفت لب معشوق مستعمل (اردو) جان پرور بقاعدۂ فارسی بمعنی جان بخش صفت لب وغیرہ مین استعمال کر سکتے ہین۔

(الف) جان پری اصطلاح ۔ الف

(ب) جان پریان بقول بہار و بحر و رشیدی و جہانگیری در ملحقات کنایہ از شراب و صاحبان برہان و بحر و بہار و (سروری و ناصری و جہانگیری در ملحقات) و رشیدی ب را ہم ہمین معنی آوردہ اند (؎) می کند جان۔ جان پریان را چون نی ٭ دل فراق جان آدم کرد خون ٭ (حکیم خاقانی ؎) از پیکر گاو آید در کالبد مرغ ٭ جان

سر پایان کند تن چہ بافت رہائی یا مؤلف
عرض کند کہ استعارہ باشد نہ کنایہ و مرکب
اضافی است (اردو) الف و ب
شراب۔ مؤنث۔

(الف) **جان تو و جان او** مقولہ محبت
ملحقات برہان گوید کہ ازین کلام اظہار اتحاد
و یگانگی مراد است صاحب بحر می فرماید کہ مراد

(ب) **جان تو و جان من** و می فرماید کہ
یعنی سوگند جان تو و جان او و این عبارت
در جائی استعمال کنند کہ کسی چیزی را بکسی سپارد
و سفارش نماید کہ این را عزیز دار و نیک
محافظتش کن و نیز جائی کہ اتحاد و محبت سخت
باشند گویند (جان من و جان شما یکی است)
صاحب ملحقات برہان نیز ذکر ب کردہ۔
نقل عبارت بالا کند و سوگند نداند۔ بہار
بر الف قانع و سند ب دہد (خاقانی ص
عشق ببانگ بلند گفت کہ خاقانیا یار عزیز
صعب جان تو و جان من یا صاحب ناصری
در ملحقات ہم الف را آوردہ۔ خان آرزو
در سراج بذکر الف بحوالہ رشیدی ذکر معنی بالا
کردہ می فرماید کہ در مؤید است سوگند بجان
من و جان شما مؤلف عرض کند کہ پیشنہاد
بیانی اینہا بوجہ آنست کہ ذوق محاورہ ندارند
و در تعریف از حقیقت کار نگیرند۔ الف
و ب ہر دو سوگند است و بس۔ فارسیان
چون کسی را بکسی ظالم بینند می گویند کہ اما
جان تو و جان او چنین با او مکن و چون معاملہ
با خود باشد می گویند کہ جان تو و جان من
چنین مگو یا چنین مکن کہ مقصود از ہر دو استعمال
سوگند جان تو و جان او و من است دیگر
ہیچ (اردو) الف۔ تیری اور اسکی جان
کی قسم (ب) تیری اور میری جان کی قسم۔

جان جان اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری
تکرار جان (۱) کنایہ از روح اعظم است

است و کنایہ کہ شیر و ماست و روغن و
گوشت و شہد را فارسیان جان خورن
حیوان گفتند یعنی این ہر پنج برای خورن
حیوان بمنزلہ جان است کہ تولید خون از این
ہر پنج می شود (اردو) دیکھو جان حیوان
و حیوانی ۔

جان دادن | مصدر اصطلاحی ۔ بقول
بہار و بحر بمعنی مردن مؤلف عرض کند
کہ کنایہ ایست یعنی سپردن جان بخالق ۔
معاصرین عجم برزبان دارند (اردو) مرنا

جان دادہ ام کہ گشتہ ہیثم وصال یا دوست | مثل ۔ صاحب
خزینۃ الامثال
ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت
مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را
بحق کسی زنند کہ بعد زحمت ہای بسیار و صعوبتہا
ہای بی شمار فائز مرام شود (اردو) جان
بیچکہل کے مقصد حاصل کیا ۔ یہ ایک یہہ دکن
کی کہاوت ہے ۔

جاندار | اصطلاح ۔ بقول برہان و جامع و
بحر و سراج (۱) معروف کہ انسان و حیوانات
زندہ باشد و (۲) محافظت کنندہ و نگاہبان
و (۳) سلاحدار و (۴) رزق و روزی
و قوت لایموت صاحب رشیدی معنی حقیقی
اول را نہ نوشت و ذکر معنی دوم و سوم و
چہارم کردہ (شرف شفردہ ؁) کی تواند
کرد جانداری او ہر جانور را حافظ و جاندار
او ایزد تعالی بس بود ما (مولوی معنوی
؁) چو زخم تیغ نباشد بجنگ نیزہ و تیرہا
چہ فرق ہیر گشت ز رستم جاندار را (رفیع
ابنانی ؁) شاہ بیست چہرہ ات کہ دو جاندار
خاص او ہا چشم خان کشیدہ و زلف زرہ درست
ہا (سوزنی ؁) چنان شدست ببازار ہا
روائی نان کہ کرد بوی نان تمام ازو نمیرسد
زنقرہ و زر دو زر نان یافت ازان کی جاندار

چه چاره دارند کرد و آنکه زر ندارد و زور چو
بهار بمعنی سوم و چهارم قانع. و وارسته
بمعنی سوم قناعت کرده صاحب سروری
بمعنی دوم و سوم می فرماید که در یکی از نسخ
بمعنی (۵) بیمار اول و آنکه نوزک چشم کند نیز آمده
صاحب ناصری (بمعنی) دوم و سوم و چهارم را
آورده مؤلف عرض کند که بمعنی اول اسم
فاعل ترکیبی است بمعنی حقیقی و معنی سوم مجاز
آن که جان بمعنی سلامتی گذشته، و معنی دوم
مجاز معنی سوم که نگهبان و انها سلحداری باشد
و معنی چهارم هم مجاز باشد که روزی و قوت
وسیله بقای جان است و معنی پنجم یعنی بیمار
کر نقیب و چوبدار را گویند مجاز معنی دوم و
سوم (اردو) (۱) جاندار۔ وہ حیوان
اور انسان جو زندہ ہو (۲) نگاہبان (۳)
سلاحدار ہتھیار رکھنے والا شخص سپاہی
(۴) روزی۔ مذکر (۵) نقیب چوبدار۔ مذکر

جاندارو اصطلاح. بقول برهان (۱) کنایه
از تریاک است که افیون باشد. صاحبان
جهانگیری و جامع و بحر و سروری و ناصری
و مؤید هم ذکر این کرده اند (حکیم خاقانی
سه) ای مهر دیان روزه داران چو جان
دار دی علت بیماران چو (جمال الدین
عبد الرزاق سه) جاندار دی عاشقان
حدیثت چو قفل در گریبان رعایت چو
بحر و رای معنی بالا گوید که (۲) نوشدارو
(۳) آبحیات هم. خان آرزو در سراج
می فرماید که سردارو که نگاهدارنده جان
بود و همچنین نوشدارو و بمعنی جاندارو وسته
و بمعنی اول مجاز باشد مؤلف عرض کند که
با اتفاق داریم با خان آرزو و در تقسیم معنی
و معنی اول مجاز است که تریاک را هم جاندارو
گفتند که آن را محافظ جان دانند و بمعنی دوم
هم مجاز که صاحب غیاث بر نوشدارو بمعنی

تریاق و شراب و پازہر گفتہ و معجونی خاص ہم
کہ مفرح قلب است وغیرہ و معنی سوم ہم
موافق قیاس و مجاز معنی عام باشد (اردو)
(۱) دیکھو تریاق۔ مذکر (۲) دیکھو نوشدارو
مذکر (۳) دیکھو آب حیات۔ مذکر۔

جان داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ بمعنی حقیقی جاندار بودن و زندہ بودن
است و جان داریدن ہم مرادف این کہ
جاندار از ہمین است کہ گذشت (اردو)
زندہ رہنا۔ جاندار رہنا۔

جاندانہ اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری
و جامع و بحر و رشیدی بروزن کارخانہ
از پیش سر جائی را گویند کہ در کودکی نرم
و جہندہ باشد و بعربی یافوخ خوانند۔ خان
آرزو در سراج گوید کہ در رسا مانی بمعنی دماغ
نوشتہ و معنی ترکیبی محل جان است چہ دماغ
محل روح نفسانی است و لیکن اتفاق دارد
با جہانگیری بمعنی اول الذکر مؤلف عرض کند
کہ معنی لفظی این منسوب بہ جاندان و جاندان
و ماغ را توان گفت و ہر چہ معنی جاندانہ بالا
مذکور شد موافق قیاس است کہ آن را بہندی
تالو نامند و بیانش بر تارک گذشت کہ این
مرادف آنست (اردو) دیکھو تارک۔

جان درازی اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ
غواص سخن مرادف درازی عمر (حافظ
؎) جان درازی تو بادا کہ یقین میدانم ؛؛
در کمان ناوک مژگان تو بی چیزی نیست ؛؛
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است۔
(اردو) درازی عمر۔ مؤنث۔

جان در لبی رسیدن مصدر
اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار بغایت تنگ
و ستوہ آمدن از زندگانی (امیر خسرو ؎)
تا تو از چشم لطف در لبی ؛؛ جان مردم رسید در لبی ؛؛

مؤلف عرض کند که موافق قیاس است و کنایه (اردو) دم ناک مین آنا۔ بقول آصفیہ۔ عاجز ہونا۔ تنگ ہونا۔ زندگی سے بیزار ہونا۔ نہایت تکلیف مین ہونا۔

جان در پای کسی افشاندن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار کنایہ از جان خود فدا او کردن و صاحب انند نقل بردارش صاحب آصفی ہم نقل نگار بہار۔ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است و بمعنی حقیقی (اردو) کسی کے قدمون پر جان نثار کرنا۔

جان در پای کسی باختن مصدر اصطلاحی۔ بہار این را مرادف مصدر گذشتہ گوید مؤلف عرض کند که موافق قیاس است (اردو) دیکھو جان در پای کسی افشاندن

جان در پای کسی ریختن مصدر اصطلاحی

جان در پای کسی کشیدن بقول بہار مرادف مصدر گذشتہ (شیخ شیراز ؎) دست من گیر که بیچارگی از حد بگذشت ؎ سر من دار که در پای تو ریزیم جان را ؎ (ظہوری ؎) خوش آنکہ نقل سازم لب ہای می پرستش ؎ جانی کشم بپایش جامی کشم ز دستش ؎ مؤلف عرض کند که موافق قیاس است و سند ثانی بصلہ بہ باشد نہ در ۔ عیبی ندارد ۔ مخفی مباد که در سند بالا استعمال مصدر ریزیدن است عیبی ندارد که مرادف ریختن باشد (اردو) دیکھو مصدر گذشتہ۔

جان در تن آمدن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید که مرادف جان در سینہ آمدن۔ مؤلف عرض کند که بمعنی زندہ شدن باشد (شفائی اصفہانی ؎) فسون ساز است چشم او که گاہ عشوہ پردازی ؎ ز سحر غمزہ اش جان در تن اعجاز می آید ؎ مخفی مباد که ازین سند استعمال مصدر آمدن

پیداست یعنی ندارد کہ آمدن و آئیدن
ہر دو یکی است (اردو) جسم میں جان
آنا۔ زندہ ہونا۔

جان در تن کسی کردن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و بہار زندگی دادن می فرماید کہ
لازم این جان یافتن است (صائب سہ)
می کند جان در تن امید لعل بادہ نوش تو
روی آتش ناک خون مردہ می آرد بجوش تو
مؤلف عرض کند کہ از سند بالا استعمال
مصدر گُندن پیداست کہ بجایش می آید و
مرادف کردن باشد (اردو) زندہ
کرنا۔ زندگی عطا کرنا کسی کے تن میں
جان ڈالنا۔

جان در جان کسی کردن مصدر
اصطلاحی۔ بقول بہار کنایہ از جان خود
فدای او کردن (سید حسن غزنوی سہ)
بپیمرا ستیزہ بپا دہ است بگیشبہ روکہا
پیر رحیم کو پر اثم بکشم گیرد و در جان خویش
در جانش بپرداز ستہ بحر ہم ذکر این کردہ
اند مؤلف عرض کند کہ باعتبار الفاظ اصطلاح
و الفاظ شعر معنی این یکجان شدن کہ مراد از
وصل است و این قابل تحقیق مباد کہ از سند بالا
استعمال مصدر گُندن پیداست کہ بجایش
می آید و مرادف کردن باشد (اردو)
اپنی جان کو دوسرے کی جان میں فدا کرنا
اور دوسرے معنوں کے لحاظ سے یکجان
ہونا و اصل ہونا۔

جان در دمیدن کسی مصدر اصطلاحی
ستمگرش ازینجا (جان دمیدن) می آید
(اردو) دیکھو جان دمیدن۔

جان در تہ دوپا دن مصادر اصطلاحی
جان در سر دا شتن بقول بحر قریب
بمرگ بودن۔ مؤلف عرض کند کہ جان
بسر لبودن و جان بسر لب دلن چیزی

گذشت استعمال این بہ صلہ در از نظر ما نگذشت قلت تلاش ما باشد مشتاق سند استعمال می باشیم ۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند اردو دیکھو جان لب بر بردن ۔

(الف) جان در سر دل کنی
(ب) جان در سرش کنم
(ج) جان در سر کردن

مقولہ ۔ صاحب مؤید نسبت الف گوید کہ این مثلی است ۔ ای جان را در پی دل بر باد دہی و ضائع سازی و ہم او بر ب می نگارد کہ ای جان دہم و صاحب بحر بر ج می فرماید کہ بمعنی جان دادن است

مؤلف عرض کند کہ ما استعمال ہر سہ را طالب سندی باشیم کہ قلت تلاش ما ازین سہ محاورہ خبر ندارد و ظاہر ا ب مشتق از ج است و الف را در رسائل امثال فارسی زبان نیافتیم (اردو) الف دل کے لیے جان کو ضائع کرتا ہے (ب) جان دوں (ج) جان دینا ۔

جان در سینہ آمدن | مصدر اصطلاحی

صاحب آصفی این را مرادف جان در تن آمدن نوشتہ کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ سندی پیش نکرد و استعمال این از نظر ما نگذشت معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) دیکھو جان در تن آمدن ۔

(الف) جان در میان
(ب) جان در میان داشتن
(ج) جان در میان نہادن

اصطلاح الف ۔ بقول برہان و جامع و بحر و سروری و ناصری و در ملحقات کنایہ از آنست کہ مرا با تو یک جان است نیست و صاحبان بحر و مصطلحات بر ب و ج گویند کہ نہایت مہر و محبت نمودن ۔ (خلاق المعانی الف) ای قلمت با دوات طوطی ہندوستان بہ پیش زبان تو تیغ در جان در میان بہ صاحبان ناصری و جہانگیری

در ملحقات این شعر را مال کمال اسمعیل گفته اند
(ظهوری ؎) چمن الف هر کس ندارد
درمیان جان ترا ؛ دارد ش چون جیم و نون
ای باہم از جان برکران ؛ (کمال اسمعیل ج
؎) این چه بخت است که با هر که بہم جان
بمیان ؛ خصم جانم شود ار عیسی مریم باشد
؛ مؤلف عرض کند که الف اسم فاعل ترکیبی
است و داریدن و داشتن هر دو مرادف
یکدیگر و سند بالاصالۃ ترکیبی ندارد ۔
خان آرزو در سراج ذکر الف کرده ۔
(اردو) الف وہ شخص جو کسی کی محبت
میں اپنی جان کی پروا نکرے (ب) درج
نہایت محبت کرنا ۔

جان دریک قالب | اصطلاح

بحر و وارستہ و بہار باضافت نون کنایہ
اخلاص دو کس باتحاد و یگانگی اگرچه در
عرف یکجان و دو قالب مشهور است لیکن
سند آن یافته نشد (تاثیر ؎) نسبت
در وشانست یکسان چون در قفہا ے
کتاب ؛ همنشینانی که باهم جان در یک قالب
اند ؛ مؤلف عرض کند که (دو جان در یک
قالب) محاوره صحیح است که بر زبان معاصرین
عجم است و درین شعر لفظ باهم بدل آن باشد
اگر ازین سند اصطلاحی پیدا کنیم (جان باهم
در یک قالب) باشد ؛ (جان در یک قالب)
قائل (اردو) ایک جان دو قالب
دکن میں مستعمل ہے ۔ دو شخصوں کا باہم
کمال اتحاد ۔

جان دمیدن | مصدر اصطلاحی ۔

صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که از سندش (جان
در دمیدن بحزبی) پیدا است که بمعنی چیز
لی جان را زنده کردن و رونق دادن
و کار عجیب کردن (مولانا جامی ؎) خنده

او جان بجهان در رسید ۰ منصب احیا
به مسیحا رسید ۰ (اردو) بے جان چیز
مین جان پیدا کرنا۔ رونق دینا۔ عجیب
کام کرنا۔

جان دیده | اصطلاح۔ بقول انندبحواله
مظهر العجائب از اسمای محبوب است
مؤلف عرض کند که خلاف قیاس و غیر
لطیف بدون سند استعمال تسلیم نه کنیم از انکه
بر زبان معاصرین عجم نیست و در کلام قدما
هم یافته نمی شود (اردو) معشوق۔ مذکر

جان ربا | اصطلاح۔ بقول انندبحواله مظهر
العجائب از اسمای معشوق **مؤلف**
عرض کند که از قبیل دلربا۔ موافق قیاس
است که کنایه باشد (اردو) معشوق۔ مذکر

جان رفتن | مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند که بی جان شدن و مردن محققت
(جان از جسم رفتن) (شاپور طهرانی ے)
جان رفت و لیکن نماند یارا ۰ سودای کسی
نماند یارا ۰ (اردو) جان جانا۔ مرنا
بیجان ہونا۔

جان رسیدن | مصدر اصطلاحی۔
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که رم کردن و قصد
رفتن کردن جان باشد (فغانی شیرازی
ے) دل کنده بود از می و ساقی چو گل
رسید ۰ جان رسیده را هوس کام تازه
شد ۰ (اردو) جان کا حرکت کرنا۔ جانے
کا قصد کرنا۔

جان زمین | اصطلاح۔ بقول برهان(۱)
کنایه از سبزه و گل و ریحین صاحب بحر عجم
بمعنی بالا گوید که (۲) رود و چشمه هم بهار
و صاحبان ناصری و جهانگیری در ملحقات
بر معنی اول قانع۔ خان آرزو در سراج

ہم بمعنی اوّل قناعت کردہ مؤلف عرض
کند کہ مرکب اضافی است و بہر دو معنی موافق
قیاس (اردو) (۱) سبزہ۔ پھول۔ میوہ
مذکر (۲) چشمہ۔ مذکر۔ ندی۔ مؤنث۔

(الف) جان سپار اصطلاح
(ب) جان سپردن الف بقول
بہار معروف و ب بقولش مردن صاحبان
بحر و وارستہ و انند بر ب قناعت کردہ اند
مؤلف عرض کند کہ الف اسم فاعل ترکیبی
است و ب مصدری مرادف جان سپار
موافق قیاس کہ اصل این جان بحق سپردن
بود و این مخفف آنست (اردو) الف
مرنے والا۔ ب۔ مرنا۔

(الف) جان ستان اصطلاح الف
(ب) جان ستاندن بقول بحر و انند
مرادف جانگزا۔ صاحب آصفی ذکر ب
کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ الف اسم فاعل ترکیبی است و ب مصدر
بمعنی کشتن و بی جان کردن و الف (۲) بمعنی
جان ستانندہ و (۳) بقول بحر مرادف جان
گزا (اردو) الف (۱) جان لینے والا
(۲) دیکھو جان گزا ب جان لینا۔ ہلاک کرنا۔

جان سوز اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ
فرہنگ فرنگ معروف مؤلف عرض
کند کہ از قبیل دلسوز (۱) اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی سوزی در جان دارندہ و ہمدرد
و (۲) کنایہ از عاشق (اردو) (۱) ہمدرد
خیر خواہ (۲) عاشق۔ مذکر۔

جانش برآید چنین ہی کردہ باشد
مقولہ۔ بقول بحر یعنی در سعی این کار بجنبش
و تعب بمیرد و حاصلی نداشتہ باشد بہار۔
ہمزبانش (نعمت خان عالی در محاصرۂ قلعۂ
حیدرآباد آوردہ) باقی ماند قلعۂ آن کجا ہی
ندارد و در دست غنیم لئیم محکم است جانش برآید

محافظت جی کرده باشد ۱۲ مؤلف عرض
کند که مجرد (جانش برآید) قابل بیان است
که از مصدر (جان برآمدن) و (برآمدن)
است بمعنی مردن - مبالغه ایست در عمل یعنی
(اگر جان از تن هم برآید این کار را کند) یعنی
در کار خود پروای جان نکند - این است
حقیقت این اصطلاح قائم کردهٔ معاصرین
هندنژاد که بصورت مقوله قائم کرده اند و
مقوله نیست بلکه بمعنی حقیقی - جان برآمدن است
(اردو) جان نکل جاے مگر یہ کام ہو جائیگا

جان شکر اصطلاح - بقول برهان و جامع
و مجمع و ناصری بکسر شین منقوطه دارد و فتح کاف
و سکون رای قرشت (۱) شکار کنندهٔ جان
یعنی عزرائیل علیه السلام چه شکر بمعنی شکار
است و (۲) کنایه از معشوق و مطلوب هم -
صاحب جهانگیری و ملحقات بر معنی اول قانع
صاحب سروری بر مجرد شکار کننده جان قانع

(عبدالواسع ۱۵) گهی خوردم بدان زلف
دوتای پرشکن رنده ۱۲ گهی خواهم بدان چشم
سیاه جان شکر بنده ۱۲ خان آرزو در سراج
بر معنی اول قناعت کرده مؤلف عرض
کند که شکر مخفف شکار بحذف الف و این
مرکب اسم فاعل ترکیبی است و هر دو معنی
کنایه باشد که یار و عزرائیل هر دو شکار کنندهٔ
جان است (اردو) (۱) عزرائیل -
علیه السلام - مذکر (۲) یار - مذکر -

جان شما و جان من مقوله - بقول
ملحقات برهان مرادف (جان تو و جان
من) که گذشت صاحب مجمع هم همزبانش و
صاحبان بهار عجم و رشیدی و (ناصری و
جهانگیری و ملحقات) هر چه نسبت این قول
اند با نقلش مصدر انجا کرده ایم مؤلف
عرض کند که خیال ما نسبت این هم مصدر انجا
مرقوم (خواجه جمال الدین سلمان ۱۵) جان

شیرین بیت گر این شعر من پیش شما ہی سپارم بجان خود جان شما و جان من ہ (اردو) دیکھو جان تو و جان من۔

(الف) جان شیرین

(ب) **جان شیرین بباد دادن** | استعمال

صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ذکر الف کردہ می فرماید کہ بمعنی کہ سعدی علیہ الرحمہ استعمال کردہ مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ چہ خوش تحقیق است چرا نمی گوید کہ فارسیان صفت شیرین را برای جان آوردہ اند۔ (سعدی سہ) گر یکی زین چہار شد غالب ہ جان شیرین برآید از قالب ہ و ب بقول بحر بمعنی ہلاک شدن یا عرض کنیم کہ ضرورت نداشت کہ لفظ شیرین را در اصطلاح داخل کنند بلکہ مجرد (جان بباد دادن) بمعنی ہلاک شدن است و مردن (اردو) مرنا۔

جانشین | اصطلاح بقول بہار و بحر و انند و غیاث بمعنی قائم مقام (ابوطالب کلیم سہ) بی بادہ دل ز سیر جہان وا نمی شود ہ گل جانشین سبزۂ مینائی شود ہ (صائب سہ) غنچۂ دل را بوی یار در بر می کشم ہ این گرہ در رشتہ تا جانشین افتادہ است ہ صاحب فدائی گوید کہ خلیفہ و ولی عہد را گویند مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و معنی بیان کردہ اش ہم داخل قائم مقام (اردو) جانشین۔ بقاعدۂ فارسی قائم مقام خلیفہ اور ولی عہد کو کہہ سکتے ہیں۔

جان صبا | اصطلاح۔ بقول ملحقات برہان بمعنی خاصیت صبا۔ صاحب مؤید ہمزبان مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است معاصرین عجم بر زبان ندارند و استعمال این در فارسی زبان از نظر ما نگذشت (اردو) خاصیت صبا مؤنث۔

جان طلب | اصطلاح۔ بقول انند

از اسمای محبوب مؤلف عرض کند که بمعنی
حقیقی طلب کنندهٔ جان ۔ اسم فاعل ترکیبی
کنایهٔ لطیف نیست معاصرین عجم بزبان ندارند
(اردو) یار ۔ مذکر ۔

جان عالم اصطلاح ۔ بقول ملحقات برہان
و انند و بحر و مؤید کنایه از حضرت رسالت
پناه صلی اللہ علیه وسلم مؤلف عرض کند
که موافق قیاس است (اردو) آنحضرت
صلی اللہ علیه وآله وسلم کو فارسیون نے
جان عالم کہا ہے ۔ مذکر ۔

جان عزیز اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار
و انند بمعنی قسم بجان عزیز (جلالای طباطبا
؎) یار عزیزی که بود دانش افیون ؛ جان
عزیز ست که بود جان عزیزم ؛ قرب دو سال
است کز نفاق عزیزان ؛ خوار شده است
آن عزیز بیش بتمیزم ؛ مؤلف عرض کند که
ظاهر است مقتضا (بجان عزیز) معلوم می شود
غلط نیست (اردو) تیری جان عزیز کی قسم ۔

جان فرسا استعمال ۔ بقول انند بحواله
فرہنگ فرنگ معروف مؤلف عرض کند
که کم کنندگان جان چنانکه ؛ غم جان فرسا ؛
اسم فاعل ترکیبی است بہار ذکر (جان فرسای)
کرده از معنی ساکت صاحب مؤید گوید که آنچه
عمر را نقصان کننده بود ۔ صاحب آصفی ذکر
جان فرسودن کرده از معنی سکوت ورزیده
مؤلف عرض کند که نقصان جان کردن است
(کمال اصفهانی ؎) عقل داند که بزبان
بود است ؛ هر که از بهر حال جان فرسود ؛
مخفی مباد که این مرکب متعلق از مصدر فرسائیدن
است نه فرسودن (اردو) جان کو گھٹانے
والا ۔ عمر میں نقصان پیدا کرنے والا ۔

(۲ الف) **جان فروختن** مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت
مؤلف عرض کند که روشن کردن جان

مخفف (جان افروختن) و از سندش استعمال
(ب) **جان فروز** پیداست از قبیل
دل فروز۔ مخفف جان افروز متعلق بہ صد
(جان فروزیدن) (اسیری لاہجی ؎)
تا حسن جان فروز تو بینند عاشقان، بردار
یکدم از رخ خود این نقابہا ؎ (اردو)
الف۔ جان کو روشن کرنا۔ ب جان کو روشن
کرنے والا۔ رونق دینے والا۔ جان فروز
بھی بترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں۔

جان فزا اصطلاح۔ بقول بہار و بحر
و ناصری (۱) نام روز بست و سوم از ماہ
ہای ملکی و آن را (جان فزای) ہم گفتہ اند
و (۲) آب حیات **مؤلف** عرض کند کہ
(۳) بمعنی حقیقی فزایندۂ جان و افزایندۂ
عمر۔ صاحب ناصری اگرچہ ذکر معنی حقیقی نکرد
ولیکن از سندش کہ برای معنی اول پیش می کند
این معنی حقیقی ہم پیداست (منہ ؎) بہار
جان فزا آمد جہان شد دلکش و زیبا چو باغ
و راغ گسترد ند فرش اطلس و دیبا ؎ صاحب
جہانگیری بر (جانفزای) قناعت بر معنی اول
کردہ و خان آرزو در سراج ہمراہش و صاحب
جامع ذکر معنی اول و دوم فرمودہ **مؤلف**
عرض کند کہ معنی سوم حقیقی است و معنی اول
و دوم مجاز آن (اردو) (۱) شمسی مہینوں
کا تیئیسواں روز جس میں فارسیان عید
کرتے ہیں۔ مذکر (۲) دیکھو آب حیات (۳)
جان کو بڑھانے والا۔ عمر بڑھانے والا۔

(الف) **جان فشان** اصطلاح۔ لطائف
(ب) **جان فشاندن** بقول بہار و عرف
صاحب آصفی ذکر ب کردہ گوید کہ بمعنی مردن
است۔ **مؤلف** عرض کند کہ نثار کردن و
قربان کردن جان باشد کہ نتیجۂ آن ہمان مردن
الف۔ اسم فاعل ترکیبی است از ب (صاحب
ع ؎) در ہوای کام دنیا می فشانی جان او

(کاتبی نیشاپوری ع ہ) ہمہ تن جان شوم و بر توفشانم چون شمع ﴿ وجان فشانی حاصل بالمصدر ب باشد کہ صاحب انند ذکرش کردہ بمعنی جان نثاری (اردو) الف جان نثار اس شخص کو کہہ سکتے ہیں جو اپنی جان کو کسی پر قربان کرے (ب) جان کو قربان کرنا۔ نثار کرنا۔

جالقی بقول برہان بسکون ثالث و قاف بہ تحتانی کشیدہ مشورت و کنگاش کردن و مصلحت و صلاح دیدن بہم باشد باہم می فرماید کہ بحذف ثانی ہم آمدہ گویند ترکی است **مؤلف** عرض کند کہ چالقی بہ جیم فارسی در ترکی زبان بمعنی مشورت و تدبیر آمدہ چنانکہ صاحب لغات ترکی ذکرش کردہ پس فارسیان جیم فارسی را بعربی بدل کردہ مفرس کردہ باشند (اردو) مشورت۔ مؤنث۔

(الف) **جان کاستن** مصدر اصطلاحی
(ب) **جان کاہ** صاحب آصفی ذکر الف کردہ بمعنی ساکت وسندی کہ انیشا پوری طہرانی پیش کردہ از ان مصدر (جان کاہیدن) پیداست بمعنی کم کردن جان (ہ) از فغان و نالہ کاہم جان غم فرسودہ را ﴿ تا مگر بیدار سازم بخت خواب آلودہ را ﴿ و ب اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کاہندہ جان کہ صاحب انند ذکرش کردہ و مرادف جان فرساست چنانکہ (غم جانکاہ) وامثال آن **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است (اردو) الف جان گھٹنا۔ جان کم ہونا۔ عمر کم ہونا اور اسکا متعدی عمر گھٹانا ب جان کاہ ترکیب فارسی کہہ سکتے ہیں۔ عمر اور جان گھٹانیوالا

جان کشیدن مصدر اصطلاحی بقول بحر و بہار و وارستہ مردن (وحید ہ) صد بار جان کشیدن از ان بہ کہ

پیش خلق یکبارکس نفس زپی تدعاک شدہ
مؤلف عرض کند کہ جان از تن کشیدن بجان
کردنش و ہلاک کردن ہمین است معنی این
مصدر اصطلاحی و این مخفف آنست و معنی
لازم درین نیست و در شعر وحید اشارہ بجان
خود کشیدن است یعنی خود را ہلاک کردن
پس آنانکہ معنی مردن برین نوشتہ اند سکندری
خوردہ اند و بر معنی شعر غور نکردہ (اردو)
مرنا اور بہار سے معنون کے لحاظ سے ہلاک کرنا

جان کندن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر بمعنی سکرات الموت مؤلف عرض کند
کہ فارسیان برای سکرات الموت استعمال
جان کنی۔ می کنند و بعضی از معاصرین عجم جان
کندنی را ہم صحیح دانند و جان کندن بالفتح
بمعنی ہلاک کردن و قریب بہ ہلاکت رسانیدن
از معاصرین عجم ہم تصدیق این معنی می کنند۔
(اردو) جان کنی۔ جان کندنی۔ فارسی۔

اسم مؤنث۔ نزع۔ موت کے وقت سانس
کا اکھڑنا۔ دم توڑنے کی حالت۔

جان کندن ازسگان جہنم در رنج نیست مثل۔ بقول بہار۔ بدنفسا
وموذی را ہمیشہ در شکنجہ روزگار بودن
واحوال بعبرت گذشتن در خور ونسزا و آ
است۔ صاحب بحر نقل بہار کردہ و ہر دو
از محاورہ کار نگرفتند و بر قیاس تعریف
غیر مطبوع کردند فارسیان این مثل را
بحق مردم بد و ظالم استعمال می کنند و ہم
ایشان را استعارہ کردہ اند از سگان جہنم۔
مقصود ہمین است کہ ظالمان اگر جان کنی
بکنند از ایشان بعید نباشد مؤلف عرض
کند کہ معاصرین عجم تصدیق معنی بیان کردہ
ما می کنند (اردو) ظالم اگر جان لیوے
تو اس سے بعید نہیں ہے۔

(الف) **جان گداختن** مصدر اصطلاحی

(ب) **جان گداز** صاحب آصفی ذکر الف کردہ از معنی ساکت و بمقابلۂ آن ذکر ب کند و بہار برب قانع بر معروف۔ صاحب انند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ جان گداختن و جان گدازیدن بمعنی مؤثر بر جان شدن و رنج رسانیدن است و ب اسم فاعل ترکیبی بمعنی رنج رسان و جان فرسا (اردو) جان کو نقصان پہنچانا۔ عمر گھٹا دینا ب جان گداز جیسے غم جان گداز۔ عمر کو کم کرنے والا جان کو گھلانے والا۔

جان گران استعمال۔ بقول انند بحوالۂ مظہر العجائب گران جان **مؤلف** عرض کند کہ ہم آیند برعکس خیال محقق ہند نژاد است۔ (خاقانی ہے) ترسم این راز جان گرانی ہا نی قدر آری نہ قدر دانی کہ مختی مباد کہ جان گران اسم فاعل ترکیبی است و جان گرانی بزیادت یای مصدری بمعنی گران جانی و جانِ گران باضافت مرکب توصیفی و گران جان قلب اضافت (اردو) گران جان۔ بقول آصفیہ سخت جان۔ آپ ہی نے گران جانی کا بھی ذکر فرمایا ہے بمعنی سخت جانی۔ مؤنث۔

جان گرد جامہ گرد مثل۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و استعمال از نظر ما نگذشت البتہ بر زبان فارسیان مثل (جہان گرد جامہ گرد) است کہ بجای خود می آید۔ فارسیان بحق کسی زنند کہ دائما در سفر و سیاحت باشد مقصود ہمین است کہ ہر کہ جامۂ خود دیرا نگر دارد او جہان گرد است یعنی دائما در سفر می باشد (اردو) (جہان گرد جامہ گرد) دکن مین اُس شخص کے حق مین مستعمل ہے جو ہمیشہ سفر اور سیاحت مین رہتا ہے۔

جان گرفتن مصدر اصطلاحی - صاحب
بحر بدیل (جان در تن کسی کردن) گوید که
(جان گرفتن او (جان یافتن) لازم گفت
بهار ذکر جان گرفتن از چیزی کرده می فرماید
که لازم (جان در تن کسی کردن) که گذشت
(میرزا طاهر وحید ؎) از الفش آب روان
جان گرفت ؎ راه لب چشمهٔ حیوان گرفت ؎
(صائب ؎) از وصال ماه مصر آخر زلیخا
جان گرفت ؎ دست خود بوسید هر کس
دامن پاکان گرفت ؎ مؤلف عرض کند
که موافق قیاس است. استعاره ایست
از کامیاب شدن (اردو) کامیاب ہونا

جان گرفته اصطلاح - بقول فدائی
(۱) مرد نیازموده کار و سست اندیشه و
تنگ آورند مؤلف عرض کند که اگرچه
بینا (۲) اسم مفعول مصدر (جان گرفتن)
ست مگر بمعنی بالا اسم مستقل - صاحب ناصری
یکی از علمای معاصر عجم بود که قوت بس سندے
را ماند (اردو) (۱) ناتجربہ کار سست
رائے (۲) کامیاب -

(۲ الف) جان گزا اصطلاح - بقول
برهان (۱) کاهنده و آسیب رساننده جان
را گویند و (۲) روح حیوانی هم و (۳) جانوران
موذی و غیر موذی باشد از سباع و بهائم
و (۴) زهر قاتل هم - صاحب جامع بذکر
معنی اول گوید که هر چیزی که جان را کاهد و
آسیب رساند از سباع و زهر وغیره
صاحب بحر بمعنی دوم و سوم و چهارم
قانع - صاحب ناصری گوید که دهنده معانی
مقابل و ضد جانفزا است (منه ؎)
ربیع ثم نه هشت غم غم فزای ربیع ؎ جانام
گند یار تب جانگزای ربیع ؎ مؤلف
عرض کند که معنی اول حقیقی است و معنی دوم
خلاف قیاس است سند استعمال تسلیم نکنیم

ومعاصرین عجم هم این معنی را تسلیم نمی کنند و معنی
سوم هم محل نظر و صراحت جامع نگوید خیال
ماست و معنی چهارم را مجاز معنی اول دانیم
که زهر هم جانگزا باشد که آسیب رساند بجان
صاحب بهار نسبت معنی دوم و سوم غور
بر الفاظ و معنی حقیقی اصطلاح نکرد و دیگری
از محققین صاحب زبان با او نیست ما معنی
دوم را اصطلاح دانیم و بس۔ بهار بر معرف
قانع و ---

(ب) **جان گزیدن** | را کنایه از هلاک
ساختن نوشته (اردو) الف (۱)
وہ چیز جس سے جان کو تکلیف پہنچے
(۲) زہر۔ ب کسی کو ہلاک کرنا۔

(الف) **جان گسستن** | استعمال بمعنای
(ب) **جان گسل** | آصفی ذکر الف
کرده از معنی ساکت و از سندش ب
پیداست که بهار بذکر ب بر مصرعه ای قانع

مؤلف عرض کند که مرادف جان فرسا است
و الف را باب تعلق نیست که ب اسم فاعل
ترکیبی جان گسلیدن است شاید آصفی که
الف را بسند ب قائم کرد (ظهوری)
چو آهی کشیم از غم جان گسل ۔ به آهم برود
سر مو اخشت دل (اردو) الف جان
توڑنا۔ ب دیکھو جان فرسا۔

جان گیر | اصطلاح۔ بقول انند بحواله
فرهنگ فرنگ کنایه از عزرائیل علیه السلام
مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است
و موافق قیاس (اردو) عزرائیل علیه السلام

جان لرزیدن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی حقیقی است یعنی لرزه افتادن در
جان از هیبت (جمال اصفهانی سه) همی گفتم
از تو دل که بس با هیبت و فرهنگی ز هی بر تو
نزد جان که بس بی عیب و همتا لی

(اردو) جان کا لرزنا۔ کانپنا۔ جان میں لرزہ پیدا ہونا۔

جانماز اصطلاح۔ بقول بہار وانند بمعنی مصلا (ملا طغرا در منقبت شاہ مردان ع) دو شال سفید آورد صبح راز ٭ کہ سازد یکی زان دو تا جانماز ٭ (اسیر ع) جلوہ شمشیر ابروی تو تا محراب شد ٭ بر گرفتہ از جہان دل جانماز انداختند ٭ صاحب فدائی عراق فرید کند کہ چیزی است کہ می گسترانند و بر بالائش ایستادہ نماز می کنند کہ بعربی سجادہ گویندش مؤلف عرض کند کہ خصوصیت استادن در تعریف درست نیست۔

(اردو) جانماز بقول آصفیہ۔ اسم مونث مصلی۔ نماز پڑھنے کا فرش۔ آسن۔ آسن پاٹی

(الف) جان من و جان تو استقبال

(ب) جان من و جان شما الف و ب۔ بقول بہار عبارتی کہ استعمالش بجائی کنند کہ کسی چیزی را بکسی سپارد و سفارش نماید کہ این را نیکو دار و نیک محافظت کن (خواجہ شیراز ع) دل خرابی می کند دلدار را آگہ کنید ٭ زینہار ای دوستان جان من و جان شما ٭ صاحب بحر این را مرادف (جان تو و جان من) گوید صاحبان رشیدی و غیاث و مؤید و ناصری در ملحقات ہو سراج ذکر ب کردہ اند مؤلف عرض کند کہ ما بر (جان و تو و جان من) خیال خود ظاہر کردہ ایم

(اردو) دیکھو جان تو و جان من۔

جان نثار استعمال۔ بقول بہار وانند معروف مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی قربان و فدا کنندہ جان

(اردو) جان نثار۔ ترکیب فارسی اس شخص کو کہہ سکتے ہیں کہ جو کسی پہ فدا اور قربان ہو۔

جان نگار اصطلاح۔ بقول بہار وانند

معروف (بدر چاچی ـ ه) پادشاه پادشاهان
جان نگارش و جان ۰ آنکه نامش بر زبان
از آب حیوان خوشتر است ۰ صاحب آصفی
بو شیفته همین سند مصرعه جان نگاشتن قائم
کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
مفعول اوست و این اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی نقش جان کننده و کنایه از جان آفرین
و مالک جان و جان را در اقتدار دارنده
که بصفت پادشاهان استعمال این می کنند
(اردو) جان کا مالک ـ جان کا پیدا
کرنے والا ـ

جان نواز | اصطلاح ـ بقول بهار و
آنند معروف مؤلف عرض کند که از قبیل
دل نواز ـ هردو اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی نوازش و کرم کننده از جان و جان
دهنده و عطا کننده جان که فارسیان
بصفت ممدوح استعمال این کنند اگرچه سند
استعمال پیش نشد ـ عیبی ندارد که معاصرین عجم
هم بر زبان دارند (اردو) جان نواز
بترکیب فارسی ممدوح کو کهه سکتے ہیں ـ

جانور | بقول ملحقات برهان و بحر عجم
حیوان است ـ بهار این را مرادف جاندار
گفته (ظهیر فاریابی ـ ه) ز اعتدال هوا حکم
جانور گیرد ۰ اگر بنوک قلم صورتی کند نگار
۰ (شیخ شیراز ـ ه) نماند جانور از وحش
و طیر و ماهی و مور ۰ که بر فلک نشد از نامرادی
از فغانش ۰ و از کلام واله هروی استعمال
این باخفای نون هم بنظر آمده (ـ ه) سکان
هری شدند جانور ۰ همچون عرض از وجود
جوهر ۰ صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید
که اکثر بنون ظاهر می آید و گاهی بنون غنه هم
فارسیان نونی را که بعد حرف مده آید غنه
خوانند (عمق بخاری ـ ه) چو آرام گیری
هوای تو بیجان ۰ چو جنبش پذیری فضای

تو جانور ہا خان آرزو در سراج گوید که
هر جاندار عموماً و سوای انسان خصوصاً و این
مرکب است از جان و لفظ ور که کلمهٔ نسبت
است بمعنی صاحب ـ جی فرماید که در الفاظ
عربیه غیر اظهار نون واجب نیست مگر در فارسی
و درین لفظ که نون لفظ جانور با وجود آنکه بعد یده
واقع شده واجب التلفظ است و این قاعده
نزد مؤلف کلیه است ـ صاحب سفرنگ

بشرح چارد ہمی فقرہ (نامۂ دشت جی افرام) بنسبت
جانور گوید که حیوان که بحرکت ارادی با شعور
و اراده متحرک می شود مؤلف عرض کند که
اگرچه در معنی این تعمیم است برای جان دار
ولیکن در محاورهٔ فارسی تخصیص به حیوانات
غیر ناطق است (اردو) جانور بقول آصفیه
فارسی اسم مذکر حیوان ـ جاندار ـ کیڑا ـ مکوڑا
چرند ـ درنده ـ پرنده ـ گھوڑا ـ وحشی ـ غیر مانوس

جانوتن | بقول برہان و سواد و (جہانگیری در خاتمه) و اشتد بر وزن آہو فگن
بزبان زند و پازند بمعنی بودن مؤلف عرض کند که مصدر زند و پازند است و مرکب
است از جانون و تن ـ تن که علامت مصدر است و جانون بمعنی جای گیر و این
هم لغت زند و پازند است که در [illegible]
بمعنی جاگیر ماندن و کنایه از بودن (اردو) رہنا ـ

جانه | بقول برہان بر وزن دانه (۱) ریسمان
جوالی و (۲) سلاح جنگ ـ بہار این را
مرادف جان نوشته صاحبان جامع و
رشیدی و جہانگیری و ناصری و سراج

هم ـ خان آرزو در سراج صراحت کند که
هاي زائد در آخر جان است و بس چنانکه خان
و خانه مؤلف عرض کند که اتفاق داریم
با او ولیکن [illegible]

وصراحت لفظ جان بجایش گذشت واین مزید
علیہ آن است وبس اگرچہ جان بمعنی معشوق
ہم آمدہ ولیکن این مخصوص است باہر دو معانی
بالا (اردو) دیکھو جان کے پہلے اور دوسرے معنی

جانہ دار | اصطلاح۔ بقول برہان وبحر
وجہانگیری وبہار بادال ابجد بر وزن لالہ زار
(۱) محافظت کنندہ ونگاہبان را گویند و
(۲) نگاہدارندۂ اسلحۂ جنگ را نیز گفتہ اند
و (۳) بمعنی رزق وروزی وقوت لایموت
ہم۔ صاحب جامع بذکر ہر سہ معنی بالا می فرماید
کہ (۴) زندہ خلاف مردہ (جلال اطباء) ع
پیکان سخت جانہ دار آتش چون بلای ناگہان
رسیدہ ۔ خان آرزو در سراج ذکر
ہر چہار معنی کردہ مؤلف عرض کند کہ
جانہ مزید علیہ جان است واین اسم فاعل
ترکیبی است ومعنی چہارم حقیقی این است
ودیگر ہمہ معانی مجازی آن (اردو)
(۱) نگاہبان (۲) ہتھیار رکھنے والا۔
سپاہی (۳) رزق۔ مذکر۔ روزی۔
مؤنث (۴) جاندار۔ زندہ۔

جانی | بقول آنند وغیاث۔ منسوب بجان
کہ بمعنی روح وحیات است وباین معنی
لفظ فارسی است ونیز صیغۂ اسم فاعل
بمعنی گنہگار از جنایت کہ بمعنی گناہ وتقصیر
باشد وہم منسوب بہ جان کہ پدر پریان
بود اگرچہ باین معنی نون جانی مشدد نوشتہ
مگر فارسیان مخفف خوانند درین ہر دو
صورت لفظ جانی عربی است ونیز جانی
بمعنی جنبیدہ سیوم مؤلف عرض کند کہ
معنی اول در موضوع ما داخل است و
بس چنانکہ دوست جانی ودشمن جانی۔
(اردو) جانی۔ منسوب بجان جیسے دوست
جانی ودشمن جانی۔

جان یافتن | مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار

بحر و بہار لازم (جان در تن کسی کردن)
گذشت - بہار این را بلا و مستقل بیان
کرده و صاحب بحر بذیل (جان در تن

کسی کردن) مؤلف عرض کند که موافق
قیاس است بمعنی زنده شدن (اردو)
زنده ہونا - جان حاصل کرنا -

جاود - بقول برہان و جامع و جہانگیری و رشیدی و سروری و ناصری بکسر واو بروزن
عابد مخفف جاوید است که بمعنی ہمیشه و دائم باشد - خان آرزو در سراج می فرماید که
تحقیق ما ہمین است که این بحذف یا مخفف جاوید است و بس مؤلف عرض کند که
اسم جامد فارسی زبان باشد و موافق قیاس (اردو) جاوید - بقول آصفیه - دائم
ہمیشه - سدا - نت - دائم -

جاودان - بقول برہان و جامع بروزن
عابدان مخفف جاویدان که (۱) ہمیشه و
دائم و (۲) آنجہان باشد (فرخی ۵)
ہمی تا جاودان را نام در تازی ابد باشد
ملک محمود را شادی و شادی جاودان
باشد ؛ صاحبان جہانگیری و سروری و ناصری
بر معنی اول قانع - بہار ہم بر معنی اول قناعت
نموده گوید که با لفظ تا نیز مستعمل (فردوسی
۵) که بیدار دل شاه توران سپاه ؛

بماناد تا جاودان با کلاه ؛ صاحب فدائی می
فرماید که ہمیشه و پایدار و آنکه تا ہمیشه پایدار
بماند - خان آرزو در سراج بذکر معنی اول
می فرماید که الف و نون زائد و در فارسی
بسیار آید چنانکه بامداد و بامدادان و سحرگاه
و سحرگاہان مؤلف عرض کند که برنزاکت
ہر دو معنی غور نکرد حق آنست که این مخفف
جاویدان است و الف و نون در جاودان
و جاویدان در معنی اول زائد البته در معنی

دوم کہ خان آرزو ذکرش نکرد برای نسبت
توان گرفت یعنی چیزی کہ نسبت بہ جاوید دارد
آن جہان باشد (اردو) (۱) دیکھو جاوید
(۲) آخرت۔ مؤنث۔

(الف) جاودان جود اصطلاح بقول
جامع نام کتابی است کہ ہوشنگ در حکمت
عملی تصنیف کردہ و بعضی بجای جود۔ خرد بکسر
خا نوشتہ اند یعنی - - - - - - - -

(ب) جاودان خرد صاحب ناصری
نسبت بہ گوید کہ (۱) عقل باقی و (۲)
نام کتابی بودہ از ہوشنگ شاہ یزدانی کہ
در حکمت نگاشتہ بود و گویند او پادشاہی
صورت و معنی داشتہ بعقیدۂ پارسیان
پنجاہ کتاب آسمانی بر وی بیامد و برخی
گفتہ اند خود از روی حکمت و علم نگاشت
یکی ہمین (جاویدان خرد) و دیگر (روشنائی
جان) و دیگر (ہادی فرہنگ) و دیگر
(کانون بینش) و دیگر (شکوہید شہان)
و دیگر (دل گشای خردمندان) و این کتابہا
محترم و عزیز بودند چون اسکندر یونانی بر
دارا غالب شد گنجہای صوری و معنوی
چندین سالہ ایران را کہ کنوز حکمت بود
بہ مصر و یونان حمل و نقل کرد و حکمای یونانی
از حکمت ہای ایرانی بہرہ یاب شدند۔
علوم در انجا رونق یافت و از ایران برافتاد
(الخ) و می فرماید کہ کتاب جاودان خرد بیاد
مطبوع انوشیروان افتادہ بود او را ق
او را در شکم آہوی زرین نہفتہ در قصر
مدائن بزیر زمین پنہان داشت رای ہندوستان
کہ معاصر انوشیروان و مردی حکمت دوست
بود از آن کتاب سراغی یافتہ ذوبان نام دانائی
را بخدمت او فرستاد و خدمات لائقہ بجا
آورد گاہ رجوع بہ پادشاہی بوی گفت
ہر حاجتی داری بخواہ عرض کرد شنیدہ ام

در ایوان مدائن گنجی است از پادشاه عهد
تمنا کرده ایم که مرا به بروز آن رخصت دهد
تا بحضرت آورم بعد ازان با چندتن از
کسان پادشاه به آن محل رفته زمین را
شکافته آهوی زرین را نزد شاه آوردند
پس از گشادن قفل در شکم آن ورقی
چند سوده واندک فرسوده پیدا شد. ذوبان
عرض کرد که این کتاب جاودان خرد هوشنگ
است و بیست ورق ازان نامه که چهار
صد ورق بود بزبان پارسی ترجمه کرده
به مامون داد و آن حکمت عملیات بوده
و باقی را برد و بعضی از عبارات جاودان
خرد و بعضی از نامه ها از قبیل کتب حکمت
و تواریخ مسطور است. صاحب برهان
بر (نام کتابی از هوشنگ در علم حکمت)
قانع. صاحب سفرنگ بذیل شرح سومی فقره
(نامه دشت ساسان نخست) ذکر همین

کرده. خان آرزو در سراج هم این را
آورده **مؤلف** عرض کند که موافق قیاس
است قلب اضافت خرد جاودان -
(اردو) جاودان خرد (۱) عقل اوّل
مؤنث (۲) ایک کتاب کا نام ہے جو فن
حکمت مین ہوشنگ کی تصنیف سے ہے۔ مذکر

جاودان سرای اصطلاح - بقول
بحر و ملحقات برهان و مؤید (۱) بهشت
و (۲) عالم آخری **مؤلف** عرض کند که
قلب اضافت سرای جاودان کنایه باشد
و بس (اردو) (۱) بہشت۔ مؤنث
(۲) عالم آخری۔ مذکر۔ جہان بقا۔

جاودانه اصطلاح - بقول جہانگیری
مخفف جاودانه که می آید یعنی همیشه و ابد
(ابوالحسن مشهدی) اگر غم را چو آتش
دود بودی جهان تاریک بودی جاودانه
صاحب ... عرض کند که ...

جاودان است (صائب رح) مجو چون
خضر هستی جاودانه ۲ بهار بر معنی اولش قانع
صاحب سروری هم این را مرادف جاودان
داند (حکیم خاقانی ه) جاودان باد کاعتماد
جهان ۲ همه بر عمر جاودانهٔ اوست ۳ صاحب
ناصری هم ذکر این با جاودان و جاویدان
و جاویدانه کرده خان آرزو در سراج
گوید که این مخفف جاویدان است و های
هوز از عالم خان و خانه مؤلف عرض
کند که مقصودش جز این نباشد که های آخر را
زائد داند اندرین صورت این مزید علیه
جاویدان باشد و مخفف جاویدانه و صراحت
کافی بر جاودان گذشت (اردو) دیکھو
جاودان ۔

جاودانی استعمال ۔ بقول بهار مرادف
جاودان و جاودانه (سلمان در مرثیهٔ شیخ
زاهد ه) اگرچه مصیبت عظیم است لیکن
۲ چه تدبیر شما با تو زی جاودانی ۲ مؤلف
عرض کند که بزیادت یای نسبت است بر جاودان
که گذشت چنانکه عمر جاودانی و دولت جاودانی
و مجازاً حاصل آن همان است که بهار ذکرش
کرد (اردو) جاویدانی ۔ بقول آصفیه فارسی
اسم مؤنث ۔ همیشگی ۔ ابدی ۔ سرمدی ۔ اور
بلحاظ معنی بهار دیکھو جاودان و جاودانه ۔

جاور بقول برهان بر وزن باور بمعنی (۱)
حال چنانکه اگر گویند "چه جاور داری"
مراد آنکه چه حال داری ۔ صاحب ناصری
بذکر معنی اول گوید که (۲) بمعنی مأوا و جا و
مکان نیز آمده و جاوران جمع این ۔ صاحب
جامع گوید که (۳) حالی شدن و فهمیدن چیزی
و (۴) تغییر و تبدیل ۔ صاحب فرهنگ (شرح
دساتیر فقرهٔ نامهٔ شت ساسان نخست) گوید
که (۵) آنچه در محل و جا باشد ۔ خان آرزو
در سراج بر معنی اول قانع ۔ مؤلف عرض کند

بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان است و بمعنی دوم مرکب از جا بمعنی خودش و ور بمعنی صاحب و معنی سوم را تصحیف کتابت دانیم که خلاف قیاس است و دیگری از محققین ذکرش نکرده و همان معنی اوّل	است و بس و بمعنی چهارم اسم جامد و معنی پنجم متعلق به معنی دوم (اردو) (۱) حال - مذکر (۲) صاحب مکان - (۳) فهم - مؤنث (۴) تغیر و تبدل - مذکر (۵) وہ چیز جو کسی جگہ ہو - مؤنث -

جاورد بقول برہان و جامع بسکون راو دال خاری باشد سفید رنگ می فرمائید که به این معنی با زای نقطه دار هم گفته اند و بعربی ثغام صاحب سروری هم ذکر این کرده - خان آرزو و رسراج ذکر این نموده گوید که ظاهرا یکی ازین هردو تصحیف است صاحب محیط ذکر این نکرده و صاحب منتخب بر ثغام نوشته که گیاهی است که بفارسی آن را درمنه نامند مؤلف عرض کند که برپروازه و توتیای اکبر ذکر درمنه گذشت اسم جامد فارسی زبان است (اردو) دیکھو پروازہ اور توتیاے اکبر -

جاورس بقول انند و غیاث معرب گاورس نوعی از غله صاحب سواء السبیل که محقق معربات است ذکر این کرده گوید که در فارسی این را گاورس نامند صاحب محیط هرچه بر جاورس نوشته بالقلش بر بسل کرده ایم مؤلف عرض کند که گاورس بجای خودش می آید درینجا همین قدر کافی که معرب است ولیکن فارسیان عوض لغت اصلی همین را به زبان دارند (اردو) دیکھو بسل -

جاور کردن استعمال - بقول برہان	و انند بروزن باور کردن بمعنی تغیر و تبدیل

دادن باشد صاحب بحر ہم زبان شان مؤلف
عرض کند کہ متعلق بہ معنی چہارم چاور است کہ
بجایش گذشت (اردو) حال بدل دینا
تغیر و تبدیل کرنا۔

(الف) چاور گردد اصطلاح۔ بقول
ناصری و انند بفتح کاف فارسی از حالی بحالی
گشتن۔ صاحب سفرنگ بشرح (بیت ونہی
فقرۂ نامہ شت مہد وخشور مہ شنگ) گوید کہ
بمعنی تغیر و تبدل است مؤلف عرض کند
کہ حاصل بالمصدر ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) چاور گردیدن می نماید کہ
بلحاظ معنی چہارم چاور متغیر شدن است
استعمال الف و ب حالا بزبان
معاصرین عجم نیست (اردو) الف
تغیر و تبدل۔ مذکر ب متغیر ہونا۔ بدلنا۔

چاوزد بقول برہان و جہانگیری
و سروری و مؤید و رشیدی ہمان
چاورد کہ براے مہملہ عوض زای معجمہ
گذشت مؤلف عرض کند کہ اشارہ
این ہم ہمد را اینجا کردہ ایم ظاہر نیست
کہ از اینہا مبدل دیگری باشد چنانکہ برغ
و بزغ (اردو) دیکھو چاورد۔

چاوشیر بقول برہان و جامع و انند بروزن بادگیر صمغی باشد دوائی و معرب
گاوشیر است کہ ہمان صمغ را نام است۔ صاحب محیط گوید کہ گاوشیر بمعنی حقیقی شیر گاو
است و این را بدین اسم ازین نامند کہ چون در آبش حل کنند مثل گاوشیر در سفیدی
رنگ و دسومت نماید و نیز بہ فارسی جاوشیر و گوشیر و بشیرازی جاوشی گویند و
بیونانی تاحروسس و در رنگریزی اوپاپونکیس و آن صمغی است بدبو۔ ظاہر آن سرخ زرد
و باطن آن سفید۔ گرم و خشک در سوم ملطف و محلل و ملین است و منافع بسیار دارد

(ابخ) مؤلف عرض کند که وجہ تسمیہ موافق قیاس است (اردو) ایک قسم کا گوند جس کو انگریزی میں اوپاپونیکس کہتے ہیں۔ مذکر۔

جاوہ بقول برہان و جامع بروزن سادہ (۱) نام ولایتی است و جزیرہ در میان دریا و (۲) اندرون دہان را نیز گویند و (۳) نام جانوری باشد گزندہ بسیار کوچک۔ صاحب جامع نسبت معنی دوم صراحت مزید کند کہ آن را اکپ ہم نامند۔ صاحب سروری بر معنی اوّل قانع و صاحب رشیدی ذکر معنی اوّل و دوم کردہ خان آرزو در سراج ہمزبانش۔ صاحب محیط ذکر معنی سوم نکرد و بوضوح ننوشت کہ چہ قسم جانور است۔ **مؤلف** عرض کند کہ حقیقت معنی دوم بر اکپ مذکور رود و رینجا ہمین قدر کافی است کہ اسم جامد فارسی زبان است (اردو) (۱) جاوہ ایک جزیرہ کا نام ہے۔ مذکر۔ (۲) دیکھو اکپ (۳) ایک چھوٹے سے جانور کا نام جو گزندہ ہے۔ افسوس ہے کہ اسکی مکمل تعریف معلوم نہو سکی۔ مذکر۔

(الف) **جاوید** بقول برہان بروزن نامید (۱) پایندہ و ہمیشہ و دائم و (۲) عالم آخرت و ہم او ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **جاویدان** را بمعنی اوّل الف نوشتہ و ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ج) **جاویدانہ** را مرادف ب گفتہ صاحب سروری نسبت الف بمعنی اوّل قانع (حکیم سنائی الف سے) او ست بر تخت مملکت جاوید با سپر و تیغ دار چون خورشید ۔ و ذکر ب ہم بمعنی اوّلش نمود و (ج) را ہم بذیل جاودانہ بیان کردہ (افضل الدین شروانی ب سے) جاودان اقبال بادی در

جہان ؎ خود چنین اقبال جاویدان بود ؎ صاحب ناصری در الف قانع بہ معنی اوّل و ذکر ب با جاودان کردہ ۔ صاحب سفرنگ بشرح شصت و ششمی فقرہ (دساتیر آسمانی بفرزانہ وخشوران وخشور) الف را بمعنی اوّل نقل کردہ صاحب فدائی ب را بجیم جاودان نوشتہ خان آرزو الف و ب و ج ہر سہ را اصل جاود و جاودان و جاودانہ گفتہ مؤلف عرض کند کہ اتفاق داریم با او کہ این اصل است و آن مخفف این (اردو) دیکھو الف جاود ب ۔ جاودان (ج) ۔ جاودانہ

جاویدن بقول بحر بمعنی نیک خائیدن و در زیر دندان نرم کردن می فرماید کہ کامل التصریف است و مضارع این جاود ۔ صاحب سوارد ہم ذکر این کردہ (محسن تاثیر ؎) پیوست ہر کہ با او پیوستہ در شتاب است ؎ جاوید ہر کہ لعلش جاوید تیسا ساب است ؎ خان آرزو در چراغ ہدایت این را آوردہ مؤلف عرض کند کہ مبدل چاویدن است کہ بجیم فارسی می آید چنانکہ کاج و کاچ و صراحت ماخذ چاویدن ہم در آنجا کنیم (اردو) چبانا دیکھو چاویدن ۔

جاویزن بقول ملحقات برہان چیزی است کہ در میان زہرہ گاو بہم میرسد صاحب انند گوید کہ ہمان گاویزن کہ می آید و بہند روچن نامند و گاو ر و چن ۔ صاحب موید ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ صاحب برہان بر گاویزن می نگارد کہ سنگی است کہ از زہرہ گاو برآید (حجر التیس) و ہم در آنجا این را معرّبش نوشتہ (اردو) دیکھو گاویزن

جاہ بقول ملحقات برہان بر وزن ماہ (۱) بمعنی منزلت و (۲) کنایہ از دنیا ۔ صاحب سروری بہ ذکر معنی اوّل قانع (حافظ شیراز ؎) عزیز مصر بر غم برادران غیور ؎ ز قعر

چاه برآمد براوج جاه رسید ؎ صاحب سواد السبیل گوید که فارسی است بمعنی عزت و رتبه و فرماید که نزد بعضی عربی است مقلوب وجه بمعنی آبرو مؤلف عرض کند که دیگر محققین اہل زبان و زبان دان ازین لغت ساکت اند صاحب اننداج ؔ را لغت عرب بمعنی منزلت و رتبه گفته جاهته مثاله وجه مصغر آن واصله من الوجه (الخ) ماہم این را لغت عربی دانیم و صاحب منتخب ہم این را آورده و تسامح صاحبان برہان و سروری است که این را در لغات فرس جا داده اند و اگر سند استعمال این معنی دوم بدست آید آن را مجاز معنی اول دانیم (اردو) (۱) جاه ـ بقول آصفیه فارسی ـ مؤنث ـ رتبه ـ مرتبه ـ عزت (۲) دنیا ـ مؤنث ـ

جاہل بلباس اشرفی است | زیر جیم | مقوله ـ صاحب خزینة الامثال این را مثل گفته از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که مقوله ایست بمعنی جاہل یعنی این مقوله بجای او استعمال کنند دیگر ہیچ (اردو) دکن میں جاہل کو کہتے ہیں "انسان کے لباس میں بیل ہے"

جاہلی کار | استعمال ـ بقول بہار کسی که کار او جاہلی باشد از عالم صلاح کار (شیخ شیراز سه) چو جاہل کسی در جہان خوار نیست ؎ که نادان تر از جاہلی کار نیست ؎ مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است (اردو) جاہلی سے کام کرنے والا ـ وہ شخص جس کا کام جاہلانہ ہو ـ

جاہی | بقول برہان و ناصری و رشیدی | بر وزن لاہی (۱) بمعنی جا و مقام و (۲) نام

گلی و آن در هند بسیار است صاحب سروری
ذکر هر دو معنی کرده (امیر خسرو ۲۵) جای
بُد در باغ زگلهای جای ؛ مرغ در افغان که
بگیرند جای ؛ صاحب فدائی بر معنی اول قانع
خان آرزو در سراج بذکر معنی اول نسبت معنی
دوم گوید که گل مذکور را در هندوستان جاهی
گویند به های هوز [illegible] بوزن طائی بمعنی دختر [illegible] مؤلف
عرض کند که صاحب محیط بر جائی گوید که بفتح
جیم و الف و کسرهٔ همزه و سکون تحتانی گلی که
هندیان آن را ملاو کنند نامند بعضی گفته اند
باریک و دراز و برگ های گل نغز و نازک
تحمیل بیان این بر جائی کنیم و صاحب بهار
هم ذکر جائی بر وی کرده که بجایش می آید ذکر جائی
همین قدر کافی است که فارسیان همان جائی
را بیک یای معروف خوانده باشند و معنی
اولش مزید علیه جاست که بجایش گذشت
(اردو) (۱) جگه مؤنث (۲) دیکهو جائی

جای آمدن | استعمال به صاحب آصفی ذکر
این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند
که واقع شدن جاست (کمال اصفهانی
۵) در دو عالم جای او در کنج خذلان
آمده ؛ هر که را قهر تو دور از آستان انداخته
(اردو) جگه قرار پانا ۔

جای استاد خالی | مثل صاحبان خزینة
الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده از
معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند که فارسیان
این را بجای استاد می آرند یعنی چون کسی
بر کلام خود نازکند و دیگری نقص ادایش
او را بیان کند که در ذهن مصنف نباشد
فارسیان بجای او گویند که ؛ جای استاد
خالیست ؛ یعنی تو استاد هستی که این همه
لطف و نقص را بیان کردی و جای تو خالی
بود (اردو) دکنی زبان اسی فارسی مثل کا
استعمال ہے جو استاد کے حق میں [illegible] ہے

جامی انداختن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کرده گوید که ترتیب دادن مکان
مؤلف عرض کند که بمعنی قائم کردن جا و مقام باشد (واله هروی ؎) بی آنکه همی کام وزبان وقف تو دارم ٭ در صدر دل انداخته ام بهر تو جائی ٭ (اردو) جگهه بنانا ۔ جگهه قائم کرنا ۔

جامی باش اصطلاح ۔ بقول برهان با یای ابجد بالف کشیده وبشین قرشت زده (۱) خانه وسرا ومنزل را گویند صاحبان جهانگیری وجامع هم ذکر این کرده اند صاحب بهر (۲) وطن را هم داخل این معنی کند ٭ بهار هم باشش ۔ خان آرزو در سراج ذکر هر دو معنی کرده گوید که مجاز است
مؤلف عرض کند که بمعنی لفظی این جای بود وباش وجای ماندن که باش وباشی حاصل بالمصدر باشیدن است وکنایه باشد از خانه ووطن (اردو) (۱) بود وباش کی جگه ۔ مؤنث ۔ مکان ۔ مذکر (۲) وطن مذکر

جامی برای کسی خالی کردن مصدر اصطلاحی ۔ بقول صاحب انند تعظیم کردن (غنی ؎) بزم می پرستان محتسب خوش عزتی دارد ٭ که چون آید بمحفل شیشه خالی می کند جا را ٭ مؤلف عرض کند که ۔ (جا برای کسی خالی کردن) بجای خودش گذشت وسند بالا برای او دست وصراحت کافی همدر انجا کرده ایم مخفی مباد که از سند بالا استعمال مصدر کندن پیداست که مرادف کردن است وبجایش می آید (اردو) دیکھو (جا برای کسی خالی کردن)

جامی بر سر دست بودن مصدر اصطلاحی ۔ بقول آصفی کمال بعزت بودن (مخلص کاشی ؎) خدا ان کرم رشته حاجت گزاری را که از غربت ٭ چو ناخن بر سر دست

است جا شکل کشایان را، مؤلف
عرض کند که اگرچه سندش بکار او نمی خورد
ولیکن این مصدر را معاصرین عجم بر زبان
دارند و من وجه از ین سند تائید این مصدر
هم می شود (اردو) بہت معذور ہونا ۔

(الف) جای بر کسی تنگ بودن
(ب) جای بر کسی تنگ کردن
(ج) جای بر کسی تنگ گرفتن
مصادر اصطلاحی ہر سہ

بقول بہار تنگ گرفتن او را از روے
غلبہ مقابل جای وا کردن که بیاید، مؤلف
عرض کند که ہر دو سند پیش کردہ اش ترک
کردیم که بکارش نمی خورد و تعریفش ہم درست نیست
الف لازم است ب و ج متعدی آن
الف بمعنی مجبور شدن و گنجایش چیزی
نداشتن و ب و ج بمعنی مجبور کردن کسی
را حیف است که سند استعمالش پیش نشد
و معاصرین عجم بر زبان ندارند، خلاف
قیاس نیست (اردو) الف کسی کا مجبور
ہونا ۔ گنجایش باقی نہ ہونا ب و ج کسی کو
مجبور کرنا ۔ تنگ کرنا ۔

جای بر کسی گرفتن مصدر اصطلاحی ۔
بقول صاحب آصفی بہ تنگ گرفتن او را
از روی غلبہ مؤلف عرض کند که بہ ترجیح و
فوق حاصل کردن بر کسی (عرفی سے)
در انجمن جمال رویت بہ گرفتہ بر آفتاب
جا را ۔ (اردو) کسی پر فائق اور ترجیح پانا ۔

جای بستن مصدر اصطلاحی ۔ بقول
آصفی مرادف جای انداختن که گذشت ۔
مؤلف عرض کند که از سندش جا گرفتن
پیداست که بجایش می آید و سندش ہم در انجا
مذکور شود (اردو) دیکھو جا گرفتن ۔

جای خر بستن تو اینجا نیست مثل
صاحبان خزینة الامثال و امثال فارسی
ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت اند

مؤلف عرض کند که فارسیان این مثل را
بجائی کسی زنند که از وتنفر دارند و قرب او
را پسند نه‌ند (اردو) دکن مین کہتے ہین
"اپنے کیسے کو اور کہین بانٹیے"
یعنے آپ یہان سے تشریف لیجائیے ۔
آپ کے ٹھیرنے کا یہ مقام نہین ہے ۔

جای خود بکسی سپردن | مصدر اصطلاحی
بقول بحر و بہار و وارستہ کسی را قائم مقام
خود کردن (صائب ع) اسپرد جا بہ تو سرکشی
از بزم بیرون رفت ؛ تو ئی بجای ہمہ ہیچکس
بجای تو نیست ؛ مؤلف عرض کند که [illegible]
والمصدر کسی را بر خود و او را بجای خود نشا
است (اردو) اپنے سے کسی دوسرے
کو فائق سمجھنا اور اپنی جگہ اسکو دینا ۔

جای خود را گرم کردن | مثل ۔ صاحبان
خزینة الامثال و امثال فارسی ذکر این کرده
از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض
کند که فارسیان این مثل را بحق کسی زنند که
بر جای متمکن شود و قیام پذیرد (اردو)
دکن مین کہتے ہین "اسنے اپنی جگہ سنبھالا"
یعنے اپنے مقام پر قائم ہوا ۔

جای دادن | استعمال ۔ صاحب آصفی سند
که برای این آورده ما آن را بر (جای داریدش
دادن کسی را) نقل کنیم که می آید و معنی این
حقیقی است یعنی موقع دادن کسی را (اردو)
جاے دینا ۔ موقع دینا ۔

(الف) جای دارد | مقوله ۔ صاحب
(ب) جای داشتن | آصفی سند را قائم
کرده از معنی ساکت و از سندش الف پیدا
بحذف تحتانی مؤلف عرض کند که تب
مرادف جا داریدن و سپردن و بمعنی حقیقی خود
است و الف بمعنی حقیقی مضارعش و فاعلیتش
بدون تحتانی بمعنی (ممکن است و می توان)
استعمالش کنند (لا ادری الف ع)

دم شمشیر تو اعجاز مسیحا دارد ٭ خضر گر کشتهٔ تیغ
تو شود جا دارد ٭ (ظهوری شهیدی ؎)
فانوس پیراهن فانوس شود رشتهٔ شمع ٭ جا بهر بزم
که آن آتش سوزان دارد ٭ (اردو) الف
ممکن ہے۔ ہو سکتا ہے ب جگہ رکھنا۔

جای در چشم و دیدهٔ کسی کردن | مصدر
اصطلاحی۔ بقول آصفی مرغوب و پسندیده
کسی شدن (عرفی ؎) از کمان ناجسته در
چشم تجبر کرده جا ٭ معرفت گر تیر حکمی بر نشانه
انداخته ٭ مؤلف عرض کند که بنظر آمدن
و مقبول نظر شدن است و بس (اردو)
نظر آنا۔ مقبول نظر ہونا۔

(الف) جای در دیده دادن کسی را | مصدر اصطلاحی بقول بهار
متعدی از نهایت مرغوب و پسندیده
شدن کسی۔ صاحب بحر ...

(ب) جای در دیدهٔ کسی کردن | ذکر
الف هم کرده می فرماید که متعدی اوست
بهار هم ذکر ب کرده گوید که کنایه از نهایت
مرغوب و پسندیده کسی شدن (ناصر علی
؎) در دیده جالمبر دم همواری دهند ٭
چون رشته صاف شد نگه چشم سوزن است
٭ مؤلف عرض کند که هر دو موافق قیاس
است (الف) مقبول نگاه کردن کسی را
و (ب) مقبول نگاه کسی شدن۔ مخفی مباد
که از سند بالا استعمال مصدر رهیدن پیدا
که مرادف دادن است و بجایش می آید۔
(اردو) الف کسی کو آنکھوں مین جگہ دینا
ب کسی کی آنکھوں مین جگہ پانا۔

جای دگر داشتن | مصدر اصطلاحی۔
بقول بحر فائق آمدن بر چیزی در قدر و
منزلت و عالی مقام بودن (صائب
؎) اگرچه میوهٔ جنت دل از جامی برد
صائب ٭ ولی سیب زنخدان بتان جای دگر ...

وارد؛ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و از سند بالا استعمال مصدر روائش پیداست کہ مرادف داشتن است و بیشتر می آید (اردو) قدر و منزلت میں فائق ہونا۔ اردو میں کہتے ہیں "اگرچہ اس کا مسیحا بلند ہے مگر یار کا مرتبہ سوا ہے" یعنی اس سے فائق ہے۔

جای دندان | اصطلاح بقول بحر و بہار گوشتی کہ دندانہا از آن روید و عربی لثہ خوانند (مشعوری کاشی سہ) آن زمانم کہ حسرت نان بود؛ جای نانم بجای دندان بود؛ این زمانم کہ نان در انبان است؛ جای دندان بجای دندان است؛ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر این کردہ؛ مؤلف عرض کند کہ کنایہ است و بس فارسیان این رائج دندان ہم نامند (اردو) مسوڑا۔ مذکر۔ دیکھو ج۔

جای دیگر | اصطلاح بقول بحر و بہار دانند سوراخ مقعد (حکیم شفائی سہ) پیش ہمہ کس سر توقع خاری؛ آن روز کہ جای دیگرت می خارد؛ مؤلف عرض کند کہ کنایہ و اشارہ از جای مخفی کہ مقعد است (اردو) مقعد۔ مؤنث۔

جای روب | اصطلاح۔ بقول بحر و بہار دانند مرادف جاروب کہ گذشت کہ ہر سہ محققین این را با جاروب نوشتہ اند؛ مؤلف عرض کند کہ اگرچہ موافق قیاس است ولیکن استعمال این از نظر ما نگذشتہ و جاروب بر زبان فارسیان است (اردو) دیکھو جاروب۔

جایزہ | بقول بہار و وارستہ دانند صلہ و بخشش؛ جوائز جمع و اصطلاح میرزایان دفتر صورت الفی است کہ بر سر اعداد دیند مقابلہ و تصحیح گشتہ؛ و این علامت صحت

باشد (میرزا طاہر وحید در تعریف اہل دفتر (سہ) بہر پا پریشان ستادہ ترکان ہا
چون جائزہ ہای عقد میزان ۔ مؤلف عرض کند کہ بقول منتخب لغت عربی است
بمعنی بیان کردۂ بہار و فارسیان استعمال این با مصادر خود بمعنی مقابلہ و سپردگی چیزی
کہ بقبضۂ خود است بدیگری می کنند و وقت جائزہ در مقابلۂ سامان با فہرست جائزہ
الف صحت بران می نویسند پس بلحاظ متصرف در معنی متقرب باشد (اردو) جائزہ
بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ مذکر ۔ صحت کی لکیر ۔ پڑتال کی علامت ۔ جانچ ۔ مقابلہ ۔

جائزہ دادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی چیزی کہ تفویض خود است بدیگری سپردن گیرندۂ جائزہ بر الواب فہرست جائزہ بعد مقابلہ ہر یک الفی کشد (خالص اصفہانی سہ) رود از دفتر ایجاب رعونت بیرون ۔ قاسمش گر ندہد جائزۂ رعنائی ۔ محقق مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر رسیدن پیداست کہ بجای خویش می آید و مرادف دادن است (اردو) جائزہ دینا ۔ اپنے مفوضہ اشیا کو دوسرے کے سپرد کرنا ۔

جائزہ داشتن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت ۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی قابض بودن و اقتدار چیزی بدست داشتن است (والہ ہروی سہ) در عرصۂ تعلیم سخن جائزہ داردہ زان مرد کہ دستار ہنر بستہ سر آن ۔ محقق مباد کہ از سند بالا استعمال مصدر دار بدین پیداست کہ مرادف دادن است و ہنر بجائش می آید (اردو) جائزہ رکھنا ۔ جائزہ حاصل کرنا ۔

جایزہ گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ حاصل کردن قبضۂ چیزی بعد مقابلۂ آن (شانی مشہدی ۵) اگر نظم را بقدر سخن ہمی رسید بہا٭ شخصم زجملہ جائزہ بہتر گرفتہ است٭ (اردو) جائزہ لینا۔ جائزہ حاصل کرنا۔

جایزہ نوشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ بعد مقابلۂ اشیاء مفوضہ بر فرد جائزہ اشارۂ الف کردن و حاصل کردن آن (خسرو ۵) دفتر دل را خط شاہی نوشت٭ جائزہ سرّ الٰہی نوشت٭ (اردو) جائزہ لینا۔ جائزہ حاصل کرنا۔ سامان مفوضہ کا مقابلہ کرکے فرد جائزہ پر اشارہ کرنا۔

جایزہ یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ حاصل کردن و بدست آوردن جائزہ و مقابلۂ اشیای مفوضہ (عرفی ۵) زجہل جائزہ یابم اگر ہجا گویم٭ بعلم تاج دہم گر شوم مدیح نگار٭ مخفی مبادکہ از سند بالا استعمال مصدر بایدن پیداست کہ بجایش می آید و مرادف یافتن است۔ (اردو) جائزہ پانا۔ جائزہ حاصل کرنا۔ قابض ہونا۔

جانی سپردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ (۱) بمعنی مردن است و از سندش استعمال (جان سپردن) پیداست ولیکن در اکثر نسخ کلام والہ (جان سپردن) یافتہ می شود۔ (۲) بمعنی حقیقی (والہ ۵) آن روز کہ آدم صفی جان بسپرد٭ با سیر اشیا وارثان یکایک بشمرد٭ (صائب ۵) سپرد جان تو کسی زبزم بیرون رفت٭

توئی بجای همه هیچکس بجای تو نیست ہو ۔
مؤلف عرض کند که با بہ (جا سپردن) که گذشت از معنی اوّل انکار کرده ایم و درینجا هم بدون سند دیگر این معنی را تسلیم نکنیم اگر سند بدست آید مجاز معنی دوم دانیم (اردو) (۱) مرنا۔ دیکھو جا سپردن (۲) اپنی جگہ دوسرے کے سپرد کرنا۔

جا ایستاد | اصطلاح۔ بقول فدائی بمعنی قائم مقام **مؤلف** عرض کند که باعتبارش این را تسلیم نکنیم که او از فضلای معاصرین عجم بود و ترش سندی را ماند و این مخفف (به جای استاده) است و این (اردو) قائم مقام ۔

جای ضرور | اصطلاح ۔ بقول [illegible] و انند بمعنی طهارت خانه [illegible] گمان کنند که این فارسی هندوستان است [illegible] و اہل ایران ضروری و قدم [illegible] گویند

مؤلف عرض کند که بعض معاصرین عجم برزبان دارند و می گویند که برزبان سوقیان عجم (جا ضرور) بهمین معنی است و این اصل همان است و اصلا فارسی [illegible] نیست البته عجمان مخفف را برزبان دارند و اصل آن را ندارند و ازین لازم نیاید که این را فارسی هند گویند (اردو) جای ضرور ۔ بقول آصفیه ۔ اردو ۔ اسم مذکر ۔ پیخانه ۔ صحبت خانه ۔ بیت الخلا ۔ بیی ۔

(الف) **جای عیسی** | اصطلاح ۔ بقول [illegible] بحوالہ چراغ ہدایت جای خاص و خوب [illegible] فرماید که بهار ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔ ۔

(ب) **جای عیسی** | بحرف نون بجای سین بهمین معنی آورده و الله اعلم بحقیقة الحال مؤلف عرض کند که خان آرزو در چراغ ہدایت استشهاد کند از کلام شفیعای اثر ۔ ([illegible]) بملک عراق ازجهان آییم

ہ چو نور نظر جای عیسی گزیدم ہ ز آہ بر دا نجا
آرزو یعنی ٹیک چند بہار ہمین سند را برب
آوردہ در مصرع ثانیش بجای عیسی عینی
نقل کردہ و صاحب انند نقش بر داشتہ
خیال ما قول و فعل بہار را مرجح داند و معاصرین
عجم ہم با ما اتفاق دارند ازینکہ معنی لفظی
الف یا معنی اصطلاحی تعلقی ندارد و حق
آن است کہ نہ الف اصطلاح است و نہ
ب در اکثر نسخ نقل شعر موافق بہار است
و در عینی یای وحدت است نہ مصدریہ
وعین بمعنی چشم است و بس۔ تلاش
خان آرزو برای چراغ ہدایت از نقل
غلط نسخۂ او را بتاریکی برد۔ غنیمت است
کہ نزلہ بر دارش سکندری نخورد عجب
است از صاحب بحر کہ بر مسلک خان
آرزو می رود و تحقیق خود را ظاہر نمی کند
(اردو) اچھا مقام۔ خاص مقام۔ مذکر

(الف) جای فلان پیدا

(ب) جای فلان پیدا است

(ج) جای فلان خالی

(د) جای فلان خالی است

مقولہ۔ بہار ذکر الف و ج گوید کہ این
کلام در غیبت کسی کہ حاضر نباشد و دل
حاضر بودنش خواہد می گویند۔ صاحب
غیاث ذکر ب و د کردہ می فرماید کہ در
مقام یاد کسی گوید یعنی در ینجا او می باید
مؤلف عرض کند کہ اصلا این مقولہ عجم
نیست استعمال جای تو خالی و خالی است
البتہ بنظر آمدہ و آن ہم مقولہ نیست بلکہ
بمعنی حقیقی است (مرتضی قلی خان ۔ ۵)
عمریست کہ شد دیدن روی تو خیالی ہ چون
نقش نگین در نظرم جای تو خالی ہ (انتہی
سلیم ۵) یک سینہ نہ بینم کہ بی داغ تو باشد
ای آتش سوزان ہمہ جا جای تو خالی است

اگر در اسناد شعرا جای فلان پیدا یا پیدا است
بنظر ہم رسد، می توان آن را معقول قرار
داد، ہم ملکہ بمعنی حقیقی است (اردو)
سب کچھ ہے مگر تیری جگہ خالی ہے ۔

(الف) جای فلان سبز
(ب) جای فلان سبز است
(ج) جای فلانی سبز است
(د) جای فلانی خالی
(ہ) جای فلانی خالی است
(و) جای فلانی سبز است

اصطلاح صاحب آنند ذکر این بذیل (جای
فلان خالی) کردہ مرادفش کردید و صاحب
غیاث ب را آوردہ (سلیم ؎) خزان
رسید و حریفان نشستہ اند بجا کہ بو کہ بخیز
شراب کہ جایش بہ بوستان سبز است
و صاحبان بحر و مصطلحات ذکر (ج) کردہ
اند و خان آرزو در چراغ ہدایت در (ا)
آوردہ و وارستہ در بحر (ا ہ د و) را
ہم نوشتہ اند **مؤلف** عرض کند کہ ہم
بمعنی خود است و اصطلاحی نیست و استعمال
(جای تو خالیست بسیار چنانکہ (ع) ای
مردمک دیدہ مگر جای تو خالیست ۔
(اردو) سب کچھ ہے مگر تیری جگہ
خالی ہے ۔

جای کسی گرفتن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و بہار قائم مقام او شدن ۔
(صائب ؎) گل مرتبۂ عارض جانانہ
نگیرد ۔ جای لب ساقی لب پیمانہ نگیرد
مؤلف عرض کند کہ ہمسر کسی شدن
مراد است مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال
مصدر رنگ پریدن ہم پیدا است کہ می آید و مراد
گرفتن باشد (اردو) کسی کا قائم مقام
ہونا ۔ ہمسر ہونا ۔

جای کسی نگاہداشتن مصدر اصطلاحی
بقول بحر و بہار قائم مقام کسی بودن ۔

(خواجه شیراز سـ۵) صبا در آن سر زلف
اگر دل من بینی ز روی لطف بگویش که
جا نگهدارد مؤلف عرض کند که (جا
نگهداشتن) ازین سند پیدا می شود بمعنی
حقیقی او یعنی مقام و مرتبهٔ حاصل کرده
خود را محفوظ داشتن که مبادا از دست
برود و این اصل المعنی بیان کرده هر دو
محققین بالاغیت قائل محقق مباد که از
سند بالا استعمال بمصدر داریدن ثابت
و مرادف داشتن است که می آید (اردو)
کسی کی جگه سنبهالنا۔ حاصل شده مرتبه کی
حفاظت کرنا۔

جایگاه اصطلاح۔ بهار گوید که (۱)
مکان استقرار است و الالفظ گاه مستدرک
می گردد (علی خراسانی سـ۵) در آفتاب
نگردم که سایه پرورده ام ز بپای سرو روا
جایگاه مرا (نظامی سـ۵) چه آتش فروشت
ز آن جایگاه روان کرد سوی سپاهان
سپاه (سلمان سـ۵) از لطافت بود
چون جان بلکه نازکتر ز جان هم نازنین خالی
که بودش در همه دل جایگاه صاحب
بحر عجم ذکر این کرده صاحب فدائی می فرماید
که بمعنی سرزمین است و (۲) آنچه در تازی
بجیم تازی منصب و مرتبت و منزلت
صاحب تحقیق الاصطلاحات می فرماید که الف
درین احد اللفظین زائد است اما استادان
استعمال کرده اند مؤلف عرض کند که
معنی لفظی این جای قیام است و اصطلاحی
زائد نیست و معنی دوم مجاز معنی اولی۔
(اردو) (۱) مقام قیام مذکر۔ جای قیام
مؤنث (۲) مرتبه۔ مذکر۔

جای گرفتن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که بمعنی جا یافتن و مقیم شدن است

(صائب ؎) چو گل بر سر چمن جا گرفت ٭ چمن را ز وکار بالا گرفت ٭ صاحب سفرنگ
بشرح (شصت و ششمی فقرهٔ دساتیر آسمانی
بفرزاباد وخشوران وخشور) این را بمعنی اقامت
ورزیدن و در یکجا مستقیم کردن و ماندن نوشته
که بمعنی حقیقی است (اردو) جگہ پانا۔ جگہ
حاصل کرنا۔ قیام کرنا۔

(الف) جای گرم داشتن	مصادر
(ب) جای گرم کردن	اصطلاحی

بقول بهار (۱) کنایه از قرار و آرام گرفتن
در جائی (ملا نسبتی تھانیسری الفتی) میگذارم
دل در آن کوچون لحد بنشانی ره هم ٭ بعد
من تا چند روزی گرم دارد جای من ٭
صاحب برهان نسبت ب بذکر معنی بالا
گوید که (۲) بمراقبه رفتن هم صاحب ناصری
در ملحقات می فرماید که (۳) کنایه از توقف
کردن و ماندن (نظامی ؎) از آن بیرون آمد
این کاخ دلاویز ٭ که تا جا گرم کردی گوید
خیز ٭ خان آرزو در سراج ذکر معنی اول
و دوم کرده مؤلف عرض کند که معنی اول
اصل است کنایه و معنی دوم مجاز آن و
معنی سوم پیدا کردهٔ ناصری لغو است و سند
که از نظامی پیش کرده متعلق بمعنی اول است
مخفی مباد که از سند اول استعمال مصدر
و از بیان پیداست که مرادف داشتن و
بجای خود می آید (اردو) (۱) آرام
لینا (۲) مراقبه کرنا (۳) توقف کرنا۔ ٹھیرنا

جای گزیدن	استعمال

صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔
مؤلف عرض کند که اختیار کردن
قیام و منتخب کردن جای قیام بمعنی حقیقی
(اثر شیرازی ؎) بملک عراق از
جهان آرمیدم ٭ چه نور نظر جای عینی گزیدم
(اردو) جگہ منتخب کرنا۔ قیام اختیار کرنا۔

جای گل گل باش و جای خار خار مثل، صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی و محبوب الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بطریق موعظت استعمال کنند کہ مقصود ہمین است نظر بر صحبت مقامی باید داشت و بموافقت شان بسر باید کرد ورنہ بسر انسان دشوار شود (اردو) دکن مین کہتے ہین "جیسون کے ساتھ ویسے" "جیسے صحبت سے ویسے بنے رہو"

جاگہ بستن مصدر اصطلاحی بمعنی مقام قیام خود قائم کردن است مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و جاگہ مخفف جایگاہ است کہ بجای خود گذشت (فغانی شیرازی سہ) بہ تخت جم [illegible] ذات قہرمان حق کہ بعزت خانہ [illegible] جاگہ بستن کو (اردو) مقام قیام قائم کرنا

جای گیر اصطلاح - بقول بہار و انند و غیاث مرادف جاگیر کہ بجایش گذشت - مؤلف عرض کند کہ صراحت کافی ہم در آنجا کردہ ایم (اردو) دیکھو جاگیر -

جای گیر قدم اصطلاح - بقول بہار جائیکہ قدم گذارند ... فرماید کہ این اہل زبان بتحقیق پیوستہ صاحب انند نقل بر داشتہ مؤلف عرض کند کہ بزبان معاصرین عجم [illegible] زبان ہم اجازت این نمی دہد و سند استعمال ہم پیش نشد معاصرین عجم بدین معنی جای قدم [illegible] دارند (اردو) قدم کی جگہ - سوئٹ -

جای مند اصطلاح - بقول بہار و بحر و جامع و انند بامیم بروزن پای بند کاہل و تنبل و بیکار [illegible] مؤلف عرض کند کہ از قبیل [illegible] معنی لفظی این صاحب جا یعنی [illegible] جای خود قیام [illegible]

وتردد بازمانده کنایه باشد از معنی اول الذکر

(اردو) کاہل سست ۔

جای نشین اصطلاح ۔ بقول انندجو آں
فرہنگ فرنگ ہمان جانشین که گذشت
صاحب آصفی ازہمین اصطلاح مصدر
جای نشستن قائم کرده و از سندش ہم استعمال
جانشین پیداست نه جای نشین مؤلف
عرض کند که این بر زبان معاصرین عجم نیست
و در کلام شعرای سلف ہم یافته نمیشود اگرچه
غلط نیست ولیکن محاورۂ زبان نباشد

(اردو) دیکھو جانشین ۔

جای واکردن مصدر اصطلاحی
بقول بہار و انند مقابل جای تنگ کردن
که گذشت مؤلف عرض کند که اگرچه معنی
لفظی این کشادن و کشاده کردن جاست
ولیکن ما استعمال این ہمچون (چشم واکردن)
ندیدیم و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند

(اردو) جگہ کشادہ کرنا ۔

جائی بقول برہان بروزن طائی نام گلی
است در ہند ۔ صاحب غیاث گوید که
ہمین است گل جاہی جوہی ۔ صاحب محیط
گوید که ہندیان آن را ملا و کندا گویند
غنچهٔ او باریک و دراز و برگ ہای گل
آن نازک می شود ۔ نبات این تا بدو گز
بلند می شود و شاخہای بسیار می کند
و برگ ہای او مانند برگ ہای مورینا
اما ازان خردتر این گل بسیار نازک
و خوشبو می شود و سرد در اول و تر در دوم
معتدل و علت ہای باصره و ریشہا دور
کند و بستن او بر سر برای شقیقه و خفقان
و مالیخولیا مجرب دانسته اند و منافع بسیار
دارد مؤلف عرض کند که بخیال ما ظاہر
است از جوہی که در ہندی نام است
فارسیان واو را به الف بدل کردند چنانکه

دستا واستا و رتیب واریب و ہای ہوز را بہ تحتانی چنانکہ راہگان ورایگان و ناہگان و شایگان (اردو) جوہی ہندی۔ اسم مؤنث۔ یاسمن دشتی۔ ایک قسم کی جنگلی چنبیلی۔

جای یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ حاصل کردن جا باشد (جامی اصفہانی سے) ای غم تو چون سویدا جای در دل یافتہ ہوی خیالت چون سواد از دیدہ منزل یافتہ (اردو) جگہ پانا۔

(الف) جائی منشین کہ برنخیزانند امثال

(ب) جائی منشین کہ برنخیزی بہار ذکر الف کردہ اشارہ مثل کند و از تعریف و محل استعمال ساکت و صاحب انند این گزیدش۔ صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ذکر ب کردہ مہر سکوت از تعریف و محل استعمالش بر زبان دارند مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم ب را بر زبان دارند و فارسیان بطور ضرب المثل این مثل را بجای کسی می زنند کہ بی غور و تامل در کاری دست اندازد و بی دخل شود مقصود نشست کہ ہر کس را پیش از نشستن بر جای خود غور باید کرد نشود کہ او را از انجا دور کنند و برخیزانند (اردو) دکن مین کہتے ہین کہ ایسی جگہ بیٹھو جہان سے اٹھانا نہ پڑے۔

جائی کہ چنین تشنہ مرد اگر بریزید پایداران لعنت بار و جا النست امثال بہار و صاحب خزینۃ الامثال ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت اند۔ صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را بجای ظالمی می زنند (اردو) دکن میں کہتے ہین کہ جس کے ہاتھون یا کسی ظلم سے اس پر لعنت برسے یا کہاوت

درحقیقت اشارہ ہے واقعہ کربلا پر اور اُون ظالمون کے حق مین مستعمل ہے جن سے مخلوق مصیبت مین مبتلا ہوئی۔

**جائی کہ شاہین جنگ زند
پای کبک در رقص ہمی خزد**

مثل بہار
پنجشال

تذکرا این از بعضی ساکت و صاحبان خزینۃ الامثال فارسی ہم و مانند نقل نگار رمہ پیچکی از یہہا محل استعمال را بیان نکرد مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را باظہار خوف در محل و مقام می زنند یعنی در محلی کہ خوف دشمن باشد اگر کار درست از دست کسی صورت نہ بندد جاداری

(اردو) دکن مین کہتے ہین شاہ جہان جنگل مین شیر ہو وہان ہرن کیونکر شکار ہو ئے اس کا مطلب یہ ہے کہ ہرن کے شکار کو گئے تھے لیکن شیر نکل آیا جس کے ڈر کا کا اہتمام نہ تھا جو اس جا تے رہے اور ہرن کی جان بچ گئی اسکا استعمال اکثر اُس خوفناک مقام کے لئے کرتے ہین جہان کسی خوف کی وجہ سے کام بگڑ جائے ۔

جیم عربی با موحدہ

جبّا بقول برہان بکسر اوّل و ثانی بالف کشیدہ باج و خراج را گویند و [illegible] در عربی بمعنی پنہان شدن و بددلی کردن و واپس ایستادن باشد و [illegible] جبّاہ و بضم اوّل و تشدید ثانی ہم در عربی بمعنی بددل و بکسر اوّل در عربی آب [illegible] و کرد و آمدہ برای شتران صاحب جامع بر باج و خراج قانع ۔ [illegible] جمال الدین عبد الرزاق سند آوردہ (ب) جیشش جامی خطۂ چین و ختا [illegible] حکمش قرار مملکت مصر و شام داد باو وارستہ بترک معنی بالا گوید کہ [illegible]

بدلگیری تواضع کردن می فرماید که بیشتر این لفظ در تواضع فنجان قهوه مستعمل (فوجی نشاپوری بجای
ے) فوجی بیا که از سر دل بگذریم ما بو این جام عیش را به حریفان جبا کنیم ۱۲ محشی
او می طراز د که این لفظ بدین معنی در لغات قدیمه نیست ـ وارسته و باتباعش صاحب
بهار عجم بغلط نقل این کرده اند در اصل بدین معنی به حای مهمله مکسور و بای موحده
با الف کشیده لغت عرب است بمعنی عطا ـ بهار ذکر (جبا کردن) کرده که بجایش
می آید و همین معنی را نقل کرده که بقول وارسته بالا مذکور شد و آنکمیل بخشش بجا می
خودش کنیم ـ صاحب جهانگیری همزبان برهان ـ خان آرزو در سراج بذکر معنی باج
و خراج بحوالۀ کنز اللغات می فرماید که بمعنی وابخشیدن عطاست و می طراز د که جبا
از اینجاست که در عربستان و روم مقرر است که در قهوه خانه ها پیاله که از روی
بخشش بمردم دهند جبه گویند و اصل آن جباست چنانچه فوسی تصریح کرده و
جبا جبا به تکرار نیز مستعمل است **مؤلف** عرض کند که بیچاره مثل وارسته سکندری
خورده است که ذکرش بالا مذکور شد بخیال ما فارسیان از جباء عربی که بمعنی نا خوش
داشتن و بدولی کردن است این را مفرس کرده اند بمعنی باج و خراج که رعایا دانا
از آن بدول می باشد از آنکه تقرریش در زمانۀ سلف بحیثیت زمین و اشیا نبود ـ
با تکمیل این بر (جبا شدن) و حقیقتش این بر (جبایت) عرض کنیم (اردو) خراج ـ بذکر دیکھو باج
جباج بقول جهانگیری با اول مفتوح بثانی زده جامه باشد که پادشاهان در
نوروز می پوشند **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان دانیم و مشتاق سند

استعمال می باشیم که غیر از جهانگیری دیگرے از محققین اہل زبان و زبان دان ذکر این نکرده و متاصرین عجم بر زبان ندارند و ہمین معنی بر (جب باج) ہم می آید و اگر آن را بتشدید با بگویند خواہیم ہمین است که صاحب جہانگیری اعرابش درست بیان نکرده و تکمیل تحقیق این ہمه دانجا کنیم (اردو) وه لباس جو بادشاه عید نوروز مین پہنتے ہین ۔ مذکر ۔

(الف) جباشدن | مصادر اصطلاحی

(ب) جباکردن | بقول بہار ب

بالفتح پیاله شود را از راه دوستی و تواضع بدیگری دادن می فرماید که این اصطلاح قہوه خانه است و در شراب ہم مستعمل (حکیم الملک محمد حسین شہرت الف سه) از ساغری که چشم تو در دور آردش * گر جرعه به بنده جبا شد چه می شود * (فوجی نیشاپوری سه) فوجی بیا که از سر دل بگذریم ما * این جام عیش را بحریفان جبا کنیم * صاحب بحر ہم ب را آورده گوید که نه و بعضی حبا بجاے حطّی بمعنی عطا است نه جبا بجیم والله اعلم خان آرزو در چراغ ہدایت ہم نسبت ب با شعر بالا

بہار است یا بہار نقل بر دارش مؤلف عرض کند که ما بر جبا بحواله شرح مصطلحات اشاره این کرده ایم که حبا به جای حطّی بالکسر بمعنی عطا و بخشش و درش لغت عرب است و صاحب منتخب ہم ذکر این کرده پس شک نیست که در اشعار بالا که بیند الف و ب گذشت حبا شدن و حباکردن ہر دو به جای حطّی است تسامح محققین بالا ست که به جیم عربی قائم کرده اند و آنچه حبا بجیم بمعنی ایش گذشت اصطلاً بمعنی بخشش و عطا نیست پس استعمالش با مصادر شدن و کردن بدین معنی چگونه صحیح باشد مخفی مباد که ما از سند فوجی استعمال مصدر رگندان سند پیدا

کہ بجا یش می آید و مرادف کردن است
(اردو) الف۔ عطا ہونا۔ بخشش ہونا
(ب) عطا کرنا۔ بخشش کرنا۔

جبایت بقول جامع وجہانگیری بمعنی خراج گرفتن صاحب رشیدی ہم ذکر این کردہ می فرماید کہ لغت عرب است (نظامی سہ) ترتیبش از مگہ جبایت ستان ٭ ترتیبش از دیدہ جبایت فشان ٭ صاحب ناصری ہم بالیش خان آرزو در سراج بذکر اقوال بالا گوید کہ در کنز اللغۃ وغیرہ جبایۃ بفتح بمعنی جمع آوردن مال و اسباب گفتہ پس ہمہ اینہا غلط کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ سبحان اللہ چہ خوش تحقیق است چرا نمی گوید کہ جبایۃ بقول منتخب کہ محقق لغات عرب است بالکسر بمعنی گرد کردن مال خراج است و آن محققین بالا غلط کردہ اند کہ باوجود پابندی لغات فارسی خلاف موضوع خود این لغت عربی را جا دادند و غور نکردند کہ صورت لفظ با معنی مصدری خود اعتراف این می کند کہ لغت عرب است و صاحب شمس ہم بذیل این صراحت مزید ہم کند کہ جبا کہ بمعنی خراج گذشت آنہم لغت عرب است۔
(اردو) خراج لینا۔ دیکھو باج گرفتن۔

جب باج بقول برہان وجامع و آنند با بای ابجد بر وزن کج واج جامۂ پادشاہ کہ بروز نوروز پوشند۔ خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان دانیم و باعتبار جناب جامع کہ محقق صاحب زبان است این را مستنبر دانیم کی از معاصرین عجم گوید کہ فارسیان بزیادت جیم زائدہ بر جبا کہ بمعنی خراج گذشت این را مخصوص کردند برای لباس نوروز کہ شاہان لباس نوروز پوشیدہ از اہل دربار پیشکش و نذر دستی گیرند کہ مثل خراج است و گویند کہ لباس نوروز سال آیندہ

عجم است واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) دیکھو جباج ۔	ازہمین نذرانہ درست کنند واستعمال این بہ تشدید و بدون تشدید ہم بر زبان معاصرین

جبتاج بقول رشیدی بہ فوقانی سوم ہمان جباج کہ بہ بای تشدید یابد و موحدہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ تحریف کتابت معلوم می شود ۔ صراحت حروف نکرد و برجبہ باج تحقیق حلیۂ لفظ شدہ است ۔ غیر از رشیدی دیگری این را ذکر نکرد (اردو) دیکھو جب باج ۔

جبتونتن بقول موارد بر وزن پہلوشکن بمعنی نشستن کہ ترجمۂ جلوس است **مؤلف** عرض کند کہ لغت زند و پازند است مرکب از جبتون و تن ۔ جبتون بقول معاصرین زردشت بمعنی مقعد است و تن علامت مصدر ۔ حالا بر زبان معاصرین عجم نیست لغت متروک باشد (اردو) بیٹھنا ۔

جبر بقول آصفی بالفتح (۱) شکستہ را بستن و نیکو کردن حال کسی را می فرماید کہ با مصدر نمودن مستعمل چنانکہ نصیر ہمدانی نوشتہ ؎ امید کہ مرہم عنایت الٰہی جبر این شکستگی نماید ؎ **مؤلف** عرض کند کہ بقول منتخب لغت عرب است بمعنی مذکور و نیز (۲) بزور بر کاری داشتن کسی را و (۳) بادشاہ و مرد شجاع ۔ فارسیان استعمال این بقاعدۂ خود بترکیب فارسی اکثر بمعنی دوم می کنند کہ در ملحقات می آید و مجرد استعمال این بمعنی حاصل بالمصدر (اردو) جبر ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ زیادتی ۔ سختی ۔ بیرحمی ۔ زبردستی ۔ سینہ زوری ۔ ستم ۔ ظلم ۔ دباو ۔ دیکھو ظلم

جبرآہنگ | اصطلاح۔ بقول برہان
وانند با رای قرشت والف و ہا و نون
و کاف فارسی بر وزن خشم آگند۔
تخم خاریست کہ آن را زردخارہی گویند و بیخ
آن ترید زرد باشد **مؤلف** عرض کند کہ
صاحب محیط کہ محقق مفردات طب است
این را ترک کرد و ذکر زردخار ہم نکرد
صاحب جامع گوید کہ ہمین را جبلاہنگ
و جبلہنگ ہم گویند صاحب محیط بہ جبلاہنگ
و جبلہنگ می طرازد کہ ہر دو اسم فارسی
است معرب آن جبلاہنج و جبلہنج و بہ
سریانی سیسامند و بعربی سمسم بری و
بفارسی کنجد دشتی و آن تخمی است ریزہ
زرد رنگ شبیہ بہ تودری و بترکی
صفرا اوتی نام دارد گرم و خشک
در آخر دوم و گویند در سوم ہم ہست آن
اکثر از جہت تسہیل و تقی و منافع بسیار دارد
عرض کند کہ جبرآہنگ مبدل جبلاہنگ است
اوند وارو ند (اردو) جنگلی تل۔ ہندی کتہ۔

جبر نمودن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت و اشارہ این بہ جبر گذشت
مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی مرادف جبر کردن
و مجبور نمودن کسی را یعنی بر خلاف خواہش
او او را مجبور بر عمل کردن (اردو) جبر کرنا۔

جبروت | بقول ملحقات برہان و منتخبین (۱) بزرگی و عظمت و تکبر کردن و (۲) عالم
بالقوہ و در اصطلاح سالکان (۳) مرتبہ وحدت را گویند کہ حقیقت محمدی است
و تعلق بمرتبہ صفات دارد **مؤلف** عرض کند کہ بقول منتخب لغت عرب است بمعنی
تکبر صاحبان انند و غیاث ہم ذکر این کردہ اند صاحب ملحقات برہان این لغت عربی
را در لغات فارسی غالباً بلحاظ معنی دوم و سوم جا دادہ باشد کہ بہ ہر دو معنی در

فارسی زبان مستعمل است و می توان تفریس گفت (اردو) (۱) تکبر۔ مذکر (۲) عالم بالقوه۔ مذکر (۳) مرتبہ وحدت۔ مذکر۔

(الف) جبروت | بقول خان آرزو در سراج بهر دو رای مهمله بر وزن فغفور رخسار شیب و می فرماید که بعضی رای دوم را معجمه گفته اند پس یکی ازین هر دو تصحیف خواهد بود صاحب برهان ------------

(ب) جبروز | را آورده گوید که با زای معجمه عوض مهمله هم آمده و صاحبان جامع و جهانگیری و سروری هم ذکر ب کرده اند مؤلف عرض کند که حقیقت رخسار شیب بر بهمرک عرض کرده ایم و بقول معاصرین عجم ب اسم جامد فارسی زبان است و اصل معنیش چنانکه بنغ و بیغ (اردو) دیکھو بہمرک۔

جبر و مقابله | اصطلاح بقول بحر علمی است از فنون حساب که دانسته می شود به آن بسیاری از مجهولات عدد به زیاده کردن و کم کردن اعداد و زیادتی مطلوب صاحبان انند و غیاث بذکر تعریف بالا اتفاق و وجه تسمیه گویند که جبر در اصطلاح این علم بمعنی زیاده کردن است و مقابله بمعنی کم کردن و ساقط کردن مؤلف عرض کند که اسم جامد است و در فارسی زبان از برای این لغتی دیگر نیست فارسیان همین لغت عربی را استعمال می کنند (اردو) جبر و مقابلہ بقول صاحب آصفیہ عربی اسم مذکر فن ریاضی کے ایک علم کا نام جس میں علامات حروف کے ذریعہ سے عمل کیا جاتا اور مقادیر معلومہ کے وسیلے سے مقادیر مجہولہ دریافت کرتے ہیں

جبسین | بقول برهان و جامع دانند با سین بی نقطه بر وزن قزوین گچ را گویند

کہ بدان خانہ سپید کنند و معرّب آن جصین است۔ صاحب محیط این را لغت عرب گوید و نیز بعربی قصّہ و معروف بحجر الجص و بفارسی سنگ گچ و سنگ شیرین و آن سنگی است نرم و زود شکن ذی طبقات سفید و شفاف و گویند کہ آن از اجساد حجری معدنی است و سہ قسم باشد و قسم سوم این ممتزج از ہر دو غیر صفائحی و غیر براق کہ بعربی جص و بفارسی سنگ گچ است و بہ افریقیہ جبسین الغرابین و این را پختہ از ان گچ می سازند و در عمارات و سقوف برای سفیدی بہ دیوار ہا صرف می نمایند بالجملہ اقسام آن سرد و خشک در سوم و در اوّل چہارم۔ قابض و مجفّف **مؤلف** عرض کند کہ مقرّس می نماید از اسمائے غیر (اردو) وہ نرم پتھر جس کو جلا کر چونا بناتے ہیں مذکر۔

جغبوت | بقول برہان با غین نقطہ دار و تای قرشت بر وزن مربوط (۱) پشم و پنبہ کہ در نہالی و لحاف و مانند آن کنند و (۲) کہنہ لحاف پارہ پارہ را نیز گویند۔ و بضم اوّل ہم آمدہ و با جیم فارسی نیز گفتہ اند و بہ این معنی بتقدیم غین بر حرف ثانی کہ غجبوت باشد صاحبان جامع و انند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد است اگرچہ ظاہر الفت ترکی یافتہ می شود و لیکن محققین ترکی زبان ازین ساکت اند معنی دوم مجاز باشد (اردو) (۱) پشم۔ اور روئی۔ مؤنث جو لحاف میں بھرتے ہیں۔ جھبوہ۔ مذکر۔ بھرت۔ مؤنث (۲) پرانا لحاف جو پارہ پارہ ہو۔ مذکر۔

جبلاج | بقول برہان و جامع و انند بکسر اوّل و لام الف بر وزن اخراج (۱) مردم تیز رنگ و دون ہمت خسیس را گویند صاحب جہانگیری این را (۲) مرادف

جبروز گفته خان آرزو در سراج بر بزرگ با همت قایل و صاحب رشیدی متفق
با او مؤلف عرض کند که ظاهراً تحریف کتابت در جهانگیری یافته می شود که همه محققین
غیر او این را بمعنی دوم نه گفته اند برای آن طالب سند استعمال می باشیم اسم جامد فارسی
زبان است (اردو) (۱) خسیس اور رو دون همت بزرگ (۲) دیکھو جبروز ـ

جبلاهنگ بقول جامع و ناصری همان جبراهنگ که بجایش گذشت مؤلف
عرض کند که ما همه را انجا اشاره این هم کرده ایم (اردو) دیکھو جبراهنگ ـ

جبلک بقول برهان و جامع و جهانگیری بروزن لک لک سخت شدن و قائم
و محکم گردیدن چیزی باشد بسبب چیز دیگر ـ خان آرزو در سراج هم ذکر این کرده با
مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است بمعنی سختی و محکمی چیزی بسبب چیزی
دیگر و حاصل آن سخت و محکم است (هفت پیکر ـ ۵) پادشاها العدل و بخشش تو
گشته دیوار دولت جبلک ـ (اردو) سخت محکم مضبوط ـ

جبلهنگ بقول برهان و جامع و محیط بروزن اسفهنگ مرادف جبلاهنگ و جبراهنگ مؤلف عرض کند که تحقیق جبلاهنگ باشد که مبدل جبراهنگ است و حقیقت این بر جبراهنگ عرض کرده ایم (اردو) دیکھو جبراهنگ ـ

جبه بقول برهان بفتح اول و ثانی (۱) رب نارنج و مانند آن را گویند و نام دارویی
هم صاحب جامع بذکر معنی بالا گوید که (۲) در عربی بروزن فتنه لباس معروف را
نام است صاحب جهانگیری بر معنی اول گوید که آب ترنج و امثال آن صاحب

سروری بہ نام دار، و کی قانع تتارشیدی بزبان برہان - خان آرزو در سراج ہمزبانش بہ بہار
نسبت معنی دوم گوید کہ بالضم و تشدید پیراہنی و گلدوز از صفات اوست مؤلف
عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد فارسی زبان می نماید و بمعنی دوم لغت عرب است
کہ صاحب منتخب ذکرش کردہ و فارسیان بترکیب خود استعمالش کردہ اند کہ در ملحقات
می آید و صاحب محیط ازین ساکت (اردو) ارخچ وغیرہ کا رس۔ مذکر (۲) جبہ یا
عربی لباس۔ مذکر۔

جبہ خانہ اصطلاح ۔ بقول رہنما بحوالۂ سفرنامہ ناصر الدین شاہ قاچار (۱) بمعنی سلحہ خانہ کہ دران جمیع اقسام اسلحہ ساختہ می شود صاحب روزنامہ در تعریف این گوید کہ (۲) توپخانہ را نام است مؤلف عرض کند کہ این اختلاف معنی قابل نظر است۔ معاصرین عجم با صاحب روزنامہ اتفاق دارند و ہم اینان کہ جبہ را بمعنی اسلحہ یا توپ استعمال کردہ اند متصرف شان است و اسم جامد فارسی جدید (اردو) (۱) ہتھیار بنانے کا مقام۔ مذکر (۲) توپخانہ ۔ بقول آصفیہ

مذکر۔ جہاں توپیں رکھی جاتی ہیں۔ میگزین۔

(الف) جبہ خورشید اصطلاح۔ بقول رشیدی (۱) روز و (۲) شب و (۳) فلک۔ خان آرزو در سراج ذکر معنی دوم گوید کہ (۲) خورشید ہم صاحب برہان - - - - - - - -

(ب) جبہ خورشید و ماہ را (۱) بمعنی روز و شب نوشتہ کہ ترجمۂ لیل و نہار است صاحب جامع ہمزبان برہان۔ صاحب بحر ذکر معنی اوّل بہ گوید کہ (۲) بمعنی ماہ ہم بیان نشتی یا برہان۔ صاحب مؤید ہمزبان رشیدی

صاحب جہانگیری در ملحقات ذکر این کردہ
بر معنی اوّل قناعت کند مؤلف عرض کند
کہ ب کنایہ ایست لطیف و موافق قیاس بہر
دو معنی اگرچہ غیر از بحر دیگری ذکر معنی دوم
نکردہ ولیکن ما اتفاق داریم با صاحب بحر
و ذوق زبان ہم اجازت آن می دہد و
الف قائم کردہ رشیدی است معنی اوّلش
درست است و معنی دوم و سومش غیر لطیف
و موافق قیاس نباشد و معنی چہارم بیان
کردۂ خان آرزو ہم لطافتی ندارد (اردو)
الف (۱) دن ۔ مذکر (۲) رات ۔ مؤنث
(۳) آسمان ۔ مذکر (۴) دھوپ ۔ مؤنث
(ب) (۱) رات دن لیل و نہار ۔ مذکر
(۲) ابر ۔ مذکر ۔

جثۂ درویش | اصطلاح ۔ بقول برہان
و جامع (۱) کنایہ از ابر باشد کہ بعربی سحاب
گویند و (۲) کنایہ از شب ہم صاحب
رشیدی این را بمعنی (۳) آفتاب بمعنی
دومش گوید و صاحب بحر بذکر ہر سہ معانی
نسبت معنی سوم گوید کہ آفتاب زمستان است
صاحب ناصری در ملحقات بمعنی اوّل و دوم قانع
(انوری سے) روزی کہ فلک جثۂ درویش
گرفتی ٭ از فضلۂ زنبور ریا او دوختی جیب
٭ صاحب جہانگیری در ملحقات بر معنی سوم
قناعت کردہ سند انوری را کہ بالا مذکور
شد متعلق بدان کند مؤلف عرض کند کہ
مرکب اضافی است و کنایہ و معنی دوم
و سوم لطافتی دارد و موافق قیاس و معنی
اوّل خلاف قیاس است و باعتبار جامع
کہ محقق زبان خود است اگرچہ تسلیم کنیم و
لیکن ذوق زبان پسندش نمی کند (اردو)
(۱) ابر ۔ مذکر (۲) رات ۔ مؤنث ۔
(۳) دھوپ ۔ مؤنث ۔

جثۂ ماہ | اصطلاح ۔ بقول خان آرزو

در سراج (۱) کنایہ از روز و (۲) آسمان مؤلف عرض کند کہ ایجاد اوست و کنایۂ لطیف نیست و (۳) ماہتاب البتہ کنایۂ لطیف است فتأمل (اردو) (۱) دن۔ مذکر (۲) آسمان۔ مذکر۔ (۳) چاندنی۔ مؤنث۔

جبہہ بقول بہار میان دو ابرو تا ناصیہ و جباہ بالکسر جمع آن۔ می فرماید کہ فارسیان بمعنی پیشانی استعمال می کنند و این مجاز است و پروین و سجدہ سپار و لوح از تشبیہات اوست مؤلف عرض کند کہ لغت عرب است و بقول منتخب پیشانی و صراحت فرماید کند کہ آن میان دو ابرو ست تا ناصیہ الخ پس ما این را مفرس ندانیم و استعمال مرکبات این در ملحقات می آید (میر معزی) با عارض چون نسرین با جبہہ چون پروین ٭ کہ نسرین بگشاد اندر پروین نگاہ اندر ٭ (ابوطالب کلیم) بلوح جبہہ اش کلک ید اللہ ٭ نوشتہ آیۂ عالی پناہی ٭ مخفی مباد کہ (۲) از صفات است نہ تشبیہہ (اردو) دیکھو پیشانی۔ مؤنث۔

جبہہ خاریدن مصدر اصطلاحی۔ بقول آصفی کنایہ از کمال قوت و دلاوری (صائب) در کف عشقیم عاجز ورنہ در میدان جنگ ٭ شیر مردان را ز مژگان جبہہ می خواریم ما ٭ مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است و کنایہ از غالب آمدن باشد و مغلوب خود کردن و بخیال ما باید این را (جبہہ کسی خاریدن) قائم کرد بعض اہل تحقیق نوشتہ ہمین سند صائب (جبہہ شیر خاریدن) قائم کردہ اند کہ بخیالش می آید و بخیال مؤلف خصوصیت با شیر ندارد فتأمل (اردو) کسی پر غالب آنا

کسی کو مغلوب کرنا ۔

(الف) جبہ ہزار میخ اصطلاح بقول
(ب) جبہ ہزار میخی اسم الف و ب
(۱) فلک ہشتم و (۲) شب بہار بکر الف
بر اطلاق آسمان و شب قانع ۔ صاحب برہان
بر ب گوید کہ کنایہ از فلک ثوابت است کہ
فلک ہشتم باشد و کنایہ از شب ہم صاحبان
جامع و (ملحقات ناصری) و سراج ہم بانش
و صاحب رشیدی و لطائف جہانگیری متفق
با بہار مؤلف عرض کند کہ الف مرکب اضافی
است و ب مرکب توصیفی و ہر دو موافق
قیاس کہ بوجہ کثرت ستارگان ہزار میخ گفتند
(اردو) الف و ب (۱) آٹھواں آسمان
مذکر (۲) شب ۔ مؤنث ۔ رات ۔

(الف) جبہ سائی استعمال بقول بہار
و بحر و انند بمعنی سجدہ کر (میرزا رضی دانش ہ)
بدولت خاکساران می رسند از این مکان
دانش بگو زین درگاہ سر بر چرخ سائید جبہہ
سایان را ۔ مؤلف عرض کند کہ ......
(ب) جبہہ سائیدن مصدر این است
بمعنی سجدہ کردن صاحب آصفی ذکر .....
(ج) جبہہ سودن کردہ بذیل آن شعر دانش
نقل کرد کہ بالا مذکور است بی غوری اوست
و بس بالجملہ الف اسم فاعل ترکیبی است و
موافق قیاس (اردو) الف سجدہ
کرنے والا ۔ ب و ج سجدہ کرنا ۔

جبہہ شخاریدن مصدر اصطلاحی ۔
بقول بہار و بحر و انند کنایہ از کمال قوت و
دلاوری داشتن سند صائب بجان کہ
جبہہ خاریدن گذشت مؤلف عرض کند کہ
تحقیق ما (مجرد جبہہ خاریدن) ہم بہمین
معنی است و اشارہ این ہمہ را انجا کردہ ایم
بعضی از معاصرین عجم با اتفاق دارند کہ معنی
سیاد کہ جبہہ خود خاریدن علامت تکبر است

که دلاوران می‌خارند (اردو) دلاوروں کا
جبههٔ بخت اختر | اصطلاح - بقول
بحر مبدل تمر مؤلف عرض کند که

دیگر محققین ذکر این نه کرده اند چه ترکیب
اضافی است و کنایه (اردو) تنزل
قسمت -

جبیره | بقول برهان بر وزن کبیره مستعد شدن و جمع گردیدن مردم باشد بجهت شغلی
و کاری و مهمی و در عربی چوبهائی که به استخوان دست و پای شکسته بندند - صاحب جامع
گوید که به جیم فارسی هم می آید بمعنی جمع و جمعیت سپاه صاحب سروری هم ذکر این کرده
(شاهنامه ـــــــه) بفرمود تا لشکر جبیره شدند ؛ سپاه و سپهبد پذیره شدند ؛ صاحب
ناصری هم ذکر این کرده صاحب فیاض می طراز د که بمعنی آماده و مستعد و عازم است
صاحب سراج التحقیق که محقق معربات است این را معرب گهواره فارسی داند - خان آرزو
در سراج می فرماید که قوسی بجیم عربی و فارسی هر دو صحیح داند مؤلف عرض کند که ما این را
مفرس دانیم بمعنی آماده و مستعد دست و پای شکسته را چون چوبها بر مقام شکست بندند
بیمار چاق و مستعد می شود از ینجاست که فارسیان این لغت عربی را تفریساً بمعنی مستعد
و آماده استعمال کردند و چبیره به جیم فارسی مبدل این چنانکه اسب و اسپ (اردو)
مستعد - آماده -

جبین | بقول آصفی بالفتح بمعنی پیشانی و بقول منتخب دو طرف جبهه و از دو جانب
دو ابرو و جبهه مابین دو ابرو بهار گوید که فارسیان بمعنی مطلق پیشانی استعمال
این کرده اند - و سحر خنده و شرمسار از صفات او ست و سهیل صبح و لوح مشتری از

تشبیہات او وبالفظ افروختن وافشاندن مستعمل (عبدالواسع جبلی سلہ) بارخ چون آفتابے
اے مہ پروین جبیں ؛ یا پری چون یاسمینے اے بت نسرین سرین ؛ (محمد قلی سلیم سلہ) پرتو صبح
جبین او شود ہر جا بلند ؛ شام ہمچون سایہ آنجا در پس دیوار ہاست ؛ (سلمان سلہ) ہر کہ او نام تو بر
لوح جبین کرد نشان ؛ کار و بارش بدرستی ہمہ چون زر شدہ است ؛ (اردو) جبین بقول آصفیہ
فارسی - اسم مؤنث - ناصیہ - ماتھا - پیشانی -

جبین افروختن مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی روشن و سرخ کردن جبین باشد (اثر شیرازی سے) حجابت چو برافروزد از عتاب جبین ؛ بکار خویش فلک رانمی دہد تمکین ؛ مخفی مباد کہ از سند پیش کردہ اش استعمال مصدر (برافروزیدن پیدا است کہ مراد افروختن و برافروختن است (اردو) جبین روشن کرنا - ماتھا سرخ ہونا غصے سے -

جبین افشاندن مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی جبین سودن بر آستان یا اقدام باشد یعنی جبین بزمین یا آستان نہادن (طالب آملی سے) آنکہ در راہ تو دل بازد بجز ؛ دین افشاند ؛ آستانت چو ہر ونام جبین افشاندنش (اردو) جبہہ سائی کرنا -

جبین بوسیدن استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بوسہ دادن بر جبین بمعنی حقیقی است (فغانی شیرازی سے) تو آن گلی کہ مہ آسمان سائیدہ جبین تو بوسد ؛ ملک رسد رہ فرود آید و زمین تو بوسد (اردو) پیشانی پر بوسہ دینا -

جبین تلخ اصطلاح - بقول تحقیق الاصطلاحات پیشانی ترش را گویند **مؤلف**

عرض کند کہ موافق قیاس است (صائب ؎)

ہمت خشک و جبین تلخ آب زندگی ۔ بر سکندر آب حیوان می کند آئینہ را ۔ (اردو) چیں زدہ پیشانی مؤنث ۔

جبین زار اصطلاح ۔ بقول بہار از عالم گلزار و صاحب انندش نقل نگار **مؤلف** عرض کند کہ مقامے کہ برآں سجدہ ہا واقع شود (مرزا بیدل ؎) بخاک خفتہ ام از تو ضع خلقم ۔ چو سجدہ کہ فتد راہ بر جبین زارش ۔ (اردو) وہ مقام جہاں سجدے واقع ہوں ۔ مذکر ۔

(الف) جبین گرفتن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ ترش شدن است واز ہمیں است ....

(ب) جبین گرفتہ بمعنی ترش رو کہ صاحبان بہار عجم و بحر مصطلحات و غیاث ذکرش کردہ اند (شفیع اثر ؎) پیش جبین گرفتہ مکن عرض احتیاج ۔ آنا بلہ نکوبے در سے را کہ بازنیست ۔ (اردو) الف ترش رو ہونا ب ترش رو ۔

جبین مالیدن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بہ معنی جبین سائیدن است کہ بر زمین و آستاں واقتدام بہ عمل آید (فغانی شیرازی ؎) خوش آں مستے کہ چوں بر آستان او جبین مالد ۔ گہے خاک درش بوسد گہے بر روزمین مالد ۔ (اردو) جبہ سائی کرنا

جیم فارسی با فوقانی

جت بقول برہان و جامع و ناصری و (جہانگیری در ملحقات) بفتح اول و سکون ثانی قومی است غربابیہ و صحرانشین در ہندوستان (ابو الفرج رونی ؎) کرد افغان و جت

بزنیت و حوص پر پرزده نشکر سوار تلک با خان آرزو در سراج گوید که تحقیق آنست که این لفظ
بتائے ہندی و لفظ ہندیست **مؤلف** عرض کند که این مفرس جاٹ است که بتائے ہندی
لغت سنسکرت است و فارسیان استعمال این بہ تبدیل تائے ہندی بہ فوقانی و حذف الف کرده اند
(اردو) جاٹ اور جھٹ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر ایک ہندو قوم کا نام جن کا
پیشہ کاشتکاری ہے۔ بگڑے ہوئے راجپوت وہ راجپوت جن میں کراؤ کی رسم جاری ہوگئی ہے

جتبونتن بقول برہان بروزن پہلوشکن با بائے ابجد و نون و تائے قرشت بروزن
پہلوشکن بہ لغت ژند و پاژند بمعنی نشستن که مقابل استادن است و جتبونمی یعنی می نشینم
و جتبوبند بمعنی بنشیند **مؤلف** عرض کند که ہمین لغت بہ ہمین معنے بہ تقدیم موحده بر فوقانی
اول بجائش گذشت که صراحت ماخذش ہم درانجا کرده ایم و درینجا ہمین قدر کافی است که قلب
بعض است چنانکه اسطخر و اسطرخ (اردو) دیکھو جبتونتن۔

(الف) **جتبونمی** صاحب جہانگیری
(ب) **جتبوبند** در ملحقات الف را
بمعنی نشینم و ب را بمعنی نشیند آورده **مؤلف**
عرض کند که این ہر دو از مشتقات مصدر
جبتونتن است که بجائش گذشت و باشارۂ این
ہم درانجا کرده ایم لغت ژند و پاژند است و حالا
بر زبان معاصرین عجم متروک (اردو) الف
میں بیٹھوں ب۔ تم بیٹھو۔

جتر بقول بہار و انند بالفتح و را۔ بمعنی باغ (ملا وحشی در صفت باغ و قصر سه) جتّذا
جتر و اثاثے کاندرو نقاش چین بہ حیرت افزاید بحیرت آفرین بر آفرین بہ دار ستہ در
مصطلحات ہم این را آورده **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است لغات ترکی

وعربا زیں ساکت (اردو) دیکھو باغ - مذکر۔

جشرہ | بقول برہان و جامع و جہانگیری در ملحقات و سراج وانند بضم اول بروزن سفرہ بمعنی آلودہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ صاحبانند صراحت کنند کہ لغت فارسی است۔ اسم جامد باشد و بس۔ مرادف آلودہ (اردو) دیکھو آلودہ

جیم عربی با ثاے مثلثہ

جثہ | بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار جسمانیت و اعضا **مؤلف** عرض کند کہ بقول منتخب بالضم و تشدید ثا بمعنی تن مردم و غیر آں لغت عربی است (اردو) جثہ دیکھو بنیہ۔

جیم عربی با جیم عربی

ججا | بقول ملحقات برہان و جامع و جہانگیری در ملحقات بفتح اول کہ جیم باشد و جیم دیگر بالف کشیدہ نام پرندہ ایست سیاہ کہ پرآں را بہ تیر نصب کنند کہ بعربی عقاب خوانند صاحب محیط ذکر ایں نکردہ بر عقاب گوید کہ بضم اول پرندہ ایست بزرگ جثہ سیاہ رنگ از جملہ طیور شکاری کہ بہ ترکی قراقوش و بہ فارسی آلہ و آلوہ و بہندی قاب و گبدہ نامند گوشت آں گرم و خشک در دوم گویند در اول جہت برودت و ریاح و رطوبت نافع و قریب بہ گوشت گاو است و منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است محالا عقاب بزبان ہا ذکر ایں بر الہ ہم کردہ ایم (اردو) عقاب - مذکر دیکھو الہ۔

جیم عربی با خاے معجمہ

جخ بقول برہان جامع بفتح اول و سکون ثانی (۱) جنگ جوے و ستیزہ کار و (۲) امر بدیں معنی ہم یعنی جنگ کن و ستیزہ نماے صاحب ناصری بذکر ایں گوید کہ جخیدن مصدر این است **مؤلف** عرض کند کہ جخیدن بہ معنی ستیزہ کردن می آید معنی اول مجاز است کہ حقیقت آں (۳) جبر و ستیزہ است و بس و بہ معنی دوم مشتق از مصدر مذکور پس معنی سوم اسم مصدر باشد کہ فارسیاں استعمالش بمعنی اول ہم کردند بر سبیل مجاز و اصل ایں بہ معنی سوم بہ جیم فارسی است و ایں بدل آں و مصدر چخیدن ہم بہ جیم فارسی می آید (اردو) (۱) لڑاک۔ بقول آصفیہ ستیزہ کار (۲) لڑائی کر۔ لڑ (۳) لڑائی۔ مؤنث۔

جخاجخ بقول برہان و بحر واننددناصری بفتح اول و ثانی بہ الف کشیدہ و جیم مفتوح بخاے نقطہ دار زدہ صداے پے در پے تیغ و شمشیر باشد بر چیزے صاحب برہان می فرماید کہ با جیم فارسی ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ اصل ایں بہ جیم فارسی است کہ می آید و ایں مبدلش چنانچہ کاچ و کاچ و دریں تکرار چخ است بزیادت الف عطف در میان ہر دو اسم صداے شمشیر باشد (اردو) چکا چک بقول آصفیہ اردو۔ اسم مؤنث چقا چاق۔ تلواروں کے متواتر جسم پر پڑنے کی آواز۔

جخج بقول برہان و ناصری بہ فتح اول و سکون ثانی و جیم (۱) جانوریست از جنس شپرہ بزرگی غلیواج و بر سر دوش ناخن ہا دارد و خود را سرنگون از درخت آویزد و فضلہ و سرگین خود را خورد و (۲) علتے را نیز گویند کہ مانند بادنجان از گلو و گردن مردم بر می آید و درد نمی کند صاحبان

رشیدی و جہانگیری ہم ذکر ایں کردہ اند (سوزنی سہ) زخیفہ و بوم بد بدار شومتر صد بار ہم
ولے بطلعہ ہمایوں بچہ گون ہماے ہم صاحب محیط ذکر ایں نکردہ و برچمگادر گوید کہ اسم ہندی
شب پرا ست و بہ فارسی شب پرہ و بعربی خفاش و بہندی چمگادر و بڑ باگل نامند و آں طائر یست
معروف مانند طیور پرواز می کند لیکن بازوے آں مثل مرغان دیگر پر ندارد بلکہ پوستی است
بالاے بازوے آں کشیدہ و حیض می کند و حاملہ می شود و بچہ زاید و دندانہا دارد و ضعیف
البصر است و لہذا در روز بسبب تابش شعاع آفتاب بصرا و ضعیف می گردد و بداں سبب از
پرواز باز می ماند مزاج آں گرم در سوم و خشک در چہارم و گوشت آں در حرارت کمتر از خفاش
است و گویند از خواص او ست کہ چوں سر آں را زیر بالین شخصے گذارند بحیثیتے کہ او را
اطلاع نباشد آں شخص را خواب نیاید و بدستور چشم و دل آں ہمیں اثر دارد و تعلیق او
آں ہمیں بر جماع و طلاے خون آں قبل بلوغ مانع روئیدن موے زہار و مانع بزرگی پستان
پستان دختراں و منافع بسیار دارد **مؤلف** عرض کند کہ تحقیق آں از ایں است و بہ مجاز خفاش را
نامش نہادند و ایں در حجم از شپرہ بزرگ می باشد و در شب اکثر بر میوہ ہاے درختاں کلاں
خصوصاً انبہ تاخت می کند و نقصان می رساند و در ہندی خرد ایں را چمگادر نام است و
کلانش را بڑ باگل **(اردو)** (۱) بڑ باگل مؤنث جس کو دکن میں گدل کہتے ہیں شپرہ کی
ایک قسم ہے بڑی۔ (۲) ایک مرض جو گلے اور گردن پر غدود پیدا ہوں جن پر [illegible]

تحقیق	بقول برہان رشیدی و رشیدی و	و سکون جیم و نون ـ کاشور را گویند و آں [illegible]
	جہانگیری و سروری و سراج بفتح اول و کسر ثانی	باشد روشن و لعل رنگ [illegible]

بکار بند و بروزن مخزن و کوزن ہم آمدہ **مؤلف**
عرض کند ایں ہمان است کہ بر جاکسو ذکرش کردہ ایم
اسم جامد فارسی زبان باشد (اردو) دیکھو
جاکسو۔

جخج | بقول جامع مرادف جخش بروزن رخش (۱)
مرغے مانند شب پرہ کہ خود را از درخت بیاویزد و گویند
کہ سرگین خود را می خورد و (۲) بمعنی مانند باز پیچان
بزرگے کہ در زیر گلوے مردم آویزان شود و
خان آرزو در سراج بذکر ہر دو معنی گوید کہ معنی
دوم اغلب کہ بسبب تشبیہ بمعنی اول باشد
و آنچہ بہ شین معجمہ آخر می آید مبدل ایں۔
مؤلف عرض کند کہ ہمان جخج کہ بہ جیم عربی آخر
گذشت و ایں مبدل آنست چنانکہ لفظ چوچہ
و چوچہ (اردو) دیکھو جخج۔

جخش | بقول برہان بہ فتح اول بروزن
رخش بمعنی اول و دوم جخج است و صراحت
مزید کند کہ بمعنی دوم مرضے کہ در دو نکند و بہ میدان
آں بیم ہلاکت دارد و بیشتر مردم فرخانہ و گیلان
و مردم قلعہ اتک دارند صاحبان جہانگیری
و جامع و سروری و ناصری و مؤید ہم ذکر ایں
کردہ اند و خان آرزو در سراج بذیل جخج صراحت
ایں کردہ کہ مبدلش **مؤلف** عرض کند کہ
چنانکہ کاچی و کاشی کہ تبدیل جیم فارسی با
شین معجمہ آمدہ (اردو) دیکھو جخج۔

جخیدن | بقول بحر بہ فتح اول جنگ جوئی
نمودن و ستیزہ کردن۔ بکامل التصریف
و مضارع ایں جخد **مؤلف** عرض کند کہ
ایں مصدر وضع شد از اسم مصدر جخ کہ بیانش
گذشت و اشارۂ ایں ہم در آنجا کردہ ایم
فارسیان بقاعدۂ خود بزیادت تحتانی معروف
و علامت مصدر ون ایں را وضع کردہ اند
و بہ اصول ما کہ حصر اشتقاق بر لغت (اسم مصدر)
کردہ اسم مصدر اصلی است از ینکہ اسم ایں یا لفظ فارسی
زبانست (اردو) جنگ کرنا۔ لڑنا۔

جیم عربی با دال مہملہ

جدا بقول بہار با لفظ افتادن و کردن مستعمل۔ صاحب انند بر معروف قانع **مؤلف** عرض کند کہ سکوت برہان و غیاث و ناصری و جامع و سراج و غیرہم ازیں لغت فارسی زبان محل تعجب۔ لغت عرب بدیں معنی نیست و محققین ترکی ازیں ساکت شک نیست کہ ایں لغت فارسی زبان است بمعنی علیحدہ و بالانفراد و استعمال مرکبات ایں در ملحقات می آید (اردو) جدا بقول آصفیہ۔ فارسی۔ الگ علیحدہ۔

جدا افتادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکرایں کردہ از معنے ساکت **مؤلف** عرض کند دور شدن و علیحدہ شدن است (صائب ؎) می کند از دیدۂ یعقوب روشن خانہ را ؛ تا ز یوسف بوے پیراہن جدا افتادہ است ؛ (اردو) جدا ہونا۔ دور ہونا۔ علیحدہ ہونا۔

جدا بودن استعمال صاحب آصفی ذکرایں کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ دور بودن و علیحدہ بودن است (سلمان ساوجی ؎) اول آنست کہ چوں نیست عزت دار و ؛ بندہ زیں دائرۂ جمع جدا خواہد بود ؛ (اردو) جدا رہنا۔

جدا داشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکرایں کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ دور داشتن و علیحدہ داشتن است بمعنی حقیقی (صائب ؎) چوں پے معنی بیگانہ کہ وحشت کند از لفظ ؛ ہم خانہ دل بود و ز دل خانہ جدا داشت ؛ (اردو) جدا رکھنا۔ دور رکھنا۔

جدارک اصطلاح۔ بقول برہان و جہانگیری و ناصری و رشیدی بضم اول

بروزن مبارک نام بازے کہ آنرا کوزہ گرداں هم می گویند۔ صاحب جامع ذکر این گوید کہ بجائے رانون بافتح وکسرہ اول نیز آمدہ یعنی (جدانک) صاحب سروری بذیل جدانک ذکر این بجوالہ فرهنگ کردہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ برائے مهملہ اصح است۔ صاحب انند صراحت میفرماید کہ لغت فارسی است **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیہ این متحقق نہ شد معاصرین عجم بر زبان ندارند و ازین لغت بے خبر اند چارہ جز این نیست کہ با عتبار محققین ایرانی یعنی جامع وسروری وناصری این را اسم جانور دانیم (اردو) جدارک ایک جانور کا نام ہے جس کی صراحت مزید نامعلوم۔ مؤنث۔

جداری بقول جہانگیری با اول مفتوح و واو مکسور علوفہ مرسوم نوکراں را خوانند **مؤلف** عرض کند کہ دیگرے از محققین اہل زبان وزباں داں ذکر این نہ کرد ومعاصرین عجم بر زبان ندارند وعوض این (علوفہ چاکراں) بر زبان شان است ولغت عرب وترکی نیست۔ در لغت جداوی بہ واو عوض رائے مہملہ بہمیں معنی می آید کہ اتفاق محققین بر انست معلوم می شود کہ کاتب جہانگیری این را بہ غلط قائم کرد واللہ اعلم بالصواب (اردو) نوکروں کا مشاہرہ۔ مذکر۔

جدا ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ جدا و دور کردن وعلیحدہ ساختن بہ معنی حقیقی است (احسان نجمی سہ) کعبہ را گبر کہ از میخانہ می ساز وجدا ؛ لفظ را از معنی بیگانہ می ساز وجدا ؛ تحقیق مبادکہ از سند بالا استعمال مصدر سازیدن پیدا است نہ ساختن (اردو) جدا کرنا۔ دور کرنا۔

جداسته بقول ناصری و آنند بضم اول بمعنی مفارق یعنی آنچه مجرد از مادہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ دیگر محققین ازیں لغت سکوت ورزیدہ اند ولیکن بہ اعتبار ناصری کہ محقق صاحب زبان است ایں را تسلیم کنیم بعضے از معاصرین عجم گویند کہ استعمال ایں در بعض بلاد طہران است و اصل ایں (جدا استاد) بود بحذف بعض حروف فارسیاں ایں را بر زبان دارند بمعنی غیر مادی (اردو) غیر مادی چیزیں مؤنث۔

جدا شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است لازم جدا کردن بمعنی دور شدن و علیحدہ شدن (فغانی شیرازی ؎) روزیکہ دل زجان شود وجان زتن جدا ٭ ہر یک جدا ز عشق تو سوزند و من جدا ٭ مخفی مباد کہ از سند بالا استعمال شودن پیداست کہ بجائش می آید و مرادف شدن است (اردو) جدا ہونا

جدا شناس اصطلاح۔ بقول ناصری ترجمہ کلام مابہ الامتیاز است یعنی چیزے و صفتے کہ فی الحقیقہ بہ آں چیز و صفت دو کس را از یکدیگر امتیازے حاصل شود صاحب فدائی بر مابہ الامتیاز قانع صاحب سفرنگ بہ شرح پنجمی فقرہ (نامہ شت ساسان نخست) گوید کہ بمعنی امتیاز است و تمیز **مؤلف** عرض کند کہ حالا بر زبان معاصرین عجم مستعمل نیست اصطلاح قدیم است (اردو) مابہ الامتیاز مذکر۔ وہ چیز جس کے ذریعہ فرق معلوم ہو اور امتیاز ظاہر ہو۔

(الف) **جدا کرد**
(ب) **جدا کردن** استعمال۔ صاحب سفرنگ بہ شرح (صد و سی و نہمی فقرہ نامہ شت وخشور منوچہر) می فرماید کہ الف بمعنی تمیز است و صاحب

آصفی ذکر بر کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ (۱) بمعنی دور کردن متعدی جدا
شدن و بلحاظ معنی الف (۲) تمیز کردن معاصرین
عجم استعمال الف بمعنی بالا و استعمال ب بمعنی
دوم نمی کنند۔ الف ماضی مطلق و حاصل
بالمصدر باشد (اردو) الف تمیز ہونا۔
ب (۱) جدا کرنا۔ بقول آصفیہ۔ الگ کرنا۔
علیحدہ کرنا۔ (۲) تمیز کرنا۔

جداگانہ | استعمال۔ بقول بہار و انند منفرد
(محسن تاثیر ؎) اے بحر کرم باشد راہے
بتو ہر دل را ؛ مخصوص و جداگانہ چوں قطرۂ
باراں را ؛ صاحب فدائی گوید کہ بمعنی علیحدہ
مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است
و معاصرین عجم ہم استعمال ایں می کنند (اردو)
جداگانہ۔ بقول آصفیہ علیحدہ۔ الگ۔

جدا گردیدن | استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر ایں کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی جدا شدن است (کمال خجندی
؎) گفت اگر گردی شبے از روے چوں ماہم
جدا ؛ تا سحرگاہاں ستارہ می شمر گفتم بچشم ؛
(اردو) جدا ہونا۔

جدا گشتن | استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی جدا شدن است
(روحی ہمدانی ؎) درکوے تو
سرہاے شہیدان محبت ؛ بے ضربت
جلاد جدا گشتہ زتن ہا ؛ (اردو)
جدا ہونا۔

جدال | بقول برہان بفتح اول بروزن مجال بلغت اہل مغرب (۱) غورۂ خرما را گویند
یعنی خرماے سبز و نارس و (۲) بکسر اول در عربی مرادف قتال است کہ از کشش و کوشش با
کسے کاویدن باشد و دشمنی کردن صاحب مؤید بذیل لغات فارسی ایں را بمعنی اول آوردہ

مؤلف عرض کند که بہر و محققین سکندری خوردہ اند۔ این لغت عربیہ بہر بمعنی امت و صاحب منتخب ذکر این بہر و معنی کردہ (اردو) (۱) امت (۲) بڑائی۔ مؤنث۔

جدا ماندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی دور ماندن است (جلالی اروستانی سہ) از یار دور ماندہ ام و از وطن جدا پکسر از دیار و یار مباد اچو من جدا ؂ (اردو) جدا رہنا۔

جدا نشستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ دور نشستن و علاحدہ نشستن است بمعنی تحقیقی (فغانی شیرازی سہ) کردہ ام از ہستی موہوم پہلو راتہی ؂ تا جدا از خود نشستم یکزماں پہلوے تو ؂ مخفی مباد کہ از سند بالا (از خود جدا نشستن) بمعنی از خود بیرون نشستن است و در بیخودی نشستن (اردو) جدا بیٹھنا۔ علیحدہ بیٹھنا۔

جدانک بقول برہان (۱) بکسر اوّل و فتح نون مرادف جدارک کہ بجایش گذشت و بہ فتح اوّل بر وزن تدارک (۲) علاوفہ و مرسوم ملازم و نوکر **مؤلف** عرض کند کہ ما اشارہ این بمعنی اوّل بر جدارک کردہ ایم و بمعنی دوم مرادف جداری است کہ بجایش گذشت اسم جامد فارسی زبان (اردو) (۱) دیکھو جدارک (۲) دیکھو جداری۔

جداوی بقول ناصری جامع و رشیدی و سراج بر وزن تداوی علاوفہ و مرسوم ملازمان صاحب اند صراحت کند کہ لغت فارسی زبان است **مؤلف** عرض کند کہ اسم جامد فارسی قدیم است حالا معاصرین عجم بر زبان ندارند صاحب جہانگیری ہمین لغت را براے مہملہ چہارم عوض واو قائم

گردد که تصحیف کتابت است (اردو) دیکھو جدارَی.

جدائے | بقول مؤید بمعنی جدا بزیادت تحتانی **مؤلف** عرض کند که صاحب مؤید این لغت را برائے تائید فضلا قائم کرده باشد بخیال اینکه خبر نداشته باشند و طفلان مکتب می دانند که در فارسی زبان بر هر یک لغت یائے زائد می آید (اردو) دیکھو جدا.

جدائی | بقول فدائی بمعنی مفارقت **مؤلف** عرض کند که بقاعدهٔ فارسی یائے مصدری بر لفظ جدا لاحق کرده اند (اردو) جدائی. بقول آصفیہ مؤنث مفارقت. علیحدگی.

جدب | بقول برہان و جامع و ناصری بفتح اول و سکون ثانی و بائے ابجد مغز درخت خرماست و آنرا پیه درخت خرما گویند و بعربی شحم النخله خوانند گزندگی زنبور را نافع است **مؤلف** عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و صاحب ناصری صراحت فارسی کرده (اردو) درخت خرما کا مغز. شحم النخلہ. مذکر.

جدتین | بقول برہان و جامع و رشیدی و مؤید با تائے قرشت بر وزن رنگین انبانچہ باشد که آنرا مزین و منقش کرده باشند. خان آرزو در سراج بذکر قول برہان گوید که جتین بجیم و بائے موحده گذشت پس قول برہان تصحیف باشد **مؤلف** عرض کند که باعتبار صاحب جامع که محقق زبان خود است این را اسم جامد و لغت قدیم دانیم حالا بزبان معاصرین عجم نیست (اردو) وه چھوٹا سا چمڑے کا کیسہ جو دباغت کیا ہوا اور جس پر نقش و نگار ہو. مذکر.

جدجد | بقول ملحقات برہان کرمکے است سیاه که شب ها مانند ملخ فریاد کند. صاحب مؤید بذکر این گوید که این را بہندی جھینگر نامند **مؤلف** عرض کند که معاصرین عجم این را بالکسر خوانند

ولغت فارسی قدیم دانند صاحب محیط بر حصر ذکر اینها دہ گوید اسم عربی است و بہندی جھینگر نامند در دو م گرم وخشک چوں بہ پزند و شوربائے آنرا در گوش چکانند در دگوش را نافع (اردو)

جھینگر بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا بڑی بڑی مونچھوں والا کیڑا جو اکثر دیوار دل پر رہتا ہے۔ اور کپڑے وغیرہ چاٹ جاتا ہے۔ گھر گھرا جندب۔ زنجیرہ۔

چدر بقول برہان بفتح اول وسکون ثانی ورائے قرشت شتر مادہ چہار سالہ را گویند۔ و با ذال نقطہ دار ہم باین معنی آمدہ و ہم بمعنی ہر عددے باشد کہ آنرا در نفس خودش ضرب کنند ہمچو سہ کہ اگر در نفس خودش ضرب کنند نہہ شود و سہ جذر و نہ مال سہ۔ صاحب جامع بر معنی اول قانع صاحب سروری بذکر معنی اول گوید کہ صاحب شرفنامہ بذال معجمہ آوردہ اشارہ کل حسابی کند وحسین وفائی بجیم فارسی ودال مہملہ نوشتہ (شمس فخری ؎) وجود اشرف ذات او مہر ابو اسحٰق ؛ شکوہ مسند وایوان تخت وصدر بود ؛ کجاست در ہمہ عالم شہے کہ ہمچوں او ؛ کمینہ بخششا وصد ہزار چدر بود ؛ (استاد لامعی جرجانی ؎) مادہ چکہ چدر بہ کردار بیدر ؛ پایش وگردنش بسان ہلال ؛ صاحبان ناصری این را لغت فارسی گوید۔ صاحب منتخب بر لغت ہیچ یکے از ہر دو معنی بالا نہ نوشت و بر جذر بذال معجمہ می طراز دکہ در اصطلاح حساب عددے کہ در نفس خود ضرب کنند و حاصل ضرب را مال مجذور گویند **مؤلف** عرض کند کہ ما این را اسم جامد فارسی زبان دانیم و بذال معجمہ لغت عربی (اردو) چار سالہ اونٹنی کی مادہ مؤنث

(الف) **چدکارہ** اصطلاح۔ الف بقول سروری بفتح جیم ورائے مہملہ وسکون دال

(ب) **چدگارہ** مہملہ بمعنی راسے ہائے مختلف (شاعر ؎) زرائے نکو کارہ گردد

تمام ز جدکاره گرد و سراسر تباه ۞ (شہید ۵) جہانیاں را دیدم بسے ز ہر نہج ۞ بسے بدیدم ازگونہ گونہ جدکاره ۞ می فرماید که در فرہنگ (جکاره) ہم بحذف دال بہ ہمیں معنی آمده بمعنی راه ہائے مختلف ہم می فرماید که انچہ بخاطر ضعیف می رسد جدکاره و جکاره ہر دو بہ معنی خلاف مطلق باشد و اسنا د ہم نیز بر ایں معنی۔ صاحب ناصری بر راه ہا و روش ہائے مختلفہ قانع و صاحب برہان ہم زبانش صاحب جامع بہ کاف فارسی آورده و صاحب رشیدی ہم ذکر ب کرده۔ خان آرزو در سراج می طرازد که بہ فتح اول و کاف فارسی است و قوسی در نسخہ خود بہ ضم معرّب کرده بہ معنی راہہائے و تدبیرہائے مختلف و گوید که انچہ ابراہیم راه ہائے مختلفہ نوشتہ محض تصحیف است

مؤلف عرض کند که اسم جامد فارسی زبان است و معنی ترکیبی ایں معلوم نہ شد و شک نیست که مرکب است و صحیح بہ کاف عربی است و لفظ کار و در ترکیب ایں داخل و ہائے ہوز آخره زائد یا برائے نسبت و معاصرین عجم بر زبان ندارند و لغت قدیمہ دانند و می فرمایند که اصل ایں ضدکاره بہ ضاد معجمہ بود و فارسیاں ضاد را بہ جیم بدل کردند و ہمیں است مثال اول ایں قسم تبدیل که بہ نظر آمده (اردو) الف و ب مختلف رائیں۔ مؤنث۔

جدل | بقول بہار بالتحریک خصومت و دشمنی و با لفظ داشتن مستعمل و با لفظ زدن کنایہ از دعوی صدارت کردن **مؤلف** عرض کند که بقول منتخب لغت عرب است فارسیان بمعنی جنگ استعمال ایں کنند و من وجہ بدیں معنی مفرس توان گرفت و استعمال ایں با مصادر فارسی در ملحقات می آید (اردو) خصومت۔ دشمنی۔ لڑائی۔ مؤنث۔

جدل خاستن | استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ایں کرده از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند که برپا شدن و واقع شدن جنگ است
و خصومت (اسدی طوسی سه) هر دو را خاست
جدل از سبب هستی فصل و در میان رفت
فراوان سخن از مدحت و ذم و (اردو)
لڑائی قائم ہونا۔ خصومت پیدا ہونا۔

جدل داشتن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف
عرض کند که بمعنی جنگ و خصومت داشتن
(صائب سه) نیست صائب لکت جنگ و جدال
جای دو شاه و زین سبب طفلان جدل
دارند با دیوانه‌ها و مخفی مباد که ازین سند
استعمال مصدر داریدن پیدا است که مراد
داشتن است بجاے خودش می آید۔
(اردو) خصومت رکھنا۔ لڑائی واقع ہونا۔

جدل زدن استعمال۔ بقول صاحب
آصفی بمعنی صدا رستکردن۔ بہار و ہم
ذیل جدل ذکر این معنی کرده مؤلف گوید که
سند هر دو و از کلام انوری است که از آن بمعنی
واقع کردن جنگ پیدا است و پیدا کردن خصومت
(سه) قدرت را اختر ان چه نعمت جدال شد
گوید۔ جمله سند عالی مسلّم است و مخفی مباد که از
سند بالا استعمال مصدر زدن پیدا است که
مراد زدن بجاے خودش می آید (اردو)
جنگ قائم کرنا۔ لڑائی قائم کرنا۔ خصومت
پیدا کرنا۔

جدل کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که بمعنی جنگ کردن و خصومت و ...
(حافظ سه) حافظ ار خصم خطا گفت نگیریم بر او
ور بحق گفت جدل با سخن حق نکنیم و مخفی مباد که
از سند بالا استعمال مصدر کندن پیدا است که مراد
کردن بجاے خودش می آید (اردو) جنگ و
جدل کرنا۔ جنگ کرنا۔ لڑنا۔ خصومت اختیار
کرنا۔

جدوار | بقول برہان وناصری وجامع معرب زدوار است کہ ماہ پروین باشد گویند
خوردن آں دفع زہر مار وعقرب کند صاحب انند ایں را لغت عرب نوشتہ مؤلف
عرض کند کہ ماذو دوار راکہ مبتدل است می آید مفرس این دانیم وجدوار را لغت عربی و بعض از
محققین زدوار را لغت مستقل فارسی دانند وجدوار را معربش بالجملہ خواص وطبیعت ایں
را بر انتلہ سودا عرض کردہ ایم گذشت (اردو) دیکھو انتلہ سودا۔

جدول | بقول بہار بروزن صندل (۱) جوے آب و جداول جمع آں (۲) خطوطیکہ بر کاغذ
کشند۔ می فرماید کہ با لفظ انگیختن وکشیدن مستعمل۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاہ
قاچار ذکر ایں کردہ وصاحب بول چال بحوالہ معاصرین عجم ایں را بمعنی کنارہ و حاشیہ
و نہر آوردہ صاحب منتخب صراحت کند کہ لغت عرب است بمعنی جوے مؤلف عرض
کند کہ فارسیاں کہ بہ مناسبت نہر مجازاً بمعنی خطوط شنگرف وغیرہ ہم گرفتہ و مجملش استعمال
ایں فرمودہ وصاحب غیاث اشارہ ایں کردہ وعجب است از محققین اہل زبان وزبانداں کہ ایں لغت
معروف را کہ مفرس است ترک کردہ اند واستعمال ایں با مرکبات در ملحقات می آید (اثر
۵) خواہی کہ آب رفتہ آید بجوے بازہ خور رانگش چو جدول از ایں صفحہ بر کنارہ بہار
صراحت مزید کند کہ ورائے معنی اول (۳) بمجاز افزارے معروف آہنی کہ بدان خطوط
کشند ما عرض کنیم کہ ایں معنی مجاز زائد سے باید کہ خامہ جدول کشی بر زبان معاصرین است
(اردو) (۱) ندی، نالی، نہر (۲) جدول۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث وہ خط جو صفحہ
کے اختتام پر سرخ یا سیاہ کھینچا جاسے (۳) وہ آہنی قلم۔ مذکر جس سے جدول کشی کرتے ہیں

جن کی دو نوکیں ہوتی ہیں ۔

جدول انگیختن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت ۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرادف جدول کشیدن است کہ می آید (نظامی ؎) چو خطش علم راند بر آفتاب ٭ بسے جدول انگیخت از مشک ناب ٭ (اردو) جدول کھینچا ۔

جدول تقویم اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار و آنند مرادف جدول مسطر کہ می آید ہر دو کنایہ از خطوط تقویم و مسطر (ابو طالب کلیم ؎) شود ز جدول تقویم کہنہ آب روان ٭ کند رطوبت امسال اگر اثر در یار ٭ **مؤلف** عرض کند کہ دریں جا از جدول خطوط حاشیہ کتاب مقصود نیست بلکہ مجازاً بمعنی خطوطے کہ درمیان صفحہ تقویم ہم می باشد (اردو) تقویم کے خطوط ۔ مذکر ۔ اور لکیریں ۔ مؤنث ۔ جو درمیان صفحہ ہوتی ہیں ۔

جدول قرق اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار و آنند و وارستہ جوئے خشک چہ قرق در ترکی بمعنی خشک است (محسن تاثیر ؎) ز منع بوسہ عیاں شد کہ خط لالہ رخاں ٭ بگرد مصحف رخسار جدول قرق است ٭ **مؤلف** عرض کند کہ یک نسخہ کاتب محققین را در غلط انداخت و ذوق سخن را بر طاق نہادند کہ قرق را کہ بہ فا بود فرق بقاف اول خواندند اگر بشرطے کہ بمعنی خشک در ترکی آمدہ درانحالت ہم تاثیر سخن وال چہ ضرورت داشت کہ در کلام خود (جدول خشک) را گذاشتہ بہ ترکیب لغت ترکی (جدول قرق) بہ بند و در نسخ کلامش (جدول فرق) بہ فاست نہ بہ قاف فارسیاں فرق محبوب را کہ نازک تر است بہ تشبیہ جدول می آرند و لطف شعر از ہمیں معنی بر سخنوراں ظاہر می شود و لطف زبان ہم

ہر چہار محققین با لا ذوق سخن را یک طرف
کردند و ہر سہ از بہار نساخ و بے ذوقی
وارستند تا پیدش کردند این است حقیقت
این لغت مرکب (اردو) خشک ندی ۔
مؤنث ۔ جدول فرق ۔ وہ مانگ جو نزاکت
میں مثل جدول کے ہوتی ہے ۔ مؤنث ۔

(الف) جدول کش اصطلاح ۔
(ب) جدول کشیدن الف بقول
بہار آنکہ بر صفحات کتاب و امثال آں خطوط
کشند ۔ صاحب آصفی ب را قائم کردہ از
معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بہ معنی
حقیقی والف از ہمیں مصدر اسم فاعل ترکیبی
است (میرزا طاہر وحید الف سے) ز جدول
کشم باغ دل خرم است ؛ از ان جوے دائم
بہ چشم نم است ؛ (وحید قزوینی ب سے)
گرفتہ پرتو رخسار تو در ساغر شد ؛ جدول نور
کشد چوں مژہ رگہا سے مرا ؛ (اردو)
الف جدول کش ۔ بہ قاعدہ فارسی ۔ اس شخص کو
کہہ سکتے ہیں جو جدول کشی کا کام صفحات کتب
پر کرتا ہے ۔ ب جدول کھینچنا ۔

جدول مسطر اصطلاح ۔ بقول بہار
در بحر واتند بہ معنی خطوط مسطر ۔ بہار این را
کنایہ گوید و صاحب بحر بر خطوط مسطر قانع
مؤلف عرض کند کہ معنی این خط مسطر
است نہ خطوط و اصلا کنایہ نیست بلکہ
بہ معنی حقیقی مرکب اضافی است ۔ بہار
سکندری خوردہ (شفیع اثر سے) خانہ چوں
سازد حدیث ریزش دستش قلم ؛ می شود
در جدول مسطر رواں آب طلا ؛ (اردو)
مسطر کا خط ۔ مذکر ۔

جدومند اصطلاح ۔ بقول ملحقات
برہان بہ معنی مفارق **مؤلف** عرض
کند کہ دیگر ہمہ محققین ازیں ساکت و
معاصرین عجم ہر زبان ندارند و

موافق قیاس ہم نیست بدون سند استعمال تسلیم نہ کنیم (اردو) غیر مادّی۔

جیم عربی با ذال معجمہ

جذب بقول آصفی بہ معنی کشیدن در بودن و خشک شدن آب دہن وغیرہ آں **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح و صاحب منتخب ذکرایں کردہ فارسیاں استعمال ایں بہ معنی حاصل بالمصدر می کنند بہ معنی کشش و بامصادر خود ہم بہ ترکیب فارسی کہ در ملحقات می آید (اردو) جذب۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ کھنچاؤ۔ کشش۔

جذب کردن استعمال صاحب آصفی ذکرایں کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بہ معنی کشیدن (عرفی ۵) از بسکہ کند جذب رطوبت خطرش نیست کہ گر ساغر چینی ز ہوا پر حجر آید پر مجنی میا ذکر از سند بالا استعمال مصدر کندن پیدا است کہ مرادف کردن است و بہ جاے خود ش می آید (اردو) جذب کرنا۔ بقول آصفیہ۔ کھینچنا۔ کشش کرنا۔

جذبہ بقول آصفی مرادف جذب در معنی **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بالفتح بقول انند بہ معنی کشش و ربایش۔ فارسیاں استعمال ایں بہ معنی جوش و کشش قلبی و شوق کنند و بامصادر فارسی مرکب ہم سازند کہ در ملحقات می آید (اردو) جذبہ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر جوش دل کشش قلبی۔ دلی توجہ۔ شوق۔

جذبہ داشتن | استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ کشش داشتن است و از سندش مصدر روا ربدن پیدا است کہ بجائے خودش می آید و مرادف داشتن (مخلص کاشی ؎) کند جلوہ ناز تو جذبہ وارد ؛ کز آسمان بہ زمین می کشند مسیحارا ؛ (اردو) کشش رکھنا۔

جذر | اسم عمل حسابی است کہ تعریف این بذیل جذر گذشت فارسیان برائے این لفظی در فارسی زبان ندارند از ینجاست کہ استعمال این کنند و مرکبات این در ملحقات می آید **مؤلف** عرض کند از اعداد موجودہ عملے کہ ازاں عددے را دریافت کنند کہ اگر آنرا در ذات او ضرب کنند ہماں عدد موجودہ حاصل شود مثلاً پیش ما عدد نہ است و ما بہ قاعدہ جذر عمل کردیم و سہ حاصل شد کہ این را حاصل جذر نام است و اگر این سہ را در ذات او ضرب دہیم ہماں عدد نہ حاصل می شود (اردو) جذر بقول آصفیہ۔ مذکر۔ ایک حسابی عمل یعنی جس عدد کو فی نفسہ ضرب دیں اسے جذر اور اُس کے حاصل کو مجذور کہتے ہیں۔

(الف) **جذر اصم** | اصطلاح۔ بقول بحر عددیکہ دراں کسر واقع شود۔ چوں عدد یازدہ و ....

(ب) **جذر منطق** | آنکہ در وکسر واقع نہ شود۔ صاحب مؤید نسبت الف گوید کہ در تختۂ خاک عدد ہشت گونہ را گویند و در علم نویسندگی۔ عددے را نام است کہ از وے جذر نیاید چنانکہ عدد یازدہ و امثال آں و نیز گویند تختۂ خاک نہ مرتبہ وارد و ہفتم آں جذر باشد و ہشتم آں جذر اصم است صاحب تحقیق الاصطلاحات می فرماید کہ الف نام عددے کہ آنرا جذر نہ باشد و بذیل آں ذکر

ب با ہم کردہ و آں عدد دست کہ جذر آں بسہولت حاصل شود چنانچہ جذر نہ سہ است (عرفی شیرازی سہ) جم مرتبۂ خانخانان کز انطق چو چون بکہ گوش کند جذر اصم را
مؤلف عرض کند کہ الف و ب ہر دو مرکب از لغات عرب است بہ ترکیب فارسی و از اقسام جذر کہ ذکرش بجائش گذشت

(اردو) الف جذر اصم ۔ مذکر۔ اس عدد کا نام ہے جس کے جذر میں کسر واقع ہو جیسے ۱۱ ۔ جس کا جذر بدون کسرات حاصل نہیں ہو سکتا برخلاف اس کے
ب (جذر منطق) ہے جیسے ۹ جس کا جذر بدون کسرات ہوسکے (مذکر)

جیم عربی با راے مہملہ

جبر بقول برہان بہ فتح اول و سکون ثانی (۱) ہر شکافے عموماً و زمین شگافدار خصوصاً و (۲) با تشدید ثانی بہ معنی کشیدن و اخذ کردن باشد بہ چاپلوسی و شیریں زبانی و گرفتن چیزے از کسے و (۳) بہ ضم اول زیں اسپ ۔ صاحب جامع ذکر معنی اول و سوم کردہ معنی دوم را ترک کرد صاحب رشیدی ہمزبانش ۔ صاحب ناصری بذکر معنی اول و دوم صراحت کند کہ بمعنی دوم لغت عرب است ۔ و وارستہ بہ معنی سوم تابع ۔ صاحب سروری بہ معنی اول قناعت فرمودہ (ناصر خسرو ﷺ) اے برادر چشم من زینہا دریں عالم ہمی ؛ لشکر انبوہ بیند در رہ ہر جوے و جبر ؛ (شرف الدین علی یزدی در ظفرنامہ گوید ۳) بہ آہنگ محاصرہ جبرہا بستہ دست شجاعت بہ جنگ کشاد خان آرزو در سراج ذکر معنی اول و سوم فرمودہ مؤلف عرض کند کہ بقول

منتخب لغت عرب است بہ معنی دوم و در عربی زبان بہ معنی زبر دادن کلمہ را و حرکت زیر و دامن کوه و خیرہ ہا و سفالہا ہم و بہ معنی اول و سوم لغت فارسی است صاحب برہان غلط کرد کہ معنی دوم را بدون صراحت عربی بیان کرد۔ اسم جامد فارسی زبان باشد بہر دو معنی بالا (اردو) (۱) شگاف۔ مذکر۔ شگاف در زمین مؤنث (۲) کشش۔ مؤنث (۳) گھوڑے کا زین۔ مذکر۔

جرأت صاحب آصفی گوید کہ دلیری نمودن باشد **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است بہ معنی مذکور فارسیاں استعمال این در فارسی زبان بہ معنی اسمی ہم کنند۔ و با مصادر فارسی مرکب می سازند کہ در ملحقات می آید (اردو) جرأت بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ دلیری۔ مردانگی شجاعت۔ جوانمردی۔ بہادری۔ سورماپن۔ بے باکی۔ چھاتی۔

جرأت دیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مشاہدہ جرأت کردن باشد و سندش متعلق بہ چشیدن است کہ بجایش گذشت (محتشم کاشی ے) جرأت مین ببین کہ از جوانگہش بوسیدہ ام ؛ دی این امروز نعل باد پا امشب رکاب ؛ (اردو) جرأت دیکھنا۔

جرأت کردن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند۔ بہ معنی حقیقی دلیری کردن است و از سندش استعمال بصدر گردیدن پیداست کہ بجایش می آید (طغرا ے) متاع درد ترا آن چنان مزاد کنم ؛ کہ ہیچکس نکند جرأت

خریداری ؛ (اردو) جرات کرنا۔ دلیری کرنا۔ جوانمردی کرنا۔ ہمت کرنا۔ بہادری کرنا۔

جرأت نماندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر (جرأت ماندن) کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بہ معنی حقیقی است و فارسیان استعمال این در نفی بہ معنی خوفناک شدن و حوصلہ نماندن و ہمت و طاقت باقی نہ ماندن می کنند و این ہم قریب بہ معنی حقیقی است۔ (آرزوے اکبرآبادی سہ) تا عرض حال خویش کنم جرأتم نہ ماند ؛ جرات چہ معنی است زغم طاقتم نہ ماند ؛ (اردو) جرات نہ رہنا۔ طاقت اور ہمت نہ رہنا۔

جرارت نمودن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرادف جرات کردن بہ معنی جرارت ظاہر کردن است و سندش متعلق بہ مصدر نمائیدن باشد کہ بجائش می آید۔ (بدر چاچی سہ) خاک بر سر باد و آتش در جگر گر بعد ازین ؛ این چنین جرارت نماید نفس شیطان زاے من ؛ (اردو) جرأت کرنا۔ جرارت کا اظہار کرنا۔ جرأت دکھانا۔

جرّ اثقال اصطلاح۔ بقول روزنامہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار آلہ کہ اسباب گران بار بردارد **مؤلف** عرض کند کہ استعمال معاصرین عجم است معنی لفظی این خلاف قیاس و ہم او ذکر جرّ اثقال ہمین معنی کردہ و این موافق قیاس است (اردو) وہ آلہ جس سے وزنی اشیا اُٹھاتے ہیں۔ مذکر۔ آلہ جرّ ثقیل۔

بار برداری کی چرخی جس کا استعمال تعمیری اور جہازی کاموں میں ہوتا ہے۔ مؤنث۔

جراحات لسان را لتیام نیست وارد | مثل۔ صاحب مجمع الامثال ذکر ایں کردہ از معنی و محل استعمال ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم بوقت ایں استعمال (جراحت لسان مرہم ندارد) کنند یعنی کسے کہ زبان دراز است و سخن ہاے درشت دل خلق را می آزرد یعنی چونکہ کسے را زبان دراز و درشت گومی بینند گویند "آقا تیغ زبان در نیام کن کہ جراحت لسان مرہم ندارد (اردو) دکن میں کہتے ہیں "زبان کا زخم چنگا نہیں ہوتا۔ زخم زبان لاعلاج"۔

جراح باشی | اصطلاح۔ بقول رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار۔ جراح شاہی را نام است **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است صاحب بول چال ہم بحوالہ معاصرین عجم ذکر ایں کردہ (اردو) اسٹاف سرجن۔ شاہی ڈاکٹر۔ مذکر۔

جراحت | بقول بہار بالکسر مطلق زخم و جراحات جمع۔ فارسیاں بمعنی زخم گیرند و باسپردن استعمال کنند (محمد قلی سلیم سے) صبا از جیب لعت او مگر سوے چمن آمد کہ بوے مشک زخم لالہ گل را جراحت کرد خان آرزو در چراغ ہدایت می فرماید کہ لغت عربی است بمعنی عام و تخصیص معنی مخصوص فارسی زبان صاحب تحقیق الاصطلاحات گوید کہ مصدر عربی است و فارسیاں بمعنی مفعول یعنی مجروح استعمال کنند (صائب سے) از ناکسے دلے کہ جراحت پذیر نمی شود بیدار از نسیم قیامت نمی شود **مؤلف** عرض کند کہ در کلام محقق ہم بمعنی عام است خاص در کلام صاحب لفظ دلے کامل را مجروح و جراحت بمعنی خود است ہمہ محققین بالاتفاق زبان ندارند (اردو) زخم۔ مذکر۔

جراحت خنداں | اصطلاح۔ بقول بہار و انند کنایہ از زخم تازہ کہ ہنوز التیام نگرفتہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ است

لطیف و موافق قیاس (اردو) تازہ زخم۔ مذکر۔

جراحت دوست استعمال بہار ذکر این کردہ گوید کہ معروف **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی بہ معنی حقیقی (اردو) وہ شخص جو زخم کو پسند کرتا ہے۔

(الف) **جراحت دیدن** مصدر اصطلاحی

(ب) **جراحت دیدہ** صاحب آصفی ذکر الف کردہ از معنی ساکت و بہ سند الف سند ب را پیش می کند صاحبان بحر و بہار عجم و انند ب را بہ معنی زخمی و خستہ نوشتہ اند (ملا ذوقی اردستانی ؎) دلم زان عنبرین موی گریزد ٭ جراحت دیدہ از بوی گریزد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ الف بہ معنی مجروح شدن است و ب اسم مفعول ترکیبی از الف و خستہ را از تعریف ب تعلقے نیست (اردو) الف زخمی ہونا۔ ب زخمی۔

(الف) **جراحت رسیدن** مصدر اصطلاحی

(ب) **جراحت رسیدہ** صاحب آصفی ذکر الف کردہ از معنی ساکت و از سند نثر استعمال ب پیدا است **مؤلف** عرض کند کہ الف بہ معنی مجروح شدن و ب بہ معنی مجروح است و بس (سعدی شیرازی ؎) اگر حدیث کنم تندرست را چہ خبر ٭ کہ اندرون جراحت رسیدگان چون است ٭ (اردو) الف زخمی ہونا۔ مجروح ہونا ب مجروح۔ زخمی۔

جراحت شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ واقع شدن و قرار یافتن زخم باشد (وحشی بافقی ؎) از نظر افتادہ یار یم و مدتہا گذشت ٭ زخم ہای تیغ استغنا جراحت باشد است ٭۔ (اردو) زخم ہونا۔ زخم قرار پانا۔

جراحت کردن استعمال صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مبتلاے جراحت کردن باشد (سلیم

طہرانی سہ) صبا از چین زلف تو گر سوے چمن آید ؛ کہ بوسہ مشاطۂ خم لالہ و گل را جراحت کرد ؛ (اردو) زخمی کرنا۔

جراحت گاہ استعمال۔ بقول بہار و انند معروف **مؤلف** عرض کند کہ مقام زخم بمعنی خود است (میرزا معز فطرت سہ) دل آشکم جراحت گاہ مژگاں کہ بود امشب ؛ کہ نیلی کردہ سیلی ہاے اشکم چہرہ روے دریا را ؛ (اردو) مقام زخم۔ وہ جگہ جہاں زخم واقع ہوا ہے۔

(الف) **جراحت گزیدن** استعمال۔
(ب) **جراحت گزین** صاحب آصفی ذکر الف کردہ از معنی ساکت و از سند ش استعمال بے پیدا است و صاحبان انند و بہار عجم ذکر ب کردہ بر معروف قانع **مؤلف** عرض کند کہ الف بمعنی قبول کردن زخم و مجروح شدن و ب اسم فاعل ترکیبی است بمعنی مجروح (طالب آملی ع) جراحت گزین را مرہم چہ کار ؛ مخفی مباد کہ دریں ہر دو لغت مرکب بہ نسبت مجروح ظاہر می شود یعنی الف بمعنی مجروح بہ رغبت شدن و ب مجروحے کہ برغبت زخم خوردہ است (اردو) الف رغبت سے مجروح ہونا ب وہ زخمی جو رغبت سے مبتلاے زخم ہوا ہو۔

جراحت ماندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ایں کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ باقی ماندن زخم (شفائی اصفہانی سہ) خوش آں نگار شفائے کہ تا بروز جزا ؛ جراحتش بدل داغ داغ می ماند ؛ (اردو) زخم باقی رہنا۔

جراحت نہادن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر ایں کردہ گوید کہ (۱) بمعنی زخم نہادن است (بدر چاچی سہ) چہ راحت ہا بود آں دم کہ آید در برم دلبر ؛ اگرچہ بازم از غمزہ جراحت ہا نہد بر دل ؛ صاحب بحر می فرماید کہ (۲) بمعنی خستہ کردن است بہار مہزبان آصفی **مؤلف** عرض کند کہ صاحب بحر معنی دوم را نمیدانیم از کجا پیدا کرد و اتفاق بہار با او و بدوں سند استعمال تسلیمش نکنیم معاصرین عجم